

TANULMÁNYOK
A KÉTSZÁZÖTVEN ÉVES
OROSHÁZA ÉS VIDÉKE
TÖRTÉNETÉRŐL

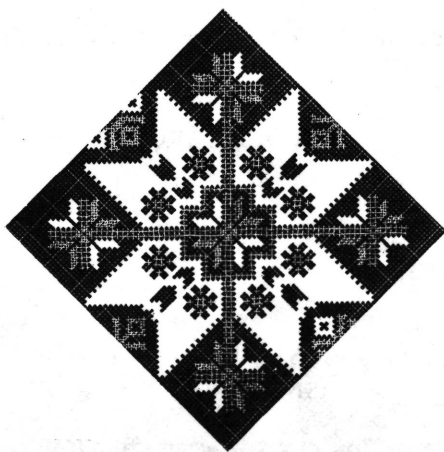

TANULMÁNYOK
A KÉTSZÁZÖTVEN ÉVES OROSHÁZA ÉS VIDÉKE
TÖRTÉNETÉRŐL

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19.
Publications from Museums of Békés County
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés

Sorozatszerkesztő:
SZABÓ FERENC

TANULMÁNYOK
A KÉTSZÁZÖTVEN ÉVES
OROSHÁZA ÉS VIDÉKE
TÖRTÉNETÉRŐL

OROSHÁZA

1995

Szerkesztették
HÉVVÍZI SÁNDOR ÉS SZABÓ FERENC

A kötet szerzői

BARANYAI KÁLMÁN	HÉVVÍZI SÁNDOR
BEZDÁN SÁNDOR	JÁROLIJÓZSEF
CSIZMADIA LAJOS	JUHÁSZ IRÉN
DÉNES GYÖRGY	KISS A. SÁNDOR
DINNYÉS ISTVÁN	KOSZORÚS OSZKÁR
ELEK LÁSZLÓ	PÁLFAI IMRE
FEKETE SÁNDOR	PINTÉR JÁNOS
FÜLEKY GYÖRGY	SZABÓ FERENC
GULYÁS MIHÁLY	SZENTI TIBOR
HAJDÚ MIHÁLY	TAKÁCS MÓNIKA
HERCZEG MIHÁLY	TAKÁCS LÁSZLÓ

A tanulmányok lektorai

BELLON TIBOR	HAJDÚ MIHÁLY
BÓNA ISTVÁN	HÉVVÍZI SÁNDOR
ELEK LÁSZLÓ	JÁROLIJÓZSEF
FEKETE SÁNDOR	JUHÁSZ DEZSŐ
GAÁL ENDRE	KOSZORÚS OSZKÁR
GODA PÉTER	S. SZABÓ FERENC

SZABÓ FERENC

Fotók és reprodukciók: Krajcsovics Béláné és Szűcs László

A kötetet tervezte
PETŐCZ KÁROLY

ISSN 01 39 0090
ISBN 963 7219 21 8

Orosháza Város Önkormányzata
és a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága közös kiadványa
Felelős kiadó: Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató

Tartalom

GULYÁS MIHÁLY:	
Előszó	9
PINTÉR JÁNOS:	
Az Orosházi Evangélikus Egyházközség oktatási, nevelési munkája és kulturális hatása a település életében	13
BARANYAI KÁLMÁN	
Családi közösségek Orosházán az első generációk idején	33
KISS A. SÁNDOR	
A Vas megyéből Orosházára telepedett Sághei Kiss család története a XVII–XVIII. században	53
DÉNES GYÖRGY	
Orosháza első térképe. Orosháza, Komlós és a szomszédos puszták 1753. évi kéziratoss térképe és földrajzi nevei	69
HÉVVÍZI SÁNDOR	
Orosházi helynevek az újratelepülés utáni első évtizedekben	97
HAJDÚ MIHÁLY	
A családnevek és a foglalkozások összefüggései Orosházán 1931-ben	115
JÁROLI JÓZSEF	
Történeti néprajzi adatok az 1848 előtti Orosházáról	141
HERCZEG MIHÁLY	
Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térkép-felvételeken	159
SZABÓ FERENC	
A tanyai közigazgatás története a mai Orosháza területén az első világháborútól a várossá alakulásig	179

KÉPEK	
a százhuszonöt esztendőös Gyopárosfürdőről az 1910-es évektől az 1930-as évekig	201
SZENTI TIBOR	
Az Orosházáról elinduló fehérgárdista mozgalom 1948–1955	211
CSIZMADIA LAJOS	
Emlékezések az orosházi evangélikus népiskolák államosítás előtti negyedszázadára	231
FEKETE SÁNDOR	
A mezőgazdasági középfokú oktatás kialakulása és rövid története Orosházán	261
FÜLEKY GYÖRGY–TAKÁCS MÓNIKA	
Fekete Zoltán élete és munkássága	279
ELEK LÁSZLÓ	
Bakó József és az orosházi tanyavilág	285
BEZDÁN SÁNDOR	
Egyesület-típusok alakulása Orosházán (1867–1918)	319
DINNYÉS ISTVÁN	
Emlékképeim Orosháza zenei életéről	335
TAKÁCS LÁSZLÓ	
Az irodalomtörténet szolgálatában. (Orosházi muzeológusi emlékeim)	353
KOSZORÚS OSZKÁR	
A kapuórzó láblabdázástól az igazi orosházi futballig	367
JUHÁSZ IRÉN:	
Késő avar kori leletek Orosházáról	387
PÁLFAI IMRE	
A vízvezetés helyzete Orosháza belterületén	405
OROSHÁZA	
a kétszázötven éves jubileum idején.	
Városképek és ünnepi események	423

Inhalt

GULYÁS, MIHÁLY	
Vorwort	9
PINTÉR, JÁNOS	
Die Unterrichts-pedagogische Arbeit und die Kulturelle Wirkung der evangelischen Gemeinde von Orosháza, im Leben der Siedlung	13
BARANYAI, KÁLMÁN	
Familiäre Gemeinschaften in Orosháza zur Zeit der ersten Generationen	33
KISS, A. SÁNDOR	
Die Geschichte der aus Komitat Vas nach Orosháza übersiedelten Familie Sághi-Kiss in den XVII-XVIII. Jahrhunderten	53
DÉNES, GYÖRGY	
Die handgeschriebene Landkarte und die geographischen Namen von Orosháza, Komlós und der nahegelegenen Puszta-Gebiete aus dem Jahre 1753	69
HÉVVÍZI, SÁNDOR	
Ortsnamen von Orosháza aus den ersten Jahrzehnten nach der Wiederbesiedlung	97
HAJDÚ, MIHÁLY	
Die Zusammenhänge der Familiennamen und Berufe in Orosháza im Jahre 1931	115
JÁROLI, JÓZSEF	
Historisch-ethnographische Daten über Orosháza vor 1848	141
HERCZEG, MIHÁLY	
Die Gehöftswelt in der Umgebung von Orosháza auf den militärischen Landkartenaufnahmen aus den Jahren 1869. und 1888	159

SZABÓ, FERENC	
Die Geschichte der Verwaltung der Gehöften auf dem Gebiet des heutigen Orosháza von ersten Weltkrieg bis zur Stadterklärung	179
BILDEN	
125 Jahre Gyopárosfürdő aus den Jahren 1910–1930	201
SZENTI, TIBOR	
Die von Orosháza aus gestartete Antikommunistische Bewegung („Weise-Gardisten“) 1948–1955	211
CSIZMADIA, LAJOS	
Erinnerungen an das Viertel-Jahrhundert vor der Verstaatlichung der evangelischen Volksschulen in Orosháza	231
FEKETE, SÁNDOR	
Die Entstehung der mittelstufigen landwirtschaftlichen Schulung und deren kurze Geschichte in Orosháza	261
FÜLEKY, GYÖRGY – TAKÁCS, MÓNKA	
Leben und Gesamtwerk von Zoltán Fekete	279
ELEK, LÁSZLÓ	
Der Schriftsteller József Bakó und die Gehöftswelt von Orosháza	285
BEZDÁN, SÁNDOR	
Die Entstehung der Verein-Typen in Orosháza (1867–1918)	319
DINNYÉS, ISTVÁN	
Meine Erinnerungsbilder über das musikalische Leben von Orosháza	335
TAKÁCS, LÁSZLÓ	
Im Dienste der Literaturgeschichte. (Meine Erinnerungen als Museolog in Orosháza)	353
KOSZORÚS, OSZKÁR	
Die Anfänge des Fußballspielens in Orosháza. (Vereine und Mannschaften)	367
JUHÁSZ, IRÉN	
Funde der spät-awarischen Zeit in Orosháza	387
PÁLFAL, IMRE	
Die Lage der Wasserableitung des Innengebiets von Orosháza	405
OROSHÁZAER STADTBILDEN	
und Jubiläum 1994	423

Előszó

Orosháza város 1994-ben a török hódoltság utáni újraterelítésének, harmadik alapításának 250. évfordulóját ünnepli. A városhoz mint szülő- és lakóhelyhez való szeretetteljes kapcsolatokat felerősítő önkormányzati, egyházi, társadalmi, szakmai és sportrendezvények, a negyed évezredes jubileum során emlékhely és emléktáblák avatása a megtartó és továbblendítő ünneplés részei voltak. A jubileumi év önbecsülést, öntudatot, egybetartozási érzést adott minden orosházinak, a város és a vidék lakosainak, az Orosháza iránt megtisztelő barátsággal viseltőknek bárhol az országban vagy a határokon túl.

A mély gondolati és érzelmi töltésű évfordulós megemlékezések következetesen visszanyúltak az Orosházára és környékére vonatkozó régibb és újabb kutatási eredményekhez. Egyúttal már az előkészületi szakaszban felerősítették az orosházi múzeum összefogó szerepével folytatott bűvárkodásokat. A múzeum tudományszervező és népszerűsítő munkáját az évkönyveken túl az 1965-ben megjelent kétkötetes városmonográfia, az azóta publikált kötetek és tanulmányok hosszú sora, a gazdag anyagú kiállítások mellett egy szép számú kutatógárda távolabbról talán alig látható, ám folyamatos összetartozása igazolja. A nagyobbrészt helyi vagy táji gyökerekkel, kapcsolatokkal rendelkező, különböző tudományágakban munkálkodó kutatók „törzsét” a monográfia körül összekovácsolódottak adják, de már többen vannak az azóta tudományos pályára kerültek vagy azóta jó hírnevet szerzett „nem hivatásos” helytörténészek.

Több nemzedék kölcsönös együttes munkálkodása, a korszerűség és az igényes lokálpatriotizmus egysége teremtette meg és tette hagyománnyá az Orosházára és vidékére vonatkozó önismereti kutatásokat. Az új eredményeket a város lakossága kíváncsisággal várja és igényli, mert a korábbi nemzedékek küzdelmeit, teremtő munkáját, előremutató törekvéseit a magáénak érzi.

A város önkormányzata és a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága összefogásával megjelenő tanulmánykötetet fontos eredménynek tekinthetjük. Minde-

nekelőtt azért, hogy a jeles jubileum szellemében és alkalmából tovább bővítette, mélyítette mindazt, amit elődeink és a magunk múltjáról, hagyományairól tudunk, ismernünk kell. A kutatás szerves fejlődése jegyében született dolgozatok egyik része új szempontok alapján és részletesebben világítja meg a város és környéke XVIII. századi históriájának, majd polgári kori történetének a monográfiában ki nem fejthető kérdéseit. A tanulmányok másik csoportja a város életében meghatározó szerepet betöltő evangélikus egyházközség múltjának alapkérdéseiről, a gyülekezet jeles személyiségeiről, magas szintű népoktatási törekvéseiről ad képet. Ezekről a fontos témakörökről a monográfia az állampárti diktatúra idején csak részben emlékezhetett meg. Az irodalomtörténet és a művelődéstörténet, a helyi sporthistória eddig érdemben fel nem tárt vagy még soha nem tárgyalt kérdéseivel szintén alapos dolgozatok foglalkoznak. Az orosházi és környéki tanyavilággal kapcsolatos tanulmányok, közlemények egyfelől hiányt pótolnak, másfelől az eddigi kutatásokat egészítik ki. Az erőszakos tanyafelszámolás előtti viszonyokat kötelességünk megismertetni az utókorral, hiszen az orosházi agrárkultúra első fénykoráról emlékezünk meg. A társadalom és a művelődés tárgykörében írt munkák jól bizonyítják Orosháza mezővárosi fejlettségét. A tanulságokra érdemes figyelni. Különösen arra, hogy az áldozatkészséget és a felkészültséget a mozgékonyssággal egyesíteni képes személyiségek kezdeményező szerepe milyen jelentős lehet.

A kötet vonzását, forrásértékét, szemléletességét jól válogatott fénykép- és térképanyag erősíti, felvillantva a jubileumi év eseményeit is.

Ez a könyv „testvérkötetete” minden korábbi orosházi fontosabb kiadványnak, szerves folytatása a helyi múzeum évkönyveinek és a monográfiának, továbbá a megyei múzeumi sorozatban napvilágot látott orosházi témájú köteteknek, a Békési Életben publikált számos dolgozatnak. Legközelebbi testvére Elek László Székács Józsefről írt monográfiája, valamint Koszorús Oszkár kötete: Orosháza jelesei I. (A XIX. század végéig). Mindkét mű a jubileum tiszteletére, az évforduló esztendejében került az olvasók kezébe.

A város önkormányzatának a megyei múzeumi szervezettel, annak részeként az orosházi múzeummal közösen megvalósított kiadványa két közelgő évfordulóhoz is kapcsolódik: Az 1920-as évekig visszanyúló orosházi múzeumi törekvések után ötven éve lesz 1995-ben múzeumunk önálló intézménnyé alakulásának, s 1995 december végén félszázada lesz annak, hogy Orosháza városi jogállást kapott, egyben az addig önálló Szentetornyával egyesült. A gyűjtőterületében és funkcióiban azóta jócskán kibővült múzeum – első helyen a jubileum évében díszpolgárunkká avatott Nagy Gyula érdeméből – országosan ismert és elismert tudományos és művelődési műhellyé fejlődött. A városi cím és jogállás 1946-ban mindössze három, ma pedig tizenhárom Békés megyei település büszkesége. A városi címet valóságos városi színvonallal, gazdasági, kommunális és művelő-

dési fejlettséggel, a vonzaskörzetre történő kisugárzással lehet a maga fényében megerősíteni. A lehetőségek korlátjai ellenére, szívos munkával ennek érdekében is fontos lépések történtek a 250 éves jubileum előtt és az ünnepi évben. Szívesen említem ezek közül az új postaépületet, a telefonellátás nagyarányú bővülését, a kórházi rekonstrukciót, az évfordulóra felavatott emlékparkot, a nyolcvan év után felépülő vasúti felüljárót és a vasútállomás közeli újjászületését.

Orosháza, 1994. április 24.

DR. GULYÁS MIHÁLY
polgármester

Az Orosházi Evangélikus Egyházközség oktatási, nevelési munkája és kulturális hatása a település életében

PINTÉR JÁNOS

Az 1994-ben 250 éves fennállását ünneplő Orosháza egyértelműen az evangélikusságnak köszönheti létrejöttét. Mint ismeretes, a települést azok a Zombárol áttelepült dunántúli, magyar eredetű evangélikusok alapították, akik a lutheri reformáció által megújított, reformált egyház tanait fogadták el, és ahhoz ragaszkodtak. A „cuius regio, eius religio” elvét alkalmazni akaró Dőry Ádám földesúr kényszere alól csak úgy vonhatták ki magukat, hogy a Dunántúl északi és nyugati részéről odatelepedett evangélikusok ott hagyták házaikat, földjeiket, a temetőben nyugvó halottaikat, és a szabad vallásgyakorlatot ígérő Harruckern János György báró, hadi élelmezési biztos Ferenc fia tulajdonát képező területre költöztek. Lelkészüik nem volt, ezért tanítójuk, *Dénes Sándor* vezetésével indult el Zombárol az a 30 család, akik Orosházán telepedtek le. Az előzetes tárgyalás és meg egyezés alapján 1744-ben, április 24-én, Szent György napján vették birtokba a mai Orosháza területét. A leírtak bizonyítják, hogy Orosháza evangélikus vallási alapon létrejött település.

Az egykori ősök általános értelemben vett kultúrát hoztak erre az elhagyott vidékre. Azzal, hogy kiirtották a bozótot, birtokba vették az elmocsarasodott területeket, alkalmassá tették a földművelésre, kertgazdálkodásra és legeltetésre, már egyfajta, a török által elnéptelenített Alföldön található gazdálkodáshoz képest egy fejlettebb agrokultúrát valósítottak meg. *Tessedik Sámuel*, a későbbi szarvasi evangélikus lelkész, az alföldi viszonyokat figyelembe vevő, tudományos alapokon nyugvó gazdálkodás megteremtője, még csak két éves volt akkor, amikor az orosháziak elkezdték küzdelmüket, fáradságos munkájukat az elhanyagolt alföldi talaj-

jal. Nem rendelkezettek tehát azokkal az ismeretekkel, amelyek Tessedik munkássága nyomán fellendítették az alföldi mezei gazdálkodást, de összegeződtek az orosháziak gazdálkodásában azok a tapasztalatok, amelyeket a Dunántúl különböző tájairól verbuválódott zombai evangélikusok magukkal hoztak.

Talán ez is magyarázatot ad arra, hogy Orosháza rohamos fejlődésnek indult. Ez vonzhatta az újabb telepeseket és ezért növekedett gyorsan a nem régen létrejött település lakosainak a száma. Így érthető, hogy Orosháza alapítása után 33 évvel képesek voltak arra, hogy a méreteiben ma is nagynak számító tornyot, amelyre tűzfigyelő toronyként kaptak engedélyt, majd pedig a toronytól néhány méterre a templom ugyancsak nagy méretű épületét megépítsék 1786-ban. Ezzel létrehoztak egy késő barokk stílusban épült templomot, amely az 1830-ban szükségessé vált toldalékkal Orosházának az egyetlen műemlék épülete. Az 1830-ban megépített, klasszicista orgonakarzaton találjuk a kétszekrényes mechanikus orgonát, amelyet *Komornyik Benedek* nagyváradi orgonaművész épített 1832-ben. Az orgonaszekrény *Dunaiszky Lőrinc* alkotása. „A finomművű szószékoltár és a mellette lévő stallum az első építési periódusból származik, az Utolsó vacsorát mutató oltárkép azonban már 1838-ból való, mestere *Pesky József*.”¹ Ha elfogadjuk azt a meghatározást, hogy a kultúra: „az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége”², akkor az orosházi evangélikus templomot berendezésével együtt a kultúra olyan anyagi eredményének tekinthetjük, amely része az emberiség által létrehozott értékek összességének. Az építmény és a berendezési tárgyak művészeti stílusjegyeit figyelembe véve a szellemi kultúra értékeit is magában hordozza az evangélikus templom. Így pusztán a kultúrának a megtestesülése és terjesztője, amely a település életére és külső megítélésére jelentős hatást gyakorolt a múltban és gyakorol ma is.

Az orosházi evangélikus egyházközség azonban nemcsak az elmondottakkal hatott és hat a település kulturális életére, hanem az egyházi iskolák és tanítók, a lelkészek munkája és az egyházi zene támogatása és terjesztése által is.

EGYHÁZI ISKOLÁK ÉS TANÍTÓK

A kultúra része a „népművelés, amely a társadalmi tudatformák (tudomány, művészetek, filozófia, erkölcs, jog, vallás stb.) vívmányait szélesebb vagy keskenyebb rétegek körében elterjeszti.”³ A népművelés a tömegek műveltségi szintjé-

1. *Dercsényi B., -Foltin B. -G. Györffy K., -Hegyi G., -Winkler G., -Zászkaliczky Zs.*: Evangélikus templomok Magyarországon. Budapest, 1992. 139.

2. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, 1972. 799.

3. *Új Magyar Lexikon* 4. Budapest, 1962. 278.

nek iskolán kívüli emelésére vonatkozó tevékenység. Az iskolai oktatást alap- és középfokon közoktatásként tartjuk számon. Azonban e kettőt, a kulturális tevékenységet és az oktatást nem lehet egymástól elválasztani. Oktatás nélkül nincs kultúra és nincs népművelés. Az oktatás a kulturális értékek megértésének és elfogadásának az alapja.

A rövid bevezető után emlékeztetek arra, hogy a zombai áttelepülők *Dénes Sándor* tanító vezetésével jöttek Orosházára, új otthonot teremteni. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy az első telepések fontosnak tartották azt az alapműveltséget maguk és gyermekeik számára biztosítani, amit a tanítók az alapoktatással nyújtani tudtak. Az ezerhétszázas évek középső harmadáról keveset tudunk orosházi viszonylatban, mivel „az evangélikus egyház ... jegyzőkönyvet csak 1818-ban kezdett íratni”⁴. Megbízható Békés megyei adatokkal is csak 1771-től rendelkezünk a tanítók vonatkozásában. Ezt annak köszönhetjük, hogy a „kancellária 1770-ben országos tanügyi összeírást rendelt el.”⁵ Ennek a körrendeletnek az volt a célja, hogy összeírják „az iskolamesterek nevét és vallását, növendékeik számát és nevét, jövedelmeik minőségét és mennyiségét, s fenntartókhöz való viszonyukat, tanításuk módját és anyagát.”⁶ Sajnáljuk, hogy a sok hasznos kérdés között nem szerepelt az iskolaépületekre vonatkozó kérdés. Így pontosan nem tudjuk, csak következtetni tudunk arra, hogy Orosházán, a település keletkezése után 30 évvel hány iskolája volt az evangélikus egyháznak. Mivel a tanulmányban közölt adatokból nem tűnik ki, hogy az evangélikus egyház tanítóin kívül más felekezetnek is lett volna tanítója, ebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy abban az időben csak az evangélikus egyház tartott fenn iskolákat és alkalmazott tanítókat. Sajnáljuk azt is, hogy a település első tanítója nem szerepel a felsoroltak között, noha az alkalmazásuk évét tekintve 1745-től közöl adatokat a kimutatás. Arra is csak következtetni tudunk, hogy a település alapítói az elsők között gondoskodhattak arról, hogy gyermekeik iskolázásának meglegyenek a megfelelő tárgyi feltételei. Ezért bizonyára a templommal együtt iskolát is építettek, vagy esetleg a templomot iskolai célokra is használták. Az evangélikus egyházban az iskolák államosításáig több kisebb településen a kis létszámú gyülekezetnek nem futotta külön templomra és külön iskolára, ezért iskola-templomot építettek. Kezdetben így lehetett ez az áttelepülés gondjait, az új otthonteremtés feladatait hordozó evangélikus egyházközséggel is Orosházán.

Az orosházi evangélikus egyház 1759-ben *Vitéz Mihályt*, 1766-ban *Lacsny Mihályt*, 1771-ben *Antal Jánost* alkalmazza tanítóként. A három tanítónak 620

4. *Veres József*: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján 1886. 127.

5. *Tóth Lajos*: Békés vármegye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában. *Békési Élet* 1978/1. sz. 20.

6. *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában II. 1902. 233.

gyermeket kellett oktatnia. Ez feltételezi, hogy 1771-ben már legalább három 2–2 tantermes iskolát kellett az orosházi evangélikus egyháznak fenntartania. Veres József a már említett könyvében kronológiai sorrendben közli az egyházközség életében történt fontosabb eseményeket, de csak 1862-ben említ először iskolát, amikor azt írja: „a nagy utczai iskola számára házat vesz az egyház, a presbyterium e végből adakozást nyit, s a gyűlésen jelen volt 27 presbyter rögtön aláír 680 frtot!”⁷ Ez az adat vagy egy már meglévő iskola bővítését, vagy egy új iskola felállítását jelzi. A presbiterek által megajánlott összeg igen jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy 1869-ben az évi kivetés (egyházi járulék), a gabonát nem számítva, 3 492 forint volt. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Veres József a már említett könyvében, a Közműveltség c. fejezetben arról ír, hogy „1840-ben a községi elöljáróság indítványa folytán az evang. egyház új iskolát alapított, melyre a község három hónap alatt harmadfél ezer forintot adakozott össze.” Azonban „e reál-iskola lassan-lassan elvesztette eredeti jellegét és népiskolává lett.”⁸ A korábban említett kronológiai sorrendben a legközelebbi tudósítás arról szól, hogy „1865-ben épül a komlói utczai iskola.” „1875-ben Kiss István iskolának telket ajándékoz, Horváth József pedig 5000 drb téglát, s azt egyszersmind a hely színére hordatja.”⁹ Sajnálhatjuk, hogy ebből a rövid tájékoztatásból nem derül ki a helyszín, nem tudjuk meg, hogy melyik iskola építéséhez adott telket az adományozó.

Még három rövid, iskolával kapcsolatos, de ezúttal átalakításról tudósító hírt jegyzett fel az Orosháza történetét megíró lelkész. „1880-ban átalakítja az egyház a nagy-utczai iskolát. 1881-ben átalakítja a főutczai iskolát. 1882-ben pedig központi két iskola belsejét.” Az átalakítások után új tanterem, illetve iskolák építéséről kapunk hírt. Az egyház „1884-ben új tantermet épít az ún. reáliskola telkén, az eddigi termet átalakítja egyházi tanácsteremmé, felépíti a hajnal- és szentesi utczai iskolákat”, de arra is gondja van az egyháznak, hogy ne építsen nagy, sok tantermes iskolát, hanem csak olyant, „hogy mindegyikben csak két-két osztály tanuljon.”

Orosháza 100 éves évfordulóján 5 iskolája volt az evangélikus egyháznak, rá 22 évre már 7 iskolában folyt az oktatás. „1879 óta is mintegy tizennyolcezer frtot költött iskolai építkezésre”¹⁰ az evangélikus egyház. Veres József 1886. október 25-én zárta Orosháza történetét.

1854-ben a római katolikus egyház is indít iskolát, amelyet az államosításig 6 tanteremre bővít. A református egyház nem alapított Orosházán iskolát. Az izraelita

7. Veres József: i.m. 136.

8. Veres József: i.m. 184.185.

9. Veres József: i.m. 137.

10. Veres József: i.m. 138.

hitközség az 1865–1885 közötti időben építi meg iskoláját. Államosításkor 2 tantermük volt. A községi iskolák nagyobb része külterületen épült, elsősorban a tanyavilágban. Államosításkor a település belvárosi részén 11 tanterme volt a városnak. Az evangélikus egyháznak 10 iskoláját államosították a városban, 16 tanteremmel, kettő külterületi iskolát 1–1 tanteremmel az 1950. január 23-án felvett államosítási bizottsági jegyzőkönyv szerint. Ezeket az iskolákat akkor már általános iskolának nevezték.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy Orosházán 110 esztendőn át az alapfokú oktatást egyedül az evangélikus egyház által felállított és fenntartott iskolákban végezték. De még ezután is, századunk első 10–20 évében a tanulók több mint 50%-át az evangélikus iskolákban oktatták. Csak a községi iskolák fokozatos belépésével csökkent ez a szám. De még az államosításkor is az iskolafenntartók között a legtöbb tanteremmel Orosházán az evangélikus egyház rendelkezett.

Az iskolák államosításával 1948-ban az evangélikus egyháznak ez az oktatást végző, alapismereteket közvetítő szerepe megszűnt. Az előbbieken említett államosítási jegyzőkönyv egyetlen köszönő mondatot sem tartalmaz, amelyben az orosházi evangélikus egyház *206 éves áldozatos munkáját* elismernék, amit a település gyermekeinek az oktatása, nevelése és áttételesen a kultúra terjesztése területén végzett.

Az orosházi evangélikus egyházközség nemcsak az alapfokú, hanem a *középfokú oktatás* területén is jelentős lépést tett, amikor több korábbi próbálkozás után 1933-ban elindította a gimnáziumi előkészítő tanfolyamot. Sok tárgyalás, kérvényezés, felterjesztés és memorandum után a „politikai-, és az egyházközség, a püspök közbenjárására 1944. április 13-án megérkezett a várt miniszteri leirat, amelyben az orosházi evangélikus gimnáziumot az 1943–44-es tanévtől I–VIII. osztályára kiterjedően nyilvános jogúnak ismerte el és megadta az érettségiztetés jogát is.”¹¹ Az egyház ennek a középfokú oktatási intézménynek a megindításával megkímélte az orosházi szülőket attól, hogy gyermekeiket a békéscsabai vagy a szarvasi gimnáziumba adva vállalják a költséges internátusi elhelyezést, vagy a bejárás fárasztó tortúrájának tegyék ki gyermekeiket. A középiskola létrehozásával az evangélikus egyházközség nagy szolgálatot tett a település lakóinak, mert lehetőséget adott, nemcsak az iskolás korú fiataloknak, hanem az idősebbeknek is a középszintű műveltség elsajátítására. Ezzel a lehetőséggel több felnőtt élt is. Az 1946/47-es tanévben a dolgozók gimnáziumának 200 hallgatója volt.

A evangélikus egyháznak ezt az oktatási intézményét is államosították 1948-ban, ugyanazon a napon, amelyen az alapfokú iskolákat. Ezzel az evangélikus egyházat minden oktatási intézményétől megfosztották, és így lehetetlenné tet-

11. Keller József: Az orosházi evangélikus gimnázium története, Orosháza, 1987. Kézirat. 17.

ték számára, hogy a több mint két évszázadon keresztül végzett, keresztyén szellemiséget hordozó oktatási, nevelési munkát folytassa.

Végül itt csak megemlítem, hogy az orosházi evangélikus egyházközség részt vett a *népfőiskolai* munkában is. A szervezésében 1940-től 5 hónapos, bentlakásos tanfolyamokat indított leányok és külön legények részére. A népfőiskola lelkes vezetője Kajos János volt. Erre a témakörre a népfőiskolán szolgálatot végző személyeknél még visszatérünk.

Az evangélikus egyház által fenntartott és működtetett iskolák tehát az ismeretszerzésnek és a művelődésnek a helyei lettek. Az iskolák nyitottak voltak a különböző felekezetekhez tartozó tanulók előtt. Az egyházi iskolák *tanítói és tanárai* olyan elkötelezett emberek voltak, akik tudásukkal és hitükkel is szolgálták az oktatás és a művelődés ügyét. Munkájukat nemcsak az egyház, hanem az egész település érdekében végezték az iskolákban és azokon kívül is. A továbbiakban róluk és az ő munkásságukról szólunk.

A Zombáról áttelepülőket, lelkes hiányában *Dénes Sándor* tanító, a közösség összefogója vezette. Ő már Zombán is tanítója lehetett a vallásszabadságra vágyódó kis gyülekezetnek. Nem sokat tudunk életéről. Horváth András anyakönyvi bejegyzése nyomán Koszorús Oszkár azt írja róla, hogy „a tanuló ifjúság oktatását a tudós és jámbor Dénes Sándor iskolatanítótól nyerte”.¹² Írni, olvasni, számolni és énekelni tanította a gyermekeket. Ezzel abban az időben, amikor sok volt az analfabéta, ő nagyon sokat tett, mert a fiataloknak lehetőséget adott a további ismeretek megszerzésére, és ezzel a felemelkedésre.

A rohamosan fejlődő és létszámban növekvő Orosháza evangélikus alapfokú iskoláiban már az 1700-as évek második felében több neves tanító tanított. De még a legkisebb jelentőségű és műveltségű pedagógus is hozzájárult a település művelődéséhez, akkor is, ha csak annyit tett, hogy legszűkebb alapismeretekre megtanította a tanulókat. Munkásságuk ismertetésére nem térhetünk ki. Fontosabb lenne annak feltárása, hogy alapfeladatukon túl ki mivel járult hozzá a település lakóinak művelődéséhez. Adatok hiányában azonban ezt nem tehetjük meg. Ezért csupán a nevét említjük meg néhány tanítónak a 18. századból. Dénes Sándor kortársa volt *Vitéz Mihály*, itt tanított *Csöre János*, továbbá *Fábry István*, aki Dénes Sándor utóda volt. Említést érdemel *Folkusházy László*, aki fél évszázadnál tovább tanított Orosházán, végül megemlíjük *Antal János* tanítót.

A további évszázadokból és a 20. század első feléből néhány neves tanítót szeretnénk kiemelni, akik Orosháza tanulóinak az oktatását jelentős mértékben vitték előbbre és hozzájárultak a település kulturális gazdagodásához.

Elsőként *Harsányi Sándort* kell említenünk, aki teológiát végzett, Rohoncon szentelte lelkésszé 1855-ben Wohlmuth Lipót püspöki adminisztrátor. Káplán-

12. *Koszorús Oszkár*: Orosháza jelesei (11), Orosházi Napló I. évf. 10. sz. 1989. dec. 2.

ként szolgált a Vas megyei Gércén, majd Nemesdömölkön. 1858-ban került Orosházára esperesi segédlelkészként, majd Mikolay István lelkészt helyettesítette betegsége idején. Annak halála után azonban nem őt, hanem Győry Vilmost választották meg lelkésznek, ezért ő az akkor épült Nagy utcai iskola „professzorságát” vállalta. Itt „hat évig tanított, majd Molnay Károly lelkész-tanító halála után 1868-ban az ő helyére választották meg. Közben órákat adott a protestáns legényegyletben, mint pedagógus is ismert emberré vált, hiszen 1869-ben a kormány megbízásából beutazta Németországot az oktatásügy tanulmányozása végett. Tapasztalatairól nemcsak Békés megyében, hanem a néptanítók lapjában is beszámolt.”¹³ Tankönyveket is írt az elemi népiskolák számára. Ezek a következők: Rövid általános földrajz, Egyháztörténet és Természettan, Magyar–Osztrák birodalom földrajza, Vezérkönyv a konfirmációi oktatáshoz. Az elmondottak igazolják, hogy ez a nagy műveltségű ember egyházi tanítói munkájával is nagyon sokat tett Orosháza népének színvonalas oktatásáért és magasabb szintű műveltségéért.

Másodikként *Sass István* tanítóról és lapszerkesztőről kell szólnunk, aki Kecskemétről, ahol 9 esztendő telt, Hódmezővásárhelyre került, majd 10 év múlva, 1877-ben az orosházi evangélikus egyház egyik tanítói állását megpályázta és elnyerte. Köztisztviselőként álló pedagógus volt, aki az Orosházi Járás Tanítóegyletének vezető tisztségviselője lett, munkásságáért jutalmat is kapott. Az iskolai munkán kívül az Orosházi Közlöny, majd az Orosházi Újság felelős szerkesztőjeként dolgozott, és az újságolvasók széles rétegeit tanította. Utódai közül tanítók kerültek ki, akik ugyancsak sokat tettek Orosháza közművelődéséért.

Harmadik- és egyben utolsóként *Tóth László* életét és munkásságát mutatjuk be röviden. 1922-ben választották meg az orosházi evangélikus egyház tanítójává. 5 évig tanított a központi iskolában, majd a Hajnal utcai iskola tanítója lett 1927-től 1949-ig. Az iskolák államosítását követően, 1950. január 1-jével nyugdíjazták, mert vallásos szellemben nevelte a gyermekeket. 1951-től az egyházközség főállású kántora, 1952-től főkántor, 1953-tól gyülekezeti jegyző és énekkarvezető. Korábban tanított a Népfőiskolán. 1975-ig dolgozott az egyháznál, amíg ereje engedte. Jelentős oktató-nevelő munkát végzett az evangélikus egyházban évtizedeken keresztül. Keze alól sok olyan fiatal került ki, akik a későbbiekben jelentős pozíciókat értek el. Emléktábla őrzi nevét az evangélikus központi iskola falán, mint Darvas József igazlelkű tanítójáét. Az egyházi énekkar vezetésével, az orgonamuzsikával a zenekultúrát művelte és terjesztette, sokaknak nyújtva ezzel maradandó élményt.

Az orosházi evangélikus gimnázium tanáraival zárjuk ezt a sort. Az egyházi gimnázium az 1948-ban bekövetkezett államosítás miatt csak rövid ideig végezhetett

13. *Koszorús Oszkár: Orosháza jelesei (46), Orosházi Napló III. évf. 6. sz. 1991. febr. 7.*

Az Oroszázi Evangélikus Népfőiskola hallgatói. Baloldalon Kajos János lelkész

Az Oroszázi Evangélikus Népfőiskola hallgatói. Kalapban Orbán János igazgató

A népfőiskolások első végzett évfolyama és tanárai

(Dr. Dén Sándor felvételei)

Az első évfolyamos tabló hátoldalára írt elismerés

Főisk. László
 evangélikus tanító úrnak
 az Oroszlói Evangélikus Népfőiskola igazgató
 elnökei és keszei munkájáért, a képzés, fel-
 irás és fogalmazás tanításaiért valamint az ad-
 dott kedvvel és bejöveteleikért, amelyek
 bünyű jelével emlékeim
 igaz nevével
 Csécsy Béla
 Oroszló 1941. június.

áldásos tevékenységét. Az iskola falain kívülre is sugárzó munkáról *Keller József* Apáczai-díjas ny. gimnáziumi igazgató tanulmányában következőképpen számol be: „A '40-es években érkezett fiatal kollégák magukkal hozták a népi írók szociográfiai tanulmányaiból a magyar valóságot. Nyitogatták tanítványaik szemét, irányították olvasmányaikat, ráébresztették a fiatalokat a társadalom súlyos problémáira.”¹⁴ „A színjátszók Móricz Zsigmond átírásával Szigligeti Csikós című színművét adták elő. A felkészítő *Csizmadia György és Frenyó László* tanárok nemcsak Orosházán léptek fel, a környező települések gazdaköreiben is szerepeltek a színjátszókkal.”¹⁵ „Az önképzőkori foglalkozásokon megismerték a tanulók Szabó Pál, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond irodalmi munkásságát is. Szijas Pál, Frenyó László, Csizmadia György saját progresszív szemléletüket igyekeztek növendékeikbe átplántálni.” „A háborúból hazatért, létszámban kiegészült testület újra szolgálta a tehetséggondozást. *Bor Pál* matematika, *Elek László* angol szakköri foglalkozásai voltak jelentősek.” „Dr. Töm böly János a Diákkaptárban nem csupán takarékoságra nevelt, hanem a megtakarított pénzből vásárolt könyvekkel könyvtárgyarapító is lett.” „*Péterfia Zoltán, Jeges Károly, Kazár József, Dr. Töm böly János*” a tanulmányi kirándulásokon „az ország természeti szépségeit mutatták be, és gazdag történelmi múlttal ismertették meg az azon résztvevőket.”¹⁶

A gimnázium tanárai az iskolai munkán, a diákok oktatásán és nevelésén túl is sokat tevékenykedtek a település lakosainak oktatásában és a kulturális élet gazdagításában. Az Evangélikus Nőegylet épületében gyakran tartottak a gimnázium tanárai előadásokat az ifjúság, de a gyülekezet szélesebb rétegei előtt is különböző egyházi alkalmakon. Így például a reformáció 430 éves évfordulóján *Elek László* tartott nagy hatású előadást, *Csizmadia György* Petőfi évforduló kapcsán szolgáltatott előadással, *Frenyó László* és *Péterfia Zoltán* tanárok pedig vallási és irodalmi előadásokkal szélesítették a hallgatóság lelki és szellemi látókörét.

Tudomásunk van arról is, hogy az orosházi evangélikus egyházközség által fenntartott Nép főiskolán is gyakran voltak előadók az evangélikus gimnázium tanárai. Tágították a hallgatók, többnyire parasztfiatalok kulturális látókörét és megismertették őket azokkal a hasznos tudnivalókkal, amelyeket munkájukban is alkalmazhattak. A nép főiskolai munka végzésében kiemelkedő szerepet töltött be *Péterfia Zoltán*, de sokat és eredményesen tevékenykedett *Elek László* tanár, továbbá *Csizmadia György* és *Bencsik István*, akik ugyancsak az evangélikus gimnázium tanárai voltak. Meg kell még említeni *Fasang Árpád* nevét, aki énekre tanította a nép főiskolásokat.

14. *Keller József*: i. m. 20.

15. *Keller József*: i. m. 21.

16. *Keller József*: i. m. 22.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG LEKÉSZEI A KULTÚRA KÖZVETÍTŐI

A lelkészek elsőrendű feladata minden időben a Jézus Krisztus evangéliumának a hirdetése, a missziói parancs teljesítése. Ebben Jézus ezt mondja: „Nekem adott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”¹⁷ A lelkészek tehát „tanítók” is, de ez a mandátumuk nem világi ismeretek, kulturális eredmények továbbadására szól, hanem Isten megtérésre, hitre, az örök üdvösség elfogadására felszólító igéjének a hirdetésére vonatkozik. Ezt tették is az orosházi evangélikus egyházközség lelkészei évszázadokon, pontosabban fogalmazva két és fél évszázadon át, amióta Orosháza települése fennáll. A lelkészek evangéliumot hirdető és szentségeket kiszolgáltató munkájának a következménye az, hogy az evangélikus egyházközség az üldözések évtizedei alatt, beleértve az 1945 utánit is, a mai napig fennmaradt, él és betölti küldetését Orosháza város életében.

A lelkészeknek az elsődleges, fentebb vázolt szolgálatuk, munkájuk mellett van egy másodlagos feladatuk is. Mivel az egyház mindig egy adott korszak szellemi, kulturális körülményei között él, ezért ezt az ige továbbadóinak figyelembe kell venniük, így a lelkészek, amikor hirdetik az evangéliumot, amely idő feletti, a korhoz kötött embernek szellemi és kulturális szintjén szólnak. Ezzel a lelkészek mindig végeznek egy bizonyos oktatást, nevelést, a kultúra terjesztését szolgálatuk közben. Erre a másodlagos szolgálatra figyelünk most a két és fél évszázados orosházi evangélikus gyülekezet lelkészeinél. Bár minden lelkész végez ilyen másodlagos szolgálatot is, de csak néhány, kiemelkedő képességű és maradandó alkotó lelkész esetében tudjuk ezt e rövid tanulmány keretében megmutatni.

HORVÁTH ANDRÁS (született Gencsen 1715-ben, meghalt Orosházán 1785. aug. 18-án) volt az orosházi evangélikus egyházközség első lelkésze. „Ez a rendkívül sokoldalúan képzett, igazi magyar ember még nem volt 30 éves, amikor Orosházára jött... teológiai tanulmányait Halléban és Leydenben végezte. Anyanyelvén kívül tudott németül, hollandul, latinul, görögül és héberül.”¹⁸ Legfőbb érdeme az volt, hogy az 1744-ben indított vegyes anyakönyv elejére két oldalon megírta a Zombáról elüldözöttek áttelepülését, az új otthon megteremtését. Ezzel olyan település- és egyháztörténeti anyagot hagyott az utókorra a mai napig is meglévő, és páncélszekrényben őrzött anyakönyvben, ami felbecsülhetetlen forrásanyag egyházunk, de különösen egyházközségünk és vele együtt

17. Biblia, Budapest, 1979. Újszövetség, 48–49. Mt, 28, 18–20.

18. Koszorús Oszkár: *Orosháza jelesei* (12), *Orosházi Napló I, évf. 11. sz. 1989. dec. 16.*

Orosháza település számára. Az általa vezetett anyakönyvek is forrásértékűek az Orosházát alapító ősök, családok életének kutatásában, feltárásában.

SZIMONIDESZ JÁNOS (Sajógömörben született, talán 1753-ban, Orosházán halt meg 1822. november 5-én) ugyancsak beírta nevét Orosháza történetébe. Az idős és beteges Horváth András mellé került a megnövekedett egyházközség második lelkészeként. Munkájának legjelentősebb eredménye a ma is álló, késő barokk stílusban megépített templom, amely a keleti bejárat felett a következő feliratban megőrizte az ő nevét is: „Isten kegyelméből, második Josef engedelméből építtetet ez a ház, áldott légy oh Orosház MDCCLXXXVI esztend. T. Szimonidesz János p. és Szalai Gy. b. alat.” Az orosházi evangélikus egyházközség és a település számára azért is nagyon jelentős az ő szolgálata, mert az engedélyeket megkérő, templomot építő munkájával olyan épületet emeltetett, amely ma Orosháza egyetlen műemléke. Szimonidesz János lelkészi, majd esperesi munkája mellett tudott törődni az iskolaüggyel is. Az iskolások számára írt egy tankönyvet A keresztyén hitnek és erkölcsi tudománynak rövid summája címmel, melyet Pesten adtak ki 1793-ban. Később még néhányszor újra kiadták könyvét, amiből jó ideig tanult az orosházi tanulóifjúság.

MIKOLAY ISTVÁN lelkész (Cegléden született 1791. április 10-én, Orosházán halt meg 1862. augusztus 20-án) ugyancsak jelentős mértékben járult hozzá Orosháza kulturális gazdagodásához. Szimonidesz János halála után választották meg Orosházára ezt a nagy tudású fiatal lelkészt, aki Pozsonyban, majd Jénában végezte teológiai tanulmányait. „Veres József értékelése szerint Mikolay erélyes, rendtartó lelkipásztor volt, a templom és iskolaépítések fáradhatatlan vezetője.”¹⁹ Az 1831-es kolerajárványt részletesen feljegyezte az anyakönyvben, amelyből megtudjuk, hogy ennek a szörnyű járványnak 1406 evangélikus esett áldozatul. Ugyancsak ő és feleségének Tessedik Johannának a kéziratot munkája nyomán készült el apósának, Tessedik Sámuelnek vázlatos élettörténete.

BALASSA PÁL (Sárszentlőrincen született 1812. október 15-án, meghalt Orosházán, 1858. június 1-jén) hányatott sorsú lelkésze volt az orosházi evangélikus egyházközségnek. Rövid életében jelentős szolgálatot végzett gyülekezetében. Nevét Orosháza alapításának 100. évfordulójára megírt „Orosháza múltja és jelenének rövid vázlata” című munkája őrizte meg. Ezzel a megye úttörő helytörténetírói közé sorolta be önmagát. Osztrákelles politikai magatartása miatt meghurcolták, lelkészi állásától megfosztották. Talán mindezek hozzájárultak korai halálához. A hálás utókor utcanévvel örökítette meg nevét.

TORKOS KÁROLY evangélikus lelkész, majd esperes (Pápán, 1814. november 12-én született és 1878. október elején Budapesten titokzatosan elűnt) Orosháza szellemi, oktatási életének egyik jelentős munkása volt. Lelkész családból szá-

19. Koszoris Oszkár: *Orosháza jelesei (24)*, *Orosházi Napló II. évf. 8. sz. 1990. április 19.*

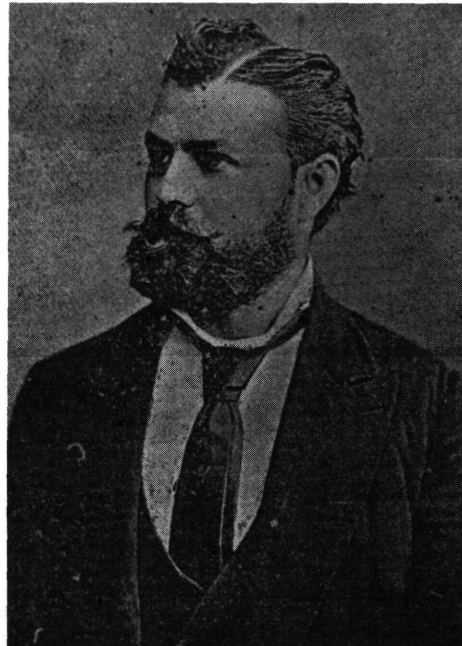
Mikolay István

Torkos Károly

Harsányi Sándor

Veres József

mazott. 1850. márciusában lett orosházi lelkész. 1858-tól az egyházmegye esepese, majd az evangélikus egyház egyetemes jegyzője. E tisztsége miatt sokszor kellett Budapestre utaznia, azonban munkáját egyházmegyéjében és a gyülekezetben is becsülettel ellátta. Az orosházi, akkor még egyházi, iskolák ügyét is ő irányította. Ezzel és beszédeinek több füzetben való megjelentetésével ő is hozzájárult Orosháza közoktatási és kulturális ellátottságához.

HARSÁNYI SÁNDOR evangélikus lelkészt már az egyházközség tanítói között bemutatuk. Orosháza szülötte (1832. december 18.), aki éppen az iskolaüggyel, tanító, nevelő munkájával írta be nevét Orosháza történetébe. 42 évet töltött az orosházi evangélikus egyházközség szolgálatában, ebből több mint másfél évtizedet pedagógusként. Lelkészsége idején is nagy gondot fordított az iskolákra. Szolgálati ideje alatt több iskolát felújítottak, de újakat is építettek. Munkájával jelentős mértékben hozzájárult Orosháza oktatási és kulturális fejlődéséhez. Szülőhelyén halt meg 1900. október 29-én.

GYÖRY VILMOS (Győrben született 1838. január 7-én, Budapesten halt meg 1885-ben) az orosházi evangélikus lelkészek között az egyik legkiválóbb személyiség. 1862-ben került Orosházára Torkos Károly mellé. Munkássága olyan mély nyomokat hagyott a gyülekezet és a település lakóinak életében, hogy megbecsülésüket bizonyára azzal is kifejezésre akarták juttatni, hogy Orosháza egyik legjelentősebb terét, a templomteret róla nevezték el. Olyan erős volt a kötődés ehhez a kiváló személyiséghez, hogy a legkeményebb ateizmus és egyházellenesség évtizedeiben sem változtatták meg a tér nevét. Az egyházközség azzal is megörökítette nevét, hogy a templom déli karzatán kialakított termet, a téli istentiszteleti helyet róla nevezte el.

Mit köszönhetett ennek a kiemelkedő képességű lelkésznek az orosházi evangélikus egyházközség és Orosháza népe? Györy Vilmos mindössze 14 évet töltött Orosházán, mert – Veres József rövid híradása szerint – „1876-ban Györy Vilmos, budapesti lelkészül választatván, Orosházáról távozik.”²⁰ Rövid orosházi szolgálata idején sok jelentős esemény történik a gyülekezetben és a községben. Veres József könyvében szól arról, hogy Györy Vilmos beiktatásának évében házat vásároltak a nagy utcában iskola céljára, bevezették az óév esti istentiszteletet, átszervezték a presbitériumot, számukat 60-ra emelték, a temetői fák kivágásával segítették a szegények téli tüzelését. Ezekben az iskolai, szolgálati, egyházkormányzati és szociális döntésekben és változtatásokban bizonyára az ő szándékai is benne voltak. Tanulmányunk témája szempontjából talán a legfontosabb az, amiről így tájékoztat Veres József: „Ez évben protestáns legényegylet alakul, melynek esti tanóráin Györy Vilmos, Harsányi Sándor, Kovács János, Horváth János oktatnak. Tantárgyak: a magyar irodalom ismertetése, természetan, kap-

20. Veres József: i.m. 137.

csolatban a gazdálkodástannal, magyarok története, kapcsolatban a földrajzzal, világi és szent énekek két hangon.”²¹ Győry Vilmos életművének feldolgozója és méltatója summásan így ír róla: „lelkiismeretes és feddhetetlen napszámosa kora közgondolkodásának és művelődésének.”²² Olyan problémáknak a megoldásait is „az iskolán kívüli népművelés megszervezésétől és az igényes irodalom megszerettetésétől várta”²³, mint a magasabb osztályok tagjainak az egyszerű, a paraszt emberekhez való viszonyában megmutakozó lekezelés és nyersesség. Úgy gondolta, hogy a műveltség közelebb vinné egymáshoz ezeket a néprétegeket. Talán ennek a meglátásának voltak egyenes következményei a csütörtök esténként tartott felolvasásai és előadásai, melyek iránt igen nagy volt az érdeklődés. Bizonyára ez indította őt arra, hogy intézményessé tegye az iskolát befejezett ifjúság továbbképzését. Ennek érdekében szervezte meg 1864-ben a fentebb már említett Protestáns Legényegyletet.

„Ismeretterjesztő tevékenységének nagy közönségikere arra készítette Győryt, hogy az 1867. április 4-én 149 taggal megalakult Orosházi Polgári Olvasókörben is kezdeményezzen szépirodalmi és tudománynepszerűsítő felolvasásokat.”²⁴ Győry Vilmosnak a művelődés, a kultúra területén kifejtett gazdag tevékenységét Elek László kiválóan megfogalmazott méltató szavaival foglaljuk össze: „Orosházán ő volt a szellemi kultúra igazi reprezentánsa, a művelődésügy avatott bajnoka, a népművelés hiteles szavú apostola.”²⁵

VERES JÓZSEF, a legkiválóbb lelkészek egyike, ugyancsak Orosháza szülötte (1851. január 2.). Munkásságával igen nagy mértékben járult hozzá Orosháza kulturális felemelkedéséhez. A szarvasi gimnáziumban érettségizett, majd a kiváló ifjú a pesti egyetem jogi karára iratkozott be. Itt azonban tanulmányait hamar félbeszakította és a soproni teológiai fakultáson kezdte el a tanulást, hogy a lelkiségének jobban megfelelő papi pályára mehessen. Teológiai tanulmányai közben és annak befejezése után nevelői állást vállalt, majd 1876. március 1-től a soproni liceum meghívott tanáraként munkálkodott, mint a magyar nyelv és irodalom, valamint a latin nyelv oktatója. Három év után a lelkész nélkül maradt orosházi egyházközség meghívását elfogadta, és 1879. július 13-tól haláláig fáradhatatlanul helyt állt Orosháza és környéke népének szellemi felemelésében, lelki és anyagi téren való szolgálatában. Az iskolaügy felkarolója, szolgálata első hat évében 18 000 forintot fordított az iskolák felújítására, építésére. Az orosházi polgári iskola elindításának a gondolata is tőle származik. Ennek nyomán indult el

21. Veres József: i. m. 136–137.

22. Elek László: Győry Vilmos, Orosháza–Budapest, 1993. 5.

23. Elek László: i. m. 61.

24. Elek László: i. m. 63.

25. Elek László: i. m. 71.

1890-ben a polgári fiú-, majd két év múlva a leányiskola, amelyet nem az egyház építtetett meg, de egyházi ember közreműködésével jött létre. Ez az iskola ma az I. számú Általános Iskola, amely 1994-ben ünnepli fennállásának 100. évfordulóját.

Veres József a korabeli újságokba számtalan cikket írt irodalmi, jogi, gazdasági, oktatási és politikai témákról. Mint községi képviselő, majd 21 éven át a körzet országgyűlési képviselője, népének tanítója és védelmezője volt. Egyben kortársait hazaszeretetre, a régi értékek megbecsülésére, történelmi hagyományaink ápolására nevelte. Ő kezdeményezte a Kossuth szobor felállítását településünkön, ami 1904-ben meg is történt.

Orosháza egykori lelkészei közül a legtöbb prédikáció tőle maradt ránk. Prédikációs kötetei megőrizték számunkra hitét, gondolkodását, szellemiségét. Különösen is fontos és figyelemre méltó az az imádságként elmondott prédikációja, amit Torinóban, 1894. március 28-án mondott el Kossuth Lajos ravatalánál. Hadd álljon belőle itt egy idézet, ami magas fokú csillagászati és politikai tájékozottságáról és nagyszerű szónoki készségéről is vall. Ezt mondta Kossuthról: „A mi századunkban ugyan, de a késő századoknak is élt ő; a mi napjainkban lobbant utolsó lángesze világa, de átragyog fénye késő korszakokba, mint a sugár a csillag kialudta után is repül, csillagról csillagra, a végtelenségben, örökkön örökké! ... Emléke lelkesítsen bennünket, hogy megbecsüljük az emberiség örök jogait: a lelkiismeret és gondolat szabadságát, a jogegyenlőséget, a testvériséget, amikért ő küzdött.”²⁶

Legjelentősebb alkotása az „Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján” címen 1886-ban, a templom 100. évfordulóján megjelent könyve, amely ma is az egyik legfőbb forrása Orosháza település és az orosházi evangélikus egyház történetének. A könyvet azóta kétszer is kiadták. Utoljára 1987-ben a Városi Tanács és az Orosházi Evangélikus Egyház gondozásában.

Kevés ember volt, aki annyit tett Orosháza anyagi, szellemi és lelki felemelkedéséért, mint ő. Azt is elmondhatjuk, hogy Orosháza múltjából a legtöbbet emlegetett személy Veres József, akinek 1913. december 9-én bekövetkezett halála megrázta Orosháza és környékének népét. Temetésén a korabeli újsághír szerint 8000 ember vett részt.

KOVÁCS ANDOR (Gömör megyei Osgyánban született 1866. október 16-án, Orosházán halt meg 1946. július 8-án) esperesről, századunk első felének fáradhatatlan lelkipásztoráról emlékezünk meg e sorozat utolsó tagjaként. Munkásságának ismerője és méltatója, Koszorus Oszkár ezt írja róla: „Kiváló szónoklataival, keresztyén gondolkodásával és életvitelével hamarosan kitűnt még a kivételes

26. Veres József: Hirdesd az igét II. Orosháza, 1904. 4.

képességű Veres József mellett is.”²⁷ A lelkeszi és esperesi tevékenysége mellett különböző társadalmi és karitatív szervezetek munkáját is segítette. Ezeken túl számos nemzeti, történelmi és egyháztörténelmi évfordulón tartott ünnepi beszédeket, amelyeket írásban is megjelentetett. Körülbelül harminc önálló könyve, tanulmánya jelent meg, amelyeknek nagyobb része hivatásából következően egyházi, vallásos jellegű volt. Prédikációin és imádságos könyvein kívül vallásos elbeszéléseit is megjelentette. Minden munkájával, lelki és szellemi tevékenységével egyháza, hazája és Orosháza javát munkálta.

Nem érte meg azt az időt, amikor az egyházat, amely intézményeivel és az azokban dolgozó pedagógusokkal, de még a speciálisan spirituális munkát végző lelkészek tevékenységével is a nép szellemi, kulturális felemelkedéséért fáradozott, megfosztották intézményeitől, államosították iskoláit és a hozzájuk tartozó tanítólakásokat. Az egyházat kizárták iskoláiból, visszaszorították a templomba. Az egyházi pedagógusokat állami iskolákban helyezték el, a lelkészeket pedig elszigetelték a társadalomtól. Az egyház szinte csak azokat érte el, akik bementek a templomba. Az egyház azonban ebben a helyzetben is kapott olyan lehetőséget Istentől, amellyel kulturális téren is szolgálhatott és hatást gyakorolhatott a település életére.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG A ZENEKULTÚRA TERJESZTŐJE

A templomba visszaszorított egyház a II. világháború utáni évtizedekben, mint fentebb leírtuk, jóformán csak azokkal érintkezhetett, akik bejöttek a templomba. Az igehirdetések a lelki, erkölcsi megújuláson túl továbbra is segítették a hallgatókat a kulturális igényesség fenntartásában. Az evangélikus egyházközösség azonban kereste annak a lehetőségét, hogy valamilyen módon elérje azokat is, akik Isten igéjének nem tették ki magukat. E cél megvalósítására a legkézenfekvőbb lehetőséget a műemlék templom ugyancsak műemlék orgonája nyújtotta. Ezt a hangszeret hozzáértő kezeknek meg kellett szólaltatni. A zene, a musica sacra, a szent muzsika önmagában is nevel, kulturális gyönyörűséget nyújt. Ebből kiindulva indította el az orosházi evangélikus egyházközösség az *egyházzenei esték* sorozatát 1971. augusztus 15-én.

A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy volt 1969. május 25-én egy egyházzenei hangverseny a Fasang család szolgálatával. Ezt felfoghatjuk úgy, hogy ezzel „szondázták” az akkori társadalom igényeit és a fogadtatást. Két esztendő szünet következett ezután. Az egyházzenei esték kezdete a már előbb emlí-

27. Koszorús Oszkár: *Orosháza jelesei (77)*, Orosházi Napló IV. évf. 11. sz. 1992. március 12.

tett augusztusi estén volt 1971-ben helyi muzsikusok: Dr. Kovács Béla és Laudai Béla szolgálatával. Bach, Beethoven és Mozart műveket adtak elő.

Sajnálatos, hogy az egyházzenei estek közreműködőinek a nevét és az előadott művek címét pontosan megőrző gyülekezeti vendégkönyv nem közöl feljegyzést az egyházi zene fogadtatásáról, a résztvevők számáról, esetleg összetételéről. Azonban az a tény, hogy volt folytatás, és pedig minden esztendőben, sőt a következő időkben évente több hangversenyt is szervezett a gyülekezet, ez azt mutatja, hogy az érdeklődés, a fogadtatása ezeknek az estéknek biztatást adott a megrendezésre. A tárgyilagosság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy a hatóságok nem jó szemmel nézték ezeket az egyházzenei alkalmakat. Ezekre ugyanis olyan emberek is eljöttek, akik egyébként nem mertek volna belépni a templomba. Arra igyekeztek, hogy megszüntessék az egyháznak ilyen jellegű tevékenységét. A Petőfi Művelődési Központ feladata lett volna az, hogy zenei rendezvényeivel bejöjjön a templomba és ezzel kiszorítsa az eddigi rendezőt, az egyházat a saját templomából. Az egyházközség azonban ezeknek a törekvéseknek sikeresen ellenállt.

A továbbiakban két esztendőt kiemelve mutatjuk be az egyházzenei estek főbb adatait.

1972-ben öt alkalommal tartottak zenei estet, ebből három esetben a Madrigál Kórus szereplésével. Közreműködők: Szatmári Lilla orgonaművész, Tóth Lenke, Kovács Erzsébet, Papp Sándorné és dr. Kovács Béla. Bach, Maurizie, Monteverdi, Palestrina és Schütz kórusművek, továbbá Mozart, Corelli. Händel, Vivaldi, Szokolay Sándor, Liszt- és Kodály-művek szerepeltek a műsorban.

1973-ban négy egyházzenei estet rendeztek. A helyi művészek, illetve előadókon kívül dr. Vangel Gyula orgonaművész, Réthy Csaba operaénekes és Trajtler Gábor orgonaművész léptek fel. Händel, Bach, Schubert, Popper, J. Pachelbel, A. Stradella, C. Franck, Beethoven, Kodály és Kapi-Králik művek csendültek fel.

Az utolsó 20 év egyházzenei estéiről már csak statisztikai tömörséggel számolhatunk be. Ez idő alatt 81 alkalommal vehettek részt az orosházi zenekedvelők egyházzenei esteken az evangélikus templomban. Ebből három kórushangverseny volt. A legkiemelkedőbb 1983. október 1-én, Luther születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett hangverseny volt, amelyen a Lutheránia Énekkar, Trajtler Gábor orgonaművész közreműködésével Szokolay Sándor Luther Cantata-ját adta elő a szerző vezényletével. A másik egy finn, a harmadik egy német kórus fellépése volt.

Az előadó művészek közül Ella Istvánt 18, Lehotka Gábort 10, Trajtler Gábort ugyancsak 10, Zászkaliczky Tamást 7, Kárpáti Józsefet 5, a Zeneakadémián ez évben diplomázott fiatal orgonaművészt, Finta Gergelyt 3, Gáncs Aladárt, Baróti Istvánt, Solymosi Ferencet 2-2, Peskó Györgyöt, Nagy Jánost, Nagy Csabát,

Regős Imrét, Elekes Zsuzsannát, Szepesi Károlyt, Elek Tihamért és Sulyok Imrét 1–1 alkalommal hallgathatta a közönség. Az előadott művek címei és a zeneszerzők nevei hosszú listát tennének ki, ennek közlésére azonban itt nincs lehetőség.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Európa jelentősebb zeneszerzői közül sokak műveit megszólaltatták az elmúlt 20 évben az orosházi evangélikus templom orgonáján. Az egyházközség sohasem kért belépődíjat az egyházzenei alkalmon. Adományokat elfogadott, de ezek a legtöbb esetben még a művészek útiköltségeit sem fedezték, az orgona karbantartási költségeit nem is említve. Ennek ellenére az evangélikus egyház, fő feladata, a hitéleti tevékenység mellett, tovább kívánja végezni a 250 éves hagyomány alapján az oktatást, nevelést és a kultúra terjesztését az itt élők javára.

Felhasznált irodalom

1. Államosítási (iskolák) jegyzőkönyv, Orosháza, 1950.
2. Dercsényi B.–Foltin B.–G. Györffy K.–Hegyi G.–Winkler G.–Zászkaliczky Zs.: Evangélikus templomok Magyarországon, Budapest, 1992.
3. Elek László: A szellemi kultúra fejlődése 1744–1944 = Orosháza története, Orosháza, 1965. (Szerk.: Nagy Gyula) kötetéből a 761–777., a 784–787., a 790–813., a 853–876.
4. Elek László: Az iskolázás hagyományai, a hagyományok változása a tanyai emberek körében = Az orosházi tanyavilág átalakulása, Orosháza, 1985. (Szerk.: Tóth József) 131–231.
5. Elek László: György Vilmos, Orosháza–Budapest, 1993.
6. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II., 1899., 1902.
7. Keller József: Az orosházi evangélikus gimnázium története, Orosháza, 1987. Kézirat.
8. Koszorús Oszkár, id.: György Vilmos, Békési Élet, 1969/2. sz.
9. Koszorús Oszkár: Orosháza jelesei. Megjelent az Orosházi Napló I–IV. évf. számaiban, 1994-ben önálló kötetben.
10. Magyar Értelmező Kéziszótár, Budapest, 1972.
11. Tóth Lajos: Békés vármegye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában. Megjelent: Békési Élet 1978/1. sz.
12. Új Magyar Lexikon/4. Budapest, 1962.
13. Veres József: Hirdesd az Igét II. Orosháza, 1904.
14. Veres József: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján, Orosháza, 1886.

Horémusz Pál, Kálmán Rezső, Fürst Ervin és Gyurán György lelkészeknek a két háború közötti, de máig is ható tevékenységéről terjedelmi korlátok miatt most nem tudunk említést tenni, pályájuk feldolgozása további feladat.

Családi közösségek Orosházán az első generációk idején

BARANYAI KÁLMÁN

A XVIII. század az országos újjáépítés időszaka. A török hódoltság megszűnése után ebben a században alakul ki az Alföld településhálózata. Ebbe az általános fejlődésbe illeszkedett be az orosházi új közösség kiépülésének a folyamata is. Az alábbiakban a *családi közösség jellegét* szeretném megrajzolni. Azt, hogy milyen szerepet töltött be a társadalom életében.

Írásomban néhány család XVIII. századi történetén keresztül a településkori jellegét, családi magatartását foglalom össze. Kiválasztási módszerem az volt, hogy először az 1744-től 1781-ig bejegyzett esküvőkből olyan házasságokat emeltem ki, amelyekről a legtöbb adat rendelkezésre állt és az egyezőséget meg lehetett állapítani. A halotti anyakönyv csak 1771-től található meg, így ez jelentősen szűkítette a kört. Közülük azt ismertetem, amelyik a családi közösségi élet egy-egy tulajdonságát jól képviseli.

A CSALÁDREKONSTRUKCIÓ MÓDSZERE

Az anyagot az ún. családrekonstrukciós módszer alkalmazásával dolgoztam fel. Ezt az eljárást általában hosszabb időszakra szokás alkalmazni, másrészt családtörténeti és népmozgalmi céllal. Az általam feltárt időtartam és a kitzűzött cél is eltér ettől, így írásom *kísérletnek tekinthető*, mert két-három generációra kiterjedően és társadalmi magatartás kutatására használom a családrekonstrukció eljárást.¹

1. Köszönöm Jároli József lektori észrevételeit, amellyel elemzésem szakszerűségét jelentősen emelte.

A családi képek kialakításához *forrásként* az egyházi anyakönyvek és az adóösszeírások mellett a *becslés* is jelentős szerepet játszik. Tekintsük át részletesen a forrásokat, becslési eljárásomat.

Az orosházi evangélikus egyházi anyakönyvekre Akv. O. megjelöléssel utalok.² Ahol ilyen hivatkozás nincsen, ott becsléssel alakítom ki a családi eseményt. Becslésemet táblázatokban dolgoztam ki, így ahol a táblázatra történik utalás, ott becsült adatok szerepelnek.

Az 1. sz. táblázatban a halotti anyakönyvben szereplő életkor segítségével számítottam ki a születés évét. Esetleges pontatlanság miatt ezt is becslésnek kell tekintenünk.

A 2. sz. táblázatban a sárszentlőrinci evangélikus egyházi anyakönyvből³ a születési adatokat gyűjtöttem ki, azokat a bejegyzéseket, amelyek a választott családnévből Orosházán házasságot kötő személyekre vonatkoznak.

A 3. sz. táblázatban az esküvő évéből számítottam vissza a születési évet, feltételezve, hogy a vőlegény 20, a menyasszony 18 éves korú.

A 4. sz. táblázatban a gyermek születéséből következtetek az apa születési idejére, feltételezve, hogy az apa 21 éves volt első gyermeke születésekor. Vannak adatok az anyakönyvi kigyűjtésben, melyek a házasságkötési és a gyermekszületési becslésemet alátámasztják, de némi eltérések is előfordulhatnak. Véleményem szerint ezek a családi összetétel képét lényegesen nem változtatják meg.

A fentiek szerint 10 évi születési, 11 évi halálozási és 36 évi esküvői adatból és a becslésekből a családi lapokon *a letelepülő és az ezt követő egy-két generáció* családi eseményei kerültek rögzítésre. Az eredményt adónyilvántartásokkal és telekkimutatási adatokkal hasonlítom össze.

Az 1746/47. évi adólajstrom⁴ a letelepülés három ütemét mutatja ki, s így megállapíthatjuk, hogy a kiválasztott család hányadik hullámban érkezett, mikortól kezdve adózik.

Az 1751. évi adókimutatás⁵ a község megalakulásának befejezését rögzíti, s a teleknévsorban⁶ található adatokkal együtt lehetővé teszi a letelepülő, első generáció változatainak, közös vonásainak megállapítását.

A kutatás már felderítette azt, hogy egyes családnevekhez 1800-ban hány

2. O. L. Filmarchívum A 2064, A 2065. Az esketési akv. 1744–1780 között, a keresztelési 1744–1754, s a halotti 1771–1782 évekből lett kigyűjtve.

3. O. L. Filmarchívum A 2089. Keresztelési akv. 1724–1744. években.

4. *Járolí József*: Orosháza népesedéstörténetének néhány kérdése a XVIII. században. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 7. 1983. 24–25.

5. *Hajdú Mihály*: Orosháza személynévrendszere... In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 7. 1983. 82–83.

6. *Szabó Pál*: Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig (1744–1848). In: Orosháza története. Orosháza, 1965. Szerk. Nagy Gyula. 967, 247–252.

adózó család tartozott.⁷ Az adólajstromok és a családi lapok összehasonlítása alapján a családszám-változás tényezőire lehet következtetni.

E bevezetés után most rátérek a családi közösségek főbb jellemzőit bemutató családtípusok elemzésére.

EGYSZERŰ NAGYCSALÁD

id. Kasziba János családi lapja

4/2.

1698–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/1	ifj. János	1719	1739	
3/1	Éva	1734	1752	Szijgyártó György
3/2	József	1735	1755	Rohács Panna

ifj. Kasziba János családi lapja

4/1

1719–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
1/2	András	1740	I. 1760	Ri Örse
Akv. O.			II. 1771	Kajári Örse
Akv. O.	János	1746. március 13.		
Akv. O.	Jakab	1749. május 4.		
Akv. O.	Örse	1750. július 6.		
Akv. O.	Kata	1751. október 4.	1768	Király Ferenc

Kasziba András–Nagy Kata családi lapja

Akv. O.

Házasságkötés

1759-ben

Gyermekekük:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/4	István	1760	1779	Kovács Katalin özv. Dani Andrásné

7. Hajdú Mihály 1983. i. m. 85–88.

Az 1746/47-es adónyilvántartás szerint Kasziba János családja harmadik ütemben telepedett le Orosházán, ekkor kezdett el adózni. 1751-ben egy család van e néven, s a teleknyilvántartás arra utal, hogy Kasziba János $\frac{1}{4}$ telek megmunkálását, költségeinek viselését vállalta.

Az anyakönyvből rekonstruálható családi kép szerint 1751-ben id. Kasziba János 53 éves, hajadon lánya 17, nőtlen fia 16 éves, János fia már nő, családos, 31 éves. Ifj. Jánosnak 1751-ig négy gyermeke született, közülük a 11 éves András biztosan élt, mert későbbi házassága ezt igazolja. A fiatalabbak életben léte nem állapítható meg, későbbi házasságuk nincsen az anyakönyvben, a halálozásukról sincs adat, de ez az 1771-ig hiányzó temetési anyakönyv miatt is lehet.

A fentiekből – az adatok és a becslések eredményeként⁸ – a nagyszülők, szülők és unokák együttélésére utaló, *tipikus nagycsaládi kép* rajzolódik ki. 1800-ban 3 Kasziba nevű család van az adólajstromban, véleményem szerint ez nagyobb részt leszármazás útján alakult ki, de újabb beköltözés is történt.

BŐ GYERMEKÁLDÁS

A bő gyermekáldásra példaként Bacsur János és neje, Kovács Éva családi lapját tekinthetjük át.

Bacsur János–Kovács Éva családi lapja

1/4

1720–

1/3

1724–1772

Gyermekeik:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/5	Dóra	1741	1758	Gombkötő Márton
3/6	Örse	1743	1761	Rohács János
3/7	Éva	1744	1762	Német János
3/8	Sámuel	1746	1765	Kovács Panna
Akv. O.	János	1748. február 14.	1768	Csiszár Éva
Akv. O.	Jutka	1750. november 10.	1766	Szemenyei Görgy
Akv. O.	Pál	1753. február 10.		
Akv. O.	Pál	1754. január 14.	1774	Péter Éva

8. A Kasziba-családkép alapja 14 anyakönyvi adat és 7 becslés.

Az 1746/47. évi adólajstromban nem szerepel a Bacsur családnév. E néven az első keresztelőt 1748-ban tartották. 1751-ben már egy családot vesznek számba. Bacsur János egy egész telket vállalt megmunkálásra és költségei viselésére.

1751-ben a család összetétele: Bacsur János 31 éves, felesége 27. Gyermekük: Dóra 10, Örse 8, Éva 7, Sámuel 5, János 3, Jutka 1 évesek. Később még két fiú születik, de az első csecsemőkorban elhal. A házasságot kötő hét gyermekkel így is a bő gyermekáldás képét nyújtja ez a család.⁹

1800-ban az adólajstromban 5 Bacsur családot találunk. A fenti szép természetes szaporodás ezt a számbeli növekedést lehetővé tette.

ROKONI, TESTVÉRI ÖSSZETARTÁS

Id. Isó János–Német Kata családi lapja

1/6 1712–1773

1/5 1714–1772

Gyermekeik:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/10	János	1733	1753	Német Susa
3/11	András	1741	1761	Séllei Éva

Isó Ferenc családi lapja

4/3 1711–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/9	Ilona	1734	1752	Sedényi János
4/4	Ferenc	1732	1752	

Ifj. Isó János–Német Susa családi lapja

3/10 1733–

Gyermeük:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Éva	1754. augusztus 23.		

9. A Bacsur-családkép alapja 11 anyakönyvi adat és 6 becslés.

Ifj. Isó Ferenc családi lapja

4/4

1732–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Panna	1753	1772	Káldi Pál
3/12	Kata	1755	1771	Boros János
3/13	Mária	1760	1778	Szendi Kovács István

1746/47-ben Isó Jánost vették lajstromba, aki a harmadik hullámban érkezett Orosházára. 1751-ben már két családot tartanak nyilván. Isó János és Isó Ferenc nevén szerepel 1–1 egész telek.

1751-ben Isó János 39 éves, nős, felesége 37 éves, két fiuk van: János 18, András 10 éves. Isó Ferenc ekkor 40 éves, családos, fia Ferenc 19 éves, leánya Ilona 17 éves.¹⁰

Ez a családi kép a testvéri, rokoni segítség, együvértartozás példája lehet. 1800-ban egy Isó család adózott. A század folyamán több a leánygyermek, s így a fogyás csak színleges, mert a leányok a férjük nevén szerepelhetnek a kimutatásban.

FOLYAMATOS BEKÖLTÖZÉS

Miszlai Dávid (legidősebb) családi lapja

1/8

1674–1776

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/6	Dávid	1706	1726	
1/11	István	1717	1737	

10. Az Isó-családkép alapja 10 anyakönyvi adat és 9 becslés.

Id. Miszlai Dávid családi lapja

4/6

1706–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/5	Dávid	1727	1747	
3/14	Kata	1730	1748	Horváth Mihály
3/16	István	1740	1760	Rácz Jutka

Ifj. Miszlai Dávid családi lapja

4/5

1727–

Gyermeke:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Márton	1748. július 24.	1772	Gyolcsos Susa

Miszlai István családi lapja

1/11

1717–1779

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/15	János	1738	1758	Pap Mariska
Akv. S. 1	György	1741. szeptember 2.		
Akv. O.			1761	Rózsa Kata
3/17	István	1745	1765	Győri Örse
Akv. O.	Sámuel	1746. szeptember 24.	1773	Szász Sára

Miszlai Mihály–Györgyi Katalin családi lapja

1/10

1/9

1747–

1749–1781

Házasságkötésük:

Akv. O.

1767

Az 1746–47-es adólajstromban a Miszlai család még nem szerepel, de 1751-ben már két család van nyilvántartva e néven. A teleknévsor szerint Miszlai István 1/2, Miszlai Dávid pedig 1/4 telket vett birtokba.

1751-re Dávid és István, a két testvér családját lehet rekonstruálni, de valószínűleg itt élt édesapjuk, az 1674-ben született Dávid is, aki ekkor 77 éves.

Miszlai Dávid 45 éves, gyermekei közül a 24 éves Dávid és a 21 éves Kata már házasok, István pedig 11 éves. Van egy 3 éves unoka is, az ifj. Dávid kisleánya.

Miszlai István 34 éves, János fia 13, György 10, István 6 éves, Sámuel pedig 5.

Miszlai Mihály 1767-ben Orosházán esküszik, de a negyvenes években nincs adat az anyakönyvben a kereszteléséről. Valószínű, hogy későbbi beköltöző, beházasodó. 1800-ban a Miszlai családok száma 3. Véleményem szerint ebből 2 az eredeti betelepülők leszármazottja, míg egy az újabb beköltöző.¹¹

KAPCSOLAT SÁRSZENTLŐRINCCSEL ÉS A SZOMSZÉDOS
TELEPÜLÉSEKSEL

id. Zámbó Péter családi lapja

1/13

1708–1773

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/7	Mihály	1729	1749	
4/8	Péter	1732	1752	
3/18	Örse	1742	1760	Kovács István

Zámbó Mihály családi lapja

4/7

1729–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Kata	1750. október 20.		
3/21	Mihály	1751	1771	Huszár Éva (vásárhelyi)

11. A Miszlai-családkép alapja 14 anyakönyvi adat és 13 becslés.

Ifj. Zámbo Péter családi lapja

4/8

1732–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Péter	1753. január 8.		
3/19	Ilona	1761	1779	Korbel Mátyás

Zámbo István családi lapja

Akv. S. 3 szül: 1744. szeptember 3.

Házasságkötés:

Akv. O. 1762 Bakos Panna

Zámbo Örsé beházasodása

3/20 szül: 1746

Házasságkötés:

Akv. O. 1764 Kotolág András

(: atsári János leánya)

1746/47-ben Zámbo család nem szerepel az adózók között. Az anyakönyvi bejegyzésekben is 1748 után találkozunk e névvel. 1751-ben egy családot tartottak nyilván. A birtokosok között Zámbo Péter ½ telekkel szerepel.

1751-ben id. Zámbo Péter 43 éves, a 19 éves Péter fia és a 9 éves Örsé leánya még nem házasok. Mihály nevű fia már nős, s egy évvel előbb már született egy kislánya: Kata.

1751 után több Zámbo családnévvel kapcsolatos esküvőt találhatunk az anyakönyvekben. István születési bejegyzését a sárszentlőrinci anyakönyv tartalmazza. Ott igen sok Zámbo nevű lakos élhetett a keresztelési és házasságkötési bejegyzések tanúsága szerint. Az orosházi családi eseményekből atsári, vásárhelyi beházasodás is kitűnik. A dunántúli kapcsolat mellett így a szomszédos településekből való beházasodási jelenség is felfedezhető. 1800-ban egy család adózott e néven.¹²

12. A Zámbo-családkép alapja 9 anyakönyvi adat és 7 becslés.

BEHÁZASODÁSOK

id. Orbán Mihály és Tóth Éva családi lapja

1/14 1700–1778
1/15 1719–1782

Gyermekeik:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/9	Mihály	1724		
4/10	György	1726		
3/22	István	1734	1754	Séllei Kata

iff. Orbán Mihály családi lapja

4/9 1724–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Mihály	1747. július 13.	1778	Kertész Kata
Akv. O.	György	1750. július 2.		
1/20	Sára	1751		
Akv. O.			1769	Rajki István
Akv. O.	Kata	1753. december 22.		

Orbán György családi lapja

4/10 1726

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	György	1747. július 22.		
Akv. O.	Örse	1749. november 5.		

Orbán István házasságkötése

Akv. S. 4 születés: 1739. március 26.

Akv. O. házasság-
kötés 1760 Nagy Kata

Orbán Ferenc családi lapja

3/23		1736		
3/24		1736	-1767	
3/23	házasság- kötés		1756	Benkó Éva

Gyermeük:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/28	Katalin	1761	1779	Premwell Sámuel

Orbán Ferenc (fogl. takács) házasságkötése

3/25	születés:	1742		
3/25	házasság	(Akv. O.)	1762	Horvát Kata

Orbán Ádám házasságkötése

3/26	születés:	1748		
Akv. O.	házasság	(Akv. O.)	1768	Forgyán Éva

Az 1746/47-es adólajstrom szerint Orbán Mihály a második, Orbán György pedig a harmadik hullámban telepedett le Orosházán. Az 1751. évi adónyilvántartás szerint egy Orbán család van, s a telekkimutatás azt tartalmazza, hogy Orbán Mihály egy egész telken gazdálkodik.

1751-ben id. Orbán Mihály 51 éves, három fia közül kettő: Mihály és György már házas, István pedig 17 éves, még nőtlen. Ifj. Mihály 27 éves, 1751-ig három gyermeke született, Mihály 4 éves, György az előző évben született, de valószínűleg meghalt, Sára pedig 1751-es születésű. Orbán György 25 éves, nős, s ez időpontig két gyermeke született, de sorsukról többet nem tudunk.¹³

Az ötvenes és hatvanas években újabb és újabb beházasodás történik, részben megállapítható, hogy sárszentlőrinci a beköltöző, részben pedig nem. 1800-ban négy Orbán családot mutat ki az adólajstrom. Ez is valószínűsíti a beházasodás, a beköltözés tényét.

13. Az Orbán-családkép alapja 18 anyakönyvi adat és 10 becslés.

ÚJRAHÁZASODÁS ÖZVEGYEN

Id. Lövei Mihály családi lapja

4/12

1698–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
4/11	Mihály	1720	1740	
3/29	Éva	1727	1745	Rajki Pál
3/30	Erzsébet	1729	1747	Német István
3/31	Kata	1733	I. 1751	Roznai János
(Akv. O.)			II. 1767	Faragó György
(Akv. O.)			III. 1777	ö. Varga János

Iff. Lövei Mihály családi lapja

4/11

1720–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/34	Kata	1741	1759	Dóci István
Akv. O.	János	1746. április 21.	1765	Horvát Kató
Akv. O.	Ferenc	1752. június 11.	1773	Szabó Örse

Id. Lövei János és Mesterházi Mózes Mária családi lapja

1/16

1702–1780

Becslés 1700–

1746/47-ben Lövei Mihály a harmadik hullámban érkezik. 1751-ben egy család van e néven nyilvántartva. Lövei Mihály $\frac{1}{4}$ telek megmunkálását vállalja. Veje – Rajki Pál – $\frac{1}{4}$ zsellértelket birtokol.

1751-ben Lövei Mihály 53 éves, egy fia és három lánya már házas. Mihály 31, Éva 24, Erzsébet 22, s az 1751-ben házasodó Kata 18 éves. Az ifjabb Mihálynak ekkor két gyermeke van, Kata 10, János 5 éves. A családi közösséghez tartozik az 51 éves testvér, vagy annak özvegye. A telekkimutatás alapján feltételezhetjük, hogy a vő is az életközösség tagja.¹⁴

14. A Lövei-családkép alapja 9 anyakönyvi adat és 8 becslés.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy a Kata nevű leány háromszor köt házasságot. Özvegyen maradván újra meg újra a családi életformát választja. Az esketési anyakönyvben igen gyakori a házastárs halálát követő újabb esküvő. 1800-ban két családot mutat ki a lajstrom. A vő ekkor már saját nevén szerepel, a családnevet a fiúk viszik tovább.

MAGAS GYERMEKHALANDÓSÁG

id. Rajki Péter családi lapja

1/17

1694—

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
1/19	István	1715	1735	
3/29	Pál	1725	1745	Lövei Éva

Rajki István családi lapja

1/19

1715–1781

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/35	Éva	1740	1758	Szabó Mihály
3/38	Örse	1743	1761	Tobak János
Akv. O.	Ferenc	1746. június 17.	1765	Bod Örse
Akv. O.	István	1749. július 4.	1769	Német Örse
Akv. O.	fiú	1750		
Akv. O.	Susa	1751. augusztus 3.		
Akv. O.	Pál	1753. május 13.		
Akv. O.	Mihály	1754. november 21.		

Rajki Pál családi lapja

4/13

1716–

Gyermekei:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
3/36	Pál	1737	1757	Kunos Juliska
3/37	Kata	1742	1760	Sitkei György
3/39	Örse	1745	1763	Pusztai Ádám

Rajki Pál–Lövei Éva családi lapja

3/29

1725–

1727–

Gyermekeik:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	Péter	1746. november 24.	I. 1773	Gulyás Jutka
Akv. O.				1775-ben meghalt
Akv. O.			II. 1775	Horvát Sára
Akv. O.	Mária	1750. június 9.		

Későbbi, Rajki családnevű házasságkötések

	Év	Férj neve	Feleség neve	Apa neve
Akv. O.	1763	Rajki János	Pap Ilona	
Akv. O.	1764	Varga Ferenc	Burján Éva, özv. Rajki Lászlóné	
Akv. O.	1769	Rajki István	Orbán Sára	
Akv. O.	1770	Csapó István	Rajki Örse	Rajki László
Akv. O.	1773	Rajki András	Por Örse	
Akv. O.	1775	Varga Péter	Rajki Kata	Rajki István
Akv. O.	1778	Takács Ádám	Rajki Örse	Rajki János

Az 1746/47. évi adókimutatásban első ütemben érkezésként szerepel István és Pál. 1751-ben egy család adózik e néven. A teleknyilvántartás szerint István vállalt egy egész telket megmunkálásra. A Harruckern földbirtokossal tárgyaló külödttségnek valószínűleg az 1716-os születésű Rajki Pál volt a tagja.

1751-ben id. Rajki Péter 57 éves, István 36, 8 gyermeke közül 4 él már ekkor: Éva 11, Örse 8, Ferenc 5, István 2 éves.

A Lövei vő, Rajki Pál 26 éves, ¼ zsellérrelket birtokol, van egy Mária nevű 1 éves kislánya, és egy 5 éves fia, Péter.

A másik Rajki Pál 35 éves, három gyermeke van: Pál 14, Kata 9, Örse 6 éves.¹⁵

A Rajki család képe világosan nyújtja a magas gyermekhalandóság eredményeit. Az 1800-as adókimutatás 11 Rajki családot tartalmaz, ez jórészt a beköltözésekből alakult ki.

A CSALÁDI ÉLETKÖZÖSSÉG A TÁRSADALOM ALAPELEME

Az eddigi családképeknél az anyakönyvi adatokat az adó- és birtoknyilvántartással hasonlítottam össze. Így mutattam be a családi életközösség jellemző sajátosságait. Még egy családot tekintek át, de most az adó- és telekadatokat nem keresem össze. A lelkész testvéröccsének családját tárom fel. Szerencsére az anyakönyvben mindig be van jegyezve a „testvéröcsém” szó, s így a gyakori Horváth előfordulás közül könnyen kiválaszthatók az idevonatkozó családi események.

Horváth István, Horváth György édesapja

1/21	születés:	1690–
Akv. O.	halálozás:	1780

Horváth György (a lelkész öccse) és Sitkei Éva családi lapja

1/22	születés:	1721
Akv. O.	halálozás:	1782
Akv. O.	házasságkötés:	1746

Gyermekeik:

	Név	Születés	Házasság	Házastárs
Akv. O.	György	1747. július 16.	1766	Szabó Ilona
Akv. O.	Mihály	1748. szeptember 14.	I. 1768	Benkő Jutka
Akv. O.			II. 1774	Benedek Örse (nemes)
Akv. O.	Ilona	1750. június 8.		
Akv. O.	Örse	1751. november 24.	1773	Hegyi Mihály
Akv. O.	Suska	1753. február 12.	1768	Nagy István
Akv. O.	János	1754. január 29.	I. 1773	Tóth Kata
Akv. O.			II. 1778	Pap Kata
				ö. Csapó Ferencné

15. A Rajki-családkép alapja 25 anyakönyvi adat és 11 becslés.

Ebből a családi képből jól kitűnik az alapigazság: *a családi együvértartozás mélyen benne gyökerezett a társadalom életében.* A lelkipásztor az egyházközség átköltözésével nemcsak maga követi a gyülekezetet, hanem édesapját, testvéröccsét is magával hozza. Az apa 1744-ben 54 éves, a testvéröcs pedig 23. A fiatalember itt – az új helyen – nősül, egy fiatal özvegyet vesz el feleségül. A lelkészi család magatartása jellemzően bizonyítja, hogy a társadalom fontos eleme, alapja volt a családi életközösség.¹⁶

A TELEPÜLÉS VONZEREJE

A beköltözések gyakorisága miatt e témát is érinteni szeretném még összefoglalóan. A beházasodások aránya évtizedről évtizedre növekedett.¹⁷ (5. sz. táblázat). Ez azt mutatja, hogy a községet alapító közösség nem zárkózott el, befogadta az újonnan érkezőket. *Elfogadták a másnyelvű, vallású embereket.* Az is nyilvánvaló, hogy olyan közösséget alakítottak ki, amelynek vonzereje volt.

Ezzel kapcsolatos egy másik probléma: a hagyomány tisztelete. Az ittlakók nem felejtették el azt, hogy községük létét, megalapítását a zombai ősöknek, családoknak köszönhetik. Ezért a mai napig megemlékeznek róluk, akik a csíráját alkották a községnek, szívesen látták a máshonnan érkezőket, nem zárkóztak el a más nézetű, más felfogású emberektől, de *az ősi hagyományt mindig tiszteletben tartották és tartják.*

BEFEJEZÉS

A XVIII. században a családi közösségnek igen jelentős szerepe volt a társadalom életében. Ez volt a társadalom alapja, fő alkotó eleme.

A közösségi szemlélet áthatotta az egész társadalmat. Az egyházak és a települések mind a közösségi élet hirdetői, gyakorlói és működésükben mintái voltak.

Az a véleményem, hogy *ez a közösségi szellem lett a gyökere a XIX. század reformkorszakának és a kiegyezés után a polgárosodásnak is.*

16. Horváth György esetében csak 2 becsült dátum van, 16 pedig anyakönyvi adat.

17. Beházasodónak a teleknévsorban nem szereplő családokat tekintem.

1. sz. táblázat

Orosházi halotti anyakönyvből a születések évének becslése

Sorszám	Név	Meghalt	Életkor	Születés
1/1	Kasziba Andrásné Ri Örse	1771	29	1742
1/2	Kasziba András (férje)			1740
1/3	Bacsur Jánosné Kovács Éva	1772	48	1724
1/4	Bacsur János (férje)			1720
1/5	Isó Jánosné Német Kata	1772	58	1714
1/6	Isó János (férje)	1773	61	1712
1/7	Isó Ilona özv. Sedényi Jánosné	1780	47	1733
1/8	Miszlai Dávid	1776	102	1674
1/9	Miszlai Mihályné Györgyi Kata	1781	32	1749
1/10	Miszlai Mihály (férje)			1747
1/11	Miszlai István	1779	62	1717
1/12	Miszlai György fia György	1772	3	1768
1/13	Zámbó Péter	1773	65	1708
1/14	Orbán Mihály	1778	78	1700
1/15	özv. Orbán Mihályné Tót Éva	1782	63	1719
1/16	özv. Lövei Jánosné M. Mózes Mária	1780	78	1702
1/17	Rajki Péterné	1771	73	1698
	Rajki Péter (férje)			1694
1/18	Rajki Péterné Gulyás Jutka	1775	29	1746
1/19	Rajki István	1781	66	1715
1/20	Rajki Istvánné Orbán Sára	1781	30	1751
1/21	Horváth István	1780	90	1690
1/22	Horváth György (testv. öccs)	1782	61	1721

2. sz. táblázat

Sárszentlőrinci evangélikus egyházi anyakönyv – keresztelesek

Sorszám	Dátum	Apa neve	Gyermek neve	Megjegyzés
Akv. S./1	1741. szeptember 2.	Miszlai István	György	
Akv. S./2	1740. július 27.	Zámbó György	István	csecsemőként elhalt
Akv. S./3	1744. szeptember 3.	Zámbó György	István	
Akv. S./4	1739. március 26.	Orbán János	István	

3. sz. táblázat

Orosházi esketési anyakönyvi adatból a születési év becslése

Sorszám	Esküvő éve	Házastársak neve – zárójelben az apa neve	Születési év	
			férj	feleség
3/1	1752	Szijgyártó György Kasziba Éva (János)		1734
3/2	1755	Kasziba József Rohács Panna	1735	
3/3	1760	Kasziba András Ri Örzse	1740	
3/4	1779	Kasziba István Kovács Kata (András fia) özv. Dani Andrásné	1760	
3/5	1758	Gombkötő Márton Bacsur Dóra (János)		1741
3/6	1761	Rohács János Bacsur Örse (János)		1743
3/7	1762	Német János Bacsur Éva (János)		1744
3/8	1765	Bacsur Sámuel Kovács Panna	1746	
3/9	1752	Sedényi János Isó Ilona (Ferenc)		1734
3/10	1753	Isó János Német Susa	1733	
3/11	1761	Isó András Séllei Éva	1741	
3/12	1771	Boros János Isó Kata (Ferenc)		1755
3/13	1778	Szendi Kovács István Isó Mária (Ferenc)		1760
3/14	1748	Horvát Mihály Mislai Kata (Dávid)		1730
3/15	1758	Mislai János Pap Mariska	1738	
3/16	1760	Mislai István Rác Jutka	1740	
3/17	1765	Mislai István Győri Örse	1745	
3/18	1760	Kovács István Zámbo Örse (Péter)		1742
3/19	1779	Korbel Mátyás Zámbo Ilona (Péter)		1761
3/20	1764	Kotolág András Zámbo Örse (atsári János)		1746
3/21	1771	Zámbo Mihály Huszár Éva (vásárhelyi)	1751	
3/22	1754	Orbán István Séllei Kata	1734	
3/23	1756	Orbán Ferenc Benkő Éva	1736	
3/24	1768	Horvát Mihály Benkő Éva özv. Orbán Ferencné		
3/25	1762	Orbán Ferenc takács Horvát Kata	1742	
3/26	1768	Orbán Ádám Forgán Éva	1748	
3/27	1769	Rajki István Orbán Sára (Mihály)	1748	1751
3/28	1779	Premwell Sámuel Orbán Kata (Ferenc)		1761
3/29	1745	Rajki Pál Lövei Éva (Mihály)	1725	1727
3/30	1747	Német István Lövei Erzsébet (Mihály)		1729
3/31	1751	Roznai János Lövei Kata (Mihály)		1733
3/32	1767	Faragó György Lövei Kató özv. Roznai Jánosné		
3/33	1771	özv. Varga János Lövei Kató özv. Roznai Jánosné		
3/34	1759	Dóci István Lövei Kata (Mihály)		1741
3/35	1758	Szabó Mihály Rajki Éva (István)		1740
3/36	1757	Rajki Pál Kunos Juliska	1737	
3/37	1760	Sitkei György Rajki Kata (Pál)		1742
3/38	1761	Tobak János Rajki Örse (István)		1743
3/39	1763	Pusztai Ádám Rajki Örse (Pál)		1745

4. sz. táblázat

*A becsült születési és az orosházi keresztelési adatból
az apa születési idejének becslése*

Sorszám	A gyermek születése	A gyermek neve	Az apa neve	Az apa születési éve
4/1	1740	András	Kasziba János	1719
4/2	1719	ifj. János	id. Kasziba János	1698
4/3	1732	Ferenc	Isó Ferenc	1711
4/4	1753	Panna	Isó Ferenc	1732
4/5	1748	Márton	ifj. Mislai Dávid	1727
4/6	1727	Dávid	id. Mislai Dávid	1706
4/7	1750	Kata	Zámbó Mihály	1729
4/8	1753	Péter	id. Zámbó Péter	1732
4/9	1747	Mihály	Orbán Mihály	1724
4/10	1747	György	Orbán György	1726
4/11	1741	Kata	Lövei Mihály	1720
4/12	1720	Mihály	id. Lövei Mihály	1698
4/13	1737	Pál	Rajki Pál	1716

5. sz. táblázat

A beházasodás időbeli megoszlása a vizsgált családok esetében

Év	Vizsgált családnév	Beházasodó személy családneve	Évtizedben összesen
1751	Lövei	Roznai	
1752	Kasziba	Szjgyártó	
1755	Kasziba	Rohács	
1757	Bajki	Kunos	5
1759	Lövei	Dóci	
1760	Kasziba	Ri	
1760	Isó	Szendi Kovács	
1761	Bacsur	Rohács	
1761	Mislai	Rózsa	
1761	Rajki	Tobak	
1763	Rajki	Pusztai	
1764	Zámbó	Kotolág	
1765	Rajki	Bod	
1767	Lövei	Faragó	
1767	Mislai	Györgyi	
1768	Orbán	Porgyán	12
1768	Kasziba	Király	

5. sz. táblázat

Év	Vizsgált családnév	Beházasodó személy családneve	Évtizedben összesen
1771	Zámbó	Huszár	
1771	Kasziba	Kajári	
1772	Miszlai	Gyolcsos	
1773	Rajki	Por	
1773	Miszlai	Szász	
1774	Bacsur	Péter	
1778	Orbán	Kertész	
1779	Orbán	Premwell	9
1779	Zámbó	Korbel	

A beházasodás évtizedes arányának megállapítása

Évtized	Összes esküvő száma	Beházasodás száma	Beházasodás %-a
1751–59	13	5	38,5
1760–69	28	12	42,8
1770–79	20	9	45,0

A Vas megyéből Orosházára telepedett Sághi Kiss család története a XVII–XVIII. században

KISS A. SÁNDOR

A KISS család (akikről beszámolómban szó lesz) az 1600-as évek elején Nyugat-Dunántúlon a „királyi terület”-en élt. Ekkor az ország három részre volt szétválasztva: a királyi területre, Erdélyre és a török uralom alatt lévő (hódoltsági) területre. Az egyes területek között nem volt pontos és éles határ, mert „azon falvak, amelyek a keresztény várak mögött voltak, csak adóztak a töröknek, de nem szolgáltak, míg amelyek a török várakon belül voltak, kétfelé adóztak (töröknek is, magyarnak is) és szolgáltak a töröknek”. Ezért mondta Szalánczi István 1636-ban a budai pasának, hogy „soha csak egy falu sincs, akit a török egyedül éppen bírna, hanem minden falunak vagyon magyar ura is” (Szilágyi S.: A magyar nemzet története VI. Bp. 1898. 463.).

A törökkel kötött zsitvatoroki (1606) és bécsi (1615) békék ellenére (melyek rögzítették a hódoltsági határokat) a török tovább folytatta a hódításokat és több száz falut kényszerített újabb hódolásra. Hogy mi módon ment végbe az erőszakos hódolás? Elmondja azt Király Jakab, az öreg rakacai jobbágy, midőn 1641-ben így vallott Borsod megye urai előtt: „látván sok fálvagnak a török vitézek miatt pusztult állapotjukat, barátjainknak keserves rabság szenvedését, reánk is az egri török vitézeknek sokszor izben mind izengetéseket s mind pedig rettentő nekünk küldött sok rendbeli leveleket és megfáradván télen, nyáron hegyekben, völgyekben, sivatag erdőkben való bujdosásban, feleségestől, gyermekestől úgy kényszerítettünk Egerben lakó Mamhut ispahia nevű töröknek huszonöt forintban és húsz itcze vajban 1638-ban megsummálni és meghódolni” (Majláth, B.: A szőnyi béke okmánytára, Bp. 1885. 234.).

A behódolással még nem volt vége a nyomornak. „1623-ban az ifjú Mehmet aga több emberével együtt magyar ruhába öltözködven fényes nappal Győr megyének Patona nevű helységére ütött és sok gyermeket felkapdosván lovaik farára, Fejérvárra vitte őket, honnan szülőik sok száz forintot váltották ki. – 1626 Szent István napjának előestéjén ezerötszáz lovas török megeresztett zászlókkal megjelent a győrmegyei szabadhegyi halmokon s a szántással és kölesaratással foglalkozó mintegy kétszáz férfit, asszony és leánynépet rabságba hurczoltak s velük együtt ezerötszáz juhot, száz ökröt, ezer tehenet és sok lovat vitt el”. (Ráth K.: Magyar Tört. Tár. VII. 39–41.) „A kanizsai törökök 1640 karácsonján csak egy vasmegyei faluból száz embert... hurcoltak el. Pölöskéről egy alkalommal tizenkét leánykát... raboltak el” (Komáromi A.: Hadtört. Közl. 1895. 92.).

Szinte csodálatos lett volna, ha a magyar végek katonái tétlenül nézik a török rablásokat, s pusztításokat. Igaz, a végekben már nem volt olyan víg az élet, mint a XVI. században, de általában még élt a régi csatározó kedv. Nem csupán a harci kedv, s a zsákmány vágya hívogatta a magyar katonákat, vagy kapitányokat a török várak alá, hanem a bosszú érzése is.

Hasszán pasa 1631 októberében panaszkodott, hogy „Győr, Tata és Szentmárton kapitányai... Zsámbék vára alá indultak... kétszáz marhát, harmincz lovat elhajtottak a vár töve alól, két embert foglyul ejtettek, néhányat vértanúvá tettek” (Velics, A.: Tört. Tár. 1885. 580.) 1632-ben ugyancsak panaszkodtak a törökök, hogy a „jenei vitézek levágják, vagy legalább is kirabolják a gyulai szandzsákságban a szpáhikat, akik jószágaikat látogatják” (Szilágyi, S.: Tört. Tár. 1883. 663.)

A török portyázások és a magyar vitézek kalandjai továbbra sem szüneteltek. Sokáig fennmaradt a híre az 1652-ben magyar győzelemmel lefolyt vezekényi csatának (Bars megye, ma Szlovákia), melyet a négy Esterházy: László, Ferenc, Tamás és Gáspár hősie halála tett emlékezetessé (Szilágyi S.: A magyar nemzet története VI. Bp. 1898, 476.). Talán éppen ebben a csatában tűnt ki vitéz bátorságával *Kiss András*, de nyilván sok más csatározásnak is hőse volt, amire utalás van a nemesi oklevelében. Mindenesetre a vitézségéért és a Szent Koronához való hűségéért kapta *III. Ferdinándtól 1655. febr. 28-án a nemesi oklevelet és díszes címet*. Részlet a nemesi oklevél (armalys) szövegéből: „Nos Ferdinandus Tertius Dei Gratia electus Romanorum... Andream Kiis as Perennum Catharinam Consortem, ac Stephannim... Nobilium ducimus cooptandum...” (Vas Megyei Levéltár. Vegyes nemesi iratok No. 315/8). Az oklevél kivonatos szövege: „Mi III. Ferdinánd, Isten kegyelméből örökös római császár... stb... a mi derék Kiis Andrásunknak, aki Szent Koronánk iránti hűségével különböző időkben és helyen magát kitüntette... elrendeljük, hogy fent nevezett Kiis András és általa Katalin nővére, továbbá István fitestvére a jobbágyi állapotból... a mi magyar királyságunk... igaz és kétségtelen nemeseinek seregébe és számába bekebelez-

tessenek... Bécsünkben 1655. uralkodásunknak 18. évében február 28-án.”... A nemesi oklevelet és nemességet 1655. szept. 5-én Jaurien (Győr) megyei közgyűlésen hirdette ki Tárcki jegyző. Az oklevél *eredetijét 1804. dec. 5-én a Békés Vármegyei Karok és Rendek ülésén bemutatták (Kiss János és Ferenc, Orosháza)* és erről másolatot hitelesítettek (az eredeti megkopása miatt) Vidovich György jegyző és táblai ülnök aláírásával (Békés M. Levéltár, Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 1174/1804.).

A címer leírása: Égszínkék alapú katonai pajzs. A háttérben zöld mezőben kiterített meztelen török holttest fekszik. Nyakával a pajzs jobboldalát, lábával pedig a baloldalt érinti. A test melle fölött kiterjesztett szárnyú éhes ölyv van, mindkét lábával érinti a tetemet, illetve azt kegyetlenül marcangolja. A pajzsra ráhajlik egy nyílt rostélyú katonai sisak, amely királyi diadémmal van ellátva. Fent középen sárga oroslán látszik, megragadásra készen nyújtja előre a balját. A jobbában kirántott kardot (dárdát) és hajánál fogva egy török fejet tart. A sisak gombjáról sárga és bíborvörös díszítő szalagok lógnak le, amelyek a pajzs alján fehérré és pirossá válnak. Maga a pajzs csinosan ki van díszítve.

A címer általában az adományozottra jellemző motívumot tartalmaz. Mivel a Kiss család címerében a török elleni győzelem és elszántság domborodik ki, egyértelmű, hogy vitézségért és nem udvari szolgálatért, ún. talpnyalásért kapták a nemesi rangot és címert.

Az oklevélből nem derül ki az *adományozott lakóhelye*. Erre az 1766. máj. 11-én Sabaria (Szombathely) városában felvett nemességet igazoló jegyzőkönyvből derül fény. E jegyzőkönyvben Nobilys Johannis Pados (Nemes-Mesteri lakos) így nyilatkozik: „az előbb megnevezett Kiss András, úgy az előbb megmondott Kiss István valósággal egy testvér Attyafiak legyenek és ezeket és édes Attyokat, néhai Kiss Istvánt, aki az Armalys Levélben foglaltatik és előbb ugyan Jánosfán T. N. Sopron Vmegyében, utóbb pedig már nevezett Sághei Helységben lakozott, s ott is halt megh, hasonlóképpen jól ismérte... Ismértségének és tudományának okát Fatens Ur a képp adgya, hogy Fatens Uram is maga édes Attyával edgyütt N. Sopron Vmegyében jelzett Jánosfai Helységben és szintén a megh nevezett Kiss István szomszédságában 12 esztendeigh lakván...” (Vas megyei vegyes nemesi iratok No 315/8-a.) E jegyzőkönyv alapján a *Jánosfa-i* illetőség elfogadható.

Jánosfa (ma Csáford-jánosfa) magyar falu a Répce mellett, Csér szomszédságában, Vas megye határánál. Először 1414. febr. 8-án kelt iratban mint Janusfalwa fordul elő, mikor is a csornai convent előtt Niczki Benedek fia László, Völcei Istvánt és Csáfordi Antalt a Janusfalwa nevű birtok elfoglalásától tiltja (Nagy, I.: Sopron vm. tört., II. 12.). Úgy látszik, a Völceiek mégis elfoglalták Janusfalwa-t, mivel 1452. dec. 6-án Bertalan borsmonostori apát és conventje Völcei Gergelytől és Istvántól a Jánosfalva nevű birtokban zálogban tartott udvar-telket,

miután az egyházuk megépítése végett pénzre volt szükségük, húsz arany forintért Pál csornai prépostnak és conventjének alzálogba adják (Nagy, I.: Sopron vm. tört. II. 375). Jánosfának már a középkorban volt egy kis kápolnája, de azt a törökök átvonulásukkor felgyújtották, bár helye a XVII. század elején pusztasággá változott, mégis a század közepén ismét állt templom a településen. Ezt az újabb templomot 1683-ban ismét a törökök dúlták fel és még 1713-ban is rom volt. A XIX. században az egyébként jelentéktelen épületet restaurálták, de 1940 körül leégett, később teljesen újjáépült (Csatkai, E.: Sopron és környéke műemlékei, 477.) 1833-ban Répcejánosfa néven említett magyar falu 53 házzal, 222 római katolikus, 186 evangélikus és református, továbbá 12 zsidó, összesen 420 lakossal a Répceszemere leányegyháza (Nagy, I.: Notitiae Hung. I. 321.). „A földje termékeny, határa terem búzát, rozsot, árpát, tengerit, rétje elég, bora nincs” (Vályi, A.: Magyarország leírása II. 241.).

Valószínűleg Jánosfának az 1683. évi, törökök általi feldúlása után költözött el a Kiss család. A korabeli anyakönyvi bejegyzésekből arra lehet következtetni, hogy Jánosfa után *több helységben laktak, illetve próbáltak megtelepedni*, így Tokortson, Sömjénben, Ságghon és Vönöczkőn, jóllehet az 1766. évi nemességet igazoló jegyzőkönyv egyértelműen Ságot említi. E vándorlás oka valószínűleg az volt, hogy az elpusztult Jánosfa-i nemesi birtokon nem tudtak maradni, vagy nem is volt, mert lehet, hogy csak nemesi címet és címert kaptak, de földet nem. Az biztos, hogy *1766-ban más birtokán laktak, de mint nemes emberek*. Ez a már említett, nemességet igazoló jegyzőkönyvből tűnik ki, melyben Nicolaus Somogyi ezt nyilatkozza: „öregh Kiss István, jól lehet Ságghban, akkor Ráthi uraság jószágán lakott, mind azáltal mint Nemes Ember ... élt.”

A nemességet szerző Kiss András utódairól nem találtunk semmi feljegyzést, lehet azért, mert talán a későbbi török elleni harcokban elesett. A család leszármazási tábláján *csak testvére, István családját* találjuk (Kempelen B.: Magyar Nemesi Családok VI. Bp. 1913.). Valószínűleg a nemességet szerző vitézlő András tiszteletére az elsőszülött gyermeket Andrásnak kereszteltette és csak a második fiút saját nevére Istvánnak. Az András név később az utódoknál is többször megjelenik. Az *ifjabb Andrásnak* a családfán *négy fiú utóda* Mihály, János, István és Ferenc szerepelnek. Születési helyük, idejük és anyjuk neve ismeretlen. Ezek közül *Mihály és János utódainak* anyakönyvi azonosítása a *Celldömölk környéki evangélikus* anyakönyvekben jól elvégezhető, mivel mind a családfán, mind az anyakönyvekben a feleségek és gyermekek neve fel van tüntetve. István és Ferenc neve alatt (a családfán) csak *Oroszi Egyháza (Békés megye)* adat található. Ezeket az *1766. máj. 11-i* jegyzőkönyv így rögzíti Nobilys Joannes Pados (Nemes Mesteri lakos) igazolása alapján: „Fatens Úr jól isméri Ságghon Kemenes alatt lakó Kiss Mihált és Jánost, úgy az Oroszi egyházán T. N. Békés Vmegyében lévő helységben lakozó Kiss Istvánt és Ferenczet, mind négyen egy testvér Attyafiakat és ezeknek édes Attyo-

kat... néhai Andrást jól ismérte”. Hasonlóan nyilatkozott Nicolaus Somogyi és Michael Jánosi (Gércze) is.

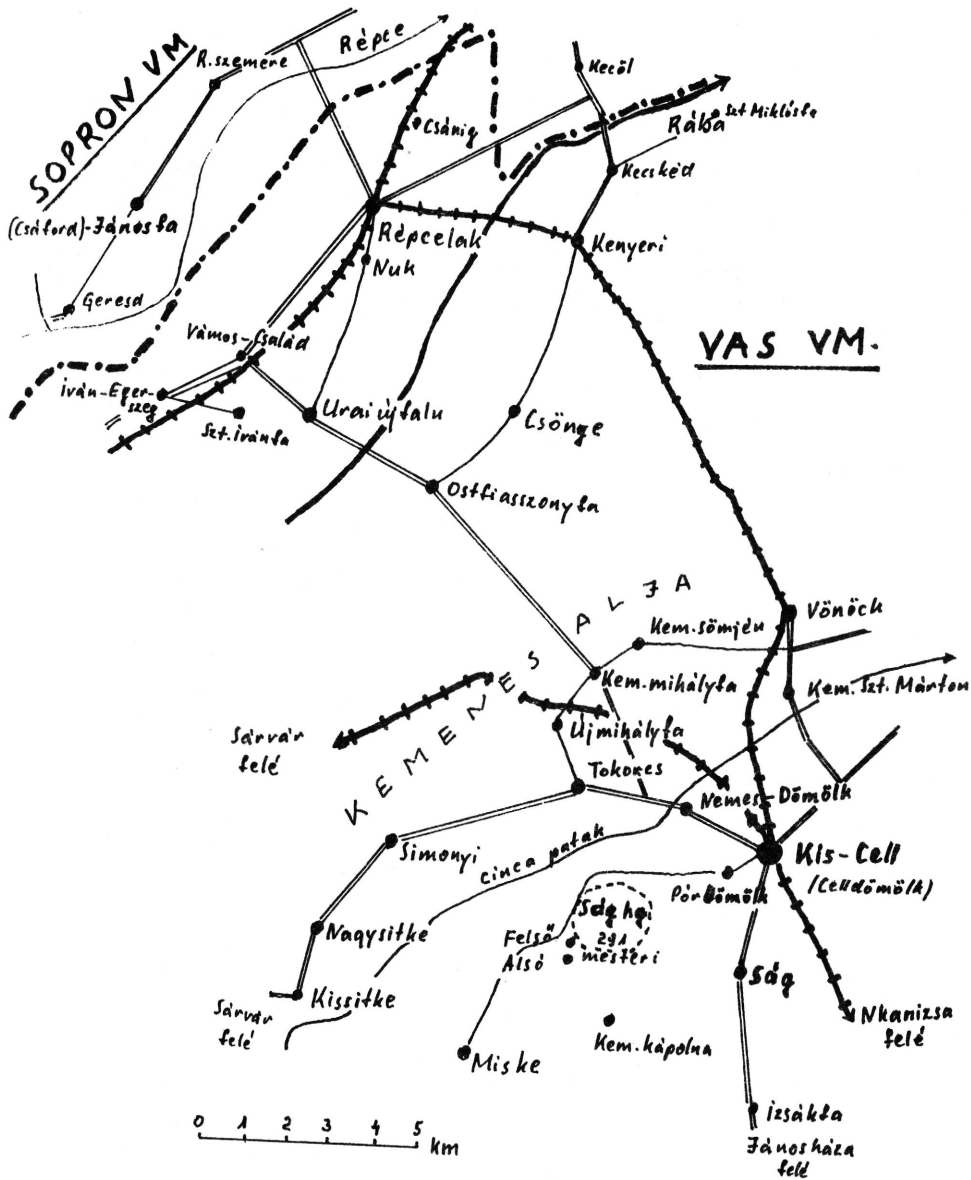
Celldömölk és környéke anyakönyveinek tanúsága szerint Kiss Jánosnak és feleségének, Bognár Máriának 1735-ben Tokortson született Erzsébet leányuk, aki hamarosan meghalt, mert 1737. szept. 6-án, de már sághi lakosként született ismét Erzsébet leányuk. Pál nevű gyermekük 1751-ben ismét Tokortson született. E házasságból a *húsz év alatt 11 gyermek* született. Bognár Mária valószínűleg Zsuzsanna leányuk születését (1755. okt. 26.) követően röviddel meghalt. A gyerekek is nagy valószínűséggel meghaltak, amit az bizonyít, hogy újabb azonos nevű gyerekek született. Abban az időben még halotti anyakönyvet nem vezettek. Az özvegyen maradt János 1756. jan. 20-án elvette Molnár Ádám és Kovács Katalin Éva leányát, aki 1739. nov. 11-én született Sághon. Az esküvő is Sághon volt. Ebből a házasságból *9 gyermek* született, de csak Mihály (1761) és Ferencz (1768) maradtak életben.

Kiss Mihály feleségének, Sághi Katalinnak (született: 1742. aug. 6., apja: Ferenc, anyja: Nagy Éva) 1758. július 13-án Sághon született Mihály gyermekük. 1769-ben szept. 17-én Sömjénben született Panna nevű gyermekük, de 1773-ban már Vönöckön lett Julinka leányuk. Az apa „Mihály 1797 táján Vönöczki nemesi birtokán halt meg”. (Balogh, Gy.: Vasvármegye nemesi. Szombathely 1901, 212.)

Az előbbieken említett Ságh, Tokorts, Vönöczk, Kemenes-Sömjén Vas vármegye celldömölki térségében, a Kemenesalján, egymástól 5–6 km távolságban található települések. Ezek központja Kis-Cell, ma Celldömölk, amely Pór-Dömölk, Nemes-Dömölk, Alsó-Ságh és Kis-Cell egyesítése révén jött létre.

„A XVII. szd. végén az egész Kemenesalja, tehát Vas, Veszprém és Zala vármegye majdnem kizárólag protestáns volt, míglen I. Lipót alatt a protestáns templomokat elvették, a lelkészeiket a pozsonyi törvényszék elé idézték és száműzték, vagy börtönre, illetve gályarabságra ítélték őket. Még a század végén is, a II. Béla által alapított s a pannonhalmi Szent-Márton-i főapátság alá helyezett Pór-Dömölk-i Szent Benedek-rendi apátság csak mint sziget állott a protestantizmus hullámaintól körülrajzott tengerben. Még az apátság tanítója is, mint a Kazó-féle 1698. febr. 10-i canonica visitatio tanúsítja, protestáns volt... Az 1681-i soproni országgyűlés csak két protestáns templomot engedélyezett Vas vármegyében. A 98 elvett protestáns templom közül 96 elveszett, s csak a nemes-csoói (Kőszeg mellett) és a Pór-Dömölk-től néhány percre fekvő Nemes-Dömölk-i hagyatott meg mint locus articularis hely.” (Sziklay, J.–Borovsky, S.: Vas vármegye. 1898. Budapest. 53.)

Alsó-Ságh, illetve Saágh a Kemenes-aljának egyik legnagyobb faluja volt, 235 házzal és 2070 magyar lakossal (1898). Kőrjegyzősége, postája Kis-Cell-ben volt. „A szomszéd Ságh-hegy tetején egy római castrom nyomai található. A hegyen

- +—+—+—+—+—+—+ vasút
- ==== állami út
- egyéb út
- patak, folyó
- .-.-.-.- megye határ

Részlet Vas Vm. térképéről
 Pallas Nagy Lexikona XVI. 1897. 699. o.

barlangszerű üreg van, melyet Vas Pál lyukának nevez a nép. A tatárjárás alatt ott vonták meg magukat a környék menekülő lakosai. A község kiterjedt bortermeléssel bír, a sághi bor Európa-szerte híres. A XVII. sz. közepén ipolykéri gróf Kéry János és Chernel János voltak a földesurai. A Saághy család innen vette nevét. Itt volt hosszabb ideig plébános Kressnevich Ferenc nyelvész. Plébániája 1698-ban virágzott.” Római katolikus templomát 1736-ban építették újjá. Református temploma már a XVII. században is volt, míg evangélikus temploma csak később épült. Az evangélikus egyháznak 1695-ben 60 hold földje volt, a korabeli nyilvántartás szerint. (Sziklay, J.–Borovszky, S.: Vas vármegye. 1898. Bp. 17.)

Tokorts magyar község a Szombathelyről Győr irányába vezető út mentén 85 házzal és 444 lakossal. Postája, távirója Kis-Cellben van (1898). *Tokortsi Kis Ferencz*, feltehetően (a leszármazási tábla sorolása szerint is) a család legkisebb gyermeke volt, aki 1730 körül születhetett és valószínűleg árván maradt. A kis árva bátyja, János családjánál nevelkedhetett és lakott Tokortson (innen az előnév). Bognár Mária a (ángyika) testvérenek, a Jakabnak családjával ezúton került ismeretségbe. Az ifjú legénynek megtetszett a kis *Bognár Kata* (aki született Simonyiban 1736. nov. 11., anyja Szohogyi Júlia) és 1752. jan. 24-én *Orosházán esküdtek meg*. Az orosházi evangélikus anyakönyvekben *egyedül az ő neve előtt van helység előnév* (Tokortsi) írva, utalva arra, hogy honnan származik, egyben *megkülönböztetésül* a másik Kis Ferencztől, akit „notárius” (1744–63 között) jelzővel jegyezték be mint szülőt, vagy mint „komát” (keresztszülő) az anyakönyvbe.

Úgy látszik Tokortsi Kis Ferencz köztisztviselőként álló, jó nevű gazda volt, mivel 1796–97. *években bírónak választották meg*, ami abban az időben rangos megbízatás volt. Egy-egy bíró „mandátuma” 2 évre szólt, így akadályozva meg a korrupció kialakulását. (Veres J.: Orosháza, 1886. 76.). Ferencnek *három gyermekéről* tudunk: *János* (1752. nov. 28.), *Mihály* (1770. aug. 9.) és *Ferenc* (1777. márc. 13.).

A család István nevű tagja szintén Orosházára költözött, de nem tudjuk biztosan, hogy Ferenc előtt, vagy után került ide. Az *eskiivőjének* idejét tekintve, mely *Szalók Zsuzsával* (apja Mihály) 1761. január 13-án volt, így valószínűleg később költözött Orosházára, mint Ferenc. Istvánnak a családi feljegyzések és az anyakönyvi adatok alapján *egy gyermeke, a János ismert*, aki 1769. július 9-én született. Mind Ferenc, mind István családjában nyilván több gyermek is született, de a többi vagy leány volt, vagy kicsi korában meghalt. A gyermekhalandóság abban az időben igen nagy volt, mint ezt láttuk Sághon maradt János családjánál is.

Orosháza újratelepülése 1744. április 24-én történt, Békés vármegye dél-nyugati részén, a mai helyen.

Orosházán az első telepesek ún. foglalással vették birtokukba a szántóföldeket, ki-ki tehetősége és ereje szerint. A földfoglalás lehetősége még évtizedek múltán is fennállt, amit bizonyít az 1768–70. évi úrbéri összeírás 5. pontjára adott válasz,

mely szerint „az helység sints ház helyekre, vagyis sessiókra el osztva, azért sints se szántó föld el osztva, hanem kiki tehetségéhez képest bir szántóföldet”. A „legjobb gazda” földterülete 1769-ben négy fertályos volt, kb. 25 hold (1 fertály = 12½ pozsonyi mérő búzával bevethető terület, kb. 600 négszögöl; 1 pozsonyi mérő = 62,53 liter). Érdemes megjegyezni, hogy két év múlva, 1771-ben már 84 holdat vettek egy jobbágybirtoknak (Cseh Edit: Békés vm. és környéke XVIII. századi történetéből. Gyula, 1989. 292. 343.). Ebben az időben a gazdagságot az állatok, elsősorban a marha jelentette. Gabonatermesztés csak saját szükségletre volt, mivel az utak rosszak, ősszel és tavasszal szinte járhatatlanok voltak, így szállítani nem tudták. A marhát, a ma is Göbolyhajtó útnak nevezett Erdélyből Ausztriába vezető úton hajtották a bécsi vásárookra. Sertést alig tartottak, az egyik felmérés szerint annyi sertés sem volt a településen, hogy minden családnak jutott volna egy darab. Az 1774/75. évi Nobilium Armaristarum Tabella Taksarum (Békés Megyei Levéltár, Közp. ir. 253/1774.) szerint *Kiss Istvánnak* 13 marhája, míg *Ferencznek* csak 9 marhája volt, azaz nem tartoztak a legmódosabb gazdák közé, bár saját házuk, 21–21 hold első osztályú szántójuk és 28, illetve 32 hold legelőjük volt.

Az orosházi település *határa övezetes* volt (belső legelő, szántó, külső legelő). A belső legelő és a szántó a község határában, a külső legelő pedig a többnyire bérelt pusztákon volt. Orosháza bérelt pusztái: Kis-Csákó, Nagy-Szénás, Kis-Szénás voltak. E távoli legelők, amelyeken a legeltetés mellett némi földművelést is folytattak, szükségessé tették a tanyák létrehozását. A tanyásodás legfontosabb előfeltétele a földbőségéből eredő szabadfoglalás lehetősége volt. Ki-ki annyi használaton kívüli földet „foghatott föl”, vett művelés alá, amennyit csak „tehetsége”, azaz munkaereje (beleértve az igaerőt is) megengedett. A telepések egydarabban lévő, viszonylag nagyobb darab földet vettek birtokukba, használatba s ezt *szállásnak* nevezték. Mivel a szállásföldek túlnyomó többsége messze volt a helységbeli lakótelektől, a kicsévelt szalmát és a szénát nem vitték haza, hanem itt tárolták. A legeltetett rideg marhát a tél beálltakor ide hajtották, itt etették, majd istállót is építettek számukra. Később lakóház is került a szállásra, amit csak akkor használtak, amikor kint dolgoztak. Az így keletkezett időszakos tanyák folyamatosan és fokozatosan váltak állandó lakássá. 1784-ben Vertics József mérnök határtérképén már megtaláljuk a szállásrendszert és a sok tanyát (Nagy Gy.: Orosháza néprajza, 1965. 80–81.), jöllehet 1780-ban a tanyák országos felszámolását irányozták elő. A szállás- és tanyaellenes rendszabályok az oda kihúzó, a közterhek, a fuvarok (forspontozás = előfogat adás), katonai szállások elől magukat kivonni akaró gazdák ellen irányultak. Ugyanakkor a szétszórt, nehezen ellenőrizhető tanyák azért is nyugtalanították a hatóságokat, mert a betyároknak, katonaszökevényeknek, egyéb bűnözőknek, búvóhelyet nyújtottak. Később mégis itt alakult ki az ország legnagyobb tanyavilága.

Az 1787. jan. 30-án Csabán kelt a „Fölséges Királyi helytartó Tanács” által ki-

adott „Tudósítások” 167. pontja azt mutatja, hogy a tanyavilág és az ezzel járó bujdosók befogadásától való korábbi tiltásnak nem sok fogantja volt. E tudósítás kötelezi a „Helységek elöl járóit... hogy különbféle Regimentbéli Szökevény Katonák... idestova tévelednek és lappanganak minek előtte megfogattanak... újra erőssen meghagyatik,... az 1785-dik esztendőbélei... 23693. sz. alatt kelt passzus (-ban) említett Parancsok teljes bé töltése... Hergesz Imre szolgabíró” (BML. V. 329. A. b. 4.). Ennek sem volt nagy eredménye, amit az „N. N. Orosháza Helysége Biráinak” 1817. ápr. 18-án kelt, 105. sorszámú „Hirdetménye”-e igazol, melyben tiltják „az Orosházán keresztül járó Utasoknak némelly Lakosok által a magok Házaikhoz való behívogatását... (mert) így több gyanús és olykor a Publicum által nyomozott Személyek lappangva elmellőzik a közönséges szálló Helyet, el tsuszhatnának... (ezért) a Lakosoknak keményen tilalmaztatik” (BML. V. 329. A. b. 4.).

A Békés Megyei Levéltárban (BML) az orosházi közigazgatási iratok (BML V. 329. A. a–f) 1815 előtti időkből csak a „Bírói Számadó Lajstrom”-ot és a „Hirdetések” könyveit tartalmazzák, de egyikben sem található a község vezetőinek rendelkezése, vagy aláírása. Aláírások csak a megyei iratokon találhatóak. E bírói számadásokból tudjuk, hogy *Kis Ferencz* iránti bizalom és közéleti szereplés már 1786-ban megvolt, amit a „Diarium Dimensionis Terratorii Orosháziensis”-ben (Élelem kimérők beosztása) a következőkben rögzíti: „Hétfőn Kedden: Tót Mihál, Kis Ferencz, Hegyi Márton”. A „Dimensio fundatum Possessionis” címszónál 1787. júli. 17-én a házikertek elosztásánál Kis Ferencz volt a kimérő (BML V. 329. A. e. 9. doboz.).

A „Bírói Számadások Lajstroma” évenkénti „kötetéből” (1776–1815) éppen az 1796–97. évi kötet hiányzik, amikor is Kis Ferenc volt a bíró. A következő évből származó „Győri István az 1798-dik Esztendőbéli Bírónak Számadó Lajstroma”-ban „Kész Pénzbéli bevételek” rovat alatt található: „*Nemes Kis Ferencz 1797-dik Esztendő béli Bíró Ur adott által 1798. jan. 12-én 969 for. 6 5/8, majd 1798. ápr. 20-án 1035 for. 7 és 1798. juni. 5-én. Ismét adott 108 for. Summa 2112 13 5/8 for.*” (BML V. 329. A. e. 9. doboz). A kiadások rovatban ez áll: „1798. okt. 19-én *Kis Ferencz törvénybíró, Varga Mihály Szentesre* menvén költöttek 12 krajcárt, okt. 30-án *N. Kis Ferencz és Szimonides Notarius* uramék Gyulára menvén költöttek 48 krajcárt”. Ezek bizonyítják, hogy Kis Ferencz 1797-ben „vezető” bíró, a következő évben törvénybíró volt és hogy hiánytalanul elszámolt.

A két testvér (Ferenc és István) *jól gazdálkodhattak*, mert „*Nemes Szalay György Bíró Ur által 1787/88 évben vett zab... Kis Ferencz(-tól) 13 köből 19 pos 30... Kis István(-tól) 14 köből, 15 pos. 24... Széna Kis Ferencz(-tól) 230 por, 4. 20.*”. Ezen mennyiségek eladása a községnek a legtöbb termény eladóivá tette őket az akkori kimutatás szerint. (BML V. 329. A. e. 9. doboz).

★

Ahhoz, hogy megértsük az orosházi „östelepes” zombai evangélikusok idevándorlását és annak okát, célszerű a *kor vallási problémáinak* tanulmányozása. Ezt az egyes királyok szerint a következőkben mutatjuk be.

III. Ferdinánd (1637–1657), a Kiss család nemességét adományozó király; bár a jezsuiták nevelték, mégsem állt annyira befolyásuk alatt, mint apja, II. Ferdinánd, ezért elnézőbb volt a protestánsokkal szemben. Még trónralépése évében, 1637-ben összehívta az országgyűlést, melyen nagy harc folyt a katolikusok és protestánsok között. A harc azért folyt, hogy a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatuk legyen, templom és temető használatuk. A linzi békében (1645. dec. 16.) I. Rákóczi György biztosítja a jobbágyok szabad vallásgyakorlatát, megtiltja a protestáns papok elkergetését, sőt az elűzöttek visszahívását írja elő. A protestánsok az elvett 400 templomból legalább 114 feltétlen visszaadását kérték, de csak 90-re kaptak ígéretet. Így III. Ferdinánd alatt tűrhető volt a protestánsok élete és talán ennek köszönhető, hogy az evangélikus Kiss András is nemességet kapott, törökverő vitézségéért.

I. Lipót (1657–1705) III. Ferdinánd negyedik gyermeke, így papnak nevelték és csak három idősebb fivérére halála után (1654-ben) lett trónörökös. Hihetetlen elfogultsággal volt a protestánsokkal szemben. Protestáns tudóssal 1658-ban beszélt először, midőn Nürnbergben megtekintette a városi könyvtárat, mely a protestáns lelkész felügyelete alatt állt. Nagyon elcsodálkozott a lelkész sokoldalú ismeretein, mert „eddig – mint mondta – azt hittem, hogy a lutheranusok csupa tudatlan emberek” (Zwiedinek v. Südenherst, *Deutsche Geschichte*, I. 195. in: Szilágyi S. *A magyar nemzet története*, VII. 12. Bp. 1898.). Zrínyi Miklós így jellemezte I. Lipótot: „A mint minden fának vagyon férge s minden secularnak gonosz geniusa” (Zrínyi 1656-ik leveleiből, *Századok*, 1874. 358–9), ez időben a magyarság fáján a valláskérdés rágódott legfájósabban, s e korszaknak a vallásüldözés lett gonosz geniusza. E küzdelmeket sehol sem kizárólag a tiszta hitbuzgalom támasztotta. Politikai, nemzeti, gazdasági és anyagi érdekek, az emberi természet alacsony indulatai, irigység, kapzsiság, uralomvágy és az ezzel való visszaélés játszottak közre. Ezzel a lakosság nagy többségének üzenték meg az irtó háborút, mert I. Lipót trónralépésekor a népesség túlnyomó többsége nem katolikus volt. Mindazonáltal a protestantizmus már I. Lipót trónralépése előtt is súlyos veszteséget szenvedett a főurak vallásváltoztatásával. Az urak ugyanis nem elégedtek meg azzal, hogy maguk vallást cseréltek, hanem jobbágyaikat is vissza igyekeztek vinni a régi egyházba. Így pl. 1661-ben Illyésházy gróf áttért a katolikus vallásra és így a roppant nagy birtokon, ahol eddig menedéket találtak a protestánsok, ismét bajba kerültek a jus reformandi alkalmazásával. Az áldatlan helyzetet mutatja az 1658-i nagyszombati zsinat, melyen Lippay primás kijelentette: „Nincs többé Bocskaytok, nincs Bethlen Gábortok, Erdélyre nem támaszkodhattok, nincs többé törvény, melytől oltalmat várhatnátok, azt teszünk vele-

tek, amit akarunk” (Szilágyi S. i. m. VII. 131.). Ez időre esik a Rákóczi-féle szabadságharc, de ennek a Kiss család lakóterületén (Vas megye) nem volt nagyobb jelentősége.

I. József (1705–1711) valláspolitikája sem lett jobb, mint az apjáé. Azt vallotta (1708), hogy szabad vallásgyakorlatot csak a lutheránusoknak engedhet, a kálvinistáknak nem. A császár nyilatkozataival ellentétben (írja egy modern Habsburg-párti történész: Norden) „a Habsburg politika I. József alatt is megőrizte kizárólagos katolikus jellegét”.

III. Károly (1711–1740) a spanyolok neveltjének már uralkodásának első évében megkezdődött a protestánsok újabb üldözése. 1711-ben Pápán, Rimaszombatban és Losoncon erővel elvették a reformátusok templomait és még magánlakásoknál sem engedték az istentisztelet megtartását. A sárospataki kollégiumot is el akarták venni a reformátusoktól, de a nők lelkesedése és a gondnok előrelátó kötelességének sikerült megmenteni (Molnár A.: A közoktatásügy története I. 436–448. in: Szilágyi S. i. m. VIII. 111.) A protestánsüldözés annyira nyílt volt, hogy 1719. febr. 20-án Zürichből a protestáns svájci kantonok felszólították I. Frigyes Vilmos porosz királyt: járjon közbe III. Károlynál a szorongatott magyar hitfeleik érdekében (Szilágyi S. i. m. VIII. 121.).

Mária Terézia (1741–1780) a Pragmatica Sanctio értelmében követte apját, Károlyt a trónon. Uralkodásának legjobban szemünkbe ötlő jótéteménye a béke. Negyven hosszú esztendőn át ellenség nem tette lábát földünkre. Aki azt hiszi, hogy az országon belül is béke honolt, nagyon téved. A vallási küzdelmek tovább folytak. Mária Teréziában teljesen megvolt őseinek katolikus meggyőződése és türelmetlensége. Ez tükröződik az 1742. dec. 24-én kelt királyi rendeletében, mely szerint az 1731. márc. 21-én kelt, a protestánsok elleni Carolina Resolutio-t teljes terjedelmében végre kellett hajtani. Ezek szerint csak az *articularis* helyeken (I. pont) lehetnek a protestánsoknak papjaik, és a hivatali esküben (IX. pont) a protestánsoknak is a Boldogságos Szűzre és a szentekre kell esküt tenni. Ennek szellemében Mária Terézia alatt kb. 200 protestáns egyházat és iskolát foglaltak le a földesurak vagy a hatóságok. Így adódhatott, hogy a *zombai evangélikusokat* is katolikus hitre akarta téríteni földesuruk Dőry báró, és ezért költöztek el az orosházi pusztára 1743–1744-ben. 1749. márc. 17-én a győri protestánsok templomát a katolikusok az előbbieik alapján elvették. (Szilágyi S. i. m. VIII. 332.). Ezért történhetett, hogy 1747-ben a helytartótanács utasította Békés megyét, hogy az Orosházán épült templomot bontassa le (Veres J. Orosháza, 1886. 129.). Történt ez annak ellenére, hogy Harruckern báró biztosra ígerte a vallásszabadságot és ezzel hívta pusztájára őket. Végül is mint főispán melléjük állt és nem bontották le. 1755–56 körül ismét le akarták rombolni a templomot, de a „nép a templomba sereglett... az ajtó előtt asszonyok álltak a foglalók elé s elszántan ellene szegültek a hatóságnak, sőt elűzték azt onnan hangos buzgalommal”.

II. József (1780–1790) alatt változott a helyzet. Első tevékenysége volt az *Edictum Tolerantiae* (1781. Türelmi Rendelet) kiadása. Ennek szellemében kapott Orosháza, az evangélikus település, 1786-ban kőtemplom építésére engedélyt. Ez a mostani templom keleti ajtója felett így van megörökítve: „Isten kegyelméből, második József engedelmeiből építetett ez a ház, áldott légy oh OROSHÁZ”. Ezt a templomot az 1777-ben épült torony közelében, de nem egybeépítve (ez tiltva volt) készítették el és csak az 1830-ban készült toldalékkal épültek egybe.

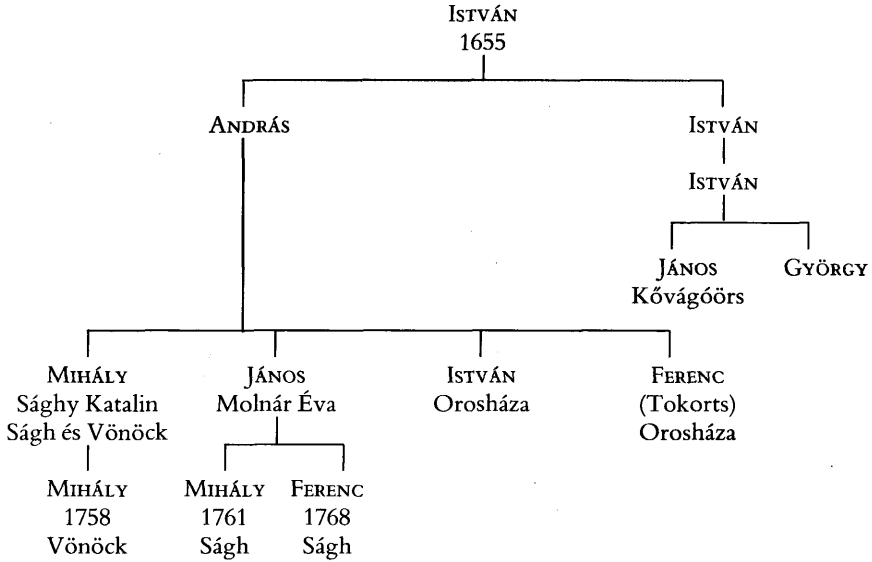
II. Lipót (1790–1792) által összehívott 1790/91. évi országgyűlés rendezte a magyar hadügyet, szabadságot és a XXVI. *törvénycikk* a protestánsok ügyének híres szabályozója, amely jórészt a II. József Türelmi Rendeletén alapszik. A törvény első szakasza mindenütt, nemesek és nem nemesek részére egyaránt, szabadnak nyilvánította a vallás gyakorlatát. A 2. szakasz megszünteti az annyi bajra okot adó megkülönböztetést a nyilvános és magán istentisztelet között, melyet még a Türelmi Rendelet sem küszöbölt ki.

Ezzel a nagy vallási békétlenség elvileg megszűnt, és nem voltak olyan problémák, mint azt az előbbi uralkodók alatt tapasztalhattuk. Tulajdonképpen ennek elindítója a felvilágosodott II. József Türelmi Rendelete volt.

Függelék

I. tábla

Nemességet kapták: András, továbbá nővére Katalin és testvére István
III. Ferdinánd, Bécs, 1655. febr. 28.

(Kempelen Béla: Magyar Nemesi Családok. VI. Bp. 1913. Grill könyvny.)

II. tábla

A KISS CSALÁD

Kis István	16. . Kis András
Tokortsi Kis Ferencz	17. .
	anya:
Noby. Johannes Kiss	1752. 11. 28. Orosháza
	anya: Bognár Kata
Noby. Johannes Kiss	1777. 12. 29. Orosháza
	anya:
Noby. Stephan Kiss	1797. 05. 18. Orosháza
	anya: Eva Horvát
Kiss András	1822. 10. 19. Orosháza
	anya: Sara Jantsik
Kis Antal	1854. 09. 25. Orosháza
	anya: Birkás Katalin
Kis András	1891. 11. 29. Orosháza
	anya: Szendi Horvát Róza
Kiss Sándor András	1925. 09. 09. Orosháza
	anya: Fazekas Etelka
Kiss Beáta Andrea	1956. 01. 07. Sajószentpéter
	anya: Tarr Erzsébet
Lovrity Andrea	1983. 08. 08. Kiskunhalas
	anya: Kiss Beáta Andrea
	apja: László

KISS CSALÁD

Vőlegény	Menyasszony
Tokortsi Kis Ferencz 17.. apja: András anyja:	Bognár Kata 1736. nov. 11 Simonyi Apja: Jakab anyja: Julia Szohogyi esküvő: 1752. 01. 24.
Kis János 1752. 11. 28. apja: Ferencz anyja: Bognár Kata	? apja: anyja: esküvő:
Noby, Johannes Kiss 1777. 12. 29. apja: Noby, Johannes anyja:	Eva Horváth 1780. 07. 03. apja: Michel anyja: esküvő: 1793. 11. 12.
Noby, Stephan Kiss 1797. 05. 18. apja: Noby, Johannes anyja: Eva Horvat	Sara Jantsik 1807. 02. 12. apja: Georgi anyja: Ana Zatroch esküvő: 1821. 11. 06
Kis András özv. 1822. 10. 19. apja: Stephan anyja: Sara Jantsik	Birkás Katalin özv. apja: Peter anyja: Sara Horvat esküvő: 1851. 08. 24.
Kis Antal 1854. 09. 25. apja: András anyja: Birkás Katalin	Szendi Horváth Róza 1856. 11. 10. apja: György anyja: Virasztó Éva esküvő: 1878. 06. 25.
Kis András 1891. 10. 29. apja: Antal anyja: Szendi Horváth Róza	Fazekas Etelka 1899. 03. 02. apja: Sándor 1873. 03. 13. anyja: Lövei Éva 1878. 01. 31. esküvő: 1919. 02. 18.
Kiss Sándor András 1925. 09. 09. apja: András anyja: Fazekas Etelka	Tarr Erzsébet 1927. 08. 27. apja: Pál, 1895. 01. 25. anyja: Ravasz Erzsébet 1897. esküvő: Bp., VII. ker. 1951. 07. 21.
Lovrity László 1955. 11. 18. Baja apja: Sándor 1927. 05. 09. Vaskút anyja: Klock Júlia 1928. 11. 26. Vaskút	Kiss Beáta Andrea 1956. 01. 07. Sajószentpéter apja: Sándor András 1925. anyja: Tarr Erzsébet 1927. esküvő: Baja, 1981. 05. 30.

A KIS ANDRÁSNAK ADOMÁNYOZOTT NEMESÍTŐ LEVÉL
(TELJES MAGYAR SZÖVEG)

Vas Megyei Levéltár. Vegyes nemesi iratok
No. 315/8

Mi, III. Ferdinánd, Isten kegyelméből választott német-római császár, Germánia, Magyarország, Bohémia, Dalmátia, Horvátország, Szlavónia, Róma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Cumánia, Bulgária stb. örökös uralkodója, Ausztria királya és fővezére, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Carniola stb. hercege emlékezetébe ajánljuk, s a jelenlévők tanúvallomásukkal igazolják, akik mindegyike helyesnek tartja, hogy míg eddig néhány hűséges emberünk felségünktől (vagyis tőlünk) csak a legalacsonyabb kedvezményt kapta, addig valóban megfigyelhetjük és próbára tehetjük odaadásukat, s a hozzánk hűséges Kis András hű szolgálataival először a magyar korona uralkodó hadistenének, majd azután felségünknek különböző helyeken és időpontokban őszintén és lelkiismeretesen szolgált és anyagi áldozatot is hozott, és azt ígérte, hogy a későbbiekben is szándékozik ezt tenni és pénzt áldozni. Amikor tehát ezért valóban hálából királyi bőkezűségünkkel ajándékozzuk meg ezennel őket, akik szerintünk Krisztus országára is teljesen méltók, s az erény művelésében buzgók, Magyarország hajdan élt szent királyainak példáját követve erényeknek biztos emlékművet állítunk, amelyek ösztönözhetik őket, hogy az ősokeket is felülműlják. Tehát ugyanezt a Kis Andrást és általa Katalint, a nővérét és Istvánt, az édes fivérét, és anyai részről való fivérét s az összes övét, akik helyzetüknél fogva nem nemesi származásúak, amely helyzetben lévőknek mindeddig vallották magukat, királyi hatalmunk egész hatáskörével és különös hálával elrendeljük, hogy a mi nagyrabecsült magyar királyságunk és a neki alávetett „Részek” valódi és kétségbevonhatatlan nemeseinek sorába és gyűlésébe vegyék fel, számítsák és írják közéjük őket. Helyeseljük és biztos tudomásunk szerint megfontolt lélekkel elismerjük, hogy maguk és majd minden jövődő nemzedékük és örök időkre minden helyen élvezzék az összes (nemesnek kijáró) tiszteletet és kedvező kiváltságot. Ugyanennek a Kis Andrásnak és általa Katalin nővérének és fivérének, Kis Istvánnak, szüleinek és mindkettőjük minden utódjának kegyesen elrendeljük megadni és bejegyezni a nemességet.

Elhatároztuk és biztos tudatunkkal, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy maguk, majd a későbbiekben eljövendők minden örök időkből ezeket a fegyvereket, vagyis a nemességnek a jeleit mások szokásai szerint viseljék. Elrendeljük, hogy ugyanennek a Kis Andrásnak és általa Katalin nővérének, nemkülönben fivérének, Istvánnak, ugyanazek örökösökének és mindkét ági utódainak az általános „sexus” („nem”) kegyesen adassék és engedtessek meg. (Vagyis nemükre való tekintet nélkül azonos jogokat élvezzenek.)

Kelt (e levél) a hozzánk hű, jeles és tiszteletreméltó Szelepcsényi György, a nyitrai eklezsia püspökének keze által, ugyane hely örökös főispánjának, a mi tanácsadónknak keze által, és a mi magyarországi uralkodásunk alatt, a mi kancellári palotánkban, ausztriai Bécs városunkban, az úr 1655. esztendejében február hó 28. napján, Magyarország feletti uralkodásunk 18. évében, a többi tartomány feletti uralmunknak pedig 24. évében. E szentesítő oklevelet III. Ferdinánd sajátkezű aláírásával látja el.

U. i.: Kijelentem, hogy az úr 1655. évében a Szent Császár és a birodalom által és a mi legkegyelmesebb urunk által adományozott jelen címerlevelet – miután a nemesek sorába kegyesen bejegyeztettek – előterjesztettem Jaurien (Győr) vármegye közgyűlésén, amely sorrendben a hatodik a Boldogságos Szűz Mária születésének ünnepét (vagyis szept. 8-át) követően, Jaurien városában beiktatott és kiadott általam, Tarczai János notarius (jegyző) által, és ugyanezen személy által ünnepélyesen kihirdettetett.

(Bánkiné dr. Borbély Mária fordítása)

Orosháza első térképe

Orosháza, Komlós

és a szomszédos puszták 1753. évi kéziratos térképe és földrajzi nevei

DÉNES GYÖRGY

A véletlen szerencse folytán évekkel ezelőtt birtokomba került egy 1753-ban készült kéziratos térkép, amelyen már szerepelnek az akkor nemrég újratelepült Orosháza és Komlós község házai, művelt földjei, a szomszédos, elpusztult falvak romjai, határai, több más természeti-, valamint település- és gazdasági földrajzi tereptárgy, továbbá számos földrajzi név.

Ez a sok tekintetben érdekes térkép, mai ismereteink szerint, az 1744-ben települt és ma is fennálló Orosháza első térképi ábrázolása.

Dolgozatomban a *dőlt betűs* szedés a térképen szereplő feliratok, földrajzi- és egyéb nevek, adatok, magyarázatok, tehát minden térképen szereplő írott szöveg és adat betűhív közlését jelzi. Ugyanígy dőlt betűvel szedtük a korabeli más térképekről és okiratokból betűhíven idézett helyneveket is.

A TÉRKÉP NÉHÁNY ADATA

A térkép anyaga papír. Amikor birtokomba került, szakadt volt és töredező. A Budapesti Történeti Múzeum restaurátorával vászonra kasírozttam, így épsége hosszú időre biztosított.

A lap mérete 652 × 472 mm, a térkép kettős keretvonalának külső mérete 632 × 457 mm, belső mérete 627 × 452 mm.

Díszítettsége: a lap alsó negyedének középtáján barokk címkeret három puttóval; a lap bal felső sarkában díszes égtájszög (szélrózsa).

A térkép tájolása: az északi irány nagyjából a lap jobb alsó sarkától átlósan a bal felső sarok felé húzódik. A térkép méretaránya a lap jobb alsó sarkában lévő aránymértékből számítható ki, ahol 3000 bécsi öl = 152 mm; minthogy egy bécsi öl 1896,48 mm, eszerint a térkép 1:37 430 méterarányú lenne, de valójában nem felel meg egyenletesen a megadott léptéknek. A mai pontos térképekkel összevetve az egyes tereptárgyak távolságait, a méretarány 1:35 000 és 1:48 000 között változik, az átlag 1:41 500. Nem tévedünk nagyot, ha a térképet 1:40 000-es méretarányúként kezeljük.

A térkép öt szín, a piros, sárga, olajzöld, barna és fekete felhasználásával készült.

Készítésének éve a cím alatt olvasható: 1753.

Készítője a címkeret alján csak nevének kezdőbetűit tünteti fel: E. R. A betűk minden bizonnyal RUTTKAY IMRE latinul írt nevének, az EMERICUS RUTTKAY-nak kezdőbetűi. SZEREMLEI SAMU Hód-Mező-Vásárhely története című munkájában több helyütt is hivatkozik RUTTKAY 1751. és 1752. évi térképeire, nevét hol Rutkay-nak (III. XII, 110), másutt Ruttkai-nak (III. 12, 45, 82) írva.

A Károlyi Levéltárban egyébként több, kétségtelenül ugyanezen kéztől származó korabeli térképet is találtam.

Az egyik Károlyi gróf, mint Vásárhely és a csanádi püspök, mint Makó földesura között a korábban vitás határvonalakat, a békés egyezés útján kialakított új határvonalat és a határjelek helyét rögzíti Sámson, Tótkutas és Csomorkány puszták között. A nyilvánvalóan a helyszínen kiigazított munkatérképet mindkét földesúr saját kezűleg írta alá és viaszpecsétjével hitelesítette (Károlyi lt. P. 392. Lad. 35. No. 93). A térkép sem készítőjének nevét, sem időpontot nem tüntet fel – ez utóbbi nyilván az egyezségi okiratban szerepel, amelynek a térkép melléklete volt –, de minden kétséget kizáróan azonos kéz készítette, mint vizsgált térképünket, és minthogy az ebben rögzített egyezségi határt 1753. évi térképünk már tényként tünteti fel, kétségtelenül az előtt, talán 1752-ben készülhetett. Orosháza ugyan nem szerepel rajta, de 1753. évi térképünk jelentős részét átfedi, és ott néhány további földrajzi objektumot és helynevet is feltüntet, ezért alább többször is hivatkozom rá „egyezségi térkép” megjelöléssel, de levéltári jelzetét a továbbiakban már nem ismétlem.

Megtaláltam a levéltárban e térkép tisztázati példányát is, amelynek feliratát még a mi térképünkénél is díszesebb barokk keret öleli körül, alján készítőjének neve és az évszám: 1753 *delineata der Emericum Ruttkay* – térképezte Ruttkay Imre. A térképen feltüntetett egyezségi határvonalon végighúzódo felirattól kiderül, hogy az egyezés és a határjelek felújítása, illetve új határjelek állítása 1752-ben történt. A térkép kivitele és díszítettsége, térképjelei és a feliratok betűírása azonos vizsgált térképünkével, amely így minden kétséget kizáróan RUTTKAY IMRE munkája. A térkép levéltári jelzete: S. 82. 112. A továbbiakban

mint az egyezségi térkép „tisztázati példányát” fogom idézni, a jelzet ismétlése nélkül.

Csak kiegészítésül említtem meg, hogy kezembe került a Károlyi Levéltárban egy további kéziratos térkép is, amelyen 1754. november 18-i dátum szerepel, ez a Szeged és Makó városok közötti határvita térképe, és rajta áll: *Opera Emerici Ruttkay* – magyarul: Ruttkay Imre munkája; jelzete: P. 392. Lad. 37. No. 100. A felsorolt térképek készítőjének azonossága kétségtelen.

RUTTKAY egyébként még 1755-ben is a környéken dolgozott, ebből az évből az Országos Levéltárban a kamarai térképek között két RUTTKAY által ezen a vidéken készített térkép is található (BENEFY–LAKOS 17, 19).

Vizsgált térképünket tehát minden kétséget kizáróan RUTTKAY IMRE készítette.

A TÉRKÉP KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A térkép készítésének céljára címfelirata és jelmagyarázata is utal.

A latin címfelirat: *Delineatio Planimetrica PLAGARUM CONTROVERSA-RUM inter Praedium TÓTKUTAS et Possessionem KOMLOS tum inter Praedium Kopants, Székegyháza, ac praefatam Poss. Komlos 1753. per E. R.* – magyar fordítása: A Tótkutas pusztá és Komlós község, valamint Kopáncs meg Székegyháza puszták és az előbb említett Komlós község közötti-vitás területek térképi rajzolata. Készítette 1753-ban E. R. (= RUTTKAY IMRE).

A TÉRKÉP JOBB ALSÓ SARKÁBAN TALÁLHATÓ *Expositio Signorum* vagyis jelmagyarázat nem a lapon szereplő térképjelek jelkulcsa, hanem a címben jelzett határvitában a két fél által jogosnak mondott határvonalak és határjelek térképen ábrázolt rajzához írt szöveges magyarázat. Latin szövege: *Expositio Signorum – I. Ductus Vasarhelyensium notatur rubro colore. pergens a lit A a loco penes Less göder numerans cursuales 12. metas cum finalibus 14 usque ad lit. B. – II. Ductus Komlosiensium notatur flavo colore incipiens in lit. B pergens per b c d utcumque app. sub lit. E. ponitus ♣. meta Szőlős, Totkutas Komlos distingvens sed non apparet. neque f. g. tum per h i k sub lit. L. statuitur ♣. Komlos, Totkutas et Kopants distingvens hinc per m n o p q r s t. ad lit. U ubi dicitur esse triplex, Kopants Komlos Pitvaros distingvens – NB In priori ductu. 11. 1. app. 2. 3. 4. 5. utcumque apparens 6. 7. 8. 9. 10. app. 11. 12. dearata – In posteriori. b. c. d. utcumque app. E. f. g. nihil h. i. k. L. m. n. o. utcumque* – Szabad fordítása: Jelmagyarázat – I. A vásárhelyiek szerinti határvonalat vörös szín jelöli a térképen, azon az **A** betűtől, a Less gödör mellől haladva a **B** betűig 12, illetve a kezdővel és végsővel együtt 14 folyamatosan számozott határjel van. – II. A komlóiak szerinti határvonalat sárga szín jelöli, a **B** betűtől kiindulva a **b c d** jelűek valamelyest kivehetők, az **E** betűnél lenne elhelyezve a Szöllőst, Tótkutast és Komlóst elválasztó hármas

Pars Terreni

Pars Terreni

P.R.A. 211

Pars

Pars Terreni P.R.A. 199

P.O.S.S. 57

FOLDVÁR

Post.

Oroskaza

SZŐRŐS

TERRENUM

OROSHAZA

ÁRN

P

wa

Értelmezés
szőlősi
lantz

Pars

TERRENUM

SZÖLLŐS

Pars

TERRENUM

TERRENUM

SZŐRŐS

Zöldlaponyag

Nagyhalom

TERRENUM

FERTŐS

ÁRN

TERRENUM

Pars

Via Kovarshelyi

szőlő

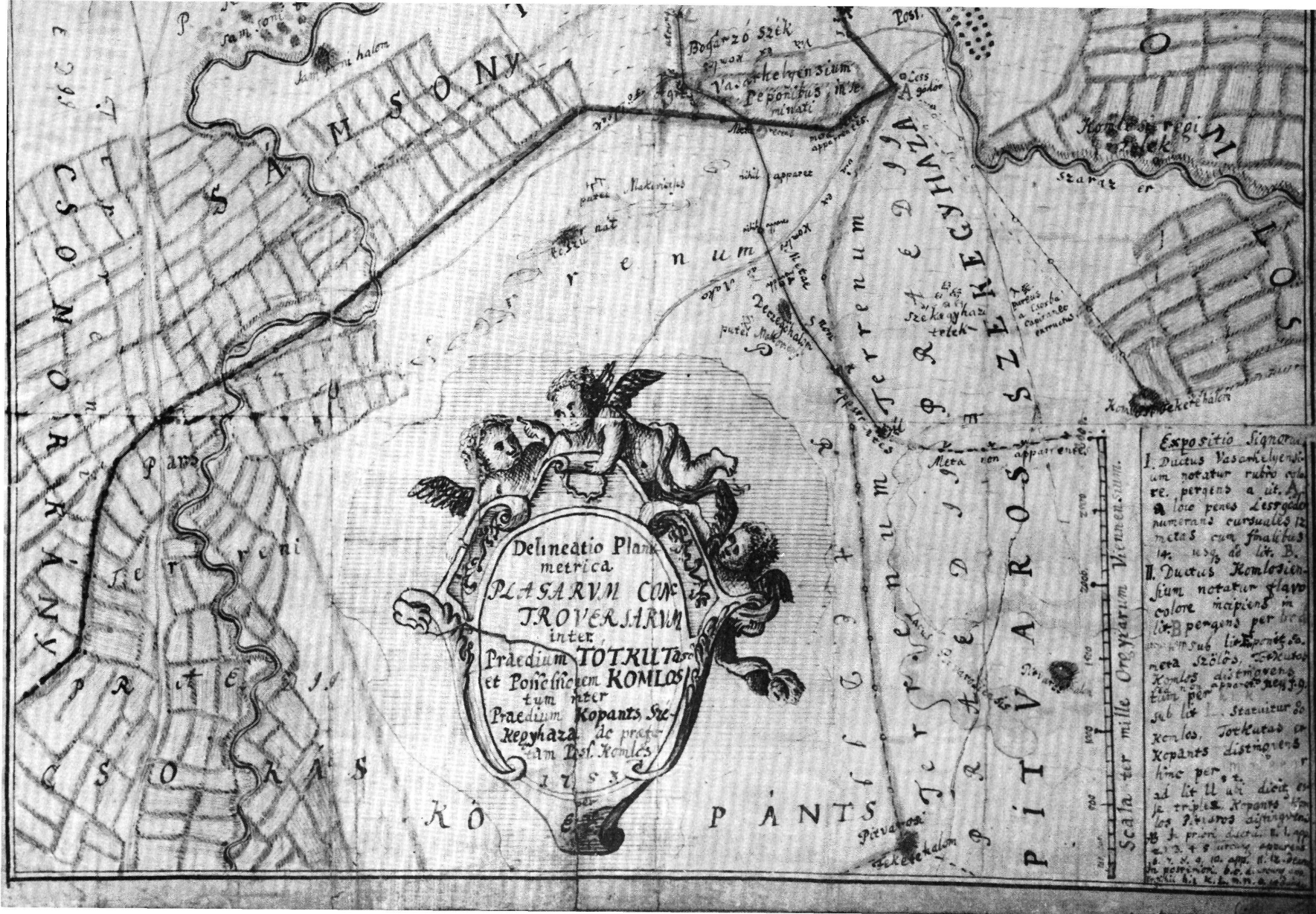
TERRENUM

TERRENUM

T KULTAS

OSSZESEN

Mota

Delineatio Planimetrica
 PLASARVM CONIUGATORVM
 ET PONDIFICVM KOMLOS
 inter
 Prædium TOTKUTAS
 et PONDIFICVM KOMLOS
 tum inter
 Prædium KOPANTS SIKELYARVM
 de proprietate Post. Komlos

Expositio signorum
 I. Ductus Vaschemensium
 un notatur rubro colo-
 re, periens a ut. A. p.
 a loco pens Lesgalo
 numerans curvales 12
 metas cum finalibus
 14. usq. ad lit. B.
 II. Ductus Komlosien-
 sium notatur flavo
 colore incipiens in
 lit. B pergens per bra-
 cium sub lit. B. p. g. o.
 nera Szöls. Szekely-
 Komlos distinguens
 lineam per...
 sub lit. S. Statuitur so-
 Kopolos, Totkutás et
 Kopants distinguens
 lineam per...
 ad lit. H. ut dicitur
 in triplic. Kopants et
 los. P. Kopolos distinguens
 lineam per...
 a. J. p. r. d. u. t. h. l. p. p.
 a. J. p. r. d. u. t. h. l. p. p.
 a. J. p. r. d. u. t. h. l. p. p.
 a. J. p. r. d. u. t. h. l. p. p.

Scala ter mille Orgyiarum Venerabilium.
 2000
 1000
 500
 200

határjel, de az nem található, se az **f g** valamint a **h i k** jelűek, továbbá az **L** betűnél állított Komlóst, Tótkutas és Kopáncsot elválasztó hármast határjel és tovább az **m n o p q r s t** jelű határdombok az **U** betűig, ahol állítólag a Kopáncsot, Komlóst és Pitvarost elválasztó hármast határjel lenne. – Megjegyzés: Az előbbi (a vásárhelyiek állítása szerinti) határvonalon lévő 11 határjelből az **1.** látható, a **2. 3. 4. 5.** valamelyest kivehető, a **6. 7. 8. 9. 10.** látható, a **11. 12.-t** elszántották. – Az utóbbi (a komlóiak állítása szerinti) határvonalon **b. c. d.** valamelyest kivehető, az **E. f. g.-**ből semmi sem látható, a **h. i. k. L. m. n. o.** valamelyest kivehető.

A címfeliratról és a jelmagyarázatról, de a térkép rajzából is egyaránt és egyértelműen kitűnik, hogy a térkép egy határper kapcsán, a peres eljárás során készült.

E per iratai Hódmezővásárhely város levéltárában és a gróf Károlyi család levéltárában megtalálhatók. Én a perrel nem kívánok ehelyütt foglalkozni, csupán a térkép keletkezési körülményeinek jobb megértése érdekében három rövid idézetet ragadok ki a vonatkozó történeti irodalomból:

GAJDÁCS PÁL Tót-Komlós története című, 1896-ban megjelent művében (33–34) erről a következőket írja: „Az új község határai kezdetben a Mihály-Deáknak nevezett halomtól Kopáncs felé annak templomromjaihoz közel valának kijelölve, innen Tót-Kutas község felé azon romokon át, melyek a vásárhelyi út mentén valami kápolna maradványai, egészen Szöllős faluig a Nagy-Hajlásnak nevezett csárdán túl mind Komlóshoz csatoltatott, mi elég terjedelmes határnak mondható, a mennyiben ez 15,556 kat. holdat tett ki. Azonban úgy a magas kir. kamara, valamint a csanádi püspök, mint Makó ura, nemkülönben pedig mélt. Károlyi gróf, mint Vásárhely földesura, pert indítottak a község határának illetően kiterjesztése miatt s azt meg is nyerték, minek folytán a község határából mintegy 7 ezer kat. hold szakítottatott el s azon rész, melyet a magas kir. kamara nyert, Székegyházának neveztetett. ... A község határából elperelt makói rész Kopáncshoz, a vásárhelyi pedig Tót-Kutashoz csatoltatott.”

SZEREMLEI SAMU Hód-Mező-Vásárhely története című művében (III. 288.) így ír a komlóiakkal folytatott határperéről: „Károlyi Ferenc, hogy a határok rendezetlenségéből eredő további bajoknak elejét vegye, egymás után indította meg a törvényes eljárásokat ... igen kellemetlen pörbe keveredett Tótkutas, Nagyhajlás és Szöllős határai miatt a komlói földesurakkal, Rudnyánszkyval és a Száraz örökösökkel. (1753.) Eleintén a nagyobb sérelmeket a vásárhelyiek szenvedték a komlóiak részéről, de később megfordítva történt a dolog.”

HAAN LAJOS Békés vármegye hajdana című, 1870-ben megjelent könyvében (224) azt írja, hogy „egy 1754 eszt. bevégzett határper következtében hétezer holdnyi terület a komlóiaktól elvételét s a kincstárnak, a csanádi püspöknek és gr. Károlynak oda ítéltetett.”

Ennyit a peréről és a per tárgyát képező határvitáról. Az alábbiak során a térké-

pen feltüntetett vitás határvonalakkal és határjelekkel ezúttal tovább nem foglalkozom.

A térkép keletkezési körülményeivel kapcsolatban még annyit, hogy az tartalmában is magán viseli annak nyomát, hogy peres eljárás kapcsán készült, és annak során dolgoztak is vele. Az egyes jelek és feliratok színéből és elhelyezéséből világosan kitűnik, hogy a térkép mai tartalma két lépésben készült. Először elkészítette RUTTKAY, talán saját korábbi uradalmi térképei alapján az alaptérképet. Ezt vitte magával a helyszíni szemlére, a határ bejárására a bíróság, melynek munkájában úgy látszik a mérnök is résztvett, és ott a helyszínen tintával pontosította, kiegészítette a térképet további adatok bejegyzésével, tereptárgyak és földrajzi nevek feltüntetésével, no meg a határvitára tekintettel azzal, hogy melyik határjel volt föllelhető és melyik nem. Így született meg a vizsgált kéziratos térképnek ránk maradt végleges alakja.

A térkép keletkezésének körülményei és felhasználási célja befolyásolták a tartalmi kivitelezést is. A vitás határok közvetlen környezete a térképen pontosabb és hitelesebb is, hiszen a bejárt terület adatait, tereptárgyait ellenőrizték, és oda kerültek a helyszíni bejárás során szükségesnek ítélt kiegészítő adatok is. A peres határoktól távolabbra eső területek elnagyoltabban, kisebb pontossági igényekkel kerültek felrakásra.

Nem céлом ezúttal a térkép pontosságát elemezni. A rajta szereplő tereptárgyak azonosítására, más térképekkel való összevetésére, pontosságának ellenőrzésére, hibáinak feltárására a későbbiek során még más alkalom kínálkozhat. Ezúttal csak a térkép közzétételét, rövid és vázlatos leírását tűztem célul magam elé, tartalmi szempontból pedig a rajta szereplő földrajzi nevek, valamint a névvel vagy csak térképjellel megjelölt tereptárgyak áttekintő ismertetését.

A vizsgált térkép adatainak kiegészítésére, illetve földrajzi neveinek jobb megértése végett az alábbiakban több alkalommal is hivatkozom RUTTKAY IMRE már említett egyezségi kéziratos térképének és a határper során felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyveknek adataira is. A peres iratokat és tanúkihallgatási jegyzőkönyveket a perek lezárulta után, 1755-ben lemásolták, és egy vaskos kötetbe kötve került a Károlyi Levéltárba, jelzete: P. 404. 20. Az alábbiakban, ha ebben a könyvben szereplő periratokra vagy tanúvallomásokra hivatkozom, a levéltári jelzetet nem ismétlem, csak a kötet oldalszámát közlöm. Számos földrajzi név szerepel Tótkutas 1753. évi határmegállapításával kapcsolatos iratokban, tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben is (Károlyi lt. P. 392. 172).

A TÉRKÉP ÁLTAL ÁBRÁZOLT TERÜLET

A térkép ábrázolja az 1753. évi határoknak megfelelően Orosháza község belterületét és külterületének déli részét, Földvár és Apáca puszták déli, Kaszaper puszta nyugati részét, Fecskés pusztát nyugati pereme híján, Szöllős, Tótkutas, Sámson és Székegyháza puszták teljes területét, Komlós község belterületét és külterületének egy kicsiny délkeleti sávtól eltekintve túlnyomó részét, Csomorkány puszta keleti, Csókás és Kopáncs puszták északi valamint Pitvaros puszta északnyugati részét.

A lakott településeket a térkép *possessio*-nak, a pusztákat *praedium*-nak nevezi. De hogy ezek a *praedium*ok eredetileg nem lakatlan birtoktestek voltak csupán, hanem valaha étellel teli, lakott települések, amelyek csupán a török hódoltság során váltak lakatlan pusztákká, azt egyrészt a történelem adatai igazolják, másrészt térképünk is, ahol e *praedium*ok egy részének területén a térkép készítője föltüntette az akkor még jól látható régi falunyomokat, faluhelyeket, amelyeket következetesen *telek*-nek nevez.

Térképünk egyik jelentős értéke, hogy még eredeti helyükön és nevükön szerepelnek a török világ előtti és alatti iratokból ismert falvak meg puszták, és a térkép, ha nem is vitathatatlan pontossággal, de föltünteti még a régi, talán a XVI. század végi vagy inkább a XVII. századi állapotokra utaló XVIII. század közepi határokat is.

Ezek pedig fontos adatok, mert azóta számos határrendezés, határmódosítás történt, és a területátcsatolások, meg új községek kialakítása nyomán nemcsak a határok változtak, de néhol nevek is elváltak eredeti helyüktől, így utóbb már nem egyszer kérdésessé vált, hogy hol is állt egy-egy régi írásban említett tereptárgy, pl. a későközépkori Tótkutas falut „mai ismereteink szerint nem tudjuk helyhez kötni” írja KOVALOVSKI JÚLIA (183).

Természetesen túlbecsülnünk sem szabad az 1753. évi térkép jelentőségét. Nem a késő középkori vagy a XVI. század végi állapotok földerítése volt a célja a térkép készítőjének, csak a maga korának adatait, ismereteit rögzítette és közvetítette térképe révén számunkra, nyilván még azt sem egészen hibátlanul, de az általa ránk hagyományozott adatok mindenképpen becses adalékok az ábrázolt területekre vonatkozó történelmi ismereteinkhez.

FALVAK ÉS PUSZTÁK A TÉRKÉPEN

Vegyük sorra a térképen szereplő *possessio*kat, *praedium*okat és telkeket, tehát a lakott településeket, pusztákat és az elpusztult falvak helyét, nyomait.

A pusztulás okairól azt írja KARÁCSONYI (I. 258), hogy 1595-ben a Miksa főher-

ceg vezérlete alatt álló császári hadsereg ezer fős csapatot küldött Békésbe a török kézen lévő Gyula várának kikémlésére. A császáriak a török megszállta vidékeket ellenséges területnek tekintették, és sok magyar falut leromboltak. „A keresztény csapatoktól kezdett pusztítást 1596-ban folytatták a temesvári beglerbég segítségével jött tatárok. Ezek, mielőtt a beglerbég Lippa ostromára indult volna, Békésbe jöttek és ápril 20-ika körül mind Békés városát, mind egész környékét kegyetlenül földúlták s a lakosokat részint fölkoncolták, részint rabságba hurcolták.”

Orosháza és a környékbeli, az előző évek török defterei szerint még népes falvak ekkor pusztultak el. Magyarország történeti kronológiája (II. 416) e szomorú eseményekről tömören csak ennyit ír „**1596 tavasza:** A tatárok elpusztítják a Maros–Körös közének településeit.”

Az elpusztult késő középkori falvak minden bizonnyal sövényből és sárból épült házai helyén több mint másfél évszázad múltával csupán az összeomlott épületek helyén maradt, fűvel benőtt földkupacok, mint nagy sírhalmok csoportja jelezte, hogy hol állt valaha egy-egy település. Ezeket a faluhelyeket a térkép *telek* névvel jelöli meg, és vonalkázással valamint olajzöld színezéssel érzékelteti a halomcsoportokat.

1. *Poss. Oroshaza* – azonos a mai Orosháza várossal, amely a XV–XVI. századi oklevelekben és más iratokban, meg török defterekben is gyakran szereplő, de a török hódoltság idején, valószínűleg az 1596. évi tatárdúlás során elpusztított középkori falu helyén 1744-ben települt újra (HAAN 254–261; CSÁNKI 653; KARÁCSONYI 245–251; KOVALOVSKI 178, 185 és térk.; GYÖRFFY Oh. 225–233; KRISTÓ 98, 125, 131; KÁLDY-NAGY 212–215; SZABÓ 241–245). A térkép már feltünteti a község akkori templomát, amely még sövényből és sárból készült toronytalan épület volt (VERES 99; SZABÓ 243), a piacteret körülvevő házsort és a templomtól északkeletre húzódó utcákat. A lakóépületeket jelző 18 kis piros négyszög nyilván nem egyes házakat jelöl, hiszen már két évvel korábban, 1751-ben is 169 lakóház állott Orosházán (VERES 34). A belterület körül, a településhez tartozó földek határain belül *Pars Terreni POSSESSIONIS OROSHÁZA* – Orosháza község földterületének része felirat áll.

2. *Poss. Komlós* – azonos a mai Tótkomlós várossal, amely a XV–XVI. században oklevelekben és más iratokban gyakran szereplő és a török hódoltság idején, valószínűleg 1596-ban elpusztult Komlós falu nyomainak szomszédságában 1746-ban települt újra (HAAN 224–227; CSÁNKI 699; KARÁCSONYI II. 326–329; GAJDÁCS 17–28). A térkép itt is csupán érzékeltetni igyekszik épületeket szimbolizáló 31 kis piros négyszöggel a község beépített területét és utcáinak nyomvonalát, közepén talán a falu templomát is (ez utóbbit az egyezségi térkép és annak tisztázati példánya markánsan kiemeli). A belterület rajza körüli földeken a *Pars Terreni POSSESSIONIS KOMLOS Komlós község földterületének része felirat áll. A késő*

középkori, föltehetőleg 1596-ban elpusztult Komlós falu épületeinek nyomait Komlói régi Telek felirattal a Száraz-ér jobb (itt északi) partján ábrázolja a térkép, az új településtől délkeletre, a lépték figyelembevételével mintegy 1000 ölnyire. WALLASZKY PÁL, aki 1769–1780-ig volt lelkész Komlóson, emlékirataiban így ír: „Hogy annak előtte Komlós határában falu és egyház létezett, azt a Pécska felőli oldalon a Száraz-ér folyócska mellett talált templomromok és ... kunyhók helyei bizonyítják.” (GAJDÁCS 16) A Száraz-érnek a Maros menti Pécska felőli oldala az itt dél felőli bal part, ahol ezek szerint a XVIII. század hetvenes éveiben még láthatók voltak az elpusztult falu templomának romjai. Beszámol GAJDÁCS (21) a templom alapfalainak 1883. évi régészeti feltárásáról is. KOVALOVSZKI (181–182 és térk.), valamint OLASZ is (35–36) régészeti ásatásokra hivatkozva a Száraz-ér bal partján jelöl, illetve ír le Árpád-kori eredetű késő középkori falunyomot. Az elpusztult település ezek szerint az ér bal partján állott, de valaha volt épületek nyomait a szemközti parton is föllelhetette RUTTKAY. A régi falu helyét egyébként még a XIX. század végén is Telek-nek nevezték a komlóiak (GAJDÁCS 12).

3. *Samsoni telek* – a XV–XVI. században több oklevélben említett (CSÁNKI 702) középkorvégi falut török martalócok 1552-ben felégették (KARÁCSONYI 275–276), házainak nyomait térképünk a Száraz-ér jobb (északi) partján tünteti fel. A falunyomok körül, a birtoktest határain belül a *Terrenum PRAEDII SÁMSONY* – Sámson puszta földterülete felirat áll. Megjegyzem, hogy RUTTKAY már többször idézett egyezségi kéziratot térképe Sámson falu nyomait a Száraz-ér bal (déli) partján tünteti fel, ugyanígy KORABINSZKY térképe is. A régészeti ásatások a Száraz-ér jobb partján mutatták ki egy Árpád-kori előzménnyel rendelkező késő középkori falu templomának és temetőjének nyomait (KOVALOVSZKI 180), de a szemközti, bal parton is kerültek elő leletek. Az elpusztult település felszíni nyomai az ér mindkét partján fellelhetők voltak (OLASZ 36). A XVIII. század második felében, tehát vizsgált térképünk születését követő években népesült be újra Sámson, akkor és még a múlt század közepén is Vásárhelyhez tartozó lakott puszta volt (FÉNYES IV. 278) a Száraz-ér északi partján, ahonnan a földesúr 1860-ban a meder déli partjára telepítette át a falut (KARÁCSONYI 276). 1877 óta Békés megyéhez csatolt önálló község, neve ma Békéssámson.

4. *Totkutasi Telek* – a XV–XVI. században már több oklevélben szerepel Kutas, utóbb Tót-Kutas neve. (CSÁNKI 699). A török hódoltság alatt néptelenedett el, a XVII. században már puszta volt (KARÁCSONYI II. 329–330), FÉNYES is (IV. 278) mint Vásárhely határához tartozó „telek vagyis elpusztult helység helye”-ként említi a múlt század közepén. Térképünk a falu épületeinek nyomait a Száraz-ér jobb (északi) partján tünteti fel, de az egyezségi kéziratot térkép az ér mindkét partján épületnyomokat jelöl, KARÁCSONYI művének térképmelléklete pedig az ér bal (déli) partján ábrázolja a falu helyét. A középkorban valószínűleg az ér mindkét partján állhattak a település épületei, ha nem is föltétlenül egy idő-

ben. A régészeti leletek az északi parton Árpád-kori előzményekkel rendelkező késő középkori falura utalnak, a déli parton pedig X–XI. századi temető nyomai (KOVALOVSKI 180 és térk.), valamint késő középkori cseréptörödékek kerültek elő. Az elpusztult középkori Tótkutas település felszíni nyomai a Száraz-ér mindkét partján fellelhetők (OLASZ 36–37). Térképünkön a falunyomok körül, a birtoktest határain belül *Terrenum PRAEDII TÓT KUTAS* Tót Kutas pusztára földterülete felirat áll. A falu nem népesült be újra, egykori határának nyugati része és északi sávja ma Békéssámsonhoz, délkeleti része Tótkomlóshoz tartozik.

5. *Székegyhazi telek* – a XV. és XVI. században számos oklevél említi (CSÁNKI 702), de 1595 táján (KARÁCSONYI II. 299), talán 1596 tavaszán elpusztult. Nevéből ítélve a középkorban egyházas falu volt. Térképünk feltünteti a falu épületeinek nyomait, körülötte a birtoktest határain belül a *Terrenum PRAEDII SZÉKEGYHAZA* Székegyháza pusztára földterülete felirat áll. Az egyezségi térkép tisztázati példányán a birtoktest neve *TERRENUM PRAEDII SZÉKEGYHAZA ab aliis KIS KOMLOS nominati*, magyarul: Székegyháza pusztára földterülete, mások Kis-Komlósnak nevezik. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben több helyütt is találkozunk *Kiss Komlós*, *Kiss Komlóss* névvel (279, 280 stb.). A falu nem népesült be újra, a XIX. század közepén is pusztára Csanád megyében (FÉNYES IV. 79), egykori területén ma Tótkomlós és Nagyrátószózik.

Térképünk az előbbieken túl kilenc olyan praedium, tehát pusztára területét tünteti fel egészben vagy részben, amelyekben nem jelöli sem rajz, sem „telek” felirat elpusztult település nyomait.

6. *Pars Terreni PRAEDII FOLDVÁR* – Földvár pusztára földterületének része, a mai Pusztaföldvár, Orosházától keletre. Nevéből ítélve a mai település őse az egész Alföld legnagyobb szabású földvárának, a Nagy-Tatár-sáncnak a tövében alakulhatott ki. Az ősi földvár keleti sarkánál fel is tárták a régészek egy Árpád-kori templomos falu helyét, amely még az Árpád-kor vége előtt elpusztult (KOVALOVSKI 182. és térk.). Tőle északra két másik középkori falunak is nyomára bukkantak, KOVALOVSKI (182) fölteszi, hogy ezek valamelyike lehet az a késő középkori Földvár falu, amely számos XV–XVI. századi oklevélben és adóösszeírásban is szerepel (CSÁNKI 696; HAAN 178–179; KARÁCSONYI II. 267–269). A XVI. század végére elnéptelenedett, pusztára lett. Ha közben egy időre volt is valamelyes lakossága, csak 1841-ben, dohánykertészek odatelepítésével népesült be újra (KARÁCSONYI II. 270). Közben a névadó ősi Földvár, a Nagy-Tatár-sánc a szállósi határ része lett, térképünk is *Szállósi Sánc* néven tünteti fel; FÉNYES ELEK (IV. 278) pedig azt írja róla, hogy „Szőlősen rémítő erővel készült sánczok láthatók”.

7. *Pars Terreni PRAEDII APATZA* – Apáca pusztára földterületének része, Földvártól keletre. Neve a XV–XVI. században több oklevélben, adó-

összeírásban (HAAN 117–118; KRISTÓ 125) és török defterekben (KRISTÓ 131; KÁLDY-NAGY 256–257) szerepel 1580-ig, azt követően elnéptelenedett, talán 1596-ban pusztult el. Ettől a középkori Apáca falutól délre alakult ki a múlt században a mai Csanádapáca község (KARÁCSONYI II. 13–15), amelytől közvetlenül északra, a Templom-halmon és környékén a régészek fel is tárták az Árpád-kori eredetű, de a késő középkorban is meglévő falu maradványait (KOVALOVSZKI 179, 181 és térk.).

Orosháza környékén XV–XVI. századi oklevelek említik még: a Szentetornyához tartozó Apácaegyháza pusztát (1456), az Orosháza és Fecskés birtokosai közt vitatott Apácaakuta pusztát (1466), az Orosházához tartozó Apácatelekét (1525), a török defterekben pedig szerepel a lakott Apáca falun (a mai Csanádapácán) kívül még egy Orosházához tartozó Pusztapáca pusztája is (1567, 1579) „rájáról nélkül, kívülről művelik”. KARÁCSONYI (II. 13–15) feltételezi, hogy Apácaegyháza Orosházától északkeletre lehetett, Apácaakuta pedig Orosháza és Mogyorós-Fecskés közt, és miután ezek birtokosai között területe felosztásra került, az Orosházához tartozó részt nevezték Apácatelekének (nyilván azért, mert ezen a birtokrészen volt az elpusztult Árpád-kori Apáca település telke, faluhelye – D. Gy.). Azt már én teszem hozzá, hogy ha KARÁCSONYI-nak ez utóbbi feltevése helytálló, akkor a török defterekben említett Pusztapáca azonos lehet a korábbi Apácatelekével. CSÁNKI (648) az említett pusztákra vonatkozó adatokat egy címszó alatt sorolja fel a mai Csanádapáca elődjére vonatkozóval, feltételezve, hogy „Apáca helység és a mellette elterülő pusztának más-más birtokosok kezén lévő részeit kell értenünk e nevek alatt”. CSÁNKI megállapítása valószínűleg részben téves; bár lehetett korábban nagyobb területű Apáca nevű birtoktest, amely utóbb több birtokos közt oszlott meg, és azok aztán más-más néven nevezték birtokrészeiket, de bizonyosra vehető, hogy a mai Csanádapáca elődjén kívül legalább még egy (de lehet, hogy több) az előbbivel össze nem függő területen fekvő település, utóbb pusztája volt Orosháza környékén a középkorban, amelynek neve vagy nevének előtagja Apáca volt. BODNÁR (17) a XX. század első felében még élő helynévként gyűjtötte be Fecskéstől délre, a Fehér-tó északi partján, a tóba félszigetként benyúló földnyelven található falunyomot megjelölő Apáca-telek földrajzi nevet; HAJDÚ évtizedekkel később készült gyűjtésében ennek Faluhely a neve (96/1356). Az Apáca-telek földrajzi név egyértelműen egy Apáca nevű vagy Apáca-előtagú elpusztult falu helyére utal, BODNÁR ezt Apácaegyháza faluhelyeként jelöli meg, és Apácaegyházát Apácaakutával azonosnak tartja. HÉVVI (500) viszont Apácaakutát és Apácatelekét tekinti azonosnak, és ezt az elpusztult falut Orosháza és Mogyorós-Fecskés közé, tehát Fecskéstől északra lokalizálja. OLASZ (31–32) csak Apácaegyházáról ír, és azt a Fehér-tó északi partjának félszigetén feltárt Árpád-kori templom- (KOVALOVSZKI 180) és falunyomokkal azonosítja. BODNÁR (17) a Sós-tó hosszan elnyúló völgyében

említ egy Apáca-halom földrajzi nevet is. KOVALOVSKZI térképe pedig a Sós-tó völgyében feltüntet egy földhátan Árpád-kori falunyomot. Lehet, hogy ez is egy Apáca nevű vagy előtagú középkori település maradványa lenne? Mint látjuk a vélemények megoszlanak és számos a nyitott kérdés, de az – mint említettem – valószínűnek látszik, hogy a középkorban a mai Csanádapáca elődjén kívül legalább még egy (esetleg két) Apáca nevű, illetve előtagú falu, utóbb pusztá létezhetett Orosháza környékén, ez azonban 1753. évi térképünkön már pusztaként sem szerepel.

8. *Pars Terreni PRAEDII KASZAPEREK* – Kaszaperekpusztá földterületének része, Apácától délre. A tatárjárás előtt Pereg népes település volt, kőből épült templomának falai közt keresett menedéket a környék népe, 70 falu lakossága a közeledő tatárok elől, de azok az egyházat ostrommal elfoglalták, a magát megadó tömeget pedig kíméletlenül lemészárolták (GYÖRFFY 867; GYÖRFFY Oh. 226–228). Utóbb régi határai közt, ha nem is a régi falu helyén, újratelepült. A kialakult új települést birtokosáról, a Kasza családról Kaszaperegnek nevezték. A XV. században Kaszaperek már város (CSÁNKI 962). Számos XV–XVI. századi oklevél és adóösszeírás említi. Az 1557–1558. és 1579. évi török defterekben Kaszapereg falu még jelentős település (KRISTÓ 131; KÁLDY-NAGY 188–191), de azután, talán 1595 vagy 1596-ban elnéptelenedett, pusztává lett. Kaszaperegpusztá a múlt században Tótkomlóshoz (Hnt. 1863. 412, 800), utóbb már tanyákkal lakottá válva Kaszaperpusztá néven Nagybánhegyeshez tartozott, majd fokozatos benépesülése és kiépülése nyomán 1940-ben Kaszaper néven önálló község lett (Hnt. 1973. 984). De az új település nem az ősi Pereg romjai helyén alakult ki, az Árpád-kori eredetű középkori település a mai község határán kívül, attól délkeletre, a Száraz-ér partján állott, maradványait régészeti ásatás tárta fel (KOVALOVSKZI 181 és térk.).

9. *Terrenum PRAEDII SZÖLLŐS* – Szöllős pusztá földterülete, Orosházától délkeletre. HAAN (256) valószínűnek tekinti Szöllősnek és a középkori oklevelekben előforduló (KARÁCSONYI II. 321) Szilasegyháznak az azonosságát. GYÖRFFY (872) pedig Szilasegyházat – bár kérdőjelesen – az Árpád-kori Szilassal azonosítja, amely templomos falu volt. KÁLDY-NAGY is úgy véli, hogy az 1567. és 1579. évi török defterekben az Orosházához tartozó néptelen Szilas pusztá azonos lehetett Szilasegyház faluval, amely BOROVSKY szerint (II. 581 és 198) 1476-ban Földvár (ma Pusztaföldvár) pusztája, illetve határrésze volt (KÁLDY-NAGY 214–215). Előbbieknek a XV–XVI. században többször is említett Szöllőssel, illetve Mezőszöllőssel (CSÁNKI 704; KARÁCSONYI II. 321) való azonossága lehetséges, de ha nem állna fenn, akkor is egymás közelében fekhettek, amint azt HÉVIZI is feltételezi tanulmányának térképmellékletén. Szöllöst FÉNYES ELEK (IV. 278) a Vásárhely határához tartozó „telkek vagyis elpusztult helységek helyei” közt sorolja fel, ahol „rémítő erővel készült sánczok láthatók”. A Nagy-

Tatár-sánctól délnyugatra, a földvári határ szomszédságában, a régi Aradi út nyugati oldalán egy elpusztult falu templomának a falmaradványai még a XIX. század második felében is 60–80 cm magasban emelkedtek a föld felszíne felett. Az Árpád-kori eredetű, de a késő középkorban is meglévő falu templomának és temetőjének maradványait régészek tárták fel, ezt a falut azonosítja KOVALOVSKI (180, 182) Szöllőssel. Később sem népesült be, területén ma Kardoskút, Orosháza és Pusztaföldvár osztoznak.

10. *Terrenum PRAEDII FETSQUES* – Fecskés pusztta földterülete, Orosházától délre. A XV–XVI. században számos oklevél említi Fecskést, illetve Mogyorósfecskést, amelyet a XVI. század végén, valószínűleg a török sereg tatár csapatainak 1596 tavaszi dúlása pusztított el (HAAN 175; OLASZ 33–34). Fecskést FÉNYES ELEK (IV. 278) a Vásárhely határához tartozó „telkek vagyis elpusztult helységek helyei” közt sorolja fel. Az elpusztult falu helyét a Kis-Sós-tótól délre ma élő helynevek is elég jól meghatározzák, a régészeti ásatás pedig az Árpád-korban létesült, de a késő középkorban is fennállott falu templomának maradványait is föltárta, és számos kormeghatározó leletet hozott felszínre (KOVALOVSKI 179, 182 és térk.; OLASZ 33–34). Sajnálatos, hogy CSÁNKI (696) a térképünkön ábrázolt Fecskésre vonatkozó oklevelek adatainak felsorolása után a falut hibásan Tótkomlóstól délkeletre lokalizálta, ahol valóban volt egy akkor is és ma is Mezőhegyeshez tartozó és Tótkomlós határa mentén fekvő Fecsképuszta (FÉNYES II. 7.; Hnt. 1973. 536–537), annak azonban nincs köze a fősorolt késő középkori oklevelekhez. HAJDÚ helyesen lokalizálja munkájának térképmellékletén az Orosházától délre létezett Fecskést, adattárában azonban (91/794), nyilván a teljesség kedvéért, de kár, hogy magyarázat nélkül, igaz némelyiküket megkérdőjelezve, idézi CSÁNKI és más szerzők hibás lokalizációs megállapításait, illetve a Tótkomlóstól délkeletre fekvő, Csanád megyei Fecskésre vonatkozó adatokat is. Az Orosházától délre fennállott, majd elpusztult Fecskés falu nem népesült be újra, helyén tanyavilág alakult ki, ma területe Kardoskút község részét képezi.

11. *Pars Terreni PRAEDII CSOMORKÁNY* – Csomorkány pusztta földterületének része, Sámsontól nyugatra. Ma is meglévő templomromja XIII–XIV. századi, utóbb bővített épület maradványa (Múeml. 422), „a templom mohos falai most is fennállnak” – írta róla a múlt század közepén FÉNYES ELEK (IV. 278). A XV. században Csomorkány több oklevélben szerepel (CSÁNKI 695), a török hódoltság idején néptelenedett el, majd Hódmezővásárhelyhez tartozó pusztta lett (FÉNYES IV. 278), és rajta a XVIII–XIX. században tanyavilág alakult ki (SZEREMLEI I. 9–10; BODNÁR 40–41 és térk.). Egykori területének nagyobb része ma is Hódmezővásárhely határához tartozik.

12. *Pars Terreni PRAEDII CSOKÁS* – Csókás pusztta földterületének része, Sámsontól délnyugatra. A késő középkori Csókás falu neve XV. századi oklevélben szerepel (CSÁNKI 695; BODNÁR 40). A török hódoltság után pusztta,

amelynek a XVIII. század közepén történt birtokhatárrendezések után egy része Hódmezővásárhelyhez (BODNÁR 40), más része templomrommal Makóhoz került (FÉNYES III. 63), ez utóbbi ma részben Békéssámsonhoz tartozik (Hnt. 1973. 186).

13. Terrenum PRAEDII KOPÁNTS – Kopánecs pusztája földterülete, Komlóstól délnyugatra. Az Árpád-korban már lakott falu (GYÖRFFY 861–862), neve XV. századi oklevelekben is szerepel (CSÁNKI 699). Az Árpád-kori eredetű késő középkori falu a török hódoltság alatt pusztult el, de templomának romjai megérték a XX. századot (KOVALOVSKI 176, 181 és térk.). A pusztán, amelynek egy része Hódmezővásárhelyhez (FÉNYES IV. 278), más része a templomrommal Makóhoz tartozott (FÉNYES III. 63), a XVIII–XIX. században tanyavilág alakult ki. 1921 óta Nagykopánecs néven önálló község (Hnt. 1973. 986.).

14. Terrenum PRAEDII PITVAROS – Pitvaros pusztája földterülete, Komlóstól, illetve Székegyházától délre. A XV. században oklevél említi Pitvarost (CSÁNKI 702), a török hódoltság után néptelen, de a XIX. század közepén már népes falu Csanád megyében (FÉNYES III. 239). Ma község Mezőhegyestől nyugatra.

A TÉRKÉP TERMÉSZETI FÖLDRAJZI ADATAI

Vizek

1. Alveus Szaraz ér – a Száraz-ér medre a térképen szereplő egyetlen folyóvíz. Nevét két Árpád-kori oklevél is említi (ORTVAY II. 434; GYÖRFFY 835, 862, 870, 871). A Száraz-érnek térképünkön is hangsúlyos, határjelekre utaló és a vásárhelyiek itatókútjait jelző felirattal keresztbeírt szakasza a patakmeder északkeleti könyökének jellegzetesen meanderező hajtúkanyarulata, amelyet itt név nem jelöl meg, de RUTKAY egyezségi térképén mellette a *Nagy hajlás* felirat áll. Ez a földrajzi név sokszor előfordul az 1753. évi határper tanúvallomásokat rögzítő jegyzőkönyveiben is. Néhány más előfordulását HAJDÚ idézi (99/1691/b), de a Nagy-hajlás közelében, attól északkeletre, az orosháza–komlói út és a régi vásárhely–kovácsházi út kereszteződése mellé épült Nagyhajlási-csárdát tévesen helyezi a Vásárhelyi-pusztára XX. század eleji határszélére, mert Sámsonnak 1877. évben Békéshez csatolása kapcsán történt határmódosítás folytán a csárda helye már kívül esik a Vásárhelyi-pusztára általa feldolgozott XX. század eleji határán. – Meg kell jegyezni, hogy a térképen a Száraz-ér régi medre látható, ugyanis a folyócska szabályozása óta vize Tótkomlós községtől délre új nyomvonalra került, az ér mai medre ott délnek fordul és Nagykopánecs területén áthaladva, Makótól keletre torkollik a Marosba. Az ér régi medrében csak Békéssámsontól délkeletre van újból víz, amely onnan a régi nyomvonalon folyik tovább a Tiszába.

2. *Lacus Pitvarosiensis* – Pitvarosi-tó, az egyetlen vízállás az ábrázolt területen, amelyet térképünk tónak nevez. Pitvaros pusztája területén fekszik, északi része ketté ágazik, az egyik ág északnak a székegyházi határig nyúlik, a másik ág kelet felé a mezőhegyesi határt közelíti meg. Az 1879. évi térkép a tó helyén csak vizenyős medernyomokat jelöl.

3. *Bogárzó szék* – a másik névvel megjelölt vízállás térképünkön Tótkutaspusztának délkeleti szögletében, a Komlósról Földeákra vezető út északi oldalán, azon a területen, amelyet az 1753. évi határper végül is Vásárhelynek ítélt. RUTTKAY egyezségi térképe is föltünteti ezt a vízállást, mellette a *Bogárzó szék* felirattal. Az 1753. évi határper tanúvallomásaiban is sokhelyütt olvashatjuk a Bogárzó-szék nevét (261, 275, 279 stb.). Az egyik tanú szerint a határvonal a *Bogárzó Széknek felső farkán*, az egyezségi térképen jól láthatóan a vízállás nyugati végén, nyúlványán vezet át (275). Az 1879. évi térképen vizenyő név nélkül Sámson Cigánd nevű határrészében. 1959-ben OLASZ (37) így ír róla: „Békéssámson Cigánd nevű határrészében, a Tótkomlósról Békéssámsonra vezető kövesút 4-es km-köve közelében, az út D-i oldalánál elterülő Bogárzónak nevezett vizenyős lapos”.

4. Vízállás név nélkül Orosháza és Fecskés határán, a Vásárhelyi úttól keletre. BODNÁR könyvének a régi vízrajzi viszonyokat ábrázoló térképe tüntet fel vízállást Orosháza déli határán a Makói út és Vásárhelyi út között. Az 1879. évi térképen két kis vízállás és nagyobb vizenyős terület látható ezen a tájon.

5. Vízállások sora Kopáncs északi részén nyugat-keleti irányban, a *Hoszu háttól* jobbra és balra. Közülük a Hosszú-háttól keletre fekvő vízállás a legnagyobb kiterjedésű. Az egyezségi térképen is szerepel itt vízállás, és mellette a *Hosszú hat szék* felirat áll. Az 1879. évi térkép is hosszan elhúzódó vizenyős területet jelöl itt. Az 1753. évi határperben elhangzott tanúvallomásokban több helyütt is szó esik a vízállásor keleti széléről, és a jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy azt az egyik tanú *Hoszu Szék*, mások pedig *hosszú Semlyék*, *hosszú Zsemlyék* vagy *Hosszú Zsemlyék* (261, 276 stb.) néven említették.

6. *Less gödör* az Expositio Signorumban (jelmagyarázatban) *Less göder*, az 1752. évi térképen *Less gödör seu* (vagy) *Rejtek gödör*. Jeles pont Komlós, Székegyháza és Tótkutas hármass határa közelében, többször beszélnek róla a határperben kihallgatott tanúk, neve a jegyzőkönyvekben *Less-Gödör*, *Less Gödör* vagy *Les gödör* alakban olvasható (272 stb.). SZEREMLEI is említi (I. 11). PESTY helynévgyűjtésében így ír róla 1864-ben a tótkomlósi bíró: „Rajta-gödör, régi iratokban rejteklessgödör, egy meglehetősen terjedelmű, katlanforma egykoron vízzel telt s feneketlennek hitt vízmedence, melytől egész a Száraz érig sáncz szerű völgyület látszik.” (PESTY 103–104)

7. Vízállás név nélkül a Kopáncs és Székegyháza közötti határon, a Decegőhalomtól délre. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyve ezt a vízállást néhol

Kakas fertő, másutt *Kákás fertő* névalakban írja le (261, 276 stb.); az 1879. évi térkép név nélkül tünteti fel Székegyháza pusztá területén.

8. Vízállásokat tüntet fel a térkép név nélkül az előbbtől délre és keletre. A kopáncs-székegyházi határon a Kákás-fertő és a térképünkön U betűvel jelölt Kopáncs-Székegyháza-Pitvaros hármás határ közti vizenyőt a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek néhol *Semlyek*, másutt *Zsemlék* vagy *Zsemlyék* néven említik (261 stb.). Az említett hármás határtól keletre, a Pitvarosi-tó északra nyúló ágának folytatásaként, Székegyháza déli határán nyugati-keleti irányban hosszú vízállás húzódik; a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben a határvonal leírásakor itt a *hosszú Szék*, azután a *másik hosszú Szék* vagyis *Zsemlyék* vízrajzi nevek olvashatók (262). Az egyezségi térkép 1753-ban készült tisztázati példányán e hosszan elnyúló, mederszerű vízálláson a *Hosszú ér* felirat áll.

9. Medernyomok név nélkül Apáca területéről a Szöllősi-sáncig (BODNÁR 187) és onnan a Száraz-ér Nagy-hajlásáig, majd Komlós faluszéléig, valamint a Lessgödörtől a Decegő-halomig, a Komlósról Makóra vezető út déli oldala mentén. Az előbbieket az 1879. évi térképen és KOVALOVSKI tanulmányának térképmellékletén is szerepelnek név nélkül, az utóbbi az 1879. évi térképen Kopáncsi ér néven.

Megemlítem, hogy RUTKAY egyezségi térképe még két további medret tüntet fel. Egyikük Kopáncs-pusztá területéről a Sámson-pusztá déli határa által metszett Száraz-ér kanyarulat keleti sarkához vezet déli irányból, és mellette a *Kopáncsi Csúrgo* felirat olvasható. Nevéből ítélve időszakosan vizet is vezethetett. Az 1879. évi térképen a Száraz-ér ugyanezen kanyarulatához keleti irányból torkollik egy Kopáncs-pusztá felől húzódó medernyom, amelynek a torkolat előtti rövid szakaszában vízeret jelöl a térkép, talán ez lehet a Kopáncsi-csurgó. A másik árok a Hosszú-hát halom felől nagyjából észak felé húzódik a Száraz-ér irányába, ott ahol térképünk a Sámson és Tótkutas közötti határvonalat jelöli. E mellett az árok mellett a *Csúrsz király santza* felirat áll, de a térkép bal felső sarkában lévő magyarázó szövegben is szerepel a *Csúrsz király santz* neve.

A Száraz-ér környékén előforduló medernyomokról azt írja GAJDÁCS, hogy „a Száraz-ér medre általában sokkal mélyebb, mint más ereké”, majd alább: „a Száraz-érnek medrén kívül vannak még csekélyebb kiterjedésű mélyedések, de ezek a nagyon vizes esztendőket kivéve, többnyire szárazak s művelés alatt állnak” (GAJDÁCS 352–353).

Domborzat

1. *Nadashalom* – vonalkázással és olajzöld színezéssel jelölt kis halom Szöllős-pusztá, Kaszapereg-pusztá és Komlós ősi hármás határán (SZEREMLEI I. 11). A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben is gyakran szerepel a neve, az egyik tanú így fogalmaz: *Komlósi föld Kaszaperegi és Szöllősi Pusztákkal Nádas*

halomnál össze ütközik (259); egy másik: *Nádas halomnál három határ úgymint Kaszaperegi Komlói és Szöllői ütközik meg* (273). Számos régi térképen is szerepel a Nádas-halom, pl. a Békés megyei Levéltárban őrzött 1786. évi Komlós (Bm. U. 4), 1882. évi Kaszaper (Bm. K. 52) és Szöllőspusztá (Bm. K. 74) térképen is. A PESTY-féle helynévgyűjtés anyagában Tótkomlós község jelentése is említi (PESTY 103). HAJDÚ is ír róla (100/1735), de helyét a Vásárhelyi-pusztá XX. század eleji határán tünteti fel, holott az az 1877. évi megyehatárváltozás óta a Vásárhelyi-pusztá területén kívül fekszik, helye ma Kaszaper Tótkomlós területébe benyúló legnyugatibb szögletének csúcsán lévő határpont.

2. *Zöldlaponyag* – vonalkázással és olajzöld színezéssel jelölt halom Szöllőspusztá és Komlós régi határán, ahogy a határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvében olvashatjuk: *Komlóst és Szöllőst választó határokon Zöld Laponyagh nevű halom* (259); így ír róla SZEREMLEI is (I. 11). Az egyezségi térképen a halom vonalkázással és zöld színezéssel érzékeltetett jele fölött *collis zöld Laponyag*, magyarul Zöldlaponyag halom felirat, a domb térképjele alatt ismét a *Zöld Laponyag* név olvasható. Korábbi említéseit HAJDÚ idézi (100/1712/c), de a Nádas-halomhoz hasonlóan térképén ezt is a XX. század eleji Vásárhelyi-pusztá határán belül tünteti fel, a Nagy-Tatár-sánc közelében, holott annak helye 1877 óta a pusztá határán kívül, attól délre volt. Ma Tótkomlós területén, nagyjából Kaszaper határának legnyugatibb és Békéssámszon határának legkeletibb pontja között középtájon lehet a régi, elszántott kis határhalom helye.

3. *Samsoni halom* – vonalkázással és olajzöld színezéssel feltüntetett kis dombocská rajza Sámson-pusztá területén a Száraz-ér bal (déli) partján, a térképen ábrázolt sámsoni telekkel szemközt látható.

4. *Hoszu hát* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt halom Kopáncs Sámson-pusztá felőli határrészen, kelet-nyugati irányban egymásután sorakozó kisebb-nagyobb vízállások között. Az egyezségi térképen ugyanez a domb egy régebbi birtokhatár egyik pontja, mellette a *collis Hoszu hát*, magyarul Hosszu-hát halom felirat olvasható. Az egyezségi térkép 1753. évi tisztázati példányán a domb rajza mellett a *Hoszszu hát* felirat áll.

5. *Deczegőhalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt dombocská Kopáncs-pusztá területén, a Komlósról Makóra vezető úttól délre, a székegyházi határ közelében, az sem zárható ki, hogy valaha ember hánytá határhalom lehetett. Az 1753. évi határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvében több helyütt is *Döczögő halom* alakban olvasható a neve (261, 276, 279 stb.).

6. *Komlói Feketehalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt négyes határdomb Komlós déli határsarkán, Komlós, Székegyháza-pusztá, Pitvaros-pusztá és Mezőhegyes négyes határán. Neve azt valószínűsíti, hogy nem természet alkotta kiemelkedés, hanem emberek által fekete földből hánytá határhalom. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvei többször említik (263, 278 stb.). VER-

TICS 1801. évi térképén ugyanezen a négyes határponton feltüntetett határdomb jele mellett *Mihál halma* felirat áll. GAJDÁCS (33) az 1750-es évek határperei kapcsán azt írja, hogy az újra betelepült Komlós határai kezdetben a „Mihály-Deáknak nevezett halomtól” húzódtak észak felé; tehát – föltehetőleg valamely régebbi forrás alapján – Komlós legdélibb határpontját ő is a VERTICS által feltüntetett helynév egy változatával jelöli meg. Ugyanő könyvében pár száz oldallal tovább (352) már így ír: „a Komlós határának legdélibb pontján lévő három méter magas Barta-halom nevét IFJ. JANKÓ JÁNOS szerint a szomszédos földek birtokosaitól a Barta-testvérektől kapta”. Ezek szerint ő ismerte a határhalomnak egy régebbi és a maga korában használt nevét is. Ez utóbbi nevet tünteti fel az 1879. évi térkép is, amelyen ugyanezen a határponton a Barta halom helynév olvasható. Úgy látszik, hogy a birtokoscsalád neve a négyes határt utóbb megyehatárt is jelölő nevezetes határhalom XVIII. század közepi Komlósi-Fekete-halom és a XIX. század eleji Mihál halma vagy Mihály-Deák-halom neveit a XIX. század végére egyaránt kiszorította.

7. *Pitvarosi halom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt kis domb Pitvarospuszta területén, a Pitvarosi-tótól keletre emelkedik.

8. *Pitvarosi Feketehalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt, valószínűleg emberek által, fekete földből hányt (innen a neve) hármashatárhalom Pitvaros és Kopáncs határának déli végén. VERTICS 1801. évi térképén ugyanazon a hármashatárponton a dombocskaja jele mellett a *Fekete halom* felirat áll.

Az előbbieken túl az egyezségi térképen még két névvel megjelölt domborzati elem szerepel:

Forgo halom – Kopáncs területén, a Komlósról Makóra vezető út nyugati oldalán. Talán a mi térképünkön ábrázolt Decegő-halommal szemben lehetett az út túloldalán. Nem kizárt, hogy eredetileg mindkét halom egy régi birtokhatárvonal emberhányta határjele volt, hisz nagyjából abba a vonalba esnek, amely az 1753. évi határperben a komlósiak állítása szerint az ő falujuk eredeti határa volt.

Csarmaz halom – Komlós területén, a Száraz-ér keleti (jobb) partján, a község belterületéről északra tünteti fel az egyezségi térkép. A mi térképünkön az ott ábrázolt komlósi malom déli oldalán sejthető.

A *Téglás Laponyag*, *Téglás Laponyag* neve több helyütt is előfordul a határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben (260, 274 stb.), ahonnan kiderül, hogy ez a hely a Bogárzó-széktől kevéssel északra lehet, benne vagy rajta régen hármashatárjel is volt, itt találkozott – a komlósiak szerint – a régi komlósi, tótkutasi és kopáncsi határ. A névből ítélve itt a felszínen téglák hevertek vagy téglalapületek maradványai, ami ezen a tájon csak tatárjárás idején elpusztult Árpád-kori templomocskaja nyoma lehet. GAJDÁCS (33) említi, hogy az újjátelepült Komlósnak a határperrek előtti nyugati határa délről északnak haladva „Tót-Kutas község felé azon romokon át, melyek a vásárhelyi út mentén valami kápolna maradványai”

vezet Szöllös felé. GAJDÁCS idejében a Vásárhelyre vivő út Komlósról kiindulva a Bogárczó-széktől északra haladt el, és Sámsonnál vezetett át a Száraz-ér fölött. A keresett földrajzi hely tehát az eddigi adatok alapján 1) a komlós-sámsoni út mellett, 2) a Bogárczó-széktől északra keresendő, és 3) a perben a komlóiak szerinti határvonal – amelyet térképünk is feltüntet – keresztül halad rajta, 4) ott valaha Árpád-kori templomocska állhatott, amelynek téglafal maradványai az 1700-as évek közepén még látszottak. Ezek alapján a KOVALOVSZKI térképén 48-as számmal jelzett ásatási hellyel azonosítom a Téglás-laponyagot; KOVALOVSZKI tanulmánya (181) e helyről azt írja, hogy Békéssámson Cigánd nevű határrészében „Árpád-kori templomos falu maradványa”. OLASZ dolgozataiból (5–11, 37 és I. térk.) megtudjuk, hogy Békéssámson Cigánd nevű határrészében, a Tótkomlósról Békéssámsonra vezető kövesút 4-es km-köve közelében, az úttól délre elterülő, Bogárczónak nevezett vizenyős lapos mellett már a XII. század elején kisebb falu állott, amely a tatárdúlás során pusztulhatott el. A település nevét írott forrás nem őrizte meg. A falu téglából épült temploma a kövesút mellett délre, a Bödöröcsök–Kiskápolna-halom nevű lekopott, alig észrevehető kis emelkedésen állott. Romjai a XVIII. század végén még látszottak, később építkezésre hordták el anyagát; a XX. század közepén a földtulajdonos a templom omladékát magában rejtő emelkedést is lehordta. – Minden adat egybevág, ezek szerint az 1750-es években említett Téglás-laponyag kétségtelenül a tótkomlós-békéssámsoni műút déli oldalán lévő, illetve volt Kiskápolna-halommal azonosítható. A *Bödöröcsök kiskápolna halom* helynév VERTICS JÓZSEF 1788. évi kéziratos térképén is szerepel (OLASZ 5). Egy kérdést még tisztáznunk kell. BODNÁR (32, 100) úgy véli, hogy Bödöröcsök határrész Tótkutas elpusztult középkori község területe (könyvének 32. oldalán Bödöröcsök címszó alatt, nyilvánvaló szedéshiba folytán, Tótkomlós neve áll Tótkutas helyett – D. Gy.), ma a komlói határhoz tartozik, és az ott lévő Kiskápolna-halmon lévő rom a középkorban elpusztult Tótkutas falu templomának maradványa. BODNÁR téved, ugyanis a Téglás-laponyag alias Kiskápolna-halom körüli falu a régészeti leletek tanúsága szerint még az Árpád-korban elpusztult, Tótkutasról viszont okleveles adatok bizonyítják, hogy a XV–XVI. században még fennállott, és a török hódoltság idején pusztulhatott el. Így a Bödöröcsök-Kiskápolna-halom körüli, tatárjárás idején elpusztult falu semmiképpen sem lehet azonos a XVI. században még fennálló Tótkutassal. A vizsgált térképünkön feltüntetett *Tótkutasi Telek* körül a régészeti leletek viszont megnyugtatóan bizonyítják, hogy ott „az Árpád-korban települt, de a késő középkorban is meglévő falu nyomai láthatók” (KOVALOVSZKI 180 és térk.) bizonyosan az volt tehát a középkori Tótkutas, ahogy azt OLASZ is véli (36–37 és térk.).

A határpercek 1753. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben szerepel területükön egy vízre nem utaló negatív domborzati elem, a *hosszú völgy* neve is (263).

Térképünk ugyan nem tünteti fel, de a tanú vallomásából kiderül, hogy az a térképen szereplő, Komlósról a székkutasi határon át északról délnek vezető Nagylaki országút és a Komlósi-Fekete-halom között húzódhatott északi-déli irányban.

TELEPÜLÉS- ÉS GAZDASÁGI FÖLDRAJZI TEREPTÁRGYAK A TÉRKÉPEN

Településföldrajzi tereptárgyak

A településföldrajzi tereptárgyak közül legősibb a Szöllős területén emelkedő és a térképen névvel és rajzzal egyaránt föltüntetett *Szóllósi Sántz* vagy mai, ismertebb nevén Nagy-Tatár-sánc. Az egész Alföld legnagyobb szabású földvára, amelynek kora, BANNER ásatási eredményei alapján, a bronzkor vége-koravaskor fordulójára tehető (KALICZ 98–99). BODNÁR (187–188) részletesen leírja. A Szöllősi-sánc nevének néhány múlt századi említését HAJDÚ idézi (99/1664), de ő avarkorinak tartja. A sánc megtalálható a területet ábrázoló jóformán minden részletesebb térképen.

A vizsgált térképünkön szereplő későbbi településföldrajzi tereptárgyak közül a késő középkori falvak nyomait, telkeit és a lakott településeket az előzők során már tárgyaltam, az egyéb ember alkotta tereptárgyakat alább veszem sorra.

Gazdasági földrajzi tereptárgyak

A) A földművelést, szántókat, művelt földeket vonalkázás jelzi, a téglány alakú parcellákat, illetve az azokat határoló mezsgyéket jelképező osztóvonalak apró vonalkákból állnak, és olajzöld színnel vannak kihúzva. Földművelésre utaló feliratot egyedül a vitás területen találunk, Komlós, valamint Tótkutas és Székegyháza puszták határvidékén, a Bogárzó-szék és a Less-gödör között elterülő művelt földeken, ahol az *Agri Vasarhelyensium Peponibus inseminati*, magyarul a vásárhelyiek dinnyével bevetett szántóföldjei felirat áll. Ezeket a dinnyeföldeket és a rájuk utaló feliratokat az egyezségi térkép és annak tisztázati példánya is feltünteti, de az egyezségi térkép nem a Bogárzó-szék déli, hanem annak északi oldalán.

Megművelt szántóföldeket tüntet fel a térkép szöveges felirat nélkül Orosháza területén, a belterülettől délre és keletre, így a Makai út és a Komlósi út közti területen a községhatárig, a Komlósi út és az Aradi út között a községhatárig és a régi Aradi út bal oldalán is belterület és a községhatár között.

Komlós területén a lakott belterületet legyezőszerűen félkörben körülölelik

térképünkön a megművelt szántóföldek északkelettől délkeletig, mindkét irányban a községhatárig.

Megművelt szántóföldeket tüntet fel a térkép Csomorkány déli részén, Sámson déli részén a Száraz-ér mindkét partján, Csókás-pusztán ugyancsak az ér mindkét partján és Kopáncs északnyugati sarkában is.

Bár nem földművelésre, de növényzetre utal a tanúvallomási jegyzőkönyvekben többhelyütt is szereplő *Bodzás* helynév (261, 277 stb.), ahol a per kezdetén a Kopáncs–Komlós–Pitvaros hármas határát jelző három határhányás volt (a térképen U pont). A per végén ez már Kopáncs–Székegyháza–Pitvaros hármas határát jelölte. Több tanúvallomás említi, hogy a határ ezen a részen bokros, bozótos területen, ehelyütt nyilván bodzabokrok közt húzódott.

B) A pusztai rideg nagyállattartás jellegzetes tereptárgyai az itatókutak, amelyeket a térképen a gémeskút térképjele jelöl, mellettük több helyütt is felirat utal a kutak gazdáira. Minthogy a pusztai kutak tájékozódási jelentőségű, fontos tereptárgyak ezen a vidéken, érdemes sorra venni a térképünkön szereplő kutakat.

1. Szőlős területén két gémeskút jele látható a Szőlősi-sánc északnyugati oldalán, SZEREMLEI is említi (I. 26) az 1774. évi VERTICS-féle földesúri nagy térképre hivatkozva *Csáki barom kútja* néven.

2. Sámson területén három gémeskút jelét találjuk egymás mellett, a Kovács-házi úttól északra.

3. Tótkutas területén, a Száraz-ér északkeleti könyökénél, a Nagy-hajlásban, térképjel nélkül fölírat áll: *locus puteor. Vasarhelyens. – vásárhelyiek kútjainak helye.* Az 1753. évi határperben az egyik tanú vallotta, hogy a „*Száraz ér nagy hajlásán lévő réghi kútak ... mindegy tizen négy esztendeje hogy a nagy ár vizek miatt el pusztultak*”, így érthető, hogy térképünk miért csak a helyükről ír, térképjel feltüntetése nélkül.

4. Komlós területén, a belterülettől északra egy gémeskút jele látható az Oroszházára vezető út nyugati oldalán, a malomtól keletre.

5. Székegyháza területén, a Komlói út mellett, annak keleti oldalán egy gémeskút jele áll, mellette felirat: *puteus a Csorba capitaneo extractus* – a Csorba kapitány által épített kút. Az 1753. évi határperben egyik csikósa, mint tanú azt vallotta, hogy Csorba kapitány „*ez előtt mintegy nyolc esztendőkkel ... a Székegyházi Pusztát árendában birta*” és „*ménesse a Székegyházi földön lévén nem messze volt a Less Gödörhöz*”.

6. Ugyancsak Székegyháza területén, a késő középkori falu nyomaitól délre, a pitvarosi határ közelében kettős gémeskút jele látható fölírat nélkül.

7. Kopáncs területének északi szélén, a Hosszú-háttól északkeletre két gémeskút jelét tünteti fel a térkép, mellettük felirat: *putei Makovienses* – a makaiak kútjai. Az 1752. évi egyezségi térképen ugyanaz már névvel szerepel: *Puteus Szüke Janos incola Makov.* – Szőke János makai lakos kútja.

8. Ugyancsak Kopáncs területén, a Komlósról Makóra vezető út déli oldalán, a Decegő-halomtól nyugatra két gémeskút jele és mellettük felirat áll: *putei Mako-viens.* – a makaiak kútjai. Ugyanazon a helyen azonos felirat szerepel az egyezségi térkép 1753. évi tisztázati példányán is, de a kutak térképeje nélkül.

C) A mezőgazdasági termékek feldolgozása, az emberek és állatok élelmezése szempontjából egyaránt jelentős gazdasági földrajzi objektum a térképen szereplő és Komlós területén, a Száraz-érre telepített vízimalom. A térképpel érzékelteti a patakon lévő malomgátat és a patak keleti partján lévő malomkereket, mellette fölirat áll: *Mola – malom*.

Az egyezségi térkép a Száraz-ér sámsoni nagy kanyarulatától délre, ott ahol a mai Békéssámson község áll, az ér bal (keleti) partján is föltüntet egy épületet, mellette *Mola Piko – Piko-malom* fölirat áll. Tovább délnyugatra, az ér következő kanyarulatában, ahol az új egyezségi határ a vízfolyást keresztezi, az ér jobb (itt északi) oldalán épület rajza látható, mellette felirat jelzi rendeltetését: *kötélverő*, az egyezségi térkép tisztázati példányán *kötélyverő*, talán ez is a Száraz-ér által hajtott vízikerekekkel működött, de nem bizonyos, mert az épületet a rajz nem szorosan a víz partján tünteti fel.

Itt, a gazdasági épületeknél említtem meg, hogy vizsgált térképünk tanyákat nem tüntet fel, de az egyezségi térképen és annak tisztázati példányán is számos tanyaépület jele látható, mellettük *tugurium* – tanya fölirat és a gazdák vagy tanyások neve áll.

D) A közlekedésnek térképünkön ábrázolt tereptárgyai a településeket összekötő utak, részben felirattal és egyetlen híd.

1. *via Aradiensis* – Aradi út, Orosházáról Szöllös és Kaszapereg területén át vezetett akkor Arad felé. Szerepel Orosháza 1745. évi határjárásában (Károlyi lt. P. 418. Fasc. E. No. 4); Hévívízi (500) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

2. *via ex Oroshaza ad Komlos* – út Orosházáról Komlóra, Szöllös és Tótkutas területén át vezet. A Száraz-ér Nagy-hajlásától keletre keresztezi a hódmezővásárhely–kovácsházi utat. Az útkereszteződés mellett épült fel nem sokkal utóbb az 1774. évi uradalmi nagy térképen már feltüntetett (BODNÁR 132) és VERTICS 1801. évi térképén, továbbá a GÖRÖG-féle Atlasz 1801-ben metszett Csongrád megyei lapján (35), valamint KORABINSZKY zsebatlaszának Csongrád megyei lapján (46) is szereplő híres, sőt hírhedt *Nagyhajlási Csárda*, ahol Rózsa Sándor is gyakran megfordult (BODNÁR 132). Onnan ezek szerint négy irányba, Orosháza, Komlós, Kovácsháza és Sámsonon át Vásárhely felé vittek az utak.

3. *via ex Mako ad Oroshaza* – út Makóról Orosházára, Csókás, majd Csomorkány határán, aztán Sámson és Fecskés területén át vezet. Szerepel Orosháza már idézett 1745. évi határjárásában; Hévívízi (535) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

4. Vásárhelyi út, névfelirat nélkül, Orosházáról Fecskés területén át Hódmezővásárhely felé halad. Szerepel Orosháza előbb említett 1745. évi határjárásában; Hévvízi (562) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

5. *via Kovatshaziensis* – Kovácsházi út, Kovácsháza felől Komlós, Tótkutas, Sámson és Csomorkány területén át Vásárhely felé vezet. Az orosháza–komlósi utat a Száraz-ér Nagy-hajlása mellett keresztezi, ott épült röviddel utóbb a már említett Nagyhajlási-csárda. Az orosháza–makói utat a Száraz-ér északnyugati, sámsoni könyöke mellett keresztezi a Kovácsházi út, ott épült utóbb, az ér északi partján, a Sámsoni-csárda, amely már szerepel az 1744. évi uradalmi térképen (BODNÁR 161), és amelyet mind GÖRÖG (43), mind KORABINSZKY (50) atlaszának Csanád megyei lapja is feltüntet. VERTICS 1801. évi térképén a csárda épületének jele mellett a *Sámsonyi Vendégfogadó* felirat áll.

6. *via ex Komlos ad Földeak* – út Komlósról Földeákra, Tótkutas, Kopáncs és Sámson területén át vezet. Csókás, Sámson és Csomorkány hármashatára közelében az orosháza–makói útba torkollik, és így halad tovább Csókás területén át Földeák felé.

7. *via ex Komlos ad Mako* – út Komlósról Makóra, Kopáncs területén át vezet.

8. Komlósról a Száraz-ér bal partja mentén egy névvel nem jelölt út Székegyháza területén át vezet déli irányba, majd Pitvaros határán kettéágazva délnyugati, illetve déli irányban fut ki a térképről. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy ez a Komlósról délnek vezető út a *Nagylaki Orszagh út* (262).

9. Egyedülálló közlekedési tereptárgy a térképen a Száraz-ér keleti, jobb partjára települt Komlós községből az éren át a túlpartra vezető híd, ennek a faluval szemközti oldalán ágaznak szét a 6. 7. 8. szám alatt leírt utak.

E) Végső soron a gazdasági földrajz körébe tartoznak a földbirtokok határvonalait jelölő tereptárgyak, a térképen nagy gonddal föltüntetett határjelek, amelyeket a térképező apró karikákkal és néhol *meta*, többesszámban *metae*, másutt *cumulus*, többesszámban *cumuli* latin szavakkal jelölt meg, ezek jelentése itt egyaránt földkupac, földhányás, határhalom. Ezeket a határper jegyzőkönyveiben a tanúk általában *hányás*-nak mondják vagy *határ*-nak nevezik, de a *határ jel* szóhasználattal is találkoztam. Eredetileg kúp alakban fölhányt földrakások voltak, amelyek azonban idővel a csapadék, a tömörödés, meg a legelő gulyák, juhnyájak és ménesek patái nyomán ellaposodtak, ahogy a határper egyik tanújának vallomásában olvassuk: *lenyomott régi hányás* (261), alább *réghi már lenyomott határ* (276) lett belőlük. Ami a nagyságukat illeti, nagyjából jellemző lehet az a határhalom Komlós határán, amelyet egy 1753. évi tanúvallomásból idéz HAJDÚ (79), ennek *kereksége egy jó lépésnyi, a magassága mintegy térdig való volt*. A térképünkön láthatók között, felirataik szerint, vannak *metae prius praetensae*

– rég állított határjelek, amelyek már bizonytalanok és föltehetőleg érvényüket veszítették, más részük a vitás-peres határrészekeken *metae bene apparentes* – jól látható földhányások, másutt *metae* vagy *cumuli utcunque apparentes* – valamelyest kivehető földkupacok, aztán *metae non apparentes* – nem látszó határjelek, némelyiknek helyén *nihil apparet* – semmi sem látszik vagy *dearata* – elszántott, de van amelyik *apparens* – látható vagy éppen *meta recens* – új határjel.

Kopáncs és Sámson határán a két érdekelt földesúr, Károlyi gróf és a csanádi püspök már előzőleg létrejött békés megegyezésével kialakított határvonalon végig *metae recenter 1753 erectae* – 1753-ban újonnan állított földhányások sorakoznak. Ez a piros tintával a térképre írt felirat már igen elhalványult.

A *triplex (meta)* – hármas határjel eredetileg a legtöbb helyen három földhányás volt, háromszög alakban egymás mellett, a három birtoktest egymással érintkező sarkain, amelyenket térképünk Orosháza, Földvár és Szöllős vagy Földvár, Apáca és Szőlős, továbbá a Les-gödör mellett Komlós, Tótkutas és Kopáncs hármas határán föltüntet, de lehet csupán egy, de a többinél nagyobb, magasabb földhányás is; ilyen lehetett talán a Pitvarosi-Fekete-halom, valamint a Komlósi-Fekete-halom, későbbi nevén Barta-halom, amely GAJDÁCS szerint (352) a múlt század végén három méter magasra emelkedett ki környezetéből, persze közben többször is felújíthatták.

A peres határszakasz vitatott határjeleit, földhányásait térképünk sorszámokkal, illetve az abc betűivel jelöli, amint erről a térkép keletkezésének körülményei kapcsán fentebb már részletesen írtam. Minthogy az egyes határjeleknek ma már nincs jelentőségük, azok tételes ismertetését itt mellőzöm.

Nagy jelentőségűek viszont a térképen feltüntetett határhalmokkal kitűzött korabeli birtokhatárok, illetve a birtoktesteknek, praediumoknak, possessioknak a térképen jól látható, piros, sárga vagy olajzöld színnel kihúzott, bár a határhalmocskákat föl nem tüntető határvonalai is. Ez utóbbi határvonalakon talán már nem is voltak határhalmok, vagy csak itt-ott lehettek meg a nyomaik, de mint-hogy nagyjából azonos birtokosok kezén voltak, akkor nem is volt különösebb jelentőségük. Ha megvoltak is néhol az ősi birtokhatárokat jelző lekopott halmocskák nyomai, azokat – minthogy rájuk a per nem terjedt ki – a térképész nem járta be, nem kereste meg, ezért nem is szerepelnek a térképen. Ugyanezért ez utóbbi határoknak a térképen feltüntetett vonalait nem tarthatjuk egészen pontosnak, teljesen hitelesnek és megbízhatónak, de talán mégis őrzik valamelyest a késő középkori falvas birtoktestek határainak nyomvonalát. E fontos határvonalak leírása hosszadalmas és bonyolult lenne, ezért azok szöveges ismertetése helyett térképünk mellékelte fényképmásolatára utalok, amelyen a határvonalak jól tanulmányozhatók, és ugyanakkor áttekinthetők a fentebb részletesen tárgyalt természeti földrajzi, valamint település- meg gazdasági földrajzi tereptár-

gyak is, és nem utolsósorban a két rövidebbel előbb újra benépesült és fölépült falu, Orosháza és Komlós településképe.

Mai ismereteink szerint ez az 1753. évi kéziratos térkép a napjainkban éppen 250 esztendeje, 1744 tavaszán újratelepült Orosháza első térképe; az 1746-ban újratelepült Komlós, a mai Tótkomlós első térképének pedig az 1752. évi egyezségi térképet, illetve annak 1753. évi tisztázati példányát tekinthetjük.

Forrásjelzetek föloldása

BENDEFY-LAKOS = BENDEFY LÁSZLÓ-LAKOS JÁNOS (szerk.): A Magyar Országos Levéltár térképeinek katalógusa. 2. Kamarai térképek. I. rész. Budapest, 1978.

BODNÁR = BODNÁR BÉLA: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Szeged, 1983.

BOROVSKY = BOROVSKY SAMU: Csanád vármegye története 1715-ig. I-II. Budapest, 1896-1897.

CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890.

FÉNYES = FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. I-IV. Pesten, 1851.

GAJDÁCS = GAJDÁCS PÁL: Tót-Komlós története. Gyoma, 1896.

GÖRÖG = GÖRÖG DEMETER: Magyar átlás azaz Magyar, Horvát és Tót országok vármegyéi... Bécs, 1802-1811.

GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1963.

GYÖRFFY Oh. = GYÖRFFY GYÖRGY: A középkori Orosháza története. – In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965.

HAAN = HAAN LAJOS: Békés vármegye hajdána. Pest, 1870.

HAJDÚ = HAJDÚ MIHÁLY: A Vásárhelyi-pusztá helynevei. In: NAGY GYULA: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békés megyei Mú-

zeumok Közleményei. 4. Békéscsaba, 1975.

HÉVVIZI = HÉVVIZI SÁNDOR: Orosháza külterületének földrajzi nevei. – In: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Szerk.: Tóth József. Orosháza, 1985.

HNT. 1863. = Magyarország helynévtára. Pest, 1863.

HNT. 1973. = A Magyar Népköztársaság helységnevtára 1973. Budapest.

KÁLDY-NAGY = KÁLDY-NAGY GYULA: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból. 10. Békéscsaba, 1982.

KALICZ = KALICZ NÁNDOR: Orosháza és környéke az őskorban. – In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

KARÁCSONYI = KARÁCSONYI JÁNOS: Békésvármegye története. I-III. Gyula, 1896.

KÁROLYI Lt. = Károlyi család levéltára. Budapest.

KORABINSZKY = JOH. MATTH. KORABINSZKY: Atlas Regni Hungariae portatilis. Wien, é. n.

KOVALOVSKY = KOVALOVSKY JÚLIA: Orosháza és környéke a magyar középkorban. – In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

KRISTÓ = KRISTÓ GYULA: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. 9. Békéscsaba, 1981.

MŰEML. = Magyarország műemlékjegyzéke. I-II. Budapest, 1990.

OLASZ = IFJ. OLASZ ERNŐ: 1) Árpád-kori település Békéssámszon–Cigándon. 2) Elpusztult XI–XVI. századi falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámszon határában. – In: A Szántó Kovács Múzeum évkönyve. Orosháza, 1959.

ORTVAY = ORTVAY TIVADAR: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I–II. Budapest, 1882.

PESTY = Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. 11. Békéscsaba, 1983.

SZABÓ = SZABÓ PÁL: Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig 1744–1848. – In: Orosháza története és néprajza I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

SZEREMLEI = SZEREMLEI SAMU: Hód-Mező-Vásárhely története. I–V. Budapest–Hódmezővásárhely, 1900–1913.

TÖRT. KR. = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Budapest, 1981–1982.

VERES = VERES JÓZSEF: Orosháza. Orosházán, 1886.

VERTICS = VERTICS JÓZSEF: Szentes Város, Orosháza Helység, Szénási, Kis Csáki Puszta Mappája. 1801. – Károlyi Levéltár S. 82. 113.

1879. ÉVI TÉRKÉP = Umgebungen von Hódmező-Vasarhely und Orosháza. Magyarország II. katonai felvételének 1:144 000 mértékarányú térképe. 1879.

Orosházi helynevek az újraterülepülés utáni első évtizedekben

HÉVVÍZI SÁNDOR

BEVEZETÉS

Városunkban az idők folyamán több olyan könyv, kiadvány is napvilágot látott, amelyet a helyi lakosok nagy része igen jól ismer, szinte „betéve” tudják minden adatát. Gondolok itt például *Balassa Pál* lelképásztor 1844-ben Aradon kinyomtatott könyvecskéjére, amely *Orosháza múltja- és jelenjének rövid vázlat*a címmel jelent meg a község újjátelepülésének 100. évfordulójára, vagy pedig *Veres József* 1886-ban megjelent forrásértékű munkájára, az *Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján* című könyvére.

Ezeket a könyveket napjainkban is haszonnal forgathatja, idézheti minden olyan kutató, aki Orosháza bármilyen irányú történetével szeretne foglalkozni.

1965-ben jelent meg az a mind terjedelmében, mind tartalmában kiemelkedő, kétkötetes monográfia, amelyet *Nagy Gyula* múzeumigazgató szerkesztett: az *Orosháza története és néprajza*, s amely eddig a legátfogóbb képet adta városunkról. Majd tíz évvel ezelőtt pedig (1985-ben) *Az orosházi tanyavilág átalakulása* címmel jelent meg egy tanulmánykötet (*Tóth József* szerkesztésében), hogy az egyéb, kisebb kiadványokat ne is említsem.

Ha már ennyi könyv és írás megjelent Orosházáról, úgy gondolnánk, hogy akkor már szinte mindent tudunk településünkről.

Nos, hát ez távolról sincs így. Az újabb adatok, az újabb felfedezett vagy még eddig bővebben ki nem fejtett források ismeretében mindig akadnak olyan adatok, összefüggések, amelyekről úgy érzi a kutató ember, hogy a helyi község, az olvasó elé kellene tárnia.

Engem például elsődlegesen, mint a földrajzi nevekkal foglalkozó helytörté-

nészt, roppant módon érdekel az a kérdés, hogy eleink hogyan kezdték megismerni azt a területet, amit akkor, 250 évvel ezelőtt Orosházaként, annak pusztájaként Harruckern Ferenctől megkaptak. *Melyek voltak azok a kezdeti fogódzók, amelyek a tájékozódást, a helyismeretet számukra fokozatosan megkönnyítették, miáltal egyre inkább „otthonosabban” kezdték itt érezni magukat?*

Mit tudhattak például azokról a falvakról, amelyek Orosháza bel-, és külterületén illetve a környékén léteztek a honfoglalástól kezdődően addig az időpontig, amíg a Zombárról jött eleink újjól megalapították városunkat? Mit tudtak azokról a természetes s a néhány mesterséges földfelszíni alakulatról, amelyet itt találtak? Nagyon keveset, hiszen természetszerűleg, az új lakóhelynek és környékének a megismerése mindig hosszabb időt vesz igénybe.

A KÖRNYÉKEN LÉVŐ ÁRPÁD-KORI ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG ELŐTTI FALVAKRÓL

Bár az 1965-ös monográfiában *Kovalovszki Júlia* régész eléggé részletesen kitért a valamikori környékbeli falvakra (Orosháza és környéke a magyar középkorban), *Hajdú Mihály* nyelvész is érintette ezt a témát „*A Vásárhelyi-pusztia helynevei*” című tanulmányában, s jómagam is behatóbban tanulmányoztam ezt a korszakot az orosházi tanyavilág átalakulásáról szóló 1985-ben kiadott kötet kapcsán (*Hévízi Sándor: Orosháza külterületének földrajzi nevei*), mégis azt kell mondanunk, hogy ezen a téren még sok a bizonytalanságunk.

Mert mit tudunk még napjainkban is? Az oklevelek alapján szerencsére ezeknek a falvaknak ismerjük a neveit, valamint azt, hogy egymáshoz viszonyítva milyen irányban, merre helyezkedtek el. Azonban bármennyire is ismerjük a fentebbi adatokat, a faluneveket, sőt a régészek által nagyrészt feltárt településmaradványokat is (templomhely, házak, sírok – temetők), a kettőnek az azonosítása a legtöbb esetben még mindig csak kérdőjelesen, nagy óvatossággal valószínűsíthető.

Engedjék meg nekem, hogy az eddigi kutatásokat kissé összevonva újjól felsoroljam azokat a *falu* (vagy *birtok*) *neveket*, amelyek a *mai Orosháza bel-, és külterületén* illetve a közvetlen környékén álltak. A névmagyarázatokra már nem térek ki, mert egyrészt azokat már megjelentettük (l. a fentebbi három tanulmányt), másrészt mert jelen vizsgálódásunk szempontjából most nincs jelentősége. (*Megjegyzés:* az alábbiakban a falvak legelső előfordulási adatait közlöm a forrásjelzetekkel együtt).

APÁCAKUTA 1418: *Abzakvtha?* (BO. I. 45.), 1466: *Apacziakutha* (Kar. II. 15), 1525: *Apaczateleke* (Kar. II. 15). Orosháza és Mogyorósfecskés között állott, városunktól délnyugatra. A jelzett időben már pusztá volt.

CSÁKÓHEGYES 1221/1550: villa *Hegy* (VR. 101 §, 260), 1518: *Chako Hegyesse* (Kar. II. 59). Egyik része, *Kiscsákó*, ma is Orosháza (különálló) határrésze a várostól északkeletre.

CSORVÁSEGYHÁZA 1466: *Chorvaseghaza* (Bor. II. 121). Ekkor már pusztaként jelölik. Orosházától délnyugatra feküdt. Nem azonos a mai Csorvással.

FECSKÉS: MOGYORÓSECSKÉS 1456: *Feczkes et Monyarosfeczkes* (Csánki I. 696). Orosházától délnyugatra állott a Fehér-tó, Sós-tó és a Kis-Sóstó (= Görbeszik) között.

GELLÉRTEGYHÁZA 1456: *Gelertheghaza* (Bor. II. 203). Az oklevelek pusztaként említik. Orosháza, a régi Földvár és Mogyorósfecskés között terült el.

GELLÉRTKUTA 1512: *Gelerthkwhatelek* (Kar. II. 121), 1525: *Gelértkutha* (BO. I. 148). A jelzett időben már szintén puszta. Orosháza és Szentetornya között állott.

HOMOKEGYHÁZ 1525: *Homokeghaz* (Kar. II. 170). Az adott időben már csak mint Orosházához tartozó pusztaként szerepel. Városunktól északabbra (északnyugat? – észak? – északkelet?) lévő falu volt. Ezen egyszerű meghatározás alapján Gyopáros, Gyökeres – a Szőlők – és az Orosházi-tanyák homokbányájának környéke is szóba jöhetne. Nem lehet a helyét pontosan tudni.

KERESZTTELEK 1525: *Kereszteleke* (BO. I. 148). Ez időben már Orosháza pusztájaként szerepel. Többet nem tudunk róla. Nem biztos, hogy falu volt.

KUPA 1456: *Kétkhupa* (Kar. II. 212), 1552: *Kupa* (Kar. II. 212). Szentetornya mellett állott, de már ekkor puszta volt. Városunktól északra esett.

LÁBASEGYHÁZ 1456: *Laboseghaz* (Kar. II. 213), 1512: *Lábasegyháztelek* (Kar. II. 213). Szintén Szentetornya mellett terült el. Ekkor már puszta.

MONOR 1219/1550: villa *Monor* (VR. 45. §, 231). Orosházától északkeletre állott.

OROSHÁZA 1466: *Oroshaza* (Kar. II. 245). Az 1744. év előtti Orosháza, ahol városunk újjászületett.

ÖRDÖNGÖSHEGYES 1458: *Erdengeshegy* (BO. I. 78. Kar. II. 258). Csákó-hegyes közvetlen közelében álló kis falu volt, amellyel az idők folyamán (akkoriban) egyesülhetett.

ÖTSZÖGŰEGYHÁZ 1456: *Wrzegweghaz?* (Kar. II. 260), 1525: *Evthzegew* (Kar. II. 260). Orosháza és Szentetornya közötti pusztaként szerepel az írásos emlékekben.

SÓSTÓEGYHÁZA 1466: *Sosthoeghaza* (Bor. II. 533). Orosházától délnyugatra álló falu volt a Sós-tó mellett, de a jelzett időben már puszta.

SZENTETORNYA 1456: *Zenthetornya* (Kar. II. 312). A török időkben elpusztult falu a múlt században újjátelepülve ma Orosháza bel- és külterületi része.

SZILASEGYHÁZ 1221/1550: villa *Scilos* (VR. 369. §, 274), 1456: *Zilaseghaz*

(Bor. II. 581). Orosháza és Földvár között állott. 1456-ban Földvár, később Orosháza pusztájaként említik.

SZŐLŐS 1359: *Zeuleus* (Csánki I. 704), 1456: *Zewlews* (Bor. II. 394). Orosházától délre, délkeletre fekvő falu volt.

TOMPA 1456: *Thompa* (Kar. II. 324). Orosháza, Szentetornya és Csorvás közötti falu lehetett, melyet a források kezdettől fogva pusztaként emlegetnek.

TÖKÉLETLEN 1525: *Thekeletlen* (BO. I. 148). Városunkhoz tartozó puszta volt, több ismeretünk nincs róla.

TÖKEMONOSTORA 1456: *Twkemonostora* (Kar. II. 330). Szentetornyához vagy Csabacsúdhöz tartozó puszta volt már ezen időben is. Csak ennyit tudunk róla.

Látható tehát, hogy a mai Orosháza területén illetve közvetlen környékén mennyi település létezett az évszázadok folyamán. Azonban bennünket ezzel kapcsolatban most mégis az érdekel legjobban, hogy honfoglaló zombai eleink az új hazájukban vajon találkoztak-e ezen falvak neveivel, amelyeknek létéről az azonosítási hiányosságaink ellenére, régészetileg is tudunk.

Hívjuk ehhez segítségül a legelső határbejárás korabeli leírását, vajon abban mi található.

A LEGELSŐ HATÁRBEJÁRÁSRÓL

Előzetesként idézzük fel, hogy 1733-ban Békés vármegye közgyűlése a királyi helytartótanács utasítására jegyzékbe foglalta azoknak a településeknek a neveit, ahol akkor még fellelhetők voltak az elpusztult falu templomának romjai. Így szerepel az összeírásban Orosháza is. A latin nyelvű szövegből kiderül, hogy a régi Orosháza temploma a formájáról ítélve katolikus jellegű lehetett. (BO. I. 280).

Közismert, hogy a törökök által rombadöntött falu határát 1744-ig, az újjátelepülésig a vásárhelyiek használták (bérelték). Miután a hatalmas kiterjedésű legelőkre eddig is szükségük volt, nyilvánvaló, hogy nem szívesen mondtak le róla. Azonban nem volt mit tenni, az új telepesek beköltözésével a régi falu határait újból pontosan ki kellett jelölni, vagyis az újjászülető Orosháza és főleg a hódmezővásárhelyi „érdekeltség” határpontjait világossá, egyértelművé kellett tenni. Ez magyarul azt jelenti, hogy a legelső határleírásunk főleg ennek a *jövendő szomszédságnak* az elválasztó jeleit rögzíti.

Ezt a célt szolgálta tehát az *1745-ben* lezajlott határbejárás, amelynek eredeti szövege a következő:

1^{m6} Tudgyaé nyilván és bizonyosan a' Tanú hogy *Kútas* Nevű Pusztát Orosházi földtül minémű határ jelek és hányások külömböztetik, hite szerint vallyá és mutassa meg a' Fatens?

- 2de Nem különbben *Fetskés* és *Szöllős Névű Pusztákat* az *Orosházi Földtúl* minémű határok és hányások választyák azokatis a' *Fatens hite* szerint mutassa meg?
- 3ta Tudgyaé nyilván és bizonyosan a' *Tanú* hogy az *Aradi út* mellett légyen három hányás a' ki *Szöllöst* délre *Földvárt* napkeletre és *Orosházát* északra különbözteti? Úgy szintén továbbá a' *Földvári Pusztát* az *Orosházi földtúl* minémű jelek vagy hányások választyák azokatis mutassa meg a' *Fatens* és ezeket miképpen és honnan tudgya a' *Tanú hite* szerint vóltaképpen valya meg?

Elkezdvén egy alatson halmotskátúl másképpen *szegelet határtúl* melly hasittyá *Kúta*st ad meridiem, *Ujvárost* ad Occidentem, *Szent Tornját* ad Septentrionem, *Orosházát* ad Orientem. Onnan meg indulván nap kelet felé egyenessen mutattak második határozó halmot. Nevezetessen *Makra temetőjét Orosháza felől Vásárhelyre vivő út* mellett. Onnan térvén Észak felé *Fetskés* és *Orosháza* közt lévő határookra, először is egy kerekdél föld hányást mutatván, attól továbbis Észak felé egyenessen menvén egy *Széken* keresztül mutattak második kerekdél földhányást közel egy *száraz viz álló széke*hez. Onnan egy kevésse nap keletre hajolván mutattak hasonlókat, másik föld határ hányást, ugyan egy más *viz álló kerekdél széke* mellett közel, Továbbis egyenessen mutattak negyedik kisebb kerekdél földhatár hányást alatsonyan. Onnan mégis egyenessen ötödik határra menvén egy jobban ki tettző kerekdél földhányásra, attúl továbbis egyenessen hatodik határt hasonló kerekdél jól ki tettző halmotskát mutattak, attúl mégis egyenessen hetedik határra hasonló kerekdél föld hányásra jutván, továbbis egyenessen nyolczadik hasonló föld hányásra melly *Orosházarúl Makóra vivő út* mellett tsinalatik, Onnan hajolván ugyan nap Kelet felé mutattak kilencedik hasonló föld határ hányást egy *kerekdél laposnak* Partyán. tovább egyenessen keskeny háta földön mutattak ugyan azon *hátatskának* vagyis *ormotskának szegeletin* tizedik alatson kerekdél föld hányás határt. Onnan ismét egyenessen tizen egyediket hasonló föld határ hányást, ugy mint: *Fetskés* és *Orosháza* közt utólsót mutattak, azon túl Észak felé fordulván *Szöllős* és *Orosháza* közt első határnak mutattak egy kised kerekdél halmotskát mellytúl egy kevésse nap nyugotra hajolván mutattak egy jobban ki tettző *Aranyád* Partyán lévő halmot második határnak mellynek kőrnűl való oldalában bizonyos *régi ásások* láttzanak, attúl ismét hajolván egy kevésse bizonyos *Kettős halom* felé mutattak harmadik határt egy alatsonyan ki tettző föld hányást, Onnan mégis egyenessen a' nevezett *kettős halom* felől mutatott negyedik kised alatsonyan ki tettző dombotska nevezett *kettős halomhoz* közel a' part alatt. Azon túl egyenessen említett halom alatt egy *kút* mellett melly *kút Orosháza felől* esett és egy *völgyön* melly a' *kútra* keresztül menvén mutattak egy kerekdél régi föld hányást ötödik határnak, mellytúl továbbis észak felé egyenessen egy kised alatson régi föld hányásra hatodik határra érkezvén, mellytúl

észak felé jobban hajolván mutattak Szöllős és Orosháza közt hetedik *hármast* egyik nap nyugotrúl Orosházát, másik nap keletről Földvárt, harmadik délről Szöllőst külömböztetik. Továbbá Orosháza és Földvár közt lévő határokra indulván ugyan Észak felé mutattak első határnak egy *kisded hátat* az hajdani Orosházáról Aradra vivő út partyán. Onnan ugyan Észak felé egyenesen jutván második határra egy régi alacsony föld hányásra. Ugyan mégis egyenesen tartván mutattak harmadik határt hasonló alaton régi föld hányást. Továbbis egyenesen menvén mutattatott negyedik határ egy alacsony ki tettző régi föld hányás *nagy szék farkában*. Onnan mégis észak felé hajolván mutattak tsak valamennyire ki tettző régi föld hányást ötödik határnak. Továbbis ugyan észak felé egyenesen hatodik hasonló kevéssé ki tettző régi föld hányást mutattak, mégis egyenesen hetedik *kisded alacsony kerekdél* régi föld hányást, Azon túlis egyenesen tartván nyolczadik hasonló *laponyag* régi föld hányást, mellyről egy kevéssé hajolván nap nyugott felé kilenczedik hasonló *laponyag* régi kevéssé ki tettző föld hányást mutattak. Azon túl ismét egy kevéssé észak felé nézvén tizedik *kisded kevéssé ki tettző* régi föld hányást érvén, továbbis egyenesen menvén tizen egyedik *kisdeden látzó* régi föld hányást attúl mégis egyenesen egy régi jobban ki tettző tizen kettődik föld hányást, a' mellytül egyenesen *Csabarúl Orosháza felé és Vásárhelyre vivő út*at mutatták utolsó határnak az hol Földvár Orosházával végeződik.” (Klt. P. 418/2/E/4).

Bár itt nem közöltük, de a Károlyi – levéltárban megtalálható oklevélből az is kiderül, hogy a határok megállapításához olyan tanúkat hallgattak meg, akik az adott területet, területeket nagyon jól ismerték. Ezek pedig nem mások voltak, mint azok a *pásztorok, gulyások*, akik már azelőtt is évekig, évtizedekig (egyesek 30–33 éve!) ott legeltettek az orosházi határban és környékén.

Mindezek ismeretében, sőt éppen ezért, meg kell állapítanunk, hogy bizony a határleírásban szereplő *helynévanyag meglehetősen csekély*, s alig-alig ad számkra is fogódzót. Mert végül is mit tudunk ebből a *nyugatról kelet felé haladó* leírásból kiolvasni?

1. Először is azt, hogy *Kutas* (a mai Székkutas) és *Orosháza* között tulajdonképpen abban az időben csak két határhalom volt. Az egyik a *Szeglet-határ*, amely Kutast, Újvárost, Szentetornyát és Orosházát választotta el egymástól, a másik pedig az a halom, amelyet *Makra temetője*-nek neveztek. Ez a *Makra temetője* nevű halom a *Vásárhelyre vivő út* mellett állott.

2. *Fecskés* és *Orosháza* között több vízállásos területet (tavat?) is feljegyeztek, amelyek a mellettük lévő földhányásokkal együtt egyben a határpontokat is jelölték. Ezek pedig a következők: *Szék, Száraz-vízálló-szék, Vízálló-kerekded-szék*. És bár a témával hosszabb ideje foglalkozó kutatóknak sejtéseik ugyan vannak, hogy ezek az elnevezések az adott határ mely részére vonatkozhatnak, egyértelműen mégsem jelenthetjük ki, hogy az 1745-ös vízállásos helymegjelölések erre

vagy arra a ma is ismert földrajzi objektumokra vonatkoznak. Nem tehetjük ezt annak ellenére sem, hogy tudjuk, miszerint ezek a mélyfekvésű, vizenyős területek mind a forrásunkban, mind napjainkban is az *Orosházáról Makóra vivő út* vagyis a *Makói úttól* nyugatra terültek (terülnek) el. A tanúk felsorolnak még egy *Kerekded-lapos* megnevezésű mélyebb fekvésű területet is, valamint egy *Hátacsának* vagyis *Ormocskának szeglete* nevű részt is. A földhányások, a kis határhalmok száma a két valamikori falu között tizenegy volt.

3. *Szőlős* és *Orosháza* között hét határhalom állott a jelzett időben, de névvel jelölt határpont nagyon kevés volt. Ezek egyike *Aranyad*, amely azonos a ma is ismert *Aranyad-érrel*. Aztán a *Kettős-halom*, *Kút*, *Völgy* – melyeknek pontos helyét, sajnos, nem tudjuk. Végül következett a *Hármas-határ*, amely *Orosházát*, *Szőlőst* és *Földvárt* választotta el egymástól.

4. *Földvár* és *Orosháza* közös határa mentén tizenkét földhányás, kis halmocskára állott. Névszerint viszont csak egy *Kisdéd-hát* nevű határpont kerül szóba, aztán az *Aradra vivő út*, a *Nagy-szék* nevű vízállásos hely (a várostól keletre lévő *Szula-lapos* vagy a *Csizmadia-lapos* lenne?), *Laponyag* és végül a *Csabáról Orosháza felé* és *Vásárhelyre vivő út*.

Ennyi. Nem több és nem kevesebb. Ezek a felsorolt helynevek még akkor is kevésnek tűnnek, ha tudjuk, hogy akkor, 1745-ben, újólag és elsődlegesen csak a határvonalak kijelölése volt a cél.

Ebben a határleírásban, mint látjuk, csak két olyan faluról esik szó, amelyeknek területe, ha csak kis mértékben is, a mai Orosháza kebelén belül van. Az egyik *Fecskés*, a másik pedig *Szőlős*. Azonban e korabeli dokumentumtól függetlenül is feltehetjük, hogy ideköltöző eleink részben már akkoriban, de a későbbi években biztosan, viszonylag rövid idő alatt megismerhették még annak a néhány elpusztult falunak a nevét, amelyekről vagy a korabeli írások vagy pedig a környékbeliek szóbeli közlései tettek említést. Csakis így történhetett, mert különben a volt falunevekkel kapcsolatos földrajzi elnevezések sem alakultak volna ki. Ily módon őrzi *Csákóhegyes* nevét például a később keletkezett *Csakói Pascum* (OTjk. 1831/28), *Csákói puszta* (H. 1823. márc 3/1), a ma is ismert *Csákóikastély*, *Csákói iskola*, *Kiscsákó* stb. elnevezés. Ugyanez a helyzet *Monor* falu esetében is. *Monorról* például egy *Földvárral* kapcsolatos határleírásban is olvashatunk 1748-ból: „Az honnan inkább észak felé mint egy négy dülő földnyire progredialván égy némű *Mécses halomtól* mintegy kétszáz lépésnyire és irányában mutattanak egy folyó határ hányást, mely hasonló képen az idei *Dinyék* alá való szántással valamennyire megrongaltatott Emberi kéz csinálmányt, mindazonáltal elég képpen bizonyít, mely által *Orosháza Terrenumnak* végezetivel és *Monori Pusztának* kezdetivel *Földvári Puszta* külömbözteték.” (Klt. P., 418/2/E/11). Ebből a kis dokumentum részletből például még olyan is kiderül, hogy a térképek által is jelzett *Mécses-halomnál*, mely ma is orosházi föld, abban az időben dinnyét termel-

tek, lévén a talaja homokosabb a többinél. Napjainkban *Monor* városunk határrészeként ismert, s többek között ily nevek őrizték s őrzik az emlékét, mint például: *Monori-csárda*, *Monori út*, *Monori iskola* stb. A valamikori, általunk tárgyalt falvak közül Orosháza mellett még *Szentetornya* volt a legszerencsésebb, hiszen a múlt században újólag életre kelt, ma pedig már mind a belterülete, mind a külterülete városunk szerves része.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Orosháza mai határát figyelembe véve a névszerint ismert Árpád-kori, középkori 21 faluból eleink 6 település neveit fedezhették fel, s csak ezeknek az emlékét őrzik a ma is ismert földrajzi nevek. Mindenesetre ezen falvak nevének, volt határának az ismerete, lakhelyükhöz, házaikhoz viszonyítva, már eleink számára is az alapvető tájékozódást jelentette.

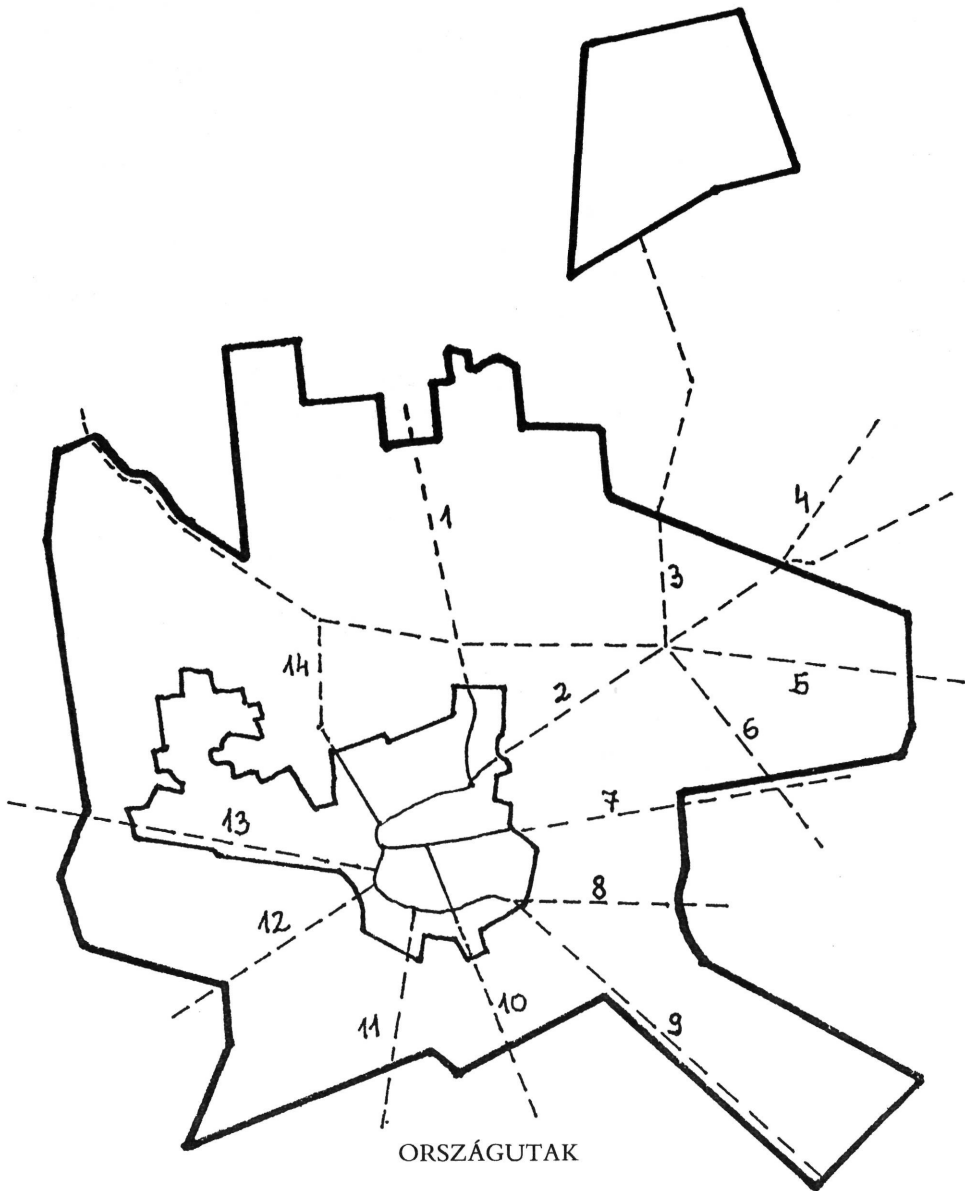
AZ ORSZÁGUTAKRÓL

De mi jelenthetett még nekik fogódzót ezen az új, ismeretlen területen? Elsődlegesen is az *országutak*, amelyek az új települést összekötötték a közelebbi-távolabbi falvakkal, városokkal. Nézzük meg, mit rögzítenek róluk a korabeli források. (*Megjegyzés: a nevek említése után a forrásokat közlöm zárójelben, rövidítve. A források, térképek jegyzéke dolgozatunk végén található.*)

Az 1745-ös határleírásban, mint olvashattuk, négy országútról tesznek említést az akkori adatközlők, mondhatnánk úgy is, hogy a négy legfontosabbról. Az egyik a *Vásárhelyi út*, amely már az akkor is jelentős településre, a mai *Hódmezővásárhelyre* vitt. A későbbiekben, 1848-ban *Vásárhelyi Ország út*-nak nevezi a térkép (T. 10). A vásárhelyiek szemszögéből ennek az útnak *Orosházi út* volt a neve, ez olvasható le Vertics Józsefnek a gróf Károlyi-birtok vásárhelyi részét ábrázoló 1774-es térképéről (T. 3). Ha napjainkig követjük ezen út neveit, akkor még meg kell említenünk a ma is ismert *Kutasi út* : *Székkutasi út* : *Szegedi út* sőt *Negyvenhetes út* elnevezéseket.

A *Makói út* délnyugati irányban *Fecskésen*, *Sámsonon* keresztül vezetett *Makóra*. Országúti jelentőségű út volt, az 1859-es térkép így is nevezi: *Makai országút* (T. 13). Egyéb térképek még *Sámsoni út*-ként is rögzítik. Orosházi népnyelvi neve ma is *Makai út* vagy *Sámsoni út* : *Sámsomi út*. Nagy kár érte, hogy annak idején nem kövezték ki.

Orosházának szinte újjatelepülésétől kezdődően közvetlen, élő volt a kapcsolata a tőlünk délkeletre található *Araddal*. Az 1745-ben említett *Aradi út* ebbe a városba vezetett. 1848-ban a térkép *Aradi Ország Út* (T. 10) névvel jelöli. Amikortól, a múlt század elejétől, a mai Mezőkovácsháza is újólag megtelepült, *Kovács házi út*-ként is említik a források (OTjk. 1868. Ápril. 30.). Ez az út viszonylag egyenes irányban, Kovácsháza, Battonya, Tornyán keresztül a Turai-

1. Szarvasi út	6. Göbolyhajtó út	10. Komlói út
2. Monori út : Gyulai út	7. Csabai út	11. Makói út : Sámsoni út
3. Gyomai út	8. Földvári út	12. Vásárhelyi út
4. Békési út	9. Aradi út	13. Szegvári út : Szentesi út
5. Gyulai út		14. Pesti út

- Orosháza külterületi határa
 ————— Belterületi határ
 - - - - - Országutak

kettős-csárda mellett elhaladva érte el Arad városát. A mai idősebb orosháziak még mindig az *Aradi út* elnevezést használják, míg a fiatalabbak a *Kaszaperi utat*.

A legelső határleírásban szereplő „*Csabárúl Orosháza felé és Vásárhelyre vivő út*” a régi, eredeti *Csabai úttal* azonos. Ez nem más, mint a mai, belterületi Dózsa György utca külterületi folytatása.

1784-ben *Via ad Possessionem Csaba ducens* (T. 4), 1841-ben *Csabai pósta út* (T. 8.), 1859-ben *Csabai országút* (T. 13.) névvel jelölik a térképek. Ez az út, amely a Nagygerendási-majornál (a mai Gerendás község), a Kisgerendási-csárda és a Nagygerendási-csárda mellett elhaladva, enyhén északkelet felé fordulva érte el Csabát, lett az alapja 1787–88-ban az egyik vármegyei postaútnak. Ezen postaút további állomásai: Gyula, Sarkad, Remete, Szalonta, Gyapjú és végül Nagyvárad voltak. *Gecsei Lajos* megemlíti könyvében (*A postaszervezet működése Békés vármegyében 1787–1850.*, Békéscsaba, 1972), hogy bizony ez az út is, bármilyen jelentőséggel bírt, felette rossz állapotban volt, mondhatni, mindig. Mégis, mindezek ellenére: „Az Orosháza–nagyváradai postaúton 1788-tól rendszeres volt a forgalom. Mindkét irányban hetenként két alkalommal indították a postát, és az útviszonyoknak legjobban megfelelő módon – lovas legényekkel – továbbították a küldeményeket.” (i. m. 25, 33.).

Orosházán azonban keresztülhaladt egy másik postaút is, mégpedig az, amely Pestet kötötte össze Araddal. Valójában ez volt a fő postaút, és a Nagyvárad felé vezető hasonló célú út ebből ágazott ki városunknál. Állomásai Aradról kiindulva a következők voltak: „...Battonya, Komlos, Orosháza, Szentes, Csongrád, Alpár, Nagy-Kőrös, Czégléd, Erkény, Ocsa, Pest...” (Gecsei, 8). A vele azonos, ma is ismert *Komlói út* nevével, *Via ad Possessionem Komlos*, már 1784-ben találkozhatunk. (T. 4).

Orosházának a környező területekhez viszonyítva kedvező volt a fekvése az utak kialakításához, azok találkozásához. A fentebbi részletességgel nem tárgyalhatunk mindegyikről jelen dolgozatunkban, de azért röviden említést tehetünk róluk. Ismeretes, hogy az egyes utakat az évtizedek, évszázadok folyamán különböző névvel is jelölték. Nézzük például a mai *Szentesi utat*. 1774: *Via ex Orosháza ad Derekegyház* (T. 2), 1774: *Orosházi út* (T. 3), 1784: *Via Szegvárinum ducens* (T. 4), 1784/1876: *Szegvári út* (T. 5), 1848: *Szentesi Ország út* (T. 10). Eredetileg Derekegyházán keresztül Szegvárra vezetett, s csak később nevezték el *Szentesi útnak*. Ma is ez utóbbi néven ismert.

A mai *Pusztaföldvár* felé vezető út neve az idők során így alakult: 1784: *Via ad Possessionem Kétegyház* (T. 4), 1819: *Földvári út* (H. 1819. júl. 4/3), 1835: *Szenes út* (H. 1835. okt. 18/6) 1841: *Földvári Szenes ut* (H. 1841. jún. 20/13). Természetes, hogy az út legelső neve Kétegyházával kapcsolatos, hiszen ez a falu akkor már újólag létezett (a török pusztítás után), Földvár meg még nem. Egyes vélemény-

nyek szerint a *Szenes út* elnevezés onnan eredhet, hogy az erdélyi hegyekből ezen az úton szállították idáig a faszenet és a faárúkat.

A *Pestre* vezető út városunkból egyenesen északnak, majd északnyugatnak haladt. Elnevezései: 1784: *Via ex Oppido Szentes* (T. 4), 1820: *Pesti hosszú út* (H. 1820. nov. 5/4), 1841: *Ujvárosi út* (T. 8), 1859: *Pesti ország út* (T. 13). Ezen az úton elsődlegesen az Ujvárosi-pusztán és a Fábiánsebestyéni-pusztán keresztül Szentesre lehetett eljutni. Az első neve is erről tanúskodik. Innen aztán tovább lehetett menni Pestre. Mai, másik ismert neve: *Gádorosi út*.

Az újjátelepült Orosházának, tudjuk, hogy már a kezdeti évtizedekben is szoros volt a kapcsolata a tőle északabbra fekvő *Szarvassal*. Gondolunk itt az evangélikus vallásra és az evangélikus iskolára. Az idevezető út névváltozatai ezek voltak: 1784: *Via ex Szarvas* (T. 4), 1832: *Szenási út* (H. 1832. jan. 15/7), 1859: *Szarvasi országút* (T. 13), 1870: *Szenási Országút* (T. 15). Tulajdonképpen napjainkban is ezeken a neveken ismert.

A Szarvasi útból az 1784-es térkép szerint a Kenderföldek sarkánál egy út ágazott ki északkeleti irányban, ez pedig a *Via ex Gyoma* vagyis a *Gyomai út* volt (T. 4). Ezen a néven azonban ismerünk egy másik utat is, de erről majd később. A közvetlenül Orosházáról kiinduló utak közül utoljára hagytuk azt az utat, amelyet ma *Csabai útként* vagy másképpen *Negyvenhetes útként* ismerünk. Nem véletlenül, hiszen ennek az útnak eredetileg nem ez volt a neve. Az általunk ismert források az utat a következő nevekkel említik. 1819: *Monori út* (H. 1819. Márc. 14/3), 1824: *Monori Csárda útja* (H. 1824. jún. 13/2), 1841/1878: *Gyulai út* (T. 8). Ezeket a neveket viselte annak idején a *Monori-csárdáig*, s az orosháziak is így nevezték. A *Csabai út* vagy *Csorvási út* elnevezés erre az útra illetve erre a szakaszára viszonylag újabb, későbbi keletkezésű.

Ha már itt tartunk, említsük meg, hogy ez a csárda szintén jelentős utak, akkoriban országutak találkozási pontjánál helyezkedett el. Mellette haladt el délkeleti-északnyugati irányban a híres *Göbölhajtó út*, amely Aradról kiindulva Varjas, Dombegyház, Bánhegyes, Földvár után érte el a *Monori-csárdát*. 1784: *Via ex Szentes Aradinum ducens* (T. 4), 1824: *Göböl hajtó út* (H. 1824. aug. 1/8), 1841: *Aradi Göböl hajtó út* (T. 8), 1841: *Aradi Göböl út* (T. 9) – ezeket a neveket említik a források. Ez a széles út, amelyen lábon hajtották a nyugati piacokra az eladásra szánt hízóállatokat, a csárda után szintén Szentes felé vette az irányt, mint ahogyan arrafelé tartott például a postaút is.

A *Monori-csárdától* azonban még három út indult ki más települések felé. Az egyik a *Gyulai út* volt, melynek kezdeti szakaszát már fentebb említettük. 1784: *Via ad Possessionem Csaba ducens* (T. 4), 1828: *Gyulai út* (H. 1828. márc. 30/5), 1848: *Gyulai Ország út* (T. 10). Útvonala egy rövid szakaszon megegyezett a régi Csabai úttal, azonban a Nagygerendási-csárdánál keletebbre fordult, s a Kígyósi-pusztán keresztül érte el Gyulát.

A csárdától indult ki a *Békési út* is, amelyről többek között a következő források tájékoztatnak. 1784: *Via ex Békés* (T. 4), 1809: *Békési Országos út* (Klt. P. 392/164/125), 1841/1878: *Békési út* (T. 8). Békésre vezetett, mégpedig egyenesen a Csorvási-pusztán keresztül, Csaba érintése nélkül.

Végezetül említsük meg azt az utat, amely egy szakaszon dűlőútként ma is létezik, s annak idején a csárdától Gyomára vezetett. 1784: *Gyomai ut* (T. 5), 1841: *Gyomai út* (T. 9), 1870–79: *v. Kondoros* (T. 17). Századunkban, 1926-ban volt róla szó, hogy ezt az utat Kondorosig kiépítik, azonban nem lett belőle semmi. (OTjk. 1926/784).

Ennyit tehát az utakról, amelyek eleink számára is nagyon fontos tájékozási pontokat jelentettek.

A VIZEKKEL KAPCSOLATOS HELYNEVEKRŐL

Városunk jelentősebb folyóvízzel nem rendelkezik, de azért már a kezdeti évtizedekben is felbukkannak azok a vizekkel kapcsolatos elnevezések, amelyek ismerete még napjainkban is él.

Fentebb már említettük, hogy a legelső, 1745-ös határleírásban a ma ismert víznevek közül csak az *Aranyád* (Aranyad-ér) nevével találkozhatunk. (Klt. P. 418/2/E/4). A *Kakas-szék* neve 1774-ben bukkan fel *Kakad Szék* (T. 2. és T. 3.) alakban. Ez a valamikori vízfolyás tulajdonképpen a *Hajdú-völgy* déli ága. Az I. katonai térképen (1766–85 között készültek) olvashatjuk a *Sós tó* nevét (T. 1), amely akkor még persze a Vásárhelyi-pusztá része volt. 1774-ben rögzíti a térkép a *Mágocsi-ér* alias *Száraz Korod* (T. 2) illetve *Mágocsi ér* vagy *Száraz Kórógy* (T. 3) nevet. A *Hajdú-völgynek* a Forgácsrészi-tanyákon túli folytatását jelölik ezzel a névvel a térképek. *Gyopáros* neve is viszonylag korán felbukkan a forrásokban, hiszen két 1784-es térkép *Lacus Gyopáros* (T. 4) illetve *Gyopáros* (T. 5) névvel már közli. Az egyik legjelentősebb valamikori vízfolyás a *Hajdú-völgy* nevével viszont, legalábbis a mi forrásainkban csak 1826-ban találkozunk először a hirdetési jegyzőkönyvben ily módon: „...Szénásról Szentornyai határ úton menvén a *Hajdú völgyig* el vesztette a fejszóját...” (H. 1826. ápr. 16/2). Mint tudjuk, ennek az Ős-Maros ágnak a folytatása nyugat felé a *Mágocsi-ér*, míg a déli folytatása a *Kakasszéki-ér*.

A ma is ismert egyéb víznevek már a későbbi időkben keletkeztek.

A DOMBOKRÓL ÉS HALMOKRÓL

Amilyen kevés víznévvel találkozhatunk a kezdeti forrásokban, ugyanezt elmondhatjuk az egyébként „látványos”, szó szerint a környező területből kiemelkedő *dombokról*, *halmokról* is. Ismeretes, hogy az alföldi halmok lehetnek természetes vagy emberi kéz által alkotott, mesterséges földfelszíni alakulatok is. Ezek milyenségét általában jól meg lehet különböztetni egymástól. Jelen dolgozatunkban azonban most nem ez az érdekes, hanem az, hogy egyáltalán mely halmokkal, azok neveivel találkozhattak, ismerkedhettek meg eleink az újjátelepülés utáni években, évtizedekben.

Az 1745-ös határleírásban a következők neveit olvashatjuk: *Makra temetője*, *Aranyád Partján lévő halom*, *Kettős halom*, *hármás határ*. (Klt. P. 418/2/E/4). Meg kell mondanunk, hogy ezeket a halmokat ma már nem tudjuk lokalizálni, pedig hát mindegyik alapvető, meghatározó pont volt abban az időben. Gondoljunk csak a *Hármás-határra*, amely *Orosházát*, *Földvárt* és *Szőlőst* választotta el egymástól. Van azonban két olyan domb illetve földhányás, amelynek a neve napjainkban is él, az egyik 1748: *Mécses halom* (Klt. P. 418/2/E/11), a másik pedig 1748: *Tatár Sancz* (Klt. P. 418/2/E/11). A *Mécses-halom* a *Belső-Hosszú sor* nevű határrészben található, nem messzire a csabai vasúttól délre, a *Tatár-sánc* pedig közismert, hogy Pusztaföldvár határánál, mint ahogy az is köztudott, vaskori földvár volt.

Az 1766–85 között készült I. katonai térképen ebből a kezdeti időszakból még egy halom nevét olvashatjuk, a *Gyopáros halom-ét* (T. 1). A későbbi térképeken, forrásokban felbukkanó domb- és halomnevek már szinte kivétel nélkül XIX. századi elnevezések eredményei.

HATÁRRÉSZNEVEK

Jelen kis dolgozatunkban most nem részletezzük azt a folyamatot, ahogyan a lakatlan területből, a pusztából, a kezdetben főleg legeltetésre alkalmas földekből kialakult a ma is ismert, a sokoldalúan és egyre célszerűbben megművelt orosházi határ. Ezért nem térünk ki külön a nagyobb földterületeket jelölő határrészekre sem.

Ezek közé tartozott például: a *Páskum*, 1827: *pascuum* (Klt. P. 394/32/8). *Ugarok*, 1819: *ugarok* (H. 1819. Aug. 8/1). *Nyomás*, 1770: *Nyomás* (Klt. P. 392/164/125). *Nyilasok*, 1819: *Helység Nyilassai* (H. 1819. júl. 4/5). *Szántóföldek*, 1801: *Szántó Földek* (T. 7). *Szállások*, 1766–85: *Szallasen zu Oroshaza* (T. 1). *Tanyaföldek*, 1821: *tanya földek* (H. 1821. máj. 13/1). *Szőlők*, 1784: *Vineae* (T. 4). *Kenderföld*, 1784: *Canabeta* (T. 4), stb. Ezen elnevezések egy része a XVIII. század közepén keletkezett. A többi helynév is korábbi eredetű lehet, de írásos adatunk eddig még nincs róluk.

A CSÁRDÁKRÓL

A külterületi elnevezések közül egyedül még a *csárdákról* ejtsünk néhány szót, melyek közül háromnak a neve már a kezdeti évtizedekben is közismertté vált. Nem véletlenül, hiszen a korabeli utazási viszonyokat ismerve szerepük, feladatuk nélkülözhetetlen volt. A *Monori-csárdát* már említettük, amikor az országutakról tárgyaltuk. Legelső, általunk ismert elnevezésével az I.katonai térkép szelvényén találkozhatunk. 1766–85: *Monor w: h:* (T. 1). Megyénk egyik legjelentősebb csárdája volt, hiszen itt a következő utak futottak össze (melyeket fentebb már taglaltunk): Békési út, Gyomai út, Gyulai út (amely egy rövid szakaszon megegyezett a régi Csabai úttal), Göbolyhajtó út (Arad–Szentés között) és hát az Orosházára vezető út. Ennek a csárdának az épülete még napjainkban is áll. A másik jelentős csárda a mai Orosháza határában a *Szentetornyai-csárda* volt. 1766–85: *Szent Tornyó Czarto w: h:* (T. 1). A *Pesti út* mellett állott, amely azon a szakaszon megegyezett a *Göbolyhajtó úttal*. Későbbi tulajdonosairól *Rosty-csárdának* majd *Eötvös-csárdának* nevezték. (H. 1843. júl. 8/3 illetve Pesty). Volt még egy olyan csárda az orosházi határban, amely a XVIII–XIX. század fordulóján épülhetett, ez pedig a *Lebuki-csárda* vagy egyszerűen csak *Lebuki*. 1821: *Le Buki* (H. 1821. jún. 11/8). Ez a csárda a Szentési út mellett északra állott Békés Vármegye és Csongrád Vármegye határán.

Dolgozatunk elsődlegesen a külterületi elnevezésekkel foglalkozik. A *belterületi nevekről* csak néhány szót ejtünk, két okból is. Egyrészt a belterületi földrajzi nevek (utcák, épületek, falrészecskék stb. nevei) általában későbbben, a XIX. század elején, első felében bukkannak fel a forrásokban. Másrészt erről a témáról *Szabó Ferenc* már írt egy részletes tanulmányt „*Adatok az orosházi utcák és utcanevek történetéhez*” címmel. (SzKMÉvk. 1961–62., Orosháza, 1963., 124–148).

E tanulmányt szem előtt tartva és részben ehhez kapcsolódva most csak néhány olyan épületről közlünk leírást, amelyek már a XIX. század legelején is, a templomon kívül, közismertek voltak. Ezen épületek a gróf Károlyi-uradalom orosházi „jóságai”-hoz tartoztak, egy része a belterületen, más része a községen kívül állott. Az idevágó, 1809-ben készült inventárióból (leltárból) csak a számunkra jelen pillanatban fontosabb részeket közöljük. Maga a jegyzék a Károlyi-levéltárban található meg, jelzete: P. 392. 164. fiók, Lad. 125.

„Az orosházi jóságok inventáriója

... Ser és Pálinka házak különösen nintsenek. Egyébb hasznos épületek ezek: 1 Nagy Vendégfogadó 1 bolttal és 1 Mészárszékkal együtt, 1 kisebb Vendégfogadó, 1 Présház a Pálinka főző helyel együtt. 1 Téglamester ház a Helységen

kivül, 1 Méh szin a' Szölöben, és ugyan ott egy Vinczellér ház, 1 Vágó akol kamarástol, és a' Muronyi Csárda.

...*Nagy Vendégfogadó*, melly a' Helység Piaczán fekszik, egészen téglából építetve, zsendely fedél alatt jó Statusban. A Mellyben vagynak: 1 borivó ház, 1 bor mérő hely, 1 Ambitus, 1 Konyha, 1 Cseléd szoba, Kortsmáros 2 szobája, az épületek között 1 Nagy Kapu a' Maga Ambitusával, 1 kis Ambitussal 4 vendég szoba, hármás árnyékszék, 1 Speijz, az Utsza felől a' Szegleten 1 bolt, a' másik szegletén Napkeleti végén 1 Mészárszék, Pintze és ezeknek padlása. Az Udvarán 1 állás szin, egy fedél alatt egy Kamara, és 3 istálló, Kút, Meszes gödör és veteményes kert.

...*Kisobb Vendégfogadó*, mellyben hasonlóképpen a Mt Uraság maga méreti az italokat, a' Mt Grófné Özvegységében Anno 1803 egészen újonnan épített téglafundamentomra vályogfalakkal, zsendely fedél alatt, jó statusban, a' Helységnek felső részében. 1 Konyhára, kortsmáros 1 szobájára, 1 bor ivó házra, pinczére, Kamarára, árnyékszékre, istállóra fel osztva. Az udvarán vagy on állás szin, istálló, Kút, Veteményes Kert.

...*Présház*. In Anno 806 a Mt Grófné Özvegységében kemény materialéből épült, hosszában 20, szélességében $5\frac{2}{6}$ öl távasságban, zsendely fedél alatt.

... *Vágó akol* a helységen kívül Napkelet felől...

... *Tégla mester ház* a' Helységen kívül észak felől...

... A Mt Uraság *Pintérje lakása* Anno 803 a' Mt Grófné Özvegységében téglafundamentomra vályogfalakból épített ház, a Helységnek napnyugoti részén, zsendely fedél alatt, jó statusban.

... Vagy on a' Mt Uraságnak a Helységtől Nap nyugot felé, a' Mt Grófné által Anno 807 ültetett és Anno 808 javított majorság *szőlője*, mellynek mennyisége foglal magában 22 holdakat. Vagy on benne ugyan a' Mt Grófné által téglafundamentomra vályogfalakból nád fedél alá Anno 807 épített *Vinczellér ház*, mellette egy *Méh szin*, előtte 1 kút.

... *Murányi Csárda* a' Helységen kívül Napkelet felől a' Gyulai és Békési országot ut mellett, régen épült göngyöleg sár falakból nád fedél alatt."

A jegyzékben felsorolt épületek közül ma már csak a *Murányi Csárda* (= *Monori-csárda*) épülete áll, a többinek már nyoma sincs. Talán még csak a *Nagy Vendégfogadót* kell külön megemlítenünk, amelynek a helyén épült fel 1875-ben az *Alföld Szálló* (a mai szálló elődje).

ÖSSZEGZÉS

E rövid tanulmányban, mint a bevezetőben is említettem, elsődlegesen azokat a (főleg külterületi) helyneveket próbáltam számbavenni, amelyeket az 1744-ben ideköltöző eleink már a kezdeti években, évtizedekben megismertek, s helyi tájékozódásukkor használtak. Ezeknek a földrajzi neveknek a zömét már a XVIII. századi források (térképek, oklevelek, határleírások) is rögzítik. Számuk azonban meglehetősen kevés, hiszen ekkor még nem voltak tanyák, majorok, tanyai iskolák, dűlőutak, olvasóköri stb. Az ilyen típusú s hasonló indítékú helynevek kialakulása fokozott mértékben a XIX. században történt, annak arányában, ahogyan az itt élők egyre inkább, „részletekbe menően” birtokukba vették (vehették) azt a földet, amelyért annak idején Zombárról ideköltöztek.

A forrásként felhasznált térképek jegyzéke

- T. 1. Josephinische Aufnahme 1766–86. Magyarország I. katonai térképfelvétele. – Hadt. Intézet és Múzeum.
- T. 2. Mappa exhibens Terrena tam Oppidi Hold Mező Vásárhely... 1774 opera Iosephi Vertics. – OL., Klt., S. 82.139/1.
- T. 3. Méltóságos nagykárolyi Gróf Károlyi nemzetség Alföldi Birtokaihoz tartozó Hold: Mező. Vásárhely várossa határának... térképe másolatja. 1839. Pribék Adalbert mérnök. (Vertics József 1774. évi térképéről). – OL., Klt., S.82.139/2.
- T. 4. Mappa Possessionis Orosháza (Per Iosephum Vertics, 1784). Másolta: Kertész Lajos 1875-ben. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 5. Orosháza határának térképe. Az 1784-ik évben Vertics József mérnök által készült eredeti térképről lemásolta Ujfalussy Gyula hites földmérő. 1876. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza
- T. 6. Mappa Generalis Incltyi Domini Csongradiensis ad Excellentissimum Dominum Comitem Antonium Károlyi de Nagy Károly. 1789. Per Iosephum Vertics. – OL., Klt., S.82.103.
- T. 7. Nagy Méltóságú Gróf Károlyiné Ó Excellentiájának született Báró Harukker Josepha Asszonyának... Szentés Várossa, Orosháza Helysége, Kiss-Csákó... Puszták Örökös Földes-Asszonyának ajánlja Vásárhelyen 1801-dik Esztendőben Vertics József. – OL., Klt., S.82.113.
- T. 8. Orosháza, 1841. Készült Fejérvári Ferencz M K Mérnök által (1878-ban lemásolta: Ujfalussy Gyula hites fmérő). – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 9. Orosháza, 1841. Fehérvári Ferencz M: mérnök féle térképről lemásolta Ujfalussy Gyula h. fmérő 1878. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 10. Orosházi határ térképe. Készítette Fejérvári Ferencz mérnök 1848. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 11. Kéziratok kataszteri térkép, Orosháza 1853. – OSZK Térképtára.

- T. 12. Croquis... Gemeinde Orosháza 1856. Versast durch Geometer Adolf Schvarcz. – OSZK Térképtára.
- T. 13. Az Orosházi Közlegelő térképe 1859, fölméretett Endrey Antal hites mérnök által. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 14. Orosháza község határában fekvő Tehénlegelő felosztási térképe. Másolat az 1860-ik évben készült térkép alapján. Csepreghy mérnök 1893. – BmL., Gyula. Jelzet: BmL. U. 10.
- T. 15. Orosháza helység Kis Hegy Szőlőnek térképe, felmérte Endrey Antal mérnök 1870. – Szántó Kovács Múzeum, Orosháza.
- T. 16. Szabad Szenttornya katasteri község vázlata 1877. – OSZK Térképtára.
- T. 17. Magyarország II. katonai felvétele 1870–79. – Hadt. Intézet és Múzeum.

A forrásként felhasznált kéziratok és a nyomtatásban megjelent művek jegyzéke

- BO. I. Haan Lajos: Békés vármegye hajdana II. Oklevéltári rész. (Diplomatarium Békésiense). Pest. 1870.
- BO. II. Haan Lajos–Zsilinszky Mihály: Békés megyei oklevéltár. Budapest, 1877.
- Bor. Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Budapest, 1896–97.
- Csánki Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza I. (Bp., 1890).
- Gecsei Gecsei Lajos: A postaszervezet működése Békés vármegyében (1787–1850). Békéscsaba, 1972.
- H. Orosháza. Közigazgatási iratok. Hirdetések (1781–1847). Jelzet: BmL.V.329.A.b. (1. doboz, 4. dosszié). Orosháza. Köz hirdetések könyve (1818–1843). Jelzet: BmL.V.329.A.b. (3. doboz, 30–44. füzet).
- Hajdú Hajdú Mihály: A Vásárhelyi-pusztá helynevei. Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. BmMK. 4., 71–118).
- Hévvízi Hévvízi Sándor: Orosháza külterületének földrajzi nevei. (In: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Szerkesztette: Tóth József, Orosháza, 1985., 497–575).
- Kar. Karácsonyi János: Békés vármegye története I–III. (Gyula, 1896).
- Klt. A Károlyi család nemzetségi és fői levéltára, ezen belül a Harruckern család iratai is. A jelzetek az egyes idézetek után találhatóak.
- Kovalovszki Kovalovszki Júlia: Orosháza és környéke a magyar középkorban. (In: Orosháza története. Szerkesztette: Nagy Gyula. Orosháza, 1965., 175–203).
- OKjk. Orosháza nagyközség iratai. Képviselőtestületi (közgyűlési) jegyzőkönyv, a meglévő sorozat. Jelzet: BmL.V.329.B.a.
- OTjk. Orosháza. Tanácsülési jegyzőkönyvek, a meglévő sorozat. Jelzet: BmL.V.329.A.a. és B.a.
- Pesty Pesty Frigyes kéziratok gyűjteménye. (OSZK kéziratárában 9., 14. kötet).
- Szabó Szabó Ferenc: Adatok az orosházi utcák és utcanevek történetéhez. (SzKMÉvk. 1961–62. Orosháza, 1963., 124–147).
- VR. Váradi Regestrum. Ritus explorandae veritatis... Colosuarj, 1550. – Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hú másával együtt. Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Bp., 1903.

A családnevek és a foglalkozások összefüggései Orosházán 1931-ben

HAJDÚ MIHÁLY

A város családneveivel már többen és sokszor foglalkoztak. Legutóbb Szabó Ferenc írt tanulmányt az egyik kerület névösszetételéről Egy orosházi városnegyed családnevei 1928-ban címmel (Névtani Értesítő 15. sz. Budapest, 1993. 278–281). Ebben nemcsak a korabeli neveket vizsgálta, hanem ezeknek a gyakoriságát egybevetette az 1752. és 1800. évi adatokkal is. Megállapításai főlhívják a figyelmet olyan további kutatások végzésére, amelyek fényt deríthetnek a város szociális összetételének az alakulására, a különböző kerületekben és területeken (Bogárzó, Szőlők, Rákóczi-telep stb.) lakók összetételeinek különbségére mind származási, betelepülési, mind pedig foglalkozási, szociális vonatkozásban.

Az eddigi fölmérések a lakosság foglalkozását nem vették figyelembe. Nem is vehették, mivel az összeírások nem utaltak erre, hiszen a XVIII–XIX. században a túlnyomó többség a mezőgazdaságban dolgozott, az iparos réteg – névtani szempontból – gyakorlatilag elhanyagolható kisebbségben volt. A XIX. század végén történt gazdasági föllendülés, a több irányban kiépített vasútvonal növelte meg az iparos és kereskedő réteget Orosházán. Nagyon fontos helytörténeti szempontból annak a bemutatása, hogy ez a társadalmi réteg honnan verbuválódott, kiből alakult ki: a helybeli, eddig mezőgazdasággal foglalkozók közül fejlődött, vagy betelepültek teremtették meg az orosházi kereskedő és iparos réteg alapját?

Szabó Ferenc fönt említett tanulmánya hívta föl a figyelmet egy olyan forrásra, amely a foglalkozásokat is tartalmazza a benne szereplő személynevek mellett, s így a családnevek alapján ki lehet következtetni a különböző foglalkozásokhoz tartozók származását, eredetét, vagyis azt, hogy régi orosháziak vagy betele-

pültek viselték ezeket a neveket. Ez a forrás Orosháza igen pontos adóösszeírásai alapján készült és Mitlasovszky János által, az ő jóhírű nyomdájában (Orosházi Friss Újság Könyvnyomda) megjelentetett kiadvány, az 1931. évi lakosságnév-sor (Orosháza betűsoros lak- és címjegyzéke. Orosháza, 1931. 287 lap). Tartalmazza valamennyi orosházi családfőnek (a magányosan élőknak is) a legfontosabb adatait: család- és keresztnévét, pontos lakcímét, foglalkozását, s közli, hogy háztulajdonos-e az illető az adott címen, vagy ki a birtokosa a háznak. Az 1930. évi népszámlálás szerint Orosházán 5924 lakóház volt, a lakosság száma pedig 24926 (Magyarország helységnevtára 1933. Bp., 1933.), a forrásban szereplő 9530 családfő neve teljes adattárnak tekinthető.

Legnagyobb gondot a foglalkozási kategóriák kialakítása jelentette. Hihetetlen sokféle foglalkozás szerepel az említett címjegyzékekben, ami ugyan más szempontból külön figyelmet érdemel, s a kedvet kapó kutatónak emlétek közülük néhány érdekesebbet: feles, harmados, bércséplő, kuplerájos, házasságközvetítő, táncmester, fésülőnő, maszírozó, magtáros, malomszerelő, kenyérsütő és sütő (asszony, a pék mindig férfi), süteményárus, bazáros, jegyszedő, szeszereskedő, kocsmáros, italmérő, időszaki fogadás, bérkocsis, söprűkötő, fűtő, tüzelő, harangozó, esküdt, lacikonyhás, hónapszámos, lábbelikészítő, cipőfelsőrész szabász, rőfös, drogérta, szitás, kerékgyártó, téglaverő, favágó, gypmester, kocsifényező, lóalkusz, sertésalkusz, csirkealkusz, tollszedő, nyersbőrkereskedő, baromfiszedő, menhelyi felügyelő, pénzügyőri vigyázó, magánzó, könyöradománygyűjtő stb. Nyilvánvaló, hogy kevés számú foglalkozási kategóriát kell ezek közül kialakítani, hogy összevethetők legyenek az egyes kategóriákba tartozók nevei, illetőleg az egyes nevekhez fűződő foglalkozásokat határozottan el lehessen különíteni.

Végül is tíz nagyobb csoportba soroltam a számtalan foglalkozást, amelyek a következőképp alakultak, s a hozzájuk tartozó variációk a következők. (Mivel helykímélés céljából a kategóriák neveit a későbbiekben nem írom mindig le, rövidítésüket most zárójelben adom meg.)

Az őslakosság földműveléssel foglalkozott, s a vizsgált időpontban is ők voltak legtöbben, első helyen tehát őket szerepeltetem [F]. Az idesoroltak legtöbbször így is szerepel a forrásban, de ide vettem a gazdálkodó foglalkozásúakat is, mert jó néhányukat személyesen ismerve megállapíthattam, hogy többnyire ők is maguk művelték földjeiket, vagy hónapszámosokat esetleg béreseket tartva maguk irányították, szervezték gazdaságukat. (A földbirtokosok az egyéb kategóriába kerültek.) Ugyancsak itt kaptak helyet a felesek, harmadosok, tanyások, akiknek ugyan földjük nem volt, vagy csak nagyon kevés, de bizonyos kisebb gazdasággal (állatokkal, szerszámokkal, a felesek gépekkel is) rendelkeztek, s egyik kategóriából a másikba való átmenetük, följebb jutásuk (ha valami közbe nem jött) rendszerint az évek folyamán életükben bekövetkezett.

Értelmiséginek [É] tekintetem a papokat, lelkészeket, rabbikat, tanárokat, tanítókat, orvosokat, gyógyszerészeket, ügyvédeket, a MÁV és a Posta valamint a köz- és magánintézmények (előjáróság, bankok, utazási irodák stb.) vezetőirányítóit, s természetesen az egyetemi hallgatókat.

Tisztviselői [T] kategóriába a kisebb hivatalnokok, díjnokok, írnokok, könyvelők, biztosítási ügynökök, köz- és magántisztviselőnek nevezettek kerültek

Alkalmazotti kategóriába [A] soroltam a rendőröket, csendőröket, tűzoltókat, teremőröket, altiszteket, kézbesítőket, kisbírókat, a MÁV és a Posta valamint a pénzügyőrség alacsonyabb beosztású dolgozóit. E két utóbbi kategória egynek vétele indokolható lenne, de előfeltételem az volt, hogy míg a rangosabb tisztviselők vidékről jöttek, a fizikai munkásokhoz közelebb állók helyből verbuválódhattak, s így érdemes ezt közelebről is megvizsgálni. (Az eredmény nem egészen igazolta föltételezésem.)

Az iparosok [I] közé beosztottam az árutermelőkön kívül a szolgáltatásban dolgozókat is a fészülönőtől és maszírozótól kezdve a szülésznőig és sofőrökig.

A kereskedők [K] kategóriája is igen sok ágazatot tartalmaz, mint azt fõntebb láthattuk a foglalkozási fõsorolásban. Bizonytalan voltam a tollszedõ, csirkeszedõ vagy a lóalkusz, sertésalkusz ide sorolásában, akik tõke és telephely nélküli áruközvetítõk (a népnyelv *cënzár* elnevezéssel különbözteti meg õket a némi tõkével is rendelkező *kupec* népnyelvi meghatározású kiskereskedõtõl). Mivel azonban az ipari termékek és a könyvek ügynökeit kereskedõknek kellett tekintennem, a mezõgazdasági termékek áruközvetítõivel sem tehettem mást.

A munkások [M] foglalkozási csoport így talán megtevesztõ, hiszen a gyári munkásokat volt szokás érteni ezen a meghatározáson. Városunkban azonban oly kevés volt a valódi gyár (a fõnt említett Helységnévtár szerint egy söprû- és kefégyár, három téglagyár, két tégl- és cserépgyár, egy cipõgyár, három gõzmalom, egy áramfejlesztõ telep és egy jéggyár), s ott is helybeli agrárproletárokból került ki a munkásgárda, mint az idézett könyvben nem szereplõ baromfifõldolgozóknak, a kocsigyárnak nevezett nagyobb bográn- és kovácsmûhelyben, a vasöntõben stb. A gyári munkások számát tehát hozzávettem a napszámosok, hónapszámosok, béresek, kocsisok, gazdasági cselédek számához, s azt vizsgáltam, hogy Orosháza proletáriátusa valóban honnan is eredhetett: a korábbi lakosok elszegényedett földmûvesei, föld nélkül maradt jobbágyok, zsellérek ivadékaik váltak-e agrár- és ipari proletárokká, vagy pedig a könnyebb megélhetés, a gazdagabb földmûves réteghez a saját környékükön megszokottnál nagyobb bérért elszegõdött idegenek duzzasztották föl e csoport számát? Röviden: az õslakosokból lettek proletárok vagy a betelepültekbõl?

Egyéb [E] kategóriába kellett sorolnom azokat, akik foglalkozási meghatározása nem volt biztos, vagy csak néhány élt közülük a településen, s nem meghatározó a jelenlétük. Teljesen bizonytalan az, hogy a „magánzó” meghatározás mit

takar. Valószínűleg a tőkéből: házának lakbéréből, részvényeinek jutalékából élő személy, de ide tartozhat a ma szellemi szabadfoglalkozásának nevezett festő, szobrász stb. Ide soroltam azokat a nyugdíjasokat is, akiknek nem volt föltüntetve eredeti foglalkozása (tehát a nyugdíjas tanár vagy vasúti tiszt, postamester természetesen az eredeti foglalkozásának megfelelő csoportba került). Ugyanide osztottam be a „zenész” megnevezésűeket, mivel ők kevés kivétellel alkalmi zenészek, nem tekinthetők még zenekari muzikusoknak sem, tehát nem a szolgáltató ipar dolgozói. Végül ide kerültek a munkaképtelenek, koldusok stb.

Igen vitatható a ht. rövidítésű, háztartásbelinek nevezettek besorolása. Ők kivétel nélkül özvegyasszonyok, de volt férjük foglalkozása nincs föltüntetve, pedig nyilván annak tevékenysége nyomán tartják fenn magukat. (Azok az özvegyek, akik kénytelenek állást vállalni, takarítónő, jegyszedő, varrónő stb. foglalkozással szerepelnek.) Külön csoportot [H] alkottam tehát számukra, de foglalkozásukat nem veszem (nem vehetem) figyelembe az egybevetésekkor, s az ő adataikat nem is számolom az arányszámok [%] kimutatásánál (és az ő számukkal csökkentem annak az összegnek a számát, amelynek alapján számolom a részesedési arányt).

Ugyancsak így kell eljárnom abban a néhány esetben, amikor valami miatt (figyelmetlenség, pontatlanság, sajtóhiba stb.) nincs megadva a szereplő személy foglalkozása. Ebben az esetben a fősorolásban áthúzott nullát [Ø] használok e kategória bemutatásakor az egyes nevek adatai között.

Végül pedig megadom az egy-egy családnévhez tartozó családfők számának teljes összegét [Ö], de mint az imént hangsúlyoztam, a százalékarányok kiszámolásakor nem ezt veszem alapul, hanem a háztartásbeliek [H] és a foglalkozást nem jelölők [Ø] számadataival csökkentett összeget.

Először vizsgáljuk meg az 1931. esztendő leggyakoribb családneveinek a fősorolt kategóriák foglalkozásai szerint való megoszlását! Az egyes neveknek esetleges írásváltozatait (Tót : Tóth, Ács : Áts) összevontam, de a kettős neveket és a nem rokon családok által használt írásváltozatokat egymástól elválasztva külön-külön tüntetem föl (Tóth, Tóth Benedek, Rajki Tóth, Tóth Samu, Horváth, Bánki Horváth, Papp Horváth, Szilasi Horváth, Brebovszki: Brebovszky stb.)

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
1 Tóth	120	3	–	11	52	13	29	3	58	–	289
2 Horváth	127	2	6	10	30	11	39	5	46	–	276
3 Szabó	81	2	2	13	44	12	23	4	39	–	220
4 Kovács	65	2	4	13	41	17	27	2	28	2	201
5 Kiss	54	3	1	6	26	9	19	7	34	3	162
6 Csizmadia	88	1	–	2	12	2	11	–	27	1	144
7 Dénes	51	1	–	8	27	10	20	6	20	–	143

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
8 Nagy	43	-	1	5	35	9	12	4	30	1	140
9 Németh	63	1	1	3	23	6	7	2	27	-	133
10 Szemenyei	59	-	1	-	23	7	8	-	24	1	123
11 Varga	43	-	1	7	13	5	8	1	16	-	94
12 Pusztai	29	-	1	5	20	3	6	1	20	1	86
13 Süle	41	-	-	2	16	-	10	3	12	1	85
14-15 Benkő	31	-	-	2	15	3	10	1	15	-	77
• Rajki	37	-	-	1	13	1	4	3	18	-	77
16 Berta	51	-	1	2	6	3	3	1	8	-	75
17-18 Kunos	39	-	1	1	15	1	3	-	8	-	68
Molnár	20	3	-	8	14	4	12	2	5	-	68
19 Baranyai	28	-	1	3	17	4	7	-	6	-	66
20 Gombkötő	38	-	-	-	2	3	2	-	14	-	59
21 Ravasz	31	2	-	1	6	-	6	-	12	-	58
22 Jankó	30	1	-	1	5	4	1	-	12	1	55
23-24 Madarász	26	-	2	1	7	2	7	-	8	-	53
Vági	25	-	-	3	6	3	3	-	12	1	53
25 Verasztó	32	-	-	-	2	3	6	1	8	-	52
26-27 Balogh	21	-	-	-	6	4	10	-	10	-	51
Csiszár	26	-	-	1	6	3	4	-	11	-	51
28 Gabnai	17	1	-	2	15	-	4	-	11	-	50
29-30 Farkas	10	-	-	6	9	7	10	2	5	-	49
Sin	29	1	2	1	4	1	4	-	7	-	49
31-32 Soós	11	-	-	-	12	5	-	1	17	-	46
Zalai	19	1	-	3	4	-	11	-	8	-	46
33 Dér	13	-	-	1	8	3	8	-	12	-	45
34-35 Fehér	23	1	-	2	2	-	1	3	12	-	44
Kabódi	22	-	-	1	12	-	3	-	6	-	44
36 Hajdu	18	1	-	1	10	2	-	1	10	-	43
37-38 Héjjas	16	-	-	2	6	1	3	-	13	-	42
Juhász	16	1	-	4	9	3	4	2	3	-	42
39 Szokolai	13	-	-	3	4	6	5	1	8	1	41
40 Fekete	26	-	-	2	5	-	3	-	4	-	40
41 Bánki Horváth	23	-	-	-	1	7	2	-	6	-	39
42 Dimák	14	-	-	6	9	2	5	-	2	-	38
43-44 Bors	16	-	-	3	8	-	3	-	6	-	36
Fazekas	20	-	-	3	2	1	4	-	6	-	36
45-47 Gulyás	17	1	-	2	3	2	2	2	4	-	33
Hegedüs	18	-	-	3	4	1	3	-	4	-	33
Mórocz	12	-	-	1	7	-	6	-	7	-	33
48 Szücs	10	-	1	-	6	2	6	-	6	1	32
49-42 Hegyi	15	-	-	-	2	-	8	-	6	-	31
Keresztes	11	-	-	1	5	-	7	1	6	-	31
Kocsondi	22	-	-	-	1	-	1	1	5	1	31
Miszlai	13	-	-	-	3	3	4	-	8	-	31
53-54 Bikádi	9	-	-	4	7	1	6	-	3	-	30

		F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö	
55-59	Győri	13	-	2	1	2	1	-	-	11	-	30	
	Ádász	20	-	1	-	2	-	-	-	6	-	29	
	Kun	4	1	2	1	8	3	2	2	6	-	29	
	Lénárt	5	-	-	3	4	3	7	1	6	-	29	
	Szendi Horváth	20	-	-	-	3	-	-	-	6	-	29	
60-61	Takács	14	-	-	-	4	3	4	-	4	-	29	
	Papp	12	-	-	3	4	1	2	2	2	1	27	
	Szász	12	-	1	2	7	1	1	-	2	1	27	
62-65	Bokor	11	-	-	-	6	2	3	-	4	-	26	
	Csepregi	11	-	-	2	4	4	2	-	3	-	26	
	Szula	19	-	-	-	1	1	1	-	4	-	26	
	Török	7	1	1	-	5	3	3	-	6	-	26	
66-71	Györgyi	15	-	-	1	1	-	1	-	7	-	25	
	Kardos	9	-	-	-	5	5	1	-	5	-	25	
	Oskó	3	-	-	1	11	1	-	-	9	-	25	
	Plenter	14	-	-	-	7	1	2	-	1	-	25	
	Poór	10	-	-	1	2	-	2	1	9	-	25	
	Szilasi	8	1	3	1	4	3	-	1	4	-	25	
	Holecska	11	2	-	-	7	-	1	-	3	-	24	
72-73	Lódi	14	-	-	-	4	2	2	-	2	-	24	
	Bor	10	-	-	1	7	1	1	-	3	-	23	
74-80	Boros	7	-	-	2	5	2	6	-	1	-	23	
	Csik	7	-	-	1	5	1	5	-	4	-	23	
	Fodor	6	2	-	2	8	-	3	-	2	-	23	
	Pataki	8	-	-	7	4	-	-	-	3	1	23	
	Séllei	16	-	-	1	1	1	2	-	2	-	23	
	Szita	10	-	-	1	4	-	-	-	8	-	23	
	81-88	Antali	6	-	-	3	4	1	4	-	4	-	22
	Domoki	7	-	-	1	3	3	1	1	6	-	22	
	Fejes	5	-	-	1	4	-	5	1	6	-	22	
	Király	7	1	-	4	5	1	1	-	1	2	22	
89-97	Kulcsár	11	-	-	1	3	-	3	-	4	-	22	
	Rácz	7	-	1	1	3	1	4	2	3	-	22	
	Tóth Benedek	16	-	-	-	1	-	1	-	4	-	32	
	Veres	1	1	-	5	9	3	2	1	-	-	22	
	Aklan	5	-	-	1	7	1	3	-	4	-	21	
	Csete	12	-	-	-	1	-	1	-	7	-	21	
	Deák	12	-	-	3	3	1	1	-	1	-	21	
	Garai	7	-	1	2	2	3	3	1	2	-	21	
	Görbics	9	-	-	1	1	1	3	-	6	-	21	
	Kerekes	11	-	-	-	-	-	4	-	5	1	21	
98-99	Lövei	6	-	-	1	5	1	-	1	7	-	21	
	Szalai	4	1	-	-	6	-	4	1	5	-	21	
	Szikora	9	-	-	1	5	1	1	-	3	1	21	
	Pintér	5	-	-	2	4	4	4	-	1	-	20	
	Tompa	10	-	-	-	-	1	5	1	3	-	20	

		F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
100-104	Ágoston	8	-	-	1	2	-	3	-	5	-	19
	Iványi	9	1	-	-	4	2	-	-	3	-	19
	Koczka	5	-	-	3	2	-	3	-	6	-	19
	Sitkei	4	-	-	-	7	1	1	1	5	-	19
	Szekeres	9	-	-	3	1	2	3	-	1	-	19
105-107	Éliás	6	-	-	-	3	-	4	-	4	-	18
	Hári	6	-	-	1	4	1	2	-	4	-	18
	Ujj	7	-	-	1	1	-	1	1	3	-	18
108-115	Bella	5	-	-	-	5	-	1	-	6	-	17
	Bencsik	6	-	-	1	4	1	2	1	2	-	17
	Forján	7	-	-	-	6	-	2	-	2	-	17
	Nyári	8	-	-	-	2	1	4	-	2	-	17
	Sinkó	9	-	-	-	1	2	1	-	4	-	17
	Szente	7	-	-	-	2	3	3	-	2	-	17
	Zatykó	1	4	-	-	8	-	-	1	3	-	17
	Zsiga	2	-	1	1	6	-	3	-	4	-	17
116-125	Ács	8	-	-	1	2	1	2	-	2	-	16
	Biró	4	1	3	2	2	-	3	-	1	-	16
	Czikora	6	-	-	-	4	1	1	-	3	1	16
	Csapó	2	-	-	1	3	-	9	-	1	-	16
	Darók	8	1	-	-	1	-	2	-	4	-	16
	Gelegonya	3	-	-	-	6	1	5	-	1	-	16
	Katona	5	-	-	-	4	-	2	-	5	-	16
	Pukánszki	5	-	-	1	5	1	1	-	3	-	16
	Sárközi	7	-	-	-	3	-	3	-	3	-	16
	Torda	6	-	-	1	5	2	-	-	2	-	16
126-132	Dauda	-	-	-	1	8	-	1	1	4	-	15
	Kocsis	6	-	-	-	5	-	3	-	1	-	15
	Lakatos	1	-	-	-	1	4	1	4	4	-	15
	Lichtenstein	7	-	1	-	3	-	-	-	3	1	15
	Rucz	5	-	-	1	2	1	2	-	4	-	15
	Strincz	6	-	-	-	2	-	3	2	2	-	15
	Schwarcz	-	2	-	-	2	5	1	1	4	-	15
133-138	Birkás	5	-	-	-	6	-	2	-	1	-	14
	Héjja	6	-	-	2	2	1	1	-	2	-	14
	Kertész	2	1	-	2	1	2	5	-	1	-	14
	Lőrincz	4	-	-	-	4	-	2	-	4	-	14
	Sonkolyos	6	-	-	-	1	-	3	-	4	-	14
	Zábrák	7	-	-	-	1	-	-	-	6	-	14
139-142	Berke	7	-	-	-	2	-	2	-	2	-	13
	Gulyás Szabó	4	-	-	-	3	-	3	-	2	1	13
	Klein	-	3	-	-	-	5	-	1	4	-	13
	Pollák	-	-	-	2	3	5	-	1	2	-	13
143-157	Andrékó	4	-	1	2	2	1	-	-	2	-	12
	Balázs	2	2	-	-	5	-	2	1	-	-	12
	Bazsali	4	-	-	-	3	-	1	-	4	-	12

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
Cseh	2	-	-	-	-	4	1	1	4	-	12
Göndös	7	1	-	-	2	-	-	-	2	-	12
G. Szabó	4	-	-	1	12	-	21	-	1	-	12
Hódi	-	-	1	1	4	-	-	1	5	-	12
Ilovszki	6	-	-	-	3	1	-	-	2	-	12
Kersmayer	7	-	-	-	2	1	-	-	2	-	12
Koncseg	2	-	-	1	2	3	-	-	3	1	12
Krajcsovics	3	-	1	-	3	2	1	11	-	-	12
Krausz	3	-	-	1	3	1	-	-	4	-	12
Mihálka	2	-	-	1	2	-	2	-	5	-	12
Sándor	4	1	-	-	4	1	-	-	2	-	12
158-166 Blaskó	2	-	1	1	3	-	2	-	2	-	11
Bohus	3	-	-	-	2	-	2	-	4	-	11
Járolí	3	-	-	-	4	1	1	-	2	-	11
Laki	8	-	-	-	-	1	-	-	2	-	11
Magyar	3	-	-	-	3	-	1	-	4	-	11
Pápai	5	-	-	1	3	1	1	-	-	-	11
Stern	-	-	-	1	5	4	-	-	1	-	11
Székács	5	-	2	-	1	1	-	1	1	-	11
Torda Molnár	3	-	-	1	5	-	-	-	2	-	11
Vecseri	-	-	-	2	5	2	-	-	2	-	11
167-186 Ambrus	1	-	-	2	3	1	1	-	2	-	10
Bakos	4	-	1	1	2	1	-	-	1	-	10
Balló	3	-	1	1	4	-	1	-	-	-	10
Bolla	5	-	-	1	2	-	-	-	2	-	10
Bus	2	-	1	1	3	-	1	-	2	-	10
Domokos	1	-	-	1	5	-	-	1	2	-	10
Köcze	2	-	-	-	3	-	1	-	4	-	10
Novák	1	-	-	1	5	1	-	-	2	-	10
Oravec	6	-	-	-	1	-	1	-	2	-	10
Orbán	1	1	-	1	5	-	1	-	1	-	10
Pál	5	-	-	1	-	1	2	-	1	-	10
Páli	7	-	-	-	-	-	-	-	3	-	10
Paulik	5	-	-	1	1	-	1	-	2	-	10
Somogyi	5	-	-	-	-	1	1	1	2	-	10
Szilasi Horváth	3	-	-	-	-	1	-	-	6	-	10
Tobak	5	1	-	1	1	1	-	-	1	-	10
Tóth Samu	4	-	-	1	3	1	-	-	1	-	10
Valaczkai	4	-	-	3	1	-	1	-	1	-	10
Zana	4	-	-	1	2	-	1	-	2	-	10
Zsedényi	4	-	1	-	2	-	1	-	2	-	10
187-205 Baki	5	-	-	-	1	1	-	1	1	-	9
Brodzski	-	-	-	-	8	-	-	-	1	-	9
Csöntör	5	-	-	-	1	-	1	-	2	-	9
Dominkó	5	-	-	-	-	-	3	-	1	-	9
Győri Dani	6	-	-	-	-	-	-	-	3	-	9

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
Hamza	-	-	-	-	7	-	-	-	2	-	9
Harsányi	-	1	-	2	3	-	-	-	1	2	9
Káposzta	-	-	-	2	4	-	1	-	1	1	9
Lukács	4	-	-	2	-	-	1	-	2	-	9
Máté	2	-	-	-	1	1	3	-	2	-	9
Mihály	2	-	-	-	-	1	4	-	2	-	9
Papp Horváth	4	-	-	-	1	1	-	-	3	-	9
Rosta	2	-	-	1	1	-	1	-	4	-	9
Szarka	2	-	-	1	2	-	-	-	4	-	9
Szokodi	1	-	-	2	1	1	2	-	2	-	9
Tarapcsik	1	-	-	1	3	2	1	-	1	-	9
Urbán	1	1	-	-	2	2	3	-	-	-	9
Verók	3	-	-	-	5	-	-	-	-	1	9
Zsiros Szabó	5	-	-	-	1	-	1	-	2	-	9
206-229 Bálint	3	-	-	-	3	-	1	-	1	-	8
Bán	2	-	-	1	-	2	2	-	1	-	8
Bene	2	-	-	1	1	1	2	-	1	-	8
Bereczki	2	-	-	2	1	2	-	-	1	-	8
Czanik	2	-	1	-	-	2	1	-	2	-	8
Dani	6	-	1	-	-	-	1	-	-	-	8
Gyömrei	4	-	-	1	1	1	-	-	1	-	8
Györe	6	-	-	-	-	-	1	-	1	-	8
Kohn	-	-	1	-	3	1	-	-	3	-	8
Kórógyi	4	-	-	1	1	-	1	-	1	-	8
Lesetár	3	-	-	-	2	-	2	-	1	-	8
Libor	3	1	-	3	-	-	-	-	1	-	8
Navota	3	-	-	-	3	1	-	-	1	-	8
Oláh	-	-	1	-	4	-	1	-	2	-	8
Ökrös	4	-	-	-	-	-	3	1	-	-	8
Pipis	1	-	-	1	2	-	4	-	-	-	8
Rózsa	1	-	-	2	1	2	1	1	-	-	8
Salamon	-	-	-	-	5	1	-	-	2	-	8
Steiner	-	-	-	-	-	7	-	-	1	-	8
Szabados	1	-	-	-	2	1	1	1	2	-	8
Szél	2	-	1	-	1	-	3	-	1	-	8
Tenkes	2	-	-	-	-	-	3	-	3	-	8
Vranka	-	1	-	2	3	1	-	-	1	-	8
Weisz	-	-	-	-	2	4	-	1	1	-	8
230-256 Albert	4	-	-	-	-	-	3	-	-	-	7
Borsos	2	-	-	1	-	1	2	-	1	-	7
Bugyi	2	-	-	2	3	-	-	-	-	-	7
Buzás	1	-	1	-	1	2	2	-	-	-	7
Dén	1	1	-	-	4	-	1	-	-	-	7
Faragó	-	-	-	1	2	3	-	-	1	-	7
Für	4	-	-	-	1	-	-	-	2	-	7
Halupa	3	-	-	-	1	1	1	-	1	-	7

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
Hatos	1	-	-	-	-	1	4	-	1	-	7
Hoffer	-	-	-	-	5	1	-	1	-	-	7
Jávorcsik	3	-	-	1	1	-	-	-	1	1	7
Kertész Horváth	5	-	-	1	-	-	-	-	1	-	7
Kotolák	1	-	-	-	-	-	3	1	2	-	7
László	2	1	-	-	-	2	2	-	-	-	7
Löwy	-	-	-	-	2	3	-	-	2	-	7
Paczuk	1	-	-	1	2	2	-	-	1	-	7
Rajki Tóth	6	-	-	-	1	-	-	-	-	-	7
Rideg	5	-	-	-	-	1	-	-	1	-	7
Rostás	4	-	-	2	-	-	1	-	-	-	7
Szanyi	2	-	-	-	4	-	1	-	-	-	7
Szóke Molnár	5	-	-	-	-	-	-	-	2	-	7
Szilágyi	3	-	-	-	1	1	-	-	2	-	7
Turi	1	-	-	1	2	-	2	-	1	-	7
Turóczy	2	-	-	-	2	-	3	-	-	-	7
Varró	-	-	-	-	3	3	-	-	1	-	7
Vincze	1	-	-	2	2	1	1	-	-	-	7
Vörös	2	-	-	1	1	2	-	-	1	-	7
257-297 Bacsur	1	-	-	-	3	-	1	-	1	-	6
Bacsa	1	-	-	1	2	-	2	-	-	-	6
Barna	1	-	-	-	4	1	-	-	-	-	6
Brestyánszki	2	-	-	-	3	1	-	-	-	-	6
Breznyik	2	-	-	1	1	-	1	-	1	-	6
Csikós	1	-	-	-	2	-	-	-	3	-	6
Csonka	-	-	-	2	1	-	1	-	2	-	6
Devosa	-	-	-	2	3	-	1	-	-	-	6
Dinka	1	-	-	1	2	-	2	-	-	-	6
Drahota	-	-	-	-	2	-	4	-	-	-	6
Földesi	1	-	-	-	2	-	1	-	2	-	6
Gárgyán	-	-	-	-	3	-	1	-	2	-	6
Gojdár	5	-	-	-	-	-	-	-	1	-	6
Hercz	-	-	-	-	2	1	-	1	2	-	6
Herczeg	4	-	-	-	1	-	-	-	1	-	6
Hézer	1	-	1	-	2	1	-	1	-	-	6
Iglicz	3	-	-	1	-	-	1	-	1	-	6
Imre	2	-	-	1	1	-	1	-	1	-	6
Ivacska	3	-	-	-	-	-	3	-	-	-	6
Keszera	-	-	-	2	2	1	1	-	-	-	6
Kokovai	3	-	-	-	2	-	1	-	-	-	6
Kristóf	2	-	-	1	1	-	-	1	1	-	6
Lázár	-	1	2	-	-	-	2	-	1	-	6
Maczelka	1	-	-	-	2	-	2	-	1	-	6
Matula	1	-	-	-	3	-	1	-	1	-	6
Mátyás	4	-	-	-	1	-	1	-	-	-	6
Menezdorf	2	-	-	-	-	1	2	-	1	-	6

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
Meskó	2	-	-	-	2	-	-	-	2	-	6
Miklós	-	-	-	1	1	1	2	-	1	-	6
Mucsi	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	6
Orosz	-	-	1	-	1	1	-	-	2	1	6
Reisz	-	-	-	-	1	1	-	1	3	-	6
Róth	-	-	-	1	3	2	-	-	-	-	6
Sarkadi	1	-	-	-	-	4	-	-	1	-	6
Szántó	2	-	-	1	1	1	1	-	-	-	6
Szőke	4	-	-	-	2	-	-	-	-	-	6
Szöllősi	3	-	1	-	1	-	1	-	-	-	6
Tarr	3	1	-	-	-	-	-	-	2	-	6
Tornyai Molnár	5	-	-	-	-	-	-	-	1	-	6
Vigh	2	-	-	2	1	-	1	-	-	-	6
Vitéz	-	-	-	-	4	-	-	-	2	-	6
298-349 Báthori	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	5
Beck	-	-	-	-	-	3	-	1	1	-	5
Béni	-	-	-	-	2	1	2	-	-	-	5
Benkovics	2	-	-	1	-	-	2	-	-	-	5
Berényi	2	-	-	-	-	-	1	-	2	-	5
Béres	3	-	-	-	-	-	-	-	2	-	5
Buza	2	-	-	-	1	1	-	1	-	-	5
Czihanek	-	-	-	-	4	-	-	-	1	-	5
Csala	2	-	-	1	-	-	2	-	-	-	5
Csiki	2	-	-	-	2	-	-	-	1	-	5
Dán	1	-	-	-	-	-	4	-	-	-	5
Dehelán	1	-	-	-	3	-	-	-	1	-	5
Deutsch	-	-	-	-	-	3	-	-	2	-	5
Fábián	1	-	-	-	2	-	1	-	1	-	5
Flefle	3	-	-	-	-	1	-	-	1	-	5
Gábor	3	-	-	1	1	-	-	-	-	-	5
Gazsi	1	-	-	-	2	-	2	-	-	-	5
Gyarmati	2	-	-	1	1	-	-	-	1	-	5
Gy. Kovács	-	-	-	-	1	-	-	-	4	-	5
Halász	-	1	-	2	-	-	1	-	1	-	5
Jandzsó	2	-	-	-	-	1	1	-	1	-	5
Joós	2	-	-	-	1	-	1	-	1	-	5
Junászka	-	-	-	-	1	2	-	1	1	-	5
Kádi	-	-	-	-	2	1	2	-	-	-	5
Kálmán	-	2	-	-	1	2	-	-	-	-	5
Kalmár	-	1	-	-	-	-	-	1	3	-	5
Károlyi	2	-	-	-	-	2	1	-	-	-	5
Kristó	-	-	-	-	2	-	2	-	1	-	5
Mácsai	-	-	-	-	2	2	-	-	1	-	5
Matók	3	-	-	-	-	-	-	-	2	-	5
Megyeri	2	-	-	-	-	-	2	-	1	-	5
Mengyel	-	-	-	-	4	-	-	-	1	-	5

	F	É	T	A	I	K	M	E	H	Ø	Ö
Mikó	3	-	-	-	1	-	-	-	1	-	5
Müller	-	1	-	-	2	1	-	-	1	-	5
Nédó	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	5
Nyigri	4	-	-	-	1	-	-	-	-	-	5
Paulovics	4	-	-	-	1	-	-	-	-	-	5
Polyák	2	-	-	-	-	-	1	-	2	-	5
Rajos	3	-	-	-	-	1	-	-	1	-	5
Répás	1	-	-	-	-	3	-	-	1	-	5
Sass	-	2	1	-	-	-	1	-	1	-	5
Seleszt	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	5
Simon	-	-	-	1	2	-	1	-	1	-	5
Szalók	2	-	-	-	-	1	1	-	1	-	5
Szatmári	2	-	-	1	1	1	-	-	-	-	5
Székely	1	-	-	-	2	1	-	-	1	-	5
Szürszabó	3	-	-	-	-	-	1	-	1	-	5
Valkai	2	-	-	-	-	-	1	-	2	-	5
Vass	2	-	-	-	1	1	-	-	1	-	5
Vékony	2	-	-	-	1	-	1	-	1	-	5
Vetró	1	-	-	-	-	2	2	-	-	-	5
Weinberger	-	-	-	-	-	2	1	-	2	-	5

A további nevek és foglalkozások felsorolásában helykímélés céljából csak a foglalkozási kategória rövidítését jelzem, s utána megadom az oda tartozó családszámot. Összeget sem írok, hiszen a különböző családmennyiségeket külön-külön bekezdésben sorolom föl.

350–436. a négy családban előforduló nevek sorszáma, tehát 87 különböző név tartozik ide, s ez összesen 348 családjegységet jelent Foglalkozási megoszlásuk a következő.

Aradi I: 2, K: 2	Cziráki F: 1, I: 1, M: 2	Fridmann A: 1, I: 1, K: 1, H: 1
Árgyelén M: 4	Csicsova F: 2, I: 1, K: 1	Gál F: 1, A: 1, I: 1, K: 1
Árvai F: 3, M: 1	Csmela I: 3, H: 1	Gubicza I: 2, K: 1, H: 1
Auspitz K: 2, H: 2	Csomós A: 2, K: 1, H: 1	Gugyela F: 3, M: 1
Bajnóczi F: 4	Csordás A: 1, I: 2, M: 1	Gyulai F: 1, I: 1, M: 2
Balli A: 1, H: 3	Dancsó F: 1, I: 1, M: 2	Halustyik K: 1, M: 3
Barcza F: 2, A: 1, I: 1	Daubner I: 2, M: 2	Hevesi É: 1, I: 1, M: 1, H: 1
Bartha É: 1, A: 2, I: 1	Demartsik I: 2, K: 1, Ø: 1	Hirth F: 1, A: 1, I: 1, H: 1
Bartus F: 3, H: 1	Dobos F: 1, A: 1, M: 1, H: 1	Janovics F: 1, I: 1, M: 1, H: 1
Benedek M: 1, H: 3	Dumitrás I: 3, H: 1	Karácsonyi F: 2, I: 1, K: 1
Bordás F: 3, K: 1	Égető F: 2, A: 1, K: 1	Kasza F: 2, M: 1, H: 1
Bozó F: 1, A: 1, K: 1, M: 1	Fabriczi É: 1, T: 1, M: 1, H: 1	Kecskeméti F: 2, É: 1, A: 1
B. Szabó A: 1, M: 1, H: 2	Fahur I: 2, K: 1, H: 1	Kertai F: 1, I: 1, M: 1, H: 1
Bubla A.: 3, H: 1	Fischer É: 1, A: 1, E: 1, Ø: 1	Koczor I: 2, K: 2

Kómár É: 1, I: 3	Markovics F: 1, I: 1, M: 2	Sipos F: 1, T: 1, A: 1, H: 1
Kornya F: 1, I: 1, K: 1, H: 1	Maronyák A: 1, I: 1, E: 2	Stemmer É: 1, I: 2, K: 1
Kozma F: 1, T: 1, M: 1, H: 1	Marton F: 1, K: 2, H: 1	Szijiártó F: 2, I: 1, H: 1
Krizsán I: 3, H: 1	Mazurek A: 1, K: 2, H: 1	Szilvási F: 2, E: 1, H: 1
Kurai F: 2, H: 2	Mezei F: 3, E: 1	Szombati I: 3, K: 1
Lajda T: 1, I: 2, M: 1	Mikulás F: 1, I: 1, H: 2	Szugyeczi F: 1, I: 1, K: 1, H: 1
Lampel I: 2, K: 1, E: 1	Milák M: 1, E: 3	Szücs Szabó F: 3, I: 1
Lehóczki F: 2, K: 1, H: 1	Mór Baranyai F: 1, M: 1, H: 2	Szverle F: 1, I: 2, M: 1
Leidinger I: 2, K: 1, H: 1	Pálka A: 1, I: 1, H: 2	Talaber F: 2, K: 1, H: 1
Lengyel F: 2, A: 1, K: 1	Pásztor F: 1, M: 2, H: 1	Váradí F: 1, A: 1, M: 1, H: 1
Luczó A: 1, I: 2, M: 1	Polgár I: 1, K: 2, H: 1	Vida F: 1, A: 1, H: 2
Magony F: 3, H: 1	Sáfár F: 1, A: 1, I: 2	Virág I: 3, H: 1
Major F: 1, I: 3	Sárossy I: 3, H: 1	Zelenka É: 2, I: 1, H: 1
Malkócs K: 2, M: 1, H: 1	Seress F: 2, T: 1, A: 1	Zvara F: 1, I: 1, K: 1, H: 1
Mári A: 2, M: 1, H: 1	Singer A: 1, I: 1, K: 2	Zsoldi F: 2, I: 2

437–582. sorszámúak azok a nevek, amelyeket három-három család visel. Összesen 146 különböző név, tehát 438 családfe tartozik ide. Foglalkozásaik megoszlását az előzőhöz hasonlóan adom meg.

Abonyi F: 1, I: 1, H: 1	Csont M: 2, H: 1	Helbert F: 2, H: 1
Adorján F: 1, I: 2	Doktor I: 3	Hering I: 3
Arany T: 1, I: 1, H: 1	Domenisz I: 1, K: 1, H: 1	Híma F: 1, A: 1, H: 1
Bagó F: 1, M: 1, H: 1	Dorogi I: 3	H. Kovács I: 3
Baji F: 1, I: 2	Drucker K: 2, Ø: 1	Huszár F: 1, I: 1, K: 1
Balla F: 2, H: 1	Eckert I: 3	Incze É: 1, I: 1, H: 1
Bánfi F: 1, I: 1, K: 1	Fábri F: 1, I: 1, H: 1	Jakobik F: 1, M: 1, H: 1
Bárány É: 1, K: 1, H: 1	Feldmann A: 1, E: 1, H: 1	Jaksa A: 1, I: 2
Beckó I: 1, K: 2	Fircsik F: 2, H: 1	Jeges É: 1, I: 1, K: 1
Beé F: 1, E: 2	Fulár F: 2, H: 1	Jónás F: 1, A: 1, M: 1
Beller T: 1, A: 1, H: 1	Gaál F: 1, I: 1, H: 1	Joó F: 2, I: 1
Benyó F: 1, M: 1, H: 1	Gáliczki A: 1, K: 1, M: 1	Juraskó I: 1, K: 1, H: 1
Berkó F: 2, I: 1	Gálosi F: 2, I: 1	Kallós F: 3
Bernardinelli A: 1, K: 2	Glausius I: 1, H: 2	Kasziba I: 2, H: 1
Besenyey F: 2, H: 1	G. Molnár A: 1, K: 1, M: 1	Kecskés F: 1, I: 2
Binet T: 1, H: 2	Gonda I: 1, M: 2	Kenéz F: 2, H: 1
Bogár A: 2, I: 1	Gránási F: 2, H: 1	Koller I: 1, E: 2
Bolga F: 1, M: 2	Gregus K: 1, M: 1, H: 1	Kónya I: 1, M: 1, H: 1
Botos F: 1, I: 1, K: 1	Gróf I: 2, H: 1	Kóródi E: 2, H: 1
Branyiczky É: 1, H: 2	Grosz I: 2, H: 1	Kosahuba M: 3
Brassó F: 1, E: 1, H: 1	Gunczer A: 1, I: 1, E: 1	Kremulai A: 1, I: 2
Brebovszki I: 2, H: 1	Gyevi I: 2, H: 1	Ladányi A: 1, I: 1, H: 1
Brebovszky I: 1, K: 1, E: 1	Gyevi Nagy F: 1, M: 2	Lakner I: 3
Budai F: 1, I: 1, K: 1	Halmi I: 2, H: 1	Lakos K: 1, M: 1, H: 1
Bulla F: 1, É: 2	Hambarás F: 1, M: 2	Leczki F: 1, I: 1, H: 1
Czuczi M: 3	Hanesz I: 2, H: 1	Lencse A: 1, M: 2
Csombok I: 3	Hauslinger F: 1, M: 2	Leszich I: 2, H: 1

Magyari F: 1, A: 2	Raska K: 1, M: 2	Sziber É: 1, T: 1, H: 1
Mayer A: 1, I: 1, K: 1	Risztics M: 1, H: 2	Szilva I: 3
Makula F: 1, A: 1, M: 1	Robicsek A: 2, K: 1	Simeszberger I: 3
Martinek A: 1, I: 1, H: 1	Rocskár F: 2, I: 1	Tafler I: 2, E: 1
Melega I: 2, M: 1	Romancsik É: 1, T: 1, I: 1	Terjék F: 1, M: 1, H: 1
Mészáros F: 2, A: 1	Sápi F: 1, I: 1, M: 1	Tóbiás I: 3
Moldvai F: 1, T: 1, K: 1	Sarolta F: 3	Tornyai A: 1, H: 2
Moldoványi I: 2, H: 1	Schriffert A: 2, H: 1	Tőrös F: 2, H: 1
Mónus F: 2, E: 1	Sebesi I: 3	Triznyai F: 2, M: 1
Nativ I: 1, K: 1, Ø: 1	Septei F: 2, I: 1	Udvardi F: 1, M: 1, H: 1
Nemes F: 1, T: 1, I: 1	Setényi I: 2, H: 1	Uhrin K: 2, H: 1
Nyemecz F: 1, A: 1, K: 1	Srankó F: 1, A: 1, I: 1	Valaszka F: 1, I: 1, H: 1
Nyitrai H: 3	Sulkovitz I: 1, H: 2	Várdai F: 2, I: 1
Olasz F: 2, H: 1	Szalay T: 1, I: 1, K: 1	Vári Szabó F: 2, I: 1
Opóczki I: 1, K: 1, H: 1	Szappanos T: 1, A: 1, H: 1	Vermes É: 1, K: 2
Oszadszki I: 2, K: 1	Szecskó F: 2, H: 1	Vidovics I: 1, H: 2
Pálinkás F: 1, I: 1, M: 1	Szegedi T: 1, A: 1, H: 1	Vili F: 2, K: 1
Pavuk K: 3	Szekulesz A: 1, K: 2	Virágos A: 1, M: 2
Péter T: 1, A: 1, I: 1	Szelezsán F: 3	Vizi F: 3
Pitus A: 1, H: 2	Szépe I: 3	Voska I: 3
Pleskó K: 3	Szepesi F: 3	Vovesz K: 1, M: 1, H: 1
Potári F: 2, K: 1		Zvolenszki F: 3

583–856. sorszámmal következik 274 olyan családnév, amelyekre két-két elnevezés jut. Az ide tartozó családjegységek száma 548. Foglalkozási megoszlásukat láthatjuk az alábbi felsorolásban.

Abaffy É: 1, A: 1	Berecz F: 2	Czermán I: 1, H: 1
Ábrahám T: 1, I: 1	Bereznyai F: 1, M: 1	Csáki M: 1, H: 1
Adler É: 1, K: 1	Berkovics I: 2	Cserven F: 1, H: 1
Altmann A: 1, K: 1	Berthóty É: 2	Csomor I: 1, K: 1
Annus F: 1, M: 1	Bertók T: 1, K: 1	Csorba A: 1, I: 1
Antoczky H: 2	Bindrim I: 1, H: 1	Csurgai F: 1, K: 1
Babarczi I: 2	B. Kovács F: 1, H: 1	Csurgó I: 2
Bábel F: 2	Balu K: 1, H: 1	Damla I: 2
Bajor A: 1, I: 1	Bódi I: 1, M: 1	Darvasi T: 1, Ø: 1
Bakk H: 2	Bodnár I: 1, M: 1	Dávid É: 1, M: 1
Baksa F: 1, M: 1	Bodzsár F: 1, M: 1	Debreceni F: 1, H: 1
Balassa É: 2	Bogdán M: 1, E: 1	Dékány K: 1, H: 1
Bali F: 1, T: 1	Bónus F: 2	Dobrovzski I: 2
Bartók F: 2	Borcsiczky É: 2	Dobsa F: 1, H: 1
Bartyik F: 1, A: 1	Borss F: 1, H: 1	Dömsödi I: 2
Bazsik I: 2	Böröcz F: 1, K: 1	Drubina I: 1, E: 1
Beke F: 1, K: 1	Braskó F: 1, Ø: 1	Dvozsák K: 2
Bendák M: 2	Braun K: 2	Ecseki I: 1, H: 1
Benyhe I: 2	Bujdosó É: 1, I: 1	Egyedik F: 2
Bérczi É: 1, T: 1	Camporere I: 1, K: 1	Elekes F: 1, M: 1

Erdei I: 2
 Erdélyi F: 1, H: 1
 Fauszt F: 1, K: 1
 Fillippi A: 1, K: 1
 Filó A: 1, M: 1
 Furák A: 1, I: 1
 Fülöp A: 1, I: 1
 Gáspár K: 1, H: 1
 Geisz E: 1, H: 1
 Gera I: 1, K: 1
 Gercsák M: 1, H: 1
 Gerencsér Kiss F: 1, M: 1
 Goldstein H: 2
 Gríger I: 2
 Grassmann K: 2
 Guba F: 1, E: 1
 Gugolya A: 1, F: 1
 Gulácsi F: 1, M: 1
 Hadabás I: 1, H: 1
 Hajós É: 1, H: 1
 Hanzus I: 1, H: 1
 Hán I: 1, H: 1
 Harmath H: 2
 Havas A: 1, I: 1
 Héring H: 2
 Hidvégi F: 1, M: 1
 Hittmann A: 1, K: 1
 Hizó K: 1, H: 1
 Holló I: 1, K: 1
 Horémusz É: 1, H: 1
 Hrabovszki A: 1, E: 1
 Iszlai É: 1, H: 1
 Izácsi K: 1, H: 1
 Jagri F: 1, M: 1
 Jakucs M: 2
 Jankai M: 1, H: 1
 Jankov F: 2
 Jánosi F: 1, K: 1
 Jarabin I: 1, H: 1
 Jellinek I: 2
 Jónász I: 1, H: 1
 Jordán M: 2
 Kabai K: 1, M: 1
 Kakuk F: 1, M: 1
 Kalocsai I: 1, Ø: 1
 Kanó F: 2
 Karasz H: 2
 Kátai I: 1, M: 1
 Kereki F: 1, E: 1
 Kincses M: 1, E: 1
 Kliment É: 1, T: 1
 Koczás I: 2
 Kojnok E: 1, A: 1
 Kolompár F: 1, K: 1
 Kolozsvári A: 2
 Komlósi I: 1, H: 1
 Koncz F: 2
 Kondor É: 1, T: 1
 Kontra F: 1, H: 1
 Koren F: 1, H: 2
 Koska I: 1, H: 1
 Kovacsik K: 1, M: 1
 Kovalcsik F: 1, H: 1
 Ködmön A: 1, K: 1
 Kőrösi I: 1, H: 1
 Kővágó F: 1, I: 1
 Kranyák H: 2
 Kreisler I: 2
 Krénusz A: 1, I: 1
 K. Tóth I: 1, M: 1
 Kuczora F: 1, H: 1
 Kufner H: 2
 Künstler É: 1, K: 1
 Kvanka F: 2
 Laczkó A: 1, M: 1
 Laukóczy T: 1, I: 1
 Lazányi A: 1, I: 1
 Lefkovics K: 2
 Leginszki F: 1, T: 1
 Likovszki K: 1, H: 1
 Lipnik I: 2
 Lipták F: 1, M: 1
 Lóczy M: 2
 Lovas K: 1, M: 1
 Lőrentei I: 1, H: 1
 Maczkó F: 1, I: 1
 Makai I: 1, H: 1
 Makocsai F: 2
 Menzel H: 2
 Marecsek I: 2
 Marsall T: 1, H: 1
 Marschal K: 2
 Marsinkó I: 1, H: 1
 Marjai F: 1, I: 1
 Márton M: 2
 Masztics F: 1, M: 1
 Mátyási I: 1, M: 1
 Mátyus K: 2
 Mecseri F: 2
 Mecséry T: 1, E: 1
 Meggyaszai A: 1, H: 1
 Menyhárt F: 1, H: 1
 Meszes A: 1, I: 1
 Micsinai K: 1, E: 1
 Mihalecz F: 1, H: 1
 Miskucza F: 1, M: 1
 Mócz F: 1, I: 1
 Mondik A: 1, I: 1
 Musztafa K: 2
 Muzsik F: 2
 Nádudvari M: 1, H: 1
 Nagy Benkő F: 1, K: 1
 Násztor F: 2
 Nemcsik M: 1, H: 1
 Noel E: 1, H: 1
 Nyemetz F: 2
 Olajos F: 1, M: 1
 Oroszi I: 1, E: 1
 Orovecz F: 1, M: 1
 Oskovics I: 1, K: 1
 Ott I: 2
 Palkovics É: 1, A: 1
 Pallagi I: 1, H: 1
 Pallér A: 1, K: 1
 Pánczél K: 1, H: 1
 Pauli K: 1, H: 1
 Pavelka A: 1, M: 1
 Pécsi A: 2
 Pesti F: 1, E: 1
 Pethő F: 1, M: 1
 Petrovics I: 1, H: 1
 Petyován É: 1, Ø: 1
 Pillinger M: 2
 Piltz A: 1, H: 1
 Piti F: 1, H: 1
 Polányi F: 1, I: 1
 Policzer K: 1, M: 1
 Posztós I: 1, H: 1
 Prág I: 1, H: 1
 Prohászka A: 1, I: 1
 Puskás F: 2
 Raczkó A: 1, I: 1
 Radovics E: 1, H: 1
 Rattai A: 1, M: 1

Rédei F: 1, M: 1
 Reiner É: 1, K: 1
 Reszelő E: 2
 Révész F: 1, H: 1
 Rezes Molnár A: 1, E: 1
 Róna A: 1, K: 1
 Ruhman I: 1, K: 1
 Sárándi F: 1, K: 1
 Schenker A: 1, K: 1
 Schertl H: 2
 Schmidt A: 2
 Schönthál K: 1, H: 1
 Sebján M: 1, H: 1
 Sebók I: 1, H: 1
 Silló F: 1, I: 1
 Skorka K: 2
 Skrabák I: 2
 Sonnenfeld É: 1, K: 1
 Sorbán T: 1, H: 1
 Stréling I: 1, H: 1
 Suba F: 2
 Supkégel I: 1, H: 1
 Szabados Tóth F: 1, H: 1

Szadlics M: 2
 Száraz A: 1, I: 1
 Szitás A: 1, I: 1
 Szláma I: 2
 Szmedó I: 1, H: 1
 Szoboszlai F: 1, I: 1
 Szupera I: 1, M: 1
 Táncos A: 1, H: 1
 Taraba A: 1, T: 1
 Tarján F: 2
 Tarjáni I: 2
 Tass I: 1, M: 1
 Tetlák I: 1, H: 1
 Thomai A: 1, I: 1
 Tódor F: 2
 Toffler K: 2
 Toma F: 1, I: 1
 Tomai I: 1, K: 2
 Tomcsik M: 1, H: 1
 Torkos É: 1, H: 1
 Tóth Kovács F: 1, H: 1
 Tőkés I: 1, H: 1

Törőcsik F: 2
 Trabak M: 1, H: 1
 Trelegyik K: 2
 Trucz F: 1, E: 1
 Trupulai F: 2
 Untervéger I: 1, H: 1
 Urvai F: 2
 Várally E: 1, H: 1
 Vasvári F: 2
 Vér A: 2
 V. Horváth F: 1, M: 1
 Vida Szücs M: 2
 Vidéki K: 1, M: 1
 Vidovenyecz M: 1, H: 1
 Wigner K: 2
 Witzig K: 1, E: 1
 Zakhiridesz K: 1, H: 1
 Zeiler M: 1, H: 1
 Zelenák I: 2
 Zsadony F: 1, H: 1
 Zsákai Farkas E: 2
 Zsibrita I: 1, H: 1
 Zsunk F: 2

857–1771. sorszámúak az egy-egy család által viselt nevek, amelyeknek száma 915. Ezek felsorolását a foglalkozási csoportonként oldottam meg. Első helyen tehát a földműveléssel foglalkozók (F) 145 neve következik ebben a kategóriában.

Andó	B. Tóth	Fiteró	Huszárik
Antal	Bubik	Flestje	Hutai
Baki	Bulk	Fodorcsik	Irimiás
Baló	Busánszki	Furár	Ivánov
Balogán	Czellár	Füvesi	Jáger
Belák	Czene	Gágy	Janicsek
Belencán	Csávás	Gilicze	Kádár
Bencei	Csepelényi	Golond	Kárik
Bendlóczky	Csiaki	Gotran	Keller
Beretka	Csóti	Hamer	Keveczki
Bereznai	Csökmei	Harmati	Kingyel
Biczók	Dékány	Heregyán	Kisa
Bitter	Dencsi	Hermann	Kiss Horváth
Bodai	Détári	H. Mucsi	K. Németh
Bodri Horváth	D. Kiss	Hojcsi	Koczi
Bóka	Dolog	Homlok	Komócsi
Borsi	Dudás	Hornok	Konczos
Bőjthi	Fejős	Hován	Konderka
Brena	Felföldi	Hrivnyák	Korom

Korponai	Máriás	Palacsik	Surányi
Kostják	Márkus	Parácsai	Süveges
Kosztolányi	Matók	Pázsik	Szentiványi
Krátki	Meggyesi	Petrecz	Sziakovics
K. Szabó	Mellis	Petrun	Szin
Láda	Meszlényi	Petrus	Sztucska
Lánczi	Mikorics	Petruzsán	Téren
Lezanyecz	Misurda	Pulitzer	Todorán
Lindász	Mitrik	Remszó	Tóth G.
Liszкаи	Mogyoróssy	Restár	Tóth Major
Lovász	M. Papp	Sághi	Ulmer
Lőrincsik	Multyán	Sallai	Vajnai
L. Tóth	N. Horváth	Seráj	Valent
Lukácsik	Nobik	Sipaki	Vidi
Mácsár	Nyabacska	Slahor	Vidó
Magut	Öre	Springer	Volenszki
Manya	Óze	Stofa	Zana
			Zsoltér

A következő csoport az értelmiségi (É) foglalkozásúak kategóriája, amelybe 62 egyszer előforduló név, s ugyanennyi család tartozik.

Adamcsok	Frecska	Kámenszki	Peterdy
Alexay	Gálfy	Kirner	Petrik
Altnöder	Gallotsik	Kovássy	Platsek
Ambrózy	Gass	Kökény	Pongrácz
Bretán	Gergely	Krasznai	Rajz
Bugyán	Goldmann	Lindenfeld	Sain
Büchler	Gyurán	Liska	Six
Csermák	Hauser	Milakovszki	Sulyok
Darányi	Hazai	Mittelholzer	Szekerka
Dolch	Honigschnabel	Mlinarics	Szenttornyai
Domaniczky	Janka	Murvai	Szlavi
Endes	Jarolin	Münstermann	Szólószeghy
Exner	Jeszenszky	Olgöver	Técsy
Fáber	Kacskó	Pálffy	Veres Borcsa
Faith	Kalch	Pálmai	Wéber
Ferenc			Zsoldos

A tisztviselők (T) közül 52 nevet viselt csak egy-egy család.

Ardai	Bozsai	Géczy	Haviár
Bajkán	Bukovinszki	Gottstag	Hencz
Baranyik	Buzeskó	Göndör	Holcsuk
Bárófi	Csankó	Grosser	Institoris
Boldog	Csengey	Gyökös	Jánosy

Karkus	Márta	Ocsenás	Ruzsa
Kassay	Merényi	Perényi	Sajtos
Kaufmann	Meznerich	Perli	Schoen
Kolus	Nádas	Petéék	Seidl
Krizsnyai	Nádoba	Regős	Várallyi
Krucsó	Neumann	Reichardt	Véber
Lócser	Nikl	Róbert	Zeigler
Lőrík	Nyilas	R. Tóth	Zilahy

Az alkalmazottak [A] egy család által viselt neve összesen 92.

Acsai	Germán	Kucsera	Schiller
Altman	Grác	Lazanyecz	Scholz
Bobák	G. Tóth	Lirka	Schön
Bognár	Gurits	Mány	Soltész
Buzi	Gyalog	Matusinka	S. Veress
Chemez	Gyóji	Mező	Szalkai
Czudor	Hajnal	Morvay	Szebellédi
Csapai	Hasza	Musabek	Szlovák
Csicselyi	Hellebrandth	Neszuk	Szővérfi
Dancsovszky	Hemző	Orémusz	Szvák
Dobisz	Honfy	Petők	Takó
Ecséri	Hős Nagy	Petrina	Támadás
Fábi	Huppert	Pollini	Tolvay
Fabula	Hustyik	Polonkai	Vadászi
Feldmüller	Istók	Porzsolt	Vakulya
F. Kafferna	Jenei	Puza	Vandzsó
Flamm	Kabát	Ráduly	Vaskó
Frank	Kalácsi	Reiter	Vikor
Frankó	Kereszturi	Rév	Vilmrotter
Frend	Kéri	Rigó	Wakszmann
Fux	Kocziczki	Saári	Winczheim
Füredi	Körmendy	Sánta	Zahári
Gazsó	Körössy	Sántha	Zerényi

Legtöbb ebben a kategóriában az iparral foglalkozók [I] családneve: 163.

Adamovics	Báyer	Bolka	Czihat
Ádámszky	Belopotóczki	Borbély	Csarnai
Alföldi	Bencze	Boris	Csekány
Ambrózi	Benczur	Borza	Cselénszki
Andrási	Bende	Bozsé	Cs. Kiss
Andriska	Beranek	Brachna	Dánó
Bába	Berezvai	Bréhm	Darai
Balaton	Bikisán	Budavári	Décsi
Barázda	Bodzák	Büngösdi	Demcsák

Diószeghi	Hürkecz	Manheim	Szellei
Drobnik	Inokai Tóth	Medvés	Szenti
Drobnják	Jakab	Méri	Szentkirályi Tóth
Durst	Jancsik	Merle	Szentmiklósi
Endes	Jelinek	Micsinay	Szittner
Erb	Juhai	Mihálik	Szlapácski
Fári	Kanász	Morva	Szlata
Feiler	Katyján	Murányi	Sz. Németh
Félix	Kizur	N. Tóth	Szodrai
Fiam	Kodrán	Ótott	Sztolorán
Flechenstein	Kohuth	Pálosi	Szvám
Flór	Kotasz	Páskuly	Telek
Folyvárszki	Kozsahuba	Pászti	Timár
Forgó	Kreis	Patai	Tokai
Fölker	Kriczki	Ponyiczki	Tomka
Fulai	Kulimár	Preznyik	Trencsényi
Gágyor	Kurunczi	Rádai	Trunkóczi
Gajdács	Kutasi	Rajli	Turna
Gajdár	Lajpold	Rechnitzer	Ugró
Galbács	Leichter	Rosenczveig	Urszuly
Garas	Lévai	Rosenthal	Urzó
Gerre	Liszai	Rumel	Vantara
Grummel	Locskai	Ruzicska	Venk
Györki	Lorch	Schäffberger	Verebélyi
Haán	Lorenz	Schmidbauer	Vlcskó
Hadelán	Lovászi	Segyevi	Wabitsch
Hajas	Lővin	Sörös	Wellesz
Hamzsek	Ludvig	Stuck	Winter
Háromházi	Makray	Szakó	Wolvovits
Heckel	Malatinszki	Széchi	Zahorecz
Hrusz	Málik	Szécsi	Zeitler
Hudi			Zronarovics

A kereskedők és segédek, vendéglősök és pincérek stb. csoportjába (K) 125 egyetlen család által viselt név sorolható.

Abelesz	Both	Donáth	Friedrich
Adamik	Brányi	Donauer	Frommer
Angyal	Bretner	Dragos	Gerencsér
Anisfeld	Brünner	Eckstein	Gém
Benjamin	Bukor	Éhling	Glaser
Beregi	Chovan	Ertsey	Göcz
Berger	Czikk	Faludi	Gremesperger
Bergmann	Cz. Nagy	Fatter	Gyurik
Bille	Csenger	Fleischmann	Gyurjancsik
Boldizsár	Csernók	Fränkl	Halil
Boskovitz	Dorner	Frey	Herskovics

Hoffmann	Löbl	Popity	Szucsigán
Holly	Ludescher	Presser	Tatzl
Hosszu	Maros	Punyi	Thier
Iczkovits	Martin	Rásó	Timcsák
Janáki	Micskei	Réti	Tokodi
Jegyinák	Miszka	Rosner	Tövis
József	Móhr	Salzer	Trehászki
Just	Mosolygó	Schilinger	Ungár
Karikó	Nadabán	Schuszter	Ungvári
Kauer	Nemetz	Selmeczi	Vajda
Keck	Neufeld	Skolák	Vári
Kelemen	Niederländer	Strausz	Váróczi
Kemény	Nótári	Strucz	Vetési
Kigyósy	Nuszbaum	Szentandrás	Viski
Komóczy	Öhlschläger	Szép	Weinfeld
Konstantin	Perbelini	Szijjártó Szabó	Weiszfeld
Kositz	Pető	Szirt	Wertheimer
Kovalik	Pilis	Sztanyik	Zajkás
Kövesi	Pillischer	Sztojka	Záborzsky
Léhner	Pless	Szuhi	Zsóri
Liskai			

Meglehetősen sok (120) a napszámosok, mezőgazdasági és gyári munkások [M] ide tartozó családneve.

Abordán	Csikortárs	Huma	Mermeze
Amusz	Csurár	Ignácer	Mihuca
Babics	Csuz	Ille	Mikucz
Bagi	Cs. Varga	Jova	Móga
Bak	Darabos	Juhász Nagy	Moos
Bányai	Dástyik	Kaluzsa	Morgován
Bartner	Dobrotka	Kára	Niedermayer
Bencz	Endre	Koós	Nyemcsóki
Bere	Érsek	Kormányos	Nyikorás
Berhencz	Fassie	Köteles	Pádi
Bibercz	Fenyvesi	Kráml	Ötvös
Bjelik	Füredős	Kurucz	Pántye
Bocsik	Gombos	Lakatos Malkócs	Pápcu
Bokros	Gyapjas	Lakó	Pentye
Boldi	Gyebnár	Leitner	Percz
Bolnár	Gyurics	Lobocsányi	Petroczka
Bótos	Gyurkó	Lunkán	Pipi
Bozsán	Hanzber	Manga	Podobni
Bucsek	Harlósin	Mangró	Polmaniczki
Czipelle	Havancsák	Martyin	Polonyi
Csanda	Herbely	Matust	Polyóka
Csernóczki	Hodják	Melbár	Potoczki

Rasztik	Stahl	Szlávik	Trippa
Riszterer	Starkezi	Szloszjár	Trunger
Rutkai	Szák Kocsis	Szvoren	Trungó
Saja	Száva	Talán	Tüske
Sárba	Szelei Molnár	Teli	Ungi
Sepsei	Szimonidesz	Teorán	Valkoczki
Seszták	Sziráki	Tokucz	Varju
Simai	Szitó	Trink	V. Kiss

Az olyanokat, akiknek foglalkozására külön kategóriát kialakítani nem volt érdemes, egyéb [E] meghatározás alatt csoportosítottam. Közülük csak egyszer szerepel 31 családnév.

Anholzer	Csontos	Jókai	Purcsi
Áron	Dobrai	Kotre	Spalek
Bacsik	Dömötör	Lászlóffy	Sümegi
Bérczy	Drasnyáki	Lubinszki	Trojlovics
Brósz	Filus	Mengyán	Várossy
Bürger	Flender	Mihaló	Weiseth
Csanki	Horovitz	Mitlasovszky	Zselénszky
Csóka	Hunyák	Peisler	

A háztartásbeliek [H] külön csoportot alkotnak, jóllehet kereső foglalkozásnak nem lehet tekinteni ezt. Számuk igen nagy az egyszerű előforduló nevek csoportjában is (113), s többnyire itt is özvegy asszonyok szerepelnek.

Albertus	Erszt	Kérdő	Lübeck
Arnóczky	Fadi	Kliegl	Madzag
Baktai	Fock	Klimaj	Margonyai
Bárdos	Förster	Kluka	Marik
Bauszlik	Gajdán	Kocbauer	Marján
Berczeli	Gelovits	Komát	Martonovics
Bobis	Guttman	Kondacs	Mihácsi
Bomba Farkas	Hacker	Kóra	Misinszky
Borzás	Harsdorf	Korpa	Musik
Bula	Havasi	Kotormán	Ohát
Czipó	Hetényi	Kőisch	Ölvédi
Czol	Hollósi	Kőszegi	Ördög
Csétényi	Horgos	Kruzslicz	Paczali
Csőke	Hozlinger	Kürti	Pager
Dévai	Iruczi	Láng	Paksi
Domsik	Jakolzon	Lefort	Palócz
Dorene	Jakubovitz	Lepora	Paulisz
Dragovanics	Joahim	Lippai	Petrányi
Eismann	Kaján	Lolker	Pinkó
Engel	Kántor	Lustyik	Podovnyi

Politzer	Rósen	Steffek	Thal
Privári	Sajti	Stotzer	Tóth Pál
Prokop	Sarkadi Szabó	Szalma	Túhegyi
Puliczner	Schiff	Szénási	Vadász
Raffay	Schöpflin	Szeremlei	Vágner
Ratkovics	Schreffer	Szrenkányi	Venkur
Risdorfer	Schweiger	Szuhánszki	Werkner
Roczó	Sinka	Talányi	Werner
			Zombai

Az egyszer előforduló nevek között is volt néhány (12), ahol nem volt megadva foglalkozás [Ø].

Benke	Csicsely	Losonczy	Ugrik
Bödö	Gasperik	Muth	Wertheim
Czimek	Grexa	Neuhold	Wilhelm

Amint látjuk, összesen 1771 különböző családnév fordult elő Orosházán 1931-ben. Ez azt jelenti, hogy egy névre 14,07 személy illetve 5,38 család elnevezése jut. Itt figyelembe kell venni, hogy nagyon sok esetben külön családfőnek tekintették az önálló keresettel rendelkező felnőtteket egy-egy háztartásban, s mindig külön szerepeltették az özvegyasszonyokat, ha együtt éltek is gyermekeik családjával. A föntinél tehát valamivel rosszabb lenne a nevek családokra kiszámított megterhelési mutatója, ha nagyobb, a háztartásokkal azonos családjegységekkel számolnánk.

Hallatlanul érdekes lenne a nevek etimológiai összetételét, nyelvi hovatarozását, jelentés és alaki rendszerét is megvizsgálni, de most erre nincs terem, s a meglevő adatok alapján ezt bárki később is elvégezheti. (Különös érdekessége az összegyűjtött anyagnak, hogy az is meghatározható belőle, ki, milyen családnévű a városnak melyik részén lakott. Pontosan ki lehetne mutatni a Szőlőkre, Bónumra, Gyopárhalmára, Rákóczi-telepre stb. jellemző családneveket. Ezt a vizsgálatot majd egyszer meg is próbálom elvégezni egy másik dolgozat keretében.) Most a foglalkozási megoszlások és a családnevek viszonyának föltárását tűztem ki célul, s ehhez előbb nézzük meg az egész település foglalkozási megoszlásának arányát! Mivel a háztartásbeliek esetében a férj vagy a volt férj foglalkozása nincs megadva, ezeket úgy tekintem, mint azokat az eseteket, amelyekben egyáltalán nem szerepel foglalkozás, s mindkét csoport adatait kiveszem a százalékszámítás alapjául szolgáló összegből. Tehát nem a 9530 családjegységhez, hanem csak 7836 családszámhoz viszonyítom az egyes foglalkozási kategóriákat. Mindezek alapján az egyes foglalkozási csoportokban szereplők száma és arány-száma a következő.

F (földműves)	3265	41,66%
É (értelmiségi)	173	2,2%
T (tisztviselő)	143	1,8%
A (alkalmazott)	538	6,9%
I (iparos)	1785	22,8%
K (kereskedő)	710	9,1%
M (munkás)	1032	13,2%
E (egyéb)	190	2,4%
H (háztartás)	1641	
Ø (nincs foglalkozás megadva)	53	

Természetesen az egyes családok és családcsoportok arányszámainak vizsgálatakor is levonom az összes előforduló létszámból a háztartásbeliek és ismeretlen foglalkozásúak adatait. Nézzük először meg a leggyakoribb családnevűeket egyenként!

	Tóth	Horváth	Szabó	Kovács	Kiss	Csizmadia	Dénes	Nagy	Németh	Szemenyei
F	51,8	55,5	44,8	37,5	42,2	75,4	41,6	39,0	59,3	59,5
É	1,3	0,9	1,1	1,2	2,3	0,9	0,8	-	0,9	-
T	-	2,6	1,1	2,3	0,8	-	-	0,9	0,9	1,0
A	4,8	4,4	7,2	7,5	4,7	1,7	6,5	4,6	2,8	-
I	22,5	13,1	24,3	23,6	20,3	10,2	22,0	31,9	21,6	23,2
K	5,6	4,8	6,6	9,8	7,0	1,7	8,1	8,2	5,6	7,1
M	12,7	17,0	12,6	15,6	14,8	9,4	16,3	10,9	6,6	8,1
E	1,3	2,2	2,2	1,2	5,5	-	4,9	3,7	1,9	-

Első pillantásra nem mond semmit az egybevetés, pontosabban: meglehetősen eltérő képet mutatnak az egyes családnevűek foglalkozás szerinti megoszlásai. Amikor azonban figyelmesebben megnézzük az egyes családneveket, azt tapasztaljuk, hogy vannak közöttük olyanok, amelyek országszerte általánosak, nem helyi jellegzetességűek. Mások viszont a környéken nem fordulnak elő, tehát viselőik ősi orosházi származásúak. (Ha mégis megtalálhatók a környéken, akkor minden bizonnyal Orosházáról települtek oda ezek a családok.) Föltétlenül ilyen a Szemenyei, amelynek tagjai a második legnagyobb földműveléssel foglalkozók arányát mutatják, s a legkisebb a honorácior rétegben való részvétele, de a kétkezi munkássá való deklasszálódása is legkisebb. Meglehetősen nagy, majdnem a legnagyobb az iparral foglalkozók aránya is. Ez önmagában is mutatná, hogy a régi

orosháziak a földterület aprózódása révén nem váltak agrárproletárokká, hanem kézművesség tanulásával próbálták megteremteni egzisztenciájukat.

Azt nem lehet eldönteni, hogy mely családnevűekhez települtek később azonos nevek, de azt az eddigi kutatások alapján szinte biztosan meg tudjuk mondani, hogy melyek azok a családok, amelyeknek nevei már az első összeírásokban előfordultak, s a környéken a névtan törvényszerűségei alapján nem élhettek ilyenek. (Ugyanis egy-egy településnév csak akkor szerepelhet családnévként egy község nevei között, ha ismerik azt a települést a névadók.) Az északnyugat-dunántúli települések neveit viselőik mindenképp csak régi orosháziak lehetnek, s így az ő számadataikat összevonva már nagyobb bázisra támaszkodóan általánosíthatjuk megfigyeléseinket. Az általam kiválasztott nevek a már említett Szemenyein kívül a következők: Csepregi, Győri, Győri Dani, Kabódi, Lódi, Lövei, Páli, Rajki, Rajki Tóth, Sitkei, Szendi Horváth, Vági és Zsedényi. Összesen tehát 14 névhez tartozó 378 család. Természetesen itt sem számoltam a csupán háztartásbeli és foglalkozás megjelölés nélküli családokat. A 378 családfő foglalkozási számai és arányszámai együttesen a következők.

F:	234	63,5%	I:	82	21,8%
É:	–	–	K:	20	5,3%
T:	4	1,1%	M:	24	6,3%
A:	9	2,4%	E:	5	1,3%

Vessük össze ezeket a számokat illetőleg arányszámokat a teljes település hasonló csoportjainak az arányszámaival! Azt természetesnek tarthatjuk, hogy jóval nagyobb közöttük a földművesek aránya (több mint másfélszerese a teljes lakosságénak). Értelmiségi itt egy sincs, s kevesebb a tisztviselő meg az alkalmazott is. Meglepő viszont, hogy az iparosok majdnem ugyanolyan arányban szerepelnek. Kevesebb a kereskedő, de leginkább figyelemre méltó, hogy a napszámosságok, mezőgazdasági és gyári munkások aránya a felét sem éri el az összlakosságénak. Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy az őslakosság igyekezett földjét megtartani vagy bérlőként, felesként dolgozni, s ha ez nem sikerült, ipart tanult, de csak nagyon kevés deklasszálódott, vagyis nem belőlük kerül ki Orosháza agrárproletáriátusa.

Tulajdonképpen itt abba is lehetne hagyni a vizsgálódást, de annyi érdekeset rejtenek magukban a nevek és számok, hogy kénytelen vagyok folytatni. Amennyiben sikerült bebizonyítanom fenti állításom, akkor annak a megfordítottja is igaz: amely családnévállomány foglalkozási megoszlása az általánostól a biztosan őslakosok felé mutat közelebbi állapotot, annak a családnévnek a viselői között több az ősi orosházi, mint azok esetében, ahol az ettől való eltérés a nagyobb. Nézzük meg ebből a szempontból is a már felsorolt leggyakoribb családneveinket!

Nemcsak hasonlóságot, hanem a tendenciának megfelelően sokkal jobb arányokat találunk a Csizmadia név esetében. Szinte bizonyossággal kijelenthető, hogy az orosházi Csizmadia nevű családok az első telepesek leszármazottai, s nem sokan jöhettek hozzájuk később hasonló nevűek. Hasonló a helyzet a Németh családdal is. Közel áll még hozzájuk a Nagy és a Szabó családnevűek csoportja, viszont többen települtek be később a Kovács, Tóth, Horváth, Kiss nevűek mellé.

Részletesebb számítások nélkül is megállapítható a Kunos, Gombkötő, Ravasz, Jankó, Csiszár, Fekete stb. családok nagyobb részben eredeti orosháziasága, míg a Molnár, Farkas, Balogh, Dér, Dimák, Bors stb. családok későbbi betelepülése vagy részben más etnikumhoz való tartozása (Farkas). Mindez azonban csak a nagy számok törvényszerűsége alapján fogadható el, s kivételek természetesen itt is lehetnek. Néhány családnál sokkal nagyobb a véletlenszerűség esélye. Hiába foglalkozott földműveléssel például a Tornyi Molnár család száz százalékban, tudjuk, hogy mind az öten Hódmezővásárhelyről települtek Orosházára.

Van azonban egy további tanulsága is a családnevek foglalkozás szerint való vizsgálatának. Még a ritkábban előforduló nevekről is meg lehet állapítani, hogy általában milyen foglalkozásúakra voltak jellemzők. Néha téves megrögződéseket kell ezzel helyesbíteniünk. Nagyon sokak számára a Kohn családnév jellegzetes kereskedőnév volt Orosházán, hiszen sokan ismerték a Gabonapiac téren levő Kohn-boltot, de azt kevesebben tudták, hogy rajta kívül még három iparos Kohn nevű is dolgozott Orosházán, tehát inkább iparosoknak számíthatnak többségükben. Jellegzetes iparosnevek: Veres, Aklan, Kun, Szász, Bokor, Oskó, Holeczka, Zatykó, Zsiga, Gelegonya, Dauda, Balázs, Jódi, Blaskó, Járolí, Stern, Vecseri, Domokos, Novák, Brodszki, Hamza, Káposzta, Verók, Salamon, Hoffer, Devosa, Keszera, Czihanek stb. Kereskedőnevek: Schwarcz, Klein, Pollák, Cseh, Weisz, Löwy, Sarkadi, Beck, Deutsch, Seleszt, Pavuk, Pleskó, Lefkovich, Skorka, Toffler stb. Mindez azt is mutatja egyben, hogy ezek között a nevek között kevés az orosházi alapítók családneve. Tehát az iparosság betelepülés útján is gyarapodott, a kereskedést pedig ritkán választották az őslakos orosházaiak élet-hivatásukul.

Természetesen az egyes családokról még nagyon sokat lehetne megtudni a táblázatokból, de nem meghatározott családnevek és családok struktúrájának, összetevőinek a kutatása volt a célom, hanem éppen fordítva: a családok foglalkozásai-ból általánosítani, vagy legalább bizonyos következtetéseket levonni, s úgy vélem, ezt sikerült is megvalósítanom.

Történeti néprajzi adatok az 1848 előtti Orosházáról

JÁROLI JÓZSEF

Valamennyi település – így Orosháza – levéltárban őrzött iratai számos olyan adatot őriztek meg az utókornak, amelyek segítségével a korabeli népeletre vonatkozóan hasznos információkat kapunk. A peres iratok, végrendeletek, a közhirdetéseket tartalmazó ún. currenskönyvek, egyezségek, házassági szerződések, vagyonleltárak mellett az ún. községi protocollumok a történeti néprajzi kutatás kiemelkedően fontos forrásai.

Jelen dolgozatunkban az Orosháza község levéltárában található az „Orosháza Helység Tanácsa Végzéseinek Jegyző Könyve Az 1820-dik Esztendőnek Szent András Hava (vagyis November) 1-ső napjától Egész 31-ik Januáriusáig (1)829-ik Esztendeig” című községi protocollum¹ 1820 és 1825 közti bejegyzéseit vizsgáltuk át, és ennek alapján mutatjuk be, milyen jellegű történeti néprajzi adatok találhatók e forrásban. A dolgozat terjedelme miatt nem törekedhetünk semmiféle teljességre, mellőznünk kell az igazgatástörténeti, községtörténeti részleteket is. A népelet múltjának módszeres bemutatásától is el kell tekintenünk, hiszen ehhez a rendelkezésünkre álló további protocollum kötet és fent jelzett iratanyag módszeres átnézésére is szükség lenne, egyéb szervek levéltári anyagáról nem is beszélve. A népeletre vonatkozó adatok, szöveggözlések segítségével további kutatásokra serkentő forrásismertetést adhatunk csupán.

Az 1965-ben megjelent Orosháza monográfia néprajzi kötete példaértékű ala-

1. Békés Megyei Levéltár (BML) Orosháza nagyközség iratai V. 329. A. a. 2. kötet (Orosháza tü. jkv.)

posszággal dolgozta fel a város néprajzát, elsősorban a recens anyag alapján.² Levéltári iratok információiból részben koncepcionális okokból, részben a rendelkezésre álló idő rövidege miatt viszonylag kevés került bele az egyes fejezetekbe.

A községi levéltár 1950-ig Orosházán őrzött, akkor még nagyobb teljességben meglévő irataiban folytatott kutatások alapján Veres József, a két világháború között Klein Andor és Szabó Pál publikált kiemelkedő történeti néprajzi értékű iratanyagot. Szövegközléseik eredeti iratai közül több nem került levéltárba, így írásuk történeti forrásértékűvé lépett elő az elmúlt évtizedek során³.

A bemutatandó községi protocollum a falu tanácsának ülésein előforduló különféle témákat rögzítő, ún. szerkesztett jegyzőkönyv, a mai jegyzőkönyvek számos fontos elemét elhagyva készült. Így például 1823-ig azt sem tüntetik fel, hogy kik vettek részt a testület ülésein. Az 1823. augusztus 2-án tartott tanácsülés jegyzőkönyve sorolja fel először a résztvevőket: Göndös István bíró, Kéry János törvénybíró és kilenc községi esküdt, összesen 11 fő⁴. A falusi tanács természetesen nem azonos a polgári kori képviselő-testülettel, jogosítványai annak csupán a töredékét teszik ki.

A jegyzőkönyv rögzíti mindenekelőtt a falusi bíró, a községi előjárók a jegyző választását, az új lakos betelepülésének véleményezését, az utca kapitányok választását, a helység cselédeinek felfogadását, közöl adatokat az előljárárság gazdasági szervező szerepére vonatkozólag. (Ez utóbbi elsősorban a földhasználat, az állattartás, az ún. baromgazdaságok működésével kapcsolatos intézkedéseket jelent.) A tanács terjeszti az uradalom elé a lakossági panaszokat, kérelmeket, megbízza az adószedőket, gondoskodik a helység épületeinek, kútjainak jó karban tartásáról, felülvizsgálja a mesteremberek által a községnek, vagy az evangélikus eklézsiának végzett munkákról készített számlákat, a községi malom, a kocsmá, a mészárszék ügyeiben dönt, a helység szőlőjének kezelésével kapcsolatos részletkérdésekben intézkedik (csőszök, kapás fogadása, a hegymester jelentései alapján döntés a szőlőben kárt okozók dolgaiban stb.).

A tanács elé kerülő ügyek többsége azonban a községi bíraskodással kapcsolatos egyedi ügy. A falusi bíró volt jogosult a jobbágyok kisebb bűnügyeiben és a hatáskörébe utalt meghatározott perértékű polgári ügyekben eljárni. Amíg az előzőekben felsorolt tárgyak a községi igazgatás, a jobbágyközösség belső önszerveződésének gyakorlatát tárják fel, addig a peres ügyek leginkább a mindennapok világába nyújtanak betekintést. A falusi bíró fórumáról az úriszékhez, a főszolgabírói székhez, majd a megyei bírósági fórumhoz volt mód fellebbezni

2. Nagy Gy. szerk. 1965.

3. Veres 1886., 1934.; Szabó P. szerk. 1937., Szabó P. 1937.

4. Orosháza tü. jkv.

a polgári, civilis perekben. A mai értelemben kihágásnak, szabálysértésnek minősülő ügyeket kivéve a vármegye, ha a földesúrnak pallosjoga volt, az uraság, ítélkezett a büntető ügyekben (criminalis perek).

A község elöljárói, nevezetesen a tanács, közhitelességgel összefüggő feladatot is ellátott. Közjegyzői szervezet híján a tanács elé terjesztették a közrendű lakosok a már megkötött jogügyleteiket (adás-vétel, adósságlevél kiadása, megegyezés családtagok vagy peres felek között), a testület tudomásulvéve azt jóváhagyta, elrendelte bevezetését a községi protocollumba. (A vizsgált korszakban már nem az írásba foglalt, vagy szóban született megegyezés teljes szövegét, csak kivonatos ismertetését jegyezték be a protocollumba.) Az előjáróság tagja volt az ún. árvák tutora, vagyis gyámja, aki a szülő nélkül maradt kiskorúak vagyoni ügyeit, azok kezeltetését, gyümölcsötvetését végezte. Munkájával függ össze, hogy több esetben az elhalt szülő részletes vagyonelejtára is belekerült a protocollumba, vagy azért, hogy a vagyont kezelő családtag később el tudjon számolni vele, vagy mindent elérvereztek és a befolyt összegből levonva az elhunyt tartozásait, a megmaradt pénzt kamatoztatták az árvák javára.

A falusi igazgatás történeti vizsgálata most nem tartozván tárgyunkhoz, így néhány, a mindennapokra utaló adattal tudunk csak szolgálni a tárgyunkban. A bírót, a községi előjáróságot és a helység cselédeit általában október utolsó, illetve november első napjaiban választották. A protocollum ügyszámozása is újratekődik 1824-től az új bíró és előjáróság választása után, tehát nem a január 1-jével kezdődő polgári évet vették figyelembe az időszámításnál. A tisztújítást követte a helység cselédeinek felfogadása, ugyancsak október végén, november elején. 1820-ban „A helység szolgálatjára meg kívántató Béreseknak, Kotsisoknak, Gazdaasszonynak megfogadása munkába vétetvén”, a felfogadott két béres évi bérét így állapították meg: „30 f(orin)t pénz, 7 köböl búza, 2 véka kása; egy köböl búza, egy köböl árpa, 2 véka kendermag vetés, 10 font só, egy pár újj, egy pár fejelés csizma, egy szűr nadrág, két darab marha teletetés”⁵. Négy kocsist fogadtak, akik közül hárman kapták fejenként az alábbi juttatást egész évre: „60 ft, 10 köböl búza, 4 köböl árpa, 1 véka kása, 1 posztó nadrág, 2 pár újj tsizma, egy hosszú szűr, 2 darab marha teletetés, egy szekér szalma.” A negyedik kocsis bérét pedig az alábbiak szerint szabták meg: „42 ft, 8 köböl búza, 2 köböl árpa, 1 véka kása, 1 hosszú szűr, 2 pár újj tsizma, 1 posztó nadrág, 2 darab marha teletetés, 1 véka kendermag vetés, egy kotsi ganéj.” „Gazdaasszonynak Özvegy Harsányi Pálné megtartatván a tavalyi bére szerint, melynek következtetésében kap: kész pénzü 100 forintokat, két köböl lisztet, két pár újj, két pár fejelés csizmát, egy kötényt, egy keszkenőt és egy szekér szalmát, egyszersmind köteleztetik ezen bérből maga mellett állandóul egy szolgálot tartani.” A községnek több

5. Orosháza tü. jkv. 8/1820. jkv. sz.

fogata, vonó jószága volt a szükséges utazásokhoz, az előjárók a községházán étkeztek, akik ellátásáról gondoskodott a gazdaasszony.

A község több szomszédos határbéli területen, így többek közt Szénáson, Csákon bérelt földterületeket.⁶ Az ezzel kapcsolatos egyezkedés, a szerződések megkötése a birtokos képviselőivel a községi vezetők feladata volt. (Az ún. árendális szerződések községnél maradó példányai nagy számban megmaradtak az orosházi községi iratokban⁷. Feldolgozásuk, történeti néprajzi vizsgálatuk a jövő kutatásának feladata.) Az árendált földek használatával kapcsolatos intézkedések is az előjárók jogkörébe estek. A bérelt pusztákat, így a szénásit is kétféleképpen hasznosították. Nagyobb része legelőként szolgált, kisebb részén földművelést folytattak, például az előjárók kukoricaföldeket osztottak ki a lakosok között 1822-ben⁸. Ugyanebben az évben a községi vezetők a gyenge kukoricatermés miatt kénytelenek voltak elrendelni, hogy a kukorica „közönséges szedéséig” még a saját földjéről is csak a csősz jelenlétében szedhet a tulajdonos, az elszaporodó lopások miatt⁹. Ez utóbbi rendelkezés azt feltételezi, hogy a termést közösen meghatározott időben törték le. A kukorica mellett búzavetések is voltak a szénási pusztán, amit Bors János 1823. október 25-én előadott panaszja bizonyít. Tőle ugyanis a Szénáson árendált földjéről 4 kereszt búzát elvitt valaki. A tanács elutasította a keresetét, mivel a tilalom ellenére, a föld árendájának befizetése előtt vitte haza a termést és elnyomtatta. Így az sem igazolható, hogy valaki meglopta volna a bejelentőt¹⁰.

A községi előjáróság gazdasági szervező szerepe az árendált földek használatának szabályozása mellett az állattartás, a legelők felosztása, a fűbér megállapítása ügyeiben is érvényesült. A protocollum bejegyzései alapján látható, hogy a község külső legelőin három ún. baromgazdaság járatta jószágait. Az ún. Alsó Gazdaság a bérelt Kis-Csákok pusztát, a Felső Gazdaság az ugyancsak bérelt Szénási pusztát használta¹¹. A Középső Gazdaság Csorvás és Orosháza között, a protocollum adatai alapján pontosan nem lokalizálható területet élte¹². A baromgazdaságok az állattartó gazdák társulásai voltak, közösen fogadták fel a pásztorokat, gondoskodtak a legelő rendjéről, tisztségviselőik szedték be a fűbért a legelőre kihajtott állatok után, viselték a csikós, vagy a gulyás által okozott kárt, ha

6. Mády 1965. 11., 8. Szénást az 1810-es évektől a Károlyi, a Csáki pusztát pedig 1760-ban a Harruckern családtól vette haszonbérbe a község.

7. BML Orosháza nagyközség ir. V. 329. A. e. 2. doboz, 8. doss.

8. Orosháza tü. jkv. 49/1822. jkv. sz.

9. Orosháza tü. jkv. 86/1822. jkv. sz.

10. Orosháza tü. jkv. 97/1823. jkv. sz.

11. Orosháza tü. jkv. 143/1821. jkv. sz.

12. Orosháza tü. jkv. 209/1821. jkv. sz.

vagyona nem volt, utóbb levonva a fizetéséből a kártétel összegét¹³. A gazdaság pénzét a tőke gazda kezelte, ő fizette ki az esedékes összegeket. Egy panaszügyben kelt bejegyzésből tudjuk, hogy a gazdaságok a csikósok részére lovakat tartottak, hogy ne a gazdák gondjaikra bízott lovai közül fogják ki az őrzéshez nélkülözhetetlen hátsólovat¹⁴. A legelők ún. járásokra osztása, ahol az egyes fajta jószág járt, a gazdákkal egyetértésben a tanács feladata volt, sőt az egyes gazdaságok az egyik legelőről a másikra a tanács jóváhagyásával hajthatták át jószágaikat. Ugyanis 1821. március 31-én az Alsó Gazdaság azt kérte a tanácstól, hogy ők 30 esztendeje a rosszabb minőségű Kis-Csákón legeltetik jószágaikat, addig a Felső Gazdaság a jobb minőségű szénási legelőn. Ez az állatokon is meglátszik, a jobb legelő után könnyebben vészeli át a telet, kevésbé romlanak le, az őszi behajtáskor pedig kövérebbek a szénási legelőn járó marhák, mint a csákoiról hazakerülő. Ezért azt kérték, hogy miután mindenki azonos összegű fűbért fizetett, a tanács engedélyezze, hogy a két gazdaság felváltva használja mindkét legelőt, hogy a jobb minőségű és a gyengébb mindkét társulat marháinak egyaránt táplálója legyen. Az előadottakból az is kiderül, hogy a bérelt legelők egy részét, amint már fentebb említettük, a község is feltörte, másrészt az árendált terület mellett az uraságnak volt szántója, ami a barmok forgását megnehezítette. A tanács hozzájárult a felváltva legeltetéshez, ha az Alsó Gazdaság megfelelő kutak csináltat a csákoiról legelőn, ami meg is történt¹⁵. A két gazdaság felváltva legeltetésének kulcskérdése, így a legelő kezelésének is, a kutak ásása, jó karban tartása, amely szintén a baromgazdaságok költségén és gondoskodásában történt. A tanács adott engedélyt arra is, hogy idegenek megfelelő összegű fűbér ellenében bérelt legelőre hajthassák állataikat¹⁶.

A juhok legeltetését néhány gazda által közösen fogadott juhász végezte, külön társulatot nem alkottak¹⁷. A juhokat a bérelt legelők nekik kijelölt járásaiban, a nyomáson, illetve a juhtartó gazdák ugarföldjein is legeltették¹⁸, bár az is előfordult, hogy a juhászok az ökörorsó járásába hajtották be a rájuk bízott állatokat. A tanács szigorú tilalommal élt a károkozás miatt, hiszen a juh után már más állat nem legel szívesen¹⁹. Külön rendszabályok vonatkoztak a belső legelő, a nyomás használatára, amelynek rendjét a választott nyomási csőszök vigyázták²⁰.

13. Orosháza tü. jkv. 216/1821. jkv. sz.

14. Orosháza tü. jkv. 58/1823. jkv. sz.

15. Orosháza tü. jkv. 143/1821. jkv. sz.

16. Orosháza tü. jkv. 59/1822., 46/1825. jkv. sz.

17. Orosháza tü. jkv. 50/1823., 52/1823. jkv. sz.

18. Orosháza tü. jkv. 143/1822., 22/1824. jkv. sz.

19. Orosháza tü. jkv. 48/1822. jkv. sz.

20. Orosháza tü. jkv. 28/1825. jkv. sz.

A tanács gazdasági szervező szerepéhez tartozott a marha rovás lebonyolításának elrendelése is, amely alapján került sor később a fűbér kivetésére²¹.

A protocollum bejegyzéseinek többsége a lakosság kisebb jelentőségű bűnügyeivel, polgári peres ügyeivel foglalkozik.

A büntetéssel sújtott esetek közt lopás, kártétel, káromkodás, kocsmai verekedés és összeszólalkozás, önbíraskodás, jogtalan vádaskodás, sértegetés szerepel. Csaknem minden ügy értékes adalékot szolgáltat a mindennapi élet részleteinek megismeréséhez. Gabnai János és Nemes Csik Mihály juhászok Horváth Pál nyájukba keveredett kosát levágták és Gabnai az uraság vincellérjének el is adta a húsát 3 forintért. Büntetését a „nemeseket illető törvény útjára utasították”²². Társadalmi állására volt tekintettel a tanács Krajtsovits János céhmester esetében, aki azzal vádolta Lázár Sámuel asztalost, hogy az általa adott 13 darab jó deszkát elcserélte és „szulyos deszkából” készítette neki a két nyoszolyát és két hátsapadot. A tanács két asztalos és két esküdt kiküldésével akart pontot tenni az ügyre, hogy a deputátusok szakvéleménye alapján dönthessen. A vizsgálatot meg is ejtették, a munkát megfelelőnek ítélték. A megrendelő azonban nem hitt a deputátusok jelentésének és az asztalos házának felkutatását kérte a tanácstól. Az engedélyt megkapta, de a házkutatás nem járt eredménnyel. Mivel nem hitt a jelentésnek, az asztalost tolvajnak tartotta, 12 pálca büntetést érdemelne, de most céhmester, ezért „holnap reggelig tartó árestomra” változtatták a pálcákat²³.

Az elvesztés körülményei miatt érdekes Bogdán Horváth Mihály menyé, Rajki Éva panasza. Amikor a „múlt nyáron a tanyájukon életet takarván a rudas mellé tett réklije ellopott, s azt most tanyabéli szomszédjánál Fazakas Jánosnál találta légyen;” A bevádolt szomszéd azzal védekezett, hogy a saját árpaföldjén találta a ruhadarabot és tulajdonosát nem ismerve a saját menyének adta oda, aki viselte is. A tanács elmarasztalta a vétkest, mert nem jelentette be a talált tárgyat, a ruha kopásáért még öt forint fizetésére is kötelezte²⁴.

Gyarmati István nyilván építkezni akart, ezért a házhelyén felhalmozott vályogot szénával takarta le, hogy az időjárástól védve legyen. Ezt dézsmálta meg egyik lakostársra, akit 12 pálcára ítelt a tanács és ha a vályogban kár keletkezett, azt is meg kell térítenie²⁵.

Jellegzetes alakja volt a korabeli községnek az a román faszén árus, akitől pénzes gyűszűjét, vagyis a pénz tárolására szolgáló vastag bőrvét lopták el²⁶.

21. Orosháza tü. jkv. 34/1822., 36/1822. jkv. sz.

22. Orosháza tü. jkv. 16/1820. jkv. sz.

23. Orosháza tü. jkv. 90/1822., 93/1822., 96/1822. jkv. sz.

24. Orosháza tü. jkv. 17/1820. jkv. sz.

25. Orosháza tü. jkv. 31/1820. jkv. sz.

26. Orosháza tü. jkv. 118/1821. jkv. sz.

A rétgazdálkodás néhány jellemző vonására utal Lukács Szabó István panasza, ugyanis Csinos István „Szénáson 12 rudas szénáját a nyilasárol lopva elvitte”²⁷.

A büntetés elszenvedésének körülményeire utal Zsuffa Jánosné esete, akit tolvajlásért a reggeli istentisztelet előtt csapnak meg 12 korbácsütéssel²⁸.

Az elszabaduló indulatok gyakran káromkodásban jelentek meg nők, férfiak ajkán egyaránt. Tóth István pusztagazda jelentette a tanácsnak, hogy a vetésben lovait legeltető Görbics István, amikor ettől eltiltotta, rútol szidalmazta. (10 pálcára ítélték²⁹.) Pusztai András búzaszedő 1821 novemberében tett panaszt az öt mocskoló Molnár Ferencné ellen. A kihallgatás során kiderült, hogy a vádló Molnárék kamrájából akarta elvinni a vetőmag búzát, amit nyilván nem akart megengedni az asszony. Végül fel kellett bontania a vermet, hogy a tartozást kiegyenlíthesse³⁰.

Az orosházi ember mentalitására vall az alábbi eset: „Nemes Döme András abbéli panaszló levelére, hogy folyó hó 25-kén felesége a szöllőből jövén, fejkendő nélkül, melyet a melegség miatt letett, Fehér Györgyné őtet azért megbögtelenítette, mondván, hogy ha fekető nélkül akar járni, mennyen a németek közé, vagy tán azon keszkenőbe, mellyel a fejét kellene bekötni, több annál nem lévén, megyet hoz.” A gyanúsított kihallgatása során arra hivatkozott, hogy Döméné régi ismerőse és tréfából mondta neki a sértésnek vett szavakat. A tanács a sértett megkövetésére ítélte³¹.

Más esetben a sértés tettelegességet szült: „Paulovits János panaszra jövén Borsos György molnár ellen, hogy tegnapelőtt a malmába egy véka búzát tolván talicskán, a malom előtt ülő Bokor Istvánnal, Borsos Györggyel és ennek feleségével beszédbe eredvén, beszéd köz ditsekedett; hogy néki ez idén annyi gyümöltse és bora lesz, hogy miólta szöllője van, annyi soha sem volt. Melyre Borsos Györgynek felesége azt mondván, „Az Isten soha se adjon kendnek, mert Kend a szegénynek nem juttat belöle.” Erre Paulovits megindulván, az asszonyt ezen rossz mondásáért huntzfutnak nevezte, erre felugorván az asszony férje Borsos György Paulovits Jánost a tömőfával főbe ütötte, többször is megütötte volna, ha Bokor István a tömőfát megkapván, kezéből ki nem tsavarta volna;”

A tanács a tömőfával elégtételt venni akaró molnárt 12 pálcaütéssel rendelte el megfenyíteni³².

A szénási bérelt föld egy részét a község továbbadta a lakosoknak, mint albér-

27. Orosháza tü. jkv. 274/1821. jkv. sz.

28. Orosháza tü. jkv. 14/1822. jkv. sz.

29. Orosháza tü. jkv. 100/1821. jkv. sz.

30. Orosháza tü. jkv. 299/1821. jkv. sz.

31. Orosháza tü. jkv. 218/1821. jkv. sz.

32. Orosháza tü. jkv. 239/1821. jkv. sz.

lőknek. Pusztai János kovácmester is váltott magának ebből, de a bíró panasza szerint nagyobb területet szántott fel, mint amennyiért az árendát megfizette. A tanács a törvénybíró és egy esküdttel küldött ki, hogy mérjék fel a ténylegesen használt területet és a kibérelt föld mennyisége feletti terület használatáért kétszeres árenda fizetésére kötelezték, mint „tsalfaságban járót”³³.

A nád és szalmatetős házakból álló faluban nagy veszedelem volt a tűz. Ezért az utcán való pipázást is sok helyütt tilalmazták. 1821 márciusában Séllei Pál a nagy szélben szájában égő pipával kocsizott végig a helységen. A tanács vakmerő cselekedete miatt testi büntetésre érdemesnek tartotta ugyan, de fiatalabb korában szerzett sérülésére tekintettel „12 óráig tartó árestomra” ítelték³⁴.

Más községben, így Orosházán is tiltották a hangos mulatozást. 1823. január 4-én „Vörös István Éjjeli Vigyázó feladván Szulla Istvánt, hogy újj esztendőkor magánál bandát tartott és duda muzsikált. Végeztetett: Bizonyos lévén az, hogy Szulla István a köz végzés ellenére a maga házában bandát tartott, mint a tilalmat megvető 12 páltza ütessel bünteteni meg”³⁵. Két esztendővel később 1825 júliusában „Pápai András és Hegyi György juhászok, nappal az után muzsikáltatván magokat kurjangatva; más jámbor lakosoknak botránkoztatására lenni nem írtódván, behajtottak... Végeztetett: Ebbéli helytelen cselekedetjek annyival inkább figyelembe vétetvén, mivel azáltal másoknak is rossz példa adódik afféle korhelyságra, és különben is a jószágot elhagyni a nyomáson gondviselés nélkül, hibás tselekedet lévén, Hegyi Györgyöt 12 páltzára, Pápai Andrást pedig, mint akit Hegyi György tsábitott magához 8 páltzaütésekkel megfenyíttetni”³⁶.

A tanács elé kerülő polgári peres ügyek legnagyobb része az örökösödési és egyéb vagyoni ügy. Sokan keresik igazságukat a béres és a gazda közti vitás esetekben. Adósság behajtása, kártétel miatt elégtétel szerzése, egyezség nem teljesítése körüli pereskedés is előfordul több-kevesebb gyakorisággal a protocollum bejegyzései között.

Az előforduló örökösödési ügyek között mindössze két olyan található, amelyben a szülő, illetve a nagyszülő által tett végrendelet ellen szólal fel érdekelt fél. Kéri János és Kéri József két leánytestvére ellen indított pört, hogy az elhunyt özvegy édesanyjuk által csak a leánytestvérekre hagyott vagyon nem őket illeti meg, mivel „a nemtelen polgároknak javaik nem leányaikat, hanem férfi ágon lévő örököseiket illetik...” A leányok azzal védekeztek, hogy anyjuk, mint a végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt édesapa örököse, jogosan készíthetett végrendeletet és a felperesek közül a másik fiát a vele való bánásmód miatt rekesz-

33. Orosháza tü. jkv. 53/1820. jkv. sz.

34. Orosháza tü. jkv. 130/1821. jkv. sz.

35. Orosháza tü. jkv. 5/1823. jkv. sz.

36. Orosháza tü. jkv. 34/1825. jkv. sz.

tette ki az öröklésből. A tanács a leányoknak adott igazat, az elsőrendű felperes az ítéletbe nem nyugodott bele, az úriszékhez fellebbezett³⁷. A másik panaszos, Öreg Szekeres Takáts Mihály unokája, Száz Péterné kevesellte a nagyapja által neki juttatott fél szőlőt, amit az idős ember gondozásának fejében kaphatott. Kérte, hogy nagybátyja a neki testált vagyonból még valamit adjon át neki. A tanács a végrendelet megváltoztatására nem lévén feljogosítva, az úriszékhez utasította a kérelmezőt³⁸. Mindkét esetben a fiági örökösödés rendszerének meglétét láthatjuk a törvényes, illetve a törzsörökléssel szemben³⁹. Az anya és a fiúk közti egyenlő vagyoneelosztásra találunk példát a 97/1821. tü. jkv. számú bejegyzésben. „Özv. Bolla Györgyné, Bolla János és Mihály fiaival megjelenvén a Tanács előtt azon jelentéseknek előadásával, hogy néhai Bolla Györgytől maradt jószágot az Annyok, 4 fjak és egy testvér leányok között felosztották úgy, hogy az egész elosztott vagyon 3325 forintra betsültetvén, abból a még nőtelen két fjunak megházasodására 200 forintot, hajadon leány testvéreknek kiházásítására 30 forintot és a kisebb szőlőt kihagyták, és így még osztandó 3095 forint maradt; melyből mindegyik fjunak 619 forint jutott, ugyanannyit az Annyoknak is; ezen kívül maradt még az Annyok kezei között egy 5 kapás szőlő, melyet az Annyok életében kiadni nem akarja, nem is adja, ígérvén, sőt, azt nyilatkoztatván ki, hogy halála után azon szőlőn mind a négy fjak egyformán osztozzanak; ezen egységre Végeztetett: Későbbi tudományul beiktatni.” A fiági örökösödés érvényesül ez esetben is, az anya egyenlő részt kapván, a visszatartott szőlővel együtt özvegyi joga érvényesül, megélhetése biztosítására. A leánytestvér csak a kiházásítás összegét és a kisebb szőlőt kapta örökségül. Az özvegnél maradt szőlőre a négy fiút utóörökösnek rendelte az édesanya, azzal, hogy halála után egyenlő részben kapják meg⁴⁰.

A jobbágy családfő után maradt vagyon három részből tevődött össze: az ősi családi vagyon, a családfő és a házastársa által közösen szerzett ún. szerzeményi vagyon és a feleség által a házasságkötéskor bevitt vagyon⁴¹. A tanács elé került perekben mindhárom vagyonrésszel kapcsolatban találunk bőségesen adatokat.

Rajki Péterné 1823-ban benyújtott keresetében fiát akarta köteleztetni arra, hogy a volt férje utáni jussukat neki és leányainak adja ki. A tanács döntése szerint a fiú kezén levő vagyon az apa után maradt ősi vagyon, ami őt illeti, hajadon testvérét ugyanúgy köteles kiházásítani, mint korábban a másik leánytestvérét már kiházásították⁴².

37. Orosháza tü. jkv. 91/1821. jkv. sz.

38. Orosháza tü. jkv. 87/1822. jkv. sz.

39. Tárkány Szücs 1981. 760.

40. Tárkány Szücs 1981. 753.

41. Tárkány Szücs 1981. 719., 721., 357., 346–348.

42. Orosháza tü. jkv. 63/1823. jkv. sz.

A férj vagyonából nem részesülő újránházasodott özvegy keresetét elutasítja a tanács, mivel néhai Kis Csizmadia István özvegye, ifj. Bors István felesége a Csizmadia házhoz hozományt nem vitt, férje vagyona pedig a gyerekeit illeti⁴³.

Több ügyben előfordult, hogy az özvegy a házasságba bevitt, saját apai jussát, vagy a házasságkötéskor szüleitől kapott hozomány értékét pénzben, vagy természetben kéri vissza. Vági János özvegye például 1821-ben adósságlevelet kér sógorától arról az 550 forintról, amit saját apai jussából vitt be a házasságba, és férje betegségére a magáéból 55 forintot költött. A tanácsi határozat szerint a hozomány összege semmiképpen sem illeti meg a Vági familiát, adósságlevelé kiadását rendeli el az özvegynek, a keresett összeg erejéig⁴⁴. Özv. Szász Péterné fia ellen nyújtott be panaszt, aki szövőszékét, fazekasát, asztalát, egy padját és „egyes háts karszékét” nem akarja átadni. Végül az anya a szövőszéket átadta a fiának, a többi ingóságot megtartja magának⁴⁵.

Az elhalt feleség által a házasságba bevitt javakat a gyerekek egyenlő arányban öröklik. Molnár János két leánytestvérét panaszolta be, hogy „az ez előtt két héttel Testamentom tétel nélkül meg-halt Köz Annyoknak ágybeli ruháit és öltözőit” a tudta nélkül elvitték és megosztottak rajta. Ez esetben azonban az ingóságok egyenlő arányban illetik a testvéreket, a tanács ezért elrendelte azok visszavitelét és két esküdt által három részre osztását, amiből mindenki megkapja a magáét⁴⁶.

A vizsgált időszakban egy esetben talákoztunk olyan ügygel, amikor az özvegy, Szilasi Horváth Györgyné férje és gyermeke halála után kéri a móríngot (60 ft.) neki kifizetni. (A férfi halála után megfelelő feltételek esetén az özvegynek járó pénz, ingóság, vagy ingatlan, a túlélő házastársat akarta vagyoni előnyben részesíteni⁴⁷.)

Az elhalt szülő vagyonát részletes jegyzékbe foglalták a falu árvagyámja számára, hogy a kiskorú örökösöknek később átadható legyen, vagy az ingóságokat elárverezték és a befolyt összeget gyümölcsöztették, amíg a jogos tulajdonosa nagykorú nem lett. Dolgozatunk Függelékében négy vagyonleltárt közlünk, amelyeket bejegyeztek a protocollumba. (Van olyan eset is, amikor a vagyonleltár külön irat, tételeit nem másolták bele a jegyzőkönyvbe.) Ezek közül a legrészletesebb néhai Salamon Mihály vagyonának becsü jegyzéke⁴⁸. Tételes felsorolását találjuk a ház valamennyi helyiségében található és a családfő szerzeményi vagyonát képező ingóságoknak. Két tagban levő szőlője is volt, ami felett szintén

43. Orosháza tü. jkv. 219/1821. jkv. sz.

44. Orosháza tü. jkv. 206/1821. jkv. sz.

45. Orosháza tü. jkv. 78/1823. jkv. sz.

46. Orosháza tü. jkv. 73/1823. jkv. sz.

47. Orosháza tü. jkv. 98/1822. jkv. sz., Tárkány Szücs 1981. 363

48. Orosháza tü. jkv. 61/1823. jkv. sz.

maga rendelkezett, tehát örököseire átszállhatott. E becsüjegyzékből hiányzik azonban az állatállomány felsorolása, amire a bejegyzésből nem kapunk magyarázatot. Luczó Mátyás ellicitált vagyona feljegyzésében viszont már az állatállomány is felsorolást nyert a gazdasági felszerelés és a bútorok mellett⁴⁹. A megholt feleség ruháit, ágybelijeit a gyerekei örökölték. Néhai Török Mihályné ellicitált ruháinak, ládájának és egy német rokkának az árverezési jegyzéke a múlt század eleji, nem a háztartásban előállított ruhadarabokat sorolja fel. Nincs benne például a házilag előállított vászonnemű, fehérenemű stb., ami rendes körülmények között a női staffirungban egyébként megvolt. (Valószínű ezen megosztottak az érdekeltek⁵⁰.) Garaj Mihályné vagyonleltára viszont a ruhaneműkön kívül az ágybelieket is felsorolja, és ő már nem ládát, hanem sublótót vihetett a házasságba⁵¹. A vagyonleltárak részletes elemzése meghaladja dolgozatunk terjedelmét, de a közölt bejegyzések adatai is jól mutatják, hogy a korabeli gazdaság, háztartás milyen eszközállománnyal rendelkezett, illetve az asszonyi vagyonleltárak viselettörténeti információkat tartalmaznak.

A vagyoni ügyek közt több érdekes esetet találunk a nagycsaládból kiváló fiú és az apa közti helyzet rendezésére, a szülőnek az őt eltartó fiával kötött egyezségére, miután vagyonát szétesztotta a gyerekei között.

A gazdák és a béresek vitáiban legtöbbször a gondatlanságból kárt okozó béres fizettségének visszatartása, a megbetegedett béres betegsége idejére járó bérének ki nem fizetése szerepel. De az is előfordult, hogy a béres a gazda fiát megverte és az apa el akarta küldeni. A tanács a gazda fiának bántalmazásáért 12 pálcára ítélte a tettést, de a megszolgált bérének kifizetésére kötelezte a gazdát⁵². Sok vitás esetben a gazda kifogását, panaszát a béres javára nem akceptálta a tanács, mert a gazda nem jelentette be a tanácsnak a felfogadását, ami kötelessége lett volna. A vitás ügyekkel kapcsolatos határozatban sok helyütt megtalálható az évi bér kimutatása is. Hoducz Tódor béres évi bére 1821-ben: „Kész pénz 20 f., Rugott borjú 15 f., Egy hold búza vetés 14 f., fél fertály kukuritza 7 f., Egy kotsi ganéj 2 f., Egy kotsi szalma 2 f., Suba 20 f., Kalap 4 f., Szürnadrág 5 f., Szürkankó 5 f., Két pár csizma 10 f., Egy pár fehér ruha 5 f., fél véka kendermag vetés 2 f., Summa 111 forint.”⁵³ Jóri Sára szolgálonak Szent Györgytől az év végéig kiadandó bére: „Rokolya 7 róf per 45 xr 5 f. 15 krajcár, Egy pár fehér ruha 8 róf per 30 xr 4.- f., Kék kötény 2¼ róf per 36 xr 1 f. 21 xr, Egy keszkenő 1 f. 30 xr, Egy pár új csizma 4 f., Ködmöny 7 f., Konyha kötény 1 f 30 xr, 24 f. 36 xr.” (összesen)⁵⁴.

49. Orosháza tü. jkv. 122/1821. jkv. sz.

50. Orosháza tü. jkv. 132/1821. jkv. sz.

51. Orosháza tü. jkv. 15/1823. jkv. sz.

52. Orosháza tü. jkv. 129/1822. jkv. sz.

53. Orosháza tü. jkv. 214/1821. jkv. sz.

54. Orosháza tü. jkv. 29/1822. jkv. sz.

Az orosházi tanácsi jegyzőkönyv 1820–1825 közti bejegyzéseinek e vázlatos bemutatása is úgy hisszük jól mutatja, hogy a néprajzi kutatás egyetlen esetben sem nélkülözheti e forrástípus módszeres feldolgozását, adatainak beépítését a recens anyagból nyert információk közé.

IRODALOM

Mády Zoltán 1965. Orosháza határának története In: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula Orosháza.

Szabó Pál 1937. Orosháza. Helyrajz, vízrajz, történelem. Orosháza

Szabó Pál szerk. 1937. Az Orosházi Szépművéses Céh Évkönyve 1937. Orosháza

Tárkány Szücs Ernő 1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.

Tárkány Szücs Ernő 1983. A vásárhelyi „baromgazdaság”. In: Kiss Lajos Emlékönyv. Szerk.: Dömötör János és Tárkány Szücs Ernő. Hódmezővásárhely.

Veres József 1886. Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza. (Második kiadása 1934. Orosháza.)

Függelék

1.

Néhai Salamon Mihály vagyonainak Betsüje

	Betsü f.	ár X.
I. A ház minden hozzátartozandó épületekkel	850	–
II. A Belső Kis szobában:		
1. Egy nyoszolya egy párnával és kék takaróval	2	–
2. Két fenyő láda, egyik kékre festett, másik fejér	4	–
3. Egy ótska hurka töltő	1	–
III. A Nagy szobában:		
1. Egy asztal festett két háts pad székkal	7	–
2. Egy kasznyi üveges pohárszékkal vagy fedelivel ótska	10	–
3. Két karos karszék festett	2	–
4. Egy festett láda alsó fiókkal	3	–
5. Két karszék	1	–
6. Két czin tányér egy czin csésze és 4 czin kalán	2	–
7. Tányér tartó fogas festett ótska	–	30
8. Egy fal óra réz kerekkel	5	–
9. Három derekalj veres pamukkal szöve	12	–
10. Két vánkös, egyik cziha nélkül, másik szőrrel varrott czihával	3	–
11. Egy ótska selyem közepű paplan	4	–
12. Hat vánkös ki-varrott czihával	12	–
13. Egy födeles kékre festett nyoszolya	5	–
14. Egy sárgára festett nyoszolya	3	–
15. Egy csávás bunda	8	–
IV. A Konyhában:		
1. Mindenféle cserépedény 70 darab per 6 xr	7	–
2. Egy akös kazány, egy vas abröntsú csövel és sisakkal	10	–
3. Egy réz üst	3	–
4. Két vas serpenyő, három tepszi és egy tűz szedő lapotzka	1	9
5. Két fogas és egy fazakas	2	15
6. Numero 11 fa tányér per 3 xr.	–	33
7. Egy vizes dézsa	–	30
V. A cselédházban:		
1. Egy ótska nyoszolya	1	–
2. Egy hosszú láda, egy rossz asztal, és egy hosszú háts pad	4	–
3. Egy kitsiny tükör, két fogas és 7 darab cserép tányér	1	–
4. Két szita	–	30
5. Egy rosz könyves	–	6
VI. A pintzében és színben		
1. Öt mindenféle hordó, tesz 33 akót per 30 xr.	16	30

	Betsü f.	ár X.
2. Feneketlen hordók 26 akó per 15 xr.	6	30
3. Három kád 40 akó per 24 xr	16	90
4. Egy prés	5	–
5. Egy véka	–	–
6. Egy sütő teknyő és dagasztó szék	1	15
7. Egy kapa, egy ásó és két nyeső	2	–
VII. A Kamrában		
1. Numero 10 Zsák és egy ponyva	6	–
2. Egy hombár	5	–
3. Egy köszörű kő	1	–
4. Egy gereben	1	–
VIII. Konkoly Jánosnál két ló és egy kotsi ára	105	–
IX. Szőlőkben		
1. A kisebb szőlő 162 út, 6887 tőke per 3xr.	344	21
Ebben termő fa 84 darab per 18 xr	25	12
2. Nagyobb szőlő 213 út 11676 tőke per 3 xr.	583	48
Ebben termő fa 70 darab per 18 xr.	21	–
Summa	2106	09

2.

122. Szabó János az Árvák érdemes Tútora a 114-ik számra jelenti, hogy néhai Luczó Mátyásnak vagyonai következőképpen adattattak el.

Vagyonok Jegyzéke	Licitacionális ára	
Ház	431 f(orient)	– X (krajcár)
Egy fekete paripa ló	8	–
Egy pej kantza	24	30
Egy sárga tsödör	61	–
Egy két esztendős kantza		
Két süldő	10	15
Egy hidas ól	15	15
Egy vasas kotsi	21	–
Egy vas eke talyigástul	10	15
Négy darab hársfa deszka	4	–
Egy tengely fa	–	42
Egy hombár	5	15
Egy sütő teknyő	1	21
Egy kettős tiló vágó	1	24
Egy szánkó	1	9
Egy szelemen ágas	3	3

Vagyonok Jegyzéke		Licitacionális árra
Egy üst	4	–
Egy gereben	1	18
Egy ponyva	3	–
Egy bográts	1	15
Egy serpenyő	–	9
Két tepszi	1	54
15 zsák	7	30
4 kasza nyelestül	1	30
Két faragó balta	2	–
Egy fűrész	–	45
Egy kapa	1	21
Egy vas gereblye	1	–
Két oláh villa	–	18
Egy máktörő mozsár	–	36
Három fűrű	1	–
Kilentz darab vas karika	1	33
Egy vas mozsár törőjével	–	31
Egy vas békó	1	–
Három karika és egy pánt	–	21
Hólmí dirib darab vasak	1	33
Egy pár vendégoldal, két keresztfa és egy logó	1	–
Öt darab fedél fa	–	33
Két hordó és egy fenyő dézsa	1	–
Egy gyeplő	3	–
Egy ruhaszárító kötél	–	37
Egy szekrény	1	36
Két darab deszka	–	42
Egy könyves	1	48
Egy rosta két szita	–	33
Egy káposztás hordó	1	33
Mosogató teknő	–	30
Egy fűrő reszelő	–	11
Egy sütő lapát és 3 szakajtó kosár	–	16
Egy kis dézsa és fél fülü	–	17
Egy véka és egy medentze	–	30
Egy asztal és két pad	4	15
Négy kender hám	1	21
Egy fenyő deszka	–	27
Másik fenyő deszka	–	21
Hosszú fa villa	–	18
Öt darab fedélfa	1	–
Egy fenyő dézsa	–	39
Hat darab fa	–	18
Három tál	–	36
Két tál	–	18

Vagyonok Jegyzéke	Licitationális árra	
Két tál	–	15
Három tál	–	18
Három tál	–	21
Öt tserép tányér	–	16
Négy kantsó	–	16
Egy mihók	–	13
Egy mihók	–	9
Két fazék	–	11
Három fazék	–	21
Egy fél fülű	–	6
Egy rosta	–	51
Egy nagy gereblye	–	15
Summa	637	54

3.

132. Szabó János Uram az Árvák érdemes Tútora jelenti a 131-ik szám következtetésében, hogy néhai Török Mihályné ruháját ekképpen adta el.

Vagyonok Jegyzéke	f	x
Egy habos rékli	4	44
Egy birka ködmöny	4	–
Egy zöld selyem pruszli	3	–
Egy teve szőr pruszli	1	30
Egy Kamertuch pruszli	1	–
Egy kartony soknya	4	–
Egy tzivájdrot szoknya	5	–
Egy fényes kötény	2	3
Egy gyólts fél ing	–	48
Egy fekete selyem kendő	2	31
Egy veres török kendő	1	18
Egy veres rostás kendő	1	16
Egy kék gyólts kendő	–	42
Egy tarka lepedő	2	36
Egy láda	2	30
Egy német rokka	2	15
Summa	39	13

4.

15. A 14/1823. szám következtésében Szabó János Túr és Tót Gergely Esküdt Uraimék jelentik, hogy Garaj Mihály meghólt felesége Madarász Judita vagyónai ekképpen találtattak, s betsültettek, u(gy) m(int):

1. Egy suplót	20 f.	- x.
2. Egy tarka lepedő	3	-
3. Egy kék tarka lepedő	2	-
4. Két tarka tollas váncos	4	-
5. Két kék fonalas tollas párna	8	-
6. Egy kék fonalas tollas dunyha	3	-
7. Két alsó lepedő	3	-
8. Egy tzivajdrót szoknya	3	-
9. Egy pikét alsó szoknya	1	-
10. Egy pruszli	2	-
11. Egy abrosz	1	45
12. Egy veres pamukos abrosz	2	-
13. Egy szakajtó ruha	-	15
14. Egy ködmöny	1	-
15. Egy német rokka	1	30
Summa	55 f.	30 x.

Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térképfelvételeken

HERCZEG MIHÁLY

Ha valaki az alföldi tanyákkal akar foglalkozni, nyilván olyan alapvető munkákhoz nyúl először, mint *Erdei Ferenc* vagy *Barabás Jenő* kiérlelt összegzései. Igenám, de éppen e két jeles szerző meglehetősen ellentétes képet fest az orosházi tanyák kialakulásáról. A tanyafejlődés hármas lépcsőjét a szállástól a lakótanyáig, általános érvennyel, helyesen ismerte föl *Erdei*. Ez igaz Orosháza esetében is. Csakhogy! Némi pontatlanság csúszott be az időpontot illetően. Idézzünk csak egy idevágó passzust:

(...)„múlt század közepén bekövetkezett megváltásig(...) csak annyi nyoma volt a nagyobb határra méretezett tanyás gazdálkodásnak, hogy pusztákat béreltek a saját határaikon kívül, s azon jószágot tartottak, s itt adtak a követelődző zselléreknek szántóföldet(...) A megváltáskor azonban megvették az addig haszonbérbe bírt 11000 holdas (sic!) pusztát, s azt birtokonként egy tagban osztották föl. Így keletkeztek a tanyák”... „Ennek előtte csak a jobbágytelkek nyomásra oszló tábláin voltak ideiglenes szállások és bérelt pusztákon állattartó szállások. Most azonban már szabályszerű szántóföldi tanyák létesülhettek a megszerzett birtokokon, s pár év alatt mindenütt föl is épültek”.¹

Az a gyanúnk, hogy nemcsak a kiscsáki pusztán (ami különben sem 11 000 hold) indult meg a tanyásodás. Ellenkezőleg: magán az orosházi szállások területén. És korántsem csak a legelőelkülönzés után. Az 1855-ben kiadott Békés vármegye leírásában szó szerint ez áll: „A belterjesebb földművelés tette lehetővé a lakosságnek a tanyákra való áramlását. A tanyák száma is jelzi ezt. Az 1851–52.

1. *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák (hasonmás kiadás). Budapest, 1976.

évi összeírás szerint Orosháza külterületén 402 tanyaépület volt”.² Barabás Jenő szerint: „A múlt század elején a család egy része már számottevő mértékben kint lakik a tanyán. Lényegében az egész XIX. századi helyzetre jellemző a városi otthon és a tanyai megosztása”.³ Levéltári források bőven alátámasztják a fent előadottakat. Különösen figyelemre méltó ez ügyben *Szenti Tibor* munkássága, aki feldolgozta az idevágó „Orosháza helység Tanácsa Végzéseinek jegyzőkönyvét”.⁴ A becsüjegyzőkönyvekből feldolgozott esetek jelentős része az 1820-as évek állapotát tükrözi. Pl. Tót Jánosnak 1824-ben a tanyán levő háza, konyhája, istállója és színe együttesen ért 45 forintot. Özvegy Szabó Istvánnénak 1829-ben volt „Az Tanyán Ház, Konyha, Szín, Istálló és marha Istálló”. Zalay Mihálynak a háza 1000 forintot ért, a szölleje 800-at, 6/8 (telek földjén álló) Tanya épületei 1800 forintot. 1818-ban Baranyai Pál eladta Blaskó Pálnak 2/8 telek földjét. Az adásvételi bizonylat kiemeli: „különösen az azon lévő Ház Épületet, Kutat és Kertet”.

Az orosházi tanyaházak ez időben általában 3–5 osztatúak. Egy fedél alatt találjuk a szobát, konyhát, gyakran állatfajok szerint elkülönített istállókat és a színt. Abban *Szenti* igazat ad *Erdeinek*, hogy a tanyavilág fejlődése a forradalmat követően vesz újabb, nagyobb lendületet.⁵

Ennek a „nagyobb lendületnek” szerettünk volna utánanézni. Az általunk vizsgált II. katonai felvétel több száz tanyát tüntet föl.⁶ Hogy mindez „pár év alatt” épült volna, nagyon is kétséges. „A gazdálkodás középpontja a századik évforduló táján a tanya. Ez eleinte csak egy kalyiba a határban, de 1844-ben már komoly szállás” – ismeri el az Orosháza története.⁷ A következőkben összevetjük a II. és III. katonai felvétel adatait.⁸ A dinamikus fejlődésűnek ismert két évtized, a két felvétel időpontja (1863–1884) vizsgálata talán közelebb visz bennünket a tanyavilág kialakulásának helyesebb megítéléséhez. A klasszikus értelemben vett orosházi határt (vagyis az urbárium szerinti határt) tárgyaljuk előbb, majd az időközben hozzácsatolt területek ez időbeli állapotát vizsgáljuk meg.

2. *Ifj. Palugyay Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855., 255.

3. *Barabás Jenő*: Tanyai település és építkezés In: Nagy Gyula szerk.: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965.

4. *Szenti Tibor*: Adatok az orosházi tanyák gazdasági helyzetéről a XIX. század első feléből. In: Tóth József szerk.: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985, 41–66.

5. *Szenti Tibor* 1985. 62.

6. *Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn, Aufgenommen durch Officiere des k. u. k. Generalquartiermeisterstabes in den Jahren bis 1869.* Az orosházi felvétel Barabás Jenő szerint 1863/64-ben készült el, mások az 1869. évi korrekciót emlegetik. Jelzet: B. IX. a. 530.

7. *Nagy Gyula* szerk.: Orosháza története. Orosháza, 1965., 278.

8. *Spezialkarte des Königreiches Ungarn von k. u. k. Mil. Geogr. Institute, Wien 1869–1888.* Jelzet B. IX. a. 531. 5365/4.

OROSHÁZI HATÁR

Alsó Tanyák [A Makai országúttól (Sámsoni úttól) az Aradi útig terjedő szállás-terület]

A tanyák jellege:	II. k. felv.	III. kat. felv.
egy épület	26	17
két épület	41	48
három épület	12	17
négy épület	–	–
négynél több épület	1	2
Összesen	80	84
A tanyák száma kijelölt tanyatelek nélkül:	4	2
A tanyák száma kijelölt tanyatelekkel:	76	82
Egyéb létesítmények a tanya körül:		
kút	–	1
szőlőskert építmény nélkül	–	1
szőlőskert tanya mellett	5	2
szérűskert	2	10

A magánosan álló tanyaépületek száma csökkent, az uralkodó forma a két és három épületből álló tanya. A tanyatelek szolgált a takarmányok (szénakazal, szalmakazal, szárkúp) tárolására, ezzel magyarázható a szérűskertek alacsony száma.

Szikhát (Az Aradi országút és a Csabai út közti rész). Az egyetlen épületből álló tanyák száma a két időpontban 25-ről 12-re csökkent. Két épületből álló tanya előbb 32 volt, húsz év múlva 33. A három épületből álló 8 tanya 25-re gyarapodott. Négy épület: 2–2. A több épületből álló 2 tanya nullára ment. Az összes tanya 1863-ban 69, 1884-ben 72. A telek nélküli épületek száma 3-ról 4-re nőtt. Kijelölt tanyatelekkel ábrázoltak előbb 66, később 68 tanyát. Barabás Jenő a II. József császár korabeli I. katonai felvételen ebben a két dűlőben összesen 85 szállás ábrázolást olvasott meg. Érdekes, hogy a vizsgált terület két lapra került, de nem teljesen azonos elvek alapján rajzolták. A Coll. XX. Sect. 27. az Alsótanyáknak Makai úthoz közeli 17 szállása mellé 9 kutat rajzolt, míg a Coll. XXI. Sect. 27 rajzolója a 68 szállás mellé egyetlen kutat sem jelölt. A szállásokat egységesen körrel kerített kis téglalappal tüntette föl. Az I. kat. felmérés a Makai úttól nyugatra eső területen is ábrázol 3 szállást egy kúttal „Szallasen zu Orosháza gehörig” felirattal. A II. kat. felvételen már csak egyetlen nagy tanyát látunk három épülettel, „László Pál” felirattal. A tanya körüli létesítmények közül kutat csak a III. kat. felmérés jelöl egyet. Szőlőskert épület nélkül csak a második kat. felmérés idején volt egy. Tanya melletti szőlőskert Szikháton mindössze 6 volt ez időben, a har-

madik kat. felmérés nem ábrázol itt szőlőt. Az Orosháza néprajza szerint⁹: „Szőlőskertekkel csak a határ távolabbi részében lehetett találkozni” A szérűskertek száma 1-ről 5-re emelkedett.

„Két Hosszúsor”. A Csabai úttól a Gyulai útig terjedő dűlő neve az 1850. évi dűlőfelsorolás szerint. Hozzászámolták az ugarföldeket is. Barabás Jenő a „Josephinische Aufnahme” lapjain 63 szállást talált ezen a területen. Az általunk vizsgált II. és III. kat. felvételen:

Tanya:	Belső-Hosszúsor		Külső-Hosszúsor	
	II. k. felv.	III. kat. f.	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épülettel	8	18	12	27
két épülettel	13	19	32	33
három épülettel	4	12	19	9
négy épülettel	3	9	13	3
több épülettel	2	3	2	1
összesen	30	61	78	73
Kijelölt tanyatelek nélkül	2	3	6	1
Tanyaépület telekkel	28	58	72	72
Ábrázolt kút	–	–	–	6
Szérűskert	4	6	4	10
Épület nélküli szőlőskert	–	2	2	1
Szőlőskert a tanya mellett	12	11	18	9

Orosháza néprajza szerint: „A szőlőskert a tanya körüli legelőn kívül volt (...) A szőlőskert nagysága általában a gazdaság területétől és erejétől függött. Legtöbb $\frac{1}{2}$ kishold területű volt. Ritkán 1 kishold. Ennél nagyobb csak elvétve akadt.”¹⁰

Az egy épületből álló tanyák számának gyors emelkedése mögött birtokmegosztás is feltételezhető. Domináns a két épületből álló tanya. Nyilvánvaló, hogy az istállózó állattartás épületeit látjuk itt. A kutak meglétét természetesnek veszi a térképrajzoló, s csak akkor tünteti föl, ha az épülettől távol esik, vagy nagyméretű gulyakút.

A *HosszúSORI ugarok* területén a II. k. felvétel idején egyetlen tanyaépületet ábrázoltak. A III. kat. felvétel 21 tanyát mutat, amiből 10 egy épületből áll, 11 pedig kettőből.

A *Monori ugarok* is épület nélküliek. A III. k. felvétel idején is csak 9 db egy épületből és 7 két épületből álló tanyát találunk. Itt lehet tehát tetten érni a tanya-világ kialakulását egy addig teljesen épület nélküli területen. Nyilvánvaló, hogy kezdetben épült az egyetlen épületből álló tanya és csak a gazdaság megerősödése

9. Nagy Gyula szerk.: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965., 177.

10. Uo. 178.

után jelent meg a különálló istálló. Természetesen az egyetlen épületben is benne volt az istálló. Már említettük Szentí kutatását. Szerinte egy fedél alatt találjuk a szobát, konyhát, istállót és a színt. Általában a lóistálló kerül a 4–5 osztatú tanya-épületbe, hiszen a ló a legféltettebb, azt kötik el a betyárok, arra kell figyelni, hogy éjszaka „bele né gabalyodjon a kötőfékbe”... „Az önálló istállóépületek jelentős hosszúságúak. A talált méretek alapján 8–14 öl között váltakoztak, míg szélességük 3 öles. Ezek a méretek a tanyaházak nagyságát tükrözik. Ugyancsak ezt jelzi az egyik istálló, amelynek 2 ajtaja volt. A deszkaajtókat pléhvel borították. Jellemző az istállók magas ára is”.¹¹ Arra, hogy ólakat alig becsültek föl, Szentí szerint az a magyarázat, hogy ezeket többnyire hitvány anyagból, sárból, nádból, gallyból építették. Emiatt nem találjuk gyakran a térképen sem, különösen a tyúkólakat, veremólakat.

Monor a Josephinische Aufnahme szerint szállásokkal rakott határrész, Barabás 94-et olvasott meg itt. *Külső Monori tanyák* a Gyulai úttól a csorvási határig húzódtak. *Belső Monor* a csorvási határtól a Szarvasi útig húzódott.

A tanyásodás:	Belső-Monoron		Külső-Monoron	
	II. k. felv.	III. k. felv.	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	9	30	10	43
két épület	25	20	35	38
három épület	5	8	30	5
négy épület	–	3	4	3
több épület	–	3	3	1
összesen	39	64	82	90

Külső Monoron eleve több a tanya már a korszakunk elején is, – a II. k. felvétel idejére ez a legnépesebb tanyavilág. Az újabb építkezésekre utal az is, hogy a II. k. felv. idején a 82 tanyaából 10-nek nincs kijelölt tanyatelke. *Belső Monoron* csak felényinek. A jelölt kutak száma elenyésző, 4 illetve 5. A szérűskertek száma mindkét területen megnégyszereződött (5-ről 20-ra). Épület nélküli szőlő csak 3 fordul elő. A tanyakörüli szőlőskert *Külső Monoron* 10%-ról 20%-ra növekedett, míg *Belső Monoron* inkább csökkent.

A *Felső tanyák* a Szarvasi út és a Békési út közt feküdtek, a községtől északkeletre. Ez az egyetlen terület, ahol a két felmérés közt nem változott a tanyák száma: 21–21. Az egy épületből álló 8 tanya a III. k. felv. idejére 4-re csökkent, míg a két épületből állók száma 8-ról 11-re nőtt. Előfordul a korszakunk végére 4 épületből álló tanya is 3. Aránylag sok a tanyák melletti szőlőskert. Számuk 4-ről 7-re emelkedett. Itt minden tanyának kijelölt telke volt.

11. Szentí 1985. 50.

Az Északi sor tanyáinak száma 7-ről 8-ra emelkedett. Ebből:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	1	–
két épület	4	3
három épület	–	4
négy épület	2	1
összesen	7	8

Szőlőskertet a tanyák felénél találunk, míg külön szérűskertet csak 3-at.

Nagyhegyi szőlők, *Kishegyi szőlők* a község északi szélénél terült el. A szőlőkben tiltották az építkezést. A korszak végére mégis jó néhány kis épületecske került a térképre, amelyeket nem tekinthetünk tanyáknak. Később ez a terület beolvadt a belterületbe.

A *Gyopárosi ugarok* a község nyugati, északnyugati részén helyezkedtek el. Gr. Károlyi György 1846-ban a Gyopárosi ugarokból kiszakította a közös legelőből ráeső rész címén a kakasszéki uradalmat, a Szentesi út két oldalán, a Vásárhelyi útig. Gyopárhalmtól északra kerültek el a „Gyopárhalmi szőlők”, amelyet 1858-ban vásárolt meg az uradalomtól 311 lakos. Az 517 holdnyi szőlőben már a következő évben megjelentek a kis házikók. A terület északi határán 30, a Szentesi út két oldalán 33, középtájon 44 kis épületet mutat ki a II. k. felv. Ezek a sorházak nem tekinthetők tanyáknak. A III. k. felv. az északi határon a 30 épület mellett néhány helyen melléképületet is találunk. A közepén elhelyezkedő sorházak közepe táján kápolnát jelöl a térkép. Itt a házak száma 63. A Szentesi út két oldalán 44-re nőtt a házak száma. A gyógyfürdőt ekkor már kádacska rajza jelzi és a „Jodbad” feliratot látjuk. Közéleben a gyopárosi csárda, öt különálló épülettel. Ettől délre Szüts János tanyája, amely már a II. k. felvételen is szerepelt, de akkor még hiányzott mellőle a szőlőskert, gyümölcsös ábrázolása. A tanyák száma a Gyopárosi ugarok területén 3, de a III. k. felv. már 19-et mutat ki.

Paskum a község nyugati széle mellett. Hogy nem csak „libalegelő”, azt sejteti a „Schweinställe” (Sertéslegelő) felirat és az „Exercirplatz” (gyakorlótér). 1863-ban 6 tanya volt a Paskumon, 1884-ben 9.

A *Kakasszéki uradalom* területén nagy épületeket jelez a térkép, tőle délkeletre volt a szintén az uradalomhoz tartozó „Sopa major”.

A későbbi *Bonum* helyén egy tanya volt „Bonum tanya” felirattal. Az 1850-ben még „Cserepesnek” nevezett dülő mindkét térképen „Tehénjárás” illetve „Tehénjárás laposa”. A II. k. felv. 6 épület, a III.-on 7 épületet rajzoltak ide a térkép készítői.

Ismeretes, hogy 1848 szeptemberében az orosháziak erőszakkal elfoglalták a *kiscsákói* pusztát, de az is köztudott, hogy a retorzió nyomán még decemberben vissza is adták. A legelőfelosztási egyezség csak 1859-ben jött létre, a kiscsákói

puszta tényleges kiosztására csak 1863-ban került sor. A II. k. felvételen 23 tanyát tüntettek föl, a III. k. felv.-en 92-t. Talán erre célzott Erdei Ferenc idézett textusa?

Kicscsákó tanyái:	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	4	44
két épület	8	21
három épület	8	14
négy épület	–	3
több épület	3	10
összesen	23	92
Tanyatelek	21	82

A II. k. felvételen magános kút nem szerepelt, a III. k. felv.-en 21-et jelölt a térképész. A szőlőskertek telepítése jelentéktelen: 2, ill. 8. A puszta északi részét elfoglaló Geiszt uradalmat már jelzi mindkét térkép.

Összefoglalás: a megtelepedés után 140 év múlva kultúrtájja fejlődött az orosházi határ, 637 tanyával. Ez a tény az orosházi parasztság roppant nagy életerejét mutatja. Hát még, ha a környező pusztákon bérelt, majd megvásárolt földeket is számításba vesszük! A klasszikus értelemben vett orosházi határban 1783-tól 1884-ig eltelt évszázad alatt a kezdetleges *szállástanyákból lakótanyák* fejlődtek ki. A tanyák számának vizsgálatakor az eltelt időt is érdemes figyelembe venni. Íme:

Év	Eltelt idő	Tanyák száma
1783	39 év	243
1853	69 év	402
1863	10 év	445
1884	20 év	637

A vizsgált két fölmérés közt eltelt 20 év alatt a tanyák száma 192-vel gyarapodott, ami 30%-os növekedésnek felel meg. De nemcsak egyszerű számszaki növekedéssel állunk itt szemben.

A tanyák megoszlása:	II. kat. felmérés		III. kat. felmérés	
	tanyák száma	%	tanyák száma	%
egy épületből áll	111	24,1	221	34,6
két épületből áll	201	45,1	266	41,7
három épületből áll	93	20,8	102	16,1
négy épületből áll	27	6,0	28	4,3
négyenél több épületből áll	13	2,9	20	3,1

Véleményünk szerint az egy épületből álló tanyák növekvő százaléka korántsem a visszafejlődés jele. Sőt, ellenkezőleg: a sok új kezdő gazdaságot jelezheti, azt, hogy az új építkezőnek egyelőre ennyire futotta. A későbbi években aztán, ha minden jól ment, további épületek emelésére is sor kerülhetett. A tanyákat kijelölt tanyatelken ábrázolták 406, illetve 610 esetben. A tanyaépület melletti szőlőskert a II. k. felv.-en 83, de a III. k. felv.-en már csak 69. Aligha írható ez még a filoxera számlájára, inkább a gabonakonjunktúrával függött össze.

SZENTETORNYA

Eredetileg a szentandrászi uradalomhoz tartozott a Szenttornyai-pusztá, a birtokosa Rudnyánszky báró. Ez a határ a vizsgált időszakban nem tartozott Orosházához. Az orosházi parasztok földvásárlás címén ide is próbáltak behatolni. Már Rosthy Alberttől megvásárolt 19 orosházi jobbágy 47 holdat 1830-ban, majd 1848-ban újabb 40 hold szőlő került 14 orosházi lakos tulajdonába. 1846-ban pedig 72 jobbágy vett meg 880 hold szőlőt. Ebből fejlődött ki Szabadszentetornya község. A másik nagy földvásárlás 1858-ban történt a Szarvasi úttól keletre. A II. katonai felvételen ezt a részt *Aczél-pusztaként* jelölték és már ekkor feltűntek a „Tóth tanyák”.

A két felmérésen vethető össze legjobban a tanyavilág gyors fejlődése, kibontakozása. Eközben a szentetornyai határ többi része megmaradt a nagybirtokosok kezén. Legfőljebb középbirtokok jöttek létre. Ugyanis a határban egyre folyt a tulajdonosok cserélődése. Legtöbbször az addigi bérlő vásárolt a földekből. A Paksy örökösök közül pl. a szentgyörgyi Horváth Edmundra jutó részt *Baumgarten* Ignác, Ferdinánd és Móric vette meg, az 1850-es évek elején. A mellette való részt *Balla* Károly szerezte meg. A *Justh*, a báró *Eötvös*, báró *Schossberger*, a *Székács* család is nagy területek gazdája lett itt. Ezek területén éppen a vizsgált időszakban is egyre-másra épültek a *majorok*, olykor még néha „tanya” szó is szerepel a térképen. Így pl. Kovács Antal, Szalay János, Darás Károly tanyája a II. k. felvételen. A Forgács-részen ez időben 4 tanya volt jelölve, a III. k. felvételen 5. Héthalmon a *Baumgarten*-majortól délre ott volt a Szántó-major, északra a Pongrác-major. A Lebuki-laposban a Laposi-major. A *Justh*-majortól északra a Weszelka, délre a Montbach-major. Szentetornya házait belterületnek tekintjük. Viszont megemlítiük, hogy a később „Kishegy”-nek nevezett részen a II. k. felv. 5 tanyát, a III. k. felv. 21-et ábrázol.

Sőt, volt itt még egy tanyasor, talán a később Czombos-dűlőnek nevezett részen. Úgyhogy össze-vissza mintegy 34 tanya látható a III. k. felvételen Szentetornyától északra. A Sváb-major, majd a Schossberger, Székács-major foglalja el a határ középső részét. A keleti részen az Orosházáról kirajzolt parasztok a Tóth tanyai (későbbi nevén: Virágos) dűlőben a következő tanyákat hozták létre:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épület	5	14
két épület	8	18
három épület	10	2
négy épület	2	1
több épület	1	–
összesen	26	35

Szerűskert, szőlőskert itt elenyésző számban fordult elő. Kutat csak a III. k. felv. mutat, de csak 8-at. A Tomcsányi-dűlőben, a Tomcsányi-majortól délre a tanyák száma a vizsgált időszakban 2-ről 11-re növekedett. (Egy épület = 4, két épület = 3, három épület = 4). A Kocsondy-dűlőben csak a III. k. felv. idején jelöltek meg 15 tanyát. A Hajdú-dűlőben ez időben 8 a tanyák száma. A megoszlás ez időben:

	Tomcsányi-dűlő	Hajdú-dűlő
egy épület	5	1
két épület	4	1
három épület	3	4
négy épület	2	1
több épület	1	1

Az egész 14 000 holdas szentetornyai határban tanyának minősíthető épület a II. k. felv. idején 66, a III. felvétel idején 74.

TATÁRSÁNCI HATÁRRÉSZ

A Vásárhelyi-pusztá legtovábbi csücske az Aradi úttól keletre eső rész. A Pusztá kiosztása (1850) után nyomban megjelentek itt az orosháziak, először főleg mint bérlők, rövidesen pedig egyre többen, mint tulajdonosok. A kialakult helyzetet jól tükrözi az 1850. évi tanácsülési bejegyzés: „Nimzgerm János (r. kath. tanító Hmvhely városban – H. M. megj.) pusztai járandóságát több orosházi embernek ki adván kik a' szántáshoz hozzá is fogtak, de a Kóti gazdaság megahagyása folytán Csősz által a' szántásból kiverettek, azért folyamodik: hogy határozassák meg, szabad-e a Pusztát felszántani, vagy nem”¹². Nemcsak szántani volt már szabad, de a földek eladása is lehetővé vált.¹³

12. CsmL. Hf. Hmvhely T. ü. jkv. 1850. 542.

13. CsmL. Hf. Birtokváltozások könyve.

Az első orosházi vásárló 1853-ban Németh István volt, az Aranyadhalom-dűlőben. Az 1854/55. évben 39 orosházi vásárolt földet a Nagybogárczó, Kisbogárczó, Aranyad, Kardoskút stb. dűlőkben. Az 1860-as évektől az Aradi úttól keletre már csak imitt-amott akadt vásárhelyi gazdálkodó, nagyrésze vagy eladta, vagy haszonbérbe adta itteni birtokát az orosháziaknak. A 33 000 holdas Pusztából 5616 kh került 293 orosházi gazda tulajdonába. Így volt ez a pusztaföldvári határban is. Tudjuk, hogy ott maga Orosháza község vett meg 5176 holdat, amelyet aztán kiparcellázott.

A Vásárhelyi-pusztán az 1880-as évektől fogva igen erős törekvés volt az elszakadásra. Hiszen attól a terület nem tartozott közigazgatásilag Orosházához, hogy a tulajdonosok Orosházához kötődtek. Itt és most csupán azért térünk ki ennek a területnek a vizsgálatára, mert 1946-ban úgy rendelkezett a törvényhozás, hogy 1947. január 1-től az Aradi úttól keletre eső rész Orosháza város határához tartozik. Ebben a szituációban a szóban forgó terület neve: Nagy-Tatársánc. A két katonai felmérés összehasonlítása itt is számszerű gyarapodást mutat a tanyák számát illetően.

	II. k. felv.	III. k. felv.
Kisbogárczó-dűlő	4	4
Nagybogárczó-dűlő	2	2
Mózeshalom-dűlő	4	4
Czinkus-dűlő	3	6
Aranyad-dűlő	3	9
Kardoskút	2	6
Pecercéshát-dűlő	6	10
Hatablaki kápolna-dűlő	8	13
Barackos-dűlő	6	17
Aranyadhalom-dűlő	8	13
Nagytatársánc-dűlő	6	7
Szőlős-dűlő	2	5
összesen	54	96

Igen szembetűnő a számbeli növekedés mellett a strukturális változás is. Itt-ott nagygazda tanyákat is találunk, sok épülettel, már az 1863. évi fölvételen, még inkább a III. k. felvételen. A tatársánci határrészen a tanyák megoszlása épületszámaik szerint:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épület	18	27
két épület	25	42
három épület	9	23
négy épület	1	3
több épület	1	1
összesen	54	96

Különösen figyelemre méltó a Barackos-dűlő tanyáinak változása. Az egy épületből álló tanyák száma 3-ról 7-re nőtt, a három épületből álló tanya nulláról 8-ra gyarapodott.

SÓSTÓ KÖRNYÉKE

A Vásárhelyi-pusztát a törvény 1950. január elsejével elszakította Hódmezővásárhelytől, megalakítván belőle Székkutas és Kardoskút községeket. A két község határa a Sóstó északról délre haladó vonala. Így adódott az a furcsa helyzet, hogy a Görbe-sziken lakó Csizmadia Imre Kardoskúthoz tartozott. Ott fizette az adót, íratta a járlatait, oda hordta a beadásra gabonáját, sertését és ami a legfájdalmasabb volt, naponta a tejet. Úttalan utakon caflathatott kilométereket, míg a bónumi tejbegyűjtő néhány kilométerre lett volna csupán.¹⁴

Csak 1955. január 1-ével csatolták át Kardoskúttól ezt a területet Orosházához. A Sóstótól a Makai (Sámsoni) útig terjedő néhány dűlőről van szó. Ezért helyénvaló, hogy bemutassuk az egykori Vásárhelyi-pusztának ezt a kis szögletét is. A területből sok a rossz minőségű szikes legelő, különösen az északi részen. Ez meglátszik a tanyásodásán is.

	II. k. felv.	III. k. felv.
Szőkehalom-dűlő	4	10
Sóstópart-dűlő	3	3
Kanászhalom-dűlő	7	10
Sóstóparti halom-dűlő	6	9
Fecskés-dűlő	16	23
összesen	36	55

14. Csizmadia Imre: Delelőtől alkonyatig. Budapest, 1987. 515.

Az öt dűlőben a tanyák megoszlása:

egy épület	10	13
két épület	16	22
három épület	5	12
négy épület	4	7
több épület	1	1

Szőlő, gyümölcsöskert szinte alig akad ezen a mostoha tájon (4). Kijelölt tanyatelek eleinte alig volt, az 1884. évi fölmérés 39 ilyen mutat.

Befejezésül: Megvizsgáltuk a mai orosházi határ négy összetevőjének térképről leolvasható változásait. Amikor hozzáfogtunk, olyasmi elképzelés élt bennünk, hogy a tanyafejlődést tetten tudjuk érni. Úgy gondoltuk, hogy az 1848. évi állapot és a II. katonai felvétel közti óriási különbségből meg tudjuk állapítani a tanyára áramlás mértékét. Aztán kitűnt, hogy ez a szakirodalomban annyira kihangsúlyozott tanyára áramlás már előbb megvolt, a tanyák száma alig 10%-kal nőtt. Aztán megnéztük, mekkora a változás a III. katonai felvétel idejére. Így aztán tényleg meglátszik már a tanyavilág rohamos fejlődése. Ebben az egy emberöltőnyi időben valóban nagyot lépett előre az orosházi parasztság a belterjesebb gazdálkodás felé, amelynek elengedhetetlen feltétele a helybenlakás. Ez az a kor, amikor nem csupán a konjunkturális viszonyok alakulása hat, de a saját földön gazdálkodás főemelő érzése is csúcsteljesítményre teszi képessé a parasztságot.¹⁵

Erőltetett anakronizmus volna az abban a korban össze nem tartozó négy nagy határrész akkori tanyaszámait összesíteni. Csakis külön-külön célszerű ezeket vizsgálni, úgy ahogy tettük is. Az átlagos növekedés 30% körüli volna, de nem volna igazságos, hiszen a szentetornyai rész egészen más értéket mutat. A két katonai felvétel közt eltelt két évtized tanyafejlődése százalékban így fest:

Orosháza = 30,1%	Nagytatársánc = 43,7%
Szentetornya = 10,8%	Sóstó környéke = 34,5%

Pregnánsan kiemelkedik Szentetornya esetében a nagybirtok tanyásodást gátló hatása. A tatársánci határrészen az orosházi földvásárlók tanyaépítkezései is hozzájárulhattak a feltűnően magas tanyásodási index emelkedéséhez. Azonkívül persze még sok minden, a konjunkturális hatások éppúgy, mint a telekaprozódás, társadalmi összefüggések. A vásárhelyi gazda nősülő, önállósodó fiának is itt, a pusztai járandóságon építhette a „kistanyát”... és még több más tényező, amelynek a föltárásával még adós a helytörténetírás.

15. Nagy Gyula szerk.: Orosháza története és néprajza. Orosháza, 1965. Nagy Gyula: Parasztlét a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.

Melléklet

Az orosháziak behatolása térben és időben a Vásárhelyi Pusztába

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1853	Aranyhalom	Németh István
1854	Aranyad	Csemegi Mihály
1854	Aranyad	Csizmadia Ferenc
1854	Nagybogárzó	Csizmárik Pál
1854	Csárpatelek	Gabnai János
1854	Nagybogárzó	Győri Dani Mihály
1854	Kisbogárzó	Kertész József
1854	Mózeshalom	Kovalcsik Mihály
1854	Aranyad	Makó János
1854	Csárpatelek	Németh István
1854	Mózeshalom	Németh István
1854	Fecskés	Szabó Ádám
1854	Aranyad	Szabó Mihály
1854	Kisbogárzó	Szabó János
1854	Fecskés	Szabó János
1854	Nagybogárzó	Tuczenhaller Sándor
1855	Czinkus	Béres András
1855	Peczerczészát	Bikádi József
1855	Hatablaki kápolna	Bokor Pál
1855	Kardoskút	Bokor Pál
1855	Sóstó	Bokor Mihály
1855	Fecskés	Bolla András
1855	Mózeshalom	Csajághy Márton
1855	Kisbogárzó	Csajághy Márton
1855	Czinkus	Csizmadia Mihály
1855	Kardoskút	Fehér Péter
1855	Hatablaki kápolna	Hézer Mihály
1855	Sóstó	Horváth János
1855	Aranyad	Jankó Mihály
1855	Nagybogárzó	Juhász Tódor
1855	Kisbogárzó	Kardos Ferenc
1855	Czinkus	Kocsondy Ferenc
1855	Mózeshalom	Kunos András
1855	Sóstóparti halom	Lichtenstein Mihály
1855	Aranyad	Masztics József
1855	Sóstó	Pusztai András
1855	Nagybogárzó	Pusztai Ádám
1855	Czinkus	Szabó Mihály
1855	Hatablaki kápolna	Szabó József
1855	Mózeshalom	Ujj Mihály
1856	Aranyad	Aklan István
1856	Czinkus	Bolla József

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1856	Czinkus	Bors István
1856	Aranyadhalom	Foltényi Imre
1856	Barackos	Foltényi Imre
1856	Czinkus	Mézsér Mihály
1856	Mózeshalom	Kasziba Andrásné
1856	Mózeshalom	Kunos József
1856	Mózeshalom	Pusztai Ferencné
1856	Czinkus	Süle Mihály
1856	Nagybogárzó	Soós András
1857	Czinkus	Darók István
1857	Nagybogárzó	Gabnai András
1857	Nagybogárzó	Herczeg Gábor
1857	Kisbogárzó	Hajdu András
1857	Kútvölgy	Kardos Ferenc
1857	Sárosbogárzó	Kardos Ferenc
1857	Czinkus	Kluka József
1857	?	Nagy Mihály
1857	Kisbogárzó	Szula János
1857	Nagybogárzó	Takács István
1857	Kisbogárzó	Valaszcai János
1858	Nagybogárzó	Szóke Nagy Márton
1861	Fecskés	Bolla György
1861	Aranyad	Csepregi Györgyné
1861	Czinkus	Csepregi Mihály
1861	Aranyad	Csepregi József
1861	Mózeshalom	Gyömrő Molnár János
1861	Szöllős	Józsa Jenő
1861	Nagybogárzó	Juhász Tódor
1861	Aranyadhalom	Keresztes György
1861	Táncoshalom	Kertész József
1861	Hatablaki kápolna	Kis Horvát István
1861	Aranyad	ifj. Kováts Mihály
1861	Nagybogárzó	Kunce András
1861	Aranyadhalom	Pusztai István
1861	Nagybogárzó	Szokolai István
1861	Hatablaki kápolna	Varga István
1861	Nagybogárzó	Vári Szabó József
1862	Mózeshalom	Csepregi István
1862	Czinkus	Dénes András
1862	Mózeshalom	Fazekas János
1862	Czinkus	Gabnai János
1862	Nagybogárzó	Gabnai József
1862	Mózeshalom	Iványi József
1862	Aranyad	Menezdorf János
1862	Apróhalom	Rostás Erzsébet (Libor Jánosné)
1862	Csárpatelek	Süle János

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1862	Sóstóparti halom	Szabó Ádám
1862	Czinkus	Szemenyei István
1862	Aranyad	Szendi Horváth György
1862	Barackos	Vitéz Erzsébet
1862	Barackos	Zalai János
1863	Peczerczészát	Bikádi József
1863	Nagybogárzó	Darók István
1863	Mágocsi oldal	Makó János
1864	Hatablaki kápolna	Bókor János
1864	Nagybogárzó	Csajághy Márton
1864	Czinkus	Darók József
1864	Mózeshalom	Hamza Pál
1864	Hatablaki kápolna	Lőrincz István
1864	Peczerczészát	Tóth G. Pál
1865	Kanászhalom	Balázs Mihály
1865	Szókehalom	Bálint János
1865	Aranyadhalom	Bánki Horváth András
1865	Kanászhalom	Birkás János
1865	Aranyad	Csizmadia András
1865	Aranyad	Csizmadia András ua.
1865	Nagybogárzó	Csizmadia György
1865	Mózeshalom	Csizmadia Györgyné
1865	Csárpatelek	Dénes István
1865	Nagybogárzó	Gabnai György
1865	Aranyad	Kocsondy György
1865	Nagybogárzó	Lőrincz Péter
1865	Nagybogárzó	Rostás Erzsébet (Libor Jánosné)
1865	Aranyadhalom	Szokolai István
1865	Nagytatársánc	Valaszka János
1866	Nagybogárzó	Bulla Mihály
1866	Csárpatelek	Csiszár István
1866	Aranyadhalom	özv. Francisti Györgyné
1866	Nagybogárzó	Herman Pál
1866	Aranyad	Kabódi János
1866	Nagybogárzó	Lövei Péter
1866	Barackos	Rajki István
1866	Kisbogárzó	Sulyok Edéné
1866	Hatablaki kápolna	Vári András
1866	Aranyad	Zalai György
1867	Hatablaki kápolna	Bolla András
1867	Peczerczészát	Boros Pál
1867	Kardoskút	Csizmadia György
1867	Barackos	Hegedűs Pál
1867	Czinkus	Hajdu Pál
1867	Csárpatelek	Móritz Sára
1867	Aranyadhalom	Szabó János

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1867	Sóstófark	Szendi Horváth György
1867	Sóstó	Szendi Horváth György
1867	Szókehalom	Szendi Horváth György
1867	Nagybogárczó	Szluka Sámuel
1867	Mózeshalom	Tuczenhaller Sándor
1867	Csárpatelek	Vági István
1867	Aranyadhalom	Verasztó István
1868	Peczerczészát	Bikádi József
1868	Szőllős	Csizmadia András
1868	Szőllős	Csizmadia János
1868	Aranyadhalom	Dénes János
1868	Barackos	Fehér Ferenc
1868	Barackos	Fehér József
1868	Szőllős	Horváth István
1868	Barackos	Kovalcsik János
1868	Hatablaki kápolna	Miszlai János
1868	Barackos	Szemenyei József
1869	Nagytatársánc	Baki Mihály
1869	Nagybogárczó	Bánki Horvát Ferenc
1869	Aranyadhalom	Bolla György
1869	Nagytatársánc	Bolla György
1869	Csárpatelek	Csizmadia István
1869	Aranyadhalom	Folkusházi Károly
1869	Peczerczészát	Gombkötő Mihály
1869	Kardoskút	Gombkötő István
1869	Nagytatársánc	Gombkötő János
1869	Aranyadhalom	Hajdu Györgyné
1869	Szőllős	Jankó György
1869	Mózeshalom	Német József
1869	Barackos	Rajki Istvánné
1869	Csárpatelek	Ravaszi János
1869	Kardoskút	Sinkó Józsefné
1870	Czinkus	Csizmadia János
1870	Nagybogárczó	Kunos János
1870	Sóstófark	Makó János
1870	Hatablaki kápolna	Szabó Mihály
1870	Kápolna	Szendi Horváth György
1871	Peczerczészát	Bikádi József
1871	Kardoskút	Benedek Tóth Erzsébet
1871	Sóstó	Daubner György
1871	Csárpatelek	Dénes József
1871	Sóstó	Dénes József
1871	Lebuki	Dénes József
1871	Mózeshalom	Dénes Katalin
1871	Csárpatelek	Gabnai Ferenc
1871	Nagytatársánc	Gerencsér Szabó Mihály

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1871	Czinkus	Gyömrei János
1871	Mózeshalom	Hajdu Ferenc
1871	Szöllős	Keresztes István
1871	Aranyadhalom	Makó János
1871	Csárpatelek	Megyelka Terézia
1871	Barackos	Turóczi Pál
1872	Csárpatelek	Ágoston György
1872	Kápolna	Bálint János
1872	Aranyadhalom	Csiszár György
1872	Lebuki legelő	Dénes József
1872	Aranyad	Gabnai István
1872	Peczerczészát	Göndös István
1872	Nagytatársánc	Győri Dani János
1872	Kisbogárzó	Györgyi Mihály
1872	Szöllős	Györgyi István
1872	Czinkus	Kabódi Mihály
1872	Aranyadhalom	Nagy István
1872	Aranyadhalom	Sin Pál
1872	Czinkus	Süle István
1872	Kisbogárzó	Soós Mihály
1872	Czinkus	Szarka János
1872	Barackos	Tóth Márton György
1872	Hatablaki kápolna	özv. Vági Mihályné
1873	Nagytatársánc	Baki Mihály
1873	Nagytatársánc	Baki István
1873	Peczerczészát	Bikádi József
1873	Borosszék	Bokor István
1873	Hatablaki kápolna	Bokor János
1873	Mózeshalom	Bor István
1873	Aranyad	Csepregi Ferenc
1873	Kardoskút	Csepregi Györgyné
1873	Kardoskút	Csepregi János
1873	Mózeshalom	Csizmadia Ádám
1873	Nagytatársánc	Csizmadia Pál
1873	Czinkus	Csete János
1873	Aranyad	Dér András
1873	Aranyad	Gabnai István
1873	Kisbogárzó	Györgyi Mihály
1873	Kisbogárzó	Györgyi Pál
1873	Czinkus	Kis Horváth István
1873	Nagybogárzó	Menezdorf Mihály
1873	Csárpatelek	Menezdorf Ferenc
1873	Kisbogárzó	Mikulás Pál
1873	Barackos	Mór Baranyi András
1873	Mózeshalom	Németh Isván
1873	Nagybogárzó	Németh Sára

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1873	Kisbogárzó	Rajki András
1873	Aranyad	özv. Rajki Pálné
1873	Fecskés	Ravasz Mihály
1873	Aranyad	Süle István
1873	Barackos	Strincz József
1873	Mózeshalom	Schweighofer Lombart
1873	Czinkus	Schweighofer Lombart
1873	Kisbogárzó	Szabó Pál
1873	Mózeshalom	Szekeres János
1873	Nagybogárzó	Székács István
1873	Hatablaki kápolna	Szemenyei Mihály
1873	Mózeshalom	Szula János
1873	Csárpatelek	Szücs György
1873	Nagybogárzó	Tompa Mihály
1873	Nagybogárzó	Tompa János
1873	Mózeshalom	Szabó Mihály
1873	Czinkus	Verasztó György
1874	Aranyadhalom	Balázs György
1874	Aranyad	Birkás János
1874	Aranyad	Csiszár András
1874	Sósparti halom	Csizmadia Mihály
1874	Hatablaki kápolna	Csizmadia István
1874	Sóstóparti halom	Csizmadia József
1874	Nagybogárzó	Fehér János
1874	Csárpatelek	Gombkötő József
1874	Hatablaki kápolna	Gyömrei Mihály
1874	Sóstó	Hegedűs György
1874	Barackos	Paulik Istvánné
1874	Nagybogárzó	Ravasz János
1874	Mózeshalom	Tóth G. Pál
1874	Aranyadhalom	Vitéz István
1874	Nagybogárzó	özv. Weiszfeld Salamonné
1874	Kardoskút	Zalai György
1875	Peczercészhat	Bikádi József
1875	Czinkus	Csizmadia András
1875	Aranyad	Csizmadia Andrásné
1875	Aranyadhalom	Dénes István
1875	Nagybogárzó	Dér József
1875	Aranyad	Gabnai Antalné
1875	Czinkus	Gerencsér Szabó Mihály
1875	Barackos	Kis Ferenc
1875	?	Madarász István
1875	Czinkus	Nagy András
1875	Aranyadhalom	Pusztai János
1875	Czinkus	Rajki Istvánné
1875	Aranyad	Rajki Istvánné

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1875	Kisbogárzó	Tóth Mihály
1875	Nagybogárzó	Vári Szabó Pál
1875	Barackos	Verasztó Mihály
1875	Aranyad	Zalai Mihályné
1875	Czinkus	Zalai Mihályné
1876	Czinkus	Gabnai Antalné
1876	Barackos	Miszlai János
1876	Kardoskút	Tóth Mihály
1877	Fecskés	Bokor István

A tanyai közigazgatás története a mai Orosháza területén az első világháborútól a várossá alakulásig

SZABÓ FERENC

Városunk 1744-ben újakezdődött történetében közel két évszázadot jelent az az időszak, amikor az Alföld egyik jellemző vonását hordozó tanyavilág, meghatározó vagy számottevő tényezőként, az élet része volt vagy része maradt. A mintegy kétszáz év több nagy szakaszt mutat, amelyek tartalmuk és minőségük szerint nagy különbségeket takarnak s további belső elhatárolásokat kívánnak. A részletesebb kifejtés kötelezettsége alól nagyobbbrészt a szakirodalom¹, kisebb részben pedig dolgozatunk témaköre ad felmentést. Annyit azonban még így is előre kell bocsátanunk, hogy az orosháziak által benépesített – tehát az 1945 végéig érvényes településhatáron jóval túl fekvő – tanyák történetének korszakait átmeneti évtizedek kötötték össze. Ebből következőleg konkrét évszámokhoz köthető tanyatörténeti fejlődésmenetről nem beszélhetünk; a szakaszok egymással ölelkeznek, ugyanakkor legjellemzőbb, legerőteljesebb részeit egyértelműen meg lehet jelölni. A területi különbségek és fáziskésések igen nagyok lehettek.

Az elmondottak alapján az 1780-as évek elejétől nyolc-tíz évtizedet számíthatunk a tanyarendszer kialakulásának időtartamára. A kialakulást egyfelől a jobbágyfelszabadítás következményei (a szabad birtokforgalom), másfelől pedig a közlegelők felosztása és művelésbe vonása választotta részekre. A mai Orosháza

1. Mány Zoltán: Orosháza határának története. – Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 7–24.; Az orosházi tanyavilág átalakulása. Szerk.: Tóth József. Orosháza, 1985.; Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975.; A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.: Pölöskei Ferenc és Szabad György. Bp. 1980.

határa közismerten – 1946–1947 óta három korábbi fő területrészből áll: a város hagyományos terepnumából (20 357 kat. hold), az 1946-ban csatlakozott Szentetornyából (1930-ban 15 967 kat. hold), továbbá Hódmezővásárhely határának cinkusi és tatársánci földjeiből. A kisebb területi átcsatolásokkal együtt Orosháza bel- és külterülete az 1941. évi 11 830 hektárról 20 216 hektárra növekedve állandósult.

A tanyarendszer kiformalódásának felerősödését a Vásárhelyi pusztá 1850. évi, az orosházi közlegelő 1859. évi és az Orosháza részét képviselő, legelőként használt Kiscsákonak 1863-ban megvalósított felosztása hozta magával. 1850 előtt csak Orosháza eredeti „törzsterületén” bontakozott ki a tanya gazdálkodás. Az 1904-ig két községből álló Szentetornya állapota sajátosnak mondható: A kiépült belterülettel rendelkező, igen csekély határral bíró Szabadszentetornyán mindössze 15–20 tanya volt, a kis híján 15 ezer kat. holdas – faluszerű tömörüléssel nem bíró – Pusztaszentetornyát pedig tizenkét nagy- illetve középbirtok uralta, a kisebbségben lévő parasztgazdaságok tanyáinak száma száz-százötvenre becsülhető.

A tanyarendszer *igen lendületes kibővülése és virágkora* az eredetileg is orosházi „törzsvidek” parasztságának a földszerzésével és a környékre történt kitelepedésével valósult meg. Időben az 1850-es évek elejéig nyúlik vissza ennek a legfontosabb szakasznak a kapcsolódása (a Vásárhelyi pusztán, s kis részben Pusztaszentetornyán). Jelentős állomás volt Kiscsáko igen gyors tanyásodása is 1863-tól. A legdöntőbb azonban az orosházi határon túlterjedő földszerzések sorozata, a kincstári (pusztaföldvári) és magánföldesúri (szentetornyai, gyulamezei, bónumi, csanádapácai, kisszénási, csorvási, gerendási, nagybánhegyesi stb.) parcellázások során. Ezekkel a földvásárlásokkal az orosházi gazdák mintegy *megkét-szerezték az orosházi határt, közigazgatási határmódosítások nélkül*. A megvásárolt földeken igen hamar felépültek a tanyák, s kibontakozhatott a döntően családi munkaerőre alapozott paraszti árutermelés (különösen a sertés- és baromfitartás), jelentős mértékben megőrizve a belterületi házzal a gazdálkodási és családi-nemzedéki egymásrautaltságot. A nagy földvásárlási, parcellázási időszak 1884-től 1906-ig tartott, azt követően hasonló lehetőségek kisebb arányban akadtak.²

Az első világháború előtti lendületes tanyásodás folytatását a két háború között – a pengő bevezetése előtti nagy infláció, majd az 1929–1935 közötti értékesítési nagy veszteségek mellett és ellenére – több tényező is előmozdította. Az egyik az agrárnépesség gyarapodása, a külterületen lakók számának növekedése, ami a tanyaépítők korábbi nemzedékeit felváltó újabb generációk önállósodását is kifejezte, a családi kisbirtokok feldarabolásával járhatott. A másik tényező

2. Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 420–423.

a Nagyatádi-földreform során juttatottak és a velük közös szociális helyzetű rétegekhez számíthatók (kisbérlők) általában szegényes tanyáinak szaporodása.

A gazdasági világválság 1935-ig tartó hatásának megszűnése után a megfelelő tőkeerővel, vállalkozási rugalmassággal és szakmai ismeretekkel rendelkező parasztgazdaságokban minden tekintetben felerősödtek a *korszerűség iránti törekvések*. Ennek a termelési szerkezetben, a technikában, az értékesítés célszerűbb szervezésében a második világháború alatt is érvényesülő formái váltak tömegessé. A tanyavilág egy modernizációs szakaszon esett át a jó földekkel, jó közlekedési lehetőségekkel rendelkező határrészekben. A gyengébb adottságú területek tanyáiba az újabb idők szele kis részben vagy egyáltalán nem jutott el. *A tanyásodás indulásában korábban fennálló különbségek jelentéktelenné váltak, a minőséget kifejező választóvonalakat egyfelől a termőhelyi adottságok, a fekvés, másfelől pedig az „emberi tényező” kvalitása (szakismeret, mentalitás, jövőkép stb.) határozták meg.* Ez nyilvánvalóan együtt járt a tanyai vagy a tanyákhoz kötődő agrárnépességet alkotó rétegek között fennálló érdekkülönbségek világosabb megjelenésével, de nem zárta ki az eltérő érdekelttségű rétegek, határrészek együttes törekvéseit. Ebben a megközelítésben válik érthetővé, miért volt alapvető fontosságú a tanyavilág lakossága számára a lakóhelyi illetősége szerinti település önkormányzata, közigazgatása útján megvalósítható érdekképviselő, az állampolgárnak kijáró védelem, másfelől a tanyán lakáshoz, a tanyai tulajdonhoz kapcsolt közterhek viselése, az állami és helyhatósági szabályozások és kényszerítések tartalma és elviselhetősége.

Mielőtt szűkebb témánk tárgyalását megkezdzenénk, érzékeltetni próbáljuk a hivatalos, de korrigáló megjegyzések nélkül erősen félrevezető népszámlálási adatokkal, hogy a tanyavilág közigazgatásának ügye a lakosság nagyon jelentős részét személyében érintette illetve érdekelte.

*Az összlakosság és a külterületi lakosság lélekszáma
1910 és 1930 között*

	Összlélekszám			Külterületi lakosság		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Orosháza	22 264	24 079	24 926	8 362	9416	10 635
Szentetornya	5 231	5 506	5 732	2 168	2353	3 581

A népszámlálások „külterületi” adatai a hivatalos belterületeken kívül összeírottak számát jelzik. Alapvető tévedés lenne a külterületi népességet tanyáinak minősíteni. A Szőlőket csak 1936-ban, az 1922-től beépülő Rákóczitelepet még később nyilvánították belterületté. A Szőlőknek 1910-ben 2143, 1920-ban 2428,

1930-ban 2642 lakosa volt, Rákóczi telepnek 1930-ban 1460. Sem e két település-részre, sem Gyopárhalmára, sem Bónum java részére nem érvényesek a tanyai település fő jellegzetességei, mint ahogy a húszas években keletkezett Gyökeresre vagy a nagyobb szentetornyai majorokra szintén nem. A „tisztán” tanyai lakosság számát jelenlegi ismereteink alapján csak hozzávetőleges becsléssel tudjuk megadni 1930-ra vonatkozóan. (Kifejezetten a paraszti tanyás gazdálkodást szolgáló tanyákon lakókat véve figyelembe, nem számítjuk hozzájuk sem az uradalmi majorokban, sem pedig az utóbb joggal belterületté nyilvánított településrészeket.) Így közelítve a számokhoz 1930-ban Orosháza akkori határában négy-ötezer, Szentetornyán egyezer-másfél ezer, Cinkuson és Tatársáncon fél ezer, együttesen öt és fél ezer-hat és fél ezer, megengedőlegesen hét és fél-nyolcezer lehetett a valóságosan a tanyákon élők száma városunk mai területén. Nem vitás, hogy a „külterületi” kategóriába sorolt, ám a belterülettel jellegükben, de mindenekelőtt funkcionálisan összekapcsolódott településrészek kommunális „fejlettsége” általában nem volt jobb, mint a tanyavilágé. Közigazgatási, egészségügyi, kereskedelmi, közlekedési, művelődési, rendészeti, postai stb. ellátottságuk azonban – ha egyedül a fizikai megközelíthetőséget nézzük is – a zártabb vagy tömörebb beépítésű városrészeknek eleve kedvezőbb volt. A tanyai (külterületi) közigazgatás kérdése még így is a város mostani területén 1930-ban lakó népesség mintegy negyedrészenek az életét érintette. Természetesen másként az orosházi tanyavilágban, mint Szentetornyán, s más problémakörben a Vásárhelyi pusztai északkeleti részén.

Vizsgálódásunk elsősorban a tanyavilágra irányul, esetenként azonban a külterületi státuszú és belterületi „elbánást” követelő településrészekről is szólnunk kell, a kérdéskörök egykorú összekapcsolódása miatt. Az állami, megyei és helyi szakigazgatást a jogi minősítés vezette, s számukra hivatalosan csak a bel- és a külterület létezett. Ebben nehezen lehetett változást elérni.

*Az első világháborútól
a tanyakérdés kormányzati ügyként történt kezeléséig*

Közel tíz éve megjelent dolgozatunkban³ 1914-ig jutottunk el a tanyai (külterületi) igazgatás történetjének bemutatásában. Láttuk, hogy a viszonylag fejlettebb tanyai közigazgatást, az Orosháza felé gravitáló pusztai területek megtartása érdekében is, Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város valósította meg: 1894-től Pusztaközponton és Vásárhelykúton közigazgatási kirendeltséget működtetett. Orosháza az enklávélhelyezkedésű Kiscsákón 1902-től szervezte

3. Szabó Ferenc: A külterületi közigazgatás kiépítése Orosházán az első világháborúig. – Az orosházi tanyaviág... i. m. 67–92. Csatlakozik hozzá korábbi dolgozatunk: Szabó Ferenc: A Pusztai és a közigazgatás. – Nagy Gyula: Parasztélet... 49–70.

meg a vásárhelyi mintájú jegyzői kirendeltséget. Mindkét település felhasználta igazgatási tevékenysége segítésére a század végére már kiépült tanyai iskolák tanítóit is. Az 1904 óta egyesült két Szentetornyán a község életképtelen igazgatása, az uradalmi és a paraszti érdekek ütközése volt a jellemző, amely újra és újra fölvetette Szentetornya feloszlásának gondolatát.

Azt is jeleztük, hogy a kormánynak nem állt szándékában a tanyakérdéssel érdemben foglalkozni, annak ellenére, hogy nagy tekintélyű agrárpolitikusok, agrárközgazdászok sorra kifejtették: Az Alföld viszonyait reformok sorával, állami támogatással mielőbb javítani kell, s ebbe a területre „kitelepített” helyhatósági igazgatás éppúgy beletartozik, mint tanyai központok, idővel azokból új községek alakítása (Czettler Jenő, Cserhádi Sándor, Katona Béla és mások). A gondolatok Békés megye akkori vezetőit sem érintették meg. Az Alföld fel-emelésének ügye foglalkoztatta őket, de a tanyakérdés nem, annak legfeljebb a közlekedési vetülete. A tanyák körüli közegészségügyi anomáliákat, a sürgős orvosi (szülésznői) beavatkozást kívánó és a beteg elszállítását megakadályozó viszonyokat konkrét ügyek sora idézte gyakran a közigazgatás vezetői elé. Segíteni aligha tudtak. Miután a különböző tisztviselőknek, előjáróknak általában volt földbirtokuk is, amelyen igényesebb tanya állt, egyfajta tanyabarát ismeretük nyilvánvaló. A tanyavilág bajai iránti érzéketlenségük mögött végső fokon a parasztság lenézése, az elkülönülés fenntartása, a konzervatív beállítottság húzódott meg. Mindez, személyenkénti változatokkal, Orosházára is érvényes.

Az első világháború kirobbanása a tanyavilág viszonyainak javítására vonatkozó javaslatokat elsodorta, de nem véglegesen. A háború előtti és a kezdete körüli hónapokból Orosházáról maradt meg három ügy iratanyaga, amelyek a településhez közeli (vagy azzal összenőtt) lakott részek előrelépését szolgálták. 1914 májusában „tanyai levélgyűjtő és kézbesítő állomást” szervezett a nagyváradi postaigazgatóság Bónum és a Tehénlegelő területére, Tóth András szatócs kezelésében. A postahivatalba s az onnan történő szállítást az orosházi előjáróság vállalta.⁴ A gyopárhalmiak orvosi rendelőt kértek. Beadványukra a képviselő-testület kimondta: A sürgős eseteket a gyopárhalmi tanítónál jelentsék, az telefonon szól a község házára, a községi orvost a helység fogata viszi ki. A vagyontalanok mindezt nem fizetnek, mások esetenként két koronát kötelesek leróni.⁵ 1914 júliusában 117 aláíró kérte újfent a Szőlőkől a belterületté minősítést, szemléletes képet rajzolva a Nagyhegyi és Kishegyi rész állapotáról (rendezetlen, girbe-gurba utcák, ártézi kút és utcai lámpák hiánya, csak itt-ott van járda, túlzásúlt a két iskola, vasúti átjáró kellene a Kígyó utca felé).⁶

4. Békés Megyei Levéltár (BML) Orosháza község ir. 3623/1914.

5. BML Orosháza képviselő-testületi jkv. 112/1914.

6. BML Orosháza község ir. 6186/1914.

A háború alatti sürgős kézbesítések, rekvirálások, ellenőrzések idején a hatósági emberek a korábbiaknál jóval többet mozogtak a tanyák világában is. A csendes megvesztegetés „fegyverével” a tanyai lakosok – sokszor bent a város-házán, illetve a község-házán – elég gyakran segítettek magukon. Az emberek igazságérzetét legjobban a felmentési kérelmek és a lovak igénybevétele körüli praktikák bántották.⁷ Mindenesetre tény, hogy a világháború és a román megszállás időszaka rongálta meg a legerősebben a tanyavilág népében a törvényesség és a közigazgatás igazságos eljárásába vetett (addig is nemegyszer bizonytalan lábón álló) hitet. Az a szelídebb korrupció, amit az emberek nagyobb része – ha morogva is – természetesnek vagy legalább elviselhetőnek tartott, a körülményeket kihasználva zsarolásba nőtt át.

A háború végén és a román megszállás idején Hódmezővásárhelyen már újra-kezdtek a tanyai kérdések előtérbe állítását. Kenéz Sándor ügyvéd széles kitekintésű várospolitikai javaslatai⁸ szerint tanyai központokat kell kiépíteni, jó kőutakkal és villamos vontatású keskenyvágányú vasúttal, a legszükségesebb szolgáltatásokkal, piaccal, gabonátárolóval. Kenéz minden tanyába telefont és áramot kívánt. 1918 szeptemberében a Kardoskúti Olvasókör – az Orosházához csatlakozás gondolatát újra elővéve – Kardoskútra is közigazgatási kirendeltséget kért. Az ügy elakadt a forradalmi időkben.⁹ 1919 júniusában Iványi István, Németh Bálint és 305 pusztai lakos – a pusztaközponti megoldást élesen bírálva – ismét Kardoskút kijelölését kérte a szervezendő pusztai kapitányság székhelyéül. Kérelmüket 1921 szeptemberében utasította el a vásárhelyi közgyűlés.¹⁰

A trianoni békeszerződéssel megcsonkított Magyarországon az ország éléskamrájának szerepét betöltő Alföld a kormányzat és a közvélemény szemében értékesebbnek, fontosabbnak látszott. Az alföldi lakosság bizakodott abban, hogy gondjait megismerik, átérzik s a politikacsinálók elősegítik a majdnem fél országnyi terület adottságaira építő felemelkedést. Az ehhez vezető utat mindekelőtt az agrártermelésben és az arra támaszkodó feldolgozó iparban látták a szakemberek is. Külön hangsúlyt kapott az öntözésfejlesztésre alapozott zöldség- és gyümölcsstermelés, továbbá az alföldi erdőtelepítés. (Gesztelyi Nagy László és Kaán Károly voltak a legkorábbi és a legkövetkezetesebb kezdeményezők.) A súlyos gazdasági gondokkal, majd a világválság hatásaival küzdő kormány a szakemberek nyomására fordított bizonyos mértékű figyelmet az alföldi

7. Számos példát ír *Csizmadia Imre*: Pirkadattól delelőig című önéletrajza. (Bp., 1986.)

8. *Kenéz Sándor*: Javaslatok Hódmezővásárhely t. h. város újjáalapítására. Szeged, 1918.

9. Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltára (ezután CSML Hf), Hmv. Tanácsi iratok (Tan. ir.) II.3989/1918, II. 3997/1918. alapszámok.

10. CSML Hf Hmv. Tan. ir. II.3997/1918. alapsz.

problémákra, s az államirányítás akkori mechanizmusához alkalmazkodva közigazgatási úton igyekezett tájékozódni, illetve orientáló rendelkezéseket kiadni. Ebbe a körbe tartozik a tanyavilág helyzetének javítása, benne a tanyai lakosság körébe „telepített” közigazgatási funkciók.

A tanyakérdés társadalmi aláfestéssel történt hivatalos „exponálása” az 1921. évi kecskeméti tanyakongresszuson történt meg először. A szegedi és a kecskeméti beszámolóhoz képest elég vérszegény vásárhelyi előadás jól ítélte meg a tanyai központok feladatait, a tanyavilág fő gondját mégis leszűkítette a következő utak hiányára.¹¹ Orosháza vagy Békés megye nem képviseltette magát a kongresszuson, de fel sem kérték helyzetismertetésre a szervezők.

Vásárhelyen, a belügyminiszter kezdeményezésére is, a város közgyűlése 1921-ben felmérte, milyen igazgatási funkciók gyakorlása folyik a tanyavilágban. A lelkes-tanító bevonásával végeztetett heti egyszeri járlatírás, rendszeres hatósági orvosi jelenlét, városi fertőtlenítő. Anyakönyvi hivatali segédtevékenység és csendőrőrs – ennyiből állt a Pusztaközpontra elérhető lehetőség. Kardoskúton pedig: hetente egyszer járlatot írt a tanító. Az 1921. szeptember 21-i közgyűlési határozat alapján – a fentieknél szélesebb hatáskörrel: pl. panaszok és kérelmek felvétele –, telefonvonal kiépítésének ígéretével 1922-ben három ún. külterületi közigazgatási központot szerveztek a vásárhelyi határban: Mártélyon, Kutason és Pusztaközpontra.¹² Működésük eredményesnek tűnik, mert 1924-ben a vásárhelyi ellenzéki közgyűlési tagok (köztük Takács Ferenc) nyolc-tíz tanyai központ szervezését javasolták. A közgyűlés a miniszteri rendeletre várt.¹³ 1927 januárjában megvalósult négy tanyai telefonállomás felállítása Vásárhely határában, köztük a vásárhelykutas és a pusztaközponti orvoslakásokban is. E kettőt az orosházi telefonközpont kapcsolta.¹⁴ A vásárhelyi határ Orosházához közeli részében fontos előrelépés volt 1929-ben (először bérelt épületekben) a város kórházához tartozó kakasszéki gyógyintézet megnyitása¹⁵, azt megelőzőleg 1928-ban a Kakasszék vasúti megálló létesítése.¹⁶ A Gyopárosfürdőhöz hasonló jellegű Kakasszékfürdőt kölcsönből építtette ki Vásárhely, korszerűbben kialakított gyógyhely-funkcióval.

Ami 1921-ben a kecskeméti tanyai kongresszussal szakmai, társadalmi és igaz-

11. Lázár Dezső: Hódmezővásárhely tanyai politikája. – Magyar Gazdák Szemléje 1921, 7–8. sz. 465–472.

12. CSML HfHmv. Tan. ir. II.3997/1918. alapsz.

13. CSML HfHmv. Tan. ir. 3035/1924. alapsz.

14. Hódmezővásárhely polgármesterének jelentése 1926-ról. Hmv., 1927. 17., Ugyanaz 1927-ről Hmv., 1928. 9–10.

15. Orosz Sándor: A városi kórház története. – Hódmezővásárhely thjf. város „Erzsébet” Köz-kórházának 1905–1930-iki évkönyve. Szerk.: Ormos Pál. Hmv. év nélkül (1932) 47–48.

16. CSML HfHmv. Tan. ir. 68/1928. alapsz.

gatási berkekben elindult, 1927-ben emelkedett érdemibb szintre. Elsősorban a kecskeméti székhelyű, de Csongrád és Csanád megyékre is kiterjedő illetékeséggel rendelkező Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara igazgatója, *Gesztelyi Nagy László* fáradhatatlan küzdelme révén. A belügyminiszter (Scitovszky Béla) 1927. május 9-én értekezletet tartott a tanyás megyék főispánjai és alispánjai, a nagy tanyás városok polgármesterei részére. A tanácskozáson Gesztelyi Nagy huszonegy pontba foglalt, döntően közigazgatási körbe tartozó, de a gazdálkodás, az infrastruktúra, a településalakítás kérdéseit is felvázoló javaslatait tárgyalták meg.¹⁷

Az eszmecserét figyelembe véve 1927. július 1-én született meg és jutott el a vármegyei és a városi törvényhatóságokhoz a *belügyminiszter 33.307/1927. III. BM. sz. körrendelete*, „a magyar tanyavilág közigazgatásának megjavítására szolgáló intézkedésekről.”¹⁸ A körrendelet hangsúlyozza, hogy másfél millió magyar állampolgár sorsáról, az ország lakosságának 19 százalékáról kell fokozottabban gondoskodni. Az elméleti előkészítés után a gyakorlati, konkrét intézkedéseknek kell következniük. A kezdeményező szerep a belügyi tárcára vár, a kérdés közvetlen és folyamatos felkarolása azonban a helyi önkormányzatok tennivalója, a törvényhatóságok segítségével – mondja a rendelet. „Mindenütt azt kell megvalósítani, amelynél jobbat a helyi körülmények nem engednek meg” – rögzítette az alapelvet. A gyakorlati megoldásokat kereső miniszteri eligazítás a szűkeblű, bevételeiket féltő anyavárosokat egyfelől szervezeti változtatásokra biztatta: tanyás részek önálló községgé alakítására, szélesebb hatáskörű közigazgatási kirendeltségek életre hívására, de legalább tanyai esküdtek, pusztabírók választására. Elképzelhetőnek tartotta a célszerű terület-átcsatolásokat. A gyakoribb és közvetlenebb helyszíni jelenlétet kívánta a mezővárosok, nagyközségek előljárói, tisztviselői részéről. A tanyaközpontokba telefont, tűzoltóságot, temetőt is szükségesnek tartott. Támogatta a gazdakörök érdekkifejező törekvéseit. Végül elrendelte a törvényhatóságokénti tanyabizottságok megalakítását. Mindezek pénzügyi-anyagi fedezetét a városok és községek saját költségvetésében kellett biztosítani. A körrendelet mellett a főispánokhoz küldött miniszteri levél hangsúlyozta a gyors végrehajtás és az erőteljes propagálás szükségességét. A tanyai lakosság és az önkormányzat érdekeinek szembekerülése esetén a főispánnak fel kellett lépnie.

17. A javaslatok egy példánya: BML Békés vm. főisp. ált. ir. 322/1927.

18. A Belügyi Közlönyben ill. a Magyarországi Rendeletek Tárában közzé nem tett körrendelet szövege: *Gesztelyi Nagy László*: Magyar tanya. 2. kiad. Kalocsa, 1928. 250–258. BML Békés vm. főisp. ált. ir. 601/1927. Későbbi fontos elemzések: *Hencz Aurél*: Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp., 1973. 380–417. *Hencz Aurél*: Fontosabb tanyarendezési elképzelések a két világháború között. – Jogtörténeti Tanulmányok IV. Szerk.: Csizmadia Andor. Bp., 1980. 95–108.

Mint láttuk, Vásárhely már a körrendelet kiadása előtt annak szellemében tett egyet és mást, mindig előtérben tartva a városvezetés szempontjából legfontosabbat: egy négyzetméterrel sem szabad csökkennie Hódmezővásárhely 132 ezer kat. holdas (761 négyzetkilométeres) határának. Vásárhely ezzel a kiterjedésével – Szabadka, Debrecen, Kecskemét és Szeged után – a Trianon előtti Magyarországon ötödik legnagyobb területű városa volt. Orosháza a maga alig több mint húszezer kat. holdnyi méretével és lakosságával más kategóriába tartozott. A tanyás városok között igazgatáspolitikai téren nem vitt vezető szerepet.

A célkitűzéseiben igen jelentős 1927. évi körrendelet alapján a vármegye, a járási főszolgabírók, a városok és a nagyközségek egyaránt kötelesek voltak mérlegelni tanyaviláguk állapotát, s ki kellett alakítaniuk javaslataikat. Orosházát és vidékét illetően az erről tanúskodó iratok jól megmaradtak. Kunos István orosházi főjegyző már 1927 első két hónapjában levelezésben állt Gesztelyi Nagy Lászlóval s arra hívta fel a figyelmét, hogy a tanyájuk mellett belterületi házzal is rendelkező lakosok közigazgatási ellátását jól meg tudják oldani. A városbeli házzal nem bíró, töredékföldes tanyai lakosok, továbbá a Rákóczi telepen élők ilyen irányú követeléseai jogosak – írja Kunos –, de csak állami segítséggel oldhatók meg.¹⁹

Az orosházi főszolgabíró és a főjegyző véleménye találkozott Kiscsákó és a belterülethez közeli Gyopárhalma, Kakasszék, Rákóczi telep ügyeiben. (Ezeket tekintették olyan „egységes tanyaközpontnak”, ahol a közigazgatás közelebb vihető a lakossághoz.) Témánk szempontjából *Kiscsákó* felmérése a fontosabb. A 2902 kat. holdra terjedő határrészből 1022 kat. holdat birtokolt a Geist-uradalom, 1880 kat. holdon pedig kb. 140 parasztgazdaság volt, 760 lakossal, 130 tanyával. Az Orosházától 22 kilométerre fekvő Kiscsákón 1902 óta működő segédjegyző (jegyzői kirendeltség) hatáskörét csak a kisebb polgári peres ügyekre kívánták kiterjeszteni a meglévőkön felül. Önálló községgé alakításra nem tartották alkalmasnak, de elfogadták egy ott lakó előljárói tisztség szervezésének szükségességét. A főjegyző Kiscsákó elcsatolását (Nagyszénáshoz) főként azért ellenetzte, mert az ott lakók orosházi származásúak, másfelől pedig 14.335 pengő veszteség érné Orosházát az állami adóalapban s az annak arányában kivetett helyi adók további összegében.²⁰ (Korábban Orosháza Nagyszénás–Újpuszta egyes lakosainak Kiscsákóhoz csatlakozását próbálta támogatni.²¹)

Orosháza vezetése a körrendelet szinte minden pontjára kedvező választ tudott adni, kérése igazából az útépitések és a vásárhelyi határrészek átcsatolása érdeké-

19. BML Orosháza község ir. 14 203/1927.

20. BML Uo. és Békés vm. alisp. ált. ir. 9364/1927. alapsz.

21. BML Orosháza község ir. 5385/1925. Orosháza képv.-test. jkv. 1925.

ben volt. Hivatkozott arra is, hogy az 1450 tagú Kisbirtokos Szövetség, a kiscsáki és a bónumi gazdakörök révén a tanyai lakosság érdekképviselője biztosított.

Rákóczitelep, Gyopárhalma és Kakasszék a főjegyző szerint 784 házhelyet (ebből kétszáz beépítve) és további háromszáz lakóházat képviselt, mintegy kétezer szegény lakossal. Míg Gyopárhalmára betonút és kisvasút vezet, sőt áramszolgáltatás is van, Rákóczitelep a legalapvetőbb ellátást is nélkülözi. A megfelelőbb állapotokhoz az alábbiakat tartotta mielőbb megvalósítandónak: a kisvasút kiépítése, végállomásánál állandó postahivatallal, legalább két tantermes állami iskola, óvoda, gyalogjáró, villany, orvos és szülésznő, jegyzői kirendeltség.²² (Az állapotrajz egybevégt a rákóczitelepi nyomorúságról adott egészségügyi és szociális megállapításokkal.)

Szentetornyáról a megoldatlanság tényeit vonultatta fel a főszolgabíró: Község-házája a tanyavilágban található, a korábbi pusztaszentetornyai községháza. Az 530 házból álló faluban csak jegyzői kirendeltség működik. A járás közigazgatási vezetője az 1903-ig fennálló viszonyok visszahozatalát (Szentetornya falu legyen önálló község, Pusztaszentetornya önálló pusztaközség, azaz ún. eszmei község) javasolta, esetleg a községháza és a kirendeltség felcserélését.²³ A közigazgatási szervezet módosításán kívül semmiféle más elgondolása nem volt a főszolgabírónak e község körül, jól indokolta viszont Gádoros „kikerekítésének” követelményét, amely Szentetornya határából is mintegy 1500 kat. hold átcsatolását igényelte. Miután a tervezet meghiúsult, 1930-ban a kétségbeesett gádorosiak a Csongrád megyéhez csatlakozással próbálkoztak. 1934-ben a két megye az „ősi határok védelme” jegyében egyetértéssel levette a napirendről az ügyet.

A Békés vármegyei „tanyabizottság” 1928. április 25-i ülése a minket közelebbről érintő ügyekben is véleményt formált: Bár többen is Szentetornya falu Orosházához csatolását és Pusztaszentetornya ismételt önállósítását javasolták, győzött az alispáni álláspont, amely szerint feltétlenül orvoslást kíván a szentetornyai állapot, de egyelőre függőben kell tartani. Nagyszénás-Újpuszta Kiscsákóhoz csatolását elvetették, egy nagyszénási elöljárói kirendeltség szervezését viszont helyeselték.

A kiváló államigazgatási szakember, a tanyavilág felemeléséért sokat küzdő *Benisch Artúr* 1929-ben megjelent dolgozatában keserűen, de valóságosan állapította meg: Az önkormányzatoktól gyökeres intézkedés az 1927. évi körrendelet nyomán nem várható, a nagy határú városok ragaszkodnak területükhöz, s fenn akarják tartani a tanyavilág atomizáltságát. Kardoskút környékét említette negatív példaként, s *Kondorost* emelte ki megoldási modellként. „Az önállósulás a fejlődés fő motorja” – írta, a tanyai lakosság érdekeit az önálló községgé alakulás

22. BML Békés vm. alisp. ált. ir. 9364/1927. alapsz.

23. BML Uo.

szolgálja legjobban. A tanyaközpont, a kirendeltség nem ad lehetőséget az önkormányzati megoldásra. Benisch kifejtette: 3–5 kilométeres körzetű tanya-csoportokkal számolva (a lakottságtól függően) a tanyavilágban országosan 155 nagyközség és 118 kisközség alakulhatna meg, ha a partikuláris érdekeket sikerül lefegyverezni.²⁴

Benisch Artúrnak alapján véve igazat kell adnunk. Sajnos, az 1929-ben kirobbant gazdasági válság, a reformokra hajló Bethlen-kormány bukása miatt a tanya kérdés ismét visszaszorult az államigazgatási, s mindinkább a település-földrajzi, majd a társadalomismereti kutatások szférájába. Gesztelyi Nagy László, Kaán Károly, Benisch Artúr mellé felzárkózott a tanyai közigazgatás újabb jeles kutatója, az 1929-től fontos munkákat publikáló Kiss István, a Magyary Zoltán vezette közigazgatási reformkutatások egyik résztvevője. A csongrádi származású Kiss István 1932-ben jelentette meg „*A magyar tanyai közigazgatás. A tanya-politika vázlatja*” című monográfiáját Magyary Zoltán előszavával. A sokoldalú munka mind a jogforrások, mind pedig a mindennapi élet oldaláról kitűnő szintézist nyújt, újszerűen világítja meg a történeti előzményeket és gazdag, friss statisztikai anyagot, témabibliográfiát közöl. A munka kézikönyv lett, méltán sorakozott Kaán Károly alapvető kötetei (A magyar Alföld. Gazdaságpolitikai tanulmány. 1927., Az Alföld problémája. 1929.) mellé.

Annak ellenére, hogy a gazdasági válság időszaka megakadályozta, hogy a kormányzati szemhatárba került tanya kérdésben érdemleges haladás történjék, a szakmai és szemléleti előkészítés megkezdődött, s 1935-től kezdve folytatódhatott, mint látni fogjuk.

A gazdasági válság során életbe léptetett kényszertakarékoskodások a Földművelésügyi Minisztérium által létrehozott Hódmezővásárhelyi Tanyai Kirendeltség megszüntetését is magukkal hozták. Az 5430/1928. M. E. sz. kormányrendelettel 1928 végén felállított, Csanád és Csongrád megyék, továbbá Szeged és Vásárhely területére illetékes szakszerv egyfelől a tanyai gazdálkodást, másrészt a tanyai igazgatást segítette volna. Működési szabályzata előírta minden tanya helyszíni szemlét. 1931 végével szüntette meg a 93.706/1931. F.M. sz. rendelet.²⁵

Az 1920–1930-as évtizedek hosszadalmas, de eredményt nem termő vitái zajlottak Szentetornya további sorsa, leginkább felosztásának mikéntje körül. Az érdekek és az ötletek valóságos kavalkádjáról beszélhetünk. A nagy területű községet már az egyesüléskor két „kerületre” osztották. Az I. kerületet a volt

24. Benisch Artúr: A tanyaközségek kérdése. – Magyar Szemle 1929. (VI. köt. 136–144.)

25. Gesztelyi Nagy László: Küzdelem az Alföld jövőjéért. Beszámoló a Duna–Tisza közi Mezőgazdasági Kamara másfél évtizedes munkájáról (1922–1937). Kecskemét, 1937. 122–126.

Pusztaszentetornya jelentette, ahol a községháza és a községi jegyző is elhelyezkedett. a II. kerületet pedig a kiépült volt Szabadszentetornya, ahol csak a segédjegyző működött. A falu lakossága állandó hátrányokat szenvedett el a megosztott apparátus, s főként a pusztára telepített községházához kötődő hatáskörök miatt. 1921-ben a lakosság nyomására a szentetornyai képviselő-testület úgy döntött, hogy a faluban (azaz a II. kerületben) külön és önálló községházát kell építeni, önálló hatáskörű jegyzői állást, egy második segédjegyzői és egy adószedő esküdti állást kell szervezni.²⁶ 1922-ben a jegyző és a segédjegyző munkába léptek, s a községben életbe lépett az „A” és a „B” anyakönyvi kerület, azaz a területileg megosztott anyakönyvezés is.²⁷ A II. kerületi községházán 1922–1926 között a csendőrors számára is helyet adtak (Bérleti díj fejében).²⁸

A szentetornyai lakosság az 1922-es „átrendezéssel” sem lehetett megelégedve, különösen a magasabb községi adó miatt. Ezt jelzi több kezdeményezés, amelyek hivatalos támogatást nem kaptak. Krajnik György szentetornyai római katolikus plébános 1921 elején Szabadszentetornya és Gyopárhalma egyesítésével kívánt önálló községet alakítani. Miután csupa szegény lakosa lenne, nem tudná magát fenntartani – szolt a képviselő-testület határozata.²⁹ Győri József és társai az Eötvös-majornban akartak 250 kat. holdat kérni falutelepítés céljára. Ezt méginkább ellenezte a testület, az elszakadástól tartva.³⁰ Szabó András és társai kisbirtokosok a volt pusztaszentetornyai terület minden adó- és más ügyét az I. kerületi községházához kívánták visszatelepíteni 1923–1924-ben beadott kérelmükben. Elutasították őket, hiszen az adóügyi jegyzőt lakással együtt át kellett volna költöztetni a II. kerületből.³¹

Szentetornya zavaros és költséges viszonyainak tisztázásához az 1924. évi 4. törvénycikk (a községek pénzügyi egyensúlyának helyreállításáról) és a végrehajtására kiadott 177.300/1924. B. M. sz. körrendelet adott átmeneti lökést. A körrendelet szerint a belügyminiszternek jogában állott az összeépült vagy egészen közel fekvő községek egyesítése, egyes községi határrészek átcsatolása s megszüntethette a „közigazgatás követelményeit ki nem elégítő községi alakulatokat.” E jogszabály alapján 1925 és 1935 között 192 község szűnt meg, illetve egyesült az országban.³²

Békés megye alispánja ennek alapján bocsátotta ki 13.169/1924. sz. leiratát

26. BML Szentetornya képv.–test. jkv. 12/1918, 21, 46, 47/1921.

27. BML Uo. 14, 46/1922.

28. BML Uo. 10/1922, 29, 91/1926.

29. BML Uo. 50/1921.

30. BML Uo. 24/1923.

31. BML Uo. 74/1923. Későbbi hasonló: 54/1925.

32. *Alsó László: A községek szervezeti beosztásának rendezése. – Közigazgatásunk racionalizálásának eredményei.* Szerk.: Fluck András–Mártonffy Károly. Bp., 1936. 68–69.

Szentetornya felosztásának tervezetével. A szentetornyai képviselő-testület 29:2 arányban a község fennmaradása mellett foglalt állást. Hivatkozott a község ősi voltára, s arra, hogy az érintett lakosság közigazgatási és kulturális ellátása a felosztással sem lenne jobb. Szentetornya az állami egyenesadók mindössze egy-egyedét jelentő községi póttadóval el tudja látni a feladatát – hangsúlyozta a határozat.³³ Orosháza képviselő-testülete „kívánatosnak, szükségesnek és célszerűnek” tartotta Szentetornya felosztását, mert igazgatása költséges és nehézkes, a község lakosságának gazdasági és kulturális kiszolgálására nem képes. Szabad-szentetornya szinte összenőtt már Orosházával, de szegény nép lakja, elegendő adóalapja a fejlődéshez sohasem lesz. A nagy és fejlődő Orosháza képes a terhek átvételére és a jobb ellátás biztosítására. Az orosházi képviselők azt sem rejtették véka alá, hogy 12–15 ezer kat. holdnyi határ átcsatolására is számítanak.³⁴ Nagyszénásnak és különösen Gádorosnak szintén voltak területátcsatolási tervei.

Ezt követően az érdekharcok átmenetileg csendesültek, s 1932-től erősödtek fel újra. Közben két kezdeményezés érdemel említést: 1927-ben K. Horváth Mihály és társai a két Szentetornya szétválasztásáért folyamodtak. Pusztaszentetornya nagyközséggé alakítását kérve egyidejűleg. 1933-ban utasította el őket a megye.³⁵ Az addig nem jelentős irányt Székács József nagybirtokos és hét társa képviselte, akik kb. 2700 kat. holdnyi birtokterülettel Nagyszénáshoz akartak csatlakozni. Akciójukat a Pusztaszentetornya visszaállítására törekvők is szeretnék volna maguk mellé állítani. Szentetornya képviselő-testülete szerint a terület közigazgatási ellátása jó volt, másfelől 12 ezer pengő adóalap kiesését nem akarták elviselni.³⁶ A Nagyatádi-földreform során 63 házhelyet a Nagyszénás belterületéhez közeli szentetornyai határrészen kaptak meg a szénásiak. E területnek a jogos átcsatolását Nagyszénás község kérte Szentetornyától, sikertelenül.³⁷

A felosztás körüli vita 1932-től ismét magasabb szintig eljutott szakasza az 1924-ben és 1927-ben befutott vélemények feletti miniszteri döntés hiánya következtében bontakozott ki. 1932 tavaszán a megye főispánja közölte Orosházával, hogy négyezer vagy 8600 kat. hold átcsatolásáról lehet szó. Az orosházi képviselő-testület csak 8600 kat. holdat akart elfogadni, mert kiszámította, hogy 50 százalékos községi póttadó mellett ez esetben már haszon származik az átvételtől.³⁸ A vármegye kisgyűlése 1933 tavaszán a gordiuszi csomót az alábbiak sze-

33. BML Szentetornya képv.-test. jkv. 86/1924.

34. BML Orosháza képv.-test. jkv. 221/1924.

35. BML Orosháza város polgármesterének ir. 10.566/1947. alapszámhoz csatolt előiratok.

36. BML Szentetornya képv.-test. jkv. 28/1928.

37. BML Uo. 29/1928.

38. BML Orosháza képv.-test. jkv. 109/1932.

rint próbálta átvágni: Szentetornya 15 966 kat. holdnyi területéből 7499 kat. holdon maradjon meg Szentetornya, 2602 kat. hold kerüljön Gádoroshoz, 48 kat. hold Nagyszénáshoz (az OFB-házhelyek), 5717 kat. hold pedig Orosháza-hoz. Szentetornya képviselő-testülete ezzel szemben a kettéosztást kérelmezte: Szabad-szentetornya 7840 kat. holdas, Pusztaszentetornya pedig 8126 kat. holddal bíró határral önállósuljon.³⁹

Az 1933 tavaszi megyei határozat miniszteri jóváhagyása késett, a belügyminisztériumi vélemény 1936-ra némileg módosult is. A módosítás Orosháza kárára szolt, s nem kívánta mellőzni a szentetornyai véleményeket sem. Változatlanul 2602 kat. holdat és kb. ötszáz lakost csatolt volna Gádoroshoz, de 3648 kat. holdat Nagyszénáshoz. 4880 kat. holdon, 870 lakossal önálló kisközséggé alakította volna Pusztaszentetornyát, valamint kb. 5200 kat. holdon, 3567 lakossal nagyközségi jogállással megalakította (meghagyta) volna Szentetornyát.⁴⁰ Az 1936-ig kiformálódott főhatósági elképzeléseket a tanyakérdés újabb kormányzati kézbevétele félreszorította. Az alább tárgyalásra kerülő 1935. évi adatfelvételekre épült és 1937-ben publikált miniszteri tervzet már nem tartotta célszerűnek Pusztaszentetornya bármilyen formájú visszaállítását. Szentetornya ügyében 1945 végéig döntés nem történt, mint látni fogjuk. A község két része nem a lakosság szám, hanem inkább a befizetett földadó arányában kapott képviseleti lehetőséget az egységes képviselő-testületben: a választott tagok fele-fele arányban kerültek be, a virilisekből az I. kerület adta a többséget. A hét esküdtből négyet adott az I. kerület, hármat a II. kerület.⁴¹

*Kormányzati tervek, jogszabályok és helyi érdekharok
az 1930-as évektől a várossá alakulásig*

A világválság utáni konszolidáció keretében vissza lehetett térni a tanyakérdés reformjára. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 557/1935. BM. eln. sz. rendeletével megszervezte azt az adatgyűjtést, amely a külterületinek minősített lakosságon belül megbízhatóan elkülöníti a tanyaiakat. (Általában azokat tekintették tanyaiaknak, akik a település központjától legalább négy kilométerre vagy nagyobb távolságra laktak, és nem faluszerűen kialakított rendben.) Az országban ilyen elbírálás alapján 376 településen 655 ezer lakost minősítettek folyamatosan tanyán élőknek.⁴² E felmérés alapján, a vármegyékkel egyeztetve dolgozták ki

39. BML Uo. 173, 174, 292/1933., Orosháza város polgm. ir. 10.566/1947. alapsz.

40. BML Orosháza város polgm. ir. 10.566/1947. alapsz.

41. BML Szentetornya képv.-test. jkv. 83/1925. ápr. 7. és dec. 28.

42. *Alsó László: A tanyai közigazgatás rendezésének alapelvei. – A tanyai közigazgatás rendezése.* Szerk.: Alsó László–Benisch Artúr–Mártonffy Károly. Bp., 1937. 10.

a szakértők a tanyakörzetek funkcióit és kialakításuk tervezetét, amely 1937-ben jelent meg.

Az 1935 szeptemberében folytatott adatgyűjtés rendkívül értékes és az azonos évi mezőgazdasági adatfelvétellel összevethető megállapításait, tényeit már a tervezett tanyai körzetek szerint szedték össze.⁴³

Orosháza akkori közigazgatási területén három tanyakörzetet jelöltek ki: 1. Gyopárhalma, Rákóczitelep, Kakasszék Orosházához tartozó része az uradalommal, együttesen 2365 lakossal, 1331 kat. hold területen. Központjául a Szentesre vezető országút és a Kakasszéki út kereszteződését látták jónak. E zárt beépítésű, illetve majorterületen tanyák nem voltak. Az 1920-as évekhez képest ez a körzet érdemi előrelépést tett: Orosháza nagyközség alkalmazásában két bába, egy kézbesítő és egy mezőőr ott lakott, négy tanteremben öt tanítóval elemi iskola működött (községi), négy helyiséggel új népháza volt, polgári olvasókörrrel, a gyopárhalmi postaügynökség telefonálásra is módot adott. E körzet a *Gyopáros* nevet kapta. 2. Orosháza legmarkánsabb tanyakörzetét a Monor és Kéthosszúsor 1575 lakosából és 6874 kat. hold területéből kiformalni kívánt *Monor* képviselte. Központja a Monori csárda épületében kapott volna helyet. Monoron községi bába lakott, öt kézbesítő, a felölelt területen négy tanteremmel és öt tanítóval tanyai iskolák működtek, közel esett a vasút és a postaügynökség az Orosházi tanyák állomáson. A felmérés szerint 53 parasztbirtok esett a 10 és 50 kat. holdas kategóriába és 140-en voltak tíz kat. hold alattiak. Vegyesboltok és két kocsmá mellett két hengermalom is dolgozott a körzetben. 3. A Kiscsákóból és Gáspártelekből álló *Kiscsákónak* 779 lakosa és 2904 kat. hold területe került kijelölésre, a kiscsákói iskolánál elhelyezendő központtal. E körzetben 140 rendezett tanya és a Geist-uradalom feküdtek. A területen egy bába, egy kézbesítő, egy anyakönyvvezető és járlatíró, továbbá egy külterületi állatorvos volt Orosháza alkalmazásában. Községháza állt rendelkezésre jegyzői és kisbírói lakással. Az iskola csak egytantermes volt, egy tanítóval. A frissen épült Népházban Polgári Olvasóköri működött. Kiscsákónak postaügynöksége és közeli vasútállomása volt. A Geist-uradalom mellett 157 parasztgazdaságot tüntetett föl az összeírás. Ez utóbbiak közül 2 volt ötven kat. holdon felüli, 27 tartozott a 10 és 50 kat. hold közöttiekhez és 130 a tíz kat. holdon aluliakhoz. Szatócsbolt ebben a körzetben is volt. Kiscsákó közúton húsz, vasúton 22 kilométerre feküdt Orosházától (lakosait a legtöbb szál ide is kötötte), hét kilométerre Nagyszénástól. Orvost, patikát, csendőrséget a kiscsákói lakos Nagyszénáson talált leghamarabb, s természetesen piacot is.

43. BML Orosháza község ir. 16 109/1935. alapsz., CSML Hf Hmv. Tan. ir. II.196/1935. alapsz. Szentetornya felmérési anyaga nem maradt meg. A fő adatokat közli: A tanyai közigazgatás rendezése i. m. táblázatos része.

A Hódmezővásárhely határában kijelölt tanyakörzetből Kardoskút és Fehértó, bizonyos mértékig Kakasszék és Vásárhelykutas érdekel bennünket közvetlenül témánk szempontjából. Kardoskút 8351 kat. holdon 1534 lakost, Fehértó 9934 kat. holdon 1858 lelket, míg Kakasszék 10 801 kat. holdon 1954 személyt jelentett. Vásárhelykutas pedig 10 119 kat. holdon 2258 embert. Ez a négy tanyakörzet félkörben Orosházával határos volt, s különösen az első ketőnek sok lakosa orosházi származású, akik gazdaságilag és más tekintetben is Orosháához tartoztak. Ez a felmérések során is bizonyítottá vált. A kardoskúti körzetben 438, a fehértóiiban 426 tanyát írtak össze, míg a kakasszékiben 397-et, a vásárhelykutasiban 548-at. (A Vásárhelyi pusztán tehát összesen 1409 tanya állott 1935-ben, s a lakosok száma 7604 volt.) A körzetközpontok helyének kiválasztásába Hódmezővásárhely vezetésének, közgyűlésének már jellemzett beállítottsága láthatóan belejátszott: Elfogadták a kardoskúti vasútállomás kijelölését, Fehértó esetében ragaszkodtak Pusztaközponthoz. Kakasszék központját a Pusztaszéli út és az országút találkozásához, Vásárhelykutasét a már kialakult pontra kívánták. Figyelmet érdemel a körzetenkénti birtokállapotok jellemzése: Kardoskúton és Kutason volt a legnagyobb arányú az adófizetőként és a várospolitikában súlyosabb módos gazdák jelenléte. A föld minősége a Kardoskút nevű körzetben volt a legjobb, s ott volt a legkevesebb a kisparaszti gazdaságok száma és aránya is. A város érdekeit tükrözi az, ahogyan az orosházi vonzódásai miatt „legveszélyeztetettebb” kardoskúti és fehértói körzet közötti választóvonalat megjelölték. Kardoskútnak a Pusztaközpontra telepített s az ottani tervezett fejlesztésekkel még bővülő városi közigazgatási funkciók függvényévé kellett volna alakulnia. (Cinkus és Tatársánc a most ismertetett tervezetben Kardoskúthoz számított.) A hódmezővásárhelyi határ tanyakörzeteit a legkorábban fogta át bizonyos szintű kihelyezett igazgatás. Igen nagy szerepük volt a tanyai iskolák tanítóinak, és az olvasóköri érdekvédelmi kezdeményezéseinek, amelyeknek a város néha nem örült.

Szentetornyáról részadataink nincsenek, csupán azt tudjuk, hogy az ott is elvégzett 1935. évi felmérés alapján közzétett 1937. évi tervezet *Szabadszentetornya* néven 3131 lakossal, 4641 kat. hold területtel kívánt községet alakítani (kiemelni). *Jurenákmajor* néven, ott elhelyezkedő központtal és *Vaskapukörményék* megnevezés alatt a szarvasi vasút mentén kifermálódó centrummal pedig két tanyakörzetet akart szervezni. Az elsőnek 3175 kat. holdon 812 lakosa, a másodiknak 3673 kat. holdon 795 lakosa volt. A részletes tervezet tehát nem kívánta Szentetornya felosztását a szomszéd települések között, hanem a megerősített anyaközséghez tanyakörzeteket próbált csatolni.⁴⁴ A körzetközpontok kijelölése átgondolatlan-

44. A tanyai közigazgatás rendezése i. m. 98. és IV. B. térképmell.

nak tűnik. (A Vaskapukörnyék elnevezésű körzeté Nagyszénáshoz került volna közel. Ezzel a Pusztaszentetornyán már rendelkezésre álló épület használatával felhagytak volna.)

Az 1927. évi körrendeletben foglalt elképzelések megvalósítását szolgáló 1935-ös felmérés és annak 1937-ben, koncepciózus tanulmányokkal kísért közzététele bizonyos mértékig egységes mederbe terelte a sokszor egymástól független és szakmailag ellenőrizetlen elképzeléseket, másfelől megakadályozta a merev ragaszkodást a rossznak bizonyult, megszokott keretekhez. Csatlakozott kihatásaiban a 103 531/1936. BM. sz. rendelet is az 1927-ben elindult kormánytörökvésekhez. Ez a rendelet kimondta az anyaközséggel össze nem függő enklávék, különálló határrészek viszonyainak rendezését, s értelemszerűen érintette *Kiscsákót*. A megye alispánjának felhívására 1937 januárjában adta meg Orosháza főjegyzője az 1863-ban benépesült határrész adatait, hangsúlyozva ismét: A kiscsákói lakosok nagy részének Orosházán is van háza, gyerekeiket ott járatják iskolába, ott piacoznak, ott szülnék, esküsznek és hálnak. A miniszteri rendelet szellemében az alispán két verziót látott követhetőnek Kiscsákó esetében: Ha *önálló kisközséggé* alakítják, Gáspártelekkel együtt, akkor Nagyszénáshoz csatlakozhatna; tekintve Nagyszénás anyagi bajait, növelendő az ottani adóbevételt. Második helyen azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy Orosháza védőszárnyai alatt maradjon az önálló kisközség.⁴⁵

A Kiscsákón közvetlenül érdekelt lakosok Csizmadia András országgyűlési képviselő vezetésével gyors ellenakcióba kezdtek. 1937 februárjában tiltakozó küldöttség kereste fel a belügyminisztert és a miniszterelnököt. Hivatkoztak arra is, mennyit áldozott már Orosháza Kiscsákó ellátására, a fő érvük azonban a leg-erősebb volt: Kiscsákón évi 11 669 pengő földadót vetnek ki. Ebből 7869 pengőt fizetnek a parasztbirtokosok (1879 kat. hold után) és 3805 pengőt a nagybirtok (1024 kat. hold után). 145 parasztgazda, akik együttesen 6307 pengőt „képvise-
nek” a földadóból, írásban kijelentette, hogy Orosháza része kíván maradni bir-
tokával. Az 1886. évi 22. törvény alapján, miután a földadó több mint ötven szá-
zalékát fizetik, akaratukat nem lehet figyelmen kívül hagyni. A belügyminiszter
1940 februárjában tért vissza a kérdésre: Elejtve a Nagyszénáshoz csatlakozás
gondolatát, Kiscsákó-Gáspártelekből úgy kívánt önálló kisközséget szervezni,
hogy átcsatolta volna hozzá 250 lakossal és 778 kat. hold területtel *Nagyszénás-
Újpusztát*.

Orosháza képviselő-testülete 1940 szeptemberében arra kérte a minisztert, hagyja Kiscsákót a meglévő állapotában. Ha elcsatolására kerülne a sor, Oroshá-
zát kárpótolni kell Szentetornyából és a vásárhelyi puszta közeli részéből. Az

45. BML Orosháza város polgm. ir. 10 566/1947. alapszámhoz csatolt korábbi iratok.

önálló kisközséggé szerveződés gondolatát ekkor már a Geist-uradalom képviselte a legerőteljesebben, mintegy 1500 kat. holdnyi területtel Csorvásról is csatlakozókra számítva.⁴⁶ Az ország hadbalépése után a kiscsákói törekvések elcsitulnak. 1945 őszén már kormányzati kezdeményezésre került újra terítékre Kiscsákó sorsa, mint látni fogjuk.

Míg Kiscsákó önálló kisközséggé szervezését a belügyminiszter kezdeményezte s az érintett lakosok akadályozták meg, *Kardoskút községgé alakulását* és a tervezett község Békés megyéhez csatolását az ott élők kérték s a belügyminiszter állította le. A községszervezési kérelem Kardoskútból, Cinkusból, Tatársáncból, Fecskéspartból, Barackosból és Pusztaközpontból akarta megszervezni az önálló községet. Az 1928-ban megfogalmazott előterjesztés elvben találkozott a kormány tanyai politikájával. „Rendben volt” abban a tekintetben is, hogy az állami adót fizetők nagyobb fele támogatta. A belügyminiszteri szakapparátus 1930-ban foglalkozott érdemben a kérelemmel. Vagy 11 675 kat. hold terület és 2344 lakos, vagy pedig 16 580 kat. hold és 3108 ember alkotta volna az új községet, amely minden tekintetben meg tudott volna felelni az előírásoknak. Míg korábban Orosháza hangadó körei lépten-nyomon támogatták a Vásárhelyi pusztai elszakadási mozgalmakat, mert Orosháza határának bővítésére számítottak, most az önálló község tervét megismerve csak vérszegényen és ellentmondásosan nyilatkoztak meg. Békés vármegye közgyűlése 1930 szeptemberében sem a községgé alakulást, sem pedig az átcsatolást nem támogatta. Indokolás szerint azért, hogy ne teremtsen precedenst saját „ősi határainak” megváltoztatásához, tekintettel az Öcsödöt, Bucsát, Békéssámsont érintő elszakadási „mozgalmakra”. A tervezett községet csak akkor fogadta volna be „jó szívvel” Békés megye, ha azt Vásárhely önként adta volna át vagy a belügyminiszter az átcsatolást rendeli el. Mindezek után 1931 novemberében a nehéz gazdasági helyzetre és külön Vásárhely ezzel kieső bevételeire hivatkozással a Belügyminisztérium „nem tartotta időszerűnek” az ügyet.⁴⁷ Ezzel a Kardoskút környékén élők törekvései *visszatértek a régi mederbe: Vásárhely keretében megmaradva* a tanyai közigazgatási központ számukra kedvezőbb elhelyezését és szélesebb hatásköréért harcoltak.

E küzdelmek részleteit mellőzve⁴⁸ Hódmezővásárhely város vezetésének időhúzó taktikázásáról mégis szólnunk kell. Ennek a lényege egy eltorzult irányú lépéssorozatban mutatkozott meg: Bár 1939 őszén már saját szakembereik is Kardoskúton javasolták kiépíteni a három széles jogosítványú közigazgatási kirendeltség egyikét, mellőzve Pusztaközpontot, 1940-ben mégis a pusztaközponti

46. BML Uo.

47. BML Békés vm. alisp. ir. 5539/1930. alapsz.

48. Vö. Szabó Ferenc: A Puszták és a közigazgatás, 59–60.

elhelyezés mellett döntöttek. A volt csendőrlaktanyában egy vezetővel és két tisztviselővel ott kezdte meg a működését 1943. május 4-én a kirendeltség, hetente egyszeri ügyintézkést biztosítva Kardoskúton és Tatársáncon is. Jelentős államsegéllyel és komoly kölcsönrel 1944 tavaszán indult el az impozáns, kétszintes kirendeltségi székház felépítése, amely a front közeledtére félbeszakadt s csak 1947 tavaszán jutott el a befejezésig. Közben több esetben már-már egységesen követelte a határrész lakossága a kardoskúti elhelyezést, megfogadva, hogy a kérés teljesítése esetén „örökké hűséges és lojális polgárai maradunk Hódmezővásárhely thj. városnak.”⁴⁹

A Szentetornyát, Kiscsákót és a Vásárhelyi pusztát Orosháza melletti részeit mondhatni permanensen izgalomban tartó átalakítási-átcsatolási tervek és viták sok tekintetben a jövőt érlelték, konkrét megjegyzésekre, példalózássokra csábították a szakembereket. *Erdei Ferenc* számos tanulmánya, de különösen 1942-ben kiadott „*Magyar tanyák*” című könyve, *Móricz Zsigmond*, *Féja Géza* és mások tényfeltáró riportjai a közigazgatástudomány fórumai számára hozzáférhetetlen közvéleményt is ráhangolták a tanyavilág alapvető problémáira. Az 1927. évi körrendelettel kibontakozott folyamat fő inspirátorai a jogalkotás szakaszában azok a kiváló szakemberek maradtak, akikről már szóltunk, s akik a továbblépést jól szorgalmazták. A községek 1940 márciusában tartott III. országos kongresszusán *Gesztelyi Nagy László* egyfelől az 1937-ben megjelent kiadvány óta megtett lépések kritikáját nyújtotta, másfelől a konkrét tartalmi és technikai megvalósítás rendszerbe foglalt követelményeit ismertette, sok új elemmel. Előadását a tanyai törvény sürgetésével zárta.⁵⁰ Sürgetése olyan időpontban hangzott el, amikor erőteljesen dolgoztak a szakemberek a magyarországi agrártermelés és értékesítés, a mezőgazdasági oktatás korszerűsítését átfogóan biztosító kerettörvényen, amely 1942-ben meg is született, s a tanyavilág jövőjét alapvetően érintette.

1943 áprilisában kezdődött és 1944 májusában zárult „*A tanyai igazgatás rendezéséről*” szóló 1944. évi 2. törvény képviselőházi vitája, amely egy általánosabb nemzeti célkitűzés jegyében kívánta egyszerűbbé, közvetlenebbé és gyorsabbá tenni a tanyai nép és a közigazgatás kapcsolatát. Elsősorban a meglévő önkormányzatok keretében tartotta helyesnek a fejlesztést, de állami kötelezettségeket is vállalt. Szorgalmazta a tanyaközpontok létrehozását, illetve megerősítését,

49. CSML HfHmv. Tan. ir. II.3035/1924. alapszámhoz csatolt későbbi iratok. Szabó Ferenc: *A Puszták... 61.*

50. *Gesztelyi Nagy László*: Tanyai közigazgatás. – *A Községek III. Országos Kongresszusa*. Bp., 1940. 60–76.

egyres területeken akár tanyaépítési tilalom árán. A törvény jó alapelveket fogalmazott meg, de visszafogott végrehajtási tételei voltak.⁵¹

Még a törvény kibocsátása előtt elrendelte a belügyminiszter a tanyai igazgatás, illetve a jegyzői kirendeltségek felmérését, egyfajta minősítését (30 141/1944. és 31 818/1944. B. M. sz. rendeletek.) Orosháza jelentette, hogy a kiscsáki jegyzői kirendeltség területén 860 ember lakik, az ott munkálkodó segédjegyző egyedül látja el feladatait, gyakorlatilag az 1902-ben megállapított hatáskörben. Adót fizetni, beszolgáltatási ügyeket intézni csak Orosházán lehet, bár negyedévenként egy napon át Kiscsákon is be tudják fizetni az adót a lakosok az oda kiszálló esküdtnék.⁵² Szentetornyán a már leírt körülmények uralkodtak (jegyzői hivatal a tanyavilágban, kirendeltség a faluban). Most is kérték az új községházat jegyzői lakással, s két további szolgálati lakást. A pusztaszentetornyai községháza és a falu közötti hat kilométeres műutat ugyancsak kérték.⁵³

A háborús években az 1942. évi súlyos árvíz csapásait, amely a tanyavilágban is nagy károkat okozott, sikerrel helyrehozva – Orosháza vezetése már tudatában volt a még mindig külterületi státuszú, zártabb beépítésű részeken megvalósítandó feladatainak. Ezek közé tartozott a telefonösszeköttetés megteremtése⁵⁴, a védőnői ellátás biztosítása, az iskolák befogadó képességének javítása. A tanyavilág érdekében nagy jelentősége lett volna a Kéthosszúsört kövezett úttal ellátó *Csabai út*, másfelől az *Aradi út* kikövezésének. Mindkét terv évtizedek óta érlelődött. A két útépités meg is kezdődött, de 1944-ben félbeszakadt.⁵⁵ (Az Aradi út Cinkus és Tatársánc vonzásához lett volna fontos lépés.)

Az 1944. október eleji hadi események után a közigazgatás igen hamar talpraállt Orosházán. A csavargó szovjet és román katonaszökevények miatt a közbiztonság különösen a tanyavilágban romlott meg, a konszolidáltabb állapotok csak a tél folyamán következtek be. A régi keretek szerint újraszervezett igazgatásban megjelent a közvetlen politikai töltés, amellet, hogy hagyományos feladatait ellátta. A baloldal politikai szerepvivői szervezték meg a tanyavilágban az ún. *dűllőbiztosi rendszert* már 1944 végén, egyfelől a rekvirálások megkönnyítésére, másfelől a termelés elősegítése érdekében. A tanyavilágba kihelyezett közigazgatási tisztviselők általában eltávoztak, nem is tehettek mást.

A tanyavilágot érintő kormányrendeletek közül a közigazgatási területrende-

51. Szövege közölve többek között: 1943–1945. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátták: Vincinti Gusztáv és Pál László. Bp., év nélkül (1946) 33–39.

52. BML Orosháza község ir. 3278/1944.

53. BML Szentetornya község ir. 322/1944.

54. BML Orosháza képv.-test. jkv. 250, 250a/1942, 83/1944.

55. BML Uo. 133, 238, 239/1942, 218/1943, 2/1947.

zést körvonalazó 4330/1945. M. E. sz. rendeletnek mutatkozott az első hatása, *Kiscsákó* esetében. A régóta húzódó ügyet felmelegítve ismét foglalkoztak a *nagyközséggé alakítás* lehetőségével. Iszlay Kálmán csáki segédjegyző kb. ötezer kat. hold területen, háromezer lakossal, 350–400 tanyával rendelkező tanyaközséget vázolt fel, Csorvás határából csatlakozó kb. ezerkétszáz emberrel és 3425 kat. holddal. Orosháza képviselő-testülete nem akarta akadályozni *Kiscsákó* önállósulását. Amikor Orosháza várossá nyilvánításának híre megérkezett, *Kiscsákó* lakói szinte biztosra vették a községalakítást. (Aztán 1947-ben levették a napirendről.⁵⁶) Monoron 1945 őszén megkezdődött a közigazgatási kirendeltség szervezése.

Orosháza várossá alakulása – mint a bevezetőben jeleztük – lényeges változásokat hozott a tanyavilágban. Közigazgatási tekintetben jóval többet, mint a belterületen. A megnövekedett határban és a külső városrészekben (Szentetornya, Rákóczitelep) hamarosan megszervezett közigazgatási kirendeltségek történetének tárgyalása már egy másik tanulmány feladata. A kirendeltségek életének első évei nagyjából pozitív értékeket hoztak, azután viszont – „társadalmi” álcázással – a centrális állami kényszerítés kihelyezett pontjai lettek.⁵⁷

56. BML Orosháza város polgm. ir. 10 566/1947. alapsz. Orosházi Hírek, 1945. október 10. „*Kiscsákó* önálló község lesz, ha akarja.”

57. Terjedelmi okokból dolgozatunkban nem térhettünk ki a tanyai lakosság körében folytatott közigazgatási munka tartalmára, formáira, szervezetére, költségeire. A témakört bemutató záró dolgozatunkban fogunk erre kitérni.

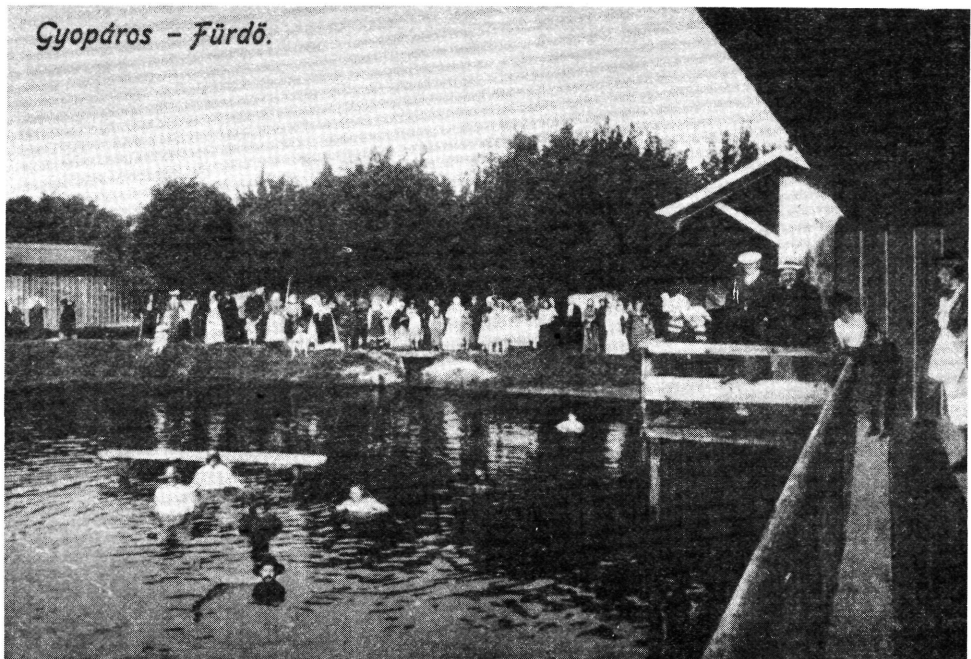
**Képek a százhuszonöt esztendő Gyopárosfürdőről
az 1910-es évektől az 1930-as évekig**

*(Valamennyi levelezőlap Szabó Ferenc tulajdonában.
A reprodukciókat Krajcsovics Béláné készítette.)*

A deszkából épült fürdőépületek és az először kialakított medence. 1906-ban készült el. Képes levelezőlap az 1910-es évek elejéről.

Színezett képes levelezőlap az öltözőkkel övezett medencéről. A felvétel az első világháború előtt vagy alatt készülhetett. (1926-ban adták postára.)

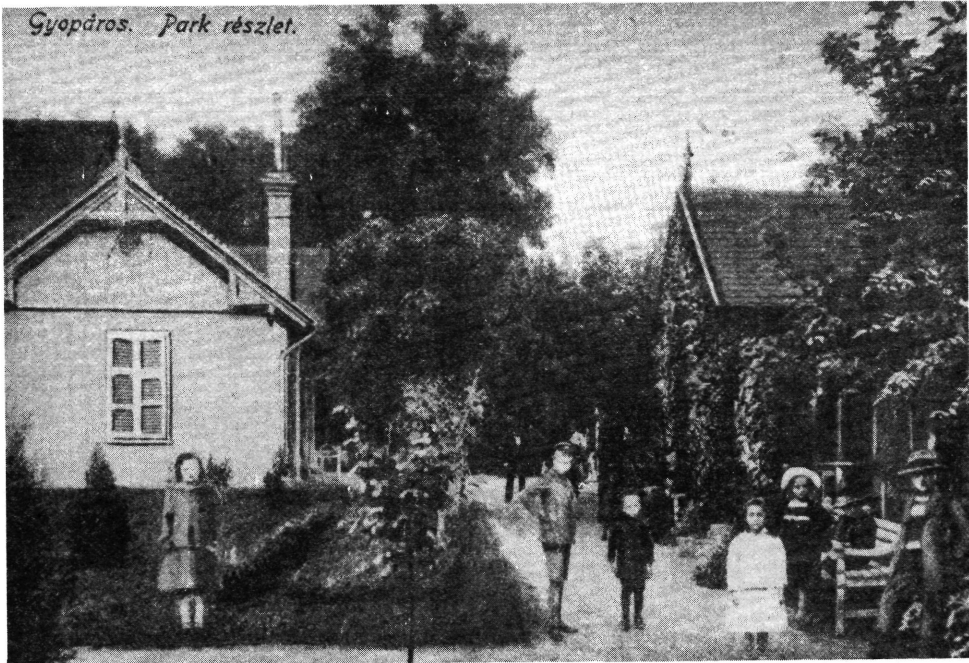

Gyopáros fürdő. Sétány.

A tóparti sétány egy részlete. (Kiadta Tomay papírkereskedő, Orosháza. 1922-ben adták postára. Az első világháború előtt vagy alatt készült, színezett képes levelezőlap.)

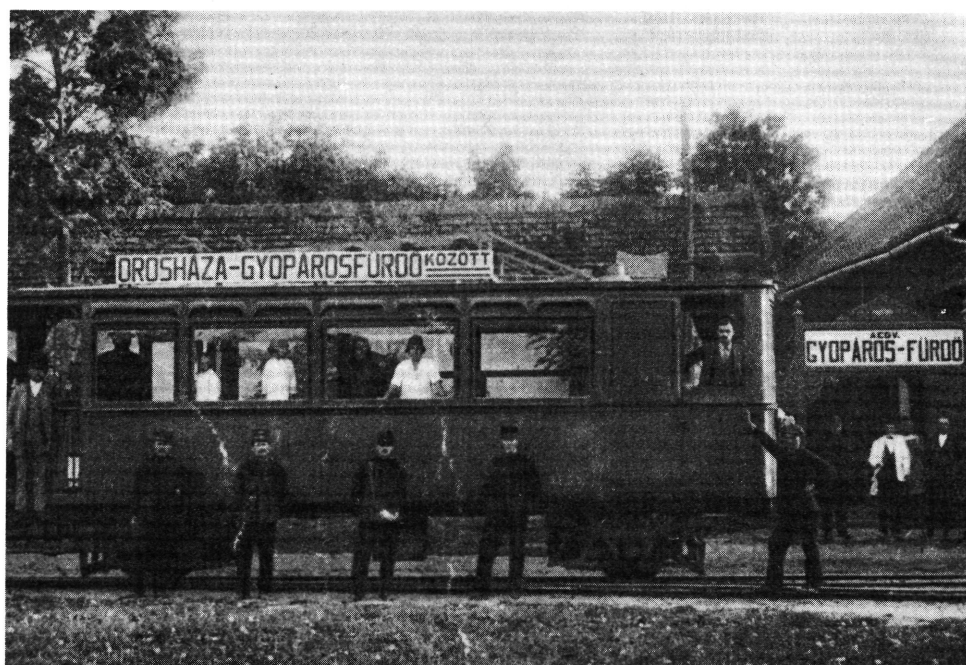
Az ún. Községi vendéglő körüli sétányrészlet. Az első világháború előtt vagy alatt készült felvétel, színezett képes levelezőlapon. 1917-ben adták postára. (Kiadta Wigner Géza, Orosháza. K. J. Bp.)

A Községi vendéglő főhomlokzata az első világháború előtt vagy alatt készült színezett képes levelezőlapon. 1925-ben került postára. (Kiadta Tomay papírkereskedő, Orosháza. K. J. Bp.)

1927-ben postára adott, rozsdabarna árnyalatú képes levelezőlap az Alföldi Első Gazdasági Vasút motorkocsijáról a gyopárosi végállomáson. (Kiadó: B. J. Bp.)

Kerekto — Furdőreszlet

Az „úri” Gyopárosfürdő a nagyközség tulajdonában volt. A régi népi gyógyhely, a magántulajdonban lévő Kerekto az 1930-as esztendőkhig virágzó külön világ volt. A felvétel az 1910-es években készült, jól mutatja a vendégfogadás építményeit. (Kékes tónusú levelezőlap. Kiadó: H. M. T.)

A Gyopárosi tó nyugati végébe eső Kerekto kiszolgáló építményeinek egy része. Barna tónusú levelezőlap 1927-ben postára adva. A felvétel a húszas években készülhetett. Kiadó megnevezve nincs

Gyopáros. Kerekítő.

1921-ben postára adott, de vélhetőleg az első világháború előtt vagy alatt készült felvétel. Színezett képes levelezőlap. (Kiadta Tomay papírkereskedő, Orosháza. K. J. Bp.)

Az 1920-as évek elején készült fekete-fehér levelezőlap, fényes fotóval. (Kiadta Demarsik Ferenc papíráruháza, Orosháza. Nem adták postára.)

Gyopáros-fürdő. Kerekítő.

*Az 1930-as években készült,
kék és barna árnyalatban egyaránt ismert levelezőlap,
talán a vendéglőben, a kisvasút végállomásánál.
(Kiadta a Kultúra papírkereskedés, Orosháza. Nem adták postára.)*

*1925-ben postára adott, kékes színezéssel nyomott képeslap.
A Reisz (Rajz) család villáját ábrázolja,
amely Gyopárosfürdő első jelentős magánvillája volt.
(Kiadó vagy nyomdajelzés nincs rajta.)*

A Gyopárosi tó keleti végén az 1930-as évek elején kialakított sétány. 1941-ben adták postára. (Kiadta Politzer Ferenc, Orosháza. Barasits nyomda, Budapest. Fekete-fehér képre lakkozás került, amely sárgásra színeződött.)

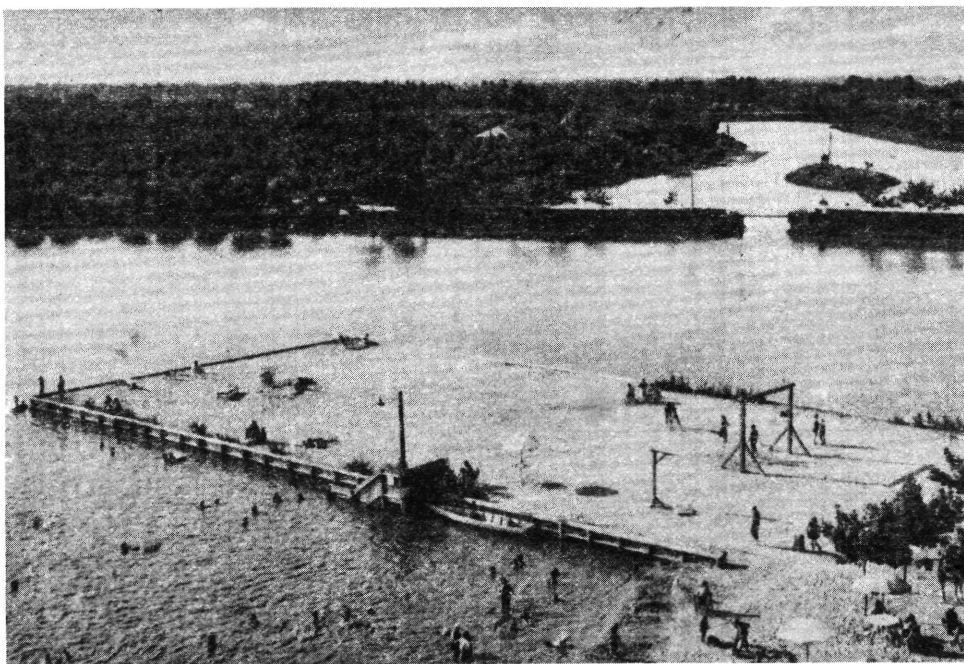
A „túlparton”, a gyopárhalmi oldalon az 1930-as években elkészült parkosítás 1934-ben postára adott képeslapon. Barna színben nyomott lap. Fotó: Weinstock. Kiadta: Demarsik könyv- és papírkereskedés, Orosháza. (Nyomda nincs feltüntetve.)

Orosháza másik népszerű fürdőhelye, a Fürdő utcai volt Gémes majd Diana-fürdő nyitott medencéje az öltözőkkel az 1930-as évek vége körül. Fekete-fehér fényes fotó. (Kiadta a G. Szabó papíráruház, Orosháza. Nyomdajelölés nincs.)

1939-ben postára adott, a harmincas évek második felében készült, világoskék színben nyomott, lakkozott képeslap a kiépített strandról, a tó kettéosztásáról, baloldalon az első világháború orosházi áldozatai tiszteletére ültetett Hősök ligete megerősödött fáival. (Kiadta Politzer Ferenc, Orosháza. Barasits nyomda, Budapest.)

Az Orosházáról elinduló fehérgárdista mozgalom 1948–1955

SZENTI TIBOR

BEVEZETŐ

Az 1948 őszén Orosházáról elinduló szervezkedésnek alig találtunk írásos dokumentumait. Az internált, majd perbefogott és elítélt emberek legtöbbször nem kaptak hivatalos végzést, esetleg tenyéryni vékony lapra gépelt, sokszorosított néhány sor tanúskodott sorsukról. Ezek azonban az emberöltőnyi idő alatt sorra elkallódtak, mivel a család állandó zaklatása miatt rendszeres költözkedésre kényszerültek.

Az Államvédelmi Hatóság, valamint a bíróságok által készített ügyiratokat még nem tanulmányozhattuk. Valószínűleg nem is lenne bennük sok köszönet, hiszen a kínzások során kikényszerített, hamis vallomások, az eleve hazugságokra épített jegyzőkönyvek az eredeti tényeket eltorzítva ábrázolják.

Szerencsére még sokan élnek az egykori fehérgárdisták közül, akik teljes szellemi frissességgel, egymástól függetlenül beszéltek el az átélt eseményeket. Vallomásaik egybehangzása adja meg ezen *orális történelmi tanulmány* hitelét. A vallomások rögzítésénél a „Parasztvallomások” (Gondolat, 1985.) c. könyvünkben leírt, már bevált módszert alkalmaztuk. Az elbeszéléseket szó szerint írtuk le és hangosan visszamondtuk, hogy az adatközlő által ellenőrizhető legyen.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Orosháza és Hódmezővásárhely között, az 1744-es orosházi újratelepüléstől kezdve szoros történelmi kapcsolat alakult ki, amely kezdetben – a birtokjog és határhasználat vitája miatt – ellenségeskedő volt, majd enyhülve, egyre szoro-

sabb barátsággá alakult. A közös sors, a viharsarki szegénység, a parasztzendülések közelebb hozták a két település népességét. A vásárhelyi Pusztá közös megszállása, az összeházasodások a kapcsolatot testvérivé változtatták. A Puztáról az Orosházához közelebb lakók ide jártak vásárolni, eladni, szórakozni és öregségükre gyakran végleges lakóhelyül választották a települést.

1950-ben, a nagy területrendezés során a Pusztá egy része közigazgatásilag is Orosházához került. Ekkor zajlott a fehérgárdista ellenállási mozgalom is, amely újabb szálakkal kötötte össze a két település népességét. Kezdetben Orosháza volt a centrum. Innen két irányba terjedt a szervezkedés: Békéscsabáig, illetve Vásárhelyen át a Tiszáig, Tápé határáig. A centrum is áttevődött 1950 tavaszán az orosházi és vásárhelyi lakosság által közösen megült vásárhelyi Pusztára.

A MOZGALOM ELINDÍTÁSA

A második világháború után Blahó János nem volt hajlandó a magyarságát feladni, ezért szlovákiai lakóhelyéről kitelepítették. Orosháza fogadta be. Zöldségtermeléssel foglalkozott, de üzletet is nyitott, ahol a saját termelvényeit árúsította. Itt nősült meg és feleségül vette a vásárhelyi származású Németh Margitot, aki a jól ismert Csáki nemzetségnek volt a sarja. (Ifjú Csáki Kálmán fehérgárdista másodunokatestvére.)

Blahó János gyanús személy volt, hiszen hivatásos katonatisztként szolgált, majd magántermelőként és kereskedőként sem a szocialista közös termelési rendszerben dolgozott. A hatóságok gyanúja nem volt alaptalan. Blahó János nem tudott sem belenyugodni, sem beleilleszkedni a megváltozott társadalmi rendszerbe. A bosszú is hajtotta elveszített egzisztenciája, hazája, vagyona miatt. Elhatározta, hogy fegyveres ellenállási mozgalmat szervez a Rákosi-rendszer megdöntésére.

Nagy Ferenc szerint a mozgalom végső célja az volt, hogy „[...] visszaállítsuk a polgári demokráciát” – beszélt. Emlékeztetnünk kell arra, hogy 1910-ben Vásárhelyről indult el Nagy György kezdeményezésére a köztársasági mozgalom, amely az önálló, demokratikus Magyarországot kívánta megvalósítani. A fehérgárdisták által megfogalmazott cél kezdetben rokon volt ezzel.

Blahó angolmán volt, aki abban bízott, hogy a mozgalom hamarosan utat talál a nyugati nagyhatalmak, elsősorban Nagy-Britannia felé és tőlük támogatást nyernek. Rendszeresen hallgatták a londoni magyar rádióadást és az „Amerika hangját”. Fegyverük nem volt – sőt 1950-ben még a vadászpuskákat is összeszedték –, legfeljebb néhány, a világháborúból megmaradt pisztolyt dugdostak. Úgy gondolták, hogy legkésőbb 1952-ben kitör a harmadik világháború és a Nyugat megszabadítja Kelet-Európa szovjet megszállta országait a diktatúrájuktól.

Nagy Ferenc beszélt:

„– A háborúból hazatérő katonák sok rossz hírt hoztak a Szovjetunióból, főleg a kolhozéletről. Ezöket látták itt is mögvalósulni. Vitéz Zsoldos Sámuel mintagazda volt Derekegyháza határában, övé volt a ma is möglévő nagy almáskert. Már 1948 őszin adóhátralék, illetve fizetéseképtelenség miatt kiebrudalták a tanyájából és itt alakult mög az állami gazdaság. Annyira üldözték, hogy öngyilkos lött, fölakasztotta magát. 1950-ben mán a kisbirtokosokat is elzavarták a tanyájukból. Ezök munkát sē kaptak, mert »a kulák nem köllött« a téeszbe. Ezök nagyon rossz példák voltak: félelmet mög ellenállást váltottak ki.”

A SZERVEZKEDÉS

A fehérgárdista mozgalom szervezése és kiépítése gyorsan haladt. Ennek fontos oka volt: a gazdák elégedetlensége és jogos félelme. Amikor Rákosiék átvették a hatalmat, velük szemben az addigi könyörgés megszűnt, helyette kényszer alkalmaztak. A parasztságot kollektivizálni kellett és kiirtani a magyarság szellemiségét népi kultúrájában mélyen őrző gazdaréteget. 1949-ben már világosan látni lehetett, hogy a győztes MKP a parasztságot meg akarja fosztani évszázados örökségétől, a földtől. A parasztember számára a föld az életet jelentette. Amikor 1949 őszén megindult a tszcs-k szervezése, ez a parasztság ellenségképévé vált, és ebben nem volt kivétel: a középparaszt épp úgy érzett, mint a kistermelő.

Minden határrészben éltek olyan kis- és középparaszatok, akikre a többiek felnéztek; akik szorgalmukkal és tehetségükkel kitűntek társaik közül és ezért a vagyonuk is gyarapodott. Őket követték. A Rákosi-rezsim jól látta, hogy ha ezeket a gazdákat veszik célba, egyszerre kettős politikai és gazdasági győzelmet érnek el. Egyfelől megszüntetik a társaikra gyakorolt befolyásukat. Szellemi vezető, azaz ideál nélkül maradvá, könnyebben szövetkezetbe lehet őket terelni. Másfelől: a gazdákat koholt politikai, illetve gazdasági vádakkal, mint bűnösöket lehet elmarasztalni és a büntetés mindig részleges vagy teljes vagyonelkobzással járt. Ez azt jelentette, hogy az állam megváltás nélkül jutott a tanyákhoz, a termőföldhöz, szerszámhoz, jószágához. Ezekből lehetett a szövetkezeti és állami gazdasági vagyont létrehozni, az új kollektív termelési rendszert megalapozni.

Megindult a padlások lesöprése és a kulákküldözés. Ebben épült bele a fehérgárdista mozgalom. A gazdák igyekeztek ellenállást szervezni. Az ÁVH ezt – a titkolódzás ellenére – azonnal észrevette, beépült a mozgalomba és támogatni kezdte, hogy minél több gazdát keverjen bele, akikkel majd le lehet számolni.

A Szabad Európa Rádió azonnal fölfigyelt a szervezkedésre. Naponta megdölgondolatlanul biztatott, forralta a mozgalmi légkört. Ez a külső beavatkozás

kiváló-adatközlést jelentett az ÁVH-nak, szinte irányította őket. A Szabad Európa Rádió felelőtlen biztatása 1950 tavaszán odáig jutott, hogy Nyugat fegyveres beavatkozását ígerte, ha „az első lövés eldördül”.

Özvegy Csáki Kálmánné így beszélt fiának, ifjú Csáki Kálmánnak (Hódmezővásárhely, 1927–1992) a tevékenységéről:

„– A fiamat már 1948 telin és 1949 tavaszán többször bevitték éjszakára a vásárhelyi rendőrségre. Összeverték, majd hajnalban hazaengedték. Mindez az érettségije előtt volt, de nem törődtek vele. Amikor gyűttek érte és kirángatták az ágyból, mindég azt mondták neki, hogy »kulákcsemete«. Szóval, mint kulákot kezdték mögfélemlíteni. A zaklatástul-é vagy möggyőződésből, csatlakozott valami szögedi jobboldali szervezethöz, de hogy mi volt az, nem tudom. Ezt is csak jóval később tudtuk mög. Mindég hallgatott, hogy nekünk né lögyön bajunk miatta.

A fiam kitartóan udvarolt Orosházára Csizmadia Margitnak, aki a hős képviselőnek volt az unokája. 1949. november 11-én mög is esküdtek. Ettől kezdve a fiam ott élt a Csizmadia családban. Orosházán ösmerködött össze két fehérgárdistával: Bánki Horváth Ferenc gazdással és Görbics Béla orvostanhallgatóval. Velük kezdte osztán tartani a kapcsolatot.”

Orosháza és Vásárhely között a fehérgárdista mozgalom szálai családi vonatkozásban is kiépültek, de barátilag is fejlődtek. Erről így beszélt özvegy Csákiné:

„– Olasz István pálinkafőző mestor unokája Kovács István volt, aki repülő-tiszti oskolába járt. Székkutas határában, Póshalmon laktak a Pusztán. Pista édosanyja Olasz Irén, aki neköm lánykori barátnöm volt, oszt a két közel egykorú gyerök, Pista mög az én Kálmánom is barátok löttek.

Kardoskúthon közel lakott Dajkó István a pusztai tanyán. Na mán most, Kovács István, mög az én uram is jó barátságban voltak Dajkóékkal. Nekik saját földjük is volt, mög nagybérlok voltak a Pusztán. Mérái Kálmán – aki most Svájcban él – akkor Kutason lakott. Ő volt az általunk ösmert egyik összekötő a fehérgárdisták közt.”

Juhász Imre így beszélt a szervezkedésről:

„– Az volt az elsődlegös cél, hogy mindönki szervezzön be további négy, mögbízható szömélyt. Így a mozgalom gyorsan és láncreakciószerűen terjedt, elsősorban a tanyavilágban. Az óvatosság miatt a tagság nem ösmerte egymást, legföjljebb a négy szömély és az összekötő.

A mozgalom hamarosan kiterjedt az egykori vásárhelyi Pusztára és falvaira: Kardoskútra, Székkutasra, majd Külső-Erzsébetön, Szórháton és Ráróson köröszkül Vásárhelyre. Mindön beszervezött tagnak 24 forint egyoszori hozzájárulást köllött fizetnie a mozgalom életbentartásáért. Egy-egy csoportvezető később mán 20–30 férfit hozott össze, akik a pusztai Dajkó István tanyáján éjje-lönte találkoztak.”

Nagy Ferenc így élte át a szervezést:

„– A tanyánk Rárós-Öthalmon volt, Tanya 1912. szám alatt, jó földön. 1948. május 9-én házasodtam össze a párommal, de nem sokáig tartott a boldogságunk. Társaságbul ösmertem Kovács Istvánt, és ő küldte el hozzám a mozgalom egyik szervezőjét. A szervező elbeszélgetett a paraszttal és igyekezett möggyőződnie arról, hogy milyen a fölfogásuk. Ha látta, hogy möggyezik és mögbízható, bevette. Engöm 1950 januárjában szerveztek be. Ez a mozgalom végül is a föld alá kényszerített Kisgazda Párt volt. Alkalmoszerűen tartottuk egymással a kapcsolatot. Összesen tán 2–3 alkalommal találkoztunk, 5–10 férfi gyűtt össze, legtöbbször 15-en voltunk. Nem volt más, mint egymást tájékoztattuk a külpolitikáról, főleg a hidegháború előzödéiröl, a világháború közödéiröl. A mozgalom nem volt egységes, ki így, ki úgy akarta szervezni, de nem is volt idő a kiépítésre, mert akkorra lëkapcsoltak bennünket. Az ávosok úgy 16 ezörré böcsülték a fehérgárdisták számát, de löhet, hogy többször is voltunk.”

A mozgalom felhasználta a parasztság elégedetlenségét és vagyonszerzését. A gazdák rettegését a birtok megtartása utáni erős vágy eloszlatta, és ritkán látott elszántság alakult ki közöttük. Blahó, Kovács, Csáki és mások úgy gondolták, hogy bőven van fegyverraktár, ahonnan mindent be lehet szerezni, és 1950 tavaszán már fegyveres fölkelésre készültek.

A »TÉGLÁK«

Az ÁVH sem volt tétlen. Gazdasági büncselekmény ürügyén, a pénzügyörök bevonásával begyűjtött egy-két gyáva embert és öket kényszerkihallgatásokkal gyötörték. Ezzel párhuzamosan „téglaként” – így hívták utöbb a besúgókat – a saját embereit beépítette a mozgalomba, akik folyamatosan tájékoztatták az ÁVH-t a szervezkedésről, miközben segítették az ellenállás kibontakozását. A mozgalom vezetöinek titokban néhány kézifegyvert adtak át. Közben folyamatosan föltérképezték, hogyan terjed a szervezkedés tanyáról-tanyára és kik az irányítói, illetve kiket sikerült tagként megnyerni.

A KULÁK MINT ELLENSÉGGKÉP

Országszerte, így a Dél-Tiszántúlon is folyt a szövetkezeti tagtöborzás, de vonatottan haladt. A birtokkal rendelkező parasztság ellenállt a belépésnek. A kommunista vezetés Pesten és Moszkvában egyaránt elégedetlen volt az eredménnyel. Ellenséggképet kellett találni, amely bizonyítja a sikertelenség okát. Ennek megfelelt a Szovjetunióban korábban megszületett orosz szó gazdája:

a *kulák* – magyarul „zsírosgazda” –, aki akadályozza a falu szocialista átalakulását.

A rendszer elérkezettnek látta az időt, hogy felszámolja a fehérgárdista mozgalmat. Özvegy Csáki Kálmánné elbeszélését idézzük:

„– 1950-ben nyár végén, Kardoskúton egy nagy pusztaságon, mely a Fehér-tóhon volt közel, éjszaka több ezer embőrgyűlést tartottak. Az összekötők járták a tanyákat és riadóláncban mönt a mozgósításuk. Hozzánk, Külső-Erzsébetre a névrokon Csáki János gyűlést elriasztani. Azzal a hírral jártak, hogy mán Pestön vannak az angolok és gyűlést fölszabadítani. A gyűlésközö helyön a civilbe öltözött ávosok közepén álltak és számokat osztottak a parasztnak. Mőgjegyzőm, hogy később ennek alapján sződték össze őket. A tömeg majd virradatig várt a csudára, majd avval oszlott szét, hogy nem érkeztek mög az angolok. De nem baj, mert amint itt lösznek, Orosházán van a rengeteg fegyver, amit majd akkor kiosztanak.”

Az újságírás is valamit megszimatolhatott a fehérgárdisták szervezkedéséről, mert a kuláküldözésről szóló, mindennapos cikkek között a Viharsarok című Csongrád megyei napilap két izgatási hírt is közölt: szeptember közepén, 3 napos időközrel, de utána egy szót sem írt róla. Az MKP teljes hírzárlatot rendelhetett el, nehogy a fegyveres ellenállás szándéka példára buzdítson.

„Izgatásért tízhónapi börtőnbüntetésre ítélték egy vásárhelyi kulákot

A Szegeden tárgyaló megyei népbíróság a napokban hozott ítéletet Bakos János, Pusztas 731. szám alatt lakó vásárhelyi kulák izgatási ügyében, aki a tanúk vallomása szerint arról volt hírhedt a környékben, hogy a legvadabbul izgatott a népi demokratikus államrend ellen. Állandóan rémhíreket terjesztett és igyekezett a dolgozó parasztságot félrevezetni főleg az »Amerika hangja« adóból vett hazugságaival.

A megyei népbíróság Bakos János kulákot 8 hónapi börtőnre, 10 évi hivatali és politikai jogvesztésre, valamint 6 hold föld, tanya és ehhez szükséges gazdasági felszerelés kivételével ingatlan vagyona és gazdasági felszerelésének elkobzására ítélté.” (1950. szept. 13. 3. p.)

A másik újságcikk:

*„Egyévi börtőnre ítélték Rajki István vásárhelyi kulákot,
mert izgatott a népi demokrácia ellen*

Aki a dolgozó nép rendjére, építő törekvésére kezdet mer emelni, arra könyörtelenül lesújt a nép ökle. Rajki István Tanya 1126. szám alatt lakó vásárhelyi kulák is államrendünk ellen tört. Vissza akarta hozni a régi rendet kizsákmányoló uraival és csendőreivel. Tanyája környékén bejárta azokat a tanyákat, ahol gondolta,

hogy meghallgatják lázító beszédét és izgatott a népi demokrácia ellen. A dolgozó parasztek felháborodva hallották Rajki lázításait, de nem sokáig túrték aljas romboló beszédét, hanem bíróság elé állították.

A megyei népbíróság a napokban ítélkezett a lázító kulák felett. Népellenes bűnéért Rajki Istvánt egyévi börtönre, 5 évi hivatalvesztésre és politikai jogvesztésre, valamint ingatlan vagyona háromnegyed részének elkobzására ítélte. Az ítélet nem jogerős.” (1950. szept. 16. 10. p.)

BEÉRET A FELSZÁMOLÁS

A kuláküldözés és a fehérgárdisták felszámolása 1950 nyarán már összemosódott. Bizonyosságot láttak arra, hogy a gazdák: a „kulákok” fegyveres felkelésre bujtogatnak, sőt készülnek. Már a fehérgárdisták között lévő kisparasztek is kulákminősítést kaptak a mozgalomban való részvételük miatt. Az vált kulákká, akire ráfogták. Mindenkit ellenségnek tekintettek, aki nem mondott le magánvagyonáról és nem lépett be a szövetkezetbe.

1950 szeptemberében már több száz gazdacsalád volt tagja, vagy állt támogató kapcsolatban a fehérgárdistákkal. Elsők között a vezetőket fogták el: Blahó Jánost és a feleségét, Kovács Istvánt és Rárósról Nagy Ferencet.

A recept kipróbált volt: egyszerre több végrehajtó, finánc, rendőr és a dűlőbiztos „megszálltak” a tanyát. Kutazkodni kezdtek, mert „a kulák eldugja a termést a dolgozó nép elől.” Amíg elfoglalták a mit sem sejtő tanyalakókat, egy civilruhás ávós fegyvert dugott el a kazalban, a padlásra vagy az eresz alatt. Néhány nap múlva ismét rajtuk ütöttek és a gazda jelenlétében, látványos körülmények között megtalálták. Így járt Belső-Szörháton C. Nagy Gábor is.

A RAJTAÜTÉS

A mozgalom résztvevőinek begyűjtése október elején kezdődött el, bár volt, akit már hamarabb elfogtak. Koncz Imre így emlékezett vissza:

„– Mindönkihön éjjel möntek ki. Általában tanyánkint haladtak a fölszámolással. Két Pobjeda gépkocsi elől és hátul közrefogta a tanyát. Az autókból kiugrázó géppisztolyos ávósok hirtelen nagy zajt csaptak.”

Így történt ez Juhász Imre tanyai kovácsmester, a Koncz család és Szőke Pál gazdálkodó esetében is. Juhász Imre beszélt el:

„– 1950. október 5-én hajnalban hét ÁVH-s érkezött hozzánk. Egyszerre kezdtek el a tanya elején és végén lévő ablakot verni, majd zseblámpával bevilágítottak és beordítottak, hogy »– kelj föl, te mocskos fasiszta!«”

A zajra álmosan előkerülő férfit megbilincseltek és begyömöszölték az egyik autóba. Feleségét és négyhónapos kislányát nem bántották ugyan, de fegyverért feldúlták a tanyát.

Külső-Szörhátról a két Koncz testvért vitték el. Imre beszélt:

„– Mögbilincseltek bennünket, oszt bevágtak az egyik kocsiba. Köztünk egy ávos ült, hogy nő beszélgethessünk. Apámnak 26 katasztrális hold földje volt, Tanya 1549. szám alatt. A család jó hírben állt. Apámat most nem vitték el, de befogatták vele a kocsit és el köllött hajtania.”

Szóke Pálnál is hasonló jelenet zajlott:

„– Amikor mögbilincseltek, rámondítottak, hogy adjam elő a fegyvert. Úgy gondoltam, hogy hamarabb békén hagynak, ha eredményt érnek el. Elmondtam, hogy az egyik szín padlásán van egy gyerekkoromban használt, tusa nélküli, összerozsdásodott fékpuskacsó és zává. Ezt mögtalálták boldogan és beérték az eredménnyel.”

Nagy Ferenc elfogása így történt:

„– Egy éjszaka két autóval gyűttek ki a tanyánkra értem. Ávosok voltak, de civilben, géppisztolyokkal. Azonnal betuszkoltak az egyik kocsiba. Valami nagy fekete jármű volt, de személyautó. Egyenősen Szögedre vittek, a Tisza Szállóba. Úgy látszik, hogy Vásárhelyön már nem volt hely a sok szenvedőtül.

A szögedi pincébe egy szerb embörrel zártak közös cellába. Előbb mögkérdezték, hogy beszélök-é szerbül, de én mondtam, hogy nem tudok. Ennek mögörültek. Így kerültünk össze.”

– Mikor volt ez? – kérdeztük Nagy Ferencet.

„– Mikor, hát 1950. augusztus végén kezdődött a fehérgárdisták elfogása, de hetekig tartott. Értem szeptember 29-én gyűttek.”

Özvegy Csáki Kálmánné beszélt:

„– 1950. október elején két részletben vitték el a fehérgárdistákat. Előbb Blahókat szödték össze Orosházáról, azután a pusztaiakat. Kálmán fiamat is Orosházáról, az anyósa, a családja lakásáról vitték el. Kovács Istvánt Dajkóéknál egy Felvinczi nevű pénzügyőr-parancsnok fogta el.

Amikor az Erzsébeti úti tanyánkhon értek, előbb mérgezett húst dobáltak a kutyaáknak. Szörnyű kínok között röggelre mind kimúltak. Bekopogtak az ablakon és elváltoztatott hangon Mérai Kálmán jóbarátunk nevében beszéltek. Gyanús volt a dolog, de csak ajtót nyitottunk. Öt ávos dúródott be géppisztolyokkal, ránk szögezve.

A családnak volt egy elhalt bíró tagja, akitül egy csomó törvénykönyvet örököltünk. Ebbe oszt belekötötték. Összeszödték az összes könyvünket, fölhányták az autóra és elvitték. Végül a férjemet lükték be az autóba és Orosházára indultak, itt gyűjtötték őket. Közben a vasúthon értek. Az átjáróban lő volt eresztve a sorompó, amit a vezető az utolsó pillanatban vött észre. Égtelen

káromkodásba kezdtek, hogy »– nem tudtál előbb figyelmeztetni, te büdös fasiszta kulák?!«

Elővették a kurblivasat és Orosházáig agyba-főbe verték vele az én jó uramat. Élete végéig viselte. Egy nagy púp maradt a homlokán. Tele volt belső vérzésökkel. Önni se tudott. Másnap elengedték, de haza köllött hozni a házba, ahun a lányom gondozta. Bakay György sebész két hónapig kezelte, mire fölépült.

Én egyedül maradtam kint a tanyán, mert a jószágot el köllött látni, mög gazdálkodni köllött. Nagyon féltém. Egy éjszaka újra gyüttek, de akkor mán nem kopogtattak, hanem rámfeszítötték az ajtót, oszt betódultak. Az ágybul ki se kelhettem. Szétdobáltak, fölforgattak mindönt, mert fegyvert kerestek, de nem találtak.

Az Orosházán összegyűjtött emböröket autóra terelték és még akkor éjszaka áthozták őket Vásárhelyre, az Ady Endre utcán lévő ávóra. Itt látta mög a fiam az apját, de olyan állapotban volt, úgy összeverve, hogy nem ismerte mög a fiát.”

A KIHALLGATÁSOK

A fehérgárdisták egy részét a vásárhelyi ÁVH-parancsnokság pincéjébe zsúfolták össze. Akikkel adatközlőink itt, majd később a börtönökben és a kényszer-munkatáborokban találkoztak, megítélésük szerint, úgy ötvenen lehettek. Szörnyű éjszakát töltöttek Vásárhelyen. Egész éjjel mozdulatlanul kellett a fallal szemközt állniok, úgy hogy az orruk és a cipőjük hegye a falat érintse. Aki megingott, eltávolodott a faltól, hátulról rugdosták és szidalmazták.

Özvegy Csáki Kálmánné beszélte:

„– A fiamat mán Orosházán mögverték, majd Vásárhelyön csöpögő víz alá állították. Ezután derékig hideg, majd meleg vízbe állították és közben többen verték, mög a szömibe lámpával világítottak. Fele formán a fogait is kiverték.”

A foglyokat Vásárhelyről másnap reggel megbilincselve, teherautókon továbbvitték Szegedre. Itt akkor a Tisza Szálló volt az ÁVH-parancsnokság. A hatalmas pincerendszerét vallató és magánzárkáká alakították át.

Szóke Pál így emlékezett vissza az itt töltött sanyarú napokra:

„– Húsz éves, nőtlen embör voltam. A vallatások mindön éjjel folytak. Hallottuk az ütlegölést és az ordításokat. Ezöknek én is részese voltam. Az én verésömet előbb két vásárhelyi ávos: Tóth Imre és Farkas János végezte. Az egyikőjük osztálytársam volt, de ezt ő mán elfelejtötte és vadállatként bánt velem. Utóbb aztán mindön éjjel más-más vallatót kaptam, akik mindég ugyanazt kérdözték és jegyzőkönyvezték. Valószínű, hogy arra vártak, mikor tér el a vallomásom.

Közben mindönkit szüntelenül azért sanyargattak, hogy árulja el a társait: kik voltak még benne a mozgalomban? Az apámat mint kulákot vitték el, mert »elszabotálta az aratást«.

Hét hétig voltam egy vizes pincében, ahol a dészkapriccsön kívül csak egy lópokróc volt. A kosztunk moslék volt, a szó szoros értelmében. Amit az ávósok möghagytak, almacsutkával, fogpiszkálókkal, csikkel tele és mosogatólével főlhígítva.

Fürödni nem lehetett. A mosdásra csak annyi idő volt, hogy egyik nap a bal, a másikon jobb lábunkat tudtuk hideg vízbe belemeríteni egy pillanatra. A testömet a piszoktul kiütések lepték el. Ezek elfertőződtek és hámlott rólam a bőr. A végén már szétrohadt rajtam az alsónemű is.”

Nagy Ferenc emlékezete szerint:

„– Eleinte kihallgatásokra vittek. A kihallgató tiszt többször mögvert. Azután abbamaradtak a kihallgatások és többet nem szóltak hozzám. Amikor enyhítő körülményeket soroltam, leálltak az írással. Az ávó enyhítő körülményt sohasé jegyzőkönyvezött.”

A fehérgárdisták 50 napig voltak Szegeden. Olyan volt ez számukra, mintha 50 év telt volna el rajtuk, a legnagyobb testi-lelki nyomorúságban.

Juhász Imre így emlékezett:

„– Tizenkét éjjel hallgattak ki és szinte mindég mögverték. A ütlegölést egyszerűen két személy végezte. Egy ávós nő volt köztük a legkegyetlenebb. Mögkérdezte tőlem, hogy »– megbasznál-e?« [így!] Amikor azt válaszoltam, hogy »– nem«, számonkérte tőlem, hogy »– tán olyan rossz kurvának gondolsz?«, és ezért veretett. Ha mög »– igen«-nel válaszoltam, a »bujá fantáziám« miatt vertek félholtra. A péniszömet rajzszöggel az asztalhon tűzték.

Még fiatal voltam, amikor kiszabadultam és a kislányom mellé szeretttünk vóna egy fiút, de a naponkénti vérös kínzások elintézték. Sohasé született több gyerekkünk.

A 18-ik éjjel vádiratot készítettek ellenem. Tele volt hazugsággal. Behoztak a cellámba egy adag paprikáskrumplit kolbásszal, hogy írjam alá a vádiratot és akkor mögöhetem a kosztot. Nem nyúltam hozzá, pedig kiéhezött voltam, de nem írtam alá. Ekkor két ávós – egyik a szömemnek, másik a tarkómnak szögezte a géppisztolyt és kényszerítettek –, de ekkor sē írtam alá, sőt éhségstrájkba kezdtem, amelyet a végső légyöngülés nyolcadik napján fejeztem be. Ekkor már csak 40 kilós voltam és teljesen mögöszültem. Szögedön többet nem bántottak.”

TÁRGYALÁS ÉS ÍTÉLKEZÉS

A továbbiakat özvegy Csáki Kálmánné beszélte el:

„– Az ÁVH-ról fiamat a többiekkel együtt a Csillag börtönbe vitték, itt vártak az ítéletre. 1951. január 11-én Szögedön, a bíróságon kezdték a tárgyalást, amely egy hétig tartott. A bíróság mindég szorosan körül volt fogva fegyverös ávósok-

kal. Ide hozták teherautókon, összeláncolva a foglyokat. A Széchenyi téren, mög az épület melletti kis utcákban nyüzsgött a sok géppisztolyos ávós, a bíróságot mög se közelíthettük, nemhogy bemöhetünk volna.

Az ítélet kihirdetése után Blahó Jánost és Kovács Istvánt egymáshon láncolva vezették. Mink a kis utcában álltunk a bíróság mellett, ahun a rabszállító autók voltak. Amikor Kovács Istvánt möglátta az édesanyja, a fegyverős őrségöt

Hódmezővásárhelyen, a Kovács Istvánról elnevezett utcában, a fehérgárdista mozgalomra emlékeztető emlék- és utcanévtábla

áttörve hozzá rohant és egy zsebkendőt adott át neki. A fia pedig a fején mögcsavart egy fűrt haját és kitipte. Ezt adta át az anyjának, hogy őrizze, mert őt halálra ítélték. Ekkor az anyja összeesött, úgy vitték el. A haját még ma is őrzik tán.

Blahót és Kovácsot a Csillagban fölakasztották. Az akasztófaikat a többi elítélttel állították föl. A halálraítéltek az akasztásuk előtt a magyar Himnuszt énekeltek. Mindkét család kérte a holttestök kiadását, de nem teljesítették. Később próbálták kinyomozni, hogy hová temették őket és megtudták, hogy a szögedi Orvostudományi Egyetemre vitték, ahun a hallgatók boncoltak rajtuk, így emésztődtek el.

Visszatérve az ítélethozatal utáni percökre, hosszú idő után én is végre mögláthattam a fiamat, amint föltuszkolták az autóra. Az utolsó csoportban volt, akik a legtöbb büntetést kapták. A két életvesztésén kívül Rostás János, Mérai Kálmán, Török Imre, Görbics Béla életfogytiglant kapott és a fiam 10 évet. A bilincsöt, láncot a bíróságon sē vették lē róluk. Egymáshoz láncolva vezették őket, mint a vadállatokat.”

Juhász Imre ezeket beszélte el:

„– Az ítélet kihirdetése után visszakerültek a Csillagba. Itt különválasztották a halálra ítélteteket. Blahót és Kovácsot rettenetős kínzások után, 1951. március 30-án a börtön udvarán akasztották föl.”

A KISTARCSAI »SZÜRÉS«

Juhász Imre így folytatta elbeszélését:

„– Nem mindönkit ítélték el. Én sokadmagammal azt sē tudtam, hogy meddig tart majd a büntetésöm. 1951. január 2-án autókra raktak bennünket és elszállítottak Szögedrül. Amikor mögérköztünk Kistarcsára, az internálótáborba, kűfalhon állítottak bennünket, ahogy a vásárhelyi ÁVH pincéjiben. Órákig álltunk a havas esőben. Ezön a napon 22 férfit és Blahónét szállították ide.”

Megszakítva a visszaemlékezést, ide kíváncozik özvegy Csáki Kálmánné ismerete Blahóné sorsáról:

„– Blahó János felesége egy darabig Pestön bujkált. A kisfiuk a nagyanyjával Orosházán maradt, de a rőndsőrös zaklatások elől egy közeli faluba menekültek és itt húzódtak mög. Blahónét hamarosan elfogták és internálták. Szabadulása után úgy tudom, hogy férjhön mönt és Fülöpszálláson él.”

Folytatva Juhász Imre kistarcsai emlékezését, elmondta, hogy:

„– Egyenkint szólítgattak be bennünket és fölvtették az adatainkat. Kikérdőtek és a »szűrőépületbe« kerültünk mögfigyelés alá. Itt »szadista fegyelöm« uralkodott, állandó ütleögöléssel és ocsmány szidalmazással.

Mán Szögedön újabb »téглаembőröket« építettek be közénk, és ezek vagy

mások, de végigkísérték a börtönveinkeket. 1952. január 3-án írhattunk először haza egy levelezőlapot. Februárban fogadhattunk látogatót. Hozhattak möghatározott tartalmú, mög súlyú élelmiszercsomagot. A látogatások 5 percig tartottak. Másfél méter szélös drótszövet-falak közé tereltek be bennünket a fegyverös ávosok.

Én úgy néztem ki, hogy nem ösmert mög a feleségöm. Csontig lésóványodtam. A beszélőn mindönki kiabált, hogy szót értsön, ezért a hangzavarban sömmi sé lött a beszélgetésbül, éppen csak láhattuk egymást. Ezért utaztak az asszonyok száz kilométeröket.

Kistarcsa után oszt elváltak a sorsok. Egyik ide, másik odakerült.”

Nagy Ferenc szavait idézzük:

„– Szögedön sé tárgyalásom, sé ítéletöm nem volt. Ez nagyon rossz volt, mert nem tudtuk, hogy hány évet löszünk majd foglyok. Minket internáltak. Éngöm 54 nap múlva összebilincöltek Juhász Imrével. A foglyokat párosával bilincöltek mög, úgy vittek bennünket Kistarcsára, de csak 52-ben, február elejin kapott a családom értesítést, addig sömmit sé tudtak rólam.

Rengetegöt éhöztünk. El löhet képzelní, amikor fölnött emböröknek kimérve napi ezör körüli kalória volt a fejadagja. Itt sokan, még lopás miatt lëbukott ávosok is ültek velünk. A 13-as cellában ült az egyik leghírhedtebb nyúzó, akit Szögedrül ismertünk, »Pimasz« volt a gúnyneve. Besúgóröndsör volt a börtönben.

Kistarcsán a második napon kaptunk egy papírt, egy »így köllött határoznom« címút, ami szállóige lött. Hát, úgy köllött határozni a bírónak, hogy internáltak és ennek nem volt möghatározott ideje.”

KÉNYSZERMUNKATÁBOR

Szóke Pál így emlékezett ezekre az időkre:

„– Abban mindannyian egyetértöttünk, hogy az ÁVH és Kistarcsa után még a kényszermunkatáborok is jobbak voltak. Ezökben mán dolgoztunk és lëkötöttük magunkat. Én Várpalotára bányába kerültem. 160 százalékos szénkitermelési eredményt értem el az egésznapos, embörtelen munkával.”

Juhász Imre így beszélt az internálásról:

„– »Nagy sikernek« könyveltem el, mikor 1951 júliusában az inotai hőerömű alapozási munkálataihon vittek. Itt csak október végéig dolgoztam. Utána Isaszögre hurcoltak, ahun egy szovjet harcokocsigyár betonozási munkálatai folytak nagy titokban. 400 rab éjjel-nappal építötte a hadiüzemöt. A fehérgárdistákon kívül osztán voltak még itt papok, katonatisztök, olyan zsidó polgárok, akik a haláltáborokbul mögmenekülve másként képzelték el a röndsörváltást, de akadtak ellenszegülö ávosok is.

Isaszögürül 1952. május 30-án továbbvittek bennünket a Dunapentele mellett lévő Bernátkúti Rabgazdaságba, ahol előbb arattunk, majd az őszi mezőgazdasági munkákat köllött végezniük. Hitögetni kezdtek bennünket, hogy karácsonyra hazamöhetünk, de ebbül sömmi së lött.”

Koncz Imre emlékezését idézzük:

„– Kistarcsáurul a [pesti] Mosonyi utcai szigorított börtönbe szállítottak gyógyulni, ahun a gyöngélködöbe fektettek, mán olyan állapotban voltam. Az átélt szenvedésök miatt 87 kilóruul 57 kilóra fogytam és mán jártányi erőm së volt. Kicsit följavítva kerültem Márianosztrára, innen pedig Oroszlánba vittek.”

Nagy Ferenc így beszélt:

„– Tarcsáurul Inotára vittek. Itt 3 hónapig az alumíniumkohót építööttük, majd tölön Isaszegön harckocsigyárat építööttünk a követköző év júniusáig. Egy nagy medencét köllött kiásni, amit teleengedtek vízzel. A tankokat ebbe merítöötték el, hogy a víz alatt a beszivárgást vizsgálják a belsejébe.

Innen Bernátkútra kerültem aratni, majd az Állami Rabgazdaságot építööttük. Ezökön a munkahelyekön mán búvebb volt a koszt, mert másképpen nem bírunk volna dolgozni. Az eltartásunkat magunknak köllött fizetni. Az Igazságügyi Minisztérium szabta mög az árat. A keresményünk 30 százalékát lëvonták az örsésünkre. 450 forintot fizettünk a kosztért. Szóval, havonta 100–200 forint maradt, amit a családnak postán hazaküldhettünk.

Gyakran fenýítöttek bennünket. Könnyen kaptunk fogdát és még nőre is fölrakták a *kurtavasat*. Aki ezön a kínzáson átesöött, nagyon mögszölídült. A löhe-tőségeinkkel nem sokra möntünk. Havonta egyször möhettünk a *beszélöre*, ha látogatónk érkezöött. Hozhatott másfél kilós csomagot, amivel nagyon sokra nem möntünk. Nagyobb része volt könyér, kevés szalonna, lekvár. Komolyabb dolog sömmi, na mög 100 szál cigaretta.

A munkahelyekön barakktáborokban laktunk, szögesdrót mögött. Itt már keverödtünk a köztörvényös bünözökkel. Nem gyilkosokra, rablókra köll gondolni, hanem zömében olyan nagyvérűekre, akik rendört, ávóst vertek, lëszakították a Rákosi képet a falruul és hasonlók. Ezök föleg fiatalok voltak, akiket a velünk együtt ülö egykori katonatisztök, papok, az angyalcsinálásért ülö orvosok »oktattak« a börtönben. Elmondták, hogy van szabad világ, mög hogy mi a haza, miért köll érte harcolni.

A Rákosi-rendszer a börtönökben kinevelte a maga ellenségeit. Ezök egy részi-bül löttek 56-ban a forradalmárok, akik pusztá kézzel möntek neki az orosz tankoknak, halálfélelmet nem ösmerve.”

AZ ÍTÉLKEZÉS

1953-ig a fehérgárdisták többsége elítélés nélkül raboskodott. 1953 januárjától a különböző rabgazdaságokból összeszedték és visszahurcolták őket Kistarcsára, de csak augusztus 27-én kerültek bíróság elé. Addig továbbra is internáltak voltak és nem elítéltek.

Nagy Ferenc beszélt:

„– Februárban visszavitték bennünket Kistarcsára. Levelet nem írhattunk haza. Dolgozni nem vittek ki, csak sakkozni lehetett, mög könyveket olvasni, például Solohovtól „Az acélt megedzik” és hasonló szovjet műveket. Így teltek a hónapok. Lelkileg akartak bennünket mögtörni.

Májusban újra jegyzőkönyvet vettek föl, de ugyanazt, amit Szögedön. Májustól augusztusig a börtönben pangtunk. Közben ide hozták be Recskrül azokat az élőhalottakat, akik még mögmaradtak.

Augusztusban 11 főt, köztük engem is külön zárkába raktak. Később kivonult hozzánk a fővárosi bíróság ítélethozatalra. Egy nagy terembe tereltek bennünket. A hallgatóság ávosokbul állt. Mindannyiúnknak egy öreg védőügyvédöt adtak, aki végig hallgatott, sömmit se szólt az érdekünkben, pedig az lött vólna a tiszte. A cirkusz alatt bóbiskolt. Ekkor elítéltek bennünket. Én 7 évet kaptam, de beleszámították az internálás éveit is.”

Juhász Imre így emlékezett vissza az ítéletre:

„– A tárgyalóterembe egyszörre 18 rabot kísértek be géppisztolyos ávos legényök. Ők húszan voltak. A »tárgyalás« mondhatnám védelöm nélkül zajlott. Fölolvasták a vádiratot: »a fehérgárdista ellenforradalmi mozgalomban való részvétel, amelynek célja a szocialista rendszer megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés volt.«

Ezután a bíróság 2 percre kivonult, – nem a rabokat terelték ki – és begyüvet mán ítéletöt is hirdettek, hiszen az csak formaság volt, mert az ítéletök előbb elkészültek.

4–8 évi börtönbüntésöket osztottak ki, beszámítva az addig eltöltött fogvatarást.”

Szőke Pál 8 évet kapott. Nála súlyosbító körülménynek számított, hogy közben öt, illetve az egész családját kuláknak minősítették; és az a tény, hogy „fegyvert” rejtegetett. Koncz Imre és József 6, illetve 5 évet, Juhász Imre pedig 4 évet kapott. Ő ezt mind le is ülte.

ÚJABB KÉNYSZERMUNKATÁBOR

A tárgyalás után embertelen rabszállítás következett. A kezüket összebilincselték és 13 személyt egy hosszú rabláncra fűztek, mint a középkorban a gályarabokat, és bevagyonírozták őket. Irány Márianosztra! A lassú, több napos úton úgy tudták a dolgukat elvégezni, hogy az egyikőjük lehúzta a gumicsizmáját és azt adogatták tovább, abba ürítkeztek.

Nagy Ferenc sorsa így alakult:

„– Augusztusban a Markóba kerültem 4–5 napra. Innen Várpalotára, a szénbányába vittek. Itt 3 évet húztam le, napi 10 órát voltunk a föld alatt. A tárnátul a fejtésig öt kilométert gyalogoltunk föld alatti vágatokban és ez egyórás út volt, ugyanennyi visszafelé. Egy év után vájár löttem.”

Szőke Pál beszélt el:

„– Ismét bányába kerültem. Itt kifáztam, tüdőgyulladást kaptam, majd tbc-s fertőzést. A tüdőmön jókora kaverna támadt.”

Juhász Imre sorsát idézte:

„– A Dorog melletti Csolnokra kerültem a bányába, 1953 decemberében. Itt karbantartó lakatosként dolgoztattak. Mindönütt fegyverös ÁVH-sok vigyáztak ránk, akik szüntelenül mocskoltak, fasisztáztak bennünket és könnyen eljárt a kezük, mög rúgott a lábuk.”

Koncz Imre visszaemlékezése:

„– Tüdővérzést kaptam és valószínűleg tbc-s fertőzést is. Ennek következtében a váci rabkórházban éltem 2 évig. Innen visszavittek Kistarcsára, majd az orosláni szénbányában dolgoztam. Ezután engem is Csolnokra vittek dolgozni.”

Özvegy Csáki Kálmánné emlékezett vissza a fia sorsára:

„– Még a szögedi tárgyalás után, ahol a fiam 10 évet kapott, visszavitték a Csillag Börtönbe a többi súlyosan elítélt társával együtt. Innen őt Márianosztrára hurcolták, ahol mosodában dolgozott. Továbbkerült Pétfürdőre, majd a Dorog melletti Cseriaknába szénbányásznak. Nagyon szögény bányászokkal dolgozott együtt.

Hat évig volt itt a fiam és közben dupla műszakban dolgozott. Utóbb már az egyiket pénzért, amit a családnak hazaküldött.”

A NAGY IMRE-KORSZAK – ÚJABB LETARTÓZTATÁSOK

Ekkor már régen megindult a Nagy Imre-féle „enyhülés” és a rabok azt várták, hogy ez majd rájuk is vonatkozni fog. Tévedtek. Csak a polgári életben, ott is elsősorban a fővárosban és a nagyobb városokban lehetett valami javulást érzékelni, de a rabok sorsa változatlanul embertelen maradt.

A fehérgárdistákat sem hagyták nyugodni. „Begyűjtésük” második hulláma 1954 végén kezdődött és 1955 nyarán tetőzött.

Özvegy Csáki Kálmánné így emlékezett vissza a férje sorsára:

„– Amikor 1950 őszi kurbliával félholtra verték a férjemet, hazaengedték ugyan, de havonta két-három alkalommal kigyűttek érte a tanyára és a legkülönbözőbb indokokkal elvitték Kútvölgyre, a rendőrségre. Hol mint gazdasági bűntényt elkövető kulákot, hol adóhátralékost piszkálták. Éjszakánként is rántkörttek és szüntelenül folyt a zaklatás.

1955-ben a búza mán körösztbe volt, amikor júliusban újra elvitték. Akkor is éjszaka gyűttek érte autóval. Szögedre került, a megyei ügyészség cellájába.

Égyedül maradtam a tanyán. Néhány kiszáradt fa kivágására engedélyt kértem és írásban mögkaptam. A fákat kivágattam. Följelentettek, hogy a kulák fát irtott. Behívtak Szögedre az ügyészségre, ahun égtelenül lészidtak. A házi ügyvédünk, Neuman Sándor védött mög, de a hivatalnokok mérgelődtek, hogy a kulák engedélyt kaphatott.

Ekkor kértem az ügyvédöt, hogy intézze el a férjem möglátogatását. Engöm lë is vittek a cellájába és láthattam égy pár szó erejéig. Mögtudtam, hogy a környékünkről többeket vittek el. Ide került Csáki János a fiával, Csáki Lászlóval, Mónus István és a veje, Kenyeres László, Samu Imre és a fia, mög Török Pétör.

Szögedrül ügyvédöt fogadtam, bár tudtam, hogy csak a pénzt viszi. A tárgyaláson csak a folyosóra eresztöttek be, ott szomorkodtam. A férjemet mint kulákot vitték el, de hamar kiderült, hogy fehérgárdistaként ítélköznek fölötte.

Az ítélete 8 év volt. Vácra vitték, ahol a börtön mosodájában dolgoztatták. Közben a Ságvári Tsz elnöke, Nagy Sándor zaklatott. Oldalba vert, hogy mönynek mán ki a tanyánkbul. A szövetközet összes takarmányát a tanyánk kertjébe hordatta. A tanácsra köllött járnom, ahun Köteles János, a Közellátási Hivatal vezetője szidott, mocskolt, hogy a tanyát adjam lë, írjam alá a kitelepítésömet, de nem írtam. Ekkor átadott a rendőrségnek, aki becsukott a városháza szenespincéjibe. Egész nap ott raboskodtam étlen-szomjjan. A rendör is szidott, káromkodott, hogy ott köllött öriznije engöm. Péntökön este hazazavartak. Szombaton röggel fölleltározta és vasárnap két rendör gyütt, akik kilakoltattak. Së szërszámot, së jószágot nem vihettem el a tanyábul, csak a bútorokat, mög a ruháimat.

A városi házunkhon nem möhettem. Mindön szobában bérlő lakott, azok be së engedtek a kapun. A nagyném fogadott be a Szent István térön, ahun a mosókonyhában húztam mög magamat. A 80 éves nagyném éppen a Csillagban ült, 9 havi büntetésit töltötte gazdasági bűncselekmény miatt. Az ő házába is telepítöttek bérlőt, aki rëndszörösen piszkált és „kuláknézott».

Eleinte a mögmaradt kis pénzbül éltem, mög Kishomokra jártam fát gondolni. A kérgüket kapartam havi 20 forintért. Mögtudta a Bodzási úton Vata Ernő, régi gazdabarátunk, aki odavött kertészközni. Összel, amikor itt mög-

szűnt a munka, a Gyógypedagógiai iskolába möntem, a Simonyi utcai veszélyöztetöttekre mosni. Itt veszélyösségi pótlék járt volna, de én mint kulákasszony ezt nem kaptam mög. El is üldöztek innen és átkerültem a varrodába.”

A SZABADULÁS

Nagy Ferenc beszélte el szabadulása történetét:

„– 1956. július 7-én, mivel a család kérvényözte, egy évvel hamarabb elengedtek a jó magaviseletöm, mög a szorgalmam miatt, de otthon mindön hétön egy-ször, hétfön röggel 8-ra a rendörségre köllött járnom jelentközni. Egy évig köllött volna, amennyivel hamarabb hazagyühettem. Október végétől, a forradalom alatt mögszűnt az ellenörzésöm. 1957 elejin, mög 60-ban, a szövötközöet szervezésekör behívtak még a rendörségre elbeszélgetni. Kérdözösködtek, de nem bántottak. Tovább aztán nem foglalkoztak velem.”

Szöke Pál beszélte:

„– 56 februárjában szabadultam és csak 5 évet és 4 hónapöt ültöm, de az én priuszommal sēhun sē tudtam elhelyezködni. Itthon állandó rendöri felügyelet alatt álltam és minduntalan jelentköznöm köllött. Sokat zaklattak otthon is. Elkeserödésömben visszamöntem a bányába dolgozni. Más fogolytársaim is így jártak. Az 56-os forradalom után visszagyüttem Vásárhelyre és az apösöm földjin gazdálködöttem 1960-ig, amikor azt is bekebelözte a téesz.”

Juhász Imre visszaemlékezését idézzük:

„– 1954-ben szabadultam és visszatértem a családomhön. A BELSPED Fuvazó Vállalatnál dolgoztam, de az eredeti, a kovács szakmámat nem gyakoroltam tovább.”

Koncz Imre Csolnokról szabadult. Hazajövet megnösült. Elmondta, hogy a „múltja” szinte máig elkísérte.

Az életfogytiglanra ítélt Rostás Jánost 1956-ban a forradalom szabadította ki a börtönböl. Végig otthon volt és a forradalom leverése után önként jelentkezett a börtönben. Ezért a cselekedetéért 12 évre mérsékelték a büntetését. Összesen 9 évet és 3 hónapöt töltött el fogságban. A többi életfogytiglanra ítélt még 1956-ban, a forradalom alatt kimenekült Nyugatra.

Bertök Zoltán újságíró 1956 májusában Márianosztráról szabadult. A forradalom alatt ismét írt és forradalmár lett. 1957 elején elfogták és Tökölre került a börtönbe. Amikor innen is kiszabadult, a Dunántúlon Acsádra ment a helyi szövötközöet főállattenyésztojének. 1967-ben arcára bukva, gyanús körülmények között, halva találták meg egy mocsárban. Öngyilkosság híret keltve temették el.

A Csákiak szabadulásáról az özvegy beszélt:

„– A fiam 1956 júliusában szabadult ki. Azonnal hazamönt Orosházára a csa-

ládjához, de közben a felesége, Margit elvált tőle és vissza se fogadta. Ekkor a fiam Vásárhelyre gyűtt, de a házuk tele volt még lakóval. Nehéz hónapok voltak azok neki is...

A forradalom leverése után, 56 novemberében ismét átmönt Orosházára, hogy az ottmaradt családját möglátogassa. Ezt követően – mivel elvált felesége nem adott neki szállást – ottani barátját: Bánki Horváth Ferencöt kereste föl, hogy nála éjszakázzon. Még akkor éjszaka kimöntenek érte és mindkettőjüket elvitték Békéscsabára, ahun ismét összeverték a fiamat.

Mink erről semmit se tudtunk. Azt gondoltuk, hogy Kálmán Orosházán van a családjánál. Még örültünk is, arra gondolva, hogy a házastársak között helyreállt a rönd. Majd csak egy hét múlva Héja István, szintén elítélt fegyérgárdista, dugdosva hozta haza a fiam táskáját Bánki Horvátéktul. Ekkor tudtuk meg, hogy Kálmán ismét fogoly. Két hét múlva eresztötték haza. Utána még évekig rendőri fölügyelet alatt állt, pedig nem csinált semmit. Röndös munkahelyre nem fogadták be. Téglyagárban volt csilletologató.

A férjemet 56 októberében, a forradalom szabadította ki. Azonnal hazagyűtt Vácrul. A forradalom után egy éjszaka eltűnt. Nem mönt vissza a börtönbe, hanem 5 évig bujkált. Talán kétször adott életjelt, de én egyször se láthattam. Üzent, hogy él és nő keressük. A tanyavilágban, a Pusztán bujdosott. Mindég akadt, aki néhány napra befogadta a munkájáért. Tovább nem maradt, mert attul félt, hogy jótövőinek is bajt csinál.

A forradalom alatt én még a Gyógypedagógiai Iskolában dolgoztam. Mivel én voltam a »férges«, akinek ügyis mindégy, az igazgató velem akarta leveretni a falrul a vörös csillagot. 1957-ben pedig erőszakkal beosztottak egy brigádba és kiküldtek bennünket Erzsébetre, ahun mindönki ösmert, a téeszbe lépésre agitálni. Így akartak lejáratni a parasztok előtt. De ez nem volt elég. Éjszakánként gyűtt értem az autó és a pufajkások kivittek a Lippai malomig. Ott vallattak óraszámra, hogy hol van a férjem, de én se tudtam. Akkor mán férjnél volt a lányom, de még azokat is sokször fölverték és zaklatták.

1961-ben elfogták az uramat. Elképzzelheti, hogy mit kapott! Az ügyit újratárgyalták és amit 56 után nem töltött le, 2 és fél évre visszavitték Vácra. 1963-ban amnesztiával szabadult. Akkor oszt mán hazagyűtt végleg.

Én még az iskolánál dolgoztam. A konyhára töttek. A gyerököktül ellopott önnivalót elosztották és neköm is vinni köllött belüle haza, hogy belekeverve, a többieket el nő áruljam. A férjem mögkérözte, hogy került hozzám a szalámi? Amikor mögtudta az igazat, azonnal fölmondott velem. Nem jártam többet dolgozni, ott maradtunk könyér nélkül.”

UTÓSZÓ

A dél-alföldi parasztságnak semmilyen „kiművelt” forradalmi tapasztalata nem volt. A lelkesedés és a szervezkedés, a hazáért való önfeláldozás „naivnak” bizonyult. Fogalmuk sem volt arról, hogy a győztes nagyhatalmak bűnös szövetsége a háború után ismét fölosztotta a világot. Nem hallottak a jaltai egyezményről; hogy Kelet-Európát, benne Magyarországot is átengedték a Szovjetunióknak és ebben a világpolitikai helyzetben az ő mozgalmuk eleve bukásra volt ítélve.

Mégis, újabb és újabb ellenállásra vállalkoztak. Domonkos László: „Magyar Sámsonok”. Paraszti ellenállás 1951–1955 címmel (Szeged, 1990) megjelentetett kötetéből kiderül, hogy az egykor „rebellis Viharsarok” továbbra sem nyugodott. A fehérgárdisták felszámolása után „Magyar Ellenállási Mozgalom” néven megindult a békéssámsoni szervezkedés. Röplapokat szórtak Orosházán, Békéscsabán, Vásárhelyen, sőt még Karcagon is. „Sír a magyar róna, ruszki csizma nyomja; ávós spicli, figyelünk!” – fogalmazta a röpirat felhívása. Négy évig szervezkedtek és 20 sámsoni fiatal összesen 186 év börtönt kapott érte.

Úgy nyilatkoztak, hogy nem bánták meg!

Adatközlők

Özvegy CSÁKI KÁLMÁNNÉ MACZELKA MÁRIA. Szül.: 1909. május 11-én, Nagyszalontán, Bihar megyében. Lakás: Hódmezővásárhely, Táncsics M. u. 31.

JUHÁSZ IMRE. Szül.: 1924. április 13-án, Hódmezővásárhelyen. Lakás: Hódmezővásárhely, Jókai u. 188.

KONCZ IMRE. Szül.: 1926. július 30-án, Hód-

mezővásárhelyen. Lakás: Hódmezővásárhely, Püspök u. 29.

NAGY FERENC. Szül.: 1922. szeptember 10-én, Hódmezővásárhelyen. Lakás: Hódmezővásárhely, Rudnay Gy. u. 29.

SZŐKE PÁL. Szül.: 1928. március 10-én, Hódmezővásárhelyen. Lakás: Hódmezővásárhely, József A. u. 41.

Emlékezés az orosházi evangélikus népiskolák államosítás előtti negyedszázadára

CSIZMADIA LAJOS

AZ ISKOLÁK BELSŐ RENDJE ÉS SZOKÁSAI
A LEGNAGYOBB MAGYAR FALU KÖZOKTATÁSÁBAN

Az evangélikus népiskolák jelentősége Orosháza életében

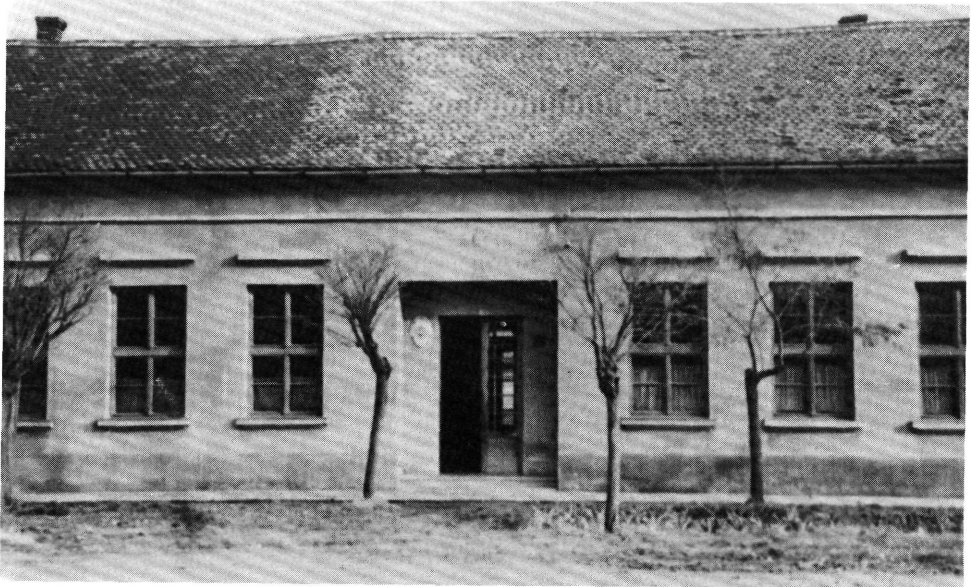
Városunk elődjének, a „legnagyobb magyar falu” életének fontos része volt az evangélikus népiskola. A középkorúak és az idősebbek ma is szívesen gondolnak rá, mint életük elindítójára, gyermekségük kedves emlékére. A felnőtt bennszülött lakosság jelentős százaléka bennük tanulta a betűvetést, az olvasást, írást, számolást, a műveltség alapelemeit. Szegényparasztok, iparosok, munkások és értelmiségiek is ezekbe az iskolákba adták gyermekeiket, amikor más lehetőségek is voltak már. Mik voltak az okai ennek?

Egyik oka kétségkívül az, hogy ez volt a község első iskolája. Vele együtt élt és növekedett. A Tolna megyei Zomba községből hitük, meggyőződésük miatt 1743-ban elűzött, új otthonot kereső 30 családnál első telepesek között ott volt *Dénes Sándor* is (papjukat: Horváth Andrászt egy év múlva hívták meg a Dunántúlról), aki vállalta az áttelepülés nehézségeit és kegyetlen fáradalmait. Hivatásrét volt ez a javából! Nem csoda, hogy az utókor utcát nevezett el róla. Mint tudjuk, a tanítójuk vezetésével áttelepült kis csapat tagjai kezdetben a békéscsabai hitorsorosok vendégszeretetét élvezték, és csak 1744. április 24-én tették le a falu alapját az Öreg (ma Táncsics Mihály) és a Zombai (régiben Megye) utcán. A szájhagyomány szerint az építés kezdetén hevenyészett sátrokban laktak, és a vásár-

Az első formájában 1878-ban épült Szalmapiaci téri (Kettőssánc téri) evangélikus népiskola, az I-II. vegyes osztály számára

Az 1884-ben egy tanteremmel épült, 1940-ben két tantermesre bővített Hajnal utcai evangélikus népiskola az I-II. vegyes osztály befogadására

A kiscsáki evangélikus népiskola 1943-ben. (Valaczkai Sándor felvétele)

Csizmadia Mihály tanító a Központi Iskolában az V. leányosztály tanulóival 1934-ben. (Hajder felv.)

helyiek – megtudván szándékukat – féltve az addig általuk használt legelőt, méneseikkel rontottak rájuk. Lovaikat hosszú szőrökötéllal akasztották össze, azzal rángatták ki a sátrakat. Ekkor történt a néphagyomány szerint az első haláleset; egy kislány lett az áldozat. A gyászszertartást pedig Dénes Sándor tanító (úgy tetszik, lévitatanító lehetett) tartotta, osztozva a szülők fájdalomban.

A tanítás már a letelepedés évében megkezdődött, mert a helység lakossága csakhamar újabb zombai emberekkel 70 családra gyarapodott. A tanítás az első bíró, *Szalai János* Öreg utcai házában folyt, ahol templom híján az egyházi összejöveteleket is tartották.

A növekvő igényeknek megfelelően fokozatosan és ésszerűen építették ki az ősök a népi bölcsességet igazoló és jól példázó iskolahálózatot. A részben osztott I–II. osztályokat a település fő részeinek központjaiban – hogy a kicsinyeknek ne kelljen messzire menniük –: a mai *Zombai*, *Hajnal*, *Makói* (Szalmapiac tér), *Rákóczi* és a *Thék Endre* utcákban, a harmadikosokat a mai *Bajcsy-Zsilinszky* és a *Táncsics* utcában, a negyedikeseket a mai *Ady Endre* és a *Thék Endre* utcában, az ötödikeseket és hatodikosokat a *Mikszáth Kálmán* utcában, az úgynevezett *Központi iskolában* helyezték el.

Szokások az ev. iskolákban

A tanítás kezdetben délelőtt és délután folyt. Délelőtt 8–11–12-ig, délután 2–4-ig. Mikor az állami népiskolában bevezették a csak délelőtti tanítást, *Csizmadia Mihály* igazgatósága alatt az evangélikus egyház presbitériuma is engedélyezte a 8–13 óráig tartó ún. egyhuzamos tanítást. Komoly vívmány volt ez abban az időben.

A gazdasági válság arra ösztönözte az Evangélikus Nőegyletet, hogy 1930. februárjától ingyenes ebédosztással enyhítsen a nehéz helyzeten. A nyomorenyhítő mozgalom keretében a jobbmódú, főként parasztgazda családok adták össze a nyersanyagot; az ebédet a nőegyleti házban készítették el, s az egyes iskolaegységekben (osztályokban) osztották szét – osztályonként átlag 5–6 gyermek között. – Több tanuló ételhordóval jött az iskolába, hogy hazavigye az egész család számára a kapott ételt. A Nőegylet gondoskodott a szegény tanulók ruházkodásáról is. A hideg idő beállta előtt a nevelők felmérték az igényeket, összeírták a támogatásra szorulókat neveit, s azt eljuttatták az egyházi vezetőkhez, akik rendezvények és gyűjtések útján igyekeztek pótolni a kirívó hiányokat, s enyhíteni a családok gondjain.

Szép szokás volt, hogy a nevelők reggelenként *fogadták* tanítványaikat, s ezzel sikerült kiküszöbölniük a rendbontásokat, megelőzniük a fiatalos kilengéseket. Csengetés nem volt. Az emberi szó többet ért. A teremben megszólalt a harmónium. Ez volt a jel a felállásra. Elénekeltek a legutóbb tanult egyházi énekeket. Következett a tanítás előtti ima. Ez megszelídítette még a szilaj természetű gyer-

meket is. Ezt követte a beszámolás a kijelölt tanítási anyagból. Hallottuk az idősebbektől, hogyan alkalmazták a versenyszellemet: Az első padban elsőnek lenni volt a legnagyobb kitüntetés. Ha a jobbra mellette ülő jobban, szebben mondta el vagy oldotta meg a feladatot, akkor „levetette” társát, s helyet kellett cserélniük. Ezt a módszert mi már nem alkalmaztuk. Nagyon időigényes és túlhaladott volt. A gondolkodás fejlesztése és a nemes érzelem keltése többet ért. Az új anyag feldolgozására meg a gyakorlásra terelődött a figyelem. Arra, hogy értse és alkalmazni is tudja a tárgyalt gondolatokat, ismeretanyagot a gyermek. Azt, amit otthon be kell vésnie. Ezért az összefüggések felismerését lehetőleg velük végeztettük el. Az otthoni, házi feladatot is közösen beszéltük meg. Az óraközi szünetekben elengedhetetlennek tartottuk a játékot. Ebben nagy előnyt jelentett, hogy azonos korúak játszottak együtt. Ez különben természetes is volt, minthogy minden iskola (osztály) külön udvarral rendelkezett. A tanítást az utolsó óra végén imával és énekkel fejeztük be, majd az egy irányban lakókat külön-külön csoportosítva, kikísértük az iskola kapujába, s köszönéssel búcsúztunk egymástól.

A tanítóválasztás

Az evangélikus egyháznál a tanítókat választás útján alkalmazták. Az 1930/31-es tanév végén pl. három idős kartárs kérte nyugdíjaztatását. Ekkor *Fasang Árpád*, *Macher Lajos* és *Székely Béla* tanítókat választották meg.

A következő tanév telén egy fiatalember temetésén a kántori teendőket végző Adamcsok Lajos a hóviharban megfázott, s hamarosan meg is halt. Az egyházközség által meghirdetett pályázatra együtt adtam be Darvas Józseffel a pályázatomat, akivel együtt tanultam mind az orosházi polgári iskolában, mind a kiskunfélegyházi tanítóképzőben. Oklevelünket 1932-ben szereztük meg, sőt kántori vizsgát is egyidőben tettünk a szarvasi ev. tanító(nő)képzőben. Hazánkban ekkor volt mélyponton a gazdasági helyzet. *Rajtunk kívül még 15-en próbálkoztak*. A sok jelentkezőt látva, dr. Marsall állatorvos azt a javaslatot tette, hogy a képviselő-testület a helybelieket részesítse előnyben. Így maradtunk ketten riválisok. A választást 1932. aug. 7-re tűzték ki. Megkezdődött a harc a két tábor között. Nemcsak a tantestület, hanem a választók (az egyházközség választó joggal bíró polgárai) is megoszlottak. A választás vasárnapra esett, s rá az istentisztelet után került sor. Minket a keleti hajó első padjába ültettek. Ritkán voltak ilyen nagy számban a templomban.

Kálmán Rezső ig. lelkész nyitotta meg a választást. A hagyományos szokás szerint cédulát kellett húznunk, eldöntendő, melyikünk megy előbb az orgonához, s melyik éneket kell megfelelő prelúdium és postludiummal ellátva bemutatnia. Először Darvas Józsefre került sor. Neki a „Tündöklő hajnali csillag” kezdetű éneket kellett eljátszania és énekelnie. Izgalmában mind az orgonajátékot, mind az

éneket eltévesztette, úgyhogy újra kellett kezdenie mindent. Leverten jött vissza a helyére. Én a „Jer, dicsérjük Istent” kezdetű éneket húztam ki. F- dúrban volt a korálkönyvben. Szép prelúdiumot és postlúdiumot találtam hozzá. Mikor hiba nélkül sikerült minden, s megkönnyebbülten mentem vissza helyemre, „biztos, téged választanak meg” – súgta a fülembe. Én egyáltalán nem voltam biztos benne. Megkezdődött a személy szerinti szavazás. Cédulával. Elég hosszan tartott; ellenőrizni kellett, hogy csak a szavazólistán szereplők éljenek jogaikkal. (A szavazójog az egyházi adó befizetésének a függvénye volt). Amikor mindenki leszavazott, felbontották az urnákat, s megkezdődött a számlálás. Ez volt igazán izgalmas. Az ellenőrzés után kihirdették az eredményt: Darvas József 284, én pedig 555 szavazatot kaptam. Nem akartam hinni a fülemnek. Darvas gratulált. Nagyon sajnáltam, hogy mint jóbarátokat így hozott össze bennünket a sors. Mikor első könyve megjelent, kissé felszabadultam a belső nyomástól. Talán így volt jó; így rendelte az Isten.

A vasárnapi gyermekistentisztelet

Természetes szokás volt, hogy minden vasárnap reggel 8 órakor gyermekistentiszteleten vett részt a tanulóifjúság, akik az iskolából osztálytanítóik vezetésével vonultak a templomba, és foglalták el ott a helyüket. A nevelők a pad szélén ültek, onnan tartották szemmel tanítványaikat, éberem őrködve a fegyelem megtartásán. A hitoktató lelkész megjelenését felállva köszöntötte az ifjúság. Megszólalt az orgona, mély hatást gyakorolva a gyerekekre. Felcsendült a kijelölt ének. Csodálatos volt a csengő gyermekhang éneke.

A kezdő ének végén a lelkész a szószékről felolvasta a bibliából a gyermekeknek szánt igét. Ezt a tanulók felállva hallgatták végig. Utána helyet foglaltak, hogy meghallgassák az igehirdetést. A lelkész érthetővé tette, a gyermeki értelem szintjére hozta a bibliai igét, és összekapcsolta a mindennapi élettel. A gyermeki lélekkel való ilyen kapcsolat, a textus kibontása gondolkodóba ejtette, saját életükre figyelmeztette a tanulókat. Megismerték a helyes utat, észrevették saját gyöngeségüket és hibáikat, a szép emberi tulajdonságokat, a követendő eszményt. Más szóval: a beszéd önkritikára készítette, saját hibáik kijavítására serkentette őket. Nemes eszmények birtokosai lettek.

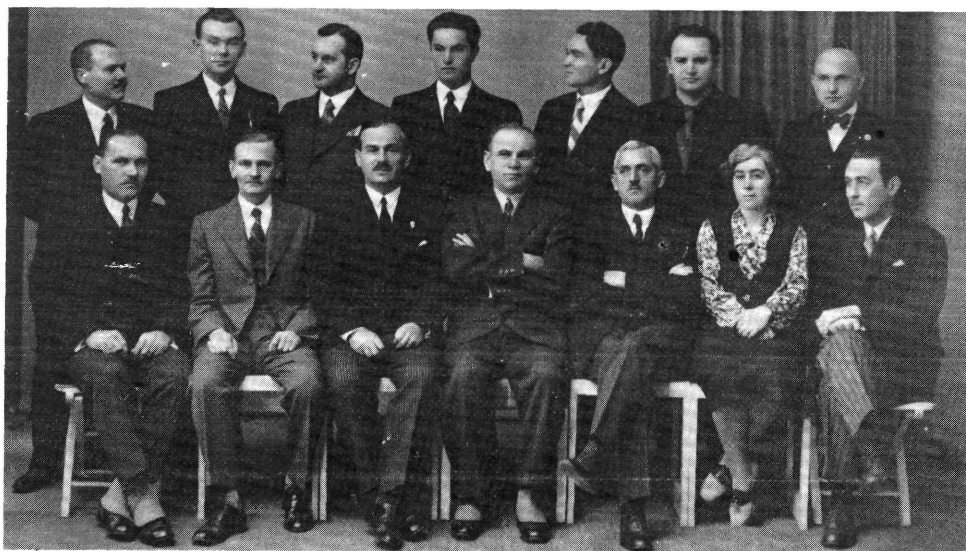
A beszéd után újra felcsendült az ének, majd megkezdődött a kivonulás. A gyerekek elcsendesedve visszamentek iskoláikba, majd onnan hazatértek.

A majális

Kedves és elmaradhatatlan esemény volt az év. népiskolákban az évenként megtartott tavaszi kirándulás. Gyopáros kiépítése, parkosítása után a községi vendéglő udvarán gyűlt össze a majálisra kivonult gyerekhad.

A kivonuláshoz a Hangya-bolt előtt, az iskola zászlaja mögött felmenő sorrendben, teli uzsonnatáskával sorakoztak fel az osztályok. A kicsiknek a szülők segítettek. Ott volt már Szokolai Sándor fúvószenekara, hogy jelt adjon a gyülekezésre és az indulásra. A kijelölt időpontban aztán elindult az ezernyi gyermekcsereg. Elöl a hatodik osztályosok közül az erős zászlóvivők. Utánuk a kicsik, végül a nagyok. A hosszú gyermeksor közepén a zenekar – indulókat játszott. A járókelők sorfálat álltak a Szentesi út két oldalán, s integettek a gyermekeknek. Az akkor még kockaköves, majd a falu szélétől apróköves makadám úton haladva, a kisebbeknek bizony megerőltető volt a gyaloglás. A rendkívüli alkalom élménye azonban erőt adott nekik; no, meg a szülők is bátorították őket. Hamarosan feltűnt a cél: a virágba, zöldbe öltözött Gyopáros. A bevezető úton, mindkét oldalon oltott, óriás virágzó akácok üdvözölték a kis jövevényeket. Minden osztály létszámának megfelelő nagyságú szobát (szobákat) kapott, ahol a csomagokat, a felesleges ruhákat helyezték el. Ezekre óránkénti váltással egy-egy gyermek, vagy vállalkozó szülő vigyázott. Aztán a tanulók felsorakoztak a park gyepén, ahol a madarak és a fák óvásáról, védelméről kaptak rövid ismertetést és hozzá gyakorlati útmutatást; szakmai utasítást. Majd megkezdődött a játék, a futóverseny és a csoportos éneklés.

Eközben a községi vendéglő udvarán a fúvószenekar cigányzenekarrá alakult, s az árnyas fák alatt megindult a tánc. A szülők körülültek a teret, s táncra biztatták-bátorították gyermekeiket. Csakhamar megtelt a tánchely. Ha belefáradtak

Az orosházi evangélikus tanterület az 1937/39 tanévben. (Lámpel Miklós felv.) Állnak: Orbán J., Fasang Á., Macher L., Csizmadia L., Székely B., Arató M., ülnek: Tóth L., Zoltai A., Zatykó M., Csizmadia M., Zelenka I., Szilasi Sára, Sass Á.

a táncosok, labdázni, játszani a parkba mentek. Elérkezvén az ebédidő, a társaság a pihenőszobába tért. Itt elköltötték a magukkal hozott ételeket. Többen voltak, akik a délben érkező szüleikre vártak, s a parkban lévő padokon ebédeltek.

Ebéd után pihenő jött. Majd újra felcsendült a zene, és folytatódott a táncvigalom. Aki nem szeretett táncolni, sétálhatott az öreg park hatalmas fái alatt. A gondozott utakon cukorkaárusok kínálták ínycsiklandó portékáikat. Olykor olcsóbban is adták, csakhogy minél kevesebbet vigyenek haza.

Délután gyorsan telt az idő. Mikor a játékban, táncban a gyerekek is elfáradtak, – úgy 5–6 óra tájban –, Szokolai bácsi kürtjével lefújta a táncot, s megkezdődött a készülődés. Az osztálytanítók ellenőrizték a szobákat, vigyázva arra, nehogy valaki ott hagyja holmiját. A módosabbak szülei elkérték gyermekeiket, s lovas-kocsival vitték haza őket. A többiek osztályonként felsorakozva, megindultak hazafelé. Sok szülő haladt együtt a gyerekekkel, az otthon maradók pedig vagy az utcákon, vagy a Hangya előtti indulási téren várakoztak. Így telt el egy olyan szép élményekben gazdag nap, amelynek emléke mélyen bevésődött a gyermekek lelkébe.

A tanévzáró vizsgák

Az evangélikus iskolák tanévvégi vizsgáját régi szép szokás szerint a templomban tartották. Ezeknek osztályonkénti (iskolánkénti) rendjét a körlelkész és a mindenkori igazgató állapította meg. A tanítók a tanulók útján írásban értesítették a szülőket és a hozzátartozókat az adott vizsgák időpontjáról. A vizsgáztatás *rendje*, a „beosztás” a templom ajtajára kifüggesztett táblázaton is olvasható volt. A sorrendet általában a legkisebbek kezdték, s évfolyamonként folytatták. Legutoljára a VI. osztályosok vizsgáltak. Délelőttönként 2–3 osztály vizsgázott. Szép látvány volt, amikor az ünneplőbe öltözött gyerekek virágcsokorral a kezükben bevonultak a templomba. Az oltárral szemben, a déli hajó első padso-raiban helyezkedtek el, a vizsgabizottság tagjai meg a gyermekekkel szemben, a feldíszített asztal mellett ültek. A szülőknek, ismerősöknek bőven jutott hely. A templom hűvös levegője éberén tartotta mind a szülők, mint a tanulók figyelmét. Az ünnepség egyházi énekkel kezdődött, csak azután jött a számadás – a tantárgyi ismeretek igazolása. Minden gyermek szerepelt valamivel. Élénkítésül közben-közben a kijelölt tanulók verseket szavaltak. Utoljára dalok, énekek csendültek fel, kedvessé és ünnepélyessé téve a tanévzárást. Az első osztályosok a vizsgabizottság asztala előtt felsorakozva adtak bizonyosságot olvasástechnikai jártasságukról. A vizsgák záróakkordja a Himnusz eléneklése volt. Erre a bizonyítványok kiosztása után került sor.

A templomi évzárót követően a szülők és a tanulók a közeli Mikszáth Kálmán utcai iskolában rendezett rajz- és kézimunka-kiállítást tekintették meg, ahonnan többnyire boldog meglepéssel tértek haza otthonaikba.

A járási evangélikus tanítóértekezlet

Hasznos és emlékezetes esemény volt az évenként tartott ún. járási evangélikus tanítóértekezlet. Ezekre tavasszal került sor a „járási” olyan nagyobb településein, ahol evangélikus iskolák voltak. Vagyis: Orosházán, Szarvason, Kondoroson és Tótkomlóson. Nagy érdeklődéssel vártuk mindig azt a napot, amikor összejáráshozhíttunk, s megbeszélhettük pedagógiai tapasztalatainkat és iskolai élményeinket.

Ezek az ünnepi összejövetelek mindig istentisztelettel kezdődtek az adott helység templomában. Elmélyedtünk hitünkben; megfigyeltük az énekvezér-kántortanító orgonajátékának sajátos vonásait. Jó hangulati előkészítőül szolgált ez a találkozó alkalomszerű hasznosításához. Aztán kivonultunk az emlékhelyekhez: a Kossuth szoborhoz vagy a hősi halottak emlékművéhez. Csak ezután kezdődött a szakmai tapasztalatok átadása. Ezt rendszerint valamilyen bemutató-tanítás vezette be, amelyet az óra közös pedagógiai-didaktikai elemzése, vitája követett.

A harmincas években kezdett nagyobb teret hódítani az úgynevezett Drózdya-féle módszer, amely friss szellemet, okos módszerbeli fogásokat hozott a népiskolai oktató-nevelőmunkába. Valósággal forradalmasította az iskolai életet. Emlékszem, 1934 tavaszán rám is sor került Kondoroson. Természetrajz-foglalkozást kellett levezetnem. Örömmel, ám nem kis szorongással készültem a feladatra. Nem tudtam, mire lesz képes a részemről nem ismert osztályközösség. A kiskunfélegyházi áll. tanítóképző kiváló gyakorlóiskolai tanítójától: Putnoki Jenőtől látott és elsajátított új módszer átadására törekedtem. Nem is sikertelenül. Az órát követő megbeszélés szerint az idősebb kartársakban is feléledt az új módszerek iránti érdeklődés.

A bemutató foglalkozás vitája után az állami és főhatósági rendeletek, előírások értelmezése jött. Ez az evangélikus egyházi iskolák adminisztrációs tevékenységének, ügyrendjének egységes kezelése szempontjából volt kívánatos és fontos, bár több ízben szolgált hasznos tapasztalat-átadásként egy-egy helyi kérdés körültekintő, ügyes megoldásához is.

A tárgysorozati pontok megtárgyalása után közös ebéden vettünk részt. Számomra különösen a kondorosi ebéd maradt emlékezetes. Ezt a híres csárdában rendezték, ahol megnéztük azokat a tárgyi emlékeket, melyeket a betyárok hagytak maguk után. Azt a kéményt is, amely minthogy kapcsolatban állt a földalatti folyosóval és búvóhelyekkel, jó szolgálatot tett a betyároknak a menekülés idején.

A tanítóértekezletek felmérhetetlen értékét jelentették azok a meleg barátságok, melyek a nemzetiségi és a magyar anyanyelvű kartársak között szövődtek. Nem volt nemzetiségi ellentét, nem volt rivalizálás. Bárcsak ma is hasonló érzésekkel és segíteni akarással közelítenének egymáshoz a más nyelvet beszélő emberek! A hasznosan és barátságban eltöltött nap végeztével a helybeliek kikísérték az állomásra vendégeiket, szívélyes búcsút venni tőlük.

Evangélikus néptanítók Orosházán

Dénes Sándor (1744–), Csöre János, Vitéz Mihály, Antal János, Fábri István, Folkusházi László (1797) Pintér József, Mihalik János (1784), Petrics József, Zatroch András, Lacsny László, Kovács Timotheus (1813–57), Skolka Sámuel, Tonsoris Sámuel, Graf József (1815), Raksányi Imre (1816), Paul Mihály (1820), Gottstág István (1819–1869), Lányi Sámuel 1821. Hermann Pál 1826–68, Gólián Mihály 1827–90, Balassa János 1840–41, Molitorisz (Molnay) Károly 1841–68, Kovács János 1857 Horváth János 1862–64, Harsányi Sándor 1862–79, Kovács István 1862–97, Kocsondi József 1868–1902, Rédei (Ritter) János 1865–1900, Bertalan István 1868–97, Sass István 1877–96, Podsztrelen György 1873–1911, Varga István 1878–98, Eröss Sámuel 1879–87, Csonka János 1884–1923, Polónyi Károly 1886–87, Brósz János 1886–1929, Fürst János 1896–1922, Sass Ferenc 1896–1931, Borcsiczky Károly 1896–1925, Fabriczy Pál 1896–1931, Noszlópy Elek 1897–1917, Sass János 1897–1919, Molnár Imre 1898–1931, Balás Béla 1903, Ambrózy József 1904–11, Polónyi Kálmán 1904–10, Mendöl Ernő 1900–12, Kiss Sándor 1911–1921, Stötzer Frigyes 1920–25, Jankó Bálint 1910–25, Adamcsok Lajos 1929–32, Csizmadia Mihály 1912–48, Zatykó Mihály 1912–48, Zatykó (Zoltai) András 1914–48, Zelenka István 1918–46, Sass Árpád 1921–48, Orbán János 1926–1944, Zatykó (Arató) Mihály 1926–1948, Holecska (Honti) László 1929–48, Fasang Árpád 1931–41, Macher Lajos 1931–48, Székely Béla 1931–43, Tóth László 1922–48, Csizmadia Lajos 1932–48, Jávorcek Pál 1941–48, Darók József 1943–48, Ravasz Ferenc 1945–48.

A kiscsákói ág.h.ev. tanyai iskolában

Hanczel (Henczély) Lajos 1872–73, Polónyi Károly 1874–77, Varga István 1877–78, Pandur Pál 1878–1907, Dobozi Jenő 1907–12, Baranyai Géza 1912–29, Darók József 1928, Kovács János 1930–, Szabó Gyula, Györe József 1945–48.

AKIKKEL OSZTÁLYTANÍTÓKÉNT EGY TANTESTÜLETBEN DOLGOZTAM

Életrajzi vázlatok

Tóth László 1895. március 9-én született Orosházán. Apja Tóth János ács, anyja Dömötör Ida varrónő, kik 1905-ben kivándoroltak Amerikába, rokonokra bízva három gyermeküket: a 10 éves Lászlót, a nyolc éves Idát és a négy éves Jolánt.

László az egyik nagybátyjához – keresztapjához – a neves orosházi lakatosmes-

terhez: Tóth Sándorhoz került, ki egyben gyámja is lett. Tőle járta ki a polgári iskola négy osztályát. A tanév végeztével, tartása fejében, a műhelyben kellett dolgoznia az inasokkal. Tóth Sándor mindenképpen valamilyen iparost kívánt nevelni belőle. Amikor befejezte a polgárit, rövid ideig kipróbáltatta vele a szobafestő, a bádogos, az órás és asztalosinasságot is, de egyik szakma sem tetszett neki. Tanító akart lenni. Erről meg nagybátyja nem akart hallani. Végül elküldte egy nagyszénási rokonához. Ez meg mészáros, majd juhászt szeretett volna faragni belőle. Már 1909. szeptembere volt, s megkezdődött a tanév. Ekkor a nyáját rábízta az egyik barátjára, és beszökött Nagy Lajos orosházi polgári iskolai igazgatóhoz, aki levelet írt érdekében a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe. Hamarosan megjött a válasz: felvették félingyenesnek. Négy kemény év következett. Szülei nem számíthatott, rokonai sem támogatták. Ő azonban kitartott elhatározása mellett; szorgalmasan tanult, és tanítványokat vállalt. Igyekezett ösztöndíjat szerezni, hogy a szállását, étkezését, ruházatát és a tanulás költségeit fedezni tudja.

1913-ban kapta meg elemi népiskolai tanítói oklevelét. A nyári hónapokban gróf Károlyi Mihály józsefszállási uradalmában volt cséplési ellenőr, majd 1913. október 1-én az orosházi HosszúSORI tanyai iskolához nevezték ki segédtanítónak. 96 gyermeket tanított egy tanteremben – I–VI. osztályos korúakat. Szeretett tanítani, szerette a gyermekeket, s a szülők is szerették őt. 1914. január elsejétől az orosházi Aradi úti külterületi állami elemi iskolába helyezték. Itt „csak” 54 gyermeket tanított, mind a hat osztályt együtt. 1914. március 28-án megválasztották a szentetornyai községi iskola rendes tanítójává. Közben kitört a világháború, s augusztusban bevonult katonának. Decemberben indult a harctérre. Megsebesült. Kijevbe, majd Kazanyba jutott. 1915-ben orosz hadifogságba esett. 853 barakktársa közül 48-an jöttek haza, 1918 májusában. Augusztusban házasságot kötött Démusz Terézzel. 1919-ben született Lenke, 1921-ben Klára lányuk. Időközben két húga is kiment Amerikába. 1918. decemberétől folytatta a tanítást Szentetornyán. 1922. októberében megválasztották Orosházán az evangélikus egyház kántortanítójának. 1922–27-ig az ötödik fiúosztályt tanította 70–80-as létszámmal az ún. Központi iskolában, a Meszes-kisközben. Leghosszabb ideig, 1927–49-ig, a Hajnal utcai iskolában tanította az I–II. vegyesosztályt. Munkás életének első fejezete ekkor lezárult. 1950. január 1-én nyugdíjazták. Nem engedték tovább tanítani, mert vallásos szellemben nevelte a gyermekeket.

Tanítói pályája mellett 1926-ban az egyház jegyzőjévé választották. Ezt a tisztséget egészen 1970-ig viselte. Ugyancsak hosszú évtizedekig – 1931–1974-ig – bibliakör-vezető volt. Az egyház pénztárosi teendőit 1952–1975-ig látta el. 1926-ban gazdasági szaktanítói, 1928-ban leventeoktatói tanfolyamot végzett. 1929-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) vezetőkonferenciáján vett részt, majd 1931-ben megalakította a helyi csoportot. Ugyanezen évben az Evangéli-

kus Nőegylet pénztárosa lett, s e tisztséget 1948-ig – főtítkárrá választásáig – töltötte be.

Életét a katonaság is végigkísérte. Az első világháború évei után 1939-ben 2 hónapra, 1940-ben három, 1941-ben hat hónapra hívták be szolgálattételre. 1942-ben a teljes évet Lengyelországban töltötte. 1943-ban hat hónapon át Ukrajnában katonáskodott. Itthonléte alatt az elemi népiskolában és a népfőiskolában dolgozott; 1943. decemberében a Nagytarcsai Evangélikus Népfőiskola igazgatójaként tevékenykedett.

1944. október 4-től 1945. május 28-ig ismét katona volt; közben a németországi Riesaban, pontosan 50 éves korában kilyukadt a gyomra, és sikeresen megoperálták. Utána még 3 éven át tanított a Hajnal utcán, majd 1949. szeptember elsejétől áthelyezték a Vörösmarty utcai általános iskolába. Bement Dumitrás Mihály polgármesterhez, s megkérdezte, mi a kifogás ellene. Itt most érdemes idézni Tóth László 1973-ban írt „Az életem eseményei” című feljegyzéseiből. „Dumitrás azt mondotta, csak az a kifogás, hogy a gyermekeket imádkozni tanítom. Demokrácia van; Isten nincs! Tehát imádkoztatni sem lehet a gyermekeket. Ezért igazgatói felügyelet alá helyeznek. Én a következőket feleltem: Mihály! Ön kommunista, Lenint és Sztálint követi, és hozzájuk mindenben hű akar lenni. Hát én keresztyén vagyok. Hiszem Istent, hiszek az én Jézusomban, aki meghalt értem a kereszten. Hát el tudja képzelni, hogy én nem leszek hű az én Istenemhez és Jézusomhoz!? Mivel az iskolából kitiltották az imádságot, én többet az iskola küszöbét át nem lépem.” (Tudnivaló, hogy Dumitrás Mihály öccsét, Darvas Józsefet ő indította el az értelmiségi pályán, bejuttatva a tanítóképzőbe!)

Ezzel kezdődött életének másik fontos korszaka – főállású kántor lett az ev. egyházban. A főkántor Macher Lajos volt, aki nemsokára az egyház gyenge anyagi helyzete miatt lemondott. 1953-tól Tóth László az orosházi evang. egyház mindenese lett: kántor, jegyző, pénztáros, gondnok, énekkar-vezető, számvevő egyszemélyben. 1955-ben leánya: Lenke lett a segédkántor mellette, s ettől kezdve közösen végezték az egyházi szolgálatokat. Egészen 1975-ig járt be naponta az egyházhoz. Ekkor ereje és teherbíró-képessége fogyni kezdett. Közben 1963-ban átvette az arany, 73-ban a gyémánt, 78-ban a vas, 1983-ban a rubin-diplomát.

1976-tól kezdve már többet betegeskedett. 1979-ben meghalt a felesége, s ketten maradtak Lenke leányával. Amikor 1982-ben Klára leányának a férje, Kovács Béla szarvasi gimnáziumi tanár is meghalt, másik leánya is hazaköltözött. Mindvégig lányai, unokái, dédunokái szeretetétől körülvéve élt a Székács József utca 6. szám alatti házában. Hosszú szenvedés után halt meg a kórházban. Temetésén több száz hittestvére, tanítványa, ismerőse és tisztelője vett részt, és róttá le kegyeletét.

Csizmadia Mihály 1890-ben született Orosházán egyszerű parasztcsaládból. Elemi iskolában először Pandur Pál ev. lévitatanító oktatta, akit igen sokszor emlegetett meleg szeretettel. Majd beköltöztek Orosházára, ahol Kocsondi József vette át tanítását. Utána az akkor megnyílt kísérleti V–VI. osztályba, a polgári fiúiskolába került. Ennek elvégzése után iratkozott be a Szarvasi Evangélikus Tanítóképzőbe, ahol 1910-ben tanítói oklevelet nyert. Először egy Balaton melletti kis faluban: Szepezden kapott állást. Haza, Orosházára 1912-ben kántortanítói minőségben jött vissza. 1932-ben az evangélikus népiskola igazgatójává választották. Ekkor az egyházmegyei tanítóegyesület alelnöke és az egyházmegyei törvényszék tagja lett. Apósa – feleségének, Soós Juliannának édesapja – géplakatos volt, aki vejét a géplakatos-mesterségre is kitanította. Cséplőgépe volt, és tanító-vejének munkakönyvet váltva, a nyári szünetben az egyik cséplőgépét is reá bízta. Jutalmul a Kossuth és Lehel utca sarkán szép lakóházat építtetett számukra. Két leánya – Olga és Ella – felsőfokú végzettséget szereztek. Felesége korán meghalt, s őt kisebbik leánya: Ella vette magához, s Szegedre vitte. Innen sokszor átjött Orosházára. Itt volt 1969-ben a város újratelepülésének 225. évfordulóján, amikor sok tanítványa köszöntötte boldog örömmel. 1983 telén hunyt el, s a Felvégi-temető családi sírboltjába temették felesége mellé.

Az előtérben az első padban Csizmadia Mihály volt igazgató-tanító 79 évesen az evangélikus templomban 1969-ben, a városalapítás 225. évfordulóján

Zatykó Mihály kortársa volt Csizmadia Mihálynak – 1890-ben született Orosházán iparos családból. Elemi iskoláit az ev. népiskolában végezte kitűnő eredménnyel, majd az orosházi polgári iskolába került. Itt is jó tanuló volt, s ezért szorgalmas és törekvő szülei a Szarvasi Evangélikus Tanítóképzőbe adták, ahol kántortanítói oklevelet szerzett. Magabiztos öntudattal, nagy elhivatottsággal indult el a nevelői pályán. Először a Thék Endre utcában, az akkor még meglévő I–II. osztályban kapott állást, majd a IV. leányosztályt vezette ugyanott, egészen a nyugdíjazásáig; nagy hozzáértéssel és szeretetteljes szigorral. A gyengén tanuló gyermekeket tanítás után visszatartotta, vagy délután berendelte, és külön foglalkozott velük, mindaddig, míg a soron lévő tananyagot el nem sajátították.

Zatykó Mihály tanító frontharcos egyenruhában az 1930-as években

Az első világháborúban orosz hadifogságba esett. A krasznojárszki fogolytáborban együtt raboskodott Gyóni (Áchim) Gázával, akinek Przemyslben 1914-ben kiadott Lengyel mezőkön, tábornút mellett c. füzetét és a temetéséről készített fényképét sokáig őrizte.

Felesége, Balázs Ilonka segítségével megszervezte a helyi Gyöngyös Bokréta „ifjúsági mozgalmat”. Kiválogatták a jó mozgású, énekelni tudó lányokat, s velük a kijelölt délutánonként foglalkozva, népi táncokat gyakoroltattak. Ezeket díszes magyaros ruhába öltözve, énekelve adták elő. Szép sikerrel szerepeltek

mindig a tornaünnepélyeken és a különféle ünnepi rendezvényeken, országos táncversenyeken. (Ezért kapta a megkülönböztető Táncos-Zatykó nevet!) Az egyik budapesti kirándulásuk alkalmával az Országház kupolacsarnokában is bemutatták tudásukat. Szereplésükkel méltán szereztek dicsőséget az orosházi iskolának. Produkciójukat a Békés megyei tanfelügyelőség is dicséretben részesítette. Ugyanakkor az ev. egyházi presbiterium néhány tagja kifogást emelt az iskolai táncoktatás ellen; ők azonban nem hagyták abba ez irányú tevékenységüket.

Amikor Csizmadia Mihály 1937-ben igazgatói megbízatásáról lemondott, őt nevezték ki igazgató-tanítónak. Szorosan vett munkája mellé az ún. ismétlő iskola vezetését is vállalta. Ez az oktatási intézmény azokat a gyermekeket érintette, akik már befejezték a 6. osztályt, s magasabb iskolába nem jártak. A foglalkozásokat a Központi iskolában szerda és szombat délután tartották az erre önként jelentkező tanítók. Munkájukat a község honorálta. A serdülő ifjak – 14 éves korukig – főként olvasást, írást és számolást gyakoroltak, s ezeken kívül földrajzi, természetrajzi, történelmi ismereteiket bővíthették. A Mikolay-kert melletti gyakorlókertben pl. öntözéses növénytermesztést tanultak, gyakoroltak, Zatykó Mihály vezetésével, akinek a kertészkedés kedves szórakozása volt. Korai halálát valószínűleg nagy idegi és fizikai megterhelése okozta. Felesége, egyetlen gyermeke és annak családja, sok tanítványa kísérte ki utolsó útján a Felvégi-temetőbe.

Zoltai (Zatykó) András 1894. április 8-án született Orosházán iparos családban. Az elemi és polgári iskola elvégzése után az Aradi Állami Tanítóképző Intézetben 1912. július 4-én kitűnő eredménnyel végzett. Ugyanott másnap kántori képesítést nyert jeles eredménnyel. Aztán beiratkozott az állami polgári iskolai tanítóképzőbe, sőt az I. osztályt szabályszerűen el is végezte. 1914. november 15-én azonban részt vett az orosházi evangélikus egyházközségi tanítóválasztáson, és 130 érvényes szavazattal fölényes győzelmet aratott. Így megkezdett tanulmányait abbahagyta.

1914–1930-ig a Szalmapiactéri evangélikus népiskola I–II. vegyesosztályában, majd 1931–1948-ig a Rákóczi-útiban tanított. Közben megírta és Zatykó András néven 1928-ban kiadta Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasókör 60 éves történetét. A hézagpótló kiadvány a Demarsik Nyomdában jelent meg. Eredeti nevét 1933. nov. 16-i dátummal a belügyminiszter Zoltaira változtatta.

Egész működése alatt első–második osztályt tanított, s ennek a feladatnak kiváló mestere volt. 1926. aug. 10-én Szegeden iparostanonc-iskolai közismereti tanfolyamot végzett dicséretes eredménnyel, s előbb az orosházi iparostanonc iskola oktatója, majd igazgatóhelyettese, végül Holeczka Gyula halála után igazgatója lett.

Hosszú, tevékeny élete alatt 1964-ben arany, 1974-ben gyémánt, 1977-ben vasdiplomával tüntették ki. Felesége halála után fiához: dr. Zoltai Zoltán főorvoshoz, Szentesre költözött. 95 éves volt, amikor csendesen elhunyt. Orosházán az Alvégi-temetőben helyezték örök nyugalomra a felesége mellé.

Zelenka István 1887-ben született. Édesapja bognár volt a közeli Geiszt Gáspár-féle uradalomban. Anyja Csmela Julianna. Amikor szülei anyagilag megerősödtek, Orosháza közelében boltot nyitottak. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy fiukat taníttassák. Így került a Szarvasi Evangélikus Tanítóképzőbe. Ott kapott elhelyezést, míg étkezni sorkosztra jószívű családokhoz járt. Lelkes pártfogóra lelt egy öreg tanárban, akinek délutánoként felolvasott.

Sikeres képesítés után Szentetornyán az ún. Eötvös iskolában kezdett tanítani. Ekkor nősült meg – felesége Nyári Erzsébet lett. Házasságukból három leány és egy fiúgyermek született.

Szentetornyáról választás útján került Orosházára, az evangélikus népiskolába. Kezdetben apósa házában lakott, majd a Zombai utcai iskola lakásában. Ott tanított 1926–30-ig. Sass Ferenc halála után a Táncsics Mihály utcai iskolába helyezték át.

Az orosz bevonulás közeledtével Gyuláról leányának, Erzsébetnek a Dunántúlra való átköltöztetésében segített. A megszállást Zalaegerszegen vészelte át, míg családja többi tagjai a Táncsics utcai lakásban éltek át a súlyos napokat. Csak nehéz körülmények között tudott hazajönni. 1944-től 1946-ig ő lett az evangélikus iskolák igazgatója és az egyházközség számvevője, jegyzője. Mikor 1946-ban az ev. iskolák általános iskolákká lettek, és Frenyó László gimnáziumi tanár vette át az igazgatást, nyugalomba vonult, és az örökölt Szent István úti lakásba költözött családjával. Felesége elvesztése után, hamarosan (1975) ő is elhunyt, s a Felvégi-temetőben helyezték örök nyugalomra.

Szilasi Sárika községi piacrendező-ellenőr leánya volt. Kistemplom utcai nád-fedelese házukban, kertjükben mindig példás rend uralkodott. Bátyjával, ki géplakatos mesterember volt, szülei halála után is nagy egyetértésben élt.

Szilasi Sárika nem kapott végleges állást Orosházán a gazdasági válság idején. Az evangélikus egyház képviselőtestülete és presbiteriuma segített rajta azzal, hogy minden tanév elején újra és újra megbízta a női kézimunka tanításával, valamint a beteg tanítók helyettesítésével. Mindkét munkaköri feladatát lelkiismeretesen látta el.

Tanév végén a kézimunkákból nagyszerű kiállításokat rendezett. A kiállítás helye a Mikszáth Kálmán utcai iskola VI. leányosztályának terme volt, szemben a bejárati ajtóval. A terem ablak felőli részén kaptak helyet a leányok által készített, szépen, ízlésesen elhelyezett kézimunkák: hímzések, horgolások, keresztsze-

mes díszpárnák, terítők, a másik oldalon a fiúk-készítette papír-, agyag- és famunkák. A templomi vizsgák végeztével számos szülő és érdeklődő látogatta meg a kiállítást és gyönyörködött el a gazdag anyagban. A kiállítás a vizsgaidőszak végéig volt nyitva, s annak felügyeletét Szilasi Sárika nagy körültekintéssel és buzgósággal látta el.

Az államosítás után a Pesti úti általános iskolába került. Ez az I. sz. általános iskola egysége volt. Innen ment nyugdíjba is.

Sass Árpád. A Sass család tagjai szinte predesztináltak voltak a pedagógiai pályára. Ez fokozottan igaz volt az 1898 februárjában született Sass Árpádra. Édesapja: Sass Ferenc 1896–1931-ig tanított az orosházi ev. népiskolában. Fiát, a nagyszerű adottságokkal rendelkező Árpádot is – az elemi és a polgári iskola elvégzése után – a budai tanítóképzőbe küldte. Akkor még 4 éves volt a képzés. Fia minden erejét megfeszítve, lelkiismeretesen tanult, és jeles eredménnyel végzett. Kiváló rajzoló lévén, megpróbálkozott a Képzőművészeti Főiskolával is, terve azonban a sok jelentkező miatt nem válhatott valóra. Hazajött Orosházára, ahol 1921-ben megválasztották evangélikus tanítónak.

Először a Bajcsy-Zsilinszky utcai 3. osztályosokat bízták rá. Kántori teendőit mindvégig magas minőségi fokon végezte. Abszolút hallása erre különösen alkalmassá tette. Ambíciózus orgonista volt. Szorgalmasan készült minden szolgálatára. Mély hangja betöltötte a templomot. A zene egyéb területein is képezte magát. Mikor megalakult az Orosházi Filharmonikus Társaság, őt kérték fel annak vezetésére. Ő lett az Orosházi Dalegylet karnagya is, amely több országos versenyen és rendezvényen szerepelt kiemelkedő sikerrel. Ő irányította az evangélikus énekkart is, amely az evang. leányegylet és az Orosházi Dalegylet önkéntes tagjaiból alakult, és nagy ünnepeken, esküvőkön, fontos egyházi rendezvényeken, ünnepélyeken emelte a találkozók, összejövetelek hangulatát. Évenként egy alkalommal az Alföld Szálló nagytermében a zenekar és az énekkar koncertet adott. Hangversenyük a helybeli zenei élet kiemelkedő, számontartott, kedves eseménye volt. Sikereiket mindenkor telt ház jelezte.

Az államosítás után az 1. sz. Iskolába került, s innen ment nyugdíjba 1958-ban. 1972. november 28-án hunyt el. Sírja az Alvégi-temetőben van.

Orbán János 1893. október 12-én született Nagyszénáson iparos családból. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, a polgárit Szarvason. Jó tanuló volt. Szülei minden áldozatot meghoztak továbbtanulása érdekében. 4 év múlva Szarvason tanítói-kántortanítói oklevelet nyert. Az orosházi evang. egyházközségben 1926-ban választották meg kántortanítónak. Felesége: Csathó Eszter, Kovács István kiscsáki leánytanító neje lett. Házasságukból Éva nevű leányuk született. 1931-ben Molnár Imre halála után a 4. fiúosztályt tanította a Torkos Kál-

mán (mai neve Ady Endre utca) utcai iskolában. Ebben a nagy létszámú iskolában tanított 1944-ig. Egyéniségének nagy kisugárzó erejével biztosította a fegyelmet, magas fokú követelményt támasztva mind a tanulás mind a fegyelem terén. Mély vallásos meggyőződéssel oktatta a reá bízott gyermekeket. Az egyes osztályok jó hallású tanulóiból kétszólamú énekkart szervezett, s velük ünnepi alkalmakkor szép sikerrel szerepelt. Ha felkérték őket, temetéseken is énekeltek.

Jó zenei hallása és karmesteri érzéke folytán az Orosházi Petőfi Dalárda (Kiss István lemondása után) – meghívta karmesternek. A megtisztelő felkérést szívesen fogadta, s a bizalmat az 1920-as évek végén Hódmezővásárhelyen tartott országos dalosversenyen a népdal kategóriában jó helyezéssel hálálta meg. (A versenyt a város parkjában, az akkor még jó állapotban lévő Nyári Színkör épületében tartották.)

A fiatalság vallásos érzületének fokozására Tóth Lászlóval és Fasang Árpáddal együtt 1931-ben megalapították a helybeli Evangélikus Keresztény Ifjúsági Egyesületet, az EKIE-t, amely először a Hajnal utcai ev. iskolában működött, és hamarosan népes csoportot alkotott. Imaesteket, zenekart szerveztek. Főtitkára Tóth László lett. A rohamosan növekedő létszámú egyesület zavartalan működése új, tágasabb elhelyezést kívánt, s ezért a Székács József utcába költözött át, hol népfőiskolát és árvaházat is alapítottak. Ennek igazgatásával Orbán Jánost bízták meg.

1944-ben a szovjet csapatok közeledtével, Tóth Lászlóval együtt – a kiadott rendelkezésre – katonai szolgálatra vonult be. Orosz fogságba került, s többek állítása szerint a romániai Focsaniba, a rossz emléké fogolytáborba vitték, ahol – mint sok ezren – ragályos betegségben halt meg. Csizmadia Mihály 1979. december 2-án kelt levelében írta, hogy temetésén Marschall (Márton) József tanító is ott volt. Ez azonban nem bizonyos. Az viszont már elfogadhatóbb, hogy őt (akár a többi halottat) sem tették koporsóba.

Arató Mihály az orosházi evangélikus iskola testületének egyik legérdekesebb tagja, roppant agilis, örökmozgó képviselője volt. Iparos családból származott. 1900-ban született. Már gyermekkorában kitűnt éles gondolkodásával és példás szorgalmával. Elemi iskoláit az evangélikus népiskolában kitűnő eredménnyel végezte. Utána a polgári iskola tanárai is felfigyeltek nem mindennapi adottságára, s továbbtanulásra buzdították. Szerencséjére a tanítóképző elvégzése nem jelentett nagy anyagi megterhelést szüleinek. A várakozásnak teljes mértékben megfelelt itt is, s a képzőt kitűnő eredménnyel végezte el.

Először egy Balaton-parti kis faluban kapott állást. Rá egy évre választották meg szülőfalujában kántortanítóvá. Nem csalódtak benne. Munkáját kellő szigorral és jó pedagógiai érzékkel végezte. Tanított az ötödik fiúosztályban a Mikszáth K. utcai iskolában, majd a Komlói úti harmadik osztályban.

Az ő kezdeményezésére alapította meg az egyházközség vezetősége az Oros-házi Evangélikus Élet című folyóiratot, amelynek felelős kiadója ő – ifj. Zatykó Mihály – volt 1934. májusától 1936. január 30-ig. A megközelítőleg havonként megjelenő egyházi-társadalmi-hitvédelmi lapnak olykor nemcsak a kiadását és nyomását végezte, hanem a szerkesztését is. A laphoz kézi sokszorosítót vett, és saját kezűleg állította elő azt több száz példányban. Többnyire a Központi iskola tanári szobájában dolgozott. Másik értékes vállalkozása az iskolában tanított ev. egyházi énekek kottájának és szövegének a sokszorosítása volt. Hasznos segédlet volt ez mind az ev. tanítók, mind a hitoktatók és a tanulók számára. Saját könyvtárával az ev. iskola nevelői könyvtárának az állományát gyarapította.

A különféle egyházi összejöveteleken, pedagógus értekezleteken bátran nyilvánított véleményt. Jó vitázó készséggel rendelkezett. A rendellenességeket, hibákat nyíltan feltárta. Harmincéves elmúlt, amikor családot alapított – Gabnai Juliannát vette feleségül. Két gyermekük született. Balázs fia 1956-ban Dániába ment, ahol egykor jó élményekben gazdag szervezett üdülésen vett részt, ám most a dánok nem fogadták hasonló szeretettel. Állítólag vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Ekkor már apja sem élt, 1950-ben tüdőrák vitte sírba. Korai elvesztése családjának gyógyíthatatlan sebet okozott.

Honti László Békéscsabán született; eredeti neve Holecska László volt. Nevét a 20-as években magyarosította meg. Orosházára 1929-ben került evangélikus tanítónak. Özvegy édesanyjával és öccsével költözött ide, ahol a Mikszáth utcai iskolában a 6. leányosztály tanításával bízták meg. Jó modorával, sokoldalú érdeklődésével hamar megnyerte tanítványai bizalmát és ragaszkodását. Nevelői tevékenysége alatt mindvégig a hatodik leányosztályban tanított.

Nugdíjas kartársának: Borcsiczky Károlynak leányával, Máriával kötött házasságot, kivel először a Csendes utcában bérlakásban lakott. 1932-ben súlyos veseműtéten esett át, s hosszú időn át volt kényszerű betegszabadságon. Ekkor Szilasi Sárika kézimunka tanítónő helyettesítette. Amint orvosai megengedték, azonnal munkába állt. Teljes felépüléséig (fél veséjét távolították el!) kartársai felváltva látták el a kántori szolgálatokat.

Később a szülők segítségével az Ond utcában takaros házat építettek, s mikor elkészült, átköltöztek. A háború közeledtével nyugatra menekültek. Mire hazatértek, házukat az új rendőrkapitány saját családja számára lefoglalta és igénybe vette. Ekkor felesége szüleinek Thék Endre utcai házába költöztek. Tanítói tevékenységét újra a hatodik osztályos leányok oktatásával folytatta, s itt tanított egészen az iskolák államosításáig.

Az átszervezéssel az I.számú iskola állományába került, és éneket, helyettesítőként egészségtant tanított. Munkája nagyon igénybe vette a szívét, s kezelésre a balatonfüredi szív-kórházba utalták. Úgy érezte, szépen gyógyul, sőt már közeli

hazameneteléről tudatta feleségét. Sajnos, tévedett. Bizakodó levelével szinte egy időben érkezett meg a váratlan halálát tudató komor távirat. Holttestét a család hazahozatta, s az Alvégi-temetőben Kodi Márton volt ref. lelkész (feleségének nagyapja) sírjába temették.

Fasang Árpád 1912-ben született Krakkóban. Édesapja Fasang Gyula vasöntő, anyja Svidinszki Antónia. Lengyelországból Miskolcra jöttek, ahol apja a Diósgyőri Vasöntő Művekben dolgozott. Árpád a Miskolci Evangélikus Tanítóképzőben végzett kitűnő eredménnyel. 1931-ben – apja korai halálával – reá várt a családfenntartó kötelesség. Ebben az évben három idős evangélikus kántortanító vonult Orosházán nyugdíjba. Az egyházközség által meghirdetett 3 állásra ő is beadta pályázatát. Kitűnő eredménye folytán a helybeliek mellett (Székely Béla, Macher Lajos) nagyszerű orgonajátéka és próbaéneklése alapján ráesett a választás. Édesanyjával és nővérével költözött le Orosházára a Zombai utcai evangélikus iskola tanítói lakásába. Egyhamar megkedveltette magát, s nagy népszerűsége tett szert a szülők, a hívek és a zenekedvelők körében. Tanítói munkáját példászerűen végezte. Sokan kívántak a „keze alá” kerülni. 1937-ben tanítványainak száma 82-re növekedett, ezért a tanév elején az osztálylétszámok arányosítását szorgalmazva, a tanulói létszám csökkentését kérte. Kérésének eleget tett az igazgatóság, s a Hajnal utcai iskolába 10, a Rákóczi utcaiba 7 tanulót helyeztek át. Így maradt 65 diákja. Orgonajátékának tovább tökéletesítése végett zongorájára pedálsort csináltatott, hogy a szabályos pedáljátékot is gyakorolhassa.

Beiratkozott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Akadémia zeneszerzői tanszakára. Vaszy Viktor növendéke lett, aki évek múltán is elismerően emlékezett rá. Kiváló eredménnyel végzett. Vállalta a Petőfi Sándor Kórus vezetését, s szép sikereket ért el vele. Bekapcsolódott a Tóth László vezette Evangélikus Keresztyén Ifjúsági Egyesület munkájába is. 1941-ben meghívták a Szarvasi Evangélikus Tanítóképző tanárává és igazgatójává, majd onnan a soproni, később a győri zeneművészeti iskolába. Darvas József hívására a minisztérium zenei ügyosztályának, majd a Magyar Rádió Zenei Főosztályának a vezetője, utóbb a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola igazgatójává lett. Innen ment nyugállományba.

Sokat tett hazánk zenei életének minőségi fejlesztéséért. A filharmonikus zenekarok vidéki fellépésein gyakran tartott világos okfejtésű, ismeretgazdagító, bevezető előadásokat. Orosházára, első sikereinek színhelyére sokszor és szívesen jött el. Felesége: Orbán Éva, Orbán János volt orosházi ev. tanító leánya. Három fia szintén a zenei pályán működik. Kezdetben a Fasang-trió néven együtt szerepeltek. Amikor azonban az egyik fia megnősült, és külföldre távozott, az együttes is megszűnt. 1993-ban Göncz Árpád köztársasági elnök, életműve elismerésül, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntette ki. 1994-ben a „Békés Megyéért” kitüntető díjjal ismerte el a megyei közgyűlés.

Macher Lajos 1911. szeptember 22-én született tanítói családból. Az elemi és polgári iskola elvégzése után a Soproni Evangélikus Tanítóképzőbe került. Ott kapott 1931. júniusában tanítói és kántori oklevelet. Még ez év nyarán Orosházára választották meg, s a hatodik osztály tanítását bízták rá. Később a Kettős-sánctéri (Szalmapiac téri) iskola I-II. osztályát vezette. Katonaideje alatt Nagy Gyula helyettesítette. Sorkatonai szolgálatának letöltése után eredeti munkahelyére tért vissza. Részt vett a második világháborúban is, mint tart. hadnagy.

1954-ben Hódmezővásárhelyre költözött; ott is második osztályosokat tanított. Az 1956-os forradalomban való részvétele miatt állásától megfosztották, és a szegedi megyeház építésénél dolgozott mint vasbeton-szerelő. Később visszajött Orosházára, és kántorságot vállalt az evangélikus egyháznál. Egy ideig a Petőfi Dalárdának is karnagya volt. A reáltárgyak fokozott gyakorlati oktatása idején mezőgazdasági gyakorlatból 4 éves tanfolyamot végzett, és tanári diplomát szerzett 1965. július 15-én. Ekkor a Városi Művelődési Osztály megbízásából a gyakorlati foglalkozáshoz szükséges eszközöket előkészítő műhely vezetője lett, s az Orosházi Kisegítő Iskola állományába került.

1975. szeptember 10-én ment nyugdíjba, kántori tevékenységet azonban még ezután is végzett.

Első házasságából született fia zenei pályát választott, s a Zeneművészeti Főiskola elvégzése után az Operaházban kapott alkalmazást. Jelenleg Németországban él családjával együtt.

Apja, a váratlan fordulatokban gazdag életpályát befutó Macher Lajos 1982-ben tért örök nyugalomra. Sírja az orosházi Alvégi-temetőben van.

Székely Béla 1912. február 7-én született Orosházán. A kisparaszti Szikora-Dani családból származott. Édesanyjától, a Pesti út mellett lévő Dani tanyából járt az ev. egyházi elemi, majd polgári iskolába a már kis korában is erős, erőteljes gyerek. Innen küldte a család a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőbe, ahol nemcsak kivételes erejével, hanem sokoldalú érdeklődésével, nyíltszívűségével, forrongó igazságszeretetével lepte meg tanárait, iskolatársait. Túllátott a szűken vett tananyagban – a magyarság sorskérdései érdekelték. Írással is próbálkozott, néhány verse, novellája meg is jelent nyomtatásban. Amikor végzett, Macher Lajossal és Fasang Árpáddal együtt megválasztották Orosházán ev. tanítónak. A Katona utcai iskolába kapott beosztást. Ide költözött édesanyjával, aki sokat segített neki a beiskolázásnál. Az elnéptelenedett iskola felvirágzott; alig fértek a tanterembe az első és második osztályos tanulók. Tíz évig tanított Orosházán, közben letöltötte a katonaidéjét. Sokoldalú érdeklődését igazolja, hogy tudatosan tanult nyelveket. Évekig együtt tanultuk például a franciát, de foglalkozott német és orosz nyelvvel is. 1941-ig tanított Orosházán. Közben lumbago-ban súlyosan megbetegedett, és a hévízi szanatóriumban gyógyították. Itt ismerkedett meg egy fiatal

budapesti orvosnővel, kivel házasságot akart kötni. Ekkor beiratkozott a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumba, s orosházi állását helyettesessel töltötték be. Csak 1943-ban mondott le itteni állásáról. Első házassága nem sikerült.

Amikor kitört a második világháború, ismét behívták katonának. Szerencséje volt – a dandárparancsnokságra osztották be műszaki rajzolóknak. Kitűnő adottsága volt a rajzoláshoz. Megjárta Ukrajnát, a Szovjetunió nyugati részét, s tökéletesen elsajátította az orosz nyelvet. Hosszú szolgálat után hazajött és leszerelték. Házassága felbomlott. Megismerkedett Gógucz Irén kárpátaljai származású hivatalnoknővel, akivel 1944-ben házasságot kötött. Harmonikus családi életet éltek. Szép, egészséges leányuk és fiuk született. Közben véget ért a háború. Ekkor kezdődött szokatlan, sajátos karrierje. A Nemzeti Parasztpártba lépett be, s Esztergom megye főispánjává, majd országos rendőrkapitánnyá nevezték ki. Később – elvégezvén a Kossuth Lajos Katonai Akadémiát – dandárparancsnoknak, aztán a vezérkari főnök általános helyettesének, 1953-ban pedig vezérkari főnöknek nevezték ki.

1954-ben továbbképzésre Moszkvába a Vorosilov Katonai Akadémiára küldték. Családját is magával vitte. Itt érték az 1956-os események. Repülővel hazaküldték az ottlévő tábormokkal együtt. Nagy nyelvtudásával a Kossuth Kiadó lektora lett. Nem értett egyet az elkövetett hibákkal. Tehetetlensége felőrölte idegeit, gyötrődése szívinfarktushoz vezetett. A katonai kórházba utalták be, s állapota szemmel láthatólag javult. Magához hívatta volt kollégáját, Fasang Árpádot, akivel felidéztek a régi orosházi szép emlékeket. Meghatottan gondolt vissza szülővárosára és volt iskolájára.

Már haza akart jönni, amikor új roham érte, és 1971. január 3-án meghalt. 8-án temették. Katonai pompával kísérték utolsó útjára, a Farkasréti-temetőbe. A halál győzött. Vagy talán mégsem? „A tettek megmaradnak – valahogyan beépülnek a történelem sodrába. Függetlenül attól, hogy valaki ezeket leltárba veszi vagy sem.”

Csizmadia Lajos. 1913. január 29-én születtem Pusztaföldváron. Édesapám Csizmadia Bálint 12 gyermekes parasztszaládból, édesanyám Fodor Etel ötgyermekes iparos családból való. Amikor édesapám az első világháborúban Galíciában elesett (1915), anyámmal és testvéremmel Orosházára, a mai Móra Ferenc utca 8. számú házba költöztünk. Most is itt lakom. A kert műveléséből élünk. Bálint bátyám ipari pályára ment, én – jó tanuló lévén – a tanítói pályát választottam. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképzőben végeztem. Kántori oklevelet a Szarvasi Tanító(nő)képzőben szereztem, 1932-ben. Ugyanebben az évben – aug. 7-én – megválasztottak Orosházán ev. kántortanítónak. Többnyire a VI. fiúosztályban tanítottam.

Katonaidőm letöltése után, 1938-ban házasságot kötöttem Kocsondi Erzsébettel, két fiúgyermekünk született.

1944. április 1-jén behívtak katonának, s a 16. gyalogezred őrszázadába osztottak be. 1944. júliusában csodával határos módon megmenekültem. Hat heti betegszabadságot kaptam, és 1944. szeptember 28-án értem haza Orosházára. Október 6-án bevonultak az oroszok, november 1-jén pedig megkezdtük a tanítást az iskolákban. A negyedik osztályt bízták rám. Budapest elfoglalása után az innen származó szülők az éhezés elől ide, a rokonokhoz hozták a gyermekeiket. Két éven át átlagosan 120-as létszámú osztályt tanítottam, ám sok jó tanulóval, s ez erőt adott a nevelői munka lelkes végzéséhez. 1947–48-ban szaktanítói, 1952-ben tanári oklevelet szereztem magyar nyelv és irodalom szakon. 1957–66-ig a Szegedi Tanárképző Főiskola 1. sz. Gyakorlóiskolájában tanítottam. 1961-ben beiratkoztam a Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, s ott 1967-ben jó eredménnyel szereztem magyar szakos tanári oklevelet.

1966. szeptember 1-re az orosházi József Attila Ált. Iskola igazgatójának hívtak meg. Innen mentem nyugdíjba 1973. december 31-én.

Jávorcsik Pál. 1914. május 25-én született Orosházán Jávorcsik Pál és Supkégel Erzsébet gyermekeként. A polgári iskola elvégzése után a Soproni Ev. Tanítóképzőben tanult, s itt végzett 1934. június 4-én, majd 1934. szept. 1-től 1936. október 1-ig helyettes tanítóként működött az orosházi Ev. Népiskolában. Ekkor katonai szolgálatra vonult be. Leszerelve, mivel végleges állást nem kapott

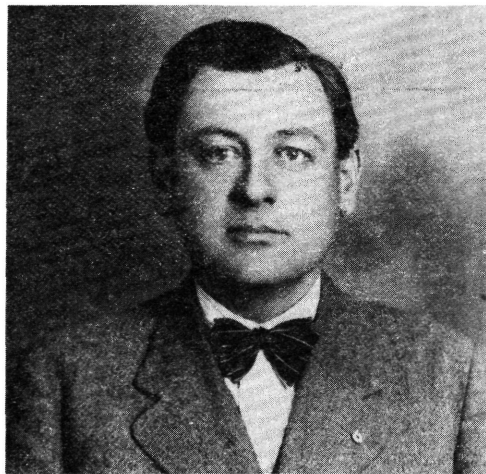
Jávorcsik Pál tanító

– továbbszolgálóként a katonaság létszámába jutott, egész 1941. szeptember 30-ig. Hadnagyi ranggal távozott a honvédség kötelékéből.

Az orosházi ev. egyház képviselő-testülete 1942. május 10-én egyhangúlag választotta meg tanítójává. Először a nagylétszámú Zombai utcai iskolában tanított első-második osztályosokat. Korszerű módszert alkalmazott. Nagy gondot fordított a begyakorlásra. Munkájának kiváló eredményességét felismerve, még a távoli Szőlő-kerületből is sok tanítványa lett. Később, családi okokból a Katona utcai iskolába helyezték át. Itt tanított az államosításig. Ekkor az Orosháza–Szentotnyai Ált. Iskola tantestületébe kapott beosztást, s itt önszántából a „cigányosztály” nevelését és oktatását végezte. Naponta kerékpárral járt munkahelyére. A töredelmes és fárasztó kijárást nagyon kikezdte egészsége. Munkaviszonya 1975. augusztus 1-jével szűnt meg. Nemsokára meg is halt; még az első nyugdíját sem vette fel.

Első házasságából született gyermeke: Béla a nagyszénási Művelődési Központ igazgatója, míg a második házasságából született Pál ipari pályán dolgozik.

Darók József. Amikor Székely Béla véglegesen lemondott orosházi állásáról, helyére az egyház képviselő-testülete a csabacsüdi ev. iskolában tanító, orosházi származású Darók Józsefet választotta meg, 1943-ban. Feleségével és fiával, Miklóssal onnan költöztek át Orosházára. Előbb a Katona utcai I–II osztályt, Arató Mihály halála után pedig a Bajcsy-Zsilinszky utcai III. osztályt bízták rá.

Darók József tanító

Az államosítás után az ev. iskolák utódintézményében, a 2. számú Általános Iskolában tevékenykedett. Nagyon kedves, egészséges humorú, szelíd egyénisége sokban hozzájárult a jó tantestületi szellem kialakításához. Tanítói munkáját hozzáértéssel és lelkesen végezte. A tanulók és a szülők ragaszkodását hamar kiérdemelte – jó összhangba tudta hozni a szeretet és a szigor eszközeit. A felsőbb ellenőrző hatóságok elismerését is elnyerte.

A tantestület fehérasztali összejövetelein ő volt a főszereplő. Éleslátásával pillanatok alatt észrevette mindannyiunk gyenge pontjait és hibáit, s ezeket okosan összegyűjtve és csokorba szedve, felolvasásával nagy tetszést aratott.

Az 1960-as években ment nyugdíjba. Hiányát a tantestület nagyon megérezte. Fia Szegeden, a Radnóti Gimnáziumban tanított biológiát. Rövid időre a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola adjunktusa lett, majd visszatért a szeretett gimnáziumába.

Apja, nyugdíjazása után, a Dózsa György utcai társasházban: „tömeglakásban” lelt otthonra, természetesen feleségével együtt. „Ketrecbe vagyok zárva” – mondta humorosan, mikor találkoztunk.

1975-ben súlyos betegségbe esett, és még ugyanazon év szeptember 24-én elköltözött az örök hazába. Felesége nem bírta ki elvesztését, s vele távozott. Együtt temették el őket az Alvégi-temetőbe.

Ravasz Ferenc. 1923. május 30-án született Orosházán, tekintélyes kisbirtokos családból. Név szerint is ismert őse: György a „zombai honalapítók” egyik legnépszerűbb, legtiszteltebb tagja, a 30 családnyi első telepesek értelmes, okos szószólója volt. A tervszerűen gazdálkodó s újításokra fogékony család tagjai mindig jelentős szerepet tölthettek be a gyorsan fejlődő település egyházi és világi életében. 1952-ben az orosházi-gádorosi érdekeltségű földbirtokos-író, Eötvös József pl. „a két telekkel és 112 hold saját földdel” rendelkező Istvánban látta megtestesülve az okosan tervező, előrelátó, ésszerűen gazdálkodó paraszt-polgár-középparaszt eszményi típusát, Ferenc pedig, kit a kiegyezés évtizedében háromszor is bírónak választottak, az 1884-es „pusztaföldvári kincstári jószág” megvásárlásakor szerzett elévülhetetlen érdemeket. Nyugodt lélekkel állíthatjuk azt is, hogy közvetlen ősei is a minőségi mezőgazdasági árutermelés – állattenyésztés, méhészet stb. – élharcosai voltak, kiktől magasfokú szülőföldszeretetet, biztos helyzetudatot, józan gondolkodást, előrelátó tervezést, vallásos érzületet és olthatatlan munkakedvet örökölt.

Az orosházi polgári iskola jeles bizonyítványának megszerzése után szülei a Miskolci Evangélikus Tanítóképzőbe írták be, ahol az addigiakhoz hasonlóan kitűnő minősítésű oklevelet szerzett. Nagy tudásszomjával sokszínű és gazdag általános műveltség birtokába jutott. Harmonikusan fejlett gondolkodású lévén, jártas volt mind a humán mind a reálműveltségben. Jól festett és tehetségesen

zenélt; az Orosházi Filharmonikus Társaság zenekarának tisztelt és szeretett tagja volt. Debrecenben megkezdett egyetemi pályafutását megszakította a II. világháború és a katonai szolgálat. Utánuk Orosházán a Szalmapiac téri iskolában kapott alkalmazást. Ide költözött és itt élt feleségével: Donauer Irmával és leányával, Anikóval. Közben Szegeden befejezte egyetemi tanulmányait, s az orosházi Tánacsics Mihály Gimnázium magyar–angol szakos tanára lett. Az államosítás előtt az orosházi Evangélikus Általános Iskolában is tanított angol nyelvet.

Általános iskolai tanári beosztása megszűntével el kellett hagynia szolgálati lakását, s kis családjával a Deák Ferenc utcára költöztek.

Szerette az életet és az ifjúságot. Élénk felfogású, eleven észjárású, széles látókörű, a felismert igazsághoz ragaszkodó, még teljesen ki nem forrott, kissé bohém lélek volt, ki pillanatok alatt rá tudott állni a különböző korosztályok, osztályközösségek szellemi-szemléleti hullámhosszára. Ennek folytán a foglalkozásai bensőséges hangulatúak, oldott légkörűek, és roppant élvezetesek voltak. Gondolkodni tanított. A szép, jó és igaz egységében egészséges lelkű, munkaszerető, edzett ifjakat nevelt.

Sajnos, olykor meggondolatlan és szertelen is volt. Akkor is, amikor eljött érte a halál. 1952. március 19-én – felügyelői teendőinek ellátása közben – a Diana fürdőben halálos kimenetelű gerincsérülést szenvedett, s egyheti szenvedés után 26-án meghalt. Nevelőtársai és tanítványai, szülei és hozzátartozói, barátai és ismerősei mély részvétellel vettek tőle búcsút, és kísérték el utolsó útján a Zombai utcai családi házból a Felvégi-temetőbe.

Temetése után nem sokkal született meg második leánya: Ágota. Távozása Orosháza kulturális életének, oktatásügyének fájdalmas vesztesége volt.

Györe József. Az orosházi evangélikus egyházközség egyetlen külterületi oktatási intézményének: a kiscsáki evangélikus iskolának utolsó néptanítója. 1922. június 1-jén született a város kiscsáki határrészén. Szülei földművelők voltak. A tanyavilágban ingerszegény környezet vette körül, s mély, tartós élményt a föld, a mezei munka, a természettel kemény harcot vívó tanyai ember és mindezek fölött az iskola jelentett számára. Elemi iskolai tanulmányait abban a kiscsáki iskolában kezdte, amelynek végül méltán tisztelt és szeretett nevelője lett. Itt Darók József vette fel az I. osztályba, majd néhány hónap múlva – tanítója Csabacsúdra távozásával – Kovács János örködött szellemi és erkölcsi fejlődése fölött. A IV. osztály elvégzése után szülei az orosházi polgári iskolába iratták be, majd a Miskolci Evangélikus Tanítóképző diákja lett. 1941-ben itt szerzett tanítói és kántori oklevelet.

Pályáját Kárpátalján, az Ugocsa megyei Ilonokújfaluban kezdte. A kb. 1500 lelkes, többségében ruszin és német nemzetiségi – Beregszász, Nagyszöllős, Nagycsongova, Magyaromját vonzásterében lévő falu komoly kihívást és

erőpróbát jelentett számára. Más volt ez a világ, mint amit a jó gazdasági adottságú alföldi magyar tanyán megismert. Különösen 1941/42-ben. Innen vonult be katonai szolgálatra. Szerencséjére éppen Orosházára. Aztán frontra vitték és megsebesült, s orosz fogságba esett. Már 1945 kora őszen hazakerült, s azonnal állás után nézett. Megkereste az orosházi evang. iskola akkori igazgatóját: Zelenka Istvánt, aki a kiscsákói leányegyházközség meghívása alapján, az iskola-fenntartó orosházi egyház hozzájárulásával 1945. szeptember 23-án a tanyai iskola nevelőjének lévitatanítói minőségben alkalmazta. Az oktató-nevelőmunkán túl tehát egyházi teendőket is ellátott: havonta istentiszteletet tartott, sőt keresztelt és temetett is.

Az iskola ekkor még hat osztályos volt, és az első évben 110 gyermek járt az iskolába. Később, amikor Újcsákón is iskolát nyitott a város, a létszám kb. a felére csökkent.

1952-ben a Szegedi Tanárképző Főiskolán matematika–kémia tanári oklevelet szerzett. 1953-ban az Orosháza – Rákócziutcai Ált. Iskola igazgatásával bízták meg. Itt dolgozott igazgatói minőségben egészen nyugdíjba vonulásáig.

1946-ban házasságot kötött Gerencsér Erzsébettel, akiben megértő hitvesre és buzgó munkatársra lelt. Együtt készítették elő a téli tanyai rendezvényeket – ő színdarabokat tanított be, felesége népi táncra oktatta a fiatalokat. Tartalmas kultúrellet fakadt buzgó tevékenységük nyomán. Nagyon szerették a tanyavilágot. Természetes közegük volt – otthonosan éltek benne. Életük legszebb éveit töltötték a pusztán. Mindenkit barátként szerettek, mint ahogy megbízható tanácsadóként tisztelte őket is a tanyák egyszerű népe. Házasságukból egy leánygyermek született, aki apja nyomdokán haladva, szintén pedagógusként tevékenykedik.

1988-ban 42 évi boldog házasság után nagy lelki megpróbáltatás érte – elvezítette élettársát. Azóta Zsinór utcai házában, munkába temetkezve magányosan él.

Az Orosházi Evangélikus Általános Iskola

A vallás és közoktatásügyi miniszter: Ortutay Gyula 1946-ban kiadott rendelete értelmében minden alsófokú iskola általános iskola lett. A kötelező oktatást hat osztályról nyolcra emelték.

Iskolánk az evangélikus gimnázium alsó tagozatából meg az evangélikus népiskolákból szerveződött, s az Orosházi Evangélikus Általános Iskola nevet vette fel. A munkába az itt maradt tanítókon kívül újak kapcsolódtak: *Aradi Éva, Rác István, Kálfalvy Malvin, Kerti Károly, Danóczy József, Nagy Etelka*, majd az állam által szolgálattételre beosztott *Győrös Gyula* és *dr. Takács Gyula*, volt tanfelügyelő. A nyugalomba vonuló *Zelenka István* igazgató helyébe *Frenyó László*

gimnáziumi tanár lépett. Az osztálytanításban *Arató Mihály, Darók József, Honti László, Jávorcsik Pál, Macher Lajos, Ravasz Ferenc, Sass Árpád, Tóth László, Zatykó Mihály, Zoltai András* vettek részt. A szakrendszer szerint foglalkoztatott nevelők a következők lettek: *Aradi Éva, Bor Pál*: term. tan, *Csizmadia Lajos*: magyar, testnevelés, *Csizmadia Mihály*: magyar. gazd. gyakorlat, *Elek László*: angol, *Győrös Gyula*: ének, történelem-földrajz, szabad beszélgetés, gazdasági gyakorlat, ének-kar, *Nagy Etelka*: magyar, *Kálfalvy Malvin*: földrajz, az ember élete, keresk. gyakorlat, kézimunka, *Péterfia Zoltán*: latin, *Ravasz Ferenc*: angol, *Rácz István*: latin, magyar, *Takács Gyula dr.*: számtan, *Tömböly János dr.*: történelem, *Tömöry Lajos dr.*: történelem, földrajz, szabad beszélgetés, *Zelenka Magdolna*: földrajz, természetrajz, testnevelés. Hitoktatók: *Gabányi Géza és Kajos János* (evangélikus), *Horváth Kálmán és Szalay Gyula* (református), *Séber András* (r. kath.) és *Kohn Simon* (izr.) voltak.

A szülők az Orosházi Evangélikus Általános Iskolát a gimnázium előkészítőjének gondolták, mivel ott több gimnáziumi tanár tanított. Így vélték a környék

Az Orosházi Evangélikus Általános Iskola tantestülete 1947-ben. A felső sorban balról jobbra: Bizonytalan, Győrös Gyula, Kerti Károly, Jávorcsik Pál, Kajos János, Csizmadia Lajos, Péterfia Zoltán, dr. Tömböly János. A középső sorban balról jobbra: Rácz István, Csizmadia Mihály, Darók József, Honti László, Horváth Kálmán ref. lelkész, Gabányi Géza ev. hitoktató lelkész, Tóth László, Macher Lajos, bizonytalan. Az első sorban balról jobbra: Zatykó Mihály, Arató Mihály, bizonytalan, Zelenka Magdolna, Frenyó László igazgató, Aradi Éva, Nagy Etelka, Selmeczi Pál, Séber András róm. kat. hitoktató lelkész

lakói is. A szomszédos falvakból így sokan írták ide gyermekeiket, ennek folytán az V–VII. osztályokban különösen felduzzadt a tanulói létszám. A tantestület mindent megtett, hogy a hozzá fűzött reményeket valóra váltsa.

Az Orosházi Evangélikus Általános Iskola jelentős mértékben járult hozzá a gyermekek eredményes továbbtanulásához és szerencsés pályaválasztásához. Az igazgató: *Frenyó László* nagy hivatástudattal végezte szervező-oktató munkáját, sőt az iskola anyagi helyzetét is igyekezett megerősíteni. A változékony politikai helyzet azonban nem sok időt adott a kifejlődésre. 1948-ban megtörtént az iskolák államosítása. (A szépen szerveződő intézmény a 2. sz. Állami Ált. Isk. lett.) Frenyó László igazgatót a Szenes úti, majd a Göbölhajtó úti iskolába helyezték. Innen pályázta meg a Szentesi Közgazdasági Szakközépiskola igazgatóhelyettesi állását, s ott tanított nyugdíjazásáig.

AZ ÚJRAKEZDÉS A MAI EVANGÉLIKUS ISKOLA

A demokratikus rendszer kifejlődésével az egyházak fokozatosan visszakapják iskoláikat. Bölcs dolog volt az ev. egyházközség vezetőségétől, hogy beleegyezett a körzetekben lévő iskolák és az ún. 2. számú Általános Iskola modern épületének a cseréjébe. Az egyház anyagi helyzetét ismerve, nem tudta volna kijavítani mindegyik régi iskolaépületét. Az új iskolának jóval kisebb lesz a fenntartási költsége.

Új fény gyúlt ki az egyház életében, ígéretes fény. Ha az elköltözött ősök áldozatkészsége egykor lehetővé tette, hogy a maguk erejéből felépítsék az erős és szép barokk templomot és a tíz iskolát, mely mint messze világító fény utat mutatott a kulturálódás útján, úgy a most kigyulladt fény is erősíti majd az egyház és az egyházi nevelés valláserkölcsei, társadalmi súlyát és erejét. Jelenleg még a két alsó osztály működik nagy elhivatottságot érző nevelők irányításával.

Az új iskola szervezete:

Lelkész-igazgató: Győri Gábor,
Iskolaigazgató: Jantos Istvánné Csepregi Ilona,
Igazgatóhelyettesek: Nagy Sándorné Keller Klára
Papp Dezsőné Varjú Ida.

Beosztott nevelők:

Délelőttös

I. a. Ujj Mária

I. b. Dérné Csepregi Klára

Osztálylétszám: 41.

Délutános

Ravaszné Horváth Mariann

Győri Gáborné

II. a. Musztafáné Horváth Györgyi
II. b. Maczkóné Makula Margit
Osztálylétszám: 50

Benkőné Berta Tünde
Gombkötőné Katona Ildikó.

Jó lenne, ha a város önkormányzata a régi evang. iskolákat kellő felújítással a többi iskolához csatolva ismét oktatási célokra hasznosítaná (esetleg más irányú művelődési célokra), márcsak azért is, hogy mint múltidéző emlékek maradjanak fenn az utókor számára. 50 év távlatából is úgy látjuk: az alsó tagozatú osztályok elkülönítése (egy épület–egy osztály) roppant jó nevelési megoldásnak bizonyult: családias légkört biztosított, megszüntette az udvarok zsúfoltságát, csökkentette a balesetek számát, sőt még egészséges lakást is nyújtott az általában kis-pénzű pedagógusok számára is. Tanúságtevők ezek a régi falak: azt hirdetik az utókor embereinek: legyenek olyan kemények és határozottak, mint a 250 éve bevándorolt és itt letelepedett ősök voltak.

Felhasznált irodalom:

Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története, Körösvidék Rt. Békéscsaba, 1932.

Az Orosházi Evangélikus Egyház irattára, jegyzőkönyvei

Frenyó László: Az Orosházi Evangélikus Általános Iskola évkönyve 1947–48.

Veres József: Orosháza történeti és statisztikai

adatok alapján 1886. 3. kiadás. Békéscsaba, 1987.

Balassa Pál: Orosháza legelső évszázadának krónikája 1744–1844. 2. kiadás; Orosháza 1934.

Orosháza története és néprajza. Szerk.: *Nagy Gyula*. I. k. Orosháza, 1965. 761–936 ill. 699–744. (*Elek László* fejezetei.)

A mezőgazdasági középfokú oktatás kialakulása és rövid története Orosházán

FEKETE SÁNDOR

A hitük miatt a XVIII. század elején kétszer is új lakóhely keresésére kényszerülő őseinknek a földhöz való ragaszkodása, az eredményesebb gazdálkodásra törekvése nagy szorgalommal és kitartással párosult. Viszonylag rövid idő alatt, ezen a mélyfekvésű, nádas, mocsaras foltokkal szabdalts területen országszerte elismert hírnévre tett szert az orosházi parasztság.

A letelepülést követően a legjelentősebb gazdálkodási ág az állattenyésztés. A szarvasmarha fontosabb, mint a ló. A falu körüli legelőkön tehenet, sertést legeltetnek, a távoliakon juhokat és a rideg gulyát. A múlt században már a gabona adta a mezőgazdasági termelés zömét. A jó minőségű orosházi búza keresett volt szerte az országban és külföldön. A belőle készített orosházi kenyér országszerte fogalomná vált, sőt Magyarország határain kívül is ismert volt. (Erről részletesen írt Szabó Pál, a polgári iskola tanára, az „Orosházi házikenyér” című kiadványában.) A belterjesebb kertészeti kultúra is meghonosodott Orosházán. A ház vagy a tanya körül zöldséget termeltek és gyümölcsöt is telepítettek, az arra alkalmas területen pedig szőlőt is (lásd: Szőlők városrész elnevezése). A gőzgépek, a traktorok, a munkagépek használatában is az elsők között voltak az orosháziak Magyarország alföldi részén.

A múlt század második felében igen elterjedt a baromfitenyésztés is, a baromfi-kereskedők és főleg az olasz kereskedők által létesített telepen történő felvásárlás révén jelentős mennyiségű baromfit és tojást vittek ki Orosházáról. Az orosházi piac messze földön híressé vált. Féja Géza „Viharsarok” című szociográfiájában írja 1937-ben: „Orosháza piaca vallomás: baromfihadseregek, tojáshegyek s a gabonászsákok ezrei, a konyhakertészet remekei... Exportképes termelés

folyik itten, s a kisbirtokkultúra változatossága messze maga mögött hagyja a nagybirtokét.” (i.m. 145). Az orosházi mezőgazdaság hírneve, a gazdálkodók igénye a legfejlettebb termelési lehetőségek megismerése és alkalmazása iránt inspirálta településünket arra, hogy a mezőgazdasági ismeretek oktatása is helyet kapjon Orosházán. A község korabeli előljárói felismerték ezt az igényt, több ízben kérvényezték, majd kiharcolták egy középiskola felállítását. Az út nehéz és küzdelmes volt, de az orosházaiak kitartása végül is sikerrel járt. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk új alapokra helyezte a magyar közoktatást. Eötvös József rendelete minden 5000 lelket számláló helységben kötelezővé tette az ún. felső népiskola vagy a polgári iskola megszervezését. Orosházán 1878-ban *felső népiskola* jött létre, amely azonban az igényekhez képest hamarosan kevésnek bizonyult, és sürgetővé vált a polgári iskola létrehozása. A város akkori vezetői közül kiemelkedik Veres József lelkész, községi képviselő, iskolaszéki elnök szerepe, aki 1888-ban szorgalmazta egy leánypolgári iskola létesítését, valamint Jankó György bíró is szívügyének tekintette, hogy a községnek mielőbb legyen középiskolája.

1890-ben megalapították a *fiúpolgári*, 1892-ben a *leánypolgári iskolát*. A tanítás kezdetben bérelt helyiségekben folyt. Az új iskola felépítése elsősorban Veres József és Nagy Lajos polgári iskolai igazgató kitartó küzdelmének köszönhető. A községi polgári iskola épületét 1894-ben, az újratelepült község és az evangélikus egyházközség fennállásának 150. évében avatták fel a Pesti utcán lévő fakereskedés (1898-tól Árpád-kert) mögötti Székes (1897-től Előd) utcában. Az épületben ma a József Attila Általános Iskola működik. 1895-től állami polgári iskolaként működött a közös igazgatás alatt álló intézmény.

Az orosházi polgári iskolában megalakulásától kezdve sokkal jobban mutatkozott meg a mezőgazdasági jelleg, mint az ország többi polgári iskolájában. Az iskola megkapta a hatholdas ún. „Állami Kertet” mezőgazdasági gyakorló terület céljára. Az ún. *kertgazdasági tanszék* vezetésével és a gyakorlati oktatásra szolgáló kert és szőlőgazdaság létesítésével a földművelésügyi miniszter *Szász Józsefet* bízta meg. Az 1896–97. tanévről készült iskolai értesítő címe: „Az Orosházi M. Kir. Állami Kertgazdasági Szakoktatással összefüggő Polgári Fiú és Leányiskola V-ik Értesítője.” Az iskola a gazdálkodóknak téli előadásokat szervezett általános közismereti és mezőgazdasági témákból. Nagy Lajos, a polgári iskola igazgatója, a múlt század végén ismeretterjesztő füzeteket írt jogi, mezőgazdasági, állampolgári és munkaügyi kérdésekről. Némethy Samu a gyümölcsstermesztésről írt (Gyümölcsészet, gyümölcsfáink ellenségei) 1898-ban. 1912-ben az addigi hatosztályú polgári iskola a vallás- és közoktatásügyi miniszter 103.123/1912. számú rendelete alapján külön tantervvel *hétosztályú kísérleti reform polgári iskolaként* folytatta munkáját.

Az iskola mezőgazdasági jellege tovább erősödött. Az óratervben a kézügyes-

ségi munka mind a hét osztályban heti 2–2 óra, a mezőgazdasági és kertészeti tantárgy az 1. és 2. osztályban heti 3–3, az 5., 6. és 7. osztályban heti 4–4 óra. Ezen kívül szerepel az órateremben a „mezőgazdasági és kertészeti gyakorlatok”, amely azt jelentette, hogy az iskola minden osztálya hetenként legalább egy délután a kertben vagy a gazdaságban dolgozott. 1913-ban Orosháza község 30 kat. hold földet adott az iskolának a gyakorlati oktatás céljára. Ezen kívül 16 ezer koronát adott gazdasági épületek építésére. Gr. Zichy János kultuszminiszter gazdasági felszerelésekre 6 ezer koronát engedélyezett. Az iskolát a 2. emelet fölépítésével bővítette. Ettől kezdve a kertésztanáron kívül *gazdasági tanár* is dolgozott az iskolában. A mezőgazdasági gyakorlatok a tangazdaságban, a kertészeti gyakorlatok pedig a kertben folytak. A mezőgazdasági gyakorlatok anyaga a föld megmunkálásának, a növények termesztésének, az állatokkal való foglalkozásnak, a gépek megismerésének és kezelésének köréből álltak. A kertészeti gyakorlatok a konyhakertészetet, a díszkertészetet, a fatenyésztést, a gyümölcsészetet és a szőlőművelést ölelték fel.

A reform polgári iskola évről évre sikeresebben látta el a mezőgazdasági oktatási feladatát. Nagy gondot okozott azonban, hogy minősítést nem adhatott. A minősítési jog megszerzéséért az iskola és a község küzdelmes harcot folytatott. Erről tanúskodnak Orosháza község alábbiakban idézett korabeli iratai: „... Miután az iskolának VII.-ik osztályát végzett tanulói tanulmányaikat sohasem folytathatták tovább, minősítési jogokat sem kaptak, az iskolának a három felső osztálya teljesen elnéptelenedett...” Dr. Bikádi Antal, a kerület országgyűlési képviselője az iskola reformját képviselőházi felszólalásában ismertette, a reform megvalósítását, az iskola életképessé tételét sürgette. Eredménye nem született. A község 1920. őszén dr. Bikádi Antal vezetése alatt küldöttséget menesztett Haller István kultusz-, és Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszterhez az iskola életképessé tétele érdekében. Haller miniszter, aki már előzetesen járt Orosházán, és meghallgatta a kísérleti polgári iskolában a tanulók feleleteit, megtekintette az iskola gazdaságát is, a tanártestület előtt kijelentette, hogy az iskolát életképessé fejleszti, ezen ígérte a község küldöttsége előtt is megújította. Hasonlóan megígérte az iskola támogatását a küldöttségnek a földművelésügyi miniszter is. A kormány azonban néhány nap múlva megbukott, eredmény nem lett. Haller udóda, Vass József miniszter, nemzetgyűlési beszédeiben megemlítette, hogy egy harmadik féle középfokú iskolát szervez: „a mezőgazdasági középiskolát; ily irányban már folynak is a kísérletek Orosházán.”

A polgári iskolák reformjának és a gazdasági irányú középiskolák létrehozásának kitartó és eredményes harcosa volt *Tas Ferenc*, a pozsonyi polgári iskola tanára, aki 1921-től volt az orosházi polgári iskola és 1922-től egyben a felső mezőgazdasági iskola megalapítója és igazgatója. Az orosházi mezőgazdasági középfokú oktatás elindítása elsősorban neki köszönhető. Tas Ferencet a vallás-

és közoktatási miniszter 1928-ban hivatalból áthelyezte a békéscsabai Állami Polgári Fiúiskola és Felső Mezőgazdasági Iskolához igazgatói beosztásba. Később az ország gazdasági iskoláinak szakmai tanfelügyelőjévé nevezték ki. „Vass miniszter udóda, gr. Klebelsberg Kuno már cselekedett. A szerveződő mezőgazdasági középiskolát 7 osztály helyett 8 osztályúnak tervezi, ezen iskola felső 4 osztálya számára a tanítási anyagot a közoktatásügyi tanács által kidolgoztatta és elrendelte, hogy a kísérleti orosházi polgári iskola V-ik osztályában az 1922/23-ik tanévben már az új tananyag szerint történjék a tanítás. Ez meg is történt. Miután azonban a minősítési jog csak szóban és csak az új tanterv szerint tanított növendékeknek helyzetetett kilátásba, ellenben az előző, a 7 osztályos tanterv szerint oktatott VI-ik és VII-ik osztályú tanulóknak nem, azért a VI-ik és VII-ik osztály növendékei e tanév szeptember 16-án kimaradtak, s így a kísérleti polgári iskola VI-ik meg a VII-ik osztálya megszűnt.”

A fent említett 72.165 – 1922. VI. számú VKM rendelet alapján tehát az eddigi hét évfolyamú iskola nyolc osztályúra bővült. A rendelet mellékleteként egy jelzavas tantervet csatoltak, és felhívták az igazgatót arra, hogy az addigi tantervek módosítására, a felső tagozat rendtartására és vizsgálati rendjére, nemkülönbén végbizonyítványának kiállítására készítsen javaslatot. A tanári kar a VI–VIII. osztályok tanterveinek szükséges átmeneti módosításait, valamint a VIII. osztály ideiglenes tantervét sürgősen ki is dolgozta és felterjesztette a minisztériumnak, mire a 111.039/1922. VI. sz. miniszteri rendelet a kiküldött fenti tantervet csak az V. osztályban léptette életbe.

Mivel a végzetek jogosítványairól még 1923-ban sem volt döntés, a község tovább küzdött egy érettségi bizonyítványt és gazdasági irányú végzettséget adó rendeletért. Többször sürgette ez ügyben a minisztériumot. A kultuszminiszter a 83.257/1923 sz. rendelettel végleges tantervet adott ki a polgári iskola felső tagozatára (V–VIII. évfolyam), és ezeket az évfolyamokat az 1924. évi 48.624. sz. rendelet már *magyar királyi állami felsőmezőgazdasági iskola* néven említi. A polgári fiúiskolával kapcsolatos felső tagozat tanulói részére a bizonyítványok „Orosházi Magyar Királyi Állami Felsőmezőgazdasági Iskola” címén állítandók ki. A 40.812/1925., VI. sz. VKM rendelettel kiadásra került végre a végzett tanulók jogosítványának szabályozása, amely a felsőmezőgazdasági iskolai Szervezetet és Rendtartást tartalmazta. E szerint az új, négy évfolyamú iskola minden más iskolától függetlenül, *önálló iskolafaj*, a tanulókat négy közép illetőleg polgári iskolai osztály elvégzése után veszi fel. Az iskola elvégzése után a tanulók érettségi vizsgálatot tesznek. Az írásbeli vizsgálat tárgyai: 1. magyar irodalom, 2. mennyiség-tan, 3. gazdasági üzemtan, könyvvitel és levelezés (kombinált feladat alakjában); szóbeli vizsgálat teendő: magyar nyelv- és irodalomból, Magyarország történelméből, állattenyésztésből, talajismeret és általános növénytermesztésből, részletes növénytermesztésből, kert- és szőlőművelésből.

A felsőmezőgazdasági iskolában 1926-ban volt az első érettségi vizsgálat. Tehát Orosháza első középiskolájának és az ország első mezőgazdasági, érettségi bizonyítványt is adó középiskolájának alapítása 1922-re tehető.

Az első mezőgazdasági érettségizettek és tanáraik Orosházán (Középen Tas Ferenc igazgató, balról Harsányi József osztályfőnök-tanár, jobbról Bartha Ernő gazdasági tanár. A végzettek balról jobbra: Guttman János, Horváth Antal, Leskó Lajos, Sin István, Benkő Ferenc, Bíró Zoltán, Szegedi Bálint)

A felsőmezőgazdasági iskolában a szakmai tantárgyakkal szemben a közismereti tantárgyak domináltak. Mivel a szakmai tantárgyaknak is biztosítani kellett a megfelelő óraszámot, a heti óraszám magasabb volt az egyéb középfokú iskolák heti összes óraszámánál.

Ezekekről az óraterv tanúskodik.

A felsőmezőgazdasági iskola óraterve

Tárgy	I.	II.	III.	IV.	Összesen
1. Hit és erkölcsstan	2	2	2	2	8
2. Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3	12
3. Német nyelv (rendkívüli tárgy)	3	3	3	3	12

Tárgy	I.	II.	III.	IV.	Összesen
4. Történelem	3	3	3	3	12
5. Földrajz	2	2	2	2	8
6. Természetrajz	4	4	–	–	8
7. Kémia, ásványtan	4	3	3	–	10
8. Fizika	–	–	4	4	8
9. Mennyiségtan	3	4	2	2	11
10. Ábrázoló geometria	3	3	2	2	10
11. Talajismertetés és általános növénytermelés	4	–	–	–	4
12. Részletes növénytermesztés	–	4	–	–	4
13. Kert-, és szőlőművelés	–	–	3	–	3
14. Rét-, legelő-, és erdőművelés	–	–	1	–	1
15. Állattenyésztés	–	–	2	4	6
16. Gazdasági gyakorlatok	4	4	4	4	16
17. Gazdasági üzemtan, könyvvitel és levelezés	–	–	–	3	3
18. Közgazdasági és jogi ismeretek	–	–	–	3	3
19. Egészségtan	–	–	2	–	2
20. Testgyakorlat	2	2	2	2	8
21. Ének	–	–	–	–	–
Összesen:	34	34	35	35	138

Az összegbe a német nyelv órát nem vették fel.

A közismereti tantárgyak mellett az iskola nagy gondot fordított a tanulók szakmai ismereteinek gyarapítására is. Az elméleti órákon tanultakat a legközelebbi gyakorlatokon a tangazdaságban gyakorolták, amit elismert gyakorlati gazdák gazdaságaiban bemutatásokkal egészítették ki, ott ismertették a gazdálkodók tapasztalatait és eredményeit is. A tanév folyamán 2 napos tanulmányi kirándulás keretében megtekintették az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) tavaszi tenyészállatkiállítását, a Mezőgazdasági Múzeumot és az Állatkertet.

Már a polgári iskola is és a felső mezőgazdaság iskola is minden iskolai évről, a tanév bezárása után értesítőt adott ki. Az iskolai értesítők az alábbi témaköröket tartalmazták:

- Az iskolaév története
- Tanulmányi kirándulás
- Önképzőkör
- Meteorológiai állomás
- Az iskola gazdasága
- Cserkészlet
- Az iskola ünnepélyei

Tornaversenyek

Adományok a polgári iskolai szertár részére

Adományok a felső mezőgazdasági iskolai szertár részére

A tanári testület

A polgári iskola tanulóinak névsora és tanulmányi eredménye

A felső mezőgazdasági iskola tanulóinak névsora és tanulmányi eredménye

Az érettségi vizsgálat

Tájékoztató a jövő tanévre

A polgári iskola és a felsőmezőgazdasági iskola *évkönyve* 1926-ig együtt jelent meg, utána pedig külön-külön. Az utolsó iskolai értesítőt 1943-ban adták ki, ezután a háború miatt megszűnt. E nemes hagyományt az iskola 1987-ben újította fel, azóta minden tanévben kiadja az iskolai évkönyvet. Az új mezőgazdasági iskolának hiányoztak a szakmai *tankönyvei*. Ezen is próbáltak segíteni a felső mezőgazdasági iskola tanárai. Szili Török Imre okleveles gazda, az iskola növénytermesztő tanára „Talajismeret a felsőmezőgazdasági iskolák számára” címmel tankönyvet írt, amelyet 1926-ban nyomtattak Orosházán, Demarsik Ferenc könyvnyomdájában. Bartha Ernő, az orosházi iskola állattenyésztési, üzemtani és gazdaságvezető tanára 1931-ben adta ki, szintén Orosházán nyomtatott könyvét „Mezőgazdasági költség és jövedelemszámítás” címmel.

Az iskola oktatómunkájának szerves része volt a *meteorológia* is. Az Orosházi Meteorológiai Megfigyelő Állomást, mint az Országos Meteorológiai és Földmágnességügyi Intézet vidéki hálózatának részét, 1921-ben állították fel az iskola mellett. Naponta háromszor jegyezték fel a meteorológiai adatokat. Az észleléseket tanári vezetés és ellenőrzés mellett a tanulók végezték, beosztás szerint. Az iskola mellett működő meteorológiai állomást, sajnos, az Országos Meteorológiai Intézet az 1980-as évek elején megszüntette, a felszereléseket mint saját tulajdonát elvitte, arra való hivatkozással, hogy Orosházán nincs szükség meteorológiai megfigyelésekre.

A szakmai tananyag korszerűsítése érdekében az orosházi iskola tanári kara elkészítette 1930-ban a felsőmezőgazdasági iskolák számára *az új tantervi javaslatát* állattenyésztésből és gazdasági gyakorlatból.

Az 1934/35. tanévtől vezették be a *gyakorlati érettségit*. A vizsgát a tangazdaságban tartották. A jelöltek két feladatot kaptak: egyet a kertészetből vagy növénytermesztésből, egyet pedig az állattenyésztés témaköréből. A gyakorlatot a valószínűségben kellett elvégezni.

A Felsőmezőgazdasági Iskola és az Állami Polgári Fiúiskola 1928-ig közös igazgató alatt működött, ekkor választották szét a két iskolatípust igazgatási szempontból. Az épület azonban továbbra is közös maradt, sőt ugyanitt működött még a polgári leányiskola is, tehát lényegében három iskola volt elhelyezve egy

épületben. Több évtizedig nagy gondot okozott ez a szűkös elhelyezés, aminek megszüntetéséért szintén kitartó harcot folytatott a község és az iskola vezetősége. Már az 1920-as évek tanévi értesítői ismétlődően megemlítik a *nagy zsúfolt-ságot*. A szertárakat is tantermekké változtatták. A legcélszerűbb megoldásnak a felsőmezőgazdasági iskola kitelepítését tartották, mivel annak igényei sokban eltértek a polgári iskoláétól. Dr. Lovassy Sándor, a vallás és közoktatási miniszter által kiküldött szakfelügyelő 1934-ben így ír erről: „... kevés helyiség áll a felső mezőgazdasági iskola rendelkezésére. Egy épületben három iskola van, ez tovább fenn nem tartható, mert a rendes munka és fejlődés rovására megy. Szükség volna a polgári leányiskola kihelyezésére, annál inkább, mivel a harmadik polgári fiú-osztály párhuzamosítása miatt eggyel több tanteremre lenne szükség.” Az új tanügyi épület felépítése azonban még sokáig váratott magára.

Az országgyűlés 1938-ban alkotta meg a XIII. törvénycikket, az úgynevezett középiskolai törvényt, amely kimondta, hogy a középiskolának három faja van:

1. az elméleti irányú gimnázium
2. a gyakorlati irányú líceum
3. a gyakorlati irányú gazdasági középiskola, úgymint mezőgazdasági középiskola, ipari és kereskedelmi középiskola.

A törvény értelmében az 1938/39. tanévvel az orosházi Magyar Királyi Állami Felsőmezőgazdasági iskola felvette az *Orosházi Magyar Királyi Állami Mezőgazdasági Középiskola* nevet, s ettől kezdve mezőgazdasági középiskolai bizonyítványt kaptak a tanulók.

A törvény előírta, hogy „a gazdasági iskolának négy osztálya (évfolyama) van”. A gazdasági középiskola első osztályába csak az vehető fel, aki a gimnázium vagy a polgári iskola negyedik osztályát sikerrel elvégezte és a 18. évét még nem töltötte be. A törvény azt is meghatározta, hogy „gazdasági középiskola csak gyakorlati ismeretek tanítására alkalmas, kellően felszerelt gyakorlóléssel együtt létesíthető. Mezőgazdasági középiskolánál ez gyakorló gazdaságból áll.” Orosházán az előírt feltételek adottak voltak, így az új típusú mezőgazdasági közép fokú oktatásra való áttérésnek semmilyen akadály nem volt.

A törvénnyel egyidőben megjelent a középiskola új tanterve, az új rendtartás és az érettségi vizsgálat új utasítása. A mezőgazdasági középiskola heti óraterve az alábbi volt:

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.
			osztály	
Hit és erkölcsstan	2	2	2	2
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3
Történelem	2	2	2	2
Mennyiségtan	4	3	3	2

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.
		osztály		
Gazdasági földrajz	4	3	–	–
Gazdasági állattan	4	–	–	–
Gazdasági növénytan és növénykórtan	–	4	–	–
Mezőgazdasági kémia és kémiai technológia	4	4	–	–
Természetan és éghajlatlan	3	3	–	–
Egészségtan	2	–	–	–
Növénytermesztés és növénynemesítés	–	–	5	5
Állattenyésztés	–	2	4	4
Kert-, és szőlőművelés, erdészet	–	–	2	4
Gazdasági gépek és épületek	–	2	2	–
Mezőgazdasági üzemszervezés és üzemvitel	–	–	–	6
Gazdasági és jogi ismeretek	–	–	5	–
Gazdasági és kertészeti gyakorlatok	4	4	4	4
Testnevelés	2	2	2	2
Rendkívüli tantárgy				
Karének	1	1	1	1
Német	2	2	2	2
Összes óra:	37	37	37	37

A gyakorlati képzés úgy történt, mint a felsőmezőgazdasági iskolánál. Hetenként egy-egy délutánt töltött minden osztály az iskola 36 holdas tangazdaságában. Ezen kívül minden osztályból egy-egy tanuló egész napos ügyeletes szolgálatot teljesített a gazdaságban, és végezte a tanyán előforduló összes munkát. A gyakorlat teljessé tételére bevezették a *nyári gyakorlatokat*. Az I. II. és III. osztályt elvégzett tanulók a nyári szünetben négyhetes gyakorlaton vettek részt. A négyéves mezőgazdasági középiskola elvégzése után sikeresen letett érettségi vizsga jogilag egyenlővé vált a gimnáziumi érettségivel. Az érettségi vizsgálat írásbeli, szóbeli és gyakorlati vizsgából állt. A törvény a sikeres érettségi birtokában a következő jogosítványokkal ruházta fel a végzett tanulókat: „A gazdasági középiskolai érettségi bizonyítvány mindazokra az állásokra és tisztségekre képesít, amelyek elnyeréséhez az 1883. évi I. törvénycikk vagy más jogszabály értelmében középiskolai érettségi vizsgálat szükséges. Képesít továbbá gazdasági akadémiákon, úgyszintén más szakfőiskolákon, a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Karának mezőgazdasági osztályán, a Közgazdaságtudományi Karának közgazdasági és kereskedelmi osztályán, valamint gazdasági szaktanárképző intézetében folytatandó tanulmányokra.” Az új típusú iskolának is a *zsúfoltság* volt a legnagyobb gondja, hiszen továbbra is három iskola működött egy épületben. A község és az iskola szinte folyamatosan kérte, hogy a mezőgazdasági oktatás számára új iskolát építsenek. A kultuszminiszter 1938. július 18-án a 45.721/1938. V. 2. számú, Oros-

háza községhez intézett rendeletével a mezőgazdasági középiskola építésével összefüggő előzetes intézkedéseket írja elő, az 1938/39. évi állami költségvetés pedig *név szerint említi* az építendő orosházi új mezőgazdasági középiskolát. Az igazgató részletes tervezetet terjeszt fel a miniszternek a felépítendő iskoláról.

Orosháza község az iskola építésére 3600 négyszögöles telket ajánlott fel. A tervek elkészültek, az építési költségek túlnyomó része is biztosított volt. Az elképzelések szerint 1940-ben az új épületben kellett volna a tanévet elkezdni. A háború miatt azonban az építkezés addig el sem kezdődött. A német megszállás miatt 1944. március 31-én be kellett fejezni az iskolában a tanítást. Az érettségi vizsgákat áprilisban, a légiriadók miatt az iskola pincéjében kialakított óvóhelyen tartották meg. Májusban az iskola épületét lefoglalta a német katonaság hadikórház céljára. Az 1944/45. tanévet az üresen maradt zsidóiskola tantermeiben kezdték el. A front közeledése miatt azonban szeptember 23-án meg kellett szakítani a tanítást, amit november 15-én kezdtek meg újra a régi helyen, mivel szerencsére az iskola épületében és berendezéseiben nem keletkezett kár.

A két világháború között *csak fiú tanulói* voltak a mezőgazdasági középiskolának, azonban néhány mezőgazdasági leány-középiskola is működött az országban. 1944. nyarán 3 leánytanuló is kérte felvételét az orosházi mezőgazdasági középiskolába, de felvételüket a tankerületi főigazgató elutasította. 1946-tól azonban leányok is tanultak az iskolában.

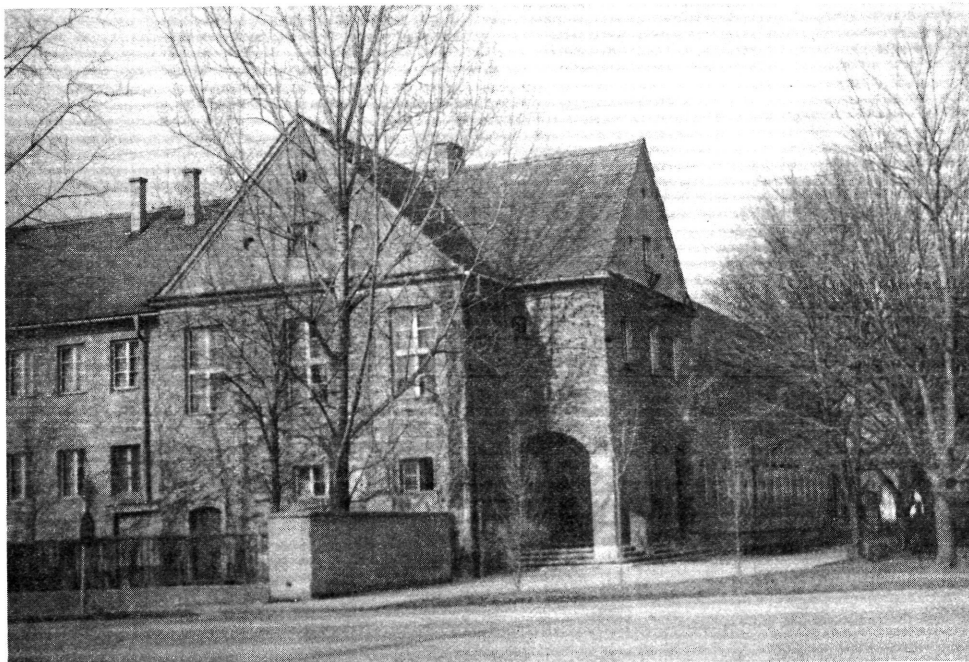
1945. augusztus 1-től az addig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium főhatósága alá tartozó orosházi mezőgazdasági középiskola a Földművelésügyi Minisztériumhoz került. Addig 11 mezőgazdasági középiskola volt az országban. 1945-ben a volt FM irányítása alá tartozó gazdasági tanintézetek is mezőgazdasági középiskolák lettek, sőt az FM újakat is alapított, többek között Hódmezővásárhelyen is.

A két világháború között a mezőgazdasági szakoktatás két minisztérium (VKM és FM) felügyelete között oszlott meg. A rivalizálás, gyakran az eltérő célok és érdekek a szakmai munkát nehezítették. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4050/1945. M. E. számú rendeletével a mezőgazdasági szakoktatást teljes egészében az FM felügyelete alá rendelte. A koalíciós időkben (1944–1948) a földosztás után kialakult birtokviszonyoknak megfelelően mezőgazdasági szakképzés bontakozott ki igen rövid idő alatt. A már bevált mezőgazdasági középiskolák száma elérte a negyvenet. Ezen kívül 143 gazdaképző és 65 gazdaasszonyképző működött 1948-ban. Az orosházi iskola mezőgazdasági középiskolaként működött tovább, s megoldódott az alapítástól mindig visszatérő gondja, a végleges elhelyezése az iskolának. Az új épület 1948-ban végre elkészült.

Az 1949. év a közoktatásban nemcsak az államosítás éve volt, hanem a középiskolákat is átszervezték. Megkezdődött az ismétlődő átszervezések, visszaszervezések időszaka, a korábbi oktatás szervezetének és tartalmának a teljes elvetése, a szakképzés „megideologizálása.”

A korábbi nyolcosztályos gimnáziumok négyosztályos általános gimnáziumok lettek, a szakmai középiskolák pedig szakgimnáziumok. Az orosházi mezőgazdasági középiskola *mezőgazdasági gimnázium* lett és ismét a Közoktatási Minisztérium irányítása alá került. Ez az állapot azonban csupán egy évig tartott. A mezőgazdasági gimnáziumok helyébe létrehozták 1950-ben a *mezőgazdasági technikumokat*, az irányításuk pedig visszakerült az FM-hez. Az FM az 1940-es évek elején gazdaképző, úgynevezett téli gazdasági iskolát szervezett Orosházán. Erre a célra kibérelte a Gémes-palotát. 1943-ban elkezdték a gazdaképző tanügyi épületének építését a vásártér mellett a Szegedi út és a Szentesi út között. Azonos tervek szerint az FM még számos iskolát építtetett, melyek közül sok a jelenlegi országhatáron kívül esik. Például az orosházi iskolát építő Hajdu, Baki, Bikisán, Pusztai négyes vállalkozás építette a kiszombori és a nagyszalontai iskolát is. A háborús események miatt az építkezés elhúzódott, azt 1948-ban fejezték be. A téli gazdasági iskola be is költözött az épületbe, de mire a tanítás november 1-jén megkezdődött volna, a gazdaképző iskolákat megszüntették. A mezőgazdasági középiskola 1949. január 1-jén foglalta el helyét az új épületben, az 1948/49-es tanév második félévét már itt kezdték el. Ekkor itt helyezték el a „hontalan” kereskedelmi középiskola II–III–IV. osztályait is.

Az intézmény 1948-ban felavatott épülete

Az 1950-ben létrehozott technikusképzés kezdetben három éves volt. Az 1949-ben mezőgazdasági gimnáziumi osztályban kezdett tanulók 1952-ben tettek technikus képesítő vizsgát. A képzés időtartamát 1954-ben négy évre emelték, tehát az akkori első osztályosok 1958-ban végeztek.

A mezőgazdasági technikusképzés óraterve nagyban hasonlított a mezőgazdasági középiskoláéhoz. A közismereti tárgyak és a szakmaiak átlagosan 50–50% arányban szerepeltek. A szakmai gyakorlat heti egy napot vett igénybe, fennmaradt a naposi gyakorlat intézménye általában 3–3 napos váltással, és négyhetes volt a nyári összefüggő gyakorlat is.

A tananyag szakmai tartalma sem sokat változott, annál inkább az ideológiai nevelés, követve az 50-es évek kommunista propagandáját. A technikumban tanító tanárok közül sok kiváló pedagógiai egyéniség azonban ügyesen megoldotta a személyes meggyőződése és a hirdetendő ideológia közti ellentmondást komolyabb konfliktusok nélkül.

A mezőgazdasági technikus oklevelet szerzett tanulók általában egy év gyakorlati idő letöltése után brigádvezetői vagy agronomusi beosztásba kerültek, vagy a mezőgazdasággal kapcsolatos vállalatoknál, intézményeknél helyezkedtek el. A képesítő vizsga után sikeres felvételi vizsga esetén bármelyik egyetemen vagy főiskolán is tanulhattak tovább, többségük mezőgazdasági jellegű felsőoktatási intézménybe került.

A felső mezőgazdasági iskolának és a mezőgazdasági középiskolának nem volt *kollégiuma*. A vidéki, sokszor több száz kilométerre lakó tanulók albérletben laktak. 1949-ben, az új iskolába történő beköltözés évében megalapították az állami leánykollégiumot, amelyik az épület földszintjén kapott helyet. Az iskolával közös igazgatású kollégiumot 1951-ben hozták létre. Az iskolaépületben megszüntették a tanári szolgálati lakásokat, ott alakították ki a leánykollégiumot. A fiúkat az államosítás következtében az egyháztól elvett Táncsics utcai Református Kör épületében helyezték el. 1952-től az iskolában párhuzamos osztályokat indítottak, megnövekedett a tanulólétszám. Az épület csakhamar kicsinek bizonyult. 1962-ben az iskola addig földszintes szárnyára emeletet építettek.

A technikumok kialakítása egybeesett a termelészövetkezetek és állami gazdaságok megszervezésével. Azzal az indokkal, hogy az Orosháza–Bónumi, közel 40 kat. h.-as tangazdaság nem felel meg a gyakorlati oktatás céljára, Orosháza–Pusztaszentetornyán a volt magángazdaságok helyén államosítással és földcserékkel megszervezték az 1200 kat. h.-as *tangazdaságot*, a bónumi gazdaság pedig termelészövetkezethez került. Az új tangazdaságban újra kellett kezdeni az építkezést. 1955-ig felépültek az állattartó épületek, tanulószállás, gépműhely, beszerzték a területhez méretezett állatállományt és gépparkot. Kialakították a bemutatóterületet, 1963-ban arborétumot létesítettek, igen értékes és ritka fajokat telepítettek. A kialakított új tangazdaság jól ellátta az oktatási feladatokat, de gazdál-

kodása is nyereséges volt, természetlagai – elsősorban a szakértelemnek köszönhetően – 20–35%-kal haladták meg a környékbeli szövetkezetek és állami gazdaságok eredményeit.

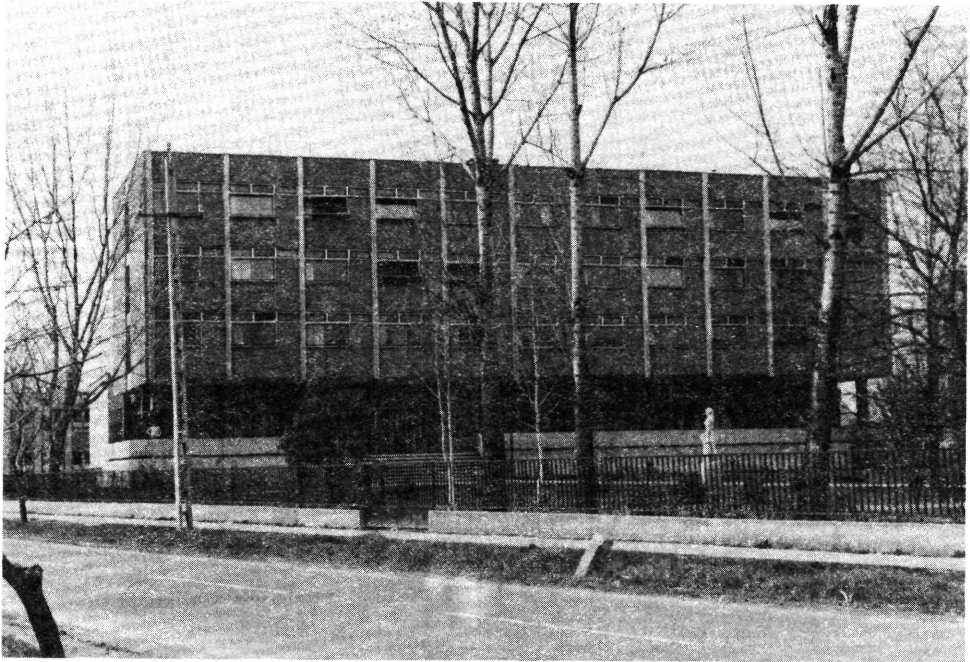
Az Orosházi Mezőgazdasági Technikumban 1955-ben indult meg a *levelező tagozaton* a technikusképzés. 1960-tól az iskola kihelyezett levelező osztályokat is indított a megye különböző községeiben és városaiban, sőt Csongrád megyében is. Az 1960-as években a levelező osztályok száma meghaladta a nappaliakét, külön tagozatként működött. Az 1980-as években csökkent a felnőttképzés iránti érdeklődés, ezért az fokozatosan visszaesett.

Az iskola 1960-ban vette fel *Kossuth Lajos nevé*t. 1961-ben egy kormányrendelet előírta a *felsőfokú mezőgazdasági technikumok* létrehozását. Ezek a középfokú mezőgazdasági technikumok mellett jöttek létre. A Földművelésügyi Minisztérium Orosházának is felkínálta a lehetőséget, de az akkori városvezetés nem élt vele, így az állattenyésztési felsőfokú technikumot Hódmezővásárhelyen alapították meg. Kétéves késéssel Orosházán is megkezdődött ez a képzési forma, de már csak mint a hódmezővásárhelyi intézet kihelyezett tagozata, takarmánygazdálkodási szakon. 1963-ban az iskola tanári kara nagy lelkesedéssel fogott az új típusú oktatás szervezéséhez, az iskolához új tanerők kerültek. A felsőfokú technikumba érettségizett tanulók nyertek felvételt, a képzési idő két év volt.

1968-ban a felsőfokú technikumokat *megszüntették*, azok közül jó néhányat – így a hódmezővásárhelyit is – főiskolává alakították át, az Orosházán tanulóit 1967-ben megkezdett hallgatók 1968-ban Hódmezővásárhelyen folytatták tanulmányaikat. Így szalasztotta el Orosháza egy főiskola létesítésének lehetőségét.

A Földművelésügyi Minisztérium a felsőfokú technikum számára egy 120 férőhelyes kollégiumot épített, amit 1967-ben adtak át rendeltetésének. A felsőfokú képzés igaz, hogy egy év múlva megszűnt, de a kollégium itt maradt, s ezzel megoldódott az iskola vidéki tanulóinak megfelelő elhelyezése.

1968-ban megkezdődött a technikusképzés megszüntetése és a szakközépiskolai oktatás felmenő rendszerű kiépítése. Az utolsó technikus képező vizsga 1971-ben volt, az első szakközépiskolai érettségi-képező vizsga pedig 1972-ben. A *szakközépiskolai képzés* kezdetben általános jellegű volt, úgynevezett „növénytermesztési és állattenyésztési” szakon. A tanítási anyag nem sokban különbözött a technikus szakétól, a szakmai tantárgyak is az általános mezőgazdasági alapképzést tették lehetővé. Speciális szakembereket, szaktechnikusokat posztgraduális képzéssel, tanfolyamos, konzultációs vagy egyéni tanulós felkészülés után tett *technikus minősítő vizsga* után bocsátották ki az iskolák. A képzési idő egy év volt, amelyet két éves szakmai gyakorlatnak kellett megelőznie. Orosházán takarmánygazdálkodási, gyepgazdálkodási és mezőgazdasági munkavédelmi technikusképzés volt 1974 és 1990 között, tanfolyamos formában.

Az 1967-ben elkészült kollégium

1972-től az orosházi iskola szervezi a már gyakorlatban dolgozó *szakemberek továbbképzését* is. Húsz év alatt mintegy 5000 szakember vett részt az iskola által szervezett hosszabb-rövidebb időtartamú továbbképző tanfolyamokon.

Az 1960-as évek gigantomániás szemlélete (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok összevonása) következtében, azzal az indokkal, hogy egy 1200 kh-as, vegyes profilú tangazdaság nem nevel „nagyüzemi” szemléletre, az iskolától *elvették a tangazdaságot 1968-ban*, és azt állami gazdasággá alakították át. Immár 25 éve nincs tehát az iskolának gyakorló tangazdasága, ami nélkül a hatékony gyakorlati foglalkozásokat nagyon nehéz megszervezni. Azóta egy tangazdaság kialakításáért folyamatos harcot vívunk, de ez idáig eredményt sem a múlt rendszerben, sem a rendszerváltás óta nem értünk el, bár az igény jogosságát minden hozzáértő személyiség elismeri.

Központi intézkedéssel az általánosan képző szakközépiskolai szakot megszüntették és 1977-től *speciális szakképzésre* kellett az iskolának áttérnie. Bevezették a szakmunkásképzési célú szakközépiskolai szakokat, Orosházán érettségizett *baromfitenyésztők és állattartó-telepi gépészek* képzése folyt. A baromfitenyésztő szakon külföldieket, algériai és iraki tanulókat is oktatott az iskola. A túlspecializált képzés ellen az iskola, elindításától kezdve tiltakozott, hiszen a magyar mezőgaz-

daságnak általános mezőgazdasági alapismeretekkel rendelkező szakemberekre van szüksége, bármilyen gazdálkodási formáról legyen is szó. Az iskolák kérésének nyomására a központi irányítás valamelyest engedett korábbi álláspontjából az 1980-as évek közepén. Az új, jobbnak hitt képzési formák bevezetésében az Oroszázi Mezőgazdasági Szakközépiskola az országban most is az elsők között volt.

Kísérleti jelleggel 1986-ban megkezdődött az oktatás az úgynevezett biológiai szakcsoporton belül az „állattenyésztő és állategészségügyi” technikus szakon. Itt a tanulók a 4. osztály befejezése után érettségi vizsgát tesznek a közismereti tantárgyakból és az 5. osztály elvégzése után tehetnek technikus képesítő vizsgát. A demográfiai csúcs és az új szak iránti nagy érdeklődés miatt párhuzamos osztályokat indított az iskola. Mivel már kezdetben látható volt, hogy ez jelentős mennyiségű túlképzést jelent, az egyik biológiai szakcsoportos osztály helyett 1990-től 4 éves általános állattenyésztő osztályba vett fel tanulókat az intézmény. Ezek a formák azonban csak oldották a túlspecializálást, de az általános mezőgazdasági képzést nem tették lehetővé. 1991-től a biológiai szakcsoportos képzés helyett, szintén kísérleti jelleggel megkezdődött az „általános mezőgazdasági technikusképzés.” A tervek szerint ez öt éves képzési forma lesz. Az V. osztály tantervi tervezetét a minisztérium még nem hagyta jóvá.

Az általános mezőgazdasági szak óraterve az alábbi:

Tantárgy	Heti óraszám			
	I.	II.	III.	IV.o.
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3
Idegen nyelv	4	3	2	2
Történelem	2	2	2	2
Matematika	4	4	3	3
Fizika	2	2	—	—
Kémia	2	2	2	—
Biológia	4	2	2	2
Testnevelés	2	2	2	2
Osztályfőnöki óra	1	1	1	1
Állattenyésztés	2	2	2	2
Géptan	1	2	2	2
Növénytermesztés	—	2	2	2
Éghajlat és talajtan	2	—	—	—
Kertészet	—	2	2	2
Közlekedési ismeretek	—	—	1	—
Gazdálkodási ismeretek	—	—	1	4
Agrárgazdaságtan	—	—	2	—
Fakultatív tantárgy	—	—	—	2
Szakmai gyakorlat	6	6	7	7
Heti óraszám:	35	35	36	36
Nyári összefüggő gyakorlat (hét):	3	3	3	3

A fakultatív tantárgynál a tanuló választhat a biológia, kémia, matematika, növénytermesztés, állattenyésztés, kertészet és géptan tantárgyakból.

Mind a négy évfolyamon a szorgalmi időben kétszer egyhetes hetesi gyakorlaton vannak a tanulók a szakmai tantárgyak tananyagának begyakorlása céljából.

A negyedik osztály sikeres elvégzése után érettségi vizsgát tesznek a tanulók, ezután továbbtanulhatnak felsőfokú tanintézetekben, vagy pedig az ötödik osztályban folytatják tanulmányaikat. Terveink szerint ekkor specializálódhatnak, és az V. osztály elvégzése után technikus vizsgát tesznek.

1991-ben az iskola a városi önkormányzat, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium anyagi támogatásával kialakította az 1949-ben megszüntetett *gazdaasszonyképzés* tárgyi feltételeit Orosháza–Gyopárosfürdőn.

1992-től az állattartó-telepi gépész képzés helyett az „*általános mezőgazdasági gépész*” szakon folyik az oktatás.

Az Orosházi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskolában és jogelődjeiben végzett tanulók számát az alábbi táblázat tartalmazza:

Középfokú képzés a nappali tagozaton

Időszak	Az iskola neve, képzési iránya	A végzett tanulók száma
1926–1938.	Felsőmezőgazdasági Iskola	262
1939–1949.	Mezőgazdasági Középfiskola	335
1950–1971.	Mezőgazdasági Technikum	658
1972–1993.	Mezőgazdasági Szakközépfiskola	1374
1992–1993.	Hártartásgazdasági szak (gazdaasszony)	41
nappali tagozat összesen:		2670

Középfokú képzés a levelező tagozaton

Időszak	Az iskola neve, képzési iránya	A végzett tanulók száma
1955–1971.	Mezőgazdasági Technikum	799
1972–1993.	Mezőgazdasági Szakközépfiskola	758
levelező tagozat összesen:		1557

Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum

Időszak	Az iskola neve, képzési iránya	A végzett tanulók száma
1963–1968.	Nappali tagozat	192
1966–1967.	Levelező tagozat	31
	felsőfokú technikum összesen:	223

Technikusminősítés (érettségizetteknek)

Időszak	Az iskola neve, képzési iránya	A végzett tanulók száma
1974–1991.	Takarmánygazdálkodási (tanfolyamos)	379
1974–1979.	Gyepgazdálkodási (tanfolyamos)	71
1980–1985.	Mezőgazdasági munkavédelmi (tanfolyamos)	85
1991–1993.	Állattenyésztő-állategészségügy (5. o)	87
	technikusminősítés összesen:	622

1992-ben érte meg az iskola alapításának 70. évfordulóját, bár mezőgazdasági jellegű képzés több mint száz éve – a polgári iskola létrehozása óta – folyik Orosházán. Az, hogy az iskola a sok nehézség ellenére fejlődött, elsősorban vezetői és tanárai áldozatos munkájának köszönhető. A már említettekén kívül feltétlenül meg kell említeni *Balázs Béla* nevét, aki 1928-tól 1942-ig vezette és fejlesztette az intézményt. Nem kis érdemei vannak *Sulyok Zoltán*, *Pornói István* és *dr. Babinszky Mihály* néhai igazgatóknak is. Olyan kiemelkedő tanáregyeníiségek pedig, mint a kiváló nevelő, *Holecska Gyula*, a múzeumalapító *Juhász Balázs*, a kiváló kertész-tanár *Zatykó Sándor*, az iskola arcukat is meghatározó *Harsányi József*, *Göndös József*, *Gulyás Samu*, *Platschek Lajos*, *Wéber Antal*, *Nagy Sámuel* és *S. Szabó Ferenc* (az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi államtitkára) külön tanulmányt érdemelnek.

Az elmúlt 70 év a jobbítás szándékával, a sok gond megoldásának problémáival telt el. Az iskola történetének rövid ismertetéséből kitűnik, hogy előbb-utóbb a kardinális kérdéseket sikerült megoldani. Az iskola fejlődött, mindig megtudott újulni. Nincs ez a jelenben sem másként. Az iskola tantestülete, a város vezetői, a minisztériumok arra törekcsenek, hogy az oktatás feltételei javuljanak. 1993-ban ismét új törvények léptek hatályba, a közoktatási és a szakképzési törvény. Ezek az iskolának is újabb feladatot adnak, ismét meg kell újítani a mezőgazdasági szakképzést Orosházán.

Az Orosházi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskolának nem lehet más célja, mint széles körű általános műveltséggel, korszerű szakmai ismeretek-

kel rendelkező tanulók kibocsátása. Olyan mezőgazdasági szakembereket kell nevelni, akik ismerik a legújabb technikát, technológiát, akik a fizikai munkát is természetesnek tartják, akik képesek tőlük telhetően megtenni mindent azért, hogy a magyar mezőgazdaság ismét talpra álljon. Ehhez hitet kell adni az iskolának is, az iskola tanulóinak is.

A források jegyzéke

Aradi Kereskedelmi és Iparkamara 1908. évi jelentése. Arad, 1909.

Az Orosházi M. Kir. Áll. Polgári Fiúiskola és az Állami Felső Mezőgazdasági Iskola Értesítője. Orosháza, 1912–1943 között.

Az Orosházi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskola évkönyvei. Orosháza, 1987–1993 között.

Az Orosházi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskola statisztikai jelentései.

Babinszky Mihály: Az Orosházi Kossuth Lajos Mezőgazdasági Technikum rövid története és eredményei. Békési Élet 1969/2.

Féja Géza: Viharsarok. Bp., 1980.

Mezőgazdasági Technikum szervezése Orosházán. (Orosháza iratai 1895/1950, 1041/1925 – Békés Megyei Levéltár, Gyula)

Nagy Gyula (szerk.): Orosháza története. Orosháza, 1965.

Pintér János: Nyolc évtized Orosházán az agrároktatás szolgálatában. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–1974. Bp. 1975. 305–330. p.

Veres József: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján. Orosházán, 1886.

Vincze Frigyes: A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig. Budapest, 1937.

Fekete Zoltán élete és munkássága

FÜLEKY GYÖRGY ÉS TAKÁCS MÓNIKA

Fekete Zoltán 1911. március 31-én született Zsarnócán. Apai és anyai nagyapja is (Fekete Lajos, Szentistváni Gyula) a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolán volt tanár Selmecebányán. Édesapja is a főiskolán volt gyakornok, majd aszisztens. 1908-tól Zsarnócán dolgozott az Erdőgazdaságban taxatorként, a hallgatók üzemi gyakorlatait vezette.

Itt született Fekete Zoltán, aki édesapjától a szakmához való kapcsolódást, és rendkívül nagyfokú precizitást, édesanyjától pedig a vallásosságot kapta családi örökségbe. Édesapja 1912-ben az Erdőrendezéstani Tanszék rendkívüli tanára lett, ezért visszaköltöztek Selmecebányára, így Fekete Zoltán itt kezdte meg elemi iskolai tanulmányait.

Nagy változást jelentett életükben 1919-ben a főiskolának Sopronba történő áthelyezése. A család is átköltözött, és ezután Fekete Zoltán a tanulmányait a Soproni Evangélikus Líceumban folytatta. Az otthoni légkör nagyban elősegítette szakmai ambíciójának kibontakozását: atyai nagyapja és később édesapja is az MTA levelező tagjai voltak. Még érettségi előtt – a tanulmányait megszakítva – egy évet tanult London külvárosában a Stenborough College-ban. Itt alapozta meg angol nyelvtudását.

Igen jó nyelvérzéke volt, sok nyelven beszélt. A szlovák, a német nyelv ismerete Selmecebányán természetes volt, de tudott angolul és franciául is. Gyermekkorában járt Hollandiában, így beszélt valamennyit flamandul. Megértette a bolgárt, az oroszot is, olvasott latinul, görögül, sőt a bibliát héberül is. Anekdotaként volt ismert róla, hogy külföldi hallgatók vizsgáztatásakor ha a hallgató azt mondta: „nem tudom magam kifejezni Professzor Úr”, Ő jóságosan mosolyogva több nyelven nyugtatta meg a hallgatót, hogy bármely nyelven felel is, ő megérti a feleletet.

1929-ben érettségizett, és még ez év szeptemberében bevonult katonának a légierőkhöz, ahonnan 1930 októberében szerelt le.

Élete során számos alkalommal teljesített katonai szolgálatot: 1938-ban kétszer, 1940-ben háromszor, 1942-ben ismét kétszer hívták be hadiszolgálatra. Ekkor a keleti hadszíntéren volt főhadnagy, a páncélvadászok szakaszának parancsnoka. Katonaként kemény, bátor és önfeláldozó volt, érdemeit Hopp Dicsérő Elismeréssel és Kormányzói Dicsérő Elismeréssel jutalmazták. 1943-ban és 1944-ben is bevonult. A háború vége után, 1945 júniusában érkezett haza családjához.

Visszatérve életútjához: 1930-ban felvételt nyert a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol 1935. január 23-án kapott oklevelet természetrajz–vegytan szakos tanárként. Még ugyanebben az évben június 27-én doktori oklevelet szerzett. Munkájában a Hárshegyi homokkő geológiájával foglalkozott. Fő tárgya a geológia, melléktárgyai a mineralogia és a kémia voltak. Már ekkor közel került későbbi szakterületéhez.

1935–37 között Orosházán a születőben lévő evangélikus gimnáziumban helyezkedett el, kémia–természetrajz szakos tanárként. Kémiai laboratóriumi gyakorlatokat vezetett, és megszervezte a külső terepgyakorlatokat is. Ekkor jelent meg az első talajtani témájú munkája: *Orosháza talaja* címmel az Orosházi Szépműves Céh Évkönyvében. Már ebben az írásában is megfigyelhető a tudományos igényesség, a gyakorlati problémákra való érzékenység, a rendkívül szemléletes stílus, amely egész további életét és munkásságát jellemezte. Szenvédélyes hangon kérdi „Érthetetlen, hogy egy ilyen jó gabonatermő vidéken, mint Orosháza, minden mezőgazdasági problémával többet foglalkozik a gazdatársadalom, mint a talajtannal... Iskoláinkban a talajról úgyszólván semmit sem halunk. Még a szakirányú iskolák tanárai is panaszkodnak, hogy a talajtant a tantervek nagyon elhanyagolják.” Dolgozatában a szikesedő talajokat így jellemzi: „Ha nedves, az ember cipőjére ragad és azon egész papucsot alkot. Ha száraz, igen kemény. Ha állt rajta a víz és utána hirtelen kiszáradt, hatszögletű repedések láthatók rajta.” Ezzel a közvetlen hanggal akarta elérni, hogy „fogjuk fél közérdeknek Orosháza talajviszonyainak tudományos kutatását”.

A nyári időszakokat is aktív munkával töltötte. 1935 és 36 nyarán a British Múzeum külső gyűjtője volt. Ezt a munkát 1936-ban már feleségével együtt – 1936-ban nőült – végezte. 1937 nyarán az EUROGASCO olajkutató fúrógeológusát helyettesítette Szárföld, Lispe területén.

1937-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Mauritz Béla professzor által vezetett ásvány- és Kőzettani Tanszékére került tanársegédnek. Igen aktívan vett részt az oktatási feladatok ellátásában: egy éven át helyettesítette egy külföldi tanulmányúton tartózkodó adjunktus kollégáját és fél évig beteg tanszékvezetője összes előadását.

1941 augusztusában Keszthelyre került a Gazdasági Akadémia Talajtani Laboratóriumának vezetőjeként. 1942-re a laboratóriumot átszervezte Talajtani Tanszékké, ebben az évben nevezték ki intézeti tanárrá.

1942-ben a Magyar Királyi Földtani Intézet térképező munkatársaként Kőszeg és Szombathely térségének talajtérképezési munkáiban vett részt.

1947-ben publikációi, dolgozatai, könyvei alapján egyetemi magántanári címet kapott Budapesten, ettől kezdve rendszeresen járt fel előadásokat tartani.

Egyéniségére jellemzően igen széles körű aktivitás jellemezte tevékenységét ebben az időszakban is. Munkáján kívül – amit mindig nagy odaadással végzett – külön feladatokat is vállalt: Gyenesdiáson az Evangélikus Népfőiskolán a talajtan, talajművelés, tájmelióráció tantárgyak oktatója volt, kollégái: felesége (számтан, fizika, kémia), Kulin Sándor (üzemszervezés, faluszervezés), Manninger Gusztáv Adolf (növényélettан, növényvédelem), Láng Géza (növénytermesztés) voltak. 1946-ig két évet hallgatott Sopronban evangélikus teológiát. A papi vizsgákat ugyan nem tette le, de a további életében is meghatározó volt az egyházi tevékenysége. 1958-tól az Északi Evangélikus Egyházkerület felügyelője volt, 1973-tól egészen haláláig pedig a legmagasabb világi méltóságot, az Evangélikus Egyház Országos Felügyelője tisztségét töltötte be.

Visszatérve a keszthelyi évekhez: 1948-ban a Talajjavító Vállalat keszthelyi laboratóriumának vezetője lett. Már itt igen intenzíven foglalkozott a talajvédelem kérdéseivel.

1946-ban a Szántó Kovács János Népi Kollégiumban kollégiumi igazgató. Járási és egyetemi szakszervezeti titkár volt.

1949-ben megbízták a Budapesti Kertészeti Kar Talajtani Tanszékének a vezetésével, erről – utolsó önéletrajzában – Fekete Professor így írt: „Ballenegger Róbert nyugdíjas professzorként még három hónapig a kertészeti tanszéken maradt és Feketének nagyon sokat segített a kertészeti vonatkozásokban...” „Fekete az áthelyezést azért sajnálta, mert a keszthelyi tanszéken Talajjavító Vállalat laboratóriuma is működött. Így Fekete közvetlenül érintkezésbe lépett a gyakorlati élet talajtani problémáival és gépkocsit is rendelkezésére bocsátottak, a hozzátartozó nagyüzemek talajfelvételezésére. Ez a laboratórium Keszthelyen maradt.” Ebből a néhány mondatából is kitűnik, milyen fontosnak tartotta a kapcsolatot a gyakorlati élettel. Az ott felmerülő problémák tudományos megoldásait azonnal, széles körben adta tovább. Sok ismeretterjesztő előadást tartott, sokat publikált tudományos ismeretterjesztő folyóiratokban, fontos volt számára, hogy az eredmények eljussanak azokhoz, akik felhasználhatják őket.

1950-ben nevezték ki egyetemi tanárrá, 1952-ben megkapta a mezőgazdasági tudomány kandidátusa címet.

Kertészek generációi hallgatták élvezettel előadásait a geológia, talajtan, agrokémia és az ehhez kapcsolódó tárgyakból. Ragyogó előadó volt. Szeretett előadá-

sokat tartani, a hallgatóság is élvezte érthető, a figyelmet mindig ébren tartani tudó stílusát. Nagyszerűen, közérthetően magyarázott. Érezhető volt, hogy tudását meg akarja osztani, át akarja adni kollégáinak és a hallgatóknak egyaránt. Igen művelt volt, sokat olvasott. Tőle nemcsak a szigorúan értelmezett szakmai kérdésekben, hanem az élet szinte minden területén tanulni lehetett. Sokat utazott a világra nyitottan és biztos nyelvtudással, így azokból az élményeiből is mindenki gazdagodott. A zenét nagyon szerette, jól zongorázott.

Aktívan vett részt a Kertészeti Főiskola, majd az Egyetem életében, volt dékán (1950–51-ben), volt főiskolai igazgatóhelyettes (1957–60).

Igen aktívan tevékenykedett a szakmai közéletben. Rendkívül sok tudományos társaság tagja volt; tisztségei közül talán néhány fontosabbat kiemelve: a Talajtani Társaság alelnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt, ugyancsak elnöke, majd később választmányi tagja volt a Meteorológiai Társaságnak, alelnöke volt a Magyar Agrártudományi Egyesületnek, tagja a MTESZ Elnökségének, 1955-től tagja a Nemzetközi Talajtani Társaságnak is.

1976-ig – nyugalomba vonulásáig – a Kertészeti ill. később a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Talajtani Tanszékének vezetője volt, ahol még nyugdíjasan is aktívan dolgozott. 1985-ben így fogalmazott: „74. életévemben már az autózás és a közlekedés is terhére van, mert messze lakik. Ezért bizonyos mértékig visszavonul eddigi munkájától”.

Tudományos tevékenységét több nyelven megjelent, mintegy 300 közlemény fémjelzi, melyből 21 a könyv, a tankönyv, illetve a könyvrészlet. Sokat publikált tudományos ismeretterjesztő cikkeket, többek közt a Szabad Föld, az Élet és Tudomány, a Kertészet és Szőlészet hasábjain.

Pályájának kezdetén (1935–1943) tudományos tevékenységének középpontjában a geológiával, ásványtannal, a talajképző kőzetekkel kapcsolatos vizsgálatok álltak. Ekkor írta dolgozatát a Hárshelyi homokkő geológiájáról és Orosháza talajairól. Foglalkozott az andezit, bazalt kőzetek keletkezésével, jellemzésével. 1943–48 között több tankönyv megírásában vett részt. A litoszféra tanulmányozásán kívül a trágyázás témakörével is foglalkozott.

1949 és 1953 között megjelent cikkeiben behatóan foglalkozott Viljamsz elméletével, munkásságával, talajtani rendszerével, az agrotechnikai tényezők talajra gyakorolt hatásával. 1950-ben a Kert és Szőlő című folyóiratban megjelenő cikkében a kiemelések a következők voltak: „Mindent a maga helyén, a gépies alkalmazás nem jár sikerrel soha, Viljamsz tanítása nem dogma, hanem irányelv”, és megpróbálta kiemelni a szakmailag helytálló, a gyakorlatban is megvalósítható eredményeket. A füves vetésforgó hatása a talajszerkezetre, a kedvező vízgazdálkodási tulajdonságok kialakulására már az erózió, a talajvédelem, a talajjavítás témakörét jelentette, mellyel Fekete professzor egy életre elkötelezte magát.

1954-ben Egerszegi Sándor, Göncz Árpád és Mattyasovsky Jenő társszerzők-

kel jelent meg cikke a Hazai komplex talajvédelem kérdései címmel a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyvében (18. szám 139–168). A dolgozatban a mai napig érvényes megállapításokat tette: „Az eróziós károk főforrása hazánk valamennyi erózióknak kitett területen a kisparaszti földeken a lejtésirányú nadrágszjiparcellás földhasználat, szocialista nagyüzemeink területén a talajvédelem szempontjainak figyelembevétele nélkül végrehajtott tagosítás és táblásítás, mely a táblák kiképzésével nem biztosította a lejtésiránnyal keresztben végezhető gépi munka lehetőségét, a művelési ágak elhatárolásánál nem igazodott a domborzathoz. Ahol lehetséges lett volna, ott sem hajtották végre a rétegvonalas művelés talajvédelmet biztosító elemi rendszabályait.” A homoktalajok javításának kérdései is foglalkoztatták, az aljtrágyázás hatásának vizsgálatát különösen a különböző kertészeti kultúrák esetében (zöldség, gyümölcs) tanulmányozta.

Az eróziós károk csökkentésére igen sokirányú kísérletet végzett, ezen a területen különösen a gyümölcsösökben ért el jó eredményeket. A kertészeti növények termesztésekor jelentkező speciális talajtani-agrokémiai kérdések megoldásával kiemelten foglalkozott. A zöldségesek, gyümölcsösök, szőlők trágyázási irányelveinek kidolgozásában is aktívan részt vett. Közleményeit társszerzőkkel jelentette meg. Sokat dolgozott együtt Tóth Andrással, Tóthné dr. Surányi Klárával, Király Mihállyal és Zsoldos Lászlóval, életének utolsó időszakában Szabó Lajossal.

Munkásságát sok kitüntetéssel és jutalommal ismerték el, de talán a legértékesebbnek azt tartaná, hogy ilyen sokan és ennyire jó szívvel, munkásságát továbbfolytatva emlékeznek rá.

Bakó József és az orosházi tanyavilág

*A puszta még minket is túlél:
A szeretet a pusztát is*

ELEK LÁSZLÓ

A fenti figyelemztető sorokat Bakó József írta az *Orosházi Szépmíves Céh* kiadásában 1937-ben megjelent *Sír a puszta* című versfüzete dedikációjaként a monori tanyavilág nemrég elhunyt lokálpatriotájának: *erdős Tóth Sándornak*. Ékes bizonyágtétel ez arról, hogy a „buggyos, réklis szép Dunántúlról” jött, s annak élményvilágát és emberpróbáit feledni és megtagadni nem tudó, költői lelkületű néptanító hamar kiismerte az alföldi pusztaság sajátos morális törvényeit és uralkodó szellemét, s azonosulni is tudott velük.

Élete íratlan regény – világnézeti dráma –, ahogy *Jankovich Ferenc* jellemezte, – a keserűség és a szenvedés végtelen sora. De a céltudatos kitartás és a nemes akarat diadala is. „Eszményekben élő” ritka ember, akinek volt hite és erkölcsi ereje ahhoz, hogy dacolni merjen környezete évszázados beidegzettsége, társadalmi előítélete, szokásai ellen, hogy végül minden csalódása ellenére csendes és józan tudatossággal képviselje a szegények ügyét.

Sohasem törleszkedett a hatalom embereihez. Körükben nem tudott feloldódni. Riasztóan döbbenetes élményeit és tapasztalatait csalhatatlan iránytűként hasznosítva, a rideg magyar valóságot tette élete archimedesi pontjává; gyökereivel mindig a szegénység, örökös éhség illyési világába kapaszkodott. Gazdag erőforrás, kimeríthetetlen kincsbánya volt ez egyszerre. Belőle merített hitet és megcáfolhatatlan érveket ahhoz az öntudatosító, népnevelő harchoz, amelyben szánnivaló sorstársait – akár *Petőfi* Szilvesztere – egy tisztultabb, emberibb jövő igézetében jogaikra és kötelességeikre tanította.

Egyéni élete és sorsa *József Attila* ars poetikának is beillő tételét igazolja:

*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fujni.*

Ha ebből a nézőpontból vesszük: Bakó a sors igazi kiszemeltje, jegyes-csilagos katonája volt. Súlyos fájdalmakkal és alig elviselhető terhekkkel edzette lelkét keménnyé az élet. Két éves volt mindössze, amikor elvesztette apját, s ettől kezdve özvegy édesanyja – az évi 4–5 szülést levezető kislelki bába – aggódó és féltő, nemegyszer már-már terhes szeretete őrködött felette.

Rövid ideig tartó önfeledten vidám gyermekkorának hamar véget vetett a játék szeszélye. Egy téli délutáni „fakorcsolyázás” közben végzetes baj érte – elesett, és éveken át makacsul gennyesedő sebétől és kízó csípőízületi fájdalmaitól nehezen tudták megszabadítani az eleinte téves gyógymódot alkalmazó kórházi orvosok és a mindentudó javasasszonyok, ügyeskező gyógykovácsok, akikhez a falu bölcseinek tanácsára a gyermekéért mindenre kész édesanya sorról-sorra vitte. Végül megbénult, és örök életére sánta lett.

*Mily különös!
A korcsolyázás másnak örömet kínál.
Nekem a jégtükör fájdalmat mutatott,
és életem miatta lett mankós és sivár –*

vonta le évek múltán a kegyetlen élmény szomorú tanulságait.

Valóban ezzel kezdődött élete nagy kálváriája. Nem volt könnyű megszokni és együtt élni a másodrendűvé degradáló bajjal, elviselni az egészséges pajtasok gúnyolódásait, az ipari pályára (cipészinas lett) kényszerült bicebóca zsellérivadékkal szemben éreztetett oktalan felsőbbrendűséget, a jámbor, tapasztalatlan kisinás folytonos megalázását, az öregebb társak és segédek alattomos kétszínűségét és rakoncátlan „embernevelő” gonoszkodásait, majd szakmai féltékenységet, melyek élete hajóját gyakran zátonyra vitték.

Életregénye: a *Följebb a kaptafánál* szerint a kislelki közösség őszinte, természetes élet- és magatartásformája általában vesztésként került ki ezekből a kisvárosi suhancok pajkos rafináltságával vívott kisstíli harcokból. Régimódi – generációról generációra hagyományozott – megalázó, gúnyolódó szertartások, egyenjogúsító, eszményromboló beavatások szenvedő figurája lett, akár többi hasonló utat járó társa, akikben még kisebb volt az ellenállás, mint benne. Ő szerencsére konok következetességgel bízott önmagában és szépséges álmában – nagyobb feladatok ellátására hivatott tehetségében.

Hiába készített hibátlan vizsgamunkát, és szerzett jó eredményű segédlevelet,

hiába tökéletesítette lankadatlan szorgalommal szakmai tudását jónevű városi (Kőszeg, Szombathely, Pest) mesterek műhelyeiben, hiába váltott magának szülőfalujában: Nemescsón iparendélyt, egyre csak azt érezte, vágyait nem elégíti ki a kisalusi iparosélet. El kell hagynia a szakmát. Más célok foglalkoztatták elméjét, pedig tudott gyönyörködni a csinos és lelkiismeretes gondos munkában, és buzgón kutatta a szép lábbelikészítés titkát, hogy versenyképes legyen a szakma legjobbjaival; ne maradjon kisalusi foltozóvarga.

Érezte: nem nő hivatássá benne a mesterség: a kevés gondolkodást igénylő, szokványos javítómunka. Tekintete tágabb horizontot ölel át a 60–70 házból álló, mindössze 300 lelkes Vas megyei kisközség 1282 holdas határánál. Túllát a vedlett falú, kopott zsellérházak üres udvarain. Másra predestinálta a benne munkáló, szabadulásra váró tehetség és erkölcsi erő, holott lázas útkeresése és emberi tisztaságba vetett hite jócskán kicsorbult már. Egyik inastársának hitványsága és hamis vádja alapján őt – a szervezett munkást – tette felelőssé a tekintélyében és emberségében megalázott, mélyen megsértett földesúr a Tanácsköztársaság idején felbomlott rendért (értsd: sajátmagának az egyházközségi felügyelői tisztségéből történt látványos „felmentéséért”), s 216 napos börtönnel sújtatta. A szülőföldjére különféle okokból ritka időközönként hazajáró, újabb és újabb gazdát kereső inaslegény, majd a kis településen műhelyt nyitó ifjú száználmas áldozata lett a zsellérfalunak. Lakói nem becsülték sokra. Gyakori városjárását ellenséges szemmel nézték; magasabb, emberibb élet utáni vágyakozását, nemes szenvedélyét értelmetlen hóbortnak minősítették. Azzal vádolták: úr akar lenni, és lenézi őket: a sorsukat egykedvű közönnyel, fád beletörődéssel hordozó tehetetlen és fantáziátlan zselléreket. Akkor is értetlenül viseltettek vele szemben, amikor a szombathelyi haladó értelmiség – elsősorban a költői képességeit feismerő és okosan fejlesztő *Várady Imre* – pártját fogta, s verseinek egyikét-másikat a helyi lapban közreadta. Még az anyja is ellene volt. Ridegen elutasította, amikor a szombathelyi kultúrpalotában rendezett költői bemutatkozására hívta. Tiltakozó szava élesen vágott: „Elég volt nekem a dutyiba kosztot hordani!”

Benne volt ebben minden. Az esetleges sikert követő szokványos bukás, a már-már elfogadható szűkös megélhetés lehetőségeinek esztelen elherdálása a világgazdasági válság küszöbén, az új, eddig teljesen ismeretlen életcél és életpálya várhatóan sok pofonnal járó lélekölő küzdelme: – az újabb megalázás réme és a lázári sors védelme.

Anyja és fia szívzaggató küzdelmet vívtak egymással, valahányszor Bakót kultúrszomja Szombathelyre hajtotta. Ilyenkor napokig nem beszéltek; csak forrt bennük a korosztályi szemléleti ellentétből is táplálkozó ellenséges indulat. Pedig szerették egymást, s a maguk módján mindketten jót akartak. Csak úgy sísteregtek a szavak:

„Megérik-e azok a *vacakok*, amiket irkálasz? ... Nem öleg gyalázatot hoztál már

a fejemre?! Mindenki miattad szidott, átkozott! Megint azt akarod? Dolgozz, mint más rendes mesterember!” – szakadt föl az anyai keserűség zsilipje. Végül egy „hajnali párbajban” majdnem végleges lett a kenyértörés: „Anyám fölkapta a kenyérvágó kést, és felém emelte. A szemében ezer fúria. Arca elborult. A nyelve akadozva sziszegte:

- Inkább megöllek!
- Édesanyám!...
- Ne mondj anyádnak!
- Megőrült?
- Meg!

Láttam, a harag iszapja elborította az esztét. Megragadtam sovány kezeszárát. Másikkal a csuklóját, és kicsavartam kezéből a kést. Riasztóan koppant le asztalunkra az öregkés. A szemünk vicsorogva marta egymást.

Tehetlenségében még rúgni próbált, de a székre hullva, csak átkozódni tudott”.

Döbbenetes, feledhetetlen élmény! Nem csoda, hogy emléke sírjáig elkísérte. Még versbe is kíváncozott. Érdemes felidézni ezt a variánst is. Sok tanulsággal jár. Íme:

*Anyám keze fogta a kést. Féltn,
dühhel lihegte: Ne törjek feljebb,
maradjak cégtáblás májszter úrnak
biztosan, békén, lábbelik mellett.*

*Ahogy csökkent kívül a sötétség,
úgy riadt föl anyámban a falu;
de énbennem se volt az indulás
megalkuvóbb, sőt vadabb viharú.*

*Hörögve viaskodtam az anyámmal,
nehogy a vén kenyérszelő penge
makacsul feltörő életemet
és a megkívánt utat eltemesse.*

*Dulakodás közt a gyilkos kést
az anyai kézről kitéptem akkor,
s elrohantam két szemtől kísértén,
belepve hótól és iszonyattól.*

Már az első olvasat meggyőző arról, hogy itt a mondanivalón: a nyers valóság szépítés nélküli, őszinte megvallásán van a hangsúly. Azzal hat igazán. Alig több,

mint egyszerű eseményközlés. Szinte nincs is különbség a prózai és a verses változat között! Ugyanakkor az is kitetszik: írója ember a talpán! Tudja, mit akar, s azt is, mi teszi költőivé mondandóját. Ügyesen bánik a kínálkozó lehetőségekkel; van kellő megjelenítő – atmoszféra teremtő ereje, sőt még szerkeszteni is tud. Képeiből, versmondataiból hiteles hangulat, valós érzelm, izzó szenvedély tüzel. Szeretet és elhivatottság-érzet heves-indulatos kettőssége. Magasfokú humanizmus és önvédelem. Költője nem szereti a felesleges szavakat. Csak annyit mond, amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az ábrázolt helyzet tömör, kétségbevonhatatlan igazságként hasson. Nincsenek sallangjai; képeit nem nehezítik felesleges tirádák, andalító-kábító szómágiák és képzuhatagok. Szerény és mértéktartó; természetes és egyszerű. Nincsenek sajátos versformái, egyéni ritmusai, sőt nemegyszer még vét is a verszene ellen. Joggal állapította meg *Simon István*: „... nem a verset, inkább a mondanivalóját szerkesztette.”

Egyéni ízlése és hézagos esztétikai kultúrája elsősorban a gondolatok színesebb és érzékletesebb megfogalmazására, a tiszta, egyértelmű önkifejezésre tette alkalmazhatóvá. Arra, hogy szomorú élményekben bővelkedő nyugtalan életének emlékeztető tényeit, személyes tapasztalatait dokumentumértékű hitelességgel örökítse meg. A világosság költője volt, nem a tört fényé, a homályé. Kielégítette a valóság pontos megörökítése, nem foglalkoztatta, nem izgatta túlságosan a lélek reakciója: a jelenségek-események által kiváltott hangulatok-benyomások sokszínű tükröztetése. Számára az eseményábrázolás igazságtartalma és hűsége volt az alapvető kritérium, nem a megfogalmazás – a *hogyan* artisztikuma.

Művészi konzervativizmus volt ez a javából. Lírai realizmus, amelyet az *Adyn* és a nyugatosok formalista költészetén nevelkedett vájtfulú versbarátok ósdinak és túlhaladottnak tarthattak, de amelyek a népiesek valóságfelfedező és feltáró munkássága tisztas helyet és rangot követelt. Joggal tartott elismerésre számot Bakó is, ki mindig azt írta, amit átélt és amit érzett, s magabiztos hittel, kitartóan rótt egymás alá a sorokká dagadó képeket, és formálta verssé, zárt verstani egységekké a logikailag és hangulatilag homogénnak érzett gondolatsorokat.

Nem tudni, készített-e vázlatokat élete nagy fordulópontjairól. Nem állnak rendelkezésünkre olyan kísérletek, olyan variánsok, melyekből az egyes élmények és jelenségek jelenéssé érésének útjára és módjára következtetni tudnánk. Monori élményekkel gazdagon átszőtt regényében, a *Kapaszkodók*ban ugyanis arra figyelmeztet: „Jó a gondolatokat mindjárt felöltöztetni, mert holnap már más ruhát akarnak, másképpen jelentkeznek és nincs meg az a forró varázsuk, amit a rögtönzés ad. A visszaemlékezés már hideg és józan”. Márpedig a *Hajnali párbaj*-t is jóval a szívszorító élmény után szedte versbe és adta közre.

Sokáig úgy tűnt, anyjának jobb a valóságérzéke. Szilaj összeütközésük végére újra a kilátástalan nyomor ütött fekete pecsétet. Csak a kitartó, magabiztos hit és a férfiónézet tartotta vissza attól, hogy szégyenszemre ne menjen vissza a Vas

megyei kicsiny falucskába. Nem segített rajta a szombathelyi pártfogók *Szávai Gyulához és Rákosi Jenőhöz küldött ajánlólevele*. Az első – az Iparbank titkára – hidegen elutasította: „Keressen helyet a mesterségében”, a *Budapesti Hírlap* ősz „fejedelme” pedig akkor zárkózott el támogatásától, amikor megtudta, tetszenek neki *Ady* versei. Ekkor „fölugrott, mint akibe a kígyó csíp. Szemét elzordította, segítségre nyújtott kezét visszarántotta. A forgalmiadó-könyvet, melybe verseimet irogattam, ölembe lökte: „Én nem tudok segíteni az elhelyezkedésében” – sziszegte. Ő meg napokig futkoshatott munkahely után. Végül sógorának, a Szent László kórház portásának a segítségével a járványkórház betegkísérője lett.

Korai halállal eljegyzett súlyos betegeket és halottakat szállított – olykor, ha gyors segítségre szoruló kisgyermekéről volt szó, karjai közt cipelt – a kórház területén a felvételi iroda és a járványosztály, illetve a „Sátán kertjének” titulált, elkülönített rész és a hullaház között. De tehetett-e mást? „Kint munkanélküliség vicсорog, bent legalább egy poloskával tömött nyugvóhely s egy falat kenyér megvált a napi éhezéstől” – emlékezett vissza regényében élete mélypontjának kétségbeejtő nyomorára és kilátástalanságára.

Nem férhet hozzá kétség: a járványkórház végtlenül szomorú munkahely, valószínűs siralomház volt. Arra döbbsentette rá, nem a nyomor lélekölő lápvilágát hagyta ott Nemescsón, hanem a „békés álmat”. Arra buzdította: ha teheti, hanyatt-homlok meneküljön onnan; az már a végállomás. Egyedül a halálra éhezett, ijesztő csont-bőr-embereknek lehet a menedéke és pisla reménye. A magatehetetlen minden-mindegy éhezőké, akik megváltásként fogadják, ha a felvételi irodán valamelyik orvos megkönyörül rajtuk, és pár napra befekteti őket a járványbetegek közé. A munkatársai? Eltorzult lelkek, cinikus hullamosók és öltöztetők, szolgálknak beprotezsált züllött, munkakerülő földbirtokos-ivadékok, másokat kiszipolyozó lumpenek. Ilynek körében lett ő „vakok között látóember”.

Ismerősei megborzongtak, amikor „fővárosi karrierjéről” értesültek. „Szolgának mész, mikor itt a sok munka!? – pirongatta anyja is, amikor a ruhájáért hazament. „Más ember menekül a járványosoktól, te odamész szolgának? – lázadt és ágált benne az egészségügyi dolgozó. „Biztos kenyér mellől a bizonytalanságba!” – hüledezett a féltő anyai szív. „Jól van! Eridj! Hadd itt a vén anyádat! . . . a bábáságból is kiesek lassan! A fiam is itthágy . . . Ha én ezt tudom! Jobb lett volna megfojtani apró korodban!” – sopánkodott és dohogott tehetetlenül mellette zaklatott idegekkel.

Kilátástalanabb helyzetbe aligha kerülhetett volna. Maga a *József Attila-i* pokol mélye volt ez, s ami még elszomorítóbb – sokan ezt a munkalehetőséget is irigyelték tőle. Az élet kegyeltjének és pártfogoltjának tartották.

Szerencsére az élet útjai kifürkészhetetlenek. Most egy értő versolvasó – a jószívű és segítőkész „felvételes kisasszony” állt mellé, aki csalhatatlan érzéssel felismervén határozott költői vénáját, rokoni és baráti körének segítségével

riporterekkel és szerkesztőkkel hozta össze. Pár nap múlva az egyik fővárosi lapban már lelkes cikk jelent meg róla, az őstehetségről, aki méltatlan körülmények között, küszködve tartja fenn magát. A cikk nemcsak társainak alattomos gonoszkodása ellen védte meg, hanem elindította az intézményes művelődés útján is. Korengedménnyel beiratkozhatott egy közeli polgári iskolába, majd annak sikeres elvégzése után *Kapy Béla* evangélikus püspök támogatásával – rövid ideig tartó „Wagner-gimnáziumi nevelőtanárság” után a soproni tanítóképző diákja lett, s ott a verseit megismerő miniszter kivételes engedélyével 3 év alatt tanítói képesítést szerzett.

Járványkórházi státusának emlékét egy az anyja hivatására is utaló, megejtően szép versben örökítette meg. Ez a *Két pillér közt*; a kezdet és a vég szolgálatának – a bábaasszony és a hullamosó végletes ellentétének konkrét képekre alapozott, objektív hangvételi párhuzama. Olyan tiszta, olyan hiteles ez az *Orosházi Szépművéses Céh* kiadásában közölt vers is, akár a már idézett *Hajnali párbaj*. Figyeljük csak!

*Édesanyám gólya-néni volt.
A testnek koszorús kapuja
Előtt szelid örként vigyázott.
Én meg hullamosó lettem.
Akit anyám elindított, annál
Én tettem végső tisztaságot.
Ő sokszor meglóbálgatta, és
Rája paskolt a kedvetlenre,
És kinyitotta a szemeket.
Én lefogtam a gyűrt pillákat,
Örök vigyázzba állítottam,
És a fülébe súgtam: mehet.*

*Pillérek voltunk. Miközöttünk
Dagadt meg és apadt az élet,
S láttuk, hol vannak az örvények.
Bár az „első” és „utolsó” jajok
Lemostak rólunk minden mesét,
A látottakat úgy őrizzük,
Mint híd a hullámok énekét.*

Nos, ez is dísztelen kopár stílusú, tömör megfogalmazású vers. Nincs egyetlen felesleges szava. Mondanivalója kerek egész; arányos tagolású és pontos. Képeit egészséges léletszeretet és erős humanizmus fűti. Jelképe igazi telitalálat; nem gyöngíti jottányi képzavar sem. A két pillér – a bábaasszony és a hullamosó alakja

– akaratlanul is megnő; ők az élet nélkülözhetetlen szertartásmesterei, egymás munkáját reálisan értékelő, avatott „főpapjai” – az alfa és az ómega. A vers dalamtalan hangja külön érték – a gondolat fontosságát és elsőrendűségét preferálja. Hamisítatlan Bakó-vers. Eszköztelenségével az értelemhez és a szívhez szól: a mesterien kezelt mondanivaló vált ki most is erős emóciókat bennünk.

Első tanítói állása a Somogy megyei lankás-dombos Tab két tanerős evangélikus iskolája volt, ahol is egy sorkatonai szolgálatot teljesítő kollégát helyettesített. Nem várhatta tehát, hogy jó munkája elismerésül a tanév végén visszatartják. Ennek ellenére a pályakezdők lobogó hitével s egy hosszú kínkeserves küszködés után nagysokára célba ért férfi egészséges önérzetével és tanítói hivatás iránti szelíd alázatával végezte oktató-nevelő munkáját. Fáradhatatlan és szorgalmas volt; szerette tanítványait. Felettesei is becsülték kitartó munkafegyelméért és példás lelkiismeretességéért. A társadalmi ranglétrán kétség kívül „följebb” emelkedett a kaptafánál – 34 évesen „a nemzet napszámosa” lett. Segédtanító.

Örök mementóként – tőle szokatlan, kissé patetikus hangon – már a soproni preparandián összegezte magának az eszményi tanító kötelmeit, a követendő erkölcsi ideált és gesztusokat. Verse kissé szólamszerű még – nélkülözi a gyakorlati munka igazolását. Mintha csak a képzőben hallott ismerveket, szakmai irányelveket és tudnivalókat igyekezett volna versbe préselni:

Ne feledd el!

*Ha majd azt mondják egyszer: Taníts!
Egy sárból vert, dugott faluban –
Terád támaszkodik majd minden,
De te nem támaszkodhatol senkire.*

.....
.....

*Te léssz a vágyak csúcsa, melyet áhít a kicsiny,
De az élet törvénye is te léssz, ha megfojt a sár,
Mert a holtakat is kíséred kell,
És az asszonyok is téged vágnak,
Még lázadó karral is átfog a falud,
De néked visszaölelned nem szabad,
Ott te léssz a minden, te léssz a semmi,
És semmis voltodban te léssz az örök,
Ha csak egyet is lépett a falu utánad!*

Tab, ahol az állástalan diplomások és nyomorenyhíthó akciók zord időszakában menedéket kapott, formás és eleven Balaton-közeli község volt; egy kisebb föld-

rajzi egység ipari, kereskedelmi, közigazgatási centruma. Jelentős értelmiségi bázissal rendelkező település: járásbírók, szolgabírák, papok, orvosok-körorvosok, ügyvédek, közjegyzők, adóhivatali tisztviselők, telekkönyvvezetők, körjegyzőségi dolgozók, banktisztviselők, kulturált kereskedők, sikeres ipari vállalkozók népes hada fémjelezte rangját. Nem „sárból vert, dugott falu”, ahol a tanító „a minden és a semmi”.

Bakó – ahogy az itt írt, majd a későbbi, első iskolájára és munkahelyére emlékező versei tanúsítják – nem lett az újfajta életvitel szálnalmas követője és rabszolgája. Nem igyekezett baráti kapcsolatokat kiépíteni a község vezetőivel. Nem tudni: józan tartózkodás, oktalan félelem vagy valamiféle belső tartás okozta-e, hogy eldobván a zsellérsors nyomorúságos gönceit, nem használta ki a beosztásával együtt járó, szinte kézenfekvő lehetőséget a vidéki értelmiség szellemének alaposabb megismerésére, új barátok szerzésére. Attól tartott, hogy körükben társatlan idegen lenne a maga lehangelő lázáros élménykincsével, hiszen a kezdőember félszegségével a „hivatalt is kényszerzubbonyként hordja” még magán, s reménytelen minden kísérlete az elfogadható, egészséges asszimilációra? Hiába *őrli-rágja a sok illemet*, mindenre csak „nem” a felelet.

Erős népi elkötelezettségével a somogyi kisemberek körében lelte fel azt a rokonszenves közeget, amelyben jól érezte magát. Az ő szemüvegükön át nézte a két tornyú és a két kéményű (*Somogy* című versében egy kisebb tégláégető kéményét is beleszámítva három), „százlépcsős” falu küzdelmét a gazdasági válsággal, és becsülte Somogyország „lázkodó honát – a fajtáját féltő végzetes magyar”: Koppány birodalmát, ahová azért vetette a sors, hogy újra „szítsa a vért s az ősi dacot”, és meggyőződjék róla, vajon az

. . . . . *alélt arcokon*
Fel tud-e gyűlni még a fájdalom,
Mikor a lázadók, a Koppányok
Keservét

dalba harsogja.

De harsogta-e vajon koppányi daccal? *Féja* politikai agitációjának tüzével és erejével kétségtelenül nem. Ő csak apró gyertyácskákat gyújtogatott jelzőlámpásoknak a valóság irtóztató sötétségében. Nincs bennük heves, indulatos vád. Talán nem is bízott szavainak forradalmasító erejében. Írt mégis. Látszólag politikamentes objektivitással, mintha *Illyés* valóságfeltáró buzgalmét és később megfogalmazott elvét („. . . növeli, ki elfödi a bajt”, s „ki szépen kimondja a rettenetet, azzal fel is oldja”) követte volna. Vagyis „csendes forradalmárként” szolgálta a „zajtalanul és félelmesen” érő időt.

A „cél-talan élet”, a „gonosz nincs” uralmának riasztó, figyelmeztető jegyeivel Bakó már a gazdasági krízis első éveiben Tabon megismerkedett. A valóság ápo-

rodott, „rothadó szagát” a frissítő balatoni szél sem tudta elfújni. Egy szívszorító találkozás a tanítás végeztével a tanterembe visszasettenkedő, padok alatt kenyérhulladékot kereső éhes gyermekkel, „ököllel vágta arcába” a keserű tény, a megcáfolhatatlan igazságot: hiábavaló és céltalan itt minden erőfeszítés – bármilyen verejtékes legyen is –: az otthon nyomora ellehetetleníti az iskolai nevelés örök eszményeit. Az élet szépsége és értelme csalóka mese csupán, ha éheznek a nép. Gyökértelen és ingatag, kiszikkadt ideák – a családi ház, a társadalmi környezet „egyetlen rideg szava”: nincs kenyér! elegendő, hogy menthetetlenül kudarca és halálra ítélje őket.

1931-ben három kéményének „temetős csendjével” és golgotás hangulatával (balon függ a remény, jobban a nincs, a középsőn haldoklik már az élet) búcsúzott tőle a vedlő, régi élénk színét és üde szellemi frissességét veszítő középdunántúli község. Hagyta, keresse máshol élete és rendeltetése értelmét. Így jutott át a Tiszántúlra, Orosháza tanyavilágába, az ún. monori határrész két tanerős, egy tantermes iskolájába, ahol a IV., V. és VI. osztályosok és az ismétlősök oktatását bízták rá.

Színes új világ, új típusú emberek fogadták itt: dolgos, célratörő parasztok. Szöges ellentétei azoknak, akiket szülőfalujában ismert. Ott – ahogy írja – „a lelkek tunyák, alusznak”, s a társak

*a merészeket gúnyos, hideg
szemmel lohasztják csüggedőre,*

itt vállalják az izzadáson, nehéz munkát, s „a rohanó élet útjából” nem állnak félre „pipás szemlélőnek”. Az előző évtizedek: a századforduló „csikasz dühe” dolgozik bennük; a „garasmentő mánia” és a „legendás koplalás” úgy megedzette, úgy rászabadította őket a vagyonszerzésre, „mintha valami évszázadok alatt fölhalmozódott irgalmatlan éhséget akartak volna megennyhíteni” (*Darvas: Egy parasztcsalád története*). Gondolkodók és földimádók – anyagiasak és vagyonszerzők. Rátartiak, kik az „asszonyukat is földdel mérik”. Büszke garral, mint uralkodó a várából tekint végig mindegyik a maga asztagjain; tekintélye és hatalma a „birtok” függvénye:

*Ahány holdja, annyi lépcső,
Százon fölül nincs már irgalom.
Gőg a trónja, onnan ítél.*

Monoron valójában az okosan irányított kisbirtok életrevalóságán ámult el Bakó. Más szóval: felismerte a belterjes gazdálkodás, a kisbirtok-kultúra változottságának a fölényét a nagybirtokkal szemben. *Féjához* hasonlóan benne látta az általános nyomorból való kilábalás lehetőségének egyik legbiztonságosabb

tényezőjét. Gyönyörködve szemlélte a „legnagyobb magyar falu” vallomások piacát: a „baromfihadseregek, tojáshegyek, gabonászsákok ezredeit” s a konyhakertészet remekeit. „A magyar föld élő múzeuma” lett számára is az orosházi piac, és kifogyhatatlan buzgó forrása az ésszerűen termelő tanyai kisgazdaság. Piaci napokon, városba menve egyenesen megittasult az eléje táruló festői látványtól, a lenyűgöző, erőt sugárzó paraszti demonstrációtól:

*Tíz kocsi, húsz kocsi, száz kocsi mind rohan.
Szépek a hajtók, s kik húzzák táncosan.
Parasztkevelység zsúfol meg minden kocsit
A küllőktől egész a pompás ostorig.
Reszket a lég is, mint csókleső kamasz,
Még az út is rövidebb, mert sejdül a tavasz.
Tíz kocsi, húsz kocsi, száz kocsi mind tele,
Ömlik a vidék vére, húsa, veleje.
Röfög, kottyog, gágog, pityeg, bög és nyerít,
Most viszik a tanyák örök zenészeit.
Mind hangol és próbál, hogy tudjon hangzani,
Mert jöttük jelzik a város tornyai.
Száz kocsi, kétszáz, tán vége se szakad?
Mintha nászra menne, minden csak kacag,
Csattog, gördül, harsog a szép kocsi-folyam,
A hajtók s a lovak versengnek boldogan.*

Ez a mámor nem holmi parasztromantika szülötte, hanem a valóságé. Bakó zuhatagos életének sötét élményvilága, zsellér-józansága, végtelen realitásérzéke s mindenekelőtt a tanyai árutermelő kisbirtokos szegényparaszti környezettel kiépített nyílt, őszinte kapcsolata is hevesen tiltakozna a hazug hangvétel és hurráhangulat ellen. A paraszti gondolkodás ugyanis mindig a konkrét valósághoz tapad, abba kapaszkodik, bármilyen változáson megy át az élet. Ezért nem téved sokat. Bakót is, aki önkéntesen vállalt külföldi vándorlásain – a nyári szünidőben többnyire gyalog járta végig fél Európát, és ki így sokféle emberrel kerülve személyes kapcsolatba, – jól megismerte a társadalom különböző rétegeinek természetrajzát, ez a racionális-reális életszemlélet védte meg az aránytévesztéstől. Költői látásmódján, jóllehet többen sorolták teljes joggal a népi írók eszmetársai közé (versei közt az *Adyt* dicsőítő, *Móricz Zsigmond*ot és *Szabó Lőrincet* búcsúztatók mellett *Sinka*, *Féja* és *Illyés* nevével és dedikációjával találkozunk), ezért nem hagyott semmi nyomot *Szabó Dezső* neoromantikus parasztimádata és „nehéz földalatti rázkódásokra figyelmes”, dühödt, lázadó expresszionizmusa. Verseiben, prózai írásaiban nincs semmi ködös tragikusság, sem nemzetféltő pesszimiz-

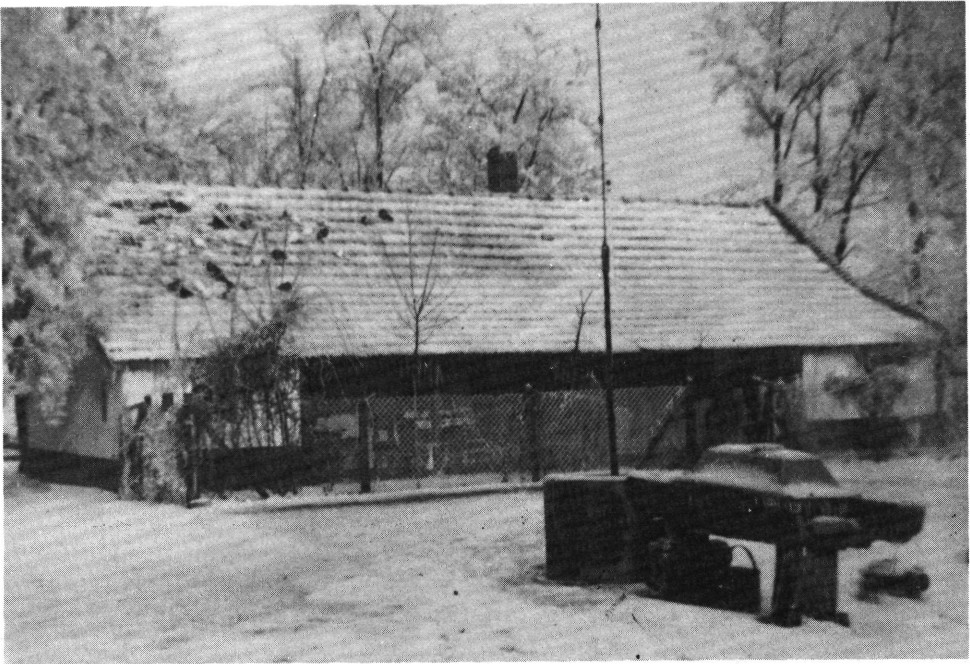
Bakó József az 1930-as évek végén (Bérci László felvétele)

Az Orosháza–Monoron működő tanyai iskola az 1940-es években (erdős Tóth Sándor felvétele)

Erdős Tóth Sándor tanyája tavasszal az 1960-as években (erdős Tóth Sándor felvétele)

Erdős Tóth Sándor tanyaudvara télen (erdős Tóth Sándor felv.)

mus. Parasztjai mégcsak véletlenül sem kérkednek nemzetfenntartó, hagyományvédő szerepükkel. Harcaikat kizárólag a pusztá létért, saját fennmaradásukért – az élet iratlan törvényének engedelmeskedve – vívják a nyomor és a kegyetlen, kérlelhetetlen természet ellen a gazdagodás ígázatában és reményében.

Bakó sohasem írt harci riadókat, politikai tézisverseket, mint *Csizmadia Sándor*. Azt sem várta, amit a „víg magvető, a pusztát taposó” fiatal *Darvas*, hogy tudniillik „kacagása ének lesz az új világok boldog emberének ajkán”, ha „teremtő dalát a régi bús világ másnak adja át”. Nem volt agitátor-költő. Dalai-ban nincs kirobbanó indulat, nincs vezércikkszerű politikus hangvétel, nincs nyílt osztályharcosság. A szegénységbe belenőtt és beleszokott ember józanságával valós helyzetképek: a kisparaszti zsellérélet fájó emlékei kelnek életre és fogannak vallomásos versekké lantján. Csupa személyes tapasztalat és élmény, szépités nélkül – közlő, kijelentő mondatokban.

Szokatlan hangnem ez, mert a tanyai tanító, ha költői vénával rendelkezett, mint *Simándi Béla* a közeli Aranyadalmán, óhatatlanul a politika felé sodródott. Nem tudott menekülni a paraszti világ gondjai elől. Iskolája szellemi központ – a folyamatos kapcsolattartás centruma; népművelési rendezvényeket, téli tanfolyamokat lebonyolító intézmény, könyvtára szabad művelődési bázis volt. Ő meg a tanyai családok „pennás embere”, írnok és tanácsadó egy személyben. Lakása – amennyiben békében akart élni önmagával, már csak ezért sem lehetett hideg elefántcsonttorony. Amikor aztán végleg letelepült és teljesen feloldódott (otthonra lelt) a tanyán, kellő érzelmi-szemléleti azonosulással a reá bízott kis közösség mindenese: hiteles szószólója, érdekvédő harcosa, hagyományvédő krónikása, életének, életmódjának, szokásainak megörökítője, szisztematikus rendszerezője lett.

Sokak szerint Bakó hamar megtalálta a közös hangot monori környezetével. Könnyen lehet, hiszen többnyire rokonlelkekre lelt itt. Őszinte és megbízható, adott szavukhoz ragaszkodó emberekre, kik rövid idő alatt benne is hasonló személységjegyeket: emberséget és egyenességet, meleg segítő szívet és természetes közvetlenséget ismertek fel. Tudták, megbízhatnak benne; szája „nem ereszt bohó pillangókat”. Állja a szavát; együtt érez velük és felelősséggel viseltetik sorsuk iránt, mint akinek a lelkét az étellel vívott ádáz harc formálta sziklakeménynyé. Az itt és most tudatával a jelenben élő költőként a való világ mozgástörvényeinek ismeretében értelmezi a jelenségeket, s a legszigorúbb realizmussal, túlzás nélkül, kérlelhetetlen valóságigénnyel fogalmazza meg élményeit. Nem a kompromisszumkereső, aktív író-politikusok eszével és indulatával, nem is az élesen fogalmazó zszurnaliszta szenvedélyével, hanem a külső cico-mát kerülő költő szívével, aki az élet „nyomortavából” sokkal többet merített, mintsem hogy túlozza a paraszti nyomorúságot. Ezért képes az egyediben, az esetlegesen az általánosat láttatni és kifejezni. Ezért van az, hogy bár látszólag

politikamentesen közelített a társadalmi léthez, mondanivalójával és szándékával, vitathatatlan konkrét igazságaival és tényfeltárásával mégis politikai célt szolgált. Nemcsak azt tudatosította tehát, hogy a sivárnak és mozdulatlanoknak tartott tanyavilág gazdag tárháza a költői témáknak, hanem azt is, hogy a tanyai pedagógus, az úgynevezett néptanító olyan elkötelezett híve és társa tud lenni a „kültelki” népnek, hogy még a bethleni konszolidáció sem tudja magához édesgetni és megszelídíteni – asszimilálni.

Bakó számára az irodalom olyan önkifejező eszköz volt, amellyel saját maga kínzó töprengéseinek, emberi fájdalmanak, konkrét érzéseinek, megörökítésre érdemes élményeinek, kevés szívvidító örömeinek adott hangot. Versei mégsem kimondott egyéni tudósítások. Mondandói sohasem öncélúak; mindenkor képesek társadalmi helyzetképekké dagadni és közösségeiké válni. A gondolat tiszta népi tartalma, kétségbevonhatatlan konok igazsága éltei őket. Az emberi hitvallás erejével hatnak. Ezért hitelesek és pontosak, akár a szociológusok rideg és szikár tényei és adatai. Csak nem a tudományos, hanem a művészi igazság törvényeinek engedelmeskednek.

Az alábbi vallomását emberi és költői hitvallásnak is elfogadhatnánk:

*Nem tudnék nevem mellé feküdni.
Hallanám, ahogy a betűk hörögnek,
És sírják: nem érdemel az tollat,
Akit minden fordulat megvehet,
És nem hallja, hogy a fordulónak
Rejtett gazdája markába heheg.*

Bakónak – egész irodalmi munkássága igazolja – volt bátorsága ahhoz, hogy élete nagy megpróbáltatásait nyílt-karakán őszinteséggel közreadja. Nem tudott óvatosan lapítani. Önmagát adta mindig, mint akinek nincs semmiféle rejtegetni valója, hiszen nemcsak rokonszenvezett, de mondhatni testestül-lelkestül – érzésre-gondolkodásra – azonosult környezetével.

A helyi visszaemlékezők (*erdős Tóth Sándor, Násztor György, Tóth György stb.*) Bakó gyors feloldódására vonatkozó szavainak éppen ezért lehet valamelyes – egy-egy adott alkalomra érvényes – valóságtartalma, jöllehet *Sinka István*-nak *A fekete bojtár vallomásaiban* olvasható pillanatképe arra mutat, hogy József Attila jogos óvatosságra intő „ne tékozzol bizalmadat”-elvé jócskán dolgozott benne.

Nézzük csak! Igen tanulságos, amit mond.

A Kecskemétről Szeged, Hódmezővásárhely érintésével kerékpárral hazafelé igyekvő költő „egy magányos útszéli tanyaforma épületben”: a tanyai iskolában lelt rá Bakóra, akit addig csak hírből ismert. Megismerkedésüket a következő-

képpen örökítette meg: „Egy fekete glottköpönyeges ember kék-mázos rossz fazékból csirkéket etetett a tornác véginél.

– Kit keres maga? – mordult rám.

– Bakó Józsefet!

– Én vagyok. Maga kicsoda?

– Sinka István.

– Sinka? Csakugyan! Ismerem a nevedet! De azt nem tudtam, hogy te ilyen csavargóféle vagy!

– Csavargó? Én? – Én nem vagyok csavargó.

– Hát jó, jó! – hökkent meg Bakó. Azír, ha már itt vagy, gyere be!

Egy pillanatig azon gondolkoztam, hogy jó lenne innen szó nélkül kifordulni a kapun, és karikázni tovább, hisz íme jó az idő, s ha elfáradok, az úton szunyadhatok egyet az árokban. Bakó észrevette tétovázásomat, csirkéit mentegetőzve ott hagyta. Megismerkedtünk. S mire az este vékony ködje rálebegett a tájra, a hűvös ember felmelegedett. Bizony e nélkül a melegség nélkül hideg lett volna a takaró alatt nála. Reggel, mikor előjöttek a tanyasi gyerekek az iskolába, elénekeltette velük a finn himnuszt, aztán elkísért egy darabon. Mikor már elköszöntünk, még utánam fordult, és azt mondta: Neked jó! Te szabad vagy! Látod, én így nem mernék élni! . . . Ne is add fel a szabadságodat soha!

Már jól eltávolodtam tőle, de még mindig azon gondolkoztam, hogy szegény rabbá lett ember, hát miért nem teszi magát szabaddá, hisz előtte a nagyvilág. Lám engem is írnoknak és altisztnek faragnának, de én inkább futok faragatlanul, bizonytalan útjain a világnak. Igen, mert én tudtam, hogy sokkal jobb, ha az embernek a teste rongyolódik, minthogyha a lélek fagy meg!”

Tudatosan vállaltuk a regényrészlet ilyen terjedelmes bemutatását, hiszen általa új vonással gazdagíthatjuk Bakó portréját. Nemcsak arról van itt szó, hogy *Sinkában*, a *Himnuszok Kelet kapujában* délkelet–alföldi költőjében természetesebb és közvetlenebb, bizalmat árasztóbb élmények és tapasztalatok éltek a föld gyermekeinek váratlan összetalálkozásáról, mint a Nyugat–Dunántúl lassan felmelegedő, zárkózottabb képviselőjében, hanem arról is, hogy milyen erős érzelmi szállal kötődött Bakó – a közösségi lélek – a szabadsághoz, az önálló, a pártoktól, intézményektől független, el nem kötelezett élethez.

Vérmérsékletük, jövőképük, parasztsorhoz kötődésük, költői képzelőerejük és eszköztáruk gazdagságát tekintve is könnyen felismerhető minőségi különbség van köztük. *Sinka* az alföldi nyomorgó, nincstelen parasztok, pásztorok és juhászok, béresek és cselédek kínját a saját bőrén érzékelte, gondjait töviről hegyire ismerte és belülről élte át nap mint nap. A költészetnek és a költőnek mágikus erőt tulajdonított, s a verset szülő rideg tényeket – azoknak másodlagos szerepet szánva – egy magasabb jelzőrendszer síkján emelte tiszta költészetté. Bakóban nem izzott ilyen hófokon a lelkében és tudatában elraktározott paraszti

élmény. Költői szókinccse konkrét, kifejezésmódja, képalkotásmódja a népi hiedelemvilág szellemétől idegen, képanyaga reálisabb és valóságosabb volt. Sinkában az egyetemes szépség felmutatásának a vágya és akarata elsúlytalanította a direkt társadalmi kritikát és légiesítette a tényeket, – Bakó a tényfeltáró és megörökítő líra reprezentánsa viszont bármennyire habzsolta is az élményeket, valójában csak *tanú* lehetett; nem élt benne annyira új közösségében, hogy teljesen egynek érezhesse magát vele. Ezért kissé kívülről és felülről nézte küzdelmét. Feltehetően amiatt kötődött erőteljesebben a valóságélelemekhez, és szánt nagyobb szerepet az objektív tárgyi igazságnak. Irodalmi műveiben – verseiben és prózai megnyilvánulásaiban – maguk a tények agitáltak, ő csak híven demonstrálta azokat. Nem hagyta, hogy megfinomodjanak; ragaszkodott dísztelen kopárságukhoz, akár *A holtak derese* sárrétudvari illetőségű parasztköltője, a reménytelenségbe szinte belerokkant *Nagy Imre*. Vagyis komor alaphangulatú valós helyzetképekben keltette életre az orosházi tanyavilágot, így tiltakozván a hivatalos Magyarország „napsütéses” beállítása ellen.

Otthonosan mozogtak mindketten a pusztán és a tanyák világában. Réálisan mérték fel és ítélték meg a napi események társadalmi súlyát és jelentőségét. *Sinka* – a fekete bojtár – szeme azonban mélyebbre ásott és messzebb látott. – Benne – minthogy hosszú évtizedeken át volt közvetlen élő kapcsolata a természettel, – erőteljesebb és egyetemesebb igénnyel jutott érvényre a táj szelleme – a genius loci: a parasztsors fájdalma és öröme. Zsigereiben hordta, idegeiben őrizte a pusztát és a népelet fantáziát élénkítő rejtelmét és ódon babonáit. Helyzetképei ezért lettek elvontságuk ellenére hitelesebbek és összetettebbek, tömörebbek, mégis többet mondanak és kifejezőbbek.

Úgy tűnik, a köztük lévő szemlélet- és habitusbeli különbségeket szokatlanul hamar közvetlenné – barátivá? – oldotta a költészet. Ez pedig óriási dolog, hiszen Bakó, ki *Sinka* tudósítása szerint a bemutatkozás után nyomban letegezte őt, mindennapos hívének – ahogy ő nevezte: népművelő munkatársának, *erdős Tóth Sándornak*, az orosházi múzeum irattárában elhelyezett levelezésük tanúsága szerint még 1956. karácsonyáig – feltehetően később sem – ajánlotta fel a tegező viszonyt, noha feleségével és gyermekével egy álló hónapon át élvezte szíves vendégbarátságát a Külső-monori tanyán.

Vajon mivel volt, mivel lehetett egyediségében is több a *Sinkával* folytatott, késő éjszakába nyúló beszélgetés? Azzal, hogy a magányos farkas szabadságát tudatosan vállaló rokonlélek költő friss gondolatisága, szemnyitogató, harcosszerű érvelése, eredeti ízü, gondolatébresztő töprengése új látásmódot és új távlatokat nyitott számára. Egyértelművé tette: nem lehet számára más út, csak a népiek útja. Okos és hathatós segítséget nem várhatni azoktól a hivatalos tényezőktől, kik a szegények gondját-baját talán „szívükre veszik”, vállukra venni azonban „nem bolondok”. Az újjászületés, a felemelkedés egyetlen és kizárólagos biztosí-

téka a népi összefogás; a szép jövő megformálásához pedig igenis van kellő szellemi és fizikai erő. Van elég emberanyag és munkáskéz. Több volt azzal is, hogy nem elégedett meg a helyzet tarthatatlanságának pusztá regisztrálásával, hanem azt várta a költőtől, hogy a népi egység, a paraszti összefogás szükségességének megalkuvást nem ismerő agitátora és propagálója legyen, „akár szirten, akár lápon, Dunántúlon vagy Biharban” éljen és tevékenykedjék is.

Ez volt a többlet. Erre következethetünk mind Bakó szabad élet után sóvárgó búcsúszavaiból, mind Sinkához írt verséből (*Nem igaz...*) Mintha csak az abba-hagyott gondolatokat folytatná, hívja segítségül itt saját érzéseit, és védi teóriáját a szegényparasztokban évszázadokon át munkáló, egymást védő spontán szerepetről, a generációs törvényről és emberségről:

..... táplálékot
Szerezni a törzsi fának!
Sziklát marni, vagy a sziket,
De a munka meg nem állhat.
Jaj nekünk, ha megtorpannánk!
És a gyökér nem keresne
Újabb eret, dúsabb tápot,
Hogy legyen a levelekbe
Harsogó zöld, piros virág,
Súlyos gyümölcs ....

Egyikőjük sem volt teoretikus alkat; a parasztsors tárgyhoz ragaszkodó, érzelmi felhangok, fellobbanások nélküli, adatszerűen pontos feltérképezését viszont szükségesnek tartották. Őket arra rendelte a sors, hogy a nagy igazságnak – a paraszti élet döbbenetes mélységeinek a szociológiai igazságot és a szépség humanizmusát ötvözve adjanak hangot. Nem élt bennük sem a historizált monográfikus szociológia szolgálatának, sem a jelen totalitárius ábrázolásának ösztönző tudata, mint *Darvasban*, ki Orosháza parasztságának horizontális és vertikális számvetésére, vagy mint *Simándi Bélában*, ki a közvetlen tanyavilág társadalmi-néprajzi elemzésére vállalkozott. (*Darvas: A legnagyobb magyar falu: Egy parasztszalád története*, illetve *Simándi: A mai pusztá.*) Tegyük hozzá mindjárt: megfelelő szakmai felkészültségük, előtanulmányuk, kellő rálátásuk sem volt ehhez, sőt vidéki elzártságuk sajátos körülményeik, életvitelük is akadályozta volna a szisztematikus munkát: a zavartalan adatgyűjtést, és az aprólékos, rendszerező feldolgozást. Helyesen tették tehát, hogy a valóság szépírói tükröztetését egyetlen pillanatra sem cserélték fel a szociográfia és a szociológia pozitivista adatokra alapozó szárazabb vizsgálódásával.

Nem sokkal Bakó Orosházára kerülése után már kiéleződtek azok a gazdasági

feszültségek, amelyeknek helyes megoldására csak olyan politikai erő vállalkozhatott, amelyik felismerte, hogy „csak az objektív megismerés adhat szilárd alapot a jövődő politikájának”, s ezért programját, irányelveit az élő valóság párt-érdekeken felülemelkedő tudományos megismerésére alapozza. Az időközben megindult falukutatás gondolatrendszeréhez ekkor még „nem kapcsolódott konkrét cselekvési program” (Erdész Ádám), de Bakó, a szimpatizáns költő, máris magabiztos hittel és elkötelezettséggel vállalta a politika és a társadalom közötti szakadékon átívelő hídhoz vezető út szerepét:

..... hídnak lenni nagyszerű végzet.
Tudni! – aki rajtam a toronyba jut,
Föllelheti magát száz alakban,
S múltját kinn hagyhatja – mint rossz sarut –,
Én pedig csak út maradok, csak út.

(Én csak út maradok)

A monori tanyák korabeli szegénységének viszonylagossága valóságos üdítő oázis volt a „nemzeti nyomor” tengerében. Bakó sem láthatta itt olyan sötétnek a paraszti életet, mint a közeli rákóczi telepek, vagy a távolabbi vidékeken élők. Őt, az állami tanítót, akár a tipográfus Kner Imrét, mégis közelről foglalkoztatta az általános helyzet: mi lesz az országgal, és mi lesz a gazdával az 1930-as 14 pengős búzaár mellett (később, az ún. bolettás világban még kevesebbet fizettek érte). „Mi lesz a magyar agrárrendszerrel, amely kiuzsorázta a földet”, s a magyar búzát versenyképtelenné tette a nemzetközi piacon? S „főként mi lesz a szegényemberrel, aki a nyáron annyit ha keresett nagy nehezen, ami pár hónapra elég, s ha télen már nem lesz mit ennie? Mi lesz egy olyan országgal, amely sok millió mezőgazdasági munkaerőt csak 8–10 hétig tud egy évben foglalkoztatni, s aztán nem képes nekik munkát és kereseti lehetőséget biztosítani?” (Kner Imre levele Conrad Gyulához, 1930. szept. 22.)

Ha nem is számolt utána, mint a töprengő gyomai nyomdász, hogy nálunk „vagy 150 millió felhasználatlan munkanap vész el évente, amelyet a mezőgazdaság nem tud hasznosítani” (Kner Imre Fülep Lajosnak írt levele 1938. ápr. 28-án), két dolgot azért világosan és pontosan megértett. Egyrészt azt, hogy a 30-as évek elején országszerte csakugyan a falusi szegényparasztság helyzete volt a legaggasztóbb, másrészt – mint volt falusi kisiparos –, hogy a falukutatás nyomán meginduló mentőakciót nem lehet és nem szabad kizárólag egy osztályra vagy rétegre korlátozni. A különböző foglalkozási ágak dolgozóinak életét és sorsát erősebb szálak kötik egymáshoz, mint azt a politikusok egyike-másika gondolja. A társadalom olyan komplex egészet alkot, amilyenről Menenius Agrippának

az emberi testrészek szerves kapcsolatáról szóló meséje napnál világosabban beszél.

A gazdasági válság sokakban érlelte meg a paraszti életformával való szakítás gondolatát. Az idő egyre inkább azt tudatosította velük: a hagyományos értelem-ben vett paraszti gazdálkodásnak többé nincs reális távlata. A kapitalista áruter-melésre való áttérés, a mezőgazdaság iparosításának költséges folyamata, a jól szervezett munkamegosztás és piacgazdálkodás sikere egyre jobban rávilágított a kötöttségeitől nehezen szabaduló hagyományos mezőgazdaság versenyképte-lenségére és tarthatatlanságára. A gépesítés látványos térhódításával végül az improduktívnak bizonyult munkaeszközök tudománytörténeti kuriózumokká, termelési folyamatokat érzékeltető múzeumi tárgyakká, rekvizitumokká váltak, a föld mindenhatóságába vetett hit megrendülésével pedig a régi népi kultúra is tűnedezni kezdett – átalakult. Eltűnt a népviselet; ahogy *Csanádi Imre* jellemezte a kort:

..... a világ kikopik
ó-jelmezekből, pamutruha rongyát
eszkábálja össze falun az asszony –
ez ma a népi viselet.

A versengő, rivalizáló paraszti kivagyiság, a megszólástól tartó félelem is kicseréltette a régi bútorokat és felszerelési tárgyakat. Megváltozott az élet- és gondolkodásmód. „Nem mi kezdtük – szögezte le *Parasztok* című művében *Erdei Ferenc* 1938-ban. A világ változott meg körülöttünk, s mi a látottak után megyünk, amikor mi is megváltozott lélekkel szemléljük a világot”.

A paraszti életmód felbomlása természetesen nem a gazdasági világválsággal kezdődött. Az csak a radikális változás egyik legszembetűnőbb jelzőállomása volt. A nyomorba beleszokott Bakó már aligha találkozott speciális tüneteivel Monoron. Ezért nem érezte túlságosan elviselhetetlennek: „magyar temető”-nek az országot. Ott a monori tanyákon már hamarabb lejátszódott az ízlés- és szem-léleti forradalom. Ő már olyan helyzetbe csöppent bele, amelyben nagyrészt megtörtént a mezőgazdaság gépesítése, s a parasztgazdaságok áruter-melésre vál-tottak át, amint ezt a *Városba menve* című, általunk már idézett verse is alátá-masztja. Sőt mi több – a „magának rág mind, aki rág” elvet is kezdte felváltani, ha bátortalanul körülményeskedve és akadékoskodva is, a szövetkezés gondo-lata. (Lásd *Hangya*; ill. *Tejcsarnok* c. novella, *Kapaszkodók* c. regény több mozza-nata.)

A vasútépítés ide már a századvégen közelhozta a világpiacot – a minőségi ter-melés elkerülhetetlen parancs lett. A lemaradni nem akaró, vállalkozó kedvű orosházi paraszt pedig lépést tartott a fejlődéssel. Nem félt „a termékszerkezet”

átalakításától, új módszerek és eljárások bevezetésétől, a gépesítés költségkihatásától, s egyhamar élharcosa lett a mennyiségi és minőségi árutermelésnek. Sokat mondó adat – már 1886. október 4–6-án több orosházi középparaszt ment át Derekegyházára, hogy a „Savage” rendszerű gőzeke „szántási próbáját” megnézzék és működési elvét tanulmányozza *Károlyi László* gróf birtokán, sőt hamarosan meg is vásároltak közös használatra egyet. Közismert az is, hogy a vidékiek még 40–50 km. távolságból is előbb Orosházára fuvarozták be gabonájukat, csakhogy az itteni indóház bélyegzőjével ellátva szállítsák el, mert így biztos piacra letek, és mázsánként 10 fillérrel többet kaptak értük. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a szűr és a guba, „a sípuju” – kézelő, gallér és ránc nélküli ing és a 4 soros gombbal ellátott ujjas, a „szürkankó és a szürnadrág” meg a fehér gatya már a századfordulóra eltűnt, akár a virító színű pántlikákkal díszített aranycipke a lányok fejről és a piros csizma a lábukról. (A helyi népviselet részletes leírása *Veres József* Orosházáról írt településtörténetében (1886) és a *Nagy Gyula* szerkesztette Orosháza története és néprajza című városmonográfiában olvasható). Előbb a fehérszínű szakított vele, és hódolt be a „városias” divatnak és a „fényűzésnek”. Bizonyára nem azért, hogy *Hunfalvy János* korabeli, ma már megmosolyogtató hamiskás véleményét támasszák alá: tudniillik, hogy „Orosházán – úgy mint más alföldi helyeken is – a szépség istenasszonya nem a szép nemre, hanem inkább a férfiakra pazarolta kegyeit”.

1931 őszén szülőfalujából, Nemescsóról egyedül jött Orosházára Bakó. Édesanyja nem tartott vele. Ő csak akkor jött, amikor fia véglegesített állást kapott. Szokás szerint – s az illemnek és előírásnak megfelelően – előbb az anyaiskola igazgatójánál: *Münstermann Ernő*nél tisztelgett és jelentkezett le, ki nagy tekintélyű kollégáját: *Balassa Jánost*, a monori iskola 12 éven át volt fáradhatatlan és lelkiismeretes tanítóját kérte fel, kísérje ki új „állomáshelyére”, és ismertesse össze a tanyaközpont hivatalos vezetőivel és irányadó személyiségeivel.

Bakóra az újdonság erejével hatott a tanyavilág. A Dunántúlon nem látott hozzá hasonlót. Szokatlan volt lakóinak férfias tartása, büszke önérzete, alázatot nem ismerő dacos magabiztossága. Jóleső meglepetéssel szívta magába a váratlan élményeket, s hamar megszerette az alföldi dolgozó parasztot, a „rideg” tanyai embert. Becsülte értékes tulajdonságait, ha tiltakozott is a társadalmi hierarchia uralkodó törvényei: a suba subával, és az aki fizet, az petyegtet – elv ellen. Csozált meg a megható munka- és földszeretetét, véleménynyilvánításának bátorságát, élvezte színes beszédét, célratoró érvelését, a benne dolgozó, többre törő kezdeményező kedvet, az agrártudomány fejlődésével való következetes, tudatos lépéstartást, a természeti csapásokkal dacoló lelket – az örök újrakezdés konok elszántságát és magasszintű erkölcsiségét.

Ezért tisztelgett részrehajlás nélkül, de rokonszenvvel a nyakas és rátarti, az anyagi és vagyonszerző, káromkodó és pörlekedő „örök paraszt előtt”:

*Ahol most élek, nincs fészület,
Se a mezőben, se az út felett.
prédikátorok nyakas népe ez,
A kereszt neki csak búzát jelent.*

*Nincs szüksége térdepelésre,
Alázatosan senkit se szeret.
Káromkodik, ölel, pöröl,
De nem csókol senkinek kezét.*

.....

.....

*Góg a trónja, onnan ítél,
Szívébe jutni, jaj, de nehéz,*

.....

*Idő és tér fölött áll:
S rejtelmes néma arca előtt
Meghajlok, mint a fűszál.*

Mennyivel hitelesebb, mennyivel kifejezőbb, mennyivel emberközelibb és meggyőzőbb kép ez, mint *Kosztolányi* hideg előkelőséget árasztó impresszionista ábrázolása a hajnal homályában „mélán és álmosan” szántogató „magyar parasztról”, ki

*olykor kitarja karját, mint a táltos,
csillognak inge hősín fodrai,*

és

mint egy bús isten jár a zöld mezőben, –

titokzatosan, nem tudhatni „mi bántja nagy szívét”.

Bakó eszménye az a felszabadult gondolkodású, okosan tervező, könyv és újságolvasó parasztpolgár volt, aki nem tartja a „hatalom fekete hóhérának” a mezőgazdasági gépeket. Nem vív hiábavaló esztelen harcot ellenük, hanem megszelídíti és igájába fogja, s így üzen hadat a mozdulatlanságnak. Ilyenek – szerencsére – Monoron többen is voltak. Velük boldog örömmel vitázott a gazdakörben. Szívesen segített nekik, hogy egymás tudását kölcsönösen gyarapítva, hasznos új ismeretek birtokába jussanak, és legyőzzék saját szemléleti korlátaikat.

Rövid idő alatt természetes közege lett a puszta szabad levegője. Annyira a hatása alá került, annyira a magáénak érezte, hogy egyenesen regényt írt róla. A *Kapaszkodók* ez – a monori tanyák átfogó tablója; személyes vallomás és óvó

figyelmeztetés egyszerre. Igazolása annak, hogy írója a monori tanyavilág alapos ismerője és meghitt barátja; benne él és jól ismeri a térség minden gondját; magabiztos kézzel és kellő hozzáértéssel festi meg a legnagyobb magyar falu közigazgatási, közéleti vezetőinek tekintélyuralmi viszonyát a csaknem községnyi településhez. Személy szerint tudja, kik a kétkulacosok, kik a „hivatásos” kortesek és mindenre kész, szerepelni vágyó örök fennforgók: a hajjakendek és okosbolondok. Nincs titok előtte, közlőről szemlél mindent. Véleménye van mindenről és mindenkiről: a vagyon szerinti megosztottságról, a nagygazdák és cselédek-béresek közötti távolságtartásról, a kasztrendszer zárt klikkjeinek érdekvédelméről, a gazdagok fennhéjázó dölyféről és a semmibe vett, lekezelt és kihasználta agrármunkások szolgatudatáról. Nem kutat igaza érdekében a múltban, kizárólag saját korának társadalmát festi. Azt az állapotot, azt az erőfeszítést, amellyel a tanyák népe új utat keres és tör magának, hogy egészséges közösséggé váljék, mert rádöbrent – egy kicsit az író-tanító (maga Bakó) felvilágosító tevékenységének a nyomán is –, hogy a sok lótást-futást követelő, törtető-kapaszkodó egyéni gazdálkodás személyi ellentéteket szító, vérre menő harca máris nagyon eltorzította a lelket. A vagyonosodás nem morális tökéletesedést, hanem olyan társadalmi torzulást eredményezett, amely nem kegyelmez neki sem.

Van benne, persze, szerelem is – amolyan félszeg, agglégényi –: heves lobogás és tüzes izzás nélküli. Alig játszik szerepet a cselekmény bonyolításában. Mintha csak azért került volna bele, hogy az író eleget tegyen az *Anatole France*-i tételnek: „A regény olyan szerelem nélkül, mint a véreshurka mustár nélkül; ízetlen és elviselhetetlen”. Nagy kár, hogy Bakó nem sokat értett az ingyencmesterséghez. Nem volt jó receptje a „véreshurka” készítéséhez: gyengén fűszerezte a csemegét, és a csípős mustár csodatevő erejében sem bízott.

Szellemesen állapította meg *Juhász Géza*: a *Kapaszkodók* epikumma sűrített tanyavilágának rajza még nagyon magán viseli az „első mű tékozlását” és a művészi egyenetlenség árulkodó jegyeit. Bakó műve ugyanis „csupa nyugtalanság” – gyors rohanású, mindent rögzíteni kívánó írás. Alig-alig nyomon követhető egyénítéssel szinte mindenki helyet kap benne, aki a népes körzetben él. Szerzője nem akar semmiről lemaradni és senkiről lemondani. Apró mozaikokból áll össze mondandója. Nem egyéni típusok kiformálása, nem is jól összefogott kerek cselekményszövés izgatja, hanem a lehetőségig teljes tanyai világ. Bensőséges lírába csapó hangját, gazdagon örvénylő, sokszor már feleslegesnek is érzett közmondás-értékű találó és választékos szólásait, jelbeszédeit éppen ez a közvetlen személyes kapcsolat indokolja. Motívumainak, állításainak igazát az átélt élmények feszítő ereje és tisztasága fokozza és erősíti.

Ez a szerkesztés szigorú követelményeivel alig törődő, szertelen áradású mondanivaló és ez a mindent bele! – akarat, sajnos, jelentősen csökkenti és aláássa a művészi hatást. A kezdő regényíró tapasztalatlansága és a műgond jól érzékel-

hető hiánya a motívumokat aránytalanokká, a jellemeket felszínesekké, a cselekményt szétfolyóvá tette, holott Bakó jó megfigyelőkészségét, apró részletekig hű realizmusát, fejlett képalkotó fantáziáját, helyzetteremtő és ábrázoló erejét, atmoszférateremtő hangulat- és természetfestő képességét nem szabad kétségbe vonni. Annyi szereplőt azonban, amennyi a *Kapaszkodók* társadalmához tartozik, nem lehet egy regényben hitelesen és érzékletesen mozgatni. (Különösen gyakorlatlan, kezdő író nem vállalkozhat rá). Ennek megfelelően az egyes személyek az ámokfutó nagy rohanásban jellegtelenekké színtelenednek, nem tudnak egyéniséggé, emlékezetes-hiteles típusná válni. Még a tanító sem, akit pedig Bakó szinte teljes mértékben önmagáról mintázott meg.

Ugyancsak a mesterségbeli tudás – az első regény – bizonytalanságának a számlájára írható az is, hogy Bakó a sokféle csapászó cselekményt nem tudta zárt kompozicionális egységbe fogni. Nem képes uralkodni rajta, és mélyebb élményhatást kelteni vele. Ezért a kevesebb jelen esetben is több lett volna.

Ne gondolja senki, hogy a monori háttér az író intim kapcsolata folytán olyan boldog álomvilág lett, amely fölött finom rózsafelhő lebeg. Nem. Társadalmát a jól nyomon követhető szemlélet és gondolkodásváltó tendencia ellenére is nehezen oldódó forrongás jellemzi; testét túlnyomórészt egyéni sértődöttségek és nem politikai nézetbeli ellentétek törik és szabdaltják apró részekre. A hatalmat gyakorló és képviselő nagyságok tisztas távolságot tartva méltóságteljesen uralkodnak; a nép az év arra kijelölt hagyományos napjain és jelentős tanyai alkalmain ünnepelve tiszteleg az adott nap történelmi emléke vagy valamilyen helyi esemény nagyobb társadalmi súlya és fontossága előtt. Ilyenkor elássák a csatabárdot; indulataikat megszelídíti a gőzölgő húsleves és az elmaradhatatlan bográcsgulyás illata. A látszólag csendes állóvízben azonban tovább gyűrűznek az ellentétek, tovább nő a hínár, és a szerteágazó dús indák ráfonódnak a nem kívánatos alakokra. A közkedvelt tanítót hamarosan csendőr figyelmezteti, hagyjon fel az „okos könyvek” osztogatásával; a feljelentés már eljutott az illetékesekhez. Majd bizottság elé állítják, s amikor az elnök nem talál semmi törvénysértőt, semmi kivetnivalót tevékenységében, társadalmi munkáját „káros”-nak minősítve, barátián azt ajánlja, helyeztesse át magát a városba, ott „a fölöttese közvetlenül tudja ellenőrizni a működését”.

Valójában ezzel a mondattal kap fényes igazolást az író nem sokkal korábban megfogalmazott elve: „A tanyai tanító sorsa olyan, mint az útilapúé, por lepi, eső mossa, megtapossák, és ha leszakítják, gyógyítja a sebeket”.

Végtelen távolságra esik ez már a pedagógusi hivatásnak attól az eszményi értelmezésétől, amire Bakót a soproni tanítóképző lelkes tanárai oktatták. Bebizonyosodott: az ellenvéleményt nem tűrő hatalom előtt kiszolgáltattott a népbarát tanító. Hiába lett „fogoly a puszták közepén”, nem tudja megvédeni a tanyai közösség „lázadó karja” sem. Távozni kényszerül. „... A neveléshez hit kell és

szabadság... Éppen ezért, ha nevelőnek nem vagyok jó, kénytelen vagyok új pályát választani” – vonja le a szomorú következtetést. Sebzett lélekkel nem lehet őszintén tanítani!

De hát törvényszerű-e, hogy mindazokat, akikben jó szándékú, nemes lángok égnek, – állami vagy nemzeti érdekből, esetleg csak egyéni hatalomvágyból – lenyakazzák, mert más úton-módon, saját elképzelés szerint keresik a kibontakozást, vagy érlelik a jövőt, s nem hódolnak be – önmagukat feladva – az éppen uralkodó kincstári gondolkodásnak?

S ezzel Bakó nagy egyéni fájdalmához érkeztünk el. A jelenet az ő kis tragédiáját idézi, s egyúttal a regény erős korhoz és helyhez kötöttségét igazolja. Mert ő volt a távozásra felszólított tanító, akinek bensőséges népi kapcsolatait megelégtették a hatalmasok. Akinek közvetlenül a *Faluszövétségtől* kapott kitüntetése után (egyszerre kapta azt *Bulla Sándor* főjegyzővel) el kellett hagynia a monori iskolát. Látszólag előléptették – városi iskolába, Békéscsabára helyezték. Megindító sorai azonban kétségbevonhatatlan bizonyítékok: nem ő volt a kezdeményező, ő csak kényszerűségből engedelmeskedett. Felkavaró érzéseinek így adott kifejezést: „Most, hogy Orosházáról áttettem, búcsúznom kell. De kitől? Az *úri* emberek kígyóskodásától nem kívánok. A falu népétől elbúcsúztam könnyek között és eskütevően, hogy soha nem hagyom el őket. Maradnának még a barátok, a tisztelők s az ellenségek, ha voltak! Feljűk a betűkőn keresztűl kitarom mind a két kezem, és szorítsák meg azt, amelyikben többet éreznek és megfelelőbbet a vonzalmaiknak: egyik kezem harcot hirdet, a másik tępést kínál és megértést. Válasszatok! Ha senki sem fogná meg: följobb emelem és kiterjesztem, és hasonló leszek a kereszthez. Jelkép leszek a falu fölött, amely a legnagyobb tudja magát. Fájdalmasan szép és végzetes ó-szerep lesz. Méltó a tanítói sorshoz! Áldás arra, aki megszorítja – áldás arra is, aki keresztűt avatja.”

A könyörtelen határozatoknak általában több eredűjük szokott lenni. Jelen esetben is csak egy dolog vitathatatlan: nem Bakó iskolai oktató-nevelő munkája bukott meg az orosházi vagy a megyei illetékesek előtt. Nem is a szűlők emeltek panaszt ellene. Ők ragaszkodtak hozzá; tisztelték és szerették lelkiismeretes és melegszívű tanítójukat, ki elérzékenyűlve fogadta az igénytelen virágcsokrot, amit egy kislánytanítványa szeretete jelűl adott át neki. Együttérző szívvel tudott aggódni értűk, ha betegek voltak, és szűvből sajnálta mindazokat, akiket a szegénység korai libapásztorkodásra kényszerített. Már az első tanítási év végfelé – 1932 májusában – ekként kommentálta a család anyagi gondjain enyhító 10–11 éves leánykák munkáját, nem titkolva példás felelősségérzetűk láttán keletkezett nevelői örömét: „...mindjobban maradoznak el az iskolából. Mennek kanásznak és libapásztornak. A gyerekek még kapószak. Alig van bérűk, mégis mosolyogva mondják: *az én libáim*. Boldog gyermekek! Igazatok van. Tietek, mert örűltök. Ti anyáskodtok fölűttűk. Ti vagytok a testvérei is ezeknek az

anyátlan kislibáknak. Ti, mert a gazdáitok eladják még a libaanyákat is. Titeket pedig anyasorsra ítélnék, mert kell a pénz”.

Bakó számára a tanterem a boldogság apró szigete, megnyugtató menedék, valóságos „anyai zátony” volt, ahol megpihenhet és friss erőre kaphat, bár a felnőttek között egyre tisztábban körvonalazódott benne a „néma forradalom” jogos erkölcsi magatartásparancsa:

*Nem jó mostan ajkat emelni,
Nehogy kiszálljon a pehelynyi
Mégmérgezett türelem,
Nehogy a tönkrevert lelkek is
Együtt sikoltsanak velem.*

Vállalta ekkor is a külvilággal – az „otthonnal szembeni” harcot: a legszentebb erkölcsi-pedagógiai eszmények megalapozását, a jövőendő egységes társadalmának kialakítását. Az egyenlően mért és osztott szeretetet és „fehérlő tiszta bizalmat” a rábízott több nemzetiségű, apátlan, rongyos gyermekek között:

*Itt nem maradhat senki éhes.
Meg-megkínálom mindegyiket,
Akár néma, akár beszédes,
Ha jóval vagy rosszal fizet.*

Jól tudta pedig: hiábavaló szélmalomharc ez. Szavának „forgó bűvölete” csak addig hat, míg hazaérnek. Otthon már más elvek uralkodnak. Azt követelik tőlük; „csukják be előttem szívüket”. (Szemben az otthonnal 1940.)

Volt emberi tartása, nem adta fel egykönnyen a harcot, s „pusztába száműzöttként” is hetyke daccal vegyes rezignációval vallotta:

*Erős, gonosz legyen, aki átkoz,
Mert nem sok szál köt a világhoz.
Az öröm mellől száműzött vagyok,
S a halált is félre csapva hordom,
Mint a kalapot . . . ,*

holott ekkor már tökéletes biztonsággal szűrte le a nyomasztóan sötét tanulságot: „Nem érdemes a szivet / Erőltetni semmiért”. Hiábavaló minden.

De hát félhetett-e a hatóság Bakó elemi iskolai nevelőmunkájának politikai felforgató erejétől? Azonnali gyors hatásától egyáltalában nem, hiszen az iskola hivatása a vetés és nem az aratás. Az a rendeltetése, hogy a fiatal gyermeklelkekbe

egy valódiabb, tisztább és tökéletesebb világ eszményének a képét ültesse el, amelyet a becsület, a szeretet, az igazság, a tisztesség, a szorgalom, a művelődés, a helytállás stb. fegyverével lehet és kell kialakítani és megvédeni. Ezeknek a szép tulajdonságoknak: nemes, humánus eszményeknek a megalapozása pedig akkor is szükséges, ha az egyes korok politikai szelleme, társadalmi-gazdasági berendezkedése, irányító-hatalmi elve eltorzítja és nem favorizálja őket.

A *Kapaszkodók* aranyhidat – városi tanítószágot – felajánló ad hoc bizottsági elnökének megbélyegző szava, amellyel „Juhász tanító” ártalmas és káros társadalmi munkájára utalt, tehát Bakóra vonatkoztatva is helyénvaló és igaz lehetett. Feltehetően igaz volt az a felülről irányított intrika is, amellyel egy-két tanyai ember közreműködésével kiemelték természetes közegéből, meghitt környezetéből, nehogy felvilágosító munkája még eredményesebb legyen. Legfeljebb a regény egy kicsit a távolabbi jövőt is előlegezte. Azt az időt, amikor háborúellenessége és földosztás-követelése miatt csakugyan menesztették a tanítói pályáról.

Bakó „finom eltávolítását”, békéscsabai áthelyezését mi nem kizárólag egy-két helyi nagyság sértődöttségének és irigy féltékenységének tudjuk be, ahogy ezt a költő-tanító Orosházától búcsúzó végszavainak „úri emberek kígyóskodását” emlegető panasza sugallja. Elismerjük: lehet, hogy rohamosan növekvő népszerűsége, gyors beilleszkedése a tanyai milióbe, az *Orosházi Szépművészeti Céhben* kivívott tekintélye többeknek is fájt. Feltételezzük, voltak olyanok, akiket könnyen ellene lehetett hangolni, akik nem rokonszenveztek nyilvánvaló szegényparaszti empátiájával és radikális gazdaságpolitikai elveivel. Ezért nem zárjuk ki a személyes indítást sem. A kelepécét azonban – ha esetleg ők agyalták is ki – csak az a magát velük azonosító közigazgatási hatalom állíthatta fel, amelyet szintén nyugtalanított Bakó friss szellemiséget árasztó „szabadművelődési” tevékenysége; hittel végzett felvilágosító munkája.

A harmincas évek közepe táján országszerte nyílt támadás indult a *Válasz*, a *Kelet Népe*, a *Gondolat*, a *Szabadság*, a *Magyarország* stb. baloldali lapok és folyóiratok köré csoportosult falukutató népiesek, a szociográfiai irodalom reprezentánsai, illetve a társadalmi gondolkodás alakulására nagy hatást gyakorló népi írók és költők ellen. Nálunk, a Dél-Alföldön különösen két nagy horderejű esemény kavarta fel a belpolitikai élet nyugalmát: az 1935-ös *vásárhelyi találkozó* és *Féja Géza* 1937-es ún. *Viharsarok-pere*. Jelentőségét tekintve kétségkívül az utóbbi volt a nagyobb, jóllehet a *Simándi Béla* aranyadalmi tanító kezdeményezésére 1935. aug. 25–28 között a parasztság életkörülményei, társadalmi helyzete, világszemlélete tanulmányozására a kutasi pusztán (Vásárhelykutas, ma Székkutas) összesereglett több mint 30 író, költő, újságíró, szociográfus tapasztalatszerző tanyajárása is „a megváltó ötlet” olyan *eleven szabad versenyének* bizonyult, hogy *Illyés Gyula* (beszámolója a *Magyarok*, illetve az *Itt élned kell I.* kötetében

olvasható) elismeréssel adózott az ötletért. Föllelkesülten nyugtázta: „Hódmezővásárhelyen három napig újra azt éreztem, hogy érdemes írni. Érdemes írni olyan dolgokat is, melyekért közönségesen csak gúny, rágalom és éhkopp a fizetség Európa-szerte”.

Bakó is részt vett ezen a felfedező körúton (találkozón), amelynek legmarkánsabb egyénisége, régi ismerőse: *Féja* volt. Vásárhely–Bibicpart-i emlékeit *Téhetetlenül* című verse őrzi. A *Juhász Gyulát* idéző sötét színek és a komor hangulat az aszályos év végtelen nyomorát ilyen lehangoló sorokkal jelenítik meg:

Görnyednek már a panaszok alatt (ti. a tanyaiak)

....

Tar repedés a buja határ

....

*... hallom is már a beleesőknek
sikoltását a lelkemben.*

*Szivek rokkannak, sikoly muzsikál
Mert dorbézol az Aszály s az Isten,
S életeket pörkölő mosolyuk
Olyan, mint mikor rozsdakilincsen
Villan meg a tolvaj fénye.*

Ószintén sajnáljuk, hogy nem ismerjük Bakó itt szerzett szemléletgazdagító tapasztalatait. Azt, hogy valójában mennyire azonosult *Illyés* irányt adó, tanulságot summázó bölcs megállapításával: „Jelszavak nem teremtenek egységet, de sorba állíthatnak. A felesleges szószaporítás helyébe lépő felvilágosítás, az ország helyzetének gyors ütemű tudatosítása, a népnek az új szellemiségbe való bekapcsolása, vagyis az igazi népies politika friss erőt duzzaszthat a zsilipek elé, működésbe hozhatja a *magyarság örök rezervoárját*. Ezzel bukunk, vagy állunk. És ebben egy jó szociológiai felvétel, egy jó falukutató tanulmány, a hiányzó egyketérvé elkészítése, a földviszonyok járasonként való ismertetése, a jövedelemelosztás útjainak feltárása és még ezer hasonló kérdés megvilágítása van akkora súlyú, mint ugyanennyi képviselőházi beszéd”.

Bakó hangja a kutasi találkozó után egyre bátrabb, látása egyre politikusabb és elkötelezettebb lett. Versei merész tiltakozásokká, idegesítő bús-bánatos tudósításokká váltak. A puszta sírt fel bennük. Vélt csendje megtelik rejtelemmel, kis tragédiák egész sora világít rá a kétarcú, kétpólusú világ kegyetlen ellentmondásaira. Csendőrök nyomoznak a tanító után, mert „átkémlt” a szokásokon, ha „szenvedőktől hörgött kinn az út”, és mert „szegény szíve – gazdag szíve” segíteni akart rajtuk, a sorsüldözötteken:

*Az embertelenek parancsára
Emberségemet szímatolják:
Mert gyertyát lopott egy-egy szavam
A keservek új tömlőcébe,
Hol magyarjaim fetrengenek,*

kesergi el a szomorú valóságot. A másikban két elcsigázott vándor jelenik meg nála *jeges ruhában*, megdermedve – oltalmat kérve, ám 24 órás „pihenésüket” is csendőrszemek figyelik lopva, mert

*Az írott törvényben nincsen élet,
Nem fázik, se nem éhezik.*

Egy újabban „pelyhesállu, szép suhancot” pofoz meg és tanít móresre szívtelen gazdája, mert éjszakánként hársat és gyógyfüvet szedeget a réten, hogy az érte kapott pénzen anyja orvosságot vegyen kis húgának. Majd egy nyomorúságos „grátis-kocsi” – egy koporsós szekér csikorog elénk. Rajta a „rongyos kötényű kocsis mellett” az egyetlen gyászoló: egy vézna, könnyező gyermek ül, ki a viharos zimankóban kékre fagyott kézzel óvja anyja sírjára szedett csokrát. Az érzéketlen társadalom elfásultságára jellemző: a közönyös emberek szívét ez a szív-szorító látvány sem indítja meg.

Aztán újabb képre vált: „ősi tarlón vadásznépség” – a mulató szolgabírák nyúl helyett az iskolaablakot találják el, s vele együtt a rádiót is elnémítják, mert jól tudják a „Nimród-sarjak, hogy a drót is csak moroghat, / s visszaszólni, panaszkodni / a világnak a pusztáról / nem is lehet, nem is szoktak”.

Ellenségszerző vers volt ez, nem kétséges, akár a cséplőgépnél ellenőrzést végző gazdatisztról szóló, ki ott sertepertél állandóan a gép körül,

*hogy megszámlolja,
mennyi a türelem, mely erőt pumpál
lyukas izmokba.
S ha nincs erő, van darutoll, s mumusnak
tátongó holnap,*

vagy az, amelyben egy megrokkant ló tetemét körülálló, zavart parasztemberek döbbenetes megrendülését villantja fel. A jelenet igazi szertartássá szublimálódik: „fölijesztett pozsgás gyerekek” mint testőrök állják körül a „lóravatalt” – a Csenddé vált Vihar ravatalát, a szegényparasztok pedig mintha testvérüket gyászolnák,

fojtó sóhajjal körülfüstölik,
s búcsúztatóul mélyebbre nyomják
sötét szemükre a sötét süveget.

Ezután mindjárt a törvény kétesértékű igazságszolgáltatásának a dokumentációja következik: egy szívtelen, embertelen gazda kidobja és földönfutóvá teszi a lakbért törleszteni nem tudó többgyermekes tanyást, lerombolja a szegényes viskót, hogy tavasszal „friss saláták bokrozzanak” a helyén. Végül egy megrázó hajnali pillanatkép teszi teljessé a sorozatot: az öngyilkos *Vári Jóska* „betűéhes, szép kamasz-fejével” ott lóg a tanyai kertes ház egyik fáján.

Tudatosan választott, hiteles tényeket megörökítő, dokumentumértékű versek ezek, melyekben „sanda veszély lóg minden mondaton”. Mélyen sérthette bármelyik – az általánosító, személytelen megfogalmazás ellenére is – egy-egy magát találva érző helyi nagyság büszke önérzetét.

A másik esemény: a *Féja*-elleni *Viharsarok-per* a 30-as évek politikai hatalmának megfélemlítő retorziója volt a fiatal értelmiség falukutató mozgalma ellen. Leszámolás a „legégetőbb népi-nemzeti sorsproblémákat” könyörtelen következetességgel, erkölcsi és szakmai tisztasággal elemző tényirodalommal, és azzal a népi erővel, amely a 3 millió koldus eszmei védelmére – éppen ezen feltárások alapján – vállalkozott. Egy töről fakadt ez azzal a másik két, nagy felháborodást kiváltó perrel, amelyet a nép mélységes elszegényedésének okait – hazánk „proletárországgá” válását – kutató *Kovács Imre* (*A néma forradalom*) és *Veres Péter* (*Az Alföld parasztsága*) ellen indított az államügyész.

A falukutatók elleni könyörtelen erőfitogtatásnak éppen az a *Simándi Béla* volt az egyik első áldozata, akit alighogy véget ért a vásárhelykutasi találkozón, a VKM. hivatali érdekből (azaz a főispán kifejezett akarátára, „ki nagyobb úr a megyéjében, mint a miniszter”) az aranyadalmi iskolából a Lajosmizse-kulapityei tanyai iskolába helyezett át, nehogy *Karasz Péterrel* és *Greguss Mátéval* még szorosabb egységbe kovácsolhassa a tanyai ellenzéki erőket.

Nemcsak Vásárhelyen, máshol is ismertek voltak a politikai óvintézkedések sajátos formái és módozatai: a napokig tartó kihallgatások, az előzetes őrizetbe vételek, letartóztatások, a „begyűjtések”, a sajtó útján történő megrágalmazások, lejárataások, a kegyetlen vallatások és megfélemlítések, a perbefogások, a régi kapcsolatok fellazítását vagy megsemmisítését célzó kiemelések és hivatalból történő áthelyezések. Békés megye közgyűlése is külön napirendi pontként tárgyalta a „Viharsarok-botrányt”, és tört lándzsát *Féja* „hirhedt” szociográfiája fölöött (az alispán pl. úgy tüzelt ellene, hogy bevallása szerint el sem olvasta!) és követelte a beteg góccok mielőbbi megszüntetését, a *Féja*-hívekkel és barátokkal való leszámolást. Könnyen lehet, ezért indult meg a Bakó elleni alattomos támadás is. Sokan tudták ugyanis róla, hogy segítette *Féját* az orosházi tanyavilág bejá-

rásában (kocsit szerzett; útitársként haladó érzelmű lokálpatriótákat adott mellé stb.) A kiemelés módja és időpontja – a más járásba, más közigazgatási egységbe történő áthelyezés legalábbis nagyon erre vall.

Kényszerű áttelepülése után is a monori tanyák barátja és segítője maradt. 1942-ben, amikor a „kétszáz év előtti vízivilág éledt fel Orosháza határában”, és a belvíz mérhetetlen pusztítást végzett, Pilisről – ide került Békéscsabáról – 50 pengővel sietett a „fojtogató keserv” enyhítésére. Arra kérte *erdős Tóth Sándort*, hogy azt a Gazdakör útján adja át „valamelyik igen szegény gyermekes családnak. Vagyha úgy gondolják, osszák ketté; még akkor is jelent egy kicsi fájdalomriasztót, bajenyhítőt, gyorssegélyt egy-két szerencsétlennek”. (Végül 5 család részesült belőle!)

1947-ben „vezekelni” jött el régi iskolájába. Kicsivel később – 1948. jan. 28-án – írt levelében arra kérte tanító-utódát: szeresse a derék, szorgalmas monori népet. „Nekem életem legszebb élményeit adták”. Aztán még kétszer csalogatta „haza” a szíve; így 1956-ban és 1957-ben. Utóbbi alkalommal – mint mondtuk – egy teljes hónapot töltött itt *erdős Tóth Sándoréknál*.

Minden apró mozzanatra reagált. Élénk érdeklődéssel kísérte a monori tanya-központ sikertelen önállósulási törekvését. Állandóan tájékozódott a Tánccsics tsz-ben dolgozók életkörülményeiről: mennyire sikerül eszményi közösséggé válniuk, s mit tehetne érte. Előadást tartott a rádióban régi monori emlékeiről. Drámát kívánt írni a szövetkezés útjára lépett tanyai parasztokról. 1956-ben levelet írt *Erdei Ferencnek* orosházi iskolaépítés ügyében stb. Haláláig magáénak érezte a monori tanyákat; – élete itt kapott igazi tartalmat és célt.

Sajátos jelenség: akkor kezdett fakulni a költészete is, amikor a hagyományos paraszti élet, mint téma, kiszorult az irodalomból. (Mondhatnánk egy témájú költő volt). Amikor a politikai-irodalompolitikai érdekek túlléptek rajta: a paraszt elveszítette vonzó érdekességét, s narodnyiknak minősítve, nem fért bele egyenlő joggal és statussal a világ proletárjai egyesüljetek – koncepcióba, noha legfeljebb a környezete és a foglalkozása volt más, mint a többieké. Amikor a falvak tehetséges parasztfiai a városba sereglettek, s más foglalkozási ágak népességét szaporítva, aránytalanul kisebb gazdasági értéket állítottak elő, mintha szép állatokat neveltek, acélosabb búzát, szebb gyümölcsöt, zöldséget, tojást, tejet termeltek volna.

Az orosházi múzeum 1982-ben – halála 20. évfordulóján – *erdős Tóth Sándor* és *Beck Zoltán* közreműködésével, *dr. Hévvizi Sándor* igazgató támogatásával kiállítást rendezett a tiszteletére. (Ők tettek legtöbbet a neves költő-tanító Orosházához tartozásának a tudatosításáért és méltó emlékének fennmaradásáért). A monoriak meg azzal fejezték ki iránta érzett hálájukat és szeretetüket, hogy utcát neveztek el róla: a népi gyökereit soha meg nem tagadó iskolamesterről, aki

bátran vallhatta volna *Sütő András*sal: „Nem fölfele, lefele török Uram; vissza azok közé, akik könnyeikkel egész rózsakertet nevelhetnének”. Igazolással hadd álljon itt régi iskolájára emlékező, monori életét idéző verse:

Vezeklés

*Óh iskolám, te hajdan híres!
most bémult góca egy dús tájnak!
nyirkos, sivár lyukas termed
senkinek se fáj? Nem látnak!
Csak én tépem deres főmet,
mert húsz éve ócska bádoggal
szegeztem össze a padjaid,
s most e roncsok és a bádog
még gúnyosabban belémhasít,
s kérdezteti: mivé tettek?
s hányfélekép vétkezhetél,
hogyan ennyire megbüntettek?!*

*Te voltál itt a menedék!
Hat országút futott eléd.
A felnőttek nyers virtusát
is te segítetted szebbé tenni,
A Viharsarkot ébresztgetni
hogyan tudjon szólni, hogyha kell...*

*Óh Tanyák őre! ma így felelsz?
ilyen bitangul, ilyen árván...
Kinek sírjam a látottak láttán,
hogyan fő-úton jaj! gyaláztatnak
ne hagyják az iskolámat!?*

*Iskolám! te engem is vádló,
mar a múlt, mert elhagytalak,
följebbre vágytam... és most kiáltó
sorsod miatt én is bűnhődök...
De nem tudok már többet tenni*

*megrokkantan, csak vezekelni
s engesztelésül még fölsírok,
hátha... hátha rádöbbenek,
hogy a sírásomból a nép zokog.*

Orosháza-Monor, 1947.

Irodalom-források:

BAKÓ József: Árva kalászkok. Szombathely, 1927.

BAKÓ József: Földem! Sopron, 1930.

BAKÓ József: Kié ez a lélek? Kecskemét, 1933.

BAKÓ József: Sír a pusztán. Orosháza, 1937.

BAKÓ József: Mélybe- mégis fölfelé. Budapest, 1940.

BAKÓ József: Két pillér között. Budapest, 1958.

BAKÓ József: Télkergető. Budapest, 1962.

BAKÓ József: Kapaszkodók. Budapest, 1943. és 1957.

BAKÓ József: Hínár. Budapest, 1945.

BAKÓ József: Följebb a kaptafánál, Budapest, 1964.

BAKÓ József: Ezer hold. 1947

SIMON István: Bakó József útja (Bevezető a Följebb kaptafánál című életrajzi regénye elé).

JANKOVICH Ferenc bevezetője a Két pillér között c. kötetben (Budapest, 1958.)

SINKA István: Fekete bojtár vallomásai IV. kiadás, Budapest, 1989.

JUHÁSZ Géza: Népi írók. Budapest, 1943.

A Kelet Népe 1935-42. Budapest, 1986.

Vita a népi írókról, Budapest, 1958.

K. NAGY Magda: A Válasz, Budapest, 1963.

Válasz repertórium, Budapest,

ILLYÉS Gyula: Magyarok; Itt élned kell. I. kötet, Budapest, 1976.

Bakó József levelezése (erdős Tóth Sándor hagyatéka az orosházi múzeumban)

Erdős Tóth Sándor, Násztor György, Tóth György, Tóth Kálmán, Vári László, Csizmadia

Lajos visszaemlékezései 1962-1993. között, személyes beszélgetés alapján.

Az Orosházi Szépművés Céh hátramaradt irattai. (Az orosházi múzeum irattára).

Az Orosházi Szépművés Céh évkönyve, 1937.

FÉJA Géza: Viharsarok, Budapest, 1937.

A Viharsarok-per, Budapest, 1937.

DARVAS József: A legnagyobb magyar falu, Budapest, 1937

DARVAS József: Egy parasztcsalád története, Budapest, 1939.

SIMÁNDI Béla: A mai pusztán, Újpest, 1938.

Az orosházi tanyavilág átalakulása. (Szerk.: Tóth József, Orosháza, 1985.) Beck Zoltán tanulmánya.

HAJDU Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak (1827-1944. Szeged, 1977)

A könyv mestere (Kner Imre levelezése). Budapest, 1969.

Ifjúság és falukutatás (Válogatás a Magyar Szemle köteteiből). Szerkesztette: Erdész Ádám, Békéscsaba, Tevan kiadó, 1993.

VERES József: Orosháza, III. kiadás, Békéscsaba, 1987.

Orosháza története és néprajza I-II. Szerkesztette: Nagy Gyula, Orosháza, 1965.

Az Orosházi Újság, az Orosházi Friss Újság, a Békés 1936-37-es évfolyamai.

JUHÁSZ Géza bírálata a Kapaszkodókról (erdős Tóth Sándor hagyatéka az orosházi múzeum kéziratárában).

Egyesülettípusok alakulása Orosházán 1867–1918

BEZDÁN SÁNDOR

A város (a vizsgált időben község, majd nagyközség) gazdag helytörténeti irodalma az egyesületi társadalomszerveződésnek már sok fontos kérdését tisztázta. Előljáróban csak a legátfogóbbakat említve: SZABÓ Ferenc az ún. közművelődési egyesületek, ill. agrárszocialista körök, szakmai egyletek társadalmi-politikai helyzetéről és szerepéről, ELEK László ugyanezen körök kulturális életéről írt maradandó érvényességgel, BECK Zoltán pedig a külterületi egyesületek forrását tárta fel – nemcsak néprajzi módszertani igénnyel.¹ A későbbi hivatkozott írások is értékes adalékok szolgálták a jelen áttekintő összefoglaláshoz, melynek egy-egy kiegészítése vagy pontosítása mit sem von le az említett tanulmányok értékéből. Eddig nem történt kísérlet a település valamennyi egyesületének számba vételére. Ez visszamenőleg talán lehetetlen feladat is, de már a teljesség megkísérlése is az eddigiektől eltérő jellemzése lehet a korabeli Orosháza társadalmi, politikai és kulturális életének. Ugyanakkor egy településtípus – esetünkben egy alföldi tanyás nagyközség – társadalmi szerveződésének elemzése adalékokat szolgáltathat a hazai egyesülettörténeti kutatáshoz. Az ilyen szórványosnak is alig nevezhető vizsgálatok tehát hasznosak és nem mellőzhetők, annak ellenére sem, hogy a fellendülő egyesülettörténeti kutatás egyes eredményei megtalálhatók a megyei, városi kataszterekben, némely egyesülettípus (pl. olvasókörök, kultu-

1. Szabó Ferenc: A kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914) Nagy Gyula szerk.: Orosháza története Orosháza, 1965. 404–566. Elek László: A szellemi kultúra fejlődése (1744–1944) = u.o. 761–936. Beck Zoltán: Köri élet Orosháza külterületén = Tóth József szerk.: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985. 239–313.

rális és gazdasági egyletek) a korszerű helyi vagy regionális munkákban, illetve megfelelő teret nyertek egyes körök történetének feltárásában.²

Az egyesületek helyét és szerepét – országosan és helyileg is – távlatban az interdiszciplináris kutatás határozhatja meg. A társadalomtörténet mellett a politika- és művelődéstörténet, szociológia, néprajz stb. speciális és összehasonlító módszereinek alkalmazása lendítheti át az egyesületkutatást a „tényfeltárást” követő ponton. Első lépésként azonban a jelen dolgozat – a szakirodalom áttekintésével és a legfontosabb források felhasználásával – Orosháza egyesületeit veszi számba, különös tekintettel az alakulásra és tipizálásra.

Az orosházi egyesületek központi forrásait az Országos Levéltár Belügyminiszeri Levéltárában teljes egészében áttekintettük. Ott azonban egy tüzészet miatt megsemmisültek a századforduló iratai; a korábbi évtizedek kérvényei, alapszabályai, tagnévsorai, hivatalos véleményezései stb. pedig a selejtezések miatt hiányosak. A legtöbb elsődleges forrás a Békés Megyei Levéltárban (Gyula) maradt fenn; az évi jelentések minden pontatlansága ellenére az alispáni iratok őriztek meg legtöbb adatot. Az egyes körök saját irattára részben a világháborúk áldozata lett, részben az 1949/50. évi betiltó dekrétumok után kallódott el, föllelésükre csak halvány remény maradt.

Korszakunk két meghatározó egyesületének története forrásértékű jubileumi kiadványokban olvasható. A Polgári Olvasókör félszázadát KÁLMÁN Rezső evangélikus lelkész foglalta össze 1917-ben, ZATYKÓ András evangélikus tanító

2. Néhány példa a szakirodalomból. *Kuntár Lajos*: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében = *Takács Miklós* szerk.: Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69–70. Szombathely, (1970) 248 (21–73) *Bősze Sándor*: A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején = *Kanyar József* szerk.: Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1985. 410–432 *Márfai Attila*: Baranya megye egyesületei (1867–1914) = *Baranyai Levéltári Füzetek* 60. Pécs 1986. 193–214. *Bezsdán Sándor*: Hódmezővásárhelyi paraszti olvasókörök és agrárszocialista földmunkás egyletek a dualizmus korában. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged, 1971. Kézirat a JATE Bölcsészettudományi Karán. Témavezető: *Dr. Gaál Endre* 135, *Hajdú Géza*: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944. Szeged, 1977. 286, *Bezsdán Sándor*: Az alföldi mezővárosi olvasókörök századforduló körüli tevékenységéről = *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 1976. 3–13, *Bősze Sándor*: Egyesület típusok a dualizmus kori Somogyban = *Kanyar József* szerk.: Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1987. 247–290, Az egyes településekre: *Gaál Endre* szerk. Szeged története 3/1. Szeged, 1991. 583–631, Hódmezővásárhely története II/1. Főszerkesztő: *Szabó Ferenc*. Hódmezővásárhely, 1993. 277–376, *Matuss Lászlóné*: Egyleti élet Dunapentélén 1870–1940 = *Honismeret*, 1985. 1. 20. *Bojtár László*: Egyleti élet Mohácson a XIX. században = *Honismeret*, 1987. 5. 32–35, *Bagi Gábor*: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye egyletei és társulati = *Múzeumi levelek*. (Szolnok) 1985. 87–93, *Kemény János–Pintér Ilona*: A közművelődés Kecskeméten a dualizmus korában = *Iványosi Szabó Tibor* szerk.: Bács-Kiskun Megye Múltjából IX. Kecskemét 1987. 423. (5–85.)

pedig a Függetlenségi és 48-as Olvasókör hat évtizedét írta meg.³ Ez annál szerencsésebb körülmény, mert mindkét könyvecske kitekint a nagyközség egész társadalmára, annak különböző szerveződéseire.

Az egyesületi kutatásnak ugyancsak fontos forrása a sajtó. A helyi lapokban mind a kormánypárti szellem, mind az ellenzék álláspontja tükröződik az ünnepi események és hétköznapi megítélésében. Az egyesületi könyvtárakról a MAGYAR MINERVA kötetében tájékozódhatunk, ill. a szórványhírek mellett néhány nyomtatott katalógus lehetővé teszi az egyes könyvtári állományok elemzését. Legnagyobb hiány a kölcsönzés és helyben olvasás forgalmi adataiban mutatkozik.

A polgári szabadságjogok érvényesülését – benne az egyesületek alakulásának és működésének általános feltételeit – a mindenkori jogrend szabályozta. A reformkorban a magyar megyék egy része autonómiájuk sérelmét látta az egyesületek kormány-nyilvántartásában, ezért mellőzte e felterjesztéseket. A polgári forradalomban megélenkült egyesületi élet a szabadságharc leverése után megtorpant, mivel az egyesületek többségét bezárták. A túlélő és újból alakuló egyesületek jogviszonyát a Habsburg Birodalomban 1852. november 26-án szabályozták.

A dualizmus korában Magyarországon az egyesülési jogot nem foglalták törvénybe. Így a végrehajtó hatalom szabadabban érvényesíthette minden szinten a hatósági felügyeletet. A Belügyminisztérium és a szakminisztériumok körrendeletben intézkedtek az alapszabályok központi láttamozásáról, az ún. együleti könyvek vezetéséről, a féléves statisztikai jelentésekről és a törvényhatósági ellenőrzésről.⁴

Az egyesületek fogalma – törvényes meghatározás hiányában – nemcsak koronként változott, hanem az is, hogy mit értettek alatta. Legegyszerűbben szabad és egyenlő személyek határozott célú önkéntes társulásának tekinthetjük az egyesületeket. Újabbban egyre részletesebb és pontosabb fogalmi rendszer elem-

3. Kálmán Rezső: Az Orosházi Polgári Olvasókör története 1867–1917. Orosháza, 1917. Demarsik ny. 52. Zatykó András: Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasókör 60 éves története (1868–1928) Orosháza, 1928. Demarsik ny. 28.

4. Reichs-Gesetzblatt 74. (1852); Belügyminiszteri körrendelet 1873–1394., 1874–773, 1875–1508, 1898–1136. Földművelés, ipar és kereskedelemügyi m. kir. Minisztérium 1875–388. A fenti rendeletekre és további szakirodalmi tájékozódásra: Vita Emil: Egyesületi jog. Útmutatás az egyesületi ügyekben való eljárásra, gyakorlati példákkal. Bp. 1906., Páskándy János: Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. Bp. é.n. 387, VIII. Csizmadia Andor: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1967. Tankönyvkiadó. Óriné Fodor Mária: Vizsgálódás az egyesületi igazgatás kialakulása és az 1868-as egyesületi jogról szóló törvénytervezet létrejöttében közreható tényezők körében = Csizmadia Andor szerk. Jogtörténeti Tanulmányok 5. Bp. 1983. Tankönyvkiadó

zések és tipizálások készülnek. Bősze Sándor példás módszertani tanulmányában a következő definíciót adja: „Az egyesület természetes és jogi személyek által hatóságilag engedélyezett és ellenőrzött alapszabályban megfogalmazott gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, tudományos, szakmai és egyéb közös célok megvalósítása érdekében létrehozott – önkormányzattal, meghatározott szervezeti felépítéssel és önálló gazdálkodás jogával rendelkező társaság, melynek tagjai megszabott tagdíjat fizetnek.”⁵

A modern tudományos igényű fogalmi definíció szükséges ugyan, a történeti hűség azonban megköveteli a vizsgált kor értelmezésének figyelembe vételét. Esetünkben igen sok gondot okoz a céhek tömeges megszűntetése után alakult iparszervezetek, ill. első hitelintézetek egyesületi jellege. Az ipartársulatok (1872: VIII. t.c.) majd ipartestületek (1884) nem egyesületek, hanem testületi önkormányzati és érdekvédelmi szervezetek, amelyek gyökeresen különböztek a területi önkormányzati szervektől. A részvénytársaságok (pl. hitelintézetek) szintén nem tartoztak az egyesületi kategóriába, bár a korabeli statisztikák az ipartársulatokhoz hasonlóan oda sorolták őket néhány kritérium alapján (pl. alapszabály, tagság).⁶

Ugyancsak előzetes megjegyzés, hogy az egyesületek többnyire összetett szerepe a legpontosabb meghatározások esetében is megnehezíti a kategorizálást. E téren több lehetőség mutatkozik az ellentmondás feloldására: külön összefoglalóan kiemelni az összetett funkciójú egyesületeket, függetlenül attól, hogy a címben vagy alapszabályban deklarálták-e azt. Az ilyen típusú körök nagy aránya kedvezőbbé teszi a fennmaradó megoldásokat: vagy súlyozottan figyelembe venni a „főszerepet”, vagy „kettős könyveléssel” minden számottevő szerepkörnél be kell sorolni az adott egyesületet. Mindhárom megközelítés más szempontból segíti az egyesületi kultúra megismerését.

Az egyesületek alakulása és működése hazánkban csakúgy, mint Európában, megfelel a polgári átalakulás és nemzeti (nemzetiségi) mozgalmak összefüggésé-

5. Bősze Sándor, 1985. i.m. 401–432. Az egyletek további ismérveit így összegzi: „Az egyesület kifejezetten gazdasági – termelői tevékenységet nem folytat, valamint – általában – elsősorban nem politikai célokat kíván megoldani. Hatósági jogkört nem gyakorol. Az alapszabályokban lefektetett célokhoz viszonyított közös érdekeket az egyesületen kívülállókkal szemben, mint érdekvédelmi szerv is képviseli. Adott helyzetben közvetítő szerepet tölt be a kormányzat vagy a politikai pártok és a helyi törekvések között. Az egyesületi tagok jogai, a fizetett tagdíj mértékétől függően nem egyformák. Az egyesület az alapszabályokban meghatározott közigazgatási területen működhet, de – néhány kivételt nem számítva – fiókegyesületet hozhat létre.” Vö. *Óriné Fodor Mária*: Adalékok a burzsoákorai egyesületi igazgatási jog előtörténetéhez, az egyesületi fogalom kialakulásához = *Jogtörténeti Tanulmányok* 4. Pécs 1980. Tankönyvkiadó.

6. *Vargha Gyula* szerk.: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban = *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Országos Magyar Statisztikai Hivatal Bp. 1980. XLII. 571.*

nek, szintjének és jellegének. A nyugat-európai modellben a középkori gazdasági érdekvédelmi és egyházi társadalmi szervezetek helyett és mellett kialakult a polgári nyilvánosság fórumaként a sajtó és egyesületi kultúra.⁷

Magyarországon a XVIII–XIX. század fordulóján – a szabadkőműves páholyok betiltása miatt (1795) – jobbra titkos olvasóköri szorgalmazták a társadalmi reformokat. A társadalmi önszerveződés fordulata nagyrészt – Széchenyi és Kossuth eszmerendszerének terjedése és szervező tevékenysége révén – a reformkorban következett be: 1848-ig kb. kétszáz kaszinó és olvasóköri keletkezett. A szabadságharc leverése után az önkényuralom az egyesületeknek sem kegyelmezett, bár a papi vezetésű egyleteket megtúrta, sőt elősegítette ilyenek alakulását.⁸ Az alkotmányos mozgalmak megújulásával feltámadtak a régi körök, ill. újakat is alapítottak az 1850-es évek végétől. A kiegyezés elfogadására való felkészítés már kilépett a társasélet szűk köréből a sajtó és az egyesületek által megvalósult nyilvánosságba.

Orosháza régi egyesületei a dualizmus kori egyesületi kultúra közvetlen előzményei, mivel ezek a kiegyezés után is többnyire folyamatosan működtek. A reformkorban két egyesület keletkezett: a Casino és az izrealita Chevra Kadisha (Szentegylet). A Chevra Kadisha temetkezési társaság 1835-től elsőként fogta össze a később hitközséggé szerveződő helyi zsidóságot.⁹

A Casino alapítási évéről (1835, 1837, 1838, 1839) ellentmondóak a források és az irodalom.¹⁰ Az eredeti iratok hiánya miatt többnyire egymásra hivatkoznak az adatközlők. A legkorábbi alakulási dátum mellett is az egyesület saját múlt századi részletes statisztikai jelentései szólnak, pl. a György Aladár-féle könyvtári felmérés. További gondot jelent az alakulással kapcsolatban, hogy maga a Casino csak a folyamatosságot tekintve több esetben 1857-től számította működését.

A reformkori Casino tagjai (1843-ban 43 fő) nemcsak a polgári-paraszti rétegtől zárkóztak el, hanem három uradalmi gazdatiszt megakadályozta egy helyi zsidó haszonbérő felvételét is.¹¹

7. Vö. *Habermas, Jürgen*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp. 1971. Gondolat. 410.

8. *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. Akadémiai I. 290. Vö. *Gaál Endre*: Adatok Szeged 1859–1860. évi történetéhez = *Acta Historica*. Tomus XXX. 36.

9. *Veres József*: Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza, 1886. 142.

10. 1835: *György Aladár*: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. *Athenaeum*. *Fülöp Géza*: i. m. 97. p. 1839: *Koczányi Béla*: Magyarországi társas- és közművelődési körök... Kassa, 647. 1838: *Békés Megyei Levéltár Békés m. alisp. ált.* 12 806/1900. Alispáni iratok és *Vargha Gyula* i. m. 46. 1839: *Veres József* i. m. 137.

11. *Veres József*. i. m. 137. – Vö. *Jovanovics Pál* tudósítása a Pesti Hírlap 1841. évf. 69. sz. 583. Helyhiány miatt nem térünk ki az egyesület társadalmi bázisára és működésének nyomaira.

Az 1849-ben megszüntetett Casinóról 1851-ben kapunk ismét hírt: Bonyhádi (Perczel) Gyula Békés megye főnöke jelentést tett a reformkori egyesületekről. 1856 végén az egyházi vezetők – Neumann József plébános és Torkos Károly evangélikus esperes – elérték a Helytartótanácsnál az engedélyt az egyesület föltámasztásához. A nemzeti mozgalom kulturális szakaszához a Nemzeti Színházra és az Akadémiára nyújtott adományokkal kapcsolódtak. 1859-ben 18 hírlapot járattak, melynek fele politikai jellegű. Könyvtára ekkor 395 kötet, ami a korábbi évtizedekben gyűjtött állomány elkallódására utal.¹²

A neoabszolutizmus idején újjáalakult Casino mellett létrejött a Polgári Casino, mely címében is deklarálta a község iparos és kereskedő rétegének, valamint gazdag parasztságának polgári, egyenjogúsági törekvését. A két kör 1861-ben egyesült. Az 1862-ben kiadott első hazai egyesületi statisztika Orosházáról csak ezt említi – „Társalgó Egyesület” címen. A 120 tag elnöke Neumann József volt.¹³ Egy Társalgó Egyesület azonban – a Casinótól függetlenül – önállóan is létezett 1876-tól az 1890. évi feloszlásig.

A Dalegyelet (1865) és a Protestáns Legényegylet (1864), valamint az Iparos Ifjak Önképző Egylete (1866) korai működését alig ismerjük. Meglehet, hogy a Legényegylet ezen evangélikus községben is a század közepétől az iparos ifjúság körében egyre népszerűbb Kolping-körök (katolikus legényegyletek) mintájára alakult. A kiegyezéskor tehát Orosházán három művelődési jellegű egyesület (Casino, Dalegyelet, Iparos Ifjak Önképző Egylete) és két egyházi kötődésű egyesület (Chevra Kadisha és Protestáns Legényegylet) létezett.

A dualizmus idejének egyesületi kultúrájáról hiányos képet kapnánk csak a korabeli statisztikára hagyatkozva. (L. I. sz. táblázat!) Az egyes felmérésekben említett egyesületeket a megadott – többször egymástól eltérő – alakulási évükkel, ennek hiányában kérdőjellel jelezzük.¹⁴

Az egykorú egyesületi fogalom tág értelmezésére utalva teljes táblázatokat idézünk, benne az ipartársulatokkal. A korszak valamennyi szervezett társaságát figyelembe véve így is csak a kisebb hányadról tájékoztatnak a publikált egyesületi statisztikák. Ez is indokolja a társadalmi önszerveződés egyéb forrásainak minél

12. Veres József i. m. 138. E korból példáértéke miatt megemlíti még, de zártkörű jellege és bizonytalan helyi kötődése miatt nem vettük fel kimutatásunkba a gróf Batthány László által szervezett vadásztársaságot (BML IV. s. 6946/1853). Vö. Podmaniczky Frigyes: Az alföldi vadászok tanyája c. regényével (1854).

13. Hunfalvy János szerk. Magyarország különböző egyletei = Statisztikai Közlemények IV. köt. 1. füzet. MTA Statisztikai Bizottság Pest, 1862. 246–269. p. (249.) – Vö. Kimutatás a Békés megyében 1862-ben létező egyletekről. OL D-191. HTT. eln. 1862. IV. A; 8647.

14. A három publikált egyesületi kimutatást (Hunfalvy, Vargha és Koczányi) vetettük össze Veres József idézett helytörténeti és Pápay István által 1866-ban készített összeállítással. (O.L. 1866–5596. III. 4.)

teljesebb számba vételét, amit a II. sz. táblázat rögzít, figyelembe véve alakulásuk idejét.

E felsorolás után is egyetértően idézhetjük az egykori statisztikust: „A nyers kimutatásban az egyleti élet ha nem is tükröződik vissza a maga mozgalmasságában, de látjuk legalább az arányokat és a mérveket, melyekben a társadalom öntevékenysége az állam által meg nem oldott, vagy meg sem is oldható köz- és közérdekű célok megvalósításán munkál.”¹⁵

Az 1918-ig alakult orosházi egyesületek magas száma (87), mely a vonzáskörzetet figyelembe véve több mint száz (101), városias társadalmi szerveződésre utal. Megerősíti ezt a minősítést a hivatkozott megyei kataszterekkel való összehasonlítás, még akkor is, ha azok még nem teljesek, ill. az orosházi körök körét tovább szűkítjük az esetleges átfedések (címváltozatok), átalakulások miatt. Mivel az egyesületek alakulását meghatározó helyi társadalmi tagozódás és művelődési helyzet elemzését már elvégezte SZABÓ Ferenc és ELEK László, csupán az egyesülettípusokhoz kapcsolódóan térünk ki egy-egy szerkezeti elemre és fejlődési mozzanatra.

I. Egyesületek az egykorú statisztikában

Sorszám	Egyesület neve	Hunfálvy 1862	Pápay 1866	Vargha 1878	Veres 1885	Koczányi 1899
1.	(Polgári) Casino	1857	1857	1838	1839	1837
2.	Egyesült Ipartestület			1874		
3.	Izraelita Nőegylet			1873	1873	
4.	Kereskedelmi Csarnok			1870	1874	?
5.	Kovács és Kerékgyártó Társulat			1874		
6.	Magyar Lábbelikészítő Ipartársulat			1874		
7.	Polgári Olvasókör			1867	1867	1867
8.	Olvasó Népkör			1870	?	1870
9.	Önkéntes Tűzoltó Egylet			1874	1874	
10.	Társalgó Egylet			1877	1877	
11.	Temetkezési Egylet (40 Ft)			1868	1868	
12.	Temetkezési Egylet (100 Ft)				1882	
13.	Temetkezési Egylet (50 Ft)			1884		
14.	Temetkezési Egylet (150 Ft)				1884	
15.	Temetkezési Egylet (150 Ft)				1884	

15. Vargha Gyula i.m. VII. p. – Itt köszönjük meg Gaál Endre értékes tanácsait és Elek László pontos kiegészítéseit, melyben további társadalmi szervezódésekre hívta fel figyelmünket. E társulások azonosítása újabb kutatási feladat: Tulipánkert – 1906, Atlétikai Club – 1912, Kúttársaság, Árpád-asztaltársaság Műkedvelők Köre – 1912. mai ismereteink szerint ezek tisztavirág életű egyesületek voltak, alapvetően nem módosítják elemzéseink arányát.

Sor- szám	Egyesület neve	Hunfalvy 1862	Pápay 1866	Vargha 1878	Veres 1885	Koczányi 1899
16.	Dalegylet				1865	
17.	Tanító Egylet (fiók)				1877	1876
18.	Betegsegélyző Egylet (izraelita)				1879	
19.	Kereskedő Ifjak Egylete				1882	?
20.	Iparos Ifjúság Önképző és Segélyező Egylete				1877	1866
21.	Ipartestület				1885	?
22.	Ács- és Kőműves Ifjak Egylete					?
23.	Katholikus Kör					?
24.	Korcsolyázó Egylet				1880	

II. Egyesületek alakulási időrendben

Sorszám	Cím (változat)	Alakulás (első adat)
1	Casino (Polgári Casino) (Társalgó Egylet)	1835 (?) (1862)
2	Chevra Kadisha [izraelita] (Szentegylet)	1835
3	Polgári Casino (1869–1880)	1856–1861
4	Protestáns Legényegylet	1864
5	Dalegylet	1865
6	Iparos Ifjak Önképzős Egylete (Iparos Ifjúság Önképző és Segélyező Egylete) (Iparos Ifjak Önképző és Betegsegélyező Egylete)	1866 (1879) (1881)
7	Polgári Olvasókör	1867
8	Olvasó Nép kör (Függetlenségi Olvasó Nép kör) (Függetlenségi 48-as Politikai Párt Olvasókör)	1868 (1882) (1894)
9	Temetkezési Egylet (40 Ft) (Halotti Társulat)	1868
10	Kölcsönös Segélyező Egylet	1869
11	Kereskedelmi Csarnok (Polgári Csarnok) (Gabona Csarnok)	1870 (1873)
12	Önsegélyző Egylet	1871
13	Tanító Egylet (Békés Vármegyei Általános Tanító Egylet, fiók)	1872 (1876)
14	Izraelita Nőegylet	1873
15	Önkéntes Tűzoltó Egylet	1874
16	Káromkodás Elleni Egylet	1874
17	Társalgó Egylet	1876
18	Betegsegélyző Egylet [izraelita]	1879
19	Iparos Ifjúsági Egylet	1880

Sorszám	Cím (változat)	Alakulás (első adat)
20	Iparos Ifjúsági Dalárda	1880
21	Korcsolyázó Egylet	1880
22	Kereskedelmi Kör (Kereskedők és Kereskő Ifjak Egylete)	1882 (1914)
23	Kereskedő Ifjak Egylete	1882
24	Temetkezési Egylet (50 Ft)	1882
25	Temetkezési Egylet (100 Ft) (Temetkezési Egylet, 200 Ft)	1882 (1882)
26	Temetkezési Egylet (50 Ft, Pálfi-féle)	1884
27	Keresztény Temetkezési Egylet (250 Ft)	1884
28	Földműves Ifjúsági Egylet	1885 ?
29	Talmud Tóra [izraelita] (Szegény Tanulók Segélyegylete)	1885 ?
30	Fogyasztó Egyesület	1886
31	Lankadók Gyámolítója Egylet [izraelita] (Szaumech Nauflin)	1888
32	Munkáskör (Földmunkás Egylet)	1890
33	VII. Temetkezési Egylet (60 Ft)	1890
34	Kiházasítási Egylet	1890 ?
35	II. Kiházasítási Egylet	1891
36	Vereskereszt Egylet	1891 ?
37	Általános Temetkezési és Segélyegylet	1892
38	Ács- és Kőművesegédek Önképző Egylete (Ács- és Kőműves Ifjak Egylete)	1892
39	Általános Betegsegélyező Egylet	1894
40	Iparoskör (Iparegylet)	1895 (1886)
41	Földművelő Politikai Kör	1897
42	Katholikus Kör	1897
43	Iparosköri Dalárda	1898
44	Ácsok és Kőművesek Szakegylete	1898 ?
45	Torna Egylet	1898
46	(Községi) Népkönyvtár Egylet	1898
47	Országos Nemzeti Szövetség (fiók)	1899
48	Földművelő Egylet	1899
49	Földműves Kisgazdák Egyesülete	1901 ?
50	Színpartoló Egyesület (Színművészet! partoló Egyesület) (Casino Színügyi Bizottsága)	1901 1901 (1883)
51	Állami Polgári Iskolai „Eötvös” Önképzőkör	1901
52	Függetlenségi 48-as Párti Dalegylet	1902
53	Gyopárhalom-Szentetornya Katholikus Kör	1902
54	(Általános) Közművelődési Népkör	1902
55	Gépész- és Cséplőgépiparosok Szakegylete	1903
56	Szabadság Egylet	1903
57	Magyarországi Szabómunkások és Munkásnők Szakegyesülete (fiók)	1903

Sorszám	Cím (változat)	Alakulás (első adat)
58	Ifjúsági Önképzőkör (Büchler Márton Ifjúsági Önképzőkör)	? 1903
59	Független Szociáldemokrata Kör	1904
60	Magyarországi Cipész- és Csizmadiamunkások Országos Szakegylete (helyi csoport)	1904
61	Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége (fiók)	1904
62	Bónumi Polgári Olvasókör	1904
63	Magyarországi Molnárok és Malommunkások Szakegyesülete (fiók)	1905
64	Malommunkások Szakegylete	1905
65	Földművelők és Kertgazdák Szövetsége (Kisbirtokosok Szövetsége)	1906 (1907)
66	Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége (fiók)	1906
67	Magyarországi Ácsmunkások Országos Szakegylete (fiók)	1906
68	Magyarországi Famunkások Országos Szakegylete (helyi csoport)	1906 ?
69	Magyar Építőiparosok Országos Szövetsége (fiók)	1907
70	Vasúti Munkások Országos Szövetsége (fiók)	1907
71	Gyopárhalom Szociáldemokrata Párt Olvasóköre	1907
72	Magyarországi Rokkant- és Nyugdíjegylet (fiók)	1908
73	Kiscsáki Polgári Olvasókör	1909
74	Pesti úti Vándorkönyvtár Egylet (fiók)	1910
75	Gyulai úti Vándorkönyvtár Egylet	1910
76	Szőlőközi Vándorkönyvtár Egylet (fiók)	1910
77	HosszúSORI Vándorkönyvtár Egylet (fiók)	1910
78	Gyopárhalom Olvasókör Gyopárhalom Vándorkönyvtár Egylet, (fiók)	1910 (1911)
79	Külterületi Iskolai Vándorkönyvtári Egylet (fiók)	1911
80	Testgyakorlók Köre	1912
81	Méhészegylet	1913
82	Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége (helyi csoport)	1913
83	Munkás Testedző Kör	1913
84	Filmharmonikusok Társasága	1914
85	Szociáldemokrata Kör	1914
86	Munkásotthon	1917
87	Ágostai Hitvallású Evangélikus Nőegylet	1917

III. Külterületi vonzáskörzet egyesületei Később közigazgatásilag is csatolt határrészek

1	Szabadszentetornya	Olvasókör	1885 ?
2		Új Olvasókör (48-as Kör)	1885
3		Munkás Ifjúsági Egylet (Földművelő Egylet)	1890 (1900)
4	Pusztaszentetornya	Olvasókör	1899 ?

5	Szentetornya	Olvasókör	1885
6		Földmunkás Egylet (Ifjúsági Egylet)	1891
7		48-as Függetlenségi Kör	1892
8	Hódmezővásárhely	Barackosi Olvasókör	1884
9		Pecercési Olvasóegylet	1892
10		Kardoskúti Olvasókör	1896
11		Fecskésparti Olvasókör	1901
12		Sóstóparti Olvasókör	1903
13		Sóstóparti Katolikus Kör	1903
14		Tatársánci Olvasókör	1907

IV. Egyesülettípusok száma és aránya

Sor- szám	Egyesülettípus	Orosháza		Orosháza és vonzaskörzete	
		szám	%	szám	%
1.	Gazdasági	4	4,59	4	3,96
2.	Szakmai	15	17,24	15	14,85
3.	Politikai	4	4,59	5	4,95
4.	Munkás	16	18,39	18	18,18
5.	Kulturális	19	21,83	29	28,71
6.	Társasági	5	5,74	6	5,94
7.	Segélyező	18	20,68	18	18,18
8.	Közhasznú	1	1,14	1	0,99
9.	Sport	4	4,59	4	3,96
10.	Egyéb	1	1,14	1	0,99
	Összesen:	87		101	

A szakirodalom a dualizmus periódushatárának tekinti az 1890. évet, mely az orosházi egyletek fejlődésében is fordulópont. Addig 34 kör alakult, melyek többsége kisebb módosulásokkal kerete maradt a következő nemzedék önszerveződésének is. 1891–1918 között 53 egyesület keletkezett; új jelenségként számos munkáskör, külterületi olvasókör és néhány sportegylet. A századforduló évtizedeinek gyorsuló egyesületalkotási folyamatát megtörte az első világháború. A nagyarányú bevonultatások miatt a meglévő egyesületek zöme nem tudott működni, a háborús viszonyok újabb egyletek alakításának sem kedveztek.

A hivatkozott források alapján összeállított egyesületi kateszter lehetővé, a társadalmi tagolódás és átszerveződés jobb megértése pedig szükségessé teszi az egyletek csoportosított vizsgálatát. (Lásd a IV. sz. táblázatot!)

A múlt századi egyleti statisztikák kategóriái ma már alig használhatók a tudományos rendszerezésre. Az 1852. évi egyleti pátens jobbra gazdasági társulásokkat tagolt, az 1866. évi kancelláriai felmérés pedig a mulatsági, egészségügyi,

hitel- és jótékonyági körökről gyűjtött adatokat.¹⁶ Az 1875. évi belügyminiszteri körrendelet szintén tág határokkal öt egyesületi kategóriát állított fel: politikai, humanisztikus, nyereszkesedési, közművelődési és gazdasági. Ebben az esetben a tipizálás gyakorlati felügyeleti szemponttal is társult, amennyiben – főleg az ellenzéki egyesületek esetében – tilalmas volt a többes célú tömörülés (pl. közművelődés és politika kapcsolása).¹⁷

A Statisztikai Hivatal 1878. évi összesítése 16 csoportra osztotta az ország egyesületeinek ezreit, benne egy tucatnyit Orosházáról.¹⁸ Az egykorú kategóriák és a helyi egyesületek változatos szerepkörének ismeretében csoportosíthatjuk a 87 (ill. 101) kört. A tágabb összehasonlítás szándéka és lehetősége miatt azonban most eltekintünk egy önálló tipológiától, és kiindulásul elfogadjuk a már idézett Somogy megyei feldolgozást. Együttal osztjuk BősZE kategorizálási aggályait az átfedések, a kinyilvánított célok és különösen az összetett tevékenységek miatt. A tíz csoport a következőket foglalja magában (zárójelben a közel 700 Somogy megyei egyesület aránya): gazdasági (pl. mezőgazdasági – 0,44%), szakmai és szakképző körök (pl. gazdakör és más szakmai alapon szervezett társaság – 16,20%), politikai (1,46%), kulturális (pl. olvasó- és dalkör – 33,43%), társadalmi-társasági (pl. kaszinó, társaskör – 14,74%), közhasznú (pl. tűzoltó – 14,74%), sportkörök (3,50%), segélyező egyesületek (pl. önszegélyező és temetkezési egyesület – 8,47%), munkásegylet (pl. önképző-, segélyező és szakegylet – 4,09%), és egyéb egyesületek (3,07%).¹⁹

A fenti kategóriák elsősorban az egyesület meghatározó funkcióján alapulnak. Problematikus ugyan a munkásegyleteket önállóan itt is kiemelni, mivel ezek

16. O.L. Ht. 1866–5596 III. 4. (773) *Pápay István*. A mulatsági körökhöz sorolta a casinót, olvasókört, dalegyletet stb., az egészség fenntartását a torna-, fürdő- és hajós egyletek szolgálták mint a tulajdonképpeni korai sportkörök; a hiteltársulatok rendszerint népbank, kölcsönös segélyegylet címen alakultak; a jótékonyság a betegápoló-, a kiházásítási és legényegylet fő szerepköre.

17. Belügyminiszteri körrendelet 1875–1508. sz.

18. Az egyesületi fogalom tág értelmezését is figyelembe véve *Vargha Gyula* (i.m. XII.) a következő 16 fő csoportra osztotta az akkor működő 3995 egyesületet: 1. önszegélyező: 535, 2. jótékony: 225, 3. nevelő és oktató: 131, 4. társas: 964, 5. gyakorló: 312, 6. ipartársulatok: 1275, 7. termelőszövetkezetek: 3, 8. fogyasztási: 12, 9. gazdasági: 82, 10. kereskedelmi: 42, 11. vízszabályozó: 19, 12. tűzoltó: 246, 13. tudományos és irodalmi: 59, 14. művészeti: 4, 15. vallásos: 43, 16. vegyes: 43. Eltekintve a már említett ipartársulati problémától (itt az egyesületek közel harmadát, 32%-át jelentették), a leggyakoribbak a társaskörök (964–24%) és az önszegélyező egyletek (535–13%) voltak. Mindez Orosházán az önszegélyező egyesületek magas számában és a társaskörök tartósságában realizálódott.

19. *Bősze Sándor*, 1887. i.m. 247. Vö. *Balla Ferenc – Wirth István*: Egyletek, egyesületek a Jászságban (1867–1919). Jászapáti, 1991. 68. A szerzők egy sajátosan privilegizált réteg szervezett társadalmi tagolódását vizsgálva a következő egyesülettípusokat állították fel: 1. gazdasági, 2. segélyező, 3. szak(mai), 4. közművelődési, felekezeti, 6. tűzoltó- és sportkörök.

sokszor érdekvédelmi, politikai, önképző, segély, sport stb. célra alakultak, tehát szinte valamennyi kiemelt funkcióban megjelentek. A többi egyesületben azonban főleg a polgárság, parasztpolgárság, illetve ezek ifjúsága tömörült, tehát a munkásegyletek az új társadalmi réteg emelkedési törekvését is kifejezték.

Lehetséges másféle tipizálás is, amely a tagság és tisztikar társadalmi helyzetén alapul. Így beszélhetünk a helyi elit, polgárság és parasztság elkülönült vagy együttes szerveződéséről.

Ugyancsak a társadalmi rétegszerveződés példái a nőegyletek és ifjúsági körök. A nőegyletek (izraelita és evangélikus) a jótékonyosság, a közművelődés, nevelés és felekezeti élet terén fejtettek ki tevékenységet. Mivel a többi egyesület tagjai rendszerint csak férfiak lehettek, e körök a hangsúlyos karitatív jelleg mellett a nők egyesülési egyenjogúságának szervezeti meghirdetését is jelentették. Az ifjúság kilenc önszerveződése szinte minden gazdasági szférában megjelent (az általános társadalmi-szakmai célok mellett művelődési és felekezeti jelleggel is – a kezdetektől a XX. század elejéig.): Protestáns Legényegylet, Iparos Ifjúsági Önképző Egylet, Iparos Ifjúsági Egylet, Iparos Ifjúsági Dalárda, Kereskedő Ifjak Egylete, Földműves Ifjak Egylete, Ács- és Kőműves Ifjak Egylete, Ifjúsági Önképzőkör, „Eöt-vös” Önképzőkör.

A leghagyományosabb társadalmi szerveződések az egyházak, melyek világi egyesületei Orosházán is működtek a közélet számos területén. Hat izraelita egyesületet alakítottak a nagyközségben, tehát a legtöbb vallási jellegű kör e hitközséghez kötődött. (Chevra Kadisha, Izraelita Nőegylet, Betegsegélyező Egylet, Talmud Tóra, Lankadók Gyámolítója Egylet, Ifjúsági Önképzőkör). Ezen túl a zsidóság természetesen meghatározó szerepet játszott még a kereskedelem és hitelügy társulataiban is. Ez az egyesületi aktivitás részben a vallási előírások, népszokások következménye, részben a kisebbségi létben természetesen megnyilvánuló önvédelmi reakció.²⁰

A katolikus egyházzal kapcsolatos három egyesület (Katolikus Kör 1897, Gyopárhalom-Szentetornya Katolikus Kör 1902 és a vonzáskörzetből a Sóstóparti Katolikus Kör 1903) szintén tekinthető helyileg a vallási kisebbség szerveződésének is. Sokkal fontosabb azonban a századfordulón az egyházpolitikai küzdelmekben központilag és országosan fellépő katolikus egyház helyi aktivitása, bár a nagyközség plébánosai a kezdettől részt vettek a közélet és a közművelődés irányításában.

Ugyancsak három evangélikus-protestáns kör működött vizsgált korszakunkban. (Protestáns Legényegylet 1864, Evangélikus Nőegylet 1917, Káromkodás Elleni Egylet 1874.) Az utóbbi egyesület ugyan nem deklarálta címében a feleke-

20. A helyi zsidóság történetéről *Farkas Elemér*: Az orosházi izraelita hitközségről = Az Orosházi Juhász Balázs Gyűjtőklub Évkönyve 1986–1988. Orosháza 1890. 13–15.

zeti jelleget, de erkölcsnemesítő szándéka és az evangélikus egyház vezetőinek vállalt tisztsége miatt ide sorolhatjuk.

A Keresztény Temetkezési Társaság (1884) és két keresztény pénzügyi társulat (Keresztény Hitelszövetkezet 1887, Keresztény Népbank 1898) figyelembevételével az egyházakhoz kötött „egyesületek” száma 25. A két pénzügyi társaság csak a korabeli értelemben egyesületi probléma; illetve az antiszemitizmus kapcsán említhetők még itt.

Továbbá kategorizálási alap még a települési jelleg: megkülönböztethetünk belterületi és külterületi egyesületeket. Újabb típust jelentenek az önálló egyesületek és az országos vagy megyei körök csoportjai, fiókjai.

Visszatérve a funkcionális egyesülettípusok orosházi megoszlásának táblázatához, megállapíthatjuk, hogy csak a nagyközségeket tekintve a négy leggyakoribb társadalomszerveződés (segélyező, kulturális, munkás, szakmai) nagyjából hasonló számban (15–19) és arányban (1,24–21,83%) fordult elő.

A gyakoriságban első kategória – a kulturális egyesület – eltérést mutat a nagyközségben (19 kör – 21,83%), ha a vonzáskörzetet is figyelembe vesszük (29 kör – 29%). A közművelődési egyesületek – olvasóköri, dalárdák, népkönyvtárak, önképzőkörök – az eddigi felmérések alapján országosan is a legnépszerűbbek voltak. Ez magyarázható a társadalmi-művelődési-politikai törekvések összefonódásával, ami helyben csakúgy érvényesült, mint az egész Magyarországon, sőt a tágabb régióban is.

Élesen veti fel Orosházán a 18 segélyező egyesület a polgárosodás és szociális kérdés összefüggését. A társadalomtörténet és történeti szociológia eddig főleg a városok szegénységét vizsgálta, a községi szervezett szegénygondozás múltja még feltáratlan. A nem tulajdonosok társadalmi státusának problémája a szocialista mozgalom mellett az egyházakat is foglalkoztatta. Ezt az erkölcsi, filantróp megközelítést fejezte ki az öt izraelita egyesület és az evangélikus nőegylet. A nőegyletek egyébként többnyire a jótékony állandó jelzővel alakultak, a Vöröskereszt, a betegsegélyezők és a kiházasítási egyletek mellett a nyolc temetkezési egyesület döntően befolyásolta a segélyező társaságok helybeli magas arányát. A halotti társaságok mint korabeli „biztosítási” intézmények – megélték a pénzügyi gyermekbetegségeket, a visszaéléseket is.²¹

21. A temetkezési körök felülvizsgálatára és feloszlására OL. BM. 1894–VII–8–15.715 és Orosházi Újság 1895. (XIV.1.) január 6. – A somogyi összehasonlítás nagy különbséget mutat: ott a segélyegyletek sorrendben csak az 5. helyen álltak (8,47%). – Itt ismét hangsúlyozzuk, hogy a távoli Somogy megyével való összehasonlítás kényszer: eddig azonos típusokkal nem készült más regionális felmérés. – A helyi egészségügy és Vöröskereszt fejlődésére két negyedszázados összefoglalást idézünk; *László Elek*: Orosháza közegészségi viszonyai 1869–1896-ig. Gyoma, 1898. 59. p. és *Sal János*: Adatok az Orosházi Vörös Kereszt Egyesület városi választmányának 25 éves történetéhez 1891–1916. Orosháza, 1916. 86.

A munkáskörökről fentebb úgy szóltunk, mint egy társadalmi réteg demokratikus törekvéséről, a polgári szabadságjogok érvényesítéséről. A 16 (ill. 18) munkásegylet aránylag a többszöröse a máshol alakultaknak, ami a mezőgazdasági népesség nagyarányú elszegényedésével – földmunkássá válásával – és a különböző szakmák (szabó, cipész, ács, kőműves, vas- és fémmunkás, vasutas, malommunkás, építők, famunkás stb.) különböző eszmeiségű (pl. keresztény, szocialista, szociáldemokrata) önszerveződésével és az országos szakmai szervezkedés hatékonyságával magyarázható.

A 15 szakmai, szakmai-önképző egyesület aránya Orosházán megfelel az összevetésre választott Somogy megyei példának (17,24%–16,20%), bár a gyakorisági sorrendben a helyi negyedik hely ott másodiknak felel meg. A tőkés átalakulás megkövetelte a szakműveltség fejlesztését is, melyet a helyi iskolarendszer még csak részlegesen oldott meg. A szakmai szervezetek önképző jellege mellett esetenként érdekvédelmi és önszervezési szerepkört is betöltöttek. A földművesek gazdakörei, az iparoskörök és kereskedő körök mellett a helyi értelmiség legnépesebb csoportja, a tanítók alakították meg a maguk „szakkörét”.

A két kaszinó és a társalgó egyesület, valamint a két katolikus kör sorolható az ún. társasági egyesületekhez. A polgári rétegek polgári életmódjában jelentős helyet kapott az egyleti élet mint a művelődés és társas szórakozás fóruma.

A gazdasági, politikai és sport kategóriában egyaránt négy egyesület található. A sportkörök aránya (4,95%) nagyjából megfelel a viszonyított somogyi átlagnak (3,5%) és az egyebütt a századfordulón kibontakozó szabadidő sportmozgalomnak (Torna Egylet 1898, Testgyakorlók Köre 1912). A régi polgári hagyományokkal rendelkező városokban rendszerint a lövész egyesületből alakult az első sportkör. Orosházán a legkorábbi sportegyesület a Korcsolyázó Egylet (1880) a nagyközség elit családjait, fiataljait fogta össze. A Munkás Testedző Kör (1913) ezzel szemben a munkás ifjúságot szervezte.

A gazdasági egyesületek a tőkés kibontakozás helyi társadalmi megnyilvánulásai. A Kölcsönös Segélyező Egylet (1869) népbankként működött, a Kereskedelmi Csarnok (1874) és a Fogyasztó Egyesület (1886) a kereskedelem előmozdítására alakult. A Méhészegylet 1913-ban a hasonló nevű megyei körből vált ki, hogy legalább egy szűk területen modernizálja a mezőgazdaságot.

A kaszinók és olvasókörök a parlamenti választások idején bekapcsolódtak az országos politikába, pártpolitikába, időközben pedig a helyi közélet meghatározó formálói voltak. Az Olvasó Népkör (1868) később (1882, 1894) címében is vállalta az ellenzéki pártkapcsolatot. Az Országos Nemzeti Szövetség fiókjának működését alig ismerjük. A századfordulón még két kör deklarálta nevében is a politikai kötődést (Földművelő Politikai Kör 1897, Földműves Kisgazdák Egyesülete 1901).

Az Önkéntes Tűzoltó Egylet mint egyetlen ún. közhasznú egyesület a megye

első hasoncélú körének számított, vezetésében a nagyközség legtekintélyesebb polgárai kaptak helyet. Az egyéb kategóriába a Káromkodás Elleni Egyletet soroltuk, amely minden jószándék mellett is nyilván szerény hatásfokkal szolgált a választott célt, mivel mindössze hat tagja volt.

A hivatkozott baranyai és somogyi egyesületi felmérések azt mutatják, hogy a székhelyek kivételével 30–40 egyesületnél nem alakult több a népes településen sem. Orosháza dualizmus kori egyesületeinek magas száma és megoszlása a nagyközség társadalmának városias tagoltságára és szerveződésére utal, még akkor is, ha helyben hiányoztak a nagy hagyományú városi előzmények (pl. lövészegylet, egyházi körök).

Az orosházi egyesületek alakulási és működési feltételeinek, társadalmi bázisának (taglétszám, tisztikar), a helyi és központi hatalmi és társadalmi szervezetekkel való kapcsolatának és mindenekelőtt működésének és hatásának összefüggései a fentiek alapján további kutatási feladatot jelentenek.

Emlékképeim Orosháza zenei életéről

DINNYÉS ISTVÁN

Az 1950-es évek közepén, ahonnan kezdődik e rövid, – ha úgy tetszik, nosztalgikus visszatekintés, Orosháza a hozzávetőlegesen azonos lélekszámú más településekhez hasonlítva bizony szegényes képet mutatott az odaérkező idegennek. A lehangolóan kopott földszintes házak, a földes utak, rendezetlen terek, a parkok, virágok hiánya nyomasztólag hatott. Nem sok biztatót ígértek annak, aki jobb helyről jött ebbe a városba. (Város volt egyáltalán?)

Rövid itt-tartózkodás után érzékelhető volt az akkori városi vezetők szemlélete is, mely nagyjából megegyezett a városképpel. A „nadrágos embernek” nem volt túl nagy becsülete a helybéli nagyságok előtt. S ha az illető még csak nem is valami „haladó értelmiségi” volt, hanem afféle zenetanár, akkor meg végképp reménytelennek tűnhetett a helyzete. Ezek az első benyomások rövidesen igazolódtak.

Ilyen körülmények között kezdte meg működését *1955. december első napjaiban az Állami Zeneiskola Orosházán.*

Ezt megelőzően is folyt hangszeres oktatás a városban a „Zeneoktatók Munkaközösségében”. A zeneoktatás ilyen szervezeti formája akkoriban pótolta az állami zeneiskolák hiányát országosan is. Sok helyütt – így Orosházán is – egyfajta megélhetési lehetőséget biztosított ez a munkaközösségi oktatás bizonyos „osztályidegen elemeknek”, más kereseti lehetőséggel nem rendelkező különböző képzettségű és foglalkozású személyeknek. A teljesen dilettáns amatőrtől a zeneakadémiai művészképzőt végzett nagy tudású muzsikusokig tanított ezekben sok mindenki.

Orosházán is hasonló volt a helyzet. Az amatőrök mellett tanított egy nagy-szerű művész-pedagógus: *G. Iszlay Gabriella*. Chován Kálmán – zeneszerző, de még inkább kiváló zenepedagógus – utolsó tanítványaként szerzett zongoramű-

vészi oklevelet a Budapesti Zeneakadémián. Chován zongorára írt gyakorlatait még a mai zenepedagógia is használja olykor. Iszlay Gabriella magánélete úgy alakult, hogy diplomája megszerzése után korán férjhez ment, háziasszony lett, „becsukta a zongora fedelét” s ezzel művészi karrierjének vége is lett. 60 éves körüli lehetett, amikor az induló állami zeneiskolában tanári állást kapott. Ekkor kezdett egy kicsit újra gyakorolni. Élvezettel hallgattam játékát, melyből érződött, hogy jó zongorista lehetett valaha. Játszotta Schumann a-moll zongoraversenyét, Liszt-rapszódiaikat, Bach-fúgákat, Chován-etűdöket, de inkább töredékeket ezeknek a műveknek. Hangversenyeinken többször szerepelt. Egy fellépéséről, de még inkább annak rendezéséről érdemes szólni, mert az kuriózum számba ment. Ezt a hangversenyt Chován Kálmán műveiből, az ő emlékére rendezték. De ki is rendezte?

A Chován-hangverseny

Orosházán élt Iszlay Gabriella fivére, *Iszlay Kálmán*. A közismert Kami bácsi nagy bohém volt, afféle dzsentrí. Történt, hogy 12-es találatra lett a totón – abban az időben ez volt a legmagasabb találati lehetőség ezen a játékon. A nyereség teljes összegét – talán 15–20 000 Ft-ot – e Chován hangverseny rendezésére fordította. A helyi szereplők mellett Budapestről is hozatott vendégművészeket:

Commensoli Máriát (zongora), Kubinyi Attilát (hegedű), Zsámboki Miklóst (cselló). A szép hangverseny után népes vendégsereget hívott vacsorára az akkori Alföld Szállodába. De jó lenne ma is ilyen mecénásokat találni!

Engedélyezték tehát a zeneiskola működését, most már „csupán” a személyi és tárgyi feltételeket kellett biztosítani a tanításhoz és ez Orosházán nem bizonyult könnyű dolognak. *Fasang Árpád*, aki nagy tekintélyű pedagógus volt Orosházán valamikor, egy levelében a következőket írta nekem: „Az orosháziak a realitások emberei. A zene és egyéb művészetek azonban még nem tartoznak a realitások közé a számukra. Majd talán...” Ez a bölcs megállapítás teljes egészében igaznak bizonyult. Mintegy „vezérmotívumként” végig követhetné Orosháza zenei életének történetét, de különösen a kezdeti éveket.

A Városi Tanács kiutalta a Vörösmarty utca 1/C. alatti épületet, mely korábban a Kereskedelmi Csarnok helyiségként funkcionált. Egy nagyterem – talán biliárdterem – és egy kb. 3 × 3-as kis helyiség állt rendelkezésre. Tanár, hangszer, kotta: semmi, semmi. Az ilyen „objektív feltételek” láttán valószínűleg sokaknak elment volna a kedve az iskola megindításától. Nem így az iskola első igazgatójának: *Markó Leónak*.

A zenei életnek talán nincs olyan területe, amit valamilyen formában meg ne próbált volna korábban az újdonsült igazgató. Mesélte, hogy brácsázott, szakszofonozott, csellózott, karmesterkedett. Játszott belföldön és külföldön szalonzenekarokban, dzsessz zenekarokban, éjszakai szórakozóhelyeken, még Kairó-

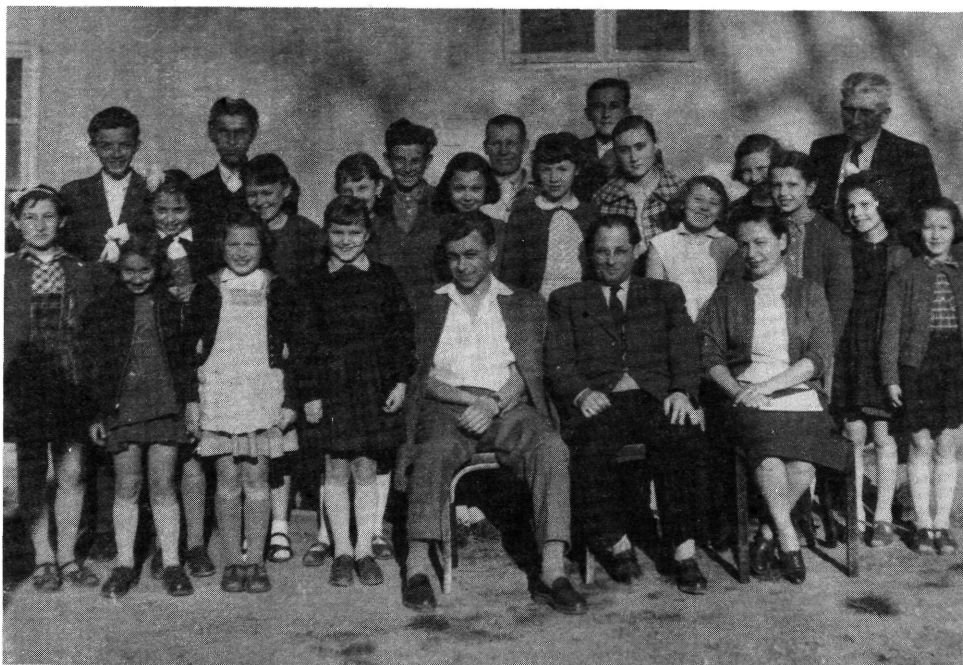

Markó Leó, Géczyiné Iszlay Gabriella, Dinnyés István

ban is. Játszott profi szimfónikus zenekarban. Tanított a Zeneoktatók Munkaközösségében stb., stb. Emlékeim szerint igen nagyvonalú ember volt. A részletek különösebben nem érdekelték. Fellépése „lehengerlő” volt. Egyszerűen nem vett tudomást az akkori városi vezetők – számára – kicsinyes akadékoskodásáról. Szóval ez az ember teljes erőbedobással elkezdte szervezni a zeneiskolát.

A feltételek teljes hiánya ellenére felvett vagy 100–120 tanulót. Az építők megkezdték – tervei szerint – a válaszfalakat felhúzni ama bizonyos nagyteremben. A néhány orosházi tanár (oktató) mellett a Szegedi Szimfonikus Zenekarból jártak át a muzsikások fuvolát, oboát, klarinétot, fagottot, kürtöt, harsonát, ütőhangszereket tanítani. Hogy miért profi muzsikások és miért Szegedről, az hamar kiderült. Markó Leó ugyanis megalakította az Orosházi Szimfonikus Zenekart 15–20 helyi amatőr muzsikusból. Így a későbbi koncerteken a Szegedről átjáró „kisegítők” közreműködésével valódi zenekari hangzást varázsolt az amatőr együttes képességét messze meghaladó művek előadásán.

A tanítás elkezdődött. A nagyteremben malterosládák, talicskák, téglák és egyéb építőanyagok és persze munkások. Ahol akadt egy m²-nyi hely, ott már valaki tanított. Itt csellót, ott hegedűt, trombitát, netán éneket. Építkezés közben a „tanítás zavartalanul folyt”. Ha jött a következő gyerek órára, átvette a hang-

Az Orosházi Állami Zeneiskola első tanulói, tanáraikkal (1957)

szert az előzőtől és az játszott rajta tovább. (Diákkoromban a nyári szünetben el kellett mennünk Sztálinvárost építeni. Azt hiszem, ott volt ilyen nagyvonalú az „építkezés”, mint a mi tanításunk első néhány hónapjában). Ebben az időben összesen talán 40 zeneiskola volt Magyarországon.

Markó Leó gyakorlati muzsikus módjára kezdettől fogva a zenekari hangszerek tanítását szorgalmazta. A szülők mintegy 80%-a viszont zongorára akarta taníttatni gyermekét. Határozott fellépésének köszönhetően végül is úgy 70% körül tanulhattak egyéb hangszert, s talán 30% zongorát. A zeneoktatás irányítása természetesen felülről, a Népművelési Minisztériumból történt. Meghatározták még azt is, hogy milyen zenét kell tanítani! (Na de hát így volt ez a „nagy példaképnél” is, ahol a zeneszerzők számára még azt is előírták, hogy milyen zenét kell komponálniuk.) A legapróbb ügyek intézése is a minisztériumon keresztül történt. Pl.: Az utazó tanárok utiköltségét havonta Budapestre kellett jelenteni, illetve onnan igényelni azt. (Havi kb. 1000 Ft)

Idézet egy 1955-ös levélből, mely a zeneiskola irattárában található: „1955. december 18–19-én Országos Konferenciát tartunk az ifjúság iskolán kívüli zenei nevelése és a tömegek kötetlen dalolása kérdéseiről. A konferencia célja, hogy e területen az MDP Központi Vezetőségének az ifjúság nevelésével kapcsolatos határozata alapján a következő év legfontosabb feladatait megvitassuk.” A következő levélrészlet dátumára oda kell figyelni. 1956. december 18-i keltezésű: „Kérem, hogy postafordultával küldjön jelentést a vezetése alatt lévő iskola jelenlegi tanári létszámáról névszerinti felsorolással. Amennyiben a jelenlegi létszámában a jövőben változás áll be, vagy erről a későbbiek során szerez tudomást, azonnal értesítse osztályunkat. Felhívom figyelmét, hogy 1956. október 23-i események során esetleg megüresedett állások – az eddigi gyakorlat szerint – csak a Népművelési Minisztérium Művészetoktatási Főosztálya előzetes hozzájárulásával tölthetők be.” (Sajnos, ebben az időben sok muzsikus, sok zenetanár hagyta el az országot, disszidált Nyugatra.)

Az első tanévzáróra a zeneiskola épületének átalakítása befejeződött. Lett 1 igazgatói iroda, 4 tanterem, 1 tanári-gondnoki iroda, ott is tanítás folyt, és az udvar felől 1 omladozó kopott helyiség, amit szerényen csak művészklubnak neveztünk. Az igazgató gyakorlatiasságát igazolva felvettünk 15–20 olyan felnőttet is a tanulók sorába, akik ún. zenészek voltak. Vidéki kultúrházakban, lakodalmakban, egyéb helyütt muzsikáltak. Örömmel jártak a zeneiskolába, nagy ambícióval tanultak, gyakoroltak. Többségük a zenetanulás eredményeként kulturált muzsikus lett.

Tanárok jöttek, tanárok mentek, de az iskolának kialakult a stílusa. Népszerű lett a városban, rangot jelentett ott tanulni. Persze akadtak – s hol nincs ez így – akiknek státuszszimbólumot jelentett, hogy gyerekük zeneiskolás. Az a felbecsülhetetlen jelentőségű hangversenyélet, ami 1990-ig Orosháza szerteágazó kul-

1960. április 25-én, hétfő este 8 órákor

6. bérleti hangverseny

Olasz éj alatt

MUSOR:

Verdi: *Traviata*, opera-részletek (Keresztmetszet)

S z ü n e t

Puccini: *Pillangókisasszony*, Zümmögő-kórus

Puccini: *Bohémélet*, opera-részl. (Keresztmetszet)

Közreműködnek:

BERDÁL VALERIA,
a Szegedi Nemzeti Színház tagja

RÉTI JÓZSEF   **RADNAI GYÖRGY**
az Állami Operaház tagjai

Az Orosházi Petőfi-énekkar

Karigazgató:

FELDMANN JÓZSEF

Az Orosházi -Erdel Ferenc- Szimfonikus Zenekar

Vezényel:

MARKÓ LEO

Műsorismertető:

KOLLÁR ENDRE

1960. január 25-én, hétfő este 8 órákor

3. bérleti hangverseny

Nagy mesterek muzsikája

MUSOR:

Mozart: *Figaró házassága* — Nyitány

Beethoven: *Esz-dúr zongoraverseny*

S z ü n e t

Haydn: *Bácsú-szimfónia*

Közreműködnek:

PETRI ENDRE
zongoraművész

Az Orosházi -Erdel Ferenc- Szimfonikus Zenekar

Vezényel:

MARKÓ LEO

Műsorismertető:

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

Az Országos Filharmónia.

az Orosházi Állami Zeneiskola és a
Petőfi Művelődési Ház közös rendezésében

6 előadásból álló

hangversenysorozatot

indít bérletben

KÖZREMŰKÖDNEK:

az Orosházi -Erdel Ferenc- Szimfonikus Zenekar,
az Országos Filharmónia szólistái,
az Állami Operaház és a Szegedi Nemzeti Színház
művészei, valamint
az Orosházi Állami Zeneiskola művész-tanárai

Művészeti vezető:

MARKÓ LEO zeneiskola igazgató

A hangversenyeket

a Petőfi Művelődési Házban tartjuk.

IFJÚSÁGI HANGVERSENY

az esti előadások előtt, azonos műsorral
és szereplőkkel délután 5 órákor

a-b-c. Meghívók az 1959–1960-as évadból

*Az Orosházi Szimfonikus Zenekar egyik koncertje a volt Polgári Körből lett
Petőfi Művelődési Központban*

kurális életének a legtartalmasabb, legrangosabb művészi ágát jelentette, a zeneiskola indulásával kezdődött és fejlődött egyenletesen a 80-as évek végéig. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ebben az időszakban koncertezett Orosházán hazánk csaknem minden jelentős művésze, együttese a Bartók Vonósnégyestől az Állami Hangversenyzenekarig, Kovács Dénestől Kocsis Zoltánig, Fischer Annietől Perényi Miklósig.

Markó tehát megalakította a szimfonikus zenekart Orosházán, melynek mintegy felét helyi amatőrök, a másik felét szegedi „profik” alkották. Rájuk gondolva minden tisztelem az orosházi amatőr muzsikusoké és Markó kérelmelhetlenségéé, mert olyan műveket tanultak meg és adtak elő, melyek korántsem ilyen képzettségük részére íródtak. Tudom, hogy olykor éjfélig is próbáltak (téli kabátban) a kultúrház fűtetlen termében. (A kisegítők természetesen csak a főpróbára és koncertekre jöttek). Bevallom ma már, el sem tudom képzelni, hogy szakmai szempontból milyen színvonalon játszott, hogy szólt az a zenekar. Egy biztos, játszottak Rimszkij-Korszakov: Seherezade-t, Puccini: Manon keresztmetszetet, Mozart, Beethoven szimfóniát és hasonló nehézségű műveket. Már abban az időben rangos művészek voltak a közreműködők. Emlékszem Beethoven Hegedűversenyére – Kovács Dénes szólójával. Beethoven Esz-dúr zongoraversenyre Petri Endrével. (Milyen ócska zongorán!) Balett-estre, ahol Lakatos Gabriella táncolt. Gyakori volt az opera-operett-est jeles primadonnákkal, kiváló énekesekkel. S ami ma szinte elképzelhetetlen: minden koncert telt ház előtt ment! Pedig évente 6–9 koncertet adtunk.

Ám egyszer elmaradt egy időre a közönség valami miatt. Hogy miért, hamar kitudódott. A város (pontosabban a járás) egy nagy hatalmú ura olyan kijelentést tett, hogy ezek a hangversenyek arra jók, hogy felvonuljon az orosházi reakció. Ez bizony „megtizedelte” a közönséget egy időre. De a koncertek azért mentek tovább, s a közönség is visszamerészkedett.

A koncertélet elmaradhatatlan velejárója mindenütt a világon az anyagi gondok sokasága. A kisegítők tiszteletdíja, költsége, a vendégművészek honoráriumai szinte minden koncerten hatalmas gondot, problémát jelent. Olykor tragikomikus jelenetek játszódtak a színpalak mögött. Volt, hogy egy szólócellista nem ment addig a színpadra, míg a tiszteletdíját ki nem fizették. A közönség csak ült és várt, nem tudta, mi miatt. A kultúrház akkori igazgatója szinte rimánkodott, könyörgött, kérve, hogy kevesebb koncertet tartsunk. „Nem kellenek ide Szegedről kisegítők. Könnyűzene meg cigányzene kell ide” – mondta. „Az orosháziak még nincsenek azon a színvonalon, hogy Bach-nak a »passzióit« (sic!) akarnák hallgatni.” És ment a küzdelem koncertről koncertre. Hogy eredményel, a statisztika is bizonyítja: A komolyzenei rendezvények számában Orosháza 1958-ban Szentendre után a második volt a városok között.

1961-ben Markó Leó végleg elhagyta Orosházát. Talán belefáradt a kicsinyes

vitákba, talán más miatt, de többet nem jött városunkba. Ezzel lezárult a zeneiskola első „hósi” periódusa. Nem szűnt meg a zenekar, de további tevékenységét szerényebb feladatok, színvonalát pedig az amatőr tömegzenei igények kielégítésének szintje jellemezte. Egy ideig még működgetett, azután a szakmai színvonal teljes elszürkülése miatt a 70-es évek közepétől végleg megszűnt. Ettől kezdődően az Országos Filharmónia által szervezett évi 4 koncert, továbbá esetenként a szegedi operatársulat egy-egy előadása biztosította a magasabb rendű zenei élményt Orosházán.

★

1961. után komoly fejlesztési lehetőséget kapott a zeneiskola a várostól. Új tantermekkel bővült az épület, gyarapodott a hangszerállomány. Több fiatal diplomás tanár jött a városba, akiknek nagy része ugyan hamar továbbállt, de többen letelepedtek és ma is itt élnek Orosházán. A szegedi, debreceni zenegimnáziumban megjelentek az első, Orosházáról felvett növendékek. Az a tendencia, hogy a legjobb, legrátermettebb növendékeket a zenei pálya felé kell irányítani, egyre határozottabban érvényesült a zeneiskola szellemében, a tanári munkában. Hozzávetőlegesen 100-ra tehető azoknak a száma, akik kikerülve az orosházi zeneiskolából, magasabb szintű zenei intézményben folytatták tanulmányaikat, főleg Szegeden, Budapesten, Debrecenben, Békéscsabán és Pécsen. Számos zenetanár, énektanár, zenekari muzsikus, énekes stb. lett közülük itthon, de külföldön is. Találunk volt orosházi zeneiskolást az Állami Hangversenyzenekarban (hármat is!), Pap János, Német József, Porzsolt György, az Opera zenekarában Elek Tihamér, s más profi zenekarokban is. Akad olyan, aki főiskolai művésztanár lett: Sin Katalin, vagy operaénekes: Matkócsik Éva, Gelecsényi Krisztina, s lett közülük könnyűzenész is. De talán első helyen kellett volna említeni azt a sok száz gyermeket, akik a néhány évi zenetanulásnak köszönhetően egy kicsit műveltebb, kultúraltabb, a szépre fogékonyabb emberek lettek, és akik a maguk módján zeneszeretővé, zenerajongóvá váltak.

A hangverseny-látogatók sorából lassan elfogytak a régi „reakciós” zenerajongók. Egy új, a zenére fogékony közönség alakult ki. A közönségnevelő, a közönségalkotó munkából a zeneiskola oly módon vállalt részt, hogy a tanárok segítettek a bérlételezésben. Tanítványaikon keresztül „becsalogatták” a szülőket is a koncertterembe. Egy-két év múlva valóban egy – hangversenyre korábban nem igen járó – zeneszerető közönség hallgatta a szebbnél szebb hangversenyeket. Micsoda koncerteket! Az igazán nagy művészek, együttesek nincs „fővárosi”, illetve „vidéki” előadás. Számukra koncert van! Nem számít, hogy hol. Ránki Dezső magnetofonra vetette zongoraestjét, és még utána a helyszínen végighallgatta, olykor összeráncolva szemöldökét. A Bartók Vonósnégyes valamelyik nyugati körútjáról érkezett, de játékuk itt is azt a színvonalat képviselte, mintha Londonban, vagy Tókióban játszottak volna. A Liszt Kamarazenekar háromszor is járt

Orosházán. Már az előkészületeiket is élmény volt nézni. Ők voltak talán a legkörülbíróbbek. Szinte centiméterre pontosan tették még a kottatartóikat is a helyére. Az ő előadásukban a közönség még a legmodernebb műveket is szívesen hallgatta.

Mindig félttem a műsorválasztástól – figyelembe véve a helyi közönség befogadóképességét. Perényi Esztert, a kitűnő hegedűművésznőt igyekeztem rábírni, hogy rövidítse le, hagyjon ki részeket Bartók Szólószonátájából. Nehéznek találtam a közönség számára. Végül mégis teljes terjedelmében eljátszotta ezt a rendkívül nehéz művet. A közönség lenyűgözve figyelte és nagyon megtapsolta. A művésznő boldogan mondta: Ugye, nekem volt igazam.

A művelődési ház nagytermében még a lépcsőkön is ültek, amikor Kobayashi Kenichiro az Állami Hangversenyzenekar élén itt járt Orosházán. A népszerű karmester fantasztikus műsort vezényelt: XX. század eleji francia szerzők műveit. A műveknek megfelelően hatalmas létszámú együttes ült a színpadon. Orosházán még soha nem hallott lenyűgöző hanghatásokat, egy zenei tűzijátékot produkáltak. Valószínű, hogy az ottlévők közül sokan először hallották életükben Ravel: Daphnis és Chloé szvitjét. Kobayashi elkápráztatta a közönséget. Nagy mozdulatokkal, hatalmas intenzitással vezényelt, pedig – mint utólag megtudtuk –, több bordája repedt volt. A siker lenyűgöző, leírhatatlan.

A zongoristák – természetesen rangsorolás nélkül: Jandó Jenő, Fischer Annie, Kocsis Zoltán, Schiff András, Ránki Dezső, Baranyay László, Fellegi Ádám, s még hányan, azért jöttek, jöhettek, mert a Filharmónia, értékelve az orosházi zenerajongását, egy kitűnő hangversenyzongorát kölcsönzött a városnak. (Sajnos a filharmóniai bérleti koncertek megszűnésével ezt a hangszer elvitték tőlünk 1991. végén.)

Pauk György – a Londonban élő világhírű virtuóz hegedűművész – nagyon fiatalon koncertezett a városban. Vaszy Viktor talán itt vezényelte utoljára Verdi csodálatos Requiemjét. A koncert szünetében rosszul lett, s Gregor József a karjaiban vitte a művészsobába. Nem sokkal utána meghalt a mester.

Különleges zenei eseményt, ritka előadói bravúrt ígért az az est, melyen Kovács Dénes a Filharmóniai Társaság Zenekara kíséretével 3 Mozart hegedűversenyt játszott, illetve majdnem hogy négyet, mert még az E-dúr Adagiot is eljátszotta. A művész számára ez a koncert valójában a következő napi budapesti hasonló est főpróbája volt. Magam – mindkettőt hallgattam –, az orosházit véltem jobbnak.

Volt a Bartók Vonósnégyesnek egy Brahms estje, mely után Mező László – a kvartett csellistája – áradozva beszélt az orosházi közönség odaadó figyelméről, a fantasztikus nehéz műsor ilyen áhítatos hallgatásáról.

Ezekben az években még az is előfordult, hogy más városokból is el-eljártak Orosházára koncertekre a zenerajongók.

Azt a sok szép hangversenyt, amit fiataloknak rendeztek – e korosztály zenei ízlésének formálásáért, zenei neveléséért – az Országos Filharmónia múlhatatlan érdemei közé kell sorolni. Ezekben az Ifjú Zenebarát koncerteken évente négy alkalommal mintegy 500 általános iskolás korú gyermek hallgathatott értékes komolyzenét zömében jó művészekkel, ismert előadókkal. Növelte a hangversenyek rangját, művészi hatását, hogy gyakran közismert, nagytudású, a gyerekekhez közvetlen hangon beszélő műsorismertetőik segítették a zene megértését, megszerettetését. Fasang Árpád, Pándi Mariann, Lukin László, Kiss Imre, Friss Gábor gyakran jártak Orosházán és sokat tettek az orosházi gyerekek zenei neveléséért. Ez a sorozat szerencsére napjainkban is folytatódik.

A koncerteknek helytadó művelődési központ lassan belejött az ilyen rangú művészi események rendezésébe, a megfelelő kulturált feltételek biztosításába.

★

A művelődési központ egyéb módon is részt vett a város zenei életében. Hosszú időn keresztül gondos, jó gazdája volt az *Orosházi Madrigálkórusnak*, a város

Az Orosházi Madrigálkórus. Vezényel: Szokolay Bálint

egyetlen vegyeskarának. Ez az amatőr együttes, mely „virágkorában” mint egy baráti társaság, családi közösség élt, működött. Tiszteletreméltó odaadásuk, lelkes munkájuk eredményeként a hasonló összetételű kórusok élvonalában álltak éveken keresztül. Vezetőjük, Szokolay Bálint példátlan türelme, a művészet iránti alázata, szeretete tartotta sokáig egybe a kórust. Hatalmas repertoárjuk a korai reneszánsz zenétől napjaink modern törekvéséig, felölelte szinte a teljes zeneirodalmat. Lassús motettáktól Mozart, Mendelssohn, Brahms kóruszenéjén keresztül, Petrovics, Szokolay Sándor, Britten művészetéig minden zenei irányzat hallható volt koncertjeiken, fellépéseiken. Külföldön többször is reprezentálták Orosháza kóruskultúráját. A kamarakórusok országos minősítő koncertjein – Pécsen – minden évben a legmagasabb minősítést kapták. Amikor a kórus kar nagya elköltözött Orosházáról – nyugodtan mondhatjuk – pótolhatatlan űrt hagyott maga után.

Működött, dolgozott ugyan még tovább az együttes, mi több, külföldön is szerepeltek, de Szokolay Bálint összetartó erejének hiánya egyre inkább érződött, erősödött. A kórus nem sokáig bírta a színvonal hanyatlását, az összetartó baráti közösség hiányát. Egy idő után – a tagság legjobb akarata ellenére – megszűnt, de napjainkban már újra dolgozik – remélhetőleg tartósan.

1971–72-től egy páratlanul szép „*egyházzenei est*” sorozatot indított az evangélikus egyház. Az ezzel járó szervezési feladatokat jó ideig nagy odaadással és hozzáértéssel Benkő István esperes és dr. Kovács Béla ügyvéd végezte. A sorozat rangját, értékét mi sem bizonyítja jobban, minthogy 20 év eltelte után is változatlan érdeklődés mellett folytatódik. Jeles orgonaművészeink évente visszatérő közreműködők – akik az orgonára írt kimeríthetetlen irodalom legszebb alkotásaival ismertetik meg az orosházi zeneszerető közönséget. A művészek elragadtatással szólnak a templom orgonájáról, mely ugyan rászorulna egy felújításra, de még ilyen állapotában is a jó hangszerek közé tartozik Magyarországon.

Működik még egy alsó fokú zenei intézmény a városban: a 3. sz. *Általános Iskola ének-zenei tagozata*. Ez is 1955-ben kezdte meg működését, de a zeneiskolától teljesen függetlenül. Alighanem ez lehetett a második vagy a harmadik ilyen típusú iskola az országban. Az ének-zenei általános iskolák Kodály Zoltán elképzelései alapján, az ő hathatós közbenjárására jöttek létre hazánkban. Rövid idő alatt olyan szintű zenei nevelést produkáltak, melyet az egész világ megcsodált. A Kodály-módszerre épülő énektanulás, zenei nevelés, a kórusmunka összetartó ereje, a nevelés-oktatás egyéb területein is jól érzékelhetően mutatkozott. A tagozaton tanuló gyerekek neveltsége, átlagosnál jobb tanulmányi és sporteredménye hamar népszerűvé tette a városban ezt az iskolát. Kitűnő zenepedagógusok – Pukánszky Jolán, Juhos Lenke, Gidófalvi Ilona – irányításával kezdődött

a munka. A kezdeti időben – Kodály elképzelésének megfelelően – hangszeroktatás is volt, zongora, hegedű, cselló tanszakon. A közismereti tantárgyak tanítását városszerte közkedvelt, nagy tekintélynek örvendő nevelőkre bízta. Több szülő emiatt is próbálta gyermekét a zenei tagozatra bejuttatni. A 60-as évek elejétől megszűnt a hangszeroktatás. Az akkor odakerülő új énektanárok – Dinnyés István, Dinnyés Istvánné – arra inspirálták a tanulókat, hogy a zeneiskolában tanuljanak hangszeren. A két zenei intézmény jó kapcsolatának köszönhető, hogy *a gyerekek csaknem 100%-a a zeneiskolába járt hangszeres órákra*. A zenei tagozatosok tömegesen választották továbbtanuláskor a zenei pályát. Évente 5–6-an, de akadt olyan év is, amikor 10-en nyertek felvételt zenegimnáziumba. A nyolc évi intenzív énektanulás, a hangszeroktatás, a helyes pályairányítás igazolta a Kodály által megálmodott iskolatípus hatalmas nevelő erejét és perspektíváját! A szegedi, kecskeméti, békéscsabai zeneművészeti szakközépiskolákban jó híre van a tagozatról oda került növendékeknek.

Az iskola gyermekkórusa már a 60-as évek közepétől az élvonalbeli kórusok közé tartozott. Évenkénti hangversenyeik, szerzői estjeik, vendégművészekkel közös koncertjeik rangos zenei eseményt jelentettek a város zenei életében. Budapesti zenekarral és kórossal énekelték Pesten Sugár: Hósi ének című oratóriumát. A Liszt Ferenc Társaság rendezésében előadták a Zeneakadémián Pergolesi: Stabat Mater-ét. Több mint 10 éven keresztül rendszeresen jártak Újvidékre egy testvériskolához koncertezni. Felvételt készített ott velük a rádió és a tv is. Olyan barátokat szerzett a kórus, mint Fehér Ferenc költő, vagy Milan Konjovics festőművész, aki egy festményét ajándékozta a gyerekeknek. Járt a kórus Finnországban (1982.), Csehszlovákiában (1967.), Lengyelországban, Bulgáriában (1987.), Angliában (1986.), Hollandiában (1988.), Belgiumban, Jugoszláviában (1989.).

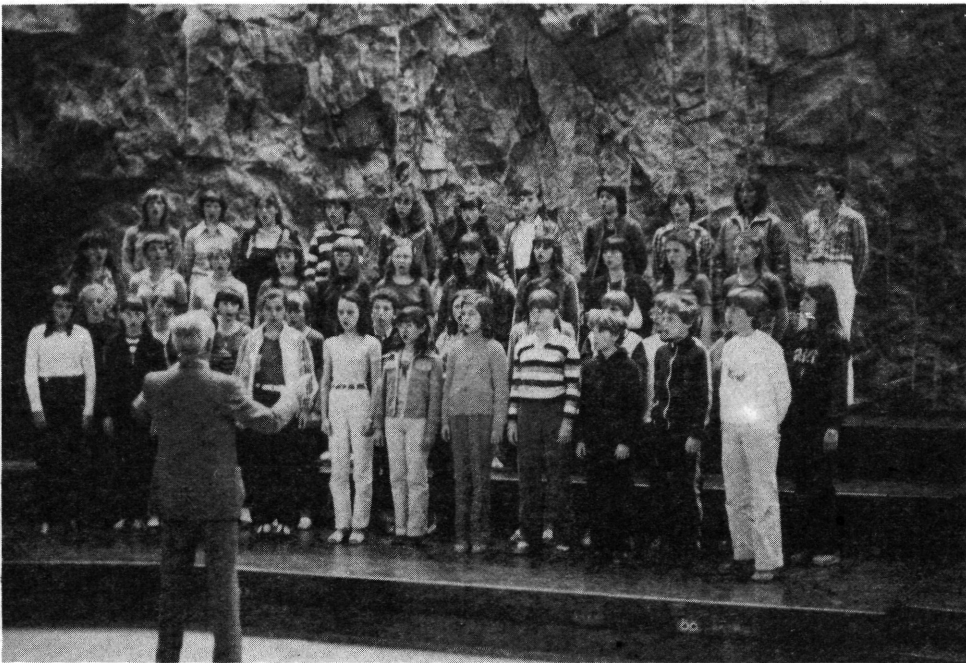
A 10–14 éves tanulóknak egy életre szóló élményt jelentettek ezek az utak. Szinte hihetetlen, milyen helyeken jártak ezek a kisgyerekek. Helsinkiben a Sziklatemplomban, Londonban a Heathrow repülőtéren, Amszterdamban a tengerparton. Énekelték a BBC Televízióban egyenes adásban. Szintén egyenes adásban az Eurovízióban. Jártak a Magas-Tátrában. Gyönyörű szállodában laktak a Tamperei-tó partján. Énekelték Belgrádban az „Európa öröme” Gyermekfesztiválon.

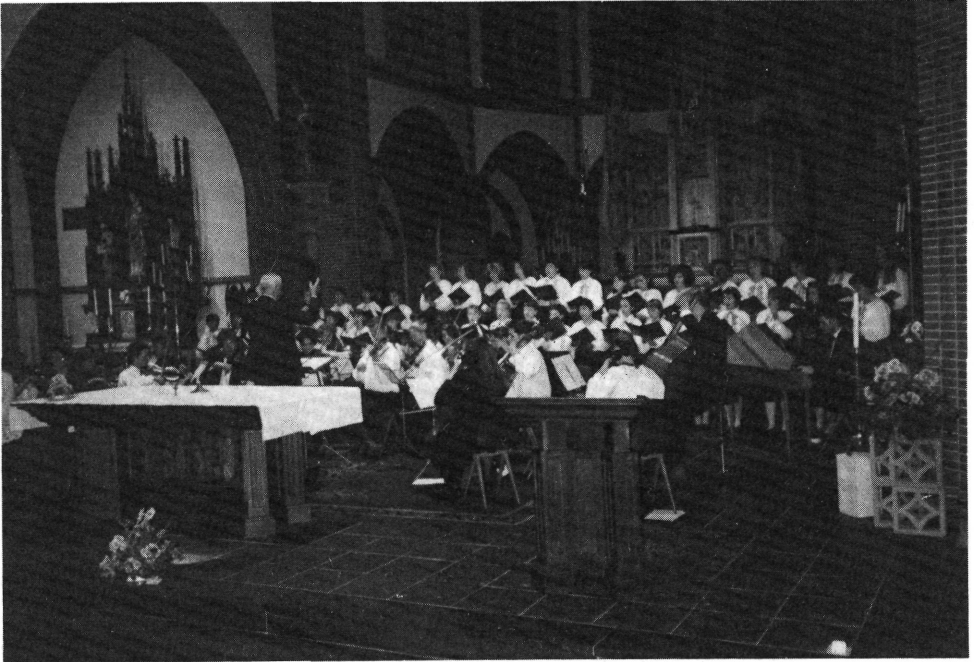
Sétáltak a Fekete-tenger partján Várnában. A llangolleni (Wales) kórusversenyen 13 000 néző előtt talán egyetlen szereplő kórus sem kapott akkora tapsot, mint ez a gyerekkórus, amikor a bemondó bejelentette a közönségnek, hogy ezekben az órákban temetik újra Budapesten Bartók Béla hamvait és a gyerekek ekkor Bartók: Ne hagyj itt – című kórusművét énekelték. Talán soha olyan szépen. Egyik nyáron a kórus az Istriai-félszigeten, Pula mellett nyaralt két hétig az újvidéki testvériskola nyaralójában. Azt is hozzá kell tenni, hogy ezekért az uta-

A gyermekkar Sopronban 1977-ben

A gyermekkar Helsinkiben, a Sziklatemplomban. Vezényel: Dinnyés István

Hollandiában

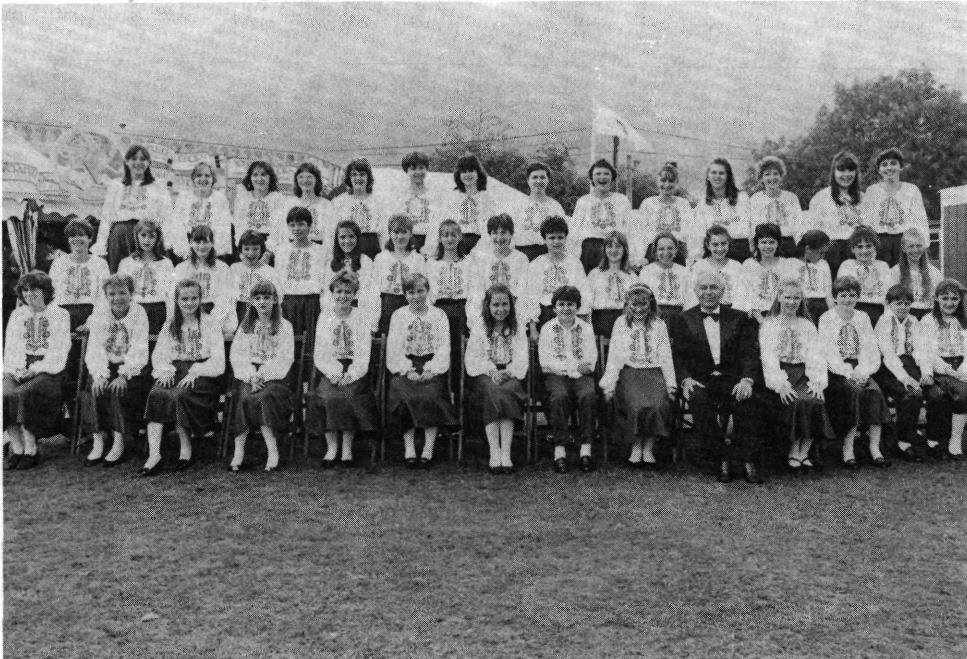
A várnai kórusversenyen

Belgrádban, az „Európa öröme” találkozón

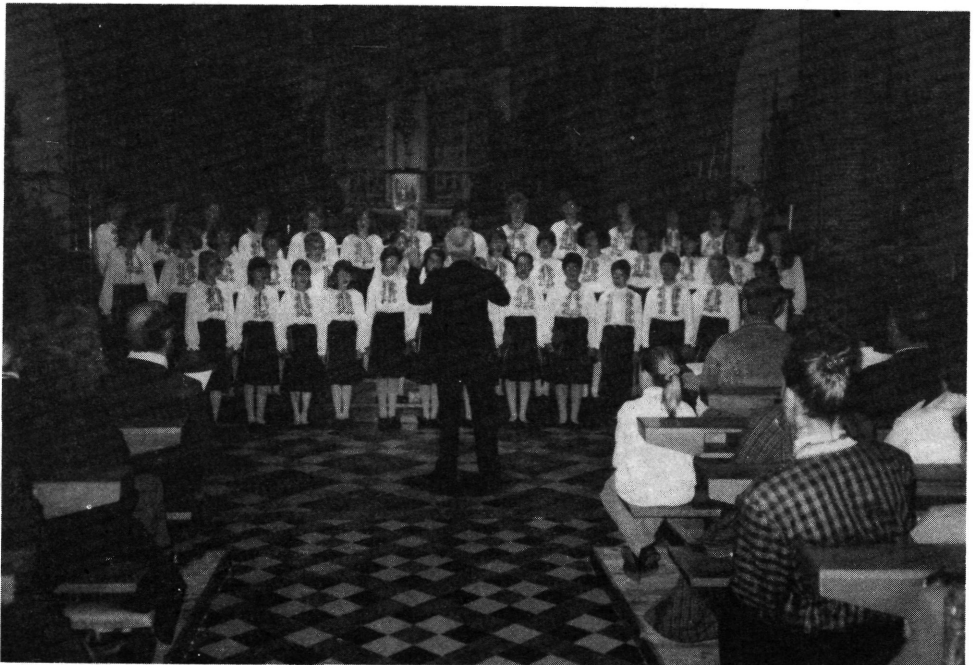
A llangolleni kórusversenyen a Leánykar

Tampere, 1982

Holland közösség előtt a Leánykar

kért alig-alig kellett valamit fizetni a gyerekeknek (szülőknek), annyi támogatást kapott a kórus az újtjaihoz. A tagozat és a kórus ma is a korábbiakhoz hasonló intenzitással dolgozik, működik. Vonzereje a sok egyéb lehetőség – számítógép, nyelvi tagozat, testnevelési tagozat stb. – ellenére szinte változatlan. Igazolva ezzel is a kodályi koncepció életképességét, a zene csodálatos nevelő erejét.

★

Minden különösebb összehasonlítást mellőzve: Orosháza zenekedvelő közönsége szerencsésnek mondhatja magát. Volt lehetősége nagy művészeket látni, hallgatni, saját színpadán. Élőben hallhatta a zeneirodalom csodálatos alkotásait

Orosháza Város Önkormányzata,
az orosházi 3. Sz. Általános Iskola
és az orosházi Petőfi Művelődési Központ

tisztelettel meghívja

HANGVERSENYÉRE

az orosházi Petőfi Művelődési Központ
hangversenytermébe

1993. május 3-án (hétfőn) 18.00 órára.

Közreműködik:

az Orosházi Gyermekkar,
az Orosházi Leánykar
(Vezényel: Dinnyés István),

Elek Tihamér *fuvola*
Geiger György *trombita*
Huszár Barbara *ének*
Maros Éva *hárfa*
Csontos József *zongora*

Jegyek
a Petőfi Művelődési Központban
kaphatók
(Tel.: 68/12-309)

Felnőtteknek 70.- Ft / Tanulóknak 40.- Ft

MŰSOR:

Campanel: *Rorando coeli*
Schubert: *Álljon a tánc*
Halmos: *Jubilate*
Kodály: *150. genfi zsoltár*
Kodály: *Lengyel László*
(Gyermekkar)

Amorosi: *Két középkori tánc* (trombita, hárfa)

J. S. Bach: *Air* (fuvola, hárfa)

Greensleves: *Variációk* (trombita, hárfa)

Debussy: *Arabeszk* (hárfa)

R. Korszakov: *Hindu dal* (fuvola, hárfa)

Dvorak: *Humoresque* (trombita, hárfa)

Maros R.: *Szvit hárfa*

Ibert: *Közjáték* (fuvola, hárfa)

Hartmann: *Facilita* (trombita, hárfa)

Rimszkij-Korszakov: *Dongó*

(fuvola, trombita, hárfa)

Friderici: *Ladilom*

Verdi: *Laudi alla vergine Maria*

Pacius: *Finn dal*

Clement: *Come, Dark*

Prothero: *There is a river*

(Leánykar)

Az 1993. május 3-i hangverseny szereplői és műsora

kiváló előadók, nem egyszer világsztárok előadásában. Az utóbbi évek gazdasági nehézségei minden művészi ágnak, de különösen a komolyzenének nagy gondokat okoztak. Az a pezsgő zenei élet, melyet e visszaemlékezés igyekezett megörökíteni, sok zeneszerető ember odaadó munkájának eredményeként született meg. A filharmóniai bérletek megszüntetése hosszú évekre visszaveti Orosháza zene-

kultúráját. Nem nagyon hihető, hogy a napi gondok ellenére nincs 300 olyan ember ebben a városban (ennyi kell a bérlézéshez), aki ne igényelné a komolyzenei estéket. Több évnek kell eltelnie, míg újra megteremtődnek egy tartalmas hangversenyélet feltételei a városban, míg újra rangja lesz a komolyzenének. De ebben döntő szerepet kell vállalni azoknak is, akiket ez a város indított el a zenei pálya felé, akik itt kapták meg azokat az alapfokú elméleti és hangszeres ismereteket és tőle a zene iránti szeretetet, mely elindította őket gyönyörű élethivatásuk felé. Orosháza visszavárja Őket.

Az irodalomtörténet szolgálatában

Orosházi muzeológusi emlékeim

TAKÁCS LÁSZLÓ

Amikor az a megtiszteltetés ért, hogy az *Orosháza újraterelítésének 250. évfordulójára* megjelenő kötetbe tanulmányt írhatok, kevés gondolkodás után úgy döntöttem, hogy a városhoz fűződő elég sokoldalú emlékeim közül aktív életkorom utolsó három évét, a Szántó Kovács Múzeumban szerzett *irodalmi muzeológusi emlékeimet* fogom papírra vetni. Több körülmény indokolja témaválasztásomat.

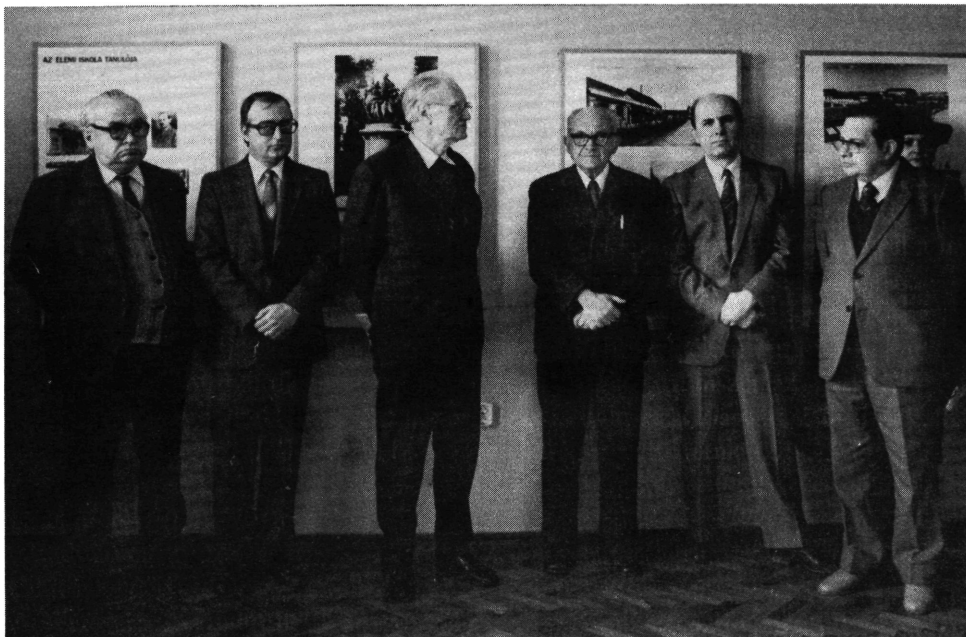
Azzal kezdem, hogy amikor 1951-ben egyetemi tanulmányaimat Szegeden megkezdtem, egy szakra képeztek ki bennünket. Magyar nyelv és irodalom szakos oklevelet kaptam 1955-ben, feleségemmel, Gaál Katalin évfolyamtársammal együtt. Annak idején az volt a tervük velünk, hogy *irodalomtörténészeknek* képeznek ki bennünket négy, egyetemen eltöltött év alatt. E tervnek megfelelően igen alapos „egyszakos” képzésben részesültünk. Máig is nagy szeretettel gondolok kiváló egyetemi tanárainkra, a nyelvész *Klemm Antalra* és *Mészöly Gedeonra*, az ókori irodalmat oktató *Devecseri Gáborra*, a középkor irodalmával bennünket megismertető *Koltay-Kastner Jenő* professzorra, a reformkor kitűnő oktatójára, *Baróti Dezsőre*, az újkor német irodalmában imponálón biztos tudással rendelkező *Halász Elődre*, az irodalomelmélet alapjait tanító *Sótér Istvánra*, a pedagógiát átadó *Tettamanti Bélára* és segítőtársaikra, akik mindannyian a legkeményebb időkben, az 1950-es években mély nyomokat hagytak bennünk. Hogy gyakorlatilag mégsem lettünk irodalomtörténészek, annak az volt az egyszerű oka, hogy az 50-es évek közepén kiszélesedő középiskolai hálózat inkább középiskolai *magyartanárok sokaságát* igényelte. Így kerültünk feleségemmel együtt a „fiatal” battonyai gimnáziumba, ahol aztán „megragadtunk”, egész életpályánkat itt töltve el. Az alattunk végző évfolyamokból is csak kevesen lettek irodalomtörté-

nészek. *Kovács Sándor Iván*, aki jelenleg az ELTE professzora, *Ilia Mihály*, a JATE egyetemi tanára és jeles kutatója, *Grezsa Ferenc*, aki sajnos néhány éve elhalálozott, s aki kiváló művelője volt hódmezővásárhelyi igazgatósága idején és azután is a Németh Lászlóval kapcsolatos kutatásoknak, s aki szintén halála előtt a JATE professzora lett, *Bíró Ferenc*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének vezető kutatója. Mi, az akkori korosztály arra kényszerültünk, hogy a levelező képzés keretein belül másik tanári szakból is diplomát szerezzünk. Magam a történelem szakot, feleségem pedig a latin kiegészítő szakot végezte el. Az átmenetileg kelően át nem gondolt egyetemi képzés (az egyszakosság) számos hátránnyal járt együtt. Egy vidéki középiskolában kizárólag magyar nyelvet és irodalmat tanítani rendkívül megerőltető volt, már csak az írásbeli dolgozatok lelkiismeretes javítása miatt is. Még mindig vonzódtunk az irodalomtörténeti feladatok felé, amint tehetünk, ezen a területen fejtettük ki a bennünk lévő képességeket. Én a magam részéről egy kicsit „kisiklottam” az iskolavezetés és a pedagógia felé, 9 évig voltam a battonyai középiskola igazgatóhelyettese, majd 14 évig annak igazgatója. Ilyen minőségben (ma már be kell vallanom) munkámat főként iskolaszervezési, iskolaépítési, munkáltatói feladatok kötötték le, amelyek önmagukban nagyon hasznosak, de mégis, lényegüket tekintve talán feleslegesek voltak.

★

A belémszorult kutatási hajlamokat helytörténészként igyekeztem kiélni. Ezért az 1985–1988 közötti három esztendő emlékezetes maradt a számomra, amikor is a megyei múzeumi szervezet igazgatója felkért az akkor éppen szerveződő *oroszázi irodalmi múzeológusi feladatok* felállításban történő ellátására. Ez a terület egy alapvetően fontos, eladdig hiányzó múzeumi szakág volt, ami azóta kiszélesedett, és többszöri személycsere ellenére is kifejlődött Békés megyében, orosházi központtal. A felkérést szívesen vettem és elvállaltam. Battonyai tanárkodásom mellett heti 2 alkalommal átjártam Orosházára. Feladatomból volt az akkor éppen szerveződő irodalomtörténeti gyűjtőhely kialakítása, az úgynevezett „népi írók” Békés megyei vonulatának (Szabó Pál, Darvas József, Sinka István, Féja Géza) hagyatékainak felkutatása és ápolása, valamint a készülő Békés megyei irodalmi topográfia munkálatainak szorgalmazása. Őszintén azt is le kell írnom, hogy az orosházi kutatónapok nem csak örömet, hanem elég sok improduktív utazgatást is jelentettek számomra. Ezeket nem tudtam kellőképpen megszokni, kihasználni. Az alatt a három esztendő alatt, amíg Orosházára (is) jártam, sikerélményem megoszlott a Battonyán elvégzett tanítás és az Orosházával kapcsolatos irodalomtörténeti kutatómunka között. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Orosházán lettem súlyosan beteg, kórházba kerültem, s három esztendő után orvosaim azt tanácsolták, hogy kérjem nyugdíjazásomat. Irodalomtörténeti érdeklődésemet – úgy hiszem – azóta sem vesztettem el. Ennek bizonyítékaként

két dolgot említenék meg: középiskolai tanárkodásom tapasztalatait feldolgozva a Békés Megyei Múzeumi Szervezet ösztönzésére megírtam József Attila életútjának négy (gyulai, öcsödi, mezőhegyesi és battonyai) állomását, s ma is aktív tagja vagyok Békés megyében az Irodalomtörténeti Társaságnak.

A Darvas József diákéveit, iskoláit, tanítóit, tanárait bemutató kiállítás megnyitóján az orosházi múzeumban. Középen a megnyitó beszédet tartó Boglári Békés István, mellette Nagy Gyula, a kép jobbszélén az emlékezés szerzője

Most ez a tanulmánykötet arra ösztönöz, hogy az *Orosházán* eltöltött három esztendőm emlékeit mintegy felvillantsam. Nem törekszem (már csak terjedelmi kötöttségek miatt sem) a teljességre, pusztán reflexióim leírására nyílik lehetőségem. Az azonban az észrevételek elé kívánkozik, hogy megszerettem ezt a sajátos dél-alföldi várost, amit rövid ideig munkahelyemnek is tekinthettem. Máig is szívesen segíték nekik rendezvényeikben, s ha átutazom rajta, általában megkeresem barátságos múzeumát, elbeszélgetek annak igazgatójával, nyugdíjas igazgatójával, és ha tehetem, szívesen keresem fel orosházi ismerőseimet, akik ottlétem idején mindig készséggel álltak a rendelkezésemre. Szívügyemnek tartom, hogy irodalmi múzeológus „utódaim” eredménnyel fejezzék be illetve folytassák mindazt a munkát, amit jómagam 1985-ben megkezdtem. Úgy látom, hogy erre minden lehetőségük meg is van. Az azóta elkészült irodalomtörténeti kutató- és

gyűjteményi épület nem csak Orosháza város rangjában emelkedő intézménye, hanem az egész Békés megyéé is. Ezért, ami ott (és szerte a megyében) történik, nem lehet közömbös az én számomra sem.

★

Talán nem tűnik szerénytelenségnek, hogy elsősorban *kedves orosházi ismerőseimről* írok néhány sort. Többek esetében egy bizonyos fokig családi hagyományok is kapcsolnak hozzájuk. Édesapám, néhai Takács Béla többeknek tanára volt a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben, vagy felügyelője a Szegedi Tankerületi Főigazgatóságon eltöltött néhány év alatt. Magam gyermekkori emlékeimet is egy kicsit átéltem a velük való találkozások alkalmából. Ezen *találkozásokra* orosházi tartózkodásom „irodán kívüli tevékenysége” során került elsősorban sor, amikor a megyei és helyi múzeumi szervezet megbízásából egy *Darvas József orosházi és kiskunfélegyházi diákéveit* bemutató időszaki, irodalomtörténeti kiállítás-hoz gyűjtöttem az anyagot. Feltérképeztem, hogy az Orosházáról induló Darvas (Dumitrás) József 1945 előtt a népi írók egyértelműen pozitív tagja volt. Különösen kiskunfélegyházi diákkorában, az 1930-as években. (Egyébként pedagógusként is szereztem olyan tapasztalatokat, hogy diákként a tehetségekkel minden befejezetten megtörténik. József Attila például 17 évesen sokkal többet tudott a magyar valóságról, mint nálánál idősebb társai.) Darvas József későbbi írói-politikai, filmesztétikai tevékenysége, a Nemzeti Parasztpárt felbomlása (felbomlasztása) után, közvetlenül a második világháborút követő évtizedekben már egy kissé eltorzult, vesztett az ifjú lendületből. Ehhez károsan járult hozzá az a körülmény is, hogy Révai József népművelési minisztersége után mintegy megörökölte a miniszteri bársonyszéket. Bár meg kell mondanunk, nem volt éppen tapasztalatlan a miniszterségben, hiszen 1947–1949 között építési- és közmunkaügyi miniszter, 1949–1950-ben építésügyi, 1951-ben vallás- és közoktatásügyi, 1951–1953-ig közoktatási miniszter volt már. Révainak tehát népművelési miniszterként lett mintegy az „utóda”. Később az Írószövetség elnöki tisztét is ellátta. A koalíciós években ezek a tisztségek más jellegű munkát igényeltek. Az 1930-as évek idején Kiskunfélegyházán tanuló Darvas egyértelműen pozitív szerepet töltött be az ottani fiatalság életében, s valamivel később íródott tényfeltáró regényei (elsősorban az Egy parasztcsalád története) igen jól beilleszthető az akkor a népi írók által kezdeményezett szociográfiai munkák áradatába. (Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter nagyjából ebben az időben írják híres szociográfiáikat, s ez az érzékenység kimutatható a Biharugrán alkotó Szabó Pál tevékenységében is.)

1986-ban előbb Orosházán, majd Kiskunfélegyházán általam rendezett *irodalomtörténeti időszaki kiállítás* ezt a szemléletet igyekezett a köztudatban erősíteni. Feltétlenül figyelembe kellett vennem, hogy az akkori fiatal tanítók pályakezdését jelentősen beárnyékolta az 1930-as években dúló világgazdasági válság. Hiába

nevelkedett fel ugyanis a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben egy szellemi munkára beérett fiatal generáció, többsége évekig még állást sem kaphatott a gazdasági nehézségek miatt. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy rendkívül fogékonnyak voltak a szociális problémákra, s akkor, amikor ez a generáció ténylegesen szerephez juthatott, olyan feladatokat is elvállalt, amely talán a tanítóképzőben kapott szakképzést meghaladta. Darvas és az Orosházáról ekkor Kiskunfélegyházára járó diákok (*Nagy Gyula, Csizmadia Lajos*) esetére ez a megállapítás úgy vélem, részben helytálló és igaz.

Nem tagadom, engem e téma felé önéletrajzi vonatkozású tényezők vonzottak. Az úgynevezett „Darvas-osztálynak” apám annak idején a Kiskunfélegyházi Tanítóképző Intézetben nemcsak magyartanára, hanem osztályfőnöke is volt. Ez az idő egybeesett az én személyes kiskunfélegyházi gyermekkorommal, amit tudatosan mintegy újra fel akartam eleveníteni, át akartam élni. Ezért kezdtem lelkiismeretes kutatásokba, és nem kevés lelkiismereti probléma is gyötört. Félttem ugyanis attól, hogy túlzottan szubjektív és elfogult leszek következtetéseimben, amit mindenféleképpen el akartam kerülni irodalmi muzeológusként. Erre egyetlen mód kínálkozott: alapos és tárgyilagos adatgyűjtés a még éppen hozzáférhető idő távlatából. Ekkor ismertem meg *adatközlőimet*, kikhez később a barátság is hozzákapcsolt. Elsősorban *Nagy Gyula* nyugalmazott orosházi múzeumigazgatóra gondolok. Nagy Gyula példamutató helytállással akkor még naponta tevékenykedett az orosházi múzeumban. A Darvas-ház igen kompetens kezelője volt. Ennek a háznak a kertlájában épült fel később az orosházaiak segítségével az a megyei irodalomtörténeti gyűjtőhely, amelynek szakmai posztjára személyemet tartották megtisztelően alkalmasnak. Ott lett volna gyakorlatilag a személyes munkahelyem, de annak elkészültéig az orosházi múzeum szűkös főépületében dolgoztam. Nagy Gyula bácsi időse kora ellenére szellemi frissességének teljes birtokában volt. Nagyon sokat tudott Darvas Józsefről, egykori osztálytársáról, s még ennél is többet Orosházáról, a várost körülölelő vásárhelyi pusztáról, a tájegység néprajzáról, szellemi hagyatékáról. Emlékszem, abban az időben múzeumigazgatói emlékeit írta példamutató következetességgel és munkabírással. Miközben én Darvas diákkorával ismerkedtem, Ő kéziratokat készített és nyomdai korrektúrákat javított az ideiglenes kis irodahelyiségben a város szélén, s beszélgetéseinkre csak kevéske szabad idejében nyílt lehetőség. De apámban, egykori magyartanárban feltétlenül tisztelte azt a pedagógusgenerációt, amely véleménye szerint (talán ebben tökéletesen igaza is volt) egy olyan tanítógenerációt nevelt a nemzetnek, akik minden nehézség ellenére (vagy talán éppen ezért), rendkívül tettekesek, sokoldalúak voltak, s a tanítói (*néptanítói*) munkát nagyon magasra emelték. Ez tagadhatatlanul nagyon jól esett nekem, aki lényegében gyermekkorában, 14 évesen veszítette el tragikus körülmények között az édesapját. Jómagam pedagógusként, szakemberként is arra törekedtem, hogy valamelyest hason-

lítsak apámra, s mindazt, amit ő elkezdett, lehetséges módon befejezzem, esetleg tovább fejlesszem. Életrsorsom ugyanis kísértetiesen hasonló volt apám életrsorsához. Magam is viszonylag fiatal lettem egy vidéki középiskola igazgatója, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy a paraszti tehetségeket minden áron felemelje.

Másik kedves orosházi ismerősöm *Csizmadia Lajos*. Neki is annak idején apám volt az osztályfőnöke és magyartanára. Ő annyiban különbözött az „állástalan néptanítóktól”, hogy elnyerte az orosházi evangélikus egyház tanítói állását, melyre Darvas József is pályázott. Egész életét Orosházán és Szegeden töltötte pedagógusként. Életpályája során később középiskolai tanári oklevelet szerzett. Orosházán a Móra Ferenc utcában lakik. Az akkor 76. életévébe lépő Csizmadia Lajost többször meglátogattam lakásán. A Darvas-kiállítás összeállításában egyik fő adatközlőm ő volt. Egyebek között megőrizte egykori osztálya érettségi-képesítő tablóját, több értékes Darvas-dokumentumot, és elég sok fényképet osztálykirándulásokról, egykori tanáraikról, köztük apámról is. Ezeket a fényképeket a Megyei Múzeumi Szervezet kiállításrendező csoportja felnagyítva nagy méretű tablókra helyezte el. A kis méretű fotókat a Darvas születésének 75. évfordulója alkalmából kiadott múzeumi ismertetőben, a nagyításokat előbb Orosházán, majd Kiskunfélegyházán bemutatott időszakos irodalomtörténeti kiállításon fel tudtam használni. Mindennél többet jelentett azonban az a körülmény, hogy Csizmadia Lajos gyermekként emlékezett rám, későbbi életemet és pedagógiai pályafutásomat is szemmel kísérte, ily módon a személyes kontaktus kialakítása nem túl sok időbe telt. Információi nagyon tényszerűek és értékesek voltak számomra.

★

Az orosházi egykori „prepák” közvetítésével ismerkedtem meg *Boglári Békés István*nal, a félegyházi fiatalok szellemi alakításában fontos szerepet játszó, két évvel Darvaséknál idősebb tanítójelölttel, aki a Tények és Tanúk sorozatban könyvet is írt az egykori kiskunfélegyházi diákmozgalmakról, azok hatásáról, és az állás nélküli tanítók egyesületéről, elég nehéz sorsáról az 1930-as évek végén. Ezt a könyvet nagyon kedves dedikáló sorok kíséretében át is nyújtotta nekem, ma is kedves emlékeim közé tartozik. Annál is inkább, mert Békés Istvántól megtudtam, apám látszólagos merevsége és zárkózottsága a korabeli tanítványok szemében egyfajta leplezése volt annak, hogy az erősen egyházi szellemű Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben Ady ellenére (?) felhívja a tanítójelöltek figyelmét *Szabó Dezső*re, Az elsodort falu szerzőjére, akinek műve természetesen tiltott olvasmány volt annak idején. Természetes, hogy a félegyházi fiatalok éppen ezért elolvasták, és egymás között terjesztették ezt a népi irodalomban alaplúnak számító bátor regényt, amely tényfeltárással tulajdonképpen a népi szociográfia alapjait teremtette meg. Azt természetesen tudtam, hogy apám egyik kedvenc olvasmánya volt ez a regény. Boglári Békés István azzal is megtisztelte munkál-

kodásomat, hogy mind az orosházi, mind a kiskunfélegyházi időszakos irodalomtörténeti emlékkiállítás megnyitását elvállalta. Személyében nagyon kompetens személy mondhatta el véleményét az egykori Kiskunfélegyházi Tanítóképzőről, annak pedagógusairól és diákjairól. Békés István egyik szerkesztője volt annak idején a *Magyar Tanítójelöltek Lapjának*, amelyben Darvas első írásai is megjelentek, s ezt a jól szerkesztett folyóiratot magam is megtaláltam Budapesten az Országos Pedagógiai Könyvtár- és Múzeumban. A kiállítások megnyitására pedig örömmre sokan jöttek el az egykori kiskunfélegyházi diákok. Nagyon megható volt számomra, hogy Kiskunfélegyházáról visszaútban Battonya felé közösen megálltunk a csongrádi temetőben, ahol édesapám nyugszik, s az egykori tanítványok az én személyes családi koszorúm mellé egy nagyon szép koszorút kötelességüknek érezték elhelyezni. Azon kivételes alkalmak egyike volt ez, amikor meggyőződéshettem róla, hogy a jó tanár tovább él tanítványai cselekedeteiben.

Az orosházi „öregdiákok” hívták fel figyelmemet arra, hogy ők évenként Kiskunfélegyházán rendszeresen találkoznak egykori iskolájukban. Meghívtak ezekre a találkozásokra engem is, s talán mondanom sem kell, hogy apám egykori osztályának tanítványai nem kevés meghatódottsággal fogadtak engem. „Régi” tanáraik közül már csak *Rozsonday Zoltán* matematika–fizika szakos tanárunk vehetett részt ezeken az összejöveteleken. A magas életkorban lévő Zoli bácsit gyermekkoromban személyesen ismertem. Így természetes, hogy Budapesten meg is látogattam őt, s beszélgetéseink alkalmából gyermekkori élményeim is felelevenítettük. Rozsonday a Művelődési Minisztérium főtanácsosa lett aktív életpályája végén. Darvas minisztersége idején is ott dolgozott. Egyébként jellegzetesen fegyelmezett, racionális gondolkodású, de igen mély érzésekkel rendelkező pedagóguskollégát ismertem meg az Ő személyében, aki információival szintén nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy tényszerű időszaki irodalomtörténeti kiállítást sikerült összeállítanom.

Igazságtalanság lenne, ha az anyaggyűjtésben jelentős szerepet játszó több idős pedagógus nevét nem említeném meg. Ők már nem Orosházán voltak találhatóak, hanem elsősorban Békés megye más településein. A battonyai *Gémes* (Gordán) *István* és *Szalay György* (később Kiskunfélegyházára került haza felesége révén) segítettek munkámat. Szalay (Stock) György pedig fiatal tanár koromban igazgatóhelyettes, majd kollégiumi igazgató volt abban az iskolában, ahol pályámat én és feleségem elkezdtük. Az ő gyermekeit, Attilát és Anikót mindketten tanítottuk. Igen sok segítséget kaptam *Barta Bálint* egykori tanítótól, aki Mezőkovácsházán élt, nyugdíjazása előtt az ottani művelődési osztály nagy tekintélyű tanulmányi felügyelői tisztségét töltötte be. Barta Bálinttól egykori kiskunfélegyházi évkönyveket, tanítási gyakorlatokat tartalmazó füzeteket vettem át, meg néhány diákkori fotót is. Barta diákkorában igen jó sportolója volt a félegyházi tanítóképzőnek, elsősorban a labdarúgásban jeleskedett. Darvas pedig az intézet

atlétikai csapatának volt eredményes sportolója. (Többek között annak a négytagú váltónak is egyik tagja volt, amelyik országos bajnokságot nyert). Mindkettőjüket *Tulit Péter* testnevelő tanár tanította, aki később az egykori Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben egy testnevelés tagozatos középiskolát szervezett. (Ma ipari szakközépiskola működik ebben a patinás épületben.)

A jubileumi Darvas-kiállítás anyaggyűjtése kapcsán röviden szólnom kell *kiskunfélegyházi élményeimről is*. Irodalmi muzeológusként szívesen mentem ebbe a Bács-Kiskun megyei városba, valamikori gyermekkorom színterére. Az anyaggyűjtést az ottani Kiskun Múzeumban végeztem, ahová *Fazekas István* múzeumigazgató barátom átkérte a Kiskunfélegyházi Levéltárból a korabeli újságok bekötött példányait. Ezeket hetekig böngésztem a helyszínen. (Az éjszakát Csongrádon, közeli rokonaimnál töltöttem.) A félegyházi korabeli sajtó áttanulmányozása nem pusztán azért volt érdekes számomra, mert a személyi hírek között több, kiállításra is alkalmasat találtam, hanem azért is, mert ezáltal megismerhettem apám irodalmi érdeklődését, aki Móra Ferencről írt több újságcikket, valamint *Mezősi (Metzger) Károly* egykori tanítóképző intézeti tanár (később a Pest Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója) Petőfi-kutatásait is. Előkerült egy korabeli dokumentum a helyi tanítóképzőben szervezett *népfőiskoláról* (nem mai találmány ez sem!), amelynek vezetője *Takács Béla* fiatal tanár volt, előadói pedig apám egykori tanártársai. A nyári szünetben rendezett tanfolyamon Csongrád, Békés, Csanád, Bács-Bodrog megyék gazdái vettek részt, és nagyon hasznos, gyakorlatias ismereteket szerezhettek. Itt értettem meg azt az elkötelezettséget, ami a régi tanítónemzedék *népművelési törekvéseit* mindig is jellemezte. Egyébként Kiskunfélegyházán 1986-ban létezett egy jól működő *múzeumbarát-klub* is dr. *Fazekas István* vezetésével, amelynek felkérésére többen is előadásokat tartottunk a városban. (Boglári Békés István, Nagy Gyula, Szabó Ferenc és én is). Ezek az előadások nagy érdeklődést váltottak ki a lakosság körében. Nyugdíjas pedagógusként jóleső érzéssel gondolok minderre vissza. Az orosházi és kiskunfélegyházi irodalmi muzeológusi emlékeim maradandók és feltétlenül pozitívak.

Hevenyészett reflexiómban szólnom kell azokról az emlékekről is, melyek ismert *orosházi személyekhez* kapcsolnak. Amikor megkezdtem a munkát az orosházi múzeumban, először a város irodalomtörténéhez, főiskolai tanárhoz, főlevéltárosához, *Elek Lászlóhoz* fordultam. Ő támogatását ajánlotta fel nekem, s ez nagyon jól esett. Elek Lászlóval való ismeretségem elég régi keletű. Amikor fiatal tanárként feleségemmel 1955-ben Battonyára kerültünk a középiskolába, Elek László, orosházi gimnáziumi tanárként, első szakfelügyelőnk volt. A szakfelügyelet abban az időben igen felelősségteljes feladat volt. Felügyelő és látogatott részéről egyfajta jó értelemben kezelt partneri kapcsolatot tétélezett fel.

A mi esetünkben – úgy érzem – létezett ez a kapcsolat, ennél fogva mindig szívesen vettük, ha Elek László tanórákon vagy ezeken kívül meglátogatott bennünket. Ezen látogatások alkalmából igen jóízűeket beszélgettünk irodalomról, művészetéről, közoktatásról, pedagógiai problémákról egyaránt. Elek László több ízben volt érettségi elnök olyan osztályokban, ahol szaktanárként érettségiztettem. Ezen alkalmak különösen emlékezetesek maradtak számomra. Aztán a sors úgy hozta, hogy ő a Szarvasi Óvóképző Főiskola elismert tanára, majd a Békés Megyei Levéltár főlevéltárosa, magam pedig a battonyai középiskola igazgatóhelyettese, később pedig igazgatója lettem. Elek Lászlóval azonban esetenként találkoztam a gyulai levéltárban. Az is megesett, hogy egymás munkáinak lektorálását kértük. Imponáló volt az ő irodalomtörténeti felkészültsége és helytörténeti tárgyismerete. Arra határozottan emlékezem, hogy amikor intenzívebben kezdtem foglalkozni *József Attilával*, természetes volt, hogy hozzá (is) fordultam segítségért. Amikor nagyobb lélegzetű tanulmányom megírtam a költőről, Elek László vállalta ennek a tanulmánynak a lektorálását. Igen hasznos tanácsokat kaptam tőle József Attila gyulai és orosházi kapcsolatairól, amelyeket tanulmányomba később be is építettem. Elsősorban a Gyulán élő *Szilágyi Katalin* (ottani nevén ismertté „Virágos Kató néniként” vált, mivel idős kora ellenére hosszú éveket a gyulai virágboltban dolgozott), valamint Elek László irodalomtörténeti kutatásai alapján József Attila és Balázs Béla kapcsolatára, levelezéseire hívta fel a figyelmemet. Témánk szempontjából még fontosabb tanácsa volt, hogy Orosházán keressenem meg *dr. Kovács József* nyugdíjas főállatorvost, aki József Attilának makói diákévei alatt a DMKE kollégiumban szobatársa volt. A tanács nem bizonyult feleslegesnek. Az azóta elhunyt főállatorvossal még élete utolsó évében sikerült kapcsolatot teremtenem, s nem bántam meg. Nem csak azért, mert a valóban még élő szemtanúk egyike volt. Senki olyan jóízűen és természetesen nem tudott nekem József Attilához fűződő, mondhatni baráti viszonyáról beszélni, mint ő. Kovács József elmondta, hogy Makón valóban egy hálóteremben lakott József Attilával, akinek pontosan ismerte diákkori gúnyneveit is. Élményszámba ment kettejük egymáshoz való viszonyának felelevenítése is. Elmondta, hogy az első világháborút közvetlenül követő években bizony nem volt valami fényes a kollégisták élelmezése és ellátása. (Ezt a tényt különben a Budapesten élő *Koncsek Lászlóné Gebe Mártától*, Gebe Mihály kollégiumi igazgató leányától, József Attila első szerelmétől magam is hallottam. Gebe Márta levelezett dr. Kovács Józseffel is, akit kedves régi ismerősként tartott számon). Gyakran ettek zsizsikés kását ebédre, s úgy igyekezett ezt az ételt Kovács József „feljavítani”, hogy az otthonról hozott „piros zsírral” (kolbászszír értendő alatta) ízesítette meg József Attila ételét, amely ezáltal sokkal ízletesebbé vált. Viszonzásként a költői-irodalmi szárnypróbálgatáson már túljutott József Attila megírta Kovács József irodalmi házi dolgozatát is, s a kis diákcsinyt a makói gimnázium jeles tanárai nem vették

észre. Számomra ez a kis „adalék” rendkívül érdekes volt. Dr. Kovács József nyugdíjas főállatorvos halálának híre ezért is érzékenyen érintett.

Orosházi ismerőseim közül nagyon szívesen gondolok vissza *Koszorús Oszkár* könyvesboltvezetőre is. Koszorús az orosházi (és Békés megyei) irodalmi hagyományok nagyon pontos ismerője. Többek között igen részletesen átnézte *Szinyeyei József* 16 kötetes irodalomtörténeti munkáját, kigyűjtve abból Békés megye és Orosháza vonatkozásait. Ugyanakkor Koszorús édesapja evangélikus lelkész volt hosszú ideig Orosházán, ennél fogva az ottani egyházi levéltárban fiának nagyon pontos és megbízható ismeretei voltak. Koszorús hívta fel figyelmemet Darvas József és az orosházi evangélikus egyház kapcsolatára. Darvas tanítója, *Tóth László* felekezeti tanító volt annak idején, aki következetesen síkra szállt annak érdekében, hogy tehetséges tanítványa a Kiskunfélegyházi Tanítóképző Intézetbe kerüljön. Az egyház annak idején szerény, de rendszeresen fizetett *össztöndíjjal* támogatta is Darvas József továbbtanulását. Az evangélikus egyház iratárából Koszorús közvetítésével megtaláltam azokat a jegyzőkönyveket és iratokat, amelyek ezt a tényt hivatalosan igazolták.

Nem kevésbé emlékezetesek számomra azok a kapcsolatok, melyek az *orosházi paraszti önéletrajzírókhoz* kötődnek. Közülük kétségtávol a legjelentősebb *Csizmadia Imre* volt, akit többször is meglátogattam. Csizmadia Imrére Nagy Gyula hívta fel a figyelmemet. Két könyvét is megjelentette a Magvető Könyvkiadó, és ezek az írások valóban élményszámba mennek. De a Csizmadia Imrével folytatott beszélgetések is nagyon emlékezetesek maradtak számomra. Egy rendkívül tiszta gondolkodású parasztembert ismertem meg az ő személyében, aki nagyon szerette és tisztelte az irodalmat. Amikor arra kértem, hogy a megyei irodalomtörténeti gyűjtemény számára dedikálja megjelent műveit, készséggel és nagy műgonddal tett ennek eleget. Ma is nagy becsben őrzik ezeket a dedikált köteteket.

Egyébként Nagy Gyula egész mozgalmat kezdeményezett a paraszti önéletrajzírókkal kapcsolatban Orosházán. A múzeumtól nem messze elhelyezkedő szociális otthonban lakott akkor már az a *Tóth Sándor*, akivel többször elbeszélgettem életéről és tevékenységéről. Gyula bácsi mintegy „rám szabadította” ezeket az irodalmi ambíciókkal rendelkező embereket, mondván, én szakember vagyok írásaik elbírálásában. Mondanom sem kell, ez az állítás csak részben volt igaz. Én inkább tanulhattam tőlük, mint ők éntőlem. Azonban elég nehéz volt néhányukkal megértetnem, hogy a próza éppoly értékű önkifejezés, mint a líra. Határozottan azt éreztem, hogy mindegyik „költő” akart lenni – holott prózában megfogalmazott gondolataik világosabbak és egyértelműbbek voltak. Mindenesetre az a tény, hogy ünnepi ruhába felöltözve meglátogattak engem a múzeum épületében, szintén maradandó emlékeim közé tartozik. Mint ahogyan az is, hogy Erdős Tóth Sándor bácsit autóval kivittem közeli tanyájához, s máig is élesen emlékezem rá, milyen jó érzés volt ez számára. Igazán otthon csak ott érezte

magát, noha szomorú emlékek is fűtték ehhez a helyhez. A téli nagy havazás miatt egy alkalommal alig tudott a házából kijutni, s akkor határoztak az illetékesek (?) úgy, hogy helyet biztosítanak neki a városközpontban lévő szociális otthonban. Ott is többször meglátogattam őt. Ezekre a látogatásokra érezhetően büszke is volt. Mindezek ellenére azt is láttam, hogy a gondos ellátás ellenére tulajdonképpen nem érezte jól magát a város szociális otthonában.

A paraszti önéletrajzírókkal való rendszeres kapcsolatomban orosházi irodalmi muzeológusi tevékenységem kedves epizódjai közé tartozik. Ma is az a véleményem, ezeket a nagy tapasztalatokkal rendelkező orosházi parasztembereket helyes volt komolyan venni. Magukról az „amatőr alkotókról” megváltozott (és jó irányban) a véleményem. Rá kellett döbennem arra, hogy óriási élettapasztalatokkal bírnak, melyeket sem megtanulni, sem utánozni nem lehet.

Gyermekkorom egy részét Erdélyben, *Székelykeresztúron* töltöttem. Egyéb-ként alföldi vagyok, Csongrád–Szentés–Kiskunfélegyháza környéke meghatározó volt életemben és fejlődésemben. Szegeden már fiatal koromat éltem. A Székelykeresztúrra való utazások során többször utaztam a Kárpátok tövében, s úgy vélem, a vadregényes hegyek látványa ekkor rögződött belém. Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy felnőtt koromban rendszeresen és szívesen jártam a Mátrába, Mátraszentimrére, Galyatetőre. Petőfivel szólva „csodáltam – ámde nem szerettem” a vadregényes és hatalmas hegyeket. Valamiféle vágyat éreztem arra is, hogy életemben megláthassam a *tengert*. Ez férfiként adatott meg az én számomra. *Mamaiában* a hatalmas víztömeg látványa, a constanzai tengeri kikötő nyüzsgő forgalma ragadott meg. A jugoszláviai *Rabacban* az *Adria* másfajta látványa, *Fiume* nemzeti történelmünket is bőven idéző műemlékei. Amikor rokonként bátyámat meglátogattam Franciaországban, kértem, hogy vigyen el a Franciaországot Angliával legalább látótávolságra összekötő, szintén történelmi múltat idéző tengerpartra. *Dunkerquenél* szerencsémre jó idő lévén át lehetett látni a „túloldali” fehérnek tűnő sziklákra. A franciaországi tengerpart tele volt a II. világháborúból „ottfelejtett” (dehogyan ottfelejtett, szét sem bontható!) hatalmas erődítményekkel, betonból készült bunkerekkel. Ez egy megint másfajta tengert jelentett nekem. Életem alakulása furcsa módon csak felnőttként tette lehetővé számomra, hogy Debrecen környékét és a *Hortobágyot* láthassam. Úgy érzem, a bennem meglévő természetszeretet igénye ekkor vált teljessé. 1987-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum szervezett egy háromnapos irodalomtörténeti továbbképzést Debrecenben és környékén. Meglátogattuk a megye irodalmi emlékhelyeit. A debreceni Déri Múzeum munkatársai elvittek bennünket Csokonai sírjához, jártunk Balmazújvároson Veres Péter egykori házában, Bakonszeg községben a Bessenyei-emlékházban, megtekintettük Kölcsey Ferenc sírhelyét, s igazán

élménydús három napot töltöttünk el ezen a tájon. Egyik délutáni-esti kikapcsolódásunk a Hortobágy megtekintése volt. Nem gondoltam, hogy irodalmi muzeológusként jutok el erre a tájra Szabó Ferencsel, s irodalomtörténész utódommal, a néhány évet Orosházán eltöltő Baranyi Ferencsel együtt. Valahogyan a Hortobágy látványa nagyon mélyen belémvésődött. Ebben feltétlenül szerepe lehetett Petőfi Úti Leveleinek is, amelyeket mindig szívesen tanítottam tanári gyakorlatomban, nemkülönben az Alföld című versét is. Amikor elém tárult a hatalmas pusztaság, furcsa módon ugyanazt éreztem, mint amikor azt hittem a tengerrel való első találkozásom alkalmából, hogy a hatalmas víztömeg felém lejt, rám fog zúdulni. Lenyűgöző látvány volt az „Alföld tengerét” megpillantani az első látásra! Vendéglátóink nagyon kedvesen meghívtak bennünket egy kis délutáni és esti programra. Ebbe „befért” a ménés meghajtása, a csikósok ügyes vágatása és állatidomítása (a bátrabbak közülünk még lovagolhattak is), egy vacsora elfogyasztása a pusztai csárdában (emlékezem, slambucot ettünk előételként, amit azeelőtt soha nem volt módom fogyasztani), és egy kevéske „betyárromantikában” is volt részünk. (Ez utóbbit kissé mesterkéltnak éreztem, erősen idegenforgalmi „begyakoroltsága” miatt, afféle „magyaroskodásnak”, noha a bérelt betyárok igazán lelkiismeretesen mindent megtettek annak érdekében, hogy jól érezzük magunkat.) A legnagyobb élményt mégis a hatalmas pusztaság jelentette számomra. Társas kocsikkal, csoportokba osztva jártuk be a pusztának igazán csak nagyon csekély részét, s akkor megértettem, az idegeneknek éppúgy el lehet tévedni itt, mint mondjuk a Szaharában vagy más sivatagokban. És valamicskét megértettem abból a sajátos pusztai hierarchiából is, amit eddig csak irodalmi ismereteimből tudtam. Hogy a csikósok sokkal magasabban állnak az értékrendben, mint mondjuk a kondások. Jókai, Sárga rózsa című alkotása jutott az eszembe, meg az, hogy Móricz Zsigmond novelláiban és kisprózai írásaiban milyen jól érzékeltette ezeket a különbségeket. A hatalmas szürke gulya látványa, a nagytestű racka juhok esti pihenésre térése felejthetetlen élményt jelentett számomra. Egy egészen másfajta Alföldet ismertem meg, mint Csongrád környékén, pedig mindössze fél nap állt ekkor rendelkezésemre. Irodalmi muzeológusként néztem a csodálatos tájat, s ha ma kellene írót-költőt a középiskolában tanítanom, úgy hiszem, egészen másként tenném, mint lelkes, fiatal tanár koromban.

★

Úgy gondolom, szólnom kell még szűkebben értelmezett, kevésbé sikeredt egyetlen befejezett irodalomtörténeti feldolgozásomról, *Szabó Pál író és családja levelezésének feldolgozásáról*. Ezt a munkámat Szabó Ferenc megyei és Hévízi Sándor orosházi múzeumigazgatók megbízásából az orosházi múzeumban végeztem el. Először nem tűnt túlzottan érdekesnek ez a feladat. Az a hatalmas levéltömeg, amelyet át kellett néznom, elsősorban nem az író tollából száрма-

zott, hanem Szabó Pál felesége, leánya, unokái, veje egymásnak írták. De a levelek katalogizálása közben óhatatlanul is első olvasásra kiderült belőlük Szabó Pál, az író embersége, tehetsége, parasztpárti meggyőződése. Irodalomtörténeti értékelésére nem törekedtem, pusztán számbavételére vonatkozott elsődlegesen a tevékenységem. Gyakorlatilag ez abból állt, hogy a borítékokra és levelezőlaponokra ceruzával ráírtam a dátumokat, ha ezek nem voltak feltüntetve, a postai bélyegzőből következtettem ezekre, majd a belső leveleket kiszedtem a borítékokból és időrendi sorrendbe csoportosítottam azokat, és külön a borítékok csoportosítását, azonosítását is elvégeztem. Így kerültek ezek a levelek nagy alakú dossziékba és a Békés megyei irodalomtörténeti adattár gyűjteményébe, de vissza az ugrai házba, hogy később tartalmi vonatkozásban is kutathatók legyenek.

Az egyszerűség kedvéért, meg az áttekinthetőség miatt jelen írásomban közre adom jelentésem összesítő adatait. Ha később kutatók, hivatásos irodalomtörténészek tartalmi vonatkozásban is tájékozódni szeretnének ebben a gazdag levelezési anyagban, munkájukat az én előkészítő tevékenységem valamelyest meg fogja könnyíteni:

Címzett	Intervallum	Darab
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1971–1977	1335 levél 155 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1978–1979	155 levél 177 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1980	101 levél 112 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1981	162 levél 182 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1982	95 levél 104 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özü. Szabó Pálnéhoz	A levelek keltezése a borítékok alapján sem állapítható meg	54 levél, vagy levél-töredék 39 lap
Szabó Pál fiának, ifj. Szabó Pálnak levelei édesapjához, édesanyjához, testvéréhez	1951–1982	63 levél 89 lap
Szabó Pál unokája, Ágnes levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1971–1981	113 levél 121 lap
Szabó Pál unokája, Judit levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1972–1981	42 levél 51 lap
Szabó Pál unokája, Sára levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1973–1982	59 levél 65 lap
Szabó Pál unokája, Éva levelei özü. Szabó Pálnéhoz	1971–1981	21 levél 22 lap
Összesen:	1951–1982	978 levél 1097 lap

A 11 gyűjtőben elhelyezett családi levelezés a Békés megyei irodalmi gyűjtemény részeként Biharugrán, a családi házban van elhelyezve. Külön a levelek, s megint külön a hozzájuk tartozó borítékok. Akik ebben a családi levelezésben akarnak elmélyedni, a levelek áttanulmányozásán túl szíves figyelmükbe ajánlom a Sárréti Füzetek sorozatban Szeghalmon megjelent, szép gondolatokat tartalmazó könyvet; *Bertalan Ágnes: Sirató*. (Szerkesztette: Miklya Jenő, lektorálta: Czine Mihály.) De a Biharugrán berendezett Szabó Pál Irodalmi Emlékház nagyon jól visszaadja ennek a népes családnak az életét és összetartozását, amelyet alapvetően az író, Szabó Pál és felesége fogott össze. (Egyébként éppen az orosházi múzeumban Békés megye irodalmi hagyományait közreadva láthatók voltak Szabó Pál egykori személyes tárgyai, íróasztala, írógépe, akatáskája is. A kiállítást Elek László irodalomtörténész közreműködésével rendezte „utódom”, M. Bárdos Zsuzsa. A Szabó Pál emlékkiállításnak 1993-ban volt a hatodik szereplése Sarkad városában. 1994-ben Karcagra és Makóra jutott el.

Mit írhatnék befejezőként? Nekem Orosháza és múzeuma, az itt eltöltött három szűk esztendő hosszú életutam második (egyben befejező) állomása volt. Igazán jól éreztem magam itt, hiszen azzal foglalkoztam, amihez ténylegesen kedvem és képeztésem is volt. Ez a magyarázata annak, hogy idős koromban sem közömbös számomra, ami itt történik.

Irodalomjegyzék

Boglári Békés István: Népi írók, ifjú kommunisták és más rebellesek. (Tények és Tanúk sorozat. Magvető, Bp. 1987. 410. p.) Kedves számomra a könyv dedikációja: „Bizonnyitékul dr. Takács Lászlónak arra, hogy Édesapját, hajdani félegyházi tanárunkat ma korántsem tartom olyan konzervatívnak, mint azt korábban hittük. Bp., 1987. okt. 5. Boglári Békés István.”

Bertalan Ágnes: Sirató. (Sárréti Füzetek VIII–IX. Szerk.: Miklya Jenő, Szeghalom, 1985. 97 p.)

Bertalan Ágnes: Szabó Pál szivárványai. (Békéscsaba, 1975.)

Bertalan Ágnes: A Szabó Pál Irodalmi Emlékház Biharugrán. (Békéscsaba, 1988.)

Csizmadia Imre: Pirkadattól delelőig. (Magvető, Bp. 1972. 577 p.)

Csizmadia Imre: Delelőtől alkonyatig. (Magvető, Bp. 1987. 627 p.)

Takács László: Darvas József diákévei Orosházán és Kiskunfélegyházán. (Emlékkiállítás az orosházi Szántó Kovács Múzeumban az író születésének 75. évfordulójára. Orosháza, 1987. 13 p.)

Takács László: Darvas József emléke Orosházán. (Békési Élet, 1987. 1. száma.)

Takács László: Négy állomás József Attila életútján. (Gyula–Öcsöd–Mezőhegyes–Battonya. (Battonya, Békéscsaba, Mezőhegyes, 1990. 99 p.)

Szabó Ferenc: Az irodalmi hagyományápolás helyzete és lehetőségei Békés megyében. (Hagyomány és ismeretközlés. Szerk.: Kovács Anna. Discussiones Neogradienses 5. Salgótarján, 1988. 141–145. p.)

A kapuőrző láblapdázástól az igazi orosházi futballig

KOSZORÚS OSZKÁR

Bevezetés

Városunk példát mutatott az országnak, mikor 1965-ben két hatalmas kötetben megjelentette az *Orosháza története és néprajza* című jelentős helytörténeti munkát. Az óriásira duzzadt anyagba – sokak sajnálatára – már nem fért bele a sporttal foglalkozó fejezet feldolgozása. Ezt a hiányt ismerte fel a később napvilágot látott 1944–1974-es időszakot átfogó könyv szerkesztője, mikor e kiadványban áttekintették a város sportjának főbb eseményeit. Időközben Szabó Pál nyugalmazott népművelési felügyelő állított össze egy adatgazdag gépiratot a témakörből, majd az 1970-es évek végén a Városi Sportfelügyelőség felkérte e sorok íróját Orosháza és környéke sportemlékeinek összegyűjtésére. A munkának ösztönzést adott az, hogy hamarosan megalakult egy bizottság is Békés megye sporttörténetének megírására. Az 1933-ig tartó időszak orosházi eseményeiről el is készült egy másfél száz gépelt oldalas összegzés, ami a megyei kiadvány orosházi vonatkozásainak alapanyagául szolgált. 1985-ben a múzeum nagy szabású, Orosháza sporttörténetét bemutató kiállítást rendezett, s hogy milyen igény volt erre, bizonyítja a többes látogatottság. A máig legnépszerűbb sport, a labdarúgás helyi története azonban teljesen feldolgozatlan, ez az első kísérlet az I. világháborúig, különös tekintettel az 1912–1914-es évek áttekintésére.

Több személyes jellegű kötődés is hozzájárult e kis tanulmány elkészítéséhez: bár e sorok írója nem volt igazolt játékos, csupán a szentetornyai templomkerti csapatban kergette reggeltől estig a labdát, majd néhányszor játszott a Táncsics Gimnázium labdarúgó válogatottjában, de inkább csak szerette a futballt. A másik az, hogy mint állandóan itt élő, az alábbi publikáció szereplői közül az

1950-es évektől kezdve személyesen ismerte dr. Torkos Bélát, a 60-as évektől Kiss Jánost, Lázár Lajost, Róna Sándort, Csizmadia Károlyt, a hetvenes évektől Gabnai Lajost és a fővárosban élő Boldizsár Istvánt, valamint Fehér Jenő Istvánt. Azóta nemcsak ők, hanem a sport és a labdarúgás orosházi úttörői mindnyájan befejezték földi pályafutásukat. Adózzunk tisztelettel emléküik előtt!¹

Előzmények

A labdarúgáshoz hasonló játék több ezer éve már elterjedt volt Egyiptomban, Kínában, az ókori görögöknél és rómaiaknál is. A mai labdarúgósport szülőhazájának Angliát kell tekinteni. 1863-ban Londonban alakult meg a Football Association, az 1880-as 90-es években szerte Európában ismertté vált, sorra alakultak az egyesületek, szövetségek, jelentek meg a szakkönyvek. 1879-ben már Magyarországra is eljutott az „angol rugósdí”, egy társaság tagjai Szentendrén próbálkoztak vele, de megállapították, hogy „ez a játék nem embernek való.” A sérülések ellenére a sportág népszerűsége növekedett az 1890-es években is, a Magyar Labdarúgók Szövetsége csak 1901-ben jött létre, ekkor írták ki az első bajnokságot is.²

OROSHÁZI EMLÉKEK A HŐSKORSZAKBÓL

Élt itt egy Skolka Sámuel (1789–1825) nevű tanító, aki 1813-ban rokonának Skolka Andrásnak elküldte *Orosháza topográfiai leírása* című adatgyűjtését, melyet 1815-ben Prágában a Hesperus című német nyelvű folyóiratban megjelentettek. Ezt Soós István fordította le és közölte 1988-ban a *Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből* című kötetben. Miután a helyi sporttörténetben ismeretlen ez a szöveg, s témánkhoz is illik, most közzétesszük: „Az itteni fiatalság kevés költséggel, minden évszakra megfelelő ártalmatlan játékeszközöket tud magának szerezni;

1. Orosháza története és néprajza. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965.

Áttekintés Orosháza felszabadulás utáni sportjáról. (Összeállította: Dimák B. Ferenc) – A szocializmus útján. Orosháza 1944–1974. Szerk.: Zilahi Lajos 137–140. l.

Szabó Pál: Orosháza sportéletének története 1880–1945. Orosháza, 1979, 180 l. (Gépirat)

Koszorús Oszkár: Orosháza és környéke sporttörténete 1933-ig Orosháza, 1982, 162 l. (Gépirat)

Orosháza sporttörténete. Kiállítás az orosházi Szántó Kovács Múzeumban 1985. december–1986. február. Orosháza, 1985. 33 l. 18 t. A forgatókönyv és vezető szövegét írta: Koszorús Oszkár

2. Nagy Béla: Futballkrónika 1901–1959. Sportpropaganda, Bp. 1981.

Földes Éva–Kun László–Kutassi László: A magyar testnevelés és sport története, Bp., 1982.

Sportlexikon L–Z. főszerk.: Nádori László Bp., 1986, Sport K.

Umminger Walter: A sport krónikája, Bp., 1992, Officina Nova

tavasszal papírsárkányt eregetnek, hátonlovaglást játszanak és *nagyon szeretnek labdázni*; nyáron lovaglással szórakoznak, amikor a lovakat munka után itatáshoz viszik; ősszel a fiúk szórakozása, hogy ostorfonással foglalkoznak és szorgalmasan gyakorolják magukat pattogtatásukban; télen a jégen való csúszkálás a szórakozásuk, amikor is korcsolya helyett erős állatcsontokat használnak; ezekre a fiúk ráállnak és egy vastag bottal a jégre szúrnak, s szédítő gyorsasággal mozognak előre. A csizmákon lévő vasak, ha azokat a sarkakra verik, szintén korcsolya helyett szolgálnak. Az ifjak körében divatos a szánkózás és ki tudná a sok más játékot előszámolni, amelyek által a fiatalok jobban és ártatlanabban szórakoznak, mint az öregek a tánc és a bor mellett?” – szölte Skolka tudósítása.

Egyéb leírások híján apró mozaikokból tudunk képet alkotni a későbbi időszakban élt helyi ifjúság egyes időtöltéseire vonatkozóan. Így például dr. László Elek (1841–1919) első községi orvosunk cikkére válaszolnak az Orosházi Újság 1882. dec. 17-i számában. Ebben az írásban az ismeretlen szerző visszatekint az 1850-es, 60-as évek Orosházájára, és ezt írja a szórakozási lehetőségekkel elégedetlenkedőknek: „Elég volt, ha a szép időben vasárnap délután kiment az ifjúság a gyepre labdázni.” Ilyen felsorokból láthatjuk, hogy a labdázást már ismerték elődeink. Talán gyakorolhatták a métát, a rótát, a kapóst, a füleslabdázást. Az ilyen játékok elterjedése minden bizonnyal a magasabb iskolát járt orosháziak nevéhez fűződik. Volt itt egy Botka József nevű tanító is, aki elnyerte azt a 10 aranyat, amit Esterházy Miksa gróf, a Magyar Athletikai Klub elnöke 1877-ben Londonban tűzött ki annak, aki leírja a Magyarországon honos labdajátékokat. Ezt Botka nyerte meg 13 labdajáték ismertetésével.³

Az első komoly sportegyesület 1880-ban Orosházi Korcsolyázó Egylet néven alakult, az elemi iskolákban volt „tornaszat”, de a sportot a lóversenyek és a vadászatok jelentették. Az ifjúság persze mozgott, fennmaradt, hogy 1885. május 24-én és 25-én a pünkösdi ünnepek alatt nagy népünnepélyt rendeztek Orosházán. A korabeli lapokból megtudhatjuk, hogy „délután kezdetét vették a játékok: lapdázás, mászóverseny, táncz, két hatalmas sátor előtt.”⁴

Ortutay Gyula néprajzkutató szerint a Párizsban járt, s ott az olimpiai eszme megálmodójával Coubertin báróval is barátságot tartó pusztaszentetornyai földbirtokos Justh Zsigmond (1863–1894) 1893-ban egy igazi futball-labdát küldött Supkégel István tanítónak. Azt azonban, hogy ebből a pusztaszentetornyai ősfutballból mi a legenda és mi a valóság, nem sikerült megállapítani – írta Kun László sporttörténész.⁵

3. Botka József Podhrágyon volt nevelő, Orosházára, majd Tótkomlósrá került. Leírása alapján tette közzé *Porzolt Lajos: A magyar labdajáték c. könyvet* 1885-ben. (Szinyei I. 1281. l.)

4. Orosházi Újság (a továbbiakban O. U.) 1885. máj. 31.

5. Békés megye sportjának története a kezdetektől a felszabadulásig. Összeáll. és szerk.: Kun László, Békéscsaba, 1987, 75. l.

Ami azonban dokumentumokkal alátámasztott és egészen korai emlék még országos viszonylatban is, az az 1896-os millenniumi ünnepségekhez kapcsolódik. A helyi sporttörténet egyik becses mozzanataként tarthatjuk számon azokat a feljegyzéseket, amelyek az ezredéves rendezvényekhez nyúlnak vissza. Ezek meggyőznek bennünket arról, hogy a nagy OTK és OMTK labdarúgócsapatok 1912 és 1913-as megalakulása előtt több mint másfél évtizeddel is voltak már olyan próbálkozások az orosházi polgári fiúiskolában, hogy a tanulók megismerkedjenek a labdarúgással, vagy ahogy akkor mondták, láblapdázással. Az 1895/96-os évkönyv szerencsére megőrizte a millenniumi emlékünnepe leírását. Az 1896. május 10-én délután a vásártéren rendezett népünnepélyen „a fiúiskola III–IV. osztálya a láblapdával a kapuőrző láblapdázást mutatta be.” Bővebb leírás, sajnos, nincs erről. Hogy kik lehettek a III. osztály 44 tanulója és a IV. osztály 20 növendéke közül a láblapdázók, nem tudjuk. De, hogy ez futball volt, az alapokat tanulgató 13–14 éves gyerekekkel, az biztos. Az érdem Némethy Samu (1870–1940) tornatanáré, aki a budapesti pedagógiumot végezte el, s ő ott már nyilván látott futballt vagy maga is futballozott, amit Orosházán is próbált meghonosítani. A labda az iskoláé volt, ott is van a leltárban: 1 db gumi láblapda.⁶ Ez még 1900-ban is megvolt, s időnként bizonyára játszottak is a diákok, hiszen az 1899/900-as tanév végén, amikor részletes leltárt közölt az évkönyv, a 678. tétel így szól: „Gummi láblapda 1 db. 10 kor. 90 f.”

Bizonyára olyanformán játszották, ahogy a korabeli foot-ball magyarázat szól: „alkalmas egyenes térségen két karót húznak, s ezeket bizonyos magasságban zsinórral vízszintesen összefűzik. A labda bőrrrel bevont marhahólyag, melyet át kell vetni a zsinóron, de csak lábbal szabad a labdához érni, ami nem könnyű dolog, s a rúgás gyakran rándulást kelt és nehezebb sérüléseket okoz. A játékot tetszés szerinti számban két párt játssza.”⁷ Ez persze olyan mosolyogni való, mint egy másik magyarázat, hogy „a testet erősítő és a mozdulatokat kellemmel felruházó voltánál fogva a labdajáték a tornának nem megvetendő nemét képezi, sőt idegességben szenvedőkre nézve gyógyító hatással is bír, mit a vele foglalkozó egyének ruganyos mozdulatai és ügyessége eléggé bizonyítanak.”⁸ Honnan vehették az orosháziak a futballt, nem tudjuk, egy 1895-ös feljegyzésben arra bukkantunk, hogy „Magyarországon Germán Jánosnak van bőrlabdagyára Zilahon.”⁹

Megindult a futball térhódítása, annak ellenére, hogy rendkívül sok támadás érte az új játékot, különösen a gyakori sérülések miatt. Környékünkön Batto-

6. Az Orosházi Községi Polgári Fiu-Iskola Évkönyve 1895/96, Orosháza, 1896. Veres ny. 25–26. ill. 67. l.

7. Pallas Nagy Lexikona VII. köt. Bp., 1894. 358. l.

8. Magyar Lexikon XI. köt. Bp., 1882. 144. l.

9. Pallas Nagy Lexikona XI. köt. Bp., 1895. 150. l.

nyán már 1901-ben volt egy Ifjúsági Football Club, valószínűleg Aradra járó középiskolások alapították. Alkalmi csapatok szerveződtek Békés megyében is. Így például 1905-ben a Szarvasi Juventus SC, Gyulán is ekkortájt szerezték be a gimnáziumban az első futballt. Eddigi ismereteink szerint Békéscsabán 1906-ban tűnik fel először a labdarúgás, Szeghalmon 1909-ben, Mezőhegyesen és Gyomán 1910-ben.¹⁰

Megalakul az első igazi futballcsapat, az Orosházi Testgyakorlók Köre

Előzőleg, még 1898-ban létrejött az Orosházi Torna Egylet, amely egyesület szélesebb körben gyűjtötte volna maga köré az itt élő sportolni vágyókat. Az OTE azonban nem tudott gyökeret eresztetni, új egyesület alakult, az Orosházi Testgyakorlók Köre. Tekintsük át időrendben a dokumentumokat!

1912 alaposan megzavarta a sportban tapasztalható állóvizet. Alighogy kitavasodott, feltűnt egy-két tucat lelkes sportoló, s a község fiatal értelmiségeinek támogatásával azonnal egyesületté tömörültek. Az Orosházi Újság leírta, hogy egy új sportklub van alakulóban, s a sportért rajongó kis csapat vasárnaponként már trenírozik is, egyelőre a menház melletti pázsitos térségen. Az új sportklub – amint a lap közölte – felveszi programjába a testedzés minden ágát: futball, atlétika, úszás, birkózás, stb.¹¹

Az alapszabályok kidolgozására dr. Berthóty Károly elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek tagjai: G. Szabó Lajos, Tóth Samu János, Jávorcsik Pál, Deutsch Gyula, dr. Borcsiczky Dezső, Burger Zoltán, Raczkó Alajos, Deutsch Miklós és Major Dezső.¹²

1912. április 18-án csütörtökön este ½9-kor az Alföld Szálloda éttermében tartotta alakuló gyűlését az Orosházi Testgyakorlók Köre, amely az alábbi vezérkart választotta meg. Elnök: dr. Berthóty Károly, alelnök: dr. Borcsiczky Dezső és G. Szabó Lajos, titkár: Tóth Samu János, jegyző: Jávorcsik Pál, másodjegyző: ifj. Kocsis Lajos, pénztárnok: Manheimer Ernő, ellenőrök: ifj. Szikula Andor és ifj. Torkos Kálmán, körkapitány: Major Dezső, egyleti orvos: dr. Csermák Béla, ügyész: dr. Kökény Mihály. A választmányba került: Deutsch Béla, Mendöl Ernő, Jankó Gergely, Junászka József, Falta Jenő, Ilovszky Sándor mérnök, Tóth József, Burger Zoltán, Raczkó Alajos, Braun Károly, Baranyai István és dr. Megyaszi Sándor.¹³

10. Békés megye sportjának története ... 97–108. l.

11. O. U. 1912. ápr. 7.

12. O. U. 1912. ápr. 14.

13. Az Orosházi Testgyakorlók Köre 1912. április 18-i alakuló gyűlésének jegyzőkönyve – OTK jegyzőkönyvei 1912–1921. (Fehér J. István ajándéka a létesítendő orosházi sportmúzeum számára. Az anyag tanulmányozásához nyújtott segítséget Soós Ferencnek köszönöm).

Az Orosházi Testgyakorlók Köre első csapata (1912)

Az OTK legnagyobb gondja a sporttelep hiánya volt. Az 1912. április 25-i választmányi ülésükön elhatározták, arra kéri a község előljáróságát, hogy futballpálya céljaira adjon át a község a körnek egy megfelelő nagyságú területet. Addig engedélyezzék azt, hogy a sertéspiac téren a kör tagok által már kiszemelt területen akadály nélkül gyakorolhassák a futballozást. Egyúttal a választmány elfogadta Manheimer Ernő ajánlatát és 22 pár futballcipő beszerzésével (párja 10–12 korona) megbízta.¹⁴

Kis hírmorzskákból következtethetünk a munkára. „Az OTK futballcsapata szorgalmas tréningeket tart vasárnaponként, sőt hétköznap délután is Tóth S. János vezetése mellett.” Kezdetben úgy nézett ki, hogy atlétikai szakosztály is kialakul, hisz súlydobás, gerely- és diszkoszvetés eredményeket is közölt a lap.¹⁵

1912. június 16-án az OTK – történetében először – vidékre, a szomszédos Békéscsabára utazott barátságos mérkőzésre. OTK–CSAK II. 4–3. Az újságíróknak különösen tetszett Arnhold középcsatár és G. Szabó középfedezet játéka.¹⁶

14. OTK jegyzőkönyvei: 1912. április 25-i választmányi ülés

15. O. U. 1912. máj. 19.

16. O. U. 1912. jún. 23.

1912. június 23-án vasárnap rendezték meg az első Orosházán tartott futballmérkőzést az új lóvásártéri pályán, szintén a Csabai Atlétikai Klubbal. A beharangozó cikkből megtudjuk, hogy az egész lóvásárteret és annak környékét pormentesítik. A felülfizetéseket egyleti felszerelésre fogják fordítani. „Közönségünk, mely minden nemes mozgalmat pártfogolni szokott, bizonyára tömegesen keresi fel ezen első bemutató mérkőzés színhelyét.” A következő heti számban leírták, hogy vasárnap ünnepe volt Orosháza sportszerető közönségének. A félidő végén 2–0-ra vezettek az orosháziak, végül a Csaba győzött 3–2 arányban. A mérkőzést Tóth Samu János vezette, a vendégcsapatot a szépszámú orosházi közönség megéljenezte.¹⁷ Ezután minden vasárnap társadalmi esemény a futball.

1912. június 30-án a Szegedi Atlétikai Klub–OTK 9–0. „A szegediek már 10 évvel ezelőtt is üzték a labdarúgó sportot” – írta magyarázkodva az Orosházi Újság.¹⁸

1912. július 7-én az OTK vezetősége saját játékosai közül állít ki két csapatot. Mindkét csapatban játszanak az itthon tartózkodó főiskolai hallgatók. Belépődíj: ülőhely 40 fillér, állóhely 20 fillér.¹⁹ (A mérkőzést valószínűleg megtartották, eredményt nem találtunk).

1912. július 14. Az előzetes hírekből arról értesülhetünk, hogy az OTK lekötötte egy orosházi meccsre a Szegedi Atlétikai Klub tisztviselőcsapatát. „Nincs olyan erős, mint az előzőleg itt járt szegedi csapat” – közölte bizakodva az Orosházi Újság. Aztán Szegedi Kombinált Csapat–OTK 4–0. Majd a kommentár: „A vendégcsapat a második félidőben sportszerűtlen szitkozódással és fenyegetésekkel teljesen megfélemlítette az OTK játékosait, akik nem lévén szokva az effajta játékmódhoz, szinte ölbe tett kezekkel engedtek a szegedieknek 4 gólt rúgni, és örültek, hogy a mérkőzés végén mindnyájan ép testtel távozhattak. Versenybíró Schwartz volt (a Szegedi AK tagja), akit lehetetlen bíraskodásáért a közönség megabcugolt.”²⁰

1912. július 21-én Szarvas–OTK 1–0. A kor hangulatát érzékeltetjük, mikor teljes terjedelmében idézzük a tudósítást:

„Sport. Az OTK vasárnap Szarvason játszott football mérkőzést az ottani Atlétikai klub football csapatával. A vonatnál magánfogatok várták a vendégeket és vitték ki a gyönyörű Erzsébet-ligetbe, a mérkőzés színhelyére. Fél 6-kor jelzi Grünwald bíró a mérkőzés kezdetét. Mindjárt a 2-ik percben úgy rúgta arcon Havast, az OTK szinpatikus kapusát Haviár jobbszélső, hogy az a vért lemosni percekre kiállni volt kénytelen, a következő izgalmas percekben így rúgta Szarvas egyetlen goalját a jobbhátvédünk hibájából. A második félidő 10-ik percében

17. O. U. 1912. jún. 30.

18–19. O. U. 1912. júl. 7.

20. O. U. 1912. júl. 21.

történt, hogy a kapus egy alacsony labdát rávetéssel ment a rárohanó csatároktól, több rugást kap előlről. Mikor még azért sem engedte el a labdát, a „kiváló” jobb-szélső úgy rúgta hátba a földön fekvő kapust, hogy az fájdalmában feljajdult. Miután a bíró még most sem látott okot a beavatkozásra, az OTK csapata levonult a pályáról. Megkezdődött ezután a hosszas kapacitálás, alkudozás, aminek vége az lett, hogy miután a csapat teljes elégtételt kapott (új bírót és a magáról megfélelgetett játékos kiállítását) Tóth Samu, az OTK csapat vezetője a nagy számú intelligens közönség éljenzése között csapatát újra felállította. Nagy fölényrel játszott most már az OTK, de goalt rúgni nem tudott a szarvasi kapuvéd Oláh Miklós tornatanár kiváló védeése folytán. – Este bankett volt, melyen a szarvasiak részéről Schmidt titkár, az OTK részéről dr. Borcsiczky alelnök beszéltek, ez utóbbinak igazi sportszeretettől áthatott remek beszéde és szónoki képessége általános feltűnést keltett. Bankett után táncmulatság volt, melynek még az sem vetett véget, mikor az orosházi csapat és nagyszámú kísérorjuk a Rákóczi-induló hangjai mellett a reggeli vonathoz indultak.”²¹

1912. július 28-án Csabai AK I.–OTK I. 4–1,

Csabai AK II.–OTK II. 1–0

Erről is van egy rövid tudósítás. „Az OTK vasárnap két csapattal játszott Csabán. Az első csapat 4–1, a második 1–0 arányban kapott ki. Ez utóbbi a mérkőzést vezető szövetségi bíró jóvoltából, aki a kézzel leütött és kapuba vitt labdát megítélte, még a csabai játékosok beismerése dacára is. Az OTK játékosai körében nagy megütközést keltett, hogy a csabai vendéglátó klub velük egyáltalán nem törődött, senki nem várta, s egyetlen emberüknek sem jutott eszébe kikísérni a vendégcsapatot.”²²

1912. augusztus 4. „Ma az OTK – a múlt héten Csabán szerepelt – két csapata között tréning mérkőzést tart. Kezdeté fél 6 órakor. Belépti díj 20 fillér.” (Eredményt a későbbiekben sem találtunk).²³

1912. augusztus 11. OTK–Szarvasi AK 3–1

Rövid előzetesként közölte a lap, hogy az OTK válogatott csapata ma délután 5 órakor a lóvásártéri pályán a Szarvasi Torna és Atlétikai Klub csapatával barátságos mérkőzést fog tartani. A mérkőzést szövetségi bíró vezeti. Néhány soros a beszámoló is. „Sport. Értékes és szép győzelmet aratott az OTK a szarvasi csapat felett. Egyénileg kiválóak voltak: Horváth (álnév), Sejpes, Sabaeff, Kiss T. A szarvasi csapat játéktudása messze mögötte van a mieinknek, s legjobb emberük Oláh M. kapus, Mikolai és Haviár voltak. Jó bíró volt Csapó, a Csabai Atlétikai Klub tagja.”²⁴

21. O. U. 1912. júl. 28.

22–23. O. U. 1912. aug. 4.

24. O. U. 1912. aug. 11. és aug. 18.

Később a szarvasiak azt állították, hogy az OTK-ban „szegediek és egy orosz fiatalember játszott, tehát 3–1 arányban nem az orosháziak, hanem a Szegedi TK és az Orosházi TK válogatott csapata győzött.”²⁵

1912. augusztus 18. Az OTK két értékes győzelmet aratott. Orosházán az OTK I.–Hódmezővásárhelyi Testedzők Köre 3–0. Az OTK második kombinált csapata Mezőberényben játszott, az eredmény: OTK II.–Mezőberényi Atlétikai Klub I. 2–1²⁶

1912. augusztus 20-án kedden, Szent István király napján Orosházán játszott a Szegedi Testgyakorlók Köre Csillag csapata és az OTK I. csapata ellen 1–0-ra győzött.²⁷

1912. augusztus 25-én csak előzetes hír van, eredmény nincs. „Sport. Két idegen csapat játszik ma Orosházán az OTK két csapatával. 3 órakor a Csabai Atlétikai Klub II–OTK II., míg 5 órakor a Mezőberényi AK I.–OTK I. csapata. Este nagy táncmulatság lesz az Alföld nagytermében, kezdete 9 órakor.”²⁸

1912. szeptember 1-jén Gyomán a Gyomai Kner Sport Klub–OTK Kombinált csapata 5–1.

Nyilvánvaló, hogy a futballozni szeretőknek kevés volt az OTK két csapatában való szereplési lehetőség és kisebb alkalmi csoportosulások alakultak. Ugyanitt feltűnik egy hír, miszerint Orosházán az Egyetértés futballklub az Ifjúsági futballklubbal revans mérkőzést tartott. Győzött az Egyetértés 8–0-ra, a „goallokat Székely (6) és Király (2) lötték.”²⁹

1912. szeptember 8. Szentes–OTK mérkőzés volt, eredményt nem találtunk.³⁰

1912 őszén megszervezték „Békés vármegye és környéke football csapatainak Ezüst Serleg Bajnokságát”, melyet elsősorban a gyomai nyomdatulajdonos Kner Izidor szorgalmazott, talán felismerte az ebben rejlő reklámlehetőséget. A mérkőzősorozatot szabályos sorsolás alapján 1912. október 6-a és 1912. november 24-e között rendezték meg. Ezt tekinthetjük az első megyei bajnokságnak, az OTK a negyedik helyen végzett. A végeredmény:

1. Csabai AK	11 pont	4. Orosházi TK	5 pont
2. Gyomai Kner SC	11 pont	5. Mezőberényi AC	4 pont
3. Szarvasi TAC	7 pont	6. Előre MTE	3 pont
	7. Békéscsabai KAFE	1 pont ³¹	

25–28. O. U. 1912. aug. 25.

29–30. O. U. 1912. szept. 8.

31. A részletes eredmények nem állnak rendelkezésünkre, mindössze egy példány Orosházi Közlöny (1912. okt. 13.), mely szerint a bíró a második féldő 20. percében „sötétség miatt” kénytelen volt lefújni az OTK–Szarvasi TAC mérkőzést 0–0-ás állásnál. A felek abban egyeztek meg, hogy az elmaradt 25 percet a visszavágó előtt játsszák le. – Ugyanerről a Békés megye sportjának története ... 104. l.

A serleg odaítélésénél vita támadt az elűtő pályaméretek, az igazolási és játékosnyilvántartási pontatlanságok miatt, valamint azért, mert a gyomaiak azt állították, hogy a Csaba azért lett első, mert jogosulatlanul játszottak a csapatban Csabán szolgálatot teljesítő aradi katonák. A kupát nem adták ki, hanem elhatározták, hogy 1913. tavaszára azt újból kiírják. Ez azonban nem valósult meg, mert a CSAK és a Kner SC is benevezett az MLSZ Délkerületi bajnokságába, így nem tudták volna összegezgetni mérkőzéseik időpontját.³²

Egy 1928-ban publikált fényképről sikerült azonosítani az első orosházi futballistákat. Ezek szerint: Junászka, Bottlik, Hirth, Burger, Gémes, Szántó, Kocsis, Feichtinger, Szabó, Deutsch, Benkő, Süle, G. Szabó, Tóth Samu J., Raczkó, Vági, Sós, Hézer, Molnár, Sós. Mint ahogy a fotó aláírásában megjegyzik, többen hiányoznak a képről, így a felvételt készítő Major Dezső – aki lelkes tagja volt a csapatnak – és Fehér J. István is.³³

BEVÉTELI-UTALVÁNY		
50	kor. – fill., azaz	ötven
		kor.
és	fillérről, mely összeg mint	1000
		alapító tagsági díja
az Orosházi Testgyakorlók Köre pénztárába bevételre utalványoztatik.		
Orosháza, 1914. január hó 17. napján.		
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
titkár.	ellenőr.	elnök.
<small>G. Szabó L., Orosháza.</small>		

G. Szabó Lajos alapító tag hozzájárulásának elszámolása

Az OTK alapszabályai közben elkészültek. Az egyesület címe: Orosházi Testgyakorlók Köre. Székhelye: Orosháza. Cél: a testgyakorlás minden ágának művelése és azok megkedveltetése. Ezen cél elérésére szolgálnak a torna, vívó és atlétikai gyakorlatok, úszás, játékok, sportünnepélyek, versenyek, valamint kirándu-

32. Békés megye sportjának története ... 105. l.

33. Orosházi Érdekes Ujság, 1928. máj. 1. 18–19. l.

lások. Az egyesület jellegje: Ép testben ép lélek. Pecsétje: cserkoszorúval körülvett pajzs az egyesület címével körülírva és az alapítási évszám: 1912. Jelvény: piros-fehér pajzs az egyesület címének kezdőbetűi: OTK 1912. Színe piros-fehér. Az alapszabályokat az OTK 1913. január 7-i közgyűlésén dr. Berthóty Károly elnök és Jávorcsik Pál jegyző írta alá, Tóth Samu János és Szabó Tibor hitelesítette.³⁴

A labdarúgás polgárjogot nyert Orosházán is. Nem volt a társadalomnak olyan rétege, ahova a futball hódító módjára be ne vonult volna és ahonnan lelkes művelőket és hívőket ne szerzett volna. A társadalom minden rétegében kezdtek játszani, a futballpályán szüntek meg először a társadalmi válaszfalak.

1913-ra a kezdetben gyenge csemetéből hatalmas virágzó fa fejlődött. A Magyar Labdarúgók Szövetsége erre az időre megalkotta azokat az intézményeket, amelyeket az első időszak igényei megkívántak. Kifejlődött a sport üzleti jellege is. Nemzetközi mérkőzéseket játszottak, olyan bevételeket értek el egyes – főként fővárosi – csapatok, amelyekre csak néhány éve még gondolni sem mertek volna.

1913-ban életre hívják a nagy riválist, az Orosházi Munkás Testedző Kör

Tekintsük át dióhéjban az orosházi labdarúgás második évi eseményeit!

1913. március 9. Az OTK táncmulatságot rendez az Alföldben, ugyanakkor az OTK csapata Békéscsabán a Kereskedelmi Alkalmazottak futballcsapatával játszott és azt 5–0 arányban megverte.³⁵

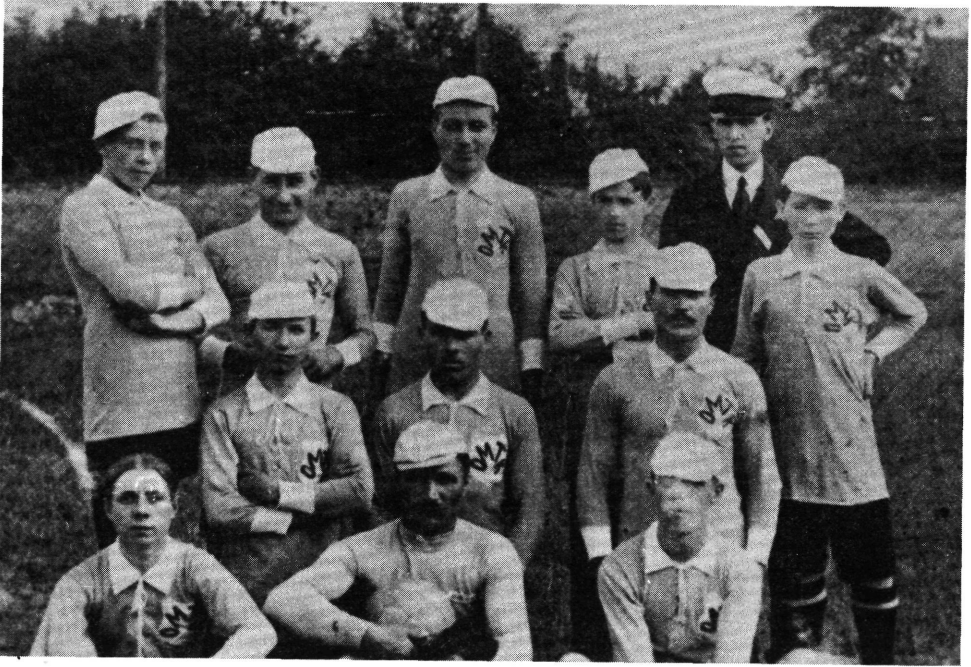
1913. március 24. Az OTK futballcsapata húsvét másnapján tartotta az idei itthoni első mérkőzését a Mezőberényi Atlétikai Klub I. csapatával a lóvásártéri pályán. A mérkőzés pontosan fél 4 órakor kezdődött, majd az eredmény: Mezőberényi AK–OTK 1–0³⁶

1913. április 27. OTK–Csabai Előre MTE 5–0. A Békésmegyei Közlöny megtámadta Tóth Samu Jánost az OTK titkárát, hogy a Csabai Előre elleni mérkőzést nem hozzáértően vezette. A cikk a következő: „A múlt vasárnap Orosházán lefolyt mérkőzés ismét szomorú ténnyel szaporítja a vidéki futballsport eseményeit, és joggal adja e nemes sport ellenségeinek kezébe mindazokat a fegyvereket, amikkel ezek azt durvának, barbárnak feltüntetni szeretik. A mérkőzés a barátság jegyében volt meghirdetve, de az OTK legénysége csak elméletileg tette a magáévá a mérkőzés barátságos voltát. Miután az első lerohanást ofszájd-

34. A m. kir. belügyminiszter rendeletéből 56 858/1913 – V-a sz. alatt Budapesten engedélyezte Vásárhelyi miniszteri osztálytanácsos. – Az OTK alapszabályai. Orosháza, 1913. G. Szabó ny. 21 l.

35. O. U. 1913. márc. 9. és márc. 16.

36. O. U. 1913. márc. 23. és márc. 30.

Az Orosházi Munkás Testedző Kör első csapata (1914)

ból a gyöngé és pártoskodó bíró által megítélt góllá értékesíti, a legdurvább faul-
tokkal az Előre egész csatársorát és védelmét lesántítják. Sőt, hogy munkájukat
tetőzzék, az ötös vonalon belül álló kapust is durván bántalmazták, aminek a bíró
szintén szemet hunyt. A fair játékhoz szokott MTE emberei kellemetlenül voltak
meglepve a játéktónustól, mégis nyugodtan túrték mindaddig, míg az üresen álló
balösszekötőjüket az OTK egyik csatára véletlenségből könyökével úgy oldalba
vágta, hogy az ájultan esett össze. A második félidőben a sportszerűtlen viselke-
dés – úgy a játék, mint a bírászkodás tekintetében – a munkáscsapatot végképp
elkeseríti. Miután a labdát leadó centerünket az OTK egyik játékosa rugdalni
kezdi, az egész csapat, mind egy szóra levonul a pályáról.”³⁷

1913. május 1. OTK–Hódmezővásárhelyi TE 4–2³⁸

1913. május 11. „Sport. Szenzációs mérkőzés lesz ma. Az OTK a Szegedi TK I.
B osztályú csapatával játszik.” A pünkösdi első napi mérkőzés eredménye: Sze-
gedi TK–OTK 4–2³⁹

37. O. U. 1913. máj. 4. ill. Békésmegyei Közlöny 1913. máj. 1. Idézi *Machalek István*: Békés-
csabai Előre 75 éves krónikája. Békéscsaba, 1987. 14–15. l.

38. O. U. 1913. máj. 4.

39. O. U. 1913. május 11. és máj. 18.

1913. június 1. „Labdarúgás. Ma délután OTK–Hódmezővásárhelyi Testedző Egylet I. mérkőzés lesz a lóvásártéri pályán.” OTK–Vásárhelyi fuzionált két egy-let 5–0⁴⁰

1913. június 8. Ma OTK–Csabai Kereskedelmi Sport Klub labdarúgó-mérkő-zés lesz. OTK–Csabai Kereskedelmi Sport Klub 4–0. A footballjáték áldozata című hírben közölte a lap, hogy „Czikora Antal térdét úgy megrúgták, hogy a gyulai kórházba kellett vinni.”⁴¹

1913. június 15. Ma Tótkomlóra megy át az OTK-nak egy csapata és az ottani sportegylet csapatával bemutató mérkőzést tart. OTK–Tótkomlósi AK 11–0⁴²

Ugyanakkor ez a nap a helyi sporttörténet jeles dátuma, az OMTK létrejötté-nek napja. De nézzük a korabeli híradást!

„– Községünkben ismét egy új egylet alakult dr. Berthóty István főszolgabíró elnöklete alatt, a Munkások Testgyakorló Köre. Az új sportegylet elnökévé dr. Berthóty István, alelnökévé Tóth István és Paulovics József, titkárrá Kiss János, pénztárnokká Zatykó Lajos, ellenőrré Szőke János, művezető kapitánnyá Mol-nár János, orvossá dr. Hazai Samu, ügyésszé dr. Klein Andor és jegyzővé Kocsis János tagokat választották meg. Választottak még az ügyek intézésére 6 tagból álló választmányt is. Az új sportegyletnek az a célja, hogy megerősödésével a sportnak minden egyes, helyben kultiválható fajtáját meghonosítsa.”⁴³

Az egylet jelgéje: összetartásban rejlik az erő. Bélyegzője: az egyesület nevéből álló körirat, középen 1913. Színe: kék-fehér, zászlaja: kék-fehér alapon az egyesü-let neve és jelmondata. Jelvénye: kék-fehér színű zászló, „OMTK 1913” fel-irattal.⁴⁴

1913. június 22. Rövid hírben számolnak be arról, hogy „ma vasárnap egy még nálunk nem járt megyei csapat, a Gyomai Kner Sport Klub – mely ez idő szerint

40. O. U. 1913. jún. 1. és jún. 8.

41. O. U. 1913. jún. 8. és jún. 15.

42. O. U. 1913. jún. 15., jún. 22.

43. O. U. 1913. jún. 22.

44. Az egyesület alapszabályának a Békés Megyei Levéltárban található példánya: IV., B. 424. fond 865. sorszám.

– Közli a Válogatott dokumentumok az orosházi munkásmozgalom történetéből 1868. októ-ber 4.–1944. október 6. c. kötet. Szerk.: Forman István. Orosháza, 1984. 109–110. l.

– Szabó Pál i. m. 40–42. l.

Virágh Ferenc: Békés megyei sportemlékkönyv I. Békéscsaba, 1960. 45. l.

– *Domoki József–Soós Ferenc*: Az Orosházi Munkás Testedző Kör az idén 80 éves – Orosházi Napló, 1993. ápr. 27. és máj. 4.

– Ugyanakkor az OMTK 1993. okt. 21-i 80 éves ünnepére is megjelent az egyesület rövid történetét ismertető 6 oldalas füzet, melynek szerzője Domoki József.

a vármegye legerősebb csapata – lesz az OTK ellenfele a lóvásártéri pályán.” Az eredményt is ismerjük: Gyomai Kner SC–OTK 3–2.⁴⁵

1913. június 29. Azt tervezték, hogy az OTK II. játszik az OMTK-val, előtte a két egyesület ifjúsági csapata játszott volna, de a mérkőzések a rossz idő miatt elmaradtak.⁴⁶

1913. július 6. OTK–OMTK 6–1. Ez volt az első mérkőzés a két csapat között. A nyúlfarknyi tudósításból megtudhatjuk, hogy a győztes csapatban a csatársor és Hézer II. mutatott szép játékot, míg Havas kapusnak egyáltalán nem volt alkalma bemutatni tudását. Az OMTK-ban a balszélsőnek beállított Aczél volt a legjobb, míg Molnár I. a csapat kapitánya sportszerűtlen viselkedésével és folytonos veszekedésével csak ártott csapatának. A kapus Tóth igen ügyes ember, csak még nem ismeri a szabályokat – összegzi tapasztalatait az Orosházi Újság cikkírója.⁴⁷

Egy 1913-as fényképalírás szerint az OMTK első játékosai a következők voltak: Rajki, Áchim, Molnár, Szász, Aczél, Kiss János (alapító), Harangozó, Navota, Benkő, Kovács, Gabnai, Tóth, Bodor.⁴⁸

Míg az OTK csapatának tagjai többségében tisztviselők voltak, addig az OMTK játékosai közül Tóth ács és kőműves, Molnár üstös, Szász puskaműves, Kovács ács, Harangozó és Gabnai cipészek voltak.⁴⁹

Ugyanakkor Orosháza képviselő-testülete 95/1913. közgyűlési iratai szerint (amely a Békés Megyei Levéltárban található) „az Orosházi Testgyakorlók Köre kérelmére a Kiserdő északi részén 60 méter széles és 110 méter hosszú területet adott sportpálya céljára” – elismerve és hangoztatva a sport fontosságát, „évi 10 korona befizetése ellenében.”

1913. július 13. A rövid előzetesben az szerepelt, hogy az OTK ellenfele a Szegedi Atlétikai Klub újszegedi csapata lesz. Az egy hét múlva közölt eredményeknél azonban így publikálták: szegedi alkalmi csapat–OTK 5–1. Neveket is említettek, ezek szerint az OTK-ból jól játszottak: Hézer I., Vági, Sejpes és Kiss F.⁵⁰

1913. július 20. Az OTK csapata Mezőberényben szerepel, míg az OTK II. mérkőzése a Tótkomlóssal a repülőnap miatt elmarad. Tudjuk az eredményt is: OTK–Mezőberény 6–0. Jól játszottak: Hézer II. mint középfedezet, továbbá a csatársor: Hézer I., Király, Kiss F., Sejpes és Vági.⁵¹

45. O. U. 1913. jún. 22. és jún. 29.

46. O. U. 1913. jún. 29.

47. O. U. 1913. júl. 13.

48. A Soós Ferenc gyűjteményében lévő fényképet közölte a Békés megye sportjának története... c. kötet.

49. Koszorús Oszkár: Hetvenegy éve alapítottuk az OMTK-t – emlékezik a 89 esztendő Gabnai Lajos. – Békés Megyei Népújság, 1984. júl. 6.

50. O. U. 1913. júl. 13. és júl. 20.

51. O. U. 1913. júl. 20., júl. 27.

1913. július 27. Közzétették, hogy az OTK új sporttelepének megnyitása augusztus 3-án lesz. Erre az alkalomra az OTK vezetősége az Aradi Torna Egylet I. csapatát kötötte le. „Az Aradi Torna Egylet játéktípusa elég biztosíték lesz arra nézve, hogy az ünnepély e része a sportszerető közönség előtt feledhetetlen maradjon. Lesz ezenkívül nagy népünnepély, katona és polgári zene, gömbblövészet, szépségverseny, birkózás, tombola, tűzijáték, táncz stb. stb.” – így szól a kedvcsináló.⁵²

1913. augusztus 3. Az OTK pályamegnyitója ma lesz a Kiserdőben. Négy óra-kor az OTK II. és a helybeli MTE (!) I. csapata mérkőzik, utána az Aradi TE I. és az OTK I. Este 8 órakor tűzijáték. (Aztán beütött a rossz idő, a népünnepély el-maradt).⁵³

1913. augusztus 10. Felvirradt a nagy nap, a pályaaavató és a népünnepély napja. Az ünnepség a zeneszós felvonulással vette kezdetét, amely a község háza udvará-ról indult fél kettőkor. „Nyolcvan footballista élén 25 bájos szép leány haladt. Ezelőtt csak pár évvel is megcsodálták, sőt kigúnyolták volna a csupasz lábszá-rakkal és karokkal az utcán végigmenő fiatal embert – és ma? Ma már a sporttele-pen szövdnek bájos szerelmi regények és ugyanott látjuk a bálkirálynőket lelke-sedni az ő lovagjuk férfias küzdelmében. – Új idők, új eszmék, modern világfel-fogás.” – nyugtázza észrevételeit az Orosházi Ujság cikkírója.

Az előmérkőzésen OMTE (!) I.–OTK II. 1–0 (2×25 perces), a nagy látvá-nyosság: Aradi Torna Egylet–OTK 4–0. Azt is leírták, hogy jó volt Molnár kapus, Kiss F. és Hézer. Fehér is mindjobbban beleszokik szerepébe.⁵⁴

1913. augusztus 17. Labdarúgás. Szegedi Munkás Testedzők Egylete I.–OTK 2–2. Mindössze ennyi a hír.⁵⁵

1913. augusztus 20. Szent István napján két mérkőzést játszottak Orosházán. Előmérkőzésen az OTK Csillag (Ifjúsági)–OMTK II. 2–0. Utána OTK II. (Fehérrel és Ravasszal megerősítve) – OMTK I. 3–0. Mindhárom gólt Bérczi lőtte.⁵⁶

1913. augusztus 24. A helybeli színtársulat tagjaiból alakult csapat játszott az OTK I. csapatával. A mérkőzést dr. Berthóty Károly, az OTK elnöke vezette. Eredmény: OTK–Színészek 1–1. Jók: a két Hézer, Fehér és Ravasz.⁵⁷

1913. augusztus 31. Orosházán Csabai AK I.–OTK 2–0, míg az előmérkőzést az OTK II. és az OTK Csillag játszotta, tehát egy nap minimum 33 OTK játékos lépett pályára.

52. O. U. 1913. júl. 27.

53. O. U. 1913. aug. 3. és aug. 10.

54. O. U. 1913. aug. 10. és aug. 17.

55. O. U. 1913. aug. 24.

56. Uo.

57. Uo.

Rakoncátlan, goromba játékosok című néhány soros közleményében azt írja a cikkíró, hogy az OTK-ban Horváthnak és Kissnek, mint „trágár beszédű fiatalembereknek úri emberek között nincs semmi helyük.”⁵⁸

1913. szeptember 7. Ma nem mérkőzik az OTK – írta az Orosházi Ujság – viszont tudósítanak az OTK közgyűléséről. Az új tisztikar: elnök: dr. Berthóty Károly, alelnökök: Torkos Kálmán és G. Szabó Lajos, titkár: Tóth Samu János, jegyző: dr. Bulla Sándor, ifj. Lázár Lajos, körkapitány: Rösen István, pénztárnok: Rózsa Andor, ellenőr: Fehér J. István.⁵⁹

1913. szeptember 14. Békéscsabán OTK–CSAK 1–1. Először találunk az újságban teljes összeállítást. OTK: Havas – Horváth, Fehér – Mári, Ravasz, Kocsis – Hézer, Bérczy, Vranka, Sejpes, Vági. Jó Havas, aki „pesti első osztályú csapatban is megállná a helyét”, valamint Horváth, Ravasz, Sejpes.

Aznap Tótkomlóson: Tótkomlós–OTK Csillag 3–1, Orosházán: Csabai Előre–OMTK 1–0.⁶⁰

1913. szeptember 18-ról fennmaradt az OTK igazgató választmányának jegyzőkönyve. Itt többek között G. Szabó Lajos alelnök előterjesztette, hogy ő hajlandó a sporttelep körülkerítéséhez szükséges faanyagokat (oszlopokat) a legminimálisabb áron számolva oly feltétellel adni, hogy a kör annak árát 2 év alatt tetszés szerinti részletekben fizesse meg. A választmány az ajánlatot örömmel fogadta, s elhatározta, hogy a sporttelep az évi költségvetés keretén belül körülkerítettessék. Dr. Berthóty Károly elnök előterjesztette hogy a mérkőzésen a tagok kedvezményben részesüljenek, s a belépődíjak végleges rendezése végett a következőképpen kérte a díjak megállapítását. Tagoknak: állóhely 40 fillér, ülőhely 50 fillér. Nem tagoknak: állóhely 40 fillér, ülőhely 80 fillér. Javasolta azt is, hogy a 14 éven aluli gyermekek az állóhely díjának a felét, tehát 20 fillért fizessenek. A választmány az ajánlatot elfogadta.⁶¹

1913. október 12. Az OTK egy szentesi diákcsoporttal játszott, eredményt azonban nem találtunk.⁶²

1913. október 16-án az OTK igazgató választmánya ülést tartott. Javasolták, hogy a jövő hó elején rendezendő táncestély előkészítő bizottságába a választmány nőtlen tagjai küldessenek ki, a bizottság elnökének dr. Borcsiczky Dezsőt ajánlották. Rosen István körkapitány három pár futballcipő beszerzését kérte, amit elrendeltek. Rózsa Andor pénztárnok indítványozta, hogy a fizetési hátralékban lévő tagok töröltessenek. Az elnök inkább azt javasolta, hogy a pénztáros

58. O. U. 1913. aug. 31. és szept. 7.

59. O. U. 1913. szept. 7.

60. O. U. 1913. szept. 21.

61. Fehér J. István ajándéka a létesítendő orosházi sportmúzeum számára.

62. O. U. 1913. okt. 19.

szólítsa fel őket fizetésre, s ha ez eredménytelen, akkor határozzon ez ügyben a választmány.⁶³

1913. október 19. Előzetes hírt közölnek a mai érdekesnek ígérkező mérkőzésről. Ugyanis az OTK teljes első csapata revansot ad a helybeli Munkás Testedzőknek a nyár elején elszenvedett 6–1 arányú vereségért. Ez lesz a Munkások csapatának ideai utolsó mérkőzése. Kezdetre pont 3 órakor, előzőleg a Munkások II. csapata játszik az OTK Csillag csapatával. (Eredményeket sajnos nem találtunk).⁶⁴

1913. november 19-én az OTK igazgató választmányának jegyzőkönyve rögzítette, hogy kilépett Lázár Lajos jegyző és Raczkó Lajos gazda, valamint Kaján László és Torkos Béla tagok. Ugyanakkor Rózsa Andor pénztáros is lemondott. A jegyzőkönyvet dr. Bulla Sándor vezette.⁶⁵

1913. november 22–23. Fehér J. Istvánnak (1895–1983), a létesítendő Orosházi Sportmúzeumba adott iratai között fennmaradt néhány bevételi és kiadási bizonylat a fenti napon rendezett hangversenyéről és a Szeged–OTK labdarúgó-mérkőzéséről. Érdekes, hogy a hangverseny bevétele 325 korona volt, míg a mérkőzés bevétele mindössze 60 korona. A hangverseny kiadásánál két nagy tétel van: Holler Samu az Alföld nagytermét 60 koronáért adta ki, míg Purcsi Náci karmester zenekarának szerepléséért ugyancsak 60 koronát vett fel. Keleti Adolfnak dísz-szövetekért (ez nyilván dekoráció lehetett) 11,40 korona, csokrok 20, meghívók 18, belépőjegyek nyomdai költsége 10, zongorahangolás 9, zongoraszállítás 6,80, helyhatósági engedélyek 8, zenekarnak ital 4,40, pódium beszerzése és felállítása 7,30, frakk kölcsöndíja 1 korona volt.⁶⁶

Ugyanakkor közölte az Orosházi Ujság az MLSZ hivatalos lapjára hivatkozva, hogy a bírók bizottsága Budapesten tartott ülésén az 1913. október 31-én Aradon megtartott vizsga alapján Bérczy Károlyt (Orosházi TK) és Áchim Károlyt (Csabai AK) I. fokú bíróvá minősítették. „Úgy látszik, hogy megyénk e két szövetségi bírója rászolgált a kitüntetésre, mert 30 jelentkező közül a délvidéki kerületben csak hetet minősítettek bíróvá.” – írta a lap.⁶⁷

A labdarúgás társadalmi presztízse megnőtt, a mérkőzések szinte kivétel nélkül vacsorával és ünnepi fogadással zárultak, ahol a község előkelőségei is megjelentek. Mint Kun László sporttörténész írta, ekkoriban már nem babra ment a játék, amit abból lehetett tudni, hogy a sípszó elhangzása előtt az egyik kapu mögött már ott bégetett a kikötött „áldozati” bárány. De volt, amikor egy 10–15 literes

63. Fehér J. István ajándéka a létesítendő orosházi sportmúzeum számára.

64. O. U. 1913. okt. 19.

65. Fehér J. István ajándéka a létesítendő orosházi sportmúzeum számára.

66. Soós Ferencnek köszönöm az iratok tanulmányozását.

67. O. U. 1913. nov. 23.

demizson bor volt a tét, vagy mindkettő. A hitelbe szerzett birka és ital árát mindig a vesztes csapat tagjainak vagy mecénásainak kellett kiegyenlíteniük. A sportbarátság íratlan szabályai azonban azt követelték, hogy a győzteseket és a veszteseket is vacsorához ültették, illetve egy-két pohár bor erejéig megvendégelték.⁶⁸

AZ UTOLSÓ HÓNAPOK

Amikor az 1914-es esztendő beköszöntött, még senki nem gondolta, hogy az első világháború kitörése miatt négy évig minden sporttevékenység szünetelni fog.

1914. március 8-án ismét elkezdődtek a futballmérkőzések. A fennmaradt újságcikk szerint az OTK–Hódmezővásárhelyi AK találkozóra került sor. Leírták, hogy legutóbb 1–1-et játszott a két csapat, sőt közölték az OTK összeállítását is. Havas – Russ, Székely – Horváth, Petrics, Vass – Hézer, Király, Kiss, Sejpes, Vági. A mérkőzést Bérczy Károly orosházi bíró vezeti – harangozta be az Oroszházi Ujság. Eredményt azonban nem találtunk.⁶⁹

1914. április 13. „Sport. Rendkívül érdekes football-mérkőzés színhelye lesz húsvét hétfőjén az OTK Kiserdőbeni telepe. A budapesti MÁV Gépgyári Sportkör bajnokcsapata mérkőzik az OTK első csapatával. Külön érdekessége lesz a mérkőzésnek, hogy annak közönségéről, magáról a mérkőzésről, csapatokról stb. Schwarcz D. Fiai, az Apolló mozi tulajdonosai mozifelvételeket eszközöltetnek. Így a mérkőzés közönségének alkalma lesz egy hét múlva maga-magában gyönyörködni a moziban.”

Eredményről nem szól a kommentár, azt azonban megemlíti, hogy a húsvéti futballmérkőzést rendkívül nagy közönség nézte végig, s a bevétel 600 koronát tett ki. Ilyen nagy jövedelme még egyszer sem volt a sportegyletnek.⁷⁰

1914. április 21-én az OTK választmányi ülése úgy határozott, hogy április 30-ra közgyűlést kell összehívni. Tárgysorozat legyen: évi jelentések, választások, indítványok. Titkár bejelentette, hogy többek között Csizmadia Károly, Boldizsár István, Veres József az egylet kötelékébe kíván lépni. Fehér István, Bérczy Károly ellenőrök és Rosen István körkapitány más irányú elfoglaltságuk miatt lemondanak, de elnök kérésére a közgyűlésig megtartják állásaikat.

A Kiserdői futballpályán eddig használt öltözőszoba használhatatlanná vált, mivel az eddigi tulajdonos annak tetejét, – mint tulajdonát – onnan elszállította, s a vendéglő helyiség új bérlője nem hajlandó az eddigi helyiséget az egylet rendelkezésére bocsájtani. A választmány az új öltözőhelyiség építését egyelőre elha-

68. Békés megye sportjának története... 107. l.

69. O. U. 1914. márc. 8.

70. O. U. 1914. ápr. 12. és ápr. 19.

lasztja, s az időközben szükséges helyiséget a szomszédos házak valamelyikénél kell bérelni. A jegyzőkönyvet dr. Bulla Sándor vezette.⁷¹

1914. május 5. Az OTK rendes közgyűlésén elnök lett ismét dr. Berthóty Károly, alelnökök: Torkos Kálmán és G. Szabó Lajos, titkár: Tóth Samu János, jegyzők: dr. Bulla Sándor és Petricsevics János, ellenőrök: Bérczy Károly és Fehér J. István. Választmányi tagok: dr. Borcsiczky Dezső, dr. Romancsik János, Mitlasovszky János, ifj. Lázár Lajos, Manheimer Ernő, Berta József, ifj. Szikula Andor, Bottlik Antal, Bácsi Géza, dr. Megyaszai Sándor, Hézer Lajos és Róna Sándor.⁷²

Az OMTK-ról annyit tudunk, hogy az első találkozót a Gyulai AC ellen játszotta 1914. május közepén és 4–3-ra nyert.

1914. június 1-jén OMTK–Szabadkai MTE 3–2. Még szólnak a feljegyzések egy Szarvas Munkás Testedző Egyesület–OMTK mérkőzésről, eredmény azonban nincs.⁷³

Aztán a sportélet ígéretes fejlődésének vége lett. „Az 1914. július 28-án érvénybe lépett gyülekezési tilalom máról holnapra félbeszakította Békés vármegye testnevelési és sportrendezvényeit. A háború pedig teljesen lerombolta annak a fellendülésnek szervezeti kereteit is, amelyeket az 1910-es évek labdarúgásában megteremtettünk ... A pályákat jórészt kisajátították, a palánkokat eltűzelték, a szertárakat kifosztották, a tornatermeket hadikórházaknak vagy raktáraknak rendeztek be.” – olvashatjuk Fehér J. István OTK titkár 1919. január 19-én az MLSZ-hez címzett jelentéséből.

Mint láttuk, a mai értelemben vett futball 1912-ben vert gyökeret Orosházán. Rövid krónikánkban – a hiányos források ellenére is – igyekeztünk ennek a háborúig eltelt két évnek az eseményeit rögzíteni. Ezek az idők voltak azok, amikor a nagyobb városokban (Budapesten, Szegeden, Temesvárott) tanuló orosháziak nemzetközi mérkőzéseket láttak, s ennek hatására alakultak a klubok szerte az országban. A sajtó is érdeklődéssel fordult e férfias sport felé, segített népszerűsíteni a futballt, elismerte a testi és erkölcsi fejlődésre gyakorolt üdvös hatását.

A vidéki sportélet folyamatos fejlődésben volt, ekkor alakultak ki a futballozás személyi és tárgyi feltételei: a futballpályák, az egyesületek, tanulták meg a szabályokat a bírók. Az 1913/14-es idényben a dél-magyarországi csoportban a Bácska Szabadkai AC lett a bajnok 21 csapat közül.⁷⁴ A kezdő orosházi csapatok 1914-ig még nem szerepeltek semmilyen bajnokságon csak barátságos mérkőzéseket játszottak. Mégis ez volt a hőskor, s a kényszerű háborús szünet után ezekről az alapokról indult 1919 tavaszán hódító útjára az orosházi futball.

71. Fehér J. István ajándéka a létesítendő orosházi sportmúzeum számára

72. Ua.

73. Békés megye sportjának története ... 105. l.

74. A magyar labdarúgók szövetsége 1913. évi jelentése. Szerk.: Csányi József. Bpest, 1914. 138. l.

Késő avar kori leletek Orosházáról*

JUHÁSZ IRÉN

Az avar népnév összefoglaló név: a több mint kétszáz évig fennállt birodalom kereteibe számos kisebb népcsoport tartozott, melyek régészeti leletanyagát jelenlegi tudásunk alapján nem tudjuk kellőképpen elkülöníteni. Az igen kevert képet tovább bonyolítja az a tény is, hogy az avar állam léte alatt újabb és újabb keletről történt bevándorlással is számolnunk kell.

Az írott és régészeti forrásokot összehangoltan megszólaltató kutatás számára már meglehetősen világossá vált, hogy az Európába szakadt avarok két egymással rokon ágból olvadtak össze: belső-ázsiai, illetve közép-ázsiai származásukat a régészeti adatok is tükrözik.

Belső-Ázsiából a Kárpát-medencébe irányuló, rendkívül rövid ideig tartó (552–568) vándorútjuk során, végül, az avarok Baján kagán (az avarok Attilára emlékeztető nagy fejedelme) vezetésével hont foglaltak itt. Baján és utódai avarjainak régészeti hagyatéka az ún. kora avar korszakot jelöli. Az avar honfoglalást követő idősakra jellemzők a kevés sírszámú (5–30 sír) temetők. Ezek nyilván egy-egy nagy állattartó vagy nagy család téli szállása mellett keletkezettek. A 7. század elejétől kezdenek megjelenni az állandó avar falvak és az ezekhez tartozó nagyobb sírszámú temetők. Az írásos források elégtelensége miatt nem világos, mi történt 670 táján az avar birodalomban. A régészet álláspontja azonban ma már elég világos: új „régészeti kultúra” azaz viselet, fegyverzet, szokások és velük együtt művészet árasztja el a Kárpát-medencét. Ez az átalakulás egybeesik a bolgárok honfoglalásával, ami újabb néphullámot gerjesztett és ez érintette az avarok földjét is. Az itt élt népesség és az újonnan beérkezettek között valamilyen

* Ez a tanulmány Juhász Irén: *Avarokori temetők Orosháza határában* című doktori disszertációjának sűrített, igen megrövidített összefoglalója

rokonságnak kellett lenni, hiszen a környező népek számára éppúgy avarnak számítottak, mint Baján avarjai. Az összeolvadás folyamata megkezdődött és két nemzedéknyi idő elteltével szétválaszthatatlanná vált; ez nagyjából a 670–720 közötti időszak. A középső avar kori férfi sírokból olyan övdíszek kerültek ki, melyek díszítő elemeként ősi pusztai motívumokat alkalmaztak: griffek, ragadozó madarak, préselt technikával. Némelyik övveret közepébe rekeszbe foglalt ékkövet helyeztek.

A késő avar korban, tehát a 8. század második negyedétől új technika jelenik meg a bronzművességben, az öntés. Ez lehetővé tette olyan motívumok tömeges alkalmazását, amit korábban a préseléssel nehezebben tudtak megvalósítani. Az öntött veretekkel díszített öveket a falusi vezetőréteg tagjai viselhették, ezek száma egy-egy temetőben az eltemetettek kb. 10%-a. A bronzba öntött motívumok között szerepelnek állatküzdelmi jelenetek, a griff számtalan változata, növényi indák és indafonatok.

A késő avar állam egy évszázadon át békében élte életét. Az avarok politikai uralmát a frank hadjáratok (791, 795–96) ingatták meg, majd egy váratlan bolgár támadás nyomán hatalmuk végleg összeomlott (803), ehhez nagyban hozzájárult a birodalmon belüli széthúzás is.

A késő avar kor települési viszonyairól keveset tudunk. Nagyon kevés településrészlet van még feltárva, így a korszakot a temetők leletein keresztül ismerhetjük meg. A késő avar időszakot ezer körüli feltárt temető képviseli sok tízezernyi sírral, de ezek között viszonylag kevés a teljesen feltárt temető. Ezek a temetők 300–1300 sírszámukkal nagyon különböző nagyságú falvakról tanúskodnak (BÓNA 1986). A sírok leleteiből következtethetünk az elhunyt gazdagságára, foglalkozására, rangjára. Az akkori szokások, a hitvilág megkövetelte, hogy halottaikat a legjobb öltözékükben, útravalóval együtt küldjék utolsó útjukra. A temetőkből kirajzolódó csoportokból a közösség belső tagozódása, a nagycsaládok, nemzetségek egymáshoz való viszonya tűnik ki: kinek-kinek az életben elfoglalt helye szerint volt kijelölve a sírhelye is. Több közeli vagy távoli temető összevetése nagyobb összefüggések megrajzolását teszi lehetővé az adott kor gazdasági, etnikai, politikai viszonyairól, a történelmi eseményekről.

A Körösök vidékén több avar kori lelőhely ismert, azonban ezek jó része nem tervszerű ásatás eredményeként került felszínre, hanem a véletlenek folytán, valamilyen mélymunka kapcsán (CSALLÁNY 1956, BÓNA 1965, JUHÁSZ 1973, 1983, 1985). Orosháza közvetlen környékén is több lelőhely ismert, a korai avar korúakat kevés, míg a késő avar időszakból valókat több lelőhely képviseli, de fontos központok nem különíthetők el.

Az Orosháza környéki, már korábban ismert kora és késő avar leletek feldolgozását Bóna István végezte el (BÓNA, 1965), így ezekre nem térek ki, hanem a bónumi téglagyár agyagbányájában és a Béke Tsz homokbányájában vezeté-

semmel feltárt két avar temető leletanyagán keresztül mutatom be a korszakot. A bónumi temető 1966 márciusa és 1967 májusa között került feltárássra, a másik részben ezzel párhuzamosan, 1967 márciusa és 1969 közötti időszakban (JUHÁSZ 1969, 1971).

Temetkezési szokások

A várostól nyugatra, a hódmezővásárhelyi műút és vasút által bezárt szögben, az ún. bónumi részeken működött téglagyár egyik agyagkitermelő gödrében 245 avar sír került feltárássra. A sírgödrök általános formája a sima, vízszintes aljú, téglalap alakú gödör, de ebben a temetőben 5 fülkesírt is találtunk. A fülkesírok szerkezetét rekonstruálni kell, mivel az agyagszedés irányában levő sírgödröt minden esetben megsemmisítették, így csak a fülkét lehetett feltárni. Ez egy igen érdekes temetési mód, a fülke aljának szöge a vízszintestől lefelé 40–70° között váltakozott. A csontváz ebben a fülkében volt. Több részletet lehetett megfigyelni a másik orosházi temetőben talált 6 fülkesír feltárássakor. Ez a temető a várostól északra elterülő dombosabb területen, a gádorosi út melletti kanyargós, hajdani ér partján volt. Sajnos, a homokbányászással több száz sír megsemmisült és mindössze 149 avar temetkezést lehetett feltárni. Az itt talált fülkesírok elősírjából is maradt egy rövid szakasz. A gödör DK-i végén egy lefelé mélyülő földlépcső után szedték ki a fülkéből a földet és az így kialakított üregbe csúsztatták be temetéskor a halottat. Legújabbán, szintén az általam vezetett szarvasi temető leletmentésekor mód volt a fülkesír szerkezetének pontos megfigyelésére. A sírgödröt a felszínen kijelölték és az ÉNy-i végén kezdték kiásni, fokozatosan mélyítve, mindig maguk mögött hagyva 1–1 különböző méretű „földlépcsőt”. A sírgödör DK-i végében lejtős fülkét alakítottak ki, egyszerűen a föld kikaparásával. A fülkébe csúsztatott halott lábfeje felett nem egy esetben 3–4 méter bolygatatlan föld volt. Ennek ellenére ezeket a sírokat is kirabolták. Ugyanilyen szerkezetűek lehettek az orosházi fülkesírok is. Mindkét temető fülkesírjai a csontvázak mellett talált leletek alapján a késő avar korba keltezhetők. A bónumi temetőben az ilyen típusú sírok szétszórtan helyezkedtek el, míg a homokbányai temetőben egy csoportban, a középtájon, szervesen illeszkedve a nagyjából soros temető sírsoraiba.

A fülkesíros temetési mód több kutatót arra készítetett, hogy e szokás gyakorlóit az avarok tarka sokasága között egy bizonyos népcsoport hagyományához kösse. Az első ilyen sírokat csak a kora avar korra keltezték, de most már többszáz fülkés temetkezés ismert és azok nagyrészben késői leleteket tartalmaznak.

Megállapítható, hogy ebben a két orosházi temetőben, éppúgy, mint a Szeged és Hódmezővásárhely környéki, valamint a legutóbb feltárt szarvasi temetőben az egész leletanyagot figyelembe véve, a fülkesírok és a környező hagyományos

módon temetkezők közt sem társadalmi, sem időrendi különbség nincs. Kürti Béla, a Nagy Katalin által feltárt székutasi temető kapcsán és más lelőhelyek tanúságait figyelembe véve, megállapítja, hogy e temetkezési szokást gyakorlók valamikor a kora avar korban telepedtek meg a Tisza–Maros–Aranka között. Igen korán átterjesztették szállásterületeiket a Tisza–Maros–Körösök közére is (KÜRTI, 1983). E sajátos temetkezési mód alapján egy olyan kisebb népcsoportot kell feltételeznünk, aki az avarokhoz csatlakozott és szokását a 9. századig megőrizte. Ennek bizonyossága tapasztalható az 1983–86-ban feltárt 422 síros szarvasi temetőben, ahol 50 ilyen temetkezés volt, kora, közép és késő avar leletekkel.

A bónumi temetőben a temetkezés családi, nagycsaládi, mindenkinek előre ki volt jelölve a helye, ahogyan az életben is. Voltak teljesen üres sírgödrök, ezek olyan személyeknek lehettek a helyei, akik a teleptől távol vagy ismeretlen körülmények között haltak meg. A sírokat megásták, talán a temetési szertartást is megtartották és utána újra betemették a gödröt. Erre a jelenségre László Gyula hívta fel a figyelmet (LÁSZLÓ 1944).

Mindkét temetőben találtunk lovas temetkezést. A bónumban 9 lovas sír volt, ezek közül 4 esetben közös sírba temették az elhunytat, az egészben eltemetett lovával. Kiss Attila foglalta össze az avar kori lovas temetkezések változatait (KISS, 1962), eszerint lehet az ittenieket besorolni, sajnos a legtöbbet annyira megbolygatták, hogy ez a vizsgálat nem végezhető el. A lovas sírok egyik érdekessége, hogy azokban nemcsak férfiak, hanem nők is nyugszanak. A 66. számúban nyugvó női váz felett 2 teljes ló váza feküdt ellentétes tájolással. A Kárpát-medencében ez a ritkán előforduló temetkezési mód azt jelenti, hogy a késő avar korban az előkelő középréteg tagjai körében a nőknek is kijárt a lóval való temetés, igen ritkán fordul elő két ló. Mindegyik lóval eltemetett avar egy-egy kisebb családi temetkezés középpontjában volt. A lovak szerszámzatához tartozó zabla, kengyel, hevedercsat (két utóbbi nyereg meglétét feltételezi, amelyik fából készülhetett és elpusztult) csak néhány sírban volt. Egyetlen lelet képviseli a díszes kantárveretet, az L jelű sírból megmentett két oroszlános falera (kantárróza), melyek kiemelkedően szép ötvösmunkák. Mindkét falera két részből áll, kerek, enyhén domború bronz lemezből és öntött oroszlánfejből (6. tábla).

Az oroszlánábrázolás igen régi időktől az Árpád-korig kedvelt motívum volt. Kádár Zoltán az esztergomi oroszlános freskók eredetével foglalkozó munkában az oroszlánábrázolás eredetével kapcsolatban rámutatott arra, hogy ezek a képek a keleti textilek, selyemszövetek nyomán készültek, a motívum feltétlenül szaszánida hagyományokon gyökerezik (KÁDÁR, 1968). Az oroszlánok eredetét és mintáit ebben a körben kell keresnünk, az iráni kultúra keretében és a szaszánida művészet késői korszakában találjuk meg. Az orosházi oroszlános falerák kiemelkedő szépségűek és értékűek az avar ötvösemlékek sorában (JUHÁSZ, 1989). Magyarországon nincs még egy ilyen falerapár, hanem Trugly Sándor, a szlovákiai

Komárom-hajógyári temető 103. sírjában méretre is megegyező, aranyozott bronz, ugyanilyen falerákat talált 1987-ben (TRUGLY, 1990).

A homokbányai temetőben 8 részleges, lóval történt temetkezés volt, 7 esetben utántemetés nyomával. Erre abból tudunk következtetni, hogy a lócsontok: koponya, lábcsonatok, jóval magasabban feküdtek, mint az embercsontok és „kilógtak” a sírgödörből. Például a 142. sírban, egy fatörzsből kivájt koporsó felett magasan fekvő ló és más állat csontjai, az eredeti sírgödörnél sokkal nagyobb méretűvé kiásott gödör DK-i végében voltak. A 150. sírban hasonló volt a lócsontok elhelyezkedése, de itt a sírgödör csak a DK-i végénél szélesedett ki ovális alakban. Egy gyermek sírjában, annak DK-i végében csikó csontvázát találtuk összegöngyölt helyzetben, a csikó koponyája az egész tetején volt. Összegezve, ebben a temetőben a részleges lóváz temetésének azt a formáját találtuk, amelyikben a koponya, hosszúcsontok – egy-két esetben más csontok is – az eltemetett lábcsontrajzi felett voltak. A homokbányai temetőben soros temetkezés volt, és a lovassírok egy sort alkottak, a keleti szélén. A temetőterkép tanúsága szerint a soros temetési renden belül egy kissé ívesek a sorok, mintegy képzeletbeli középpont felé tartva. Lószerszám egyik sírban sem volt.

A részleges lótemetést a kutatás sokáig csak a kora avar korra keltezte (KISS, 1962, ROSNER 1975–76). Az utóbbi évtizedben feltárt avar temetők részleges lótemetést tartalmazó sírjai alapján már nem helytálló ez a megállapítás. Egyik példa éppen a homokbányai temető 142. sírja, amelyikben a férfi derekán öntött, bronz, poncolt háttérű, palmetta mintás, hármass csoportosítású veretekkel díszített öv volt. Az ilyen típusú övveretek az avar kor legkésőbbi időszakának jellegzetes leletei. Végeredményben ez azt jelenti, hogy ebben a késői időszakban is kell részleges lótemetéssel számolni.

Az avar kori sírokban gyakori az állatcsontmaradvány, különféle állatok csontjai kerülnek elő. Ezek a maradványok egyrészt a gazdasági életbe, másrészt a hitvilágba engednek betekinteni. Az, hogy ezeknek az állatoknak csak egy részét temették el, a halotti tor szokását is igazolni látszik. A bónumi temetőben 31 sírban volt szárnyas, juh csontmaradványa, míg a homokbányai temetőben 22 sírből került elő szárnyas, juh és egy egész vaddisznó csontja.

A bónumi temetőben kutya volt temetve 6 sírba. László Gyula szerint a kutya eltemetésével már a dél-oroszországi hun sírokban is találkozunk (LÁSZLÓ, 1946). Itt, a Kárpát-medencében elsősorban a honfoglaló magyarság temetőiben találkozunk ezzel a szokással (BÁLINT 1971). Legújabbban 1992-ben a Szarvas-rózsási késő avar temetőben került elő 2 kutya sírja, szabályosan ugyanúgy betájolva, mint ahogyan az embereket temették.

Az előzőekben ismertetett különböző állatcsont maradványok a halotti tor és halotti útravaló sírba tétele szokásának is a jelzői. Ehhez a temetkezési szokáshoz kapcsolható még az edényekbe rakott valamilyen ételnek a temetéskor sírba

helyezése is. A korabeli tiszántúli temetőkből aránylag kevés edény található. A bónumi 245 sírból mindössze 4-ben volt edény, legérdekesebb ezek közül a 130. sírban talált 26 cm magas, szögletes szájú korsó. A homokbányai temetőben 6 edény volt, legérdekesebbek és legszebbek a 100. és 106. sírokban voltak, ezek az ún. sárga edények közé tartoznak. A 106. sír edénye körte alakú, sárga, füles, felületén festés van. Fekete sávokon fehér pöttyökkel díszített. Ez a fajta dísz a fémedények gyöngyözéséhez hasonló hatású mintázatot adott az edényeknek. A sárga típusú kerámiával Garam Éva foglalkozott behatóan, legáltalánosabb formájú sárga edény a körte alakú füles bögre. Elterjedése egyenletesnek mondható a Kárpát-medencében. Főbb központjai közül az egyik a Körösök toroklatánál, a mai Szentes környékére tehető (GARAM, 1969). A homokbányai temető két edényének legközelebbi párhuzamai ismertek Csorvásról és Kardoskútról (BÓNA, 1965). Egy másik típust képvisel a kézikorongon formált fazék alakú edény, hullámvonal és egyenes vonalköteggel díszítve, ilyenek voltak az 54. és 60. sírban.

Viseleti tárgyak

Az orosházi temetőkből is, mint más ugyanilyen korúakban, a férfiak legjelentősebb leletei az övveretek. Általában egy-egy temetőben az eltemetettek kb. 10%-a a falusi vezető réteg és ezeket temették díszes övvel. Díszes övvel eltemetett férfit a bónumi temetőben 14-et, a homokbányaiban 8-at tártunk fel.

A bónumi temetőben kerek, lemezes övdíszek két sírban voltak, az övveretekhez tartozó lemezes nagyszíjvéggel, a kerek veretek közepén rekeszben ékkövel. Ez a két sír és a hozzájuk tartozó családi csoportok sírjai a temető nyugati szélén helyezkedtek el. Ezek az ún. közép avar korszakot képviselik, nagyjából a 670/680–710/720-ig terjedő időszakot. Mivel ennél korábbi leletet tartalmazó sír nem volt, minden valószínűség szerint az első ide temetkezők nyugodtak ezen a részen.

Az öntött övdíszek között griff alakkal díszítettek voltak az 56., 62. és 231. sírokban. Ezekhez az övekhez tartozó nagyszíjvégek közül az 56. előlapján griffek, a hátlapon szarvasok láthatók (4. tábla). A 62. sír nagyszíjvég előlapján hármass állatküzdelmi jelenet, míg a hátlapon stilizált indadísz van (5. tábla). E három sírt és a hozzájuk tartozókat az ún. griffes-indás csoportba kell sorolni, ami időben a 8. század első felét jelenti. Az ún. indás csoportba sorolhatók a 3., 31., 33., 59., 61., 225. D sírok övveretei.

A késői avar bronzveretek a készítő mesterek magas szintű tudásáról adnak tanúbizonyságot. Az eddig ismert veretek között nem volt két egyforma darab, László Gyula feltételezte, hogy egyéni megrendelésre készültek (LÁSZLÓ 1978). Az orosházi temetőkből is ez látszik gyakorlatnak, azonban a szarvasi temetőben két nagyszíjvég volt, melyek azonos öntőmintában készültek.

A díszes övek tartozékai a csatok (1.2. tábla), melyek vasból vagy bronzból készültek; a lyukvédő veretek, ezek általában patkó alakúak, vékony bronzlemezről kivágva vagy öntött, díszes formában találhatóak (2. tábla). Gyakorlati célt szolgál a lemezből hajlított bújtató, valamint az övfüggesztő, ez utóbbi azonban nem minden típusú övverettel fordul elő. Az övfüggesztők hosszúkás formájúak, propeller vagy stilizált állatalakúak, sima díszítetlenek és gyöngyözött keretelésűek (3. tábla). A függesztő rendeltetésével kapcsolatban elég sokáig kétségek voltak a szakirodalomban. A különböző készségeket pl. a kést, valamilyen módon fel kellett erősíteni az övre, ilyen segédeszközök lehettek a vas- és bronzkarikák és az övfüggesztő. Ebben a bónumi temetőben egy kivételével a kés felett találtuk. Az öv tartozékai a kisszívvegek és ahol ezek megtalálhatóak, az ún. mellékszívveretek (3. tábla), ez utóbbiak az övről leelőg keskeny szíjakat díszítették, melyek végét a kisszívvegek zárták.

A homokbányai temetőben 8 sír mellékletként találtunk díszes övvereteket, ezeken kívül számos más használati és viseleti tárgyat. Ezek hozzásegítenek az egykor élt ember viseletének rekonstruálásához.

Lemezes övveret töredékei a 41. sírból kerültek elő és ehhez az övhöz olyan szívvég tartozik, amelyik eltér a temetőben talált többi szívvégtől, technikájában és díszítésében egyaránt. Ez két lemezből összeállított, az előlapján II. germán állatstílusú fogazott díszítés van (3. tábla). A 14. sírban csupán az áttört indás bronzcsat és a gyöngyözött kerettel ellátott, kerek lyukkal áttört nagyszívvég volt (2.4. tábla). Díszes öve lehetett az 51. sírba eltemetett férfinak is, de annyira kirabolták, hogy csak egy indás, csüngős veret maradt meg.

A griffes-indás időszakba sorolható a címerpajzs alakú áttört indás övveretekkel díszített öves férfi, aki a 150. sírban nyugodott. Az övének nagyszívvégén az előlapon griffek sora látható (4. tábla).

Az avar kor legkésőbbi periódusába tartoznak azok az övek, melyek övveretei hosszúkás-szívvég formájúak és 3-as csoportosításúak. Áttörtek, gyöngyözött keretelésűek vagy poncolt alapon palmettával díszítettek (4. tábla). A nagy és kisszívvegek lapos indadíszesek vagy áttört liliom mintázatúak (3-5. tábla). Ebben a temetőben ilyen díszekkel ellátott övek voltak a 82., 104. és 142. sírokban. Ezek korát a 8. század legvégére a 9. század elejére keltezhetjük.

A viseleti tárgyak másik csoportját alkotják azok a tárgyak, melyek leggyakrabban női és gyermeksírok jellegzetes leletei. Ezek a fülbevalók, gyöngyök, gyűrűk, karperecek, boglár, párta, csörgő, tű.

Fülbevaló a bónumi temetőben 22 nő és 3 gyermek, 1 férfi sírjában volt, zömében bronzból készültek. Ezek: egyszerű karika, karika gömb alakú csüngővel, több gömb alakú csüngővel, granulált gömböcskével és oktaéderes üvegcsüngővel. A legkésőbbi típust az ovális szárú, dinnyemag alakú üvegcsüngővel díszítettek képviselik.

A homokbányai temetőben mindössze hét sírban volt a fentiekhez hasonló típusokból fülbevaló.

A női sírok másik gyakori leletei a gyöngyök, melyek alakja, színe változatos. A bónumi temető sírjai között 24-ben voltak üveggyöngyök, legnagyobb számban a dinnyemag alakúak szerepelnek. A másik temetőben csak 4 sírban volt és nem sok szemből álló egy-egy sor.

Gyűrű csak a bónumi temető négy sírjában volt, igen rossz minőségben maradtak meg. Köztük van 2 bronz pántgyűrű, 2 fonott és a B jelzésű sírban olyan pántgyűrű, melynek a tetején vékony lemezfoglatban fekete színű, félgömb alakú kő van. Karperec szintén csak a bónumi temető két sírjában volt, egyszerű, bronz huzalkarperecek.

Boglár a bónumi temető 82. számú férfi és az 5. számú női sírban volt, a boglárrok a felső ruházatot kapcsolták össze vagy csak díszítették.

Pártalemezek voltak a bónumi 160. sírba temetett nő koponyáján, vékony préselt bronzlemezek, lehetővékony aranyozással. A lemezek motívumai kis négyzetekre osztják a felületet, ezen belül körkörös dudorok, négyszögek, rombuszok változtatják egymást. Minden motívum gyöngyözéssel keretelt.

A viseleti tárgyak közé sorolhatók még a csörgők, mindkét temetőben egy-egy sírban volt 1-1 darab. Ezek két félgömbből állnak, pánt füllel, belsejükben bronzgömböcske van. Fettich Nándor véleménye szerint a gömb alakú csörgők keleten egészen Koreáig jellegzetes darabok. Nemcsak gyermeksírokban fordulnak elő, hanem lószerszám és fegyverdíszítmény részeként is (FETTICH 1936). Az orosházi temetőkben gyermeksírokban találtuk ezeket. A homokbányai temető 29. sírjában egyszerű, egyik végén visszapödrött bronztű volt.

Ritkán előfordul avar temetőkben egy-egy sírban, hogy a kibontott csontváz medencéjén 1–2 cm széles vasabroncs van, Anda Tibor különleges alakjuk és a csontvázakon való elhelyezkedésük miatt az abroncsokat sérvkötőnek határozta meg (ANDA 1952).

Eszközök

Fegyver a késő avar korban igen ritkán fordul elő, a bónumi temető 51. sírjában a férfi baloldala mellett egy egyenes, egyélű, egyenes keresztvassal ellátott kard volt (H: 76 cm). Törkést négy sírban találtunk. A kések a mindennapi használati eszközei voltak az avaroknak, formailag általában az egyenes penge, méretben van különbség az egyes darabok között. A bónumi temetőben 37, míg a homokbányaiban 26 eltemetett mellett volt kés, nemre való tekintet nélkül. A kések és más készségek felerősítésénél volt szerepe a vaskarikának, de nem minden esetben találtuk meg a kések mellett.

Pipere eszközök használata az egész népvándorlaskorban szokás volt, a késő avar sírokban vas szőrccsipeszeket lehet találni, egy-egy temetőben 2–3 darabot.

Az agyagművesség tárgykörébe tartozik az orsógomb készítése, amely tárgy közvetve egy másik művesség, a fonás eszköze. Az orsógomb a női sírok jellemző eszközlete, de előfordul gyermeksírokban is. Alakja gömbölyű vagy kettős csonkakúpos, palástja sima, díszítetlen vagy zeg-zug vonalakkal, vonalkötegekkel díszített. A bónumi temetőben 29, a homokbányaiban csak öt sírban volt.

A csontmunkálással készített eszközök közé tartozik a tútartó és a csonttégely. Tútartó a bónumi temető 213. sírjában nyugvó nő mellett volt, hosszúkás, hengeres, esztergályozott darab. Csonttégelyt a homokbányai temető két sírjában találtunk. Ezek közül az egyikben bekarcolt geometrikus minta van. A Szedged-kundombi temető egyik sírjában talált csonttégely (CSALLÁNY 1967) a legközelebbi hasonmása az orosházi darabnak. Több kutató véleménye szerint ezek a tárgyak a pásztorok mindennapi eszközei lehettek, só vagy kenőcs tárolására használták őket.

Vaseszközök közül szólni kell még a sarlóról, ami az avar kori temetőkben igen ritkán található meg, egy-egy temetőben csak néhány darab képviseli ezt az eszközt. A sarló sírbahelyezésének okát többféle módon értelmezhetjük. Az eltemetett hasára helyezett sarló szokásáról László Gyula néprajzi párhuzamok alapján, a rontás elleni babonát véli felfedezni (LÁSZLÓ 1944), de a sarló munkaeszköz funkcióját sem lehet elhanyagolni (ERDÉLYI 1975). Az orosházi temetők közül csak a homokbányai 105. sírban volt az eltemetett hasára helyezve egy enyhén nyújtott ívű, aránylag hosszú nyéltüskével készített sarló.

A temetők betelepítése, időrend

A bónumi temetőben csoportos temetkezés volt, tehát családi, nagycsaládi. Egy-egy nagyobb család feje, vezetője díszes övveretes szíjat viselt. Az első csoportot képviselik a 82. és 103. sírok leleteikkel, e két sírban bronzlemezből készített, kerek formájú, ékköves övdíszek voltak. A körülöttük eltemetetteknel általánosan használt tárgyak kerültek elő. A 86.-ban eltemetett férfi övét vas veretekkel díszítették. Ez a három kis csoport a temető nyugati részén helyezkedett el, feltehetően a temető az ő ide temetkezésükkel kezdődött meg.

Az övdíszek technikai kivitele, mintakincse alapján egy nagyobb egység sírjai különíthetők el, az 56., 59., 61., 62. és 231. sírok köré temetett kis családi csoportok összességével. Érdekes dolog figyelhető meg a temető észmei középpontja környékén, ott, ahol a teljesen kirabolt 33. számú sír volt. Körülötte legyezőszerűen feküdtek az 56., 61., 62. számú sírokba eltemetett övveretes férfiak. Ez a három övveretes férfi egymás mellett van, griffes-indás csoportba sorolható övdíszekkel. A fenti három, a hozzájuk tartozó másik három és a 33. számú, egy kis magja annak a nagy családi csoportnak, amelyikhez igen sok sír tartozik.

E csoport korát a 8. század első felére lehet keltezni. Emellett a keltezés mellett szólnak a csoportba tartozó nőknél talált fülbevalók is. A fülbevalók között azonban van olyan, amelyiket a kutatás a 7. század végére, a 8. század elejére keltezi. A két időpont részben fedí egymást, a fülbevaló típusnál gondolni kell arra, hogy hosszabb ideig volt divatban. Nem lehet a tárgyak keltezésénél figyelmen kívül hagyni tulajdonosuk életkorát sem. Nem mindegy, hogy gyermek vagy idős ember sírjából kerülnek elő a jellegzetes tárgyak.

A temető nyugati szélén helyezkedett el a 231. sír, dupla méretű gödörbe az öntött, griffes díszű övet viselő férfi mellé a felszerszámozott lovát is eltemették. Körülötte hét sír volt, melyekben nyugvók a családjához tartoztak. Ezek korát a 8. század első felére keltezhetjük.

Az övveretes sírok újabb csoportjait lehet elkülöníteni öveik alapján. Ezekre jellemző, hogy a szíjvégek két lapból állnak, öntöttek és kizárólag indadíszesek. Ilyenek voltak a 3., 31., 51., 225. és D sírokban (5. tábla), a 225-ös lovassírban. Ezek a temető déli részén, szétszórtan helyezkedtek el, egy-egy kisebb családi csoport vezetőjeként. A délkeleti szélén levő 3. számú sír közelében volt az L jelzésű lovassír, amelyikben a ló halántékán feküdt az oroszlános falerapár (6. tábla). A legrangosabb férfi minden bizonnyal ebbe volt temetve, azonban annyira kirabolták, hogy semmilyen lelet nem maradt. A fent bemutatottak köré temetettek alkotta csoport korát a 8. század közepére, második felére lehet keltezni.

A temető déli harmadában még egy csoportot lehetett elkülöníteni, amelyikben minden bizonnyal a 48. sírba lóval temetett férfi volt a családfeje és a 66. sírban két lóval eltemetett nő a felesége. A férfi sírját olyan tökéletesen kirabolták, hogy az összedobált ember- és lócsontok között nem maradt semmilyen lelet. A családhoz tartozó egyik női sírban a 8. századra jellemző fülbevaló volt.

A temető északi részén levő kisebb csoportok sírjaiban általánosan ismert és használt tárgyak voltak, nem volt korjelző darab.

Végeredményben megállapítható, hogy a bónumi avar temető használata, a különböző leletek alapján a 7. század végén kezdődött és folyamatosan, több emberöltőn át a 8. század közepéig, harmadik harmadáig használatban volt. Az ide temetkező faluban – a csoportos temetkezés alapján – nagycsaládi rend uralkodott. Az öntött bronz övveretekkel díszített övekkel, lovakkal eltemetett férfiak a nagycsaládok fejei voltak.

A Béke Tsz homokbányái temetőben sajnos nagy területen megsemmisültek a sírok, de a feltártak alapján soros betelepítés határozható meg. A temető nyugati harmadában volt a 41. számú sír, melyben az eltemetett férfi derekán levő övet préselt bronz veretekkel díszítették. A szíjvég szintén lemezből készült, előlapján II. germán állatmotívumos mintával. Ezeket a leleteket a 7. század végére kell keltezni. A temetőnek ez a része az első ide temetkezők helye volt.

Az övveretes sírok időrendjében jelen temető esetében elképzelhető, hogy

bizonyos technikai dolgok időhöz köthetők, de nem minden esetben döntőek. Megállapítható, hogy a betelepítés a 700-as évek elején kezdődött – az elpusztult sírokat is figyelembe véve összesen kb. 300 lehetett a temető területén – és több emberöltőn át használatban volt. A legkésőbbi sírokat a 9. század elején kellett kiásni. Azok a késő avar leletek, melyek a 82., 104., 142. sírokban voltak, a 800-as évek elején kerülhettek földbe. Ezek a poncolt hátterű, hármalevél motívumos, gyöngyözött szélű, szíjvég alakú, hármascsoportosítású veretek és áttört lilios mintázatú nagyszíjvégek (3., 5. tábla). Megállapítható, hogy ebben a temetőben az ún. indás népesség hagyatékát találtuk meg; griffes ábrázolás csak a 150. sír nagyszíjvégének előlapján volt.

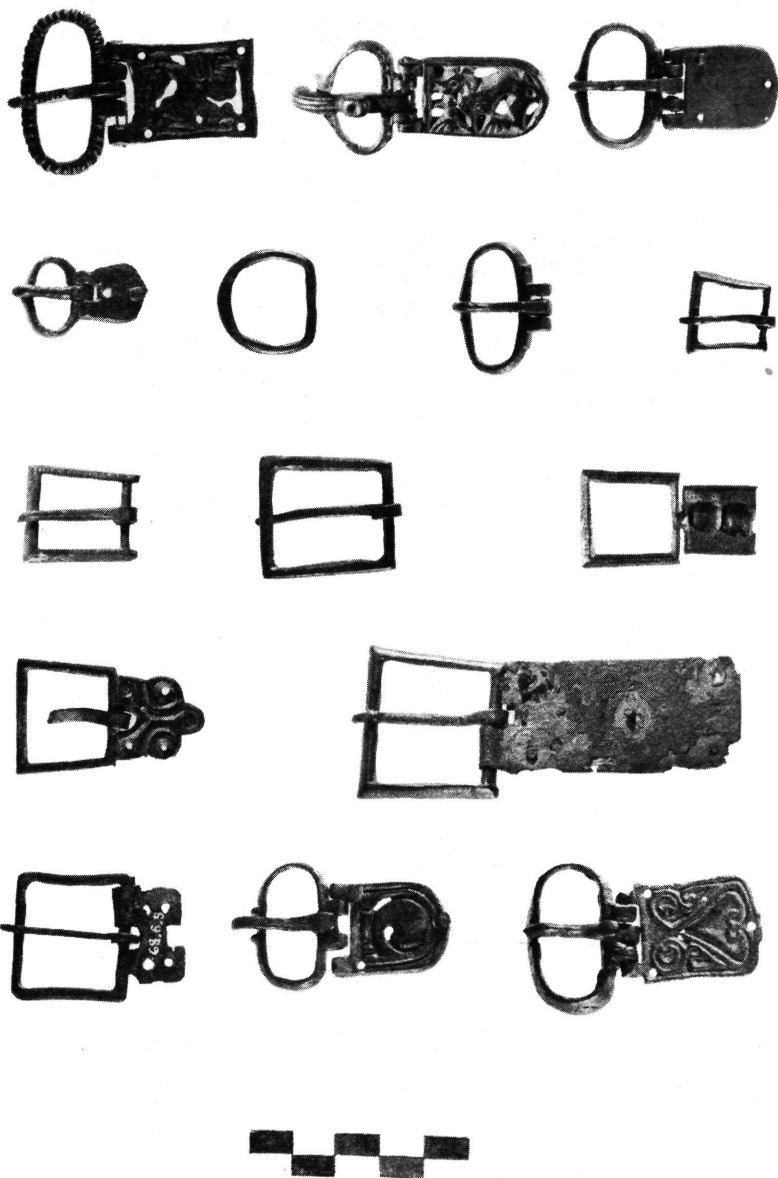
A fentiekben bemutatott két avar temető azt bizonyítja, hogy Orosháza környékén hosszú időn át éltek avarok. Ahhoz, hogy aránylag nagy sírszámú temetők jöhettek létre, letelepedett életmódra volt szükség.

Amióta Bóna István összefoglalta az Orosháza környéki leleteket, csak a késő avar kori anyag bővült jelentősen.

A két temető alapján feltételezhetjük azt, hogy területünkön még több hasonló nagyságú késő avar temető van, azonban ezek helye jelenleg még ismeretlen. A két temető igazolja azt, hogy abban az időben hosszabb ideig egy helyben élő telepkek láncolata volt ezen a vidéken is, melynek vetülete a 2–300 síros temetők.

I. TÁBLA

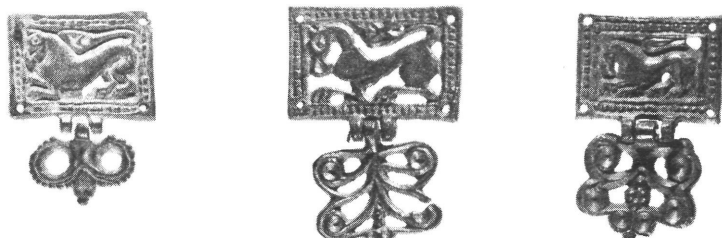
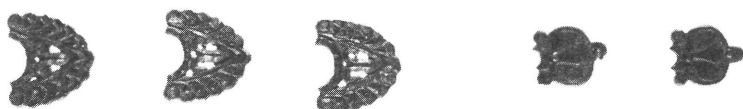
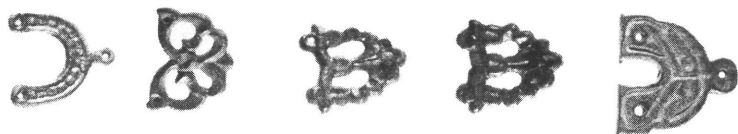
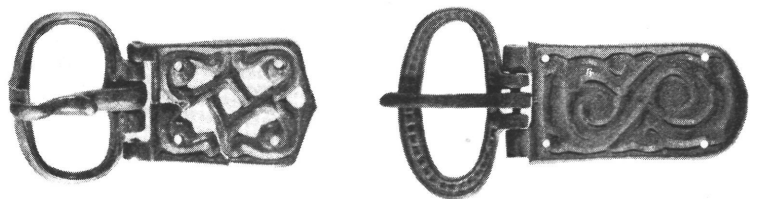
Válogatás a két avar temető övíszeiből: különböző bronzcsatok

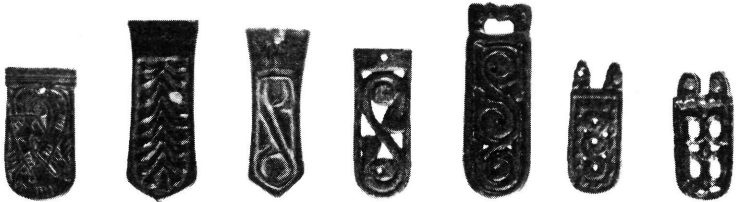
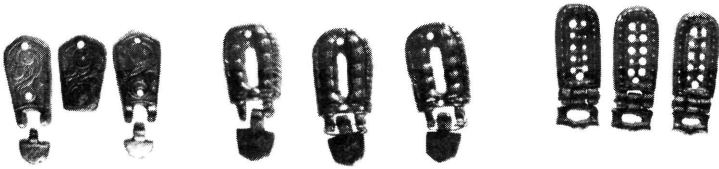
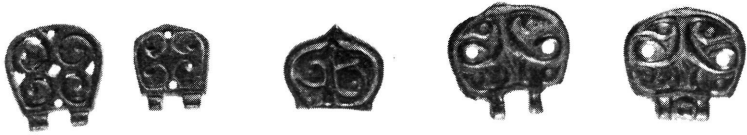
II. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdíszzeiből: 1–2. bronzcsat, 3–9. lyukvédő, 10–17 csüngős övveretek

III. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdiszeiből: 1–8. csüngős övveretek, 9–12 övfüggesztők,
13–15. mellékszíjveretek, 16–23. mellékszíjvégek

IV. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdiszeiből: különböző mintázatú nagyszíjvégek

V. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdíszéből: különböző mintázatú nagyszívűgek

VI. TÁBLA
Oroszlános falerapár

Az összefoglalóhoz kapcsolódó irodalom

- ANDA 1952 = Anda Tibor: Avar kori sérvkötők. ArchÉrt. 79:47–49.
- BÁLINT 1971 = Bálint Csanád: A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban. MFMÉ. 1:295–315.
- BÓNA 1965 = Bóna István: Késő római és népvándorlás korszak. 3. Avarok. Orosháza története. Orosháza. 121–125.
- CSALLÁNY 1956 = Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest.
- CSALLÁNY 1967 = Csallány Dezső: Sámán-eszköz volt-e az avar kori „ír-tartó csonttégely”? MFMÉ.
- ERDÉLYI 1975 = Erdélyi István: Avar kori sarklók a Kárpát-medencében. Ethnographia. 86:153–163.
- FETTICH 1936 = Fettich Nándor–Marosi Arnold: A dunapentelei avar sírleletek. Arch. Hung. XVIII. 9–105.
- GARAM 1969 = Garam Éva: A késő avar kori korongolt sárga kerámia. ArchÉrt. 96:207–240, 241.
- JUHÁSZ 1969 = Juhász Irén: Újabb adatok az avar temetkezési szokások ismeretéhez. MFMÉ. 2:147–149.
- 1971 = Awarisches Gräberfeld in der Sandgrube der LPG „Béke” bei Orosháza. Acta Antiqua et Archaeologica 14:81–86.
- 1989 = Oroslános falera egy orosházi avar temetőből. Békési Élet 4:541–543.
- KISS 1962 = Kiss Attila: Az avar kori lovas-temetkezések szokásának vizsgálata. JPMÉ. 153–160.
- KÁDÁR 1968 = Kádár Zoltán: Az esztergomi oroslános freskók eredetéről. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1:133–155.
- KÜRTI 1983 = Kürti Béla: 6. Az avarok kora (567/568–805). 162–208. Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged.
- LÁSZLÓ 1941 = László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. II. ArchÉrt. 175–191.
- 1944 = A honfoglaló magyar nép élete. Budapest.
- 1946 = A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet Kiadványai. Kolozsvár.
- 1978 = A népvándorláskori övekről. Ethnographia 98:185–196.
- ROSNER 1975–1976 = Rosner Gyula: A Szekszárd–Bogyiszló úti avar temető ló- és lovas-temetkezései. SZBBÁMÉ. VI–VII. 79–109.
- TRUGLY 1990 = Trugly Sándor: Avar leletek Komáromban. Duna Menti Múzeum Komárom.
- BÓNA 1986 = Bóna István: Az avarok kincsei. VI–IX. századi leletek a magyar múzeumok gyűjteményeiből. Budapest.

Irodalmi rövidítések

- ArchÉrt = Archaeológiai Értesítő. Budapest.
- Arch.Hung = Archaeologia Hungarica, Budapest.
- JPMÉ = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.

- MFMÉ = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- SZBBÁMÉ = Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.

A vízelvezetés helyzete Orosháza belterületén

PÁLFAI IMRE

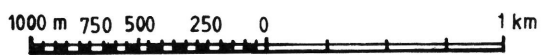
Orosháza város műszaki kérdésekkel foglalkozó szakemberei 1987 novemberében – fölkeresve az Alsótiszavidéki Vízügyi Igazgatóságot – vázolták a város belterületének vízelvezetési gondjait, s egy átfogó állapotvizsgálat elvégzését kérték, amely alapján javaslatok tehetők a helyzet javítására. 1988 tavaszán több alkalommal bejártuk a helyszínt, szemügyre vettük a csapadékelvezető hálózatot, a talajvízviszonyok közelebbi megismerése céljából pedig méréseket végeztünk. Vizsgálataink eredményét egy tanulmányban foglaltuk össze (ATIVIZIG, 1988). Az alábbiakban e tanulmány rövidített változatát közöljük. Először áttekintjük a vizsgált terület természeti adottságait, majd a nagytérségi vízelvezető rendszereket ismertetjük, bemutatjuk a szennyvízelvezetés és a csapadékvíz-elvezetés kapcsolatát. Ezek után térünk rá a belterületi csapadékvíz-elvezető hálózat leírására, a vízelvezetés tapasztalataira, s végül a fejlesztési javaslatok megfogalmazására.

A fejlesztési javaslatokból 1988 óta több megvalósult, illetve a fejlesztési munkálatok megkezdődtek, ennek ellenére a bemutatott tanulmány adatai és megállapításai a későbbiekben is hasznosak lehetnek.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Domborzati és földtani adottságok

Orosháza város az Alföld DK-i részén helyezkedik el, a Tisza, a Körösök és a Maros által közrezárt térség középpontjában, átlagosan 90 m-es tengerszint feletti magasságban. A város belterületének nyugati-északnyugati része, különö-

1. ábra Orosháza legmélyebb fekvésű területei

sen a vasút fölötti terület, magas fekvésű, a déli–délkeleti városrész viszonylag alacsony. A legalacsonyabb térség a város keleti szélén, az Oláh István és a Fürdő utcától keletre található (1. ábra). Vízvezetési szempontból figyelemre méltó e terület teknőszerű, a 88,5 méteres szintvonallal körbezárt alakja.

Vizsgált területünk sekélyföldtani fölépítését a Magyar Állami Földtani Intézet térképei alapján jellemezhetjük (MÁFI, 1984). A felszíni humuszos talajtakaró a város nagy részén löszön képződött, de a délkeleti városrészben iszap, az északi városrészben homokon. A felszín vízáteresztő képessége ennek megfelelően a homokkal borított területeken a legjobb, az iszapos területeken a legrosszabb. A felszín alatt két méter mélységben található földtani képződmények szerint a várost északkelet felől jó vízvezetőképességű homok- és löszüledék veszi körül, amely a belterület alatt áthúzódva Székkutas felé folytatódik. A homokréteg öt méter mélységben is nagy területen megtalálható, sőt tíz méter mélységben éri el legnagyobb területi kiterjedését. E durva szemű homokrétegek az Ős-Maros hordalékkúpjának idáig húzódó nyúlványai, melyek vízzel vannak telítődve és összeköttetésben állnak a távolabbi, magasabb fekvésű peremterületekkel, ahonnan vízutánpótlásukat kapják (Sümeghy, 1942). A jó vízvezető képességű homokrétegek lehetővé teszik a talajvíz mozgását, a belterület keleti–délkeleti részének vízzáróbb iszapos-agyagos rétegei viszont erősen gátolják a csapadék mélybe szivárgását.

Hidrometeorológiai viszonyok

A vízvezetési kérdések tisztázása céljából a csapadékviszonyok és a talajvízviszonyok vizsgálatára van szükség.

A csapadékviszonyok jellemzésére az orosházi meteorológiai állomás adatait dolgoztuk fel. Az 1966–1988 közötti időszakra megállapítottuk az évi legnagyobb egynapos és hatnapos időtartamú csapadékot, valamint a téli félév és a nyári félév csapadékösszegét (1. táblázat). Ha az egynapos nagycsapadék valamely évben több alkalommal is meghaladta a 30 mm-t, illetve a hatnapos nagycsapadék az 50 mm-t, akkor azokat mind feltüntettük a táblázatban. A vizsgált időszakban a legnagyobb egynapos csapadék 1988. május 22-én volt, amikor 24 óra alatt 58 mm csapadékot mértek. A hatnapos nagycsapadék maximuma 106,5 mm, mely 1970. augusztus 6–11. között alakult ki. A téli félévi maximum 318 mm (1965/66, 1969/70 és 1976/77 telén), a nyári félévi maximum 480 mm (1974-ben). A nagycsapadékok néhány kivételtől eltekintve a május–szeptember közötti időszakban hullottak le.

A belterületi csapadékvíz-elvezetés szempontjából különösen az egynapos nagycsapadék érdemel figyelmet. Ezek főként akkor okoznak nagy vízelöntést, ha a megelőző időszak is csapadékos volt, ugyanis ilyen esetben kicsi a talajba történő beszivárgás, és a vízvezető hálózat is telítve van. Ilyen szituáció volt pl.

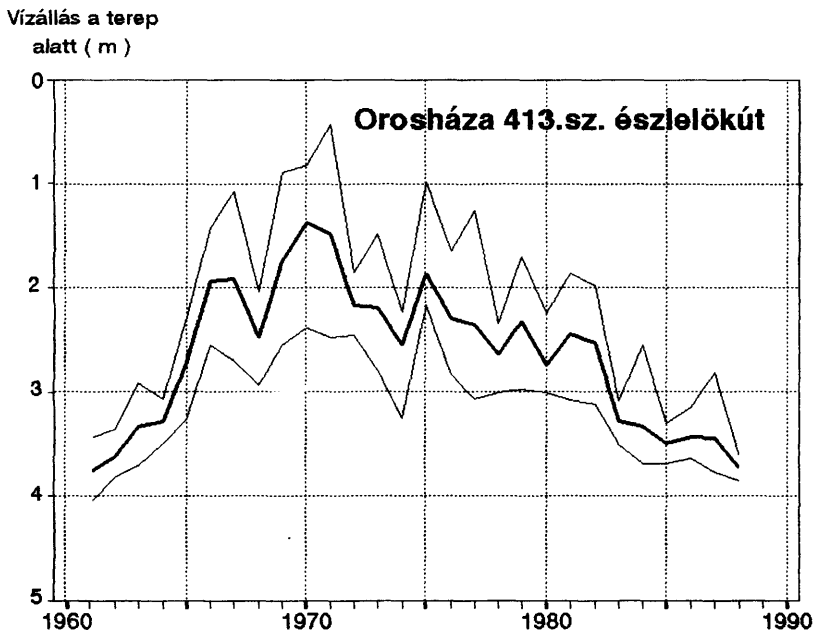
*1 napos és 6 napos nagycsapadékok, téli és nyári félévi csapadékösszeg
1966–1988 között Orosházán (Összeállította: Boga T. László)*

Év	1 napos nagycsapadékok mm		6 napos nagycsapadékok mm		téli félévi csapadék mm	nyári félévi csapadék mm
1966	31,9 33,8	VII. 28. VIII. 31.	46,6	VII. 24–29.	318	350
1967	35,3 31,7	I. 6. IV. 7.	48,8	VI. 8–13.	288	255
1968	38,3	IX. 18.	89,9	IX. 17–22.	165	383
1969	37,3	VII. 8.	59,5	VI. 19–21.	226	370
1970	29,0	VIII. 11.	106,5	VIII. 6–11.	318	470
1971	44,1	VI. 6.	53,4 60,4	V. 2–7. VI. 6–11.	203	307
1972	23,0	VIII. 1.	59,3	VII. 29–VIII. 3.	152	366
1973	32,8	VI. 6.	76,8	VI. 6–10.	174	302
1974	41,9 30,4 36,7	VIII. 11. V. 1. V. 22.	81,1 91,8 57,3	VIII. 8–12. VI. 6. VI. 27–30.	142	480
1975	32,4 40,3 35,2	VI. 30. VII. 2. VII. 11.	94,5 60,9	VI. 30–VII. 2. V. 20–25.	230	441
1976	37,4	IX. 15.	70,4	IX. 15–20.	140	378
1977	36,0	VI. 16.	42,8	IX. 13–18.	318	298
1978	33,0 36,0	X. 2. VI. 28.	73,3 67,0	VI. 5–10. VI. 21–28.	210	413
1979	32,0	IX. 29.	44,7	VI. 14–19.	311	283
1980	48,5 30,5	V. 30. X. 10.	71,0	V. 30–31.	203	371
1981	32,0	VI. 6.	54,0	IX. 7–12.	302	301
1982	40,3	VII. 25.	72,1	VII. 25–28.	250	343
1983	49,0	IX. 17.	50,1	IX. 17–18.	136	243
1984	18,0	XI. 17.	52,0	IX. 20–25.	135	258
1985	21,0	VIII. 8.	42,0	IV. 28–V. 3.	198	236
1986	nincs adat		nincs adat		248	248
						Csorvás alapján
1987	41,0	V. 21.	54,0	V. 18–22.	166	306
1988	58,0	V. 22.	60,0	V. 20–25.	244	296

az 1970. augusztus 11-i és az 1975. július 2-i nagy esők előtt. Az 1988. május 22-i nagycsapadék: az előzőkkel ellentétben hirtelen jött (a megelőző napok május 7-ig visszamenőleg szinte teljesen csapadékmentesek voltak), s valószínűleg nem terjedt ki a város teljes területére ilyen mértékben, hiszen az Orosháza környéki csapadékmérő állomásokon még 20 mm-t sem mértek.

Az időbeli változást vizsgálva az egynapos nagycsapadékoknál mérsékelt növekedés, a harnaposoknál 1970 óta határozott csökkenés tapasztalható. Ugyancsak csökkenő tendencia uralkodik az 1970-es évek közepe óta a nyári félév csapadékaiban, míg a téli félévi összeg többé-kevésbé egy stabil érték körül ingadozik. Összességében azt mondhatjuk, hogy a 80-as évek időjárása az átlagosnál szárazabb, de a rövid idejű nagycsapadékok nem kisebbek, mint korábban.

Szólni kell külön a téli csapadékról, amely különösen akkor okozhat vízvezetési problémákat, ha hó formájában halmozódik fel, és a hóréteg hirtelen olvad el. Ez történt 1966 februárjában, amikor a mintegy 40 cm vastag hóréteg a gyors felmelegedés és az esők hatására hirtelen olvadt el, ráadásul a talajvíz szintje már 1965 végén nagyon magasban helyezkedett el, s ezért az olvadékvizek alig szívárogtak be a talajba.

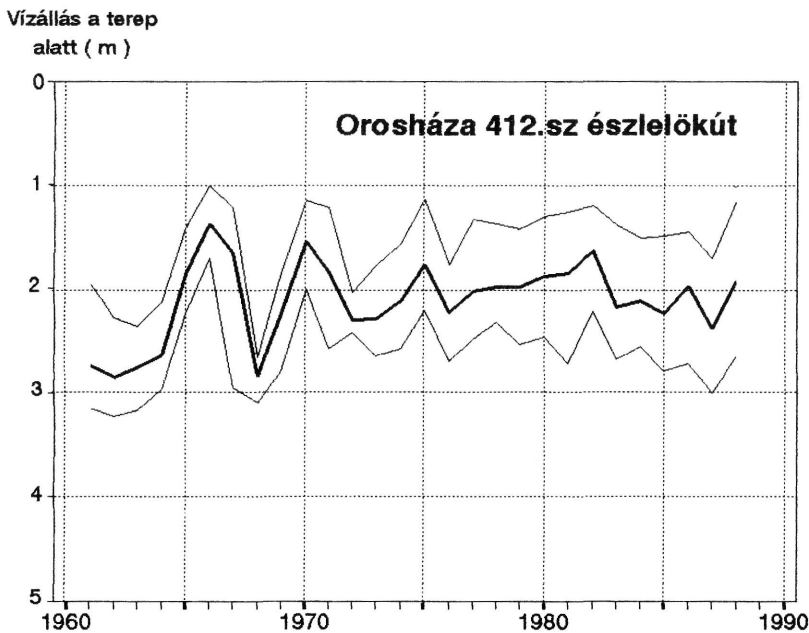

2. ábra A talajvízállás változása egy külterületi észlelőkútban 1961–1988 között (közép- és szélsőértékek)

A 2. ábrán a talajvízállás változását mutatjuk be az országos talajvízészlelő hálózat 413. számú kútjának adataiból szerkesztve. A talajvízállás 1971 óta süllyedő tendenciát mutat, ami a fentiekben vázolt csapadékviszonyokból következik. Amennyiben újra csapadékosabbra fordul az időjárás, a talajvízszintek fokozatos emelkedésére kell számítani.

A talajvízállás szélső értékeit figyelemmel kísérve megállapíthatjuk a talajvízszint ingadozásának mértékét: az előfordult legmagasabb és legalacsonyabb vízállás közötti különbség közel 3 méter. Az éven belüli ingadozás általában 1,0–1,5 m. A maximumok rendszerint tavasszal, kivételesen nyár elején, vagy még később alakulnak ki, a minimumok pedig rendszerint október–november hónapban.

A talajvíztükör felszín alatti mélységének területi különbségeiről és a talajvíz mozgásának irányáról nagy vonalaiban a Földtani Intézet térképei tájékoztatnak (MÁFI, 1984). Az 1978. júliusi fölmérés alapján a talajvíz szintje a város déli részén 1–2 m mélységben, északi részén 2–3 m mélységben helyezkedett el. A talajvíztükör tengerszint feletti helyzete nagyjából délkelet–északnyugat irányú talajvízszivárgásra utal. A talajvíz utánpótlódási területéhez számíthatjuk a Maros teljes hordalékkúpját, amelynek durva homokos-kavicsos üledékei

3. ábra A talajvízállás változása egy belterületi észlelőkútban 1961–1988 között (közép- és szélsőértékek)

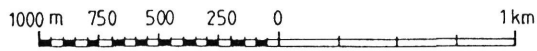
éppen Orosháza térségében végződnek. Ettől nyugatra a vízvezető rétegek egyre jobban beszűkülnek, ezért Orosházán, illetve környékén időnként talajvíz-feltöréseknek lehetünk tanúi (Pálfai, 1986). Ilyen talajvíz-feltörési zóna pl. a várostól nyugatra fekvő terület, ahol a talajvíztükör 1978 nyarán is 0–1 m mélységben helyezkedett el (MÁFI, 1984).

A talajvízszint alakulására az éghajlati tényezőkön kívül bizonyos emberi beavatkozások is hatással vannak. Legfőképp a szennyvizek szikkasztásos elhelyezése okozhat belterületen talajvíz-emelkedést. Ezzel a problémával a 3. fejezetben részletesen fogunk foglalkozni. Ezt a hatást a talajvízkutak adataiból sajnos nem tudjuk pontosan kimutatni, mivel azokon a területeken, ahol jelentősebb mennyiségű szennyvizet szikkasztanak el, nincs talajvízészlelő kút. A talajvízállás-görbékből annyi mindenesetre megállapítható, hogy az 1971 óta tapasztalható süllyedő tendencia a beépített területen lévő 412. sz. kútnál jóval mérsékeltebb (3. ábra), mint a külterületi 413. sz. kútnál.

1988. május első felében két alkalommal helyszíni méréseket végeztünk a talajvíz terep alatti mélységének részletesebb föltárása céljából. A mérések eredményei a következők:

Földvári u. 27.	196 cm	Tolbuchin (Kós Károly u.) 32.	90 cm
Külső tanyák 17.	370 cm	Kelet u. 35.	79 cm
József A. u. 48.	84 cm	Kelet u. 48.	72 cm
József A. u. 8.	60 cm	Szabó Dezső u. 89.	139 cm
Bethlen G. u. 1.	70 cm	Zöldes u. 19/2.	80 cm
Bethlen G. u. 9.	56 cm	Martinovics u. 8.	188 cm
Bethlen G. u. 42.	87 cm	Alsó tanya 30.	147 cm
Gyopáros (lakatlan tanya)	260 cm	Zrínyi M. u. 2.	215 cm
Mohács u. 4.	88 cm	Síp u. 8.	190 cm
Mohács u. 17.	112 cm	Csizmadia Sándor u. 38.	220 cm
Mező u. 14.	219 cm	Balassa Pál u. 42.	385 cm
Csapó M. u. 8.	135 cm	Horváth pap u. 38.	410 cm
Csapó M. u. 47.	135 cm	Temető sor 5.	395 cm
Csapó M. u. 56.	146 cm	Mikes Kelemen u. 7.	220 cm

A fenti mérési adatokat helyszínrajzon ábrázoltuk, s megszerkesztettük az egyenlő mélységű talajvízszintek vonalát (4. ábra). Ezen jól szembeötlik a magas vízállású keleti városrész, ahol a talajvíz terep alatti mélysége helyenként 50–60 cm-re is megközelíti a felszínt. A talajvízállások időbeli ingadozásaiból következtetve föltételezhető, hogy a legmagasabb talajvízállások idején ebben a városrészben a talajvízszint egészen a felszín közelébe emelkedik, vagyis az 1988 májusi állapotokhoz képest 50–60 cm-rel magasabban is elhelyezkedhet.

4. ábra A talajvízszint terep alatti mélysége (cm-ben) 1988 május elején

Érdekes adatokat közöl a talajvízviszonyokról az Orosháza általános rendezési tervéhez készült vízügyi szakvélemény (ATIVIZIG, 1965). E szerint „A belső városrészben a legmagasabb talajvízviszonyokat egy egykori ér mellékén találjuk, amelynek nyomvonalát a Szarvasi út Oláh István utca és a Fürdő utca jelzik. Különösen a Fürdő utca és Oláh István utca mutatkoztak területbejárásaink alkalmával helyenként vízborítottnak. A Fürdő utca 32. sz. ház ásott kútjában –40, a 17/a sz. házban –25, a 17. sz. ház kertjének lábában a terepszint fölött, a 2. sz. házban –30, az Oláh István utca 4. sz. házban –45 cm magasan állt a feltöltött terepszint alatt a víz. 1940-ben az Oláh István utcában folyt a víz. Magas vízállást találunk a város keleti, déli és délnyugati szegélyén, valamint a Móricz Zsigmond utcától nyugatra eső részeken”.

A régebbi adatokat és följegyzéseket alaposabban szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy Orosházán a talajvíz legmagasabb állását 1942-ben érte el, amikor a környék, de a belterület jelentős részét is elöntötte a belvíz (Bárczay, 1943; Pál-fai, 1992).

A város talajvízviszonyairól összességében azt mondhatjuk, hogy a csapadékvizek és a belvizek elvezetése szempontjából azok meglehetősen kedvezőtlenek, a magas talajvízállás jelentős területeken akadályozza a csapadék beszivárgását, elősegíti az elöntések kialakulását, melyek jóval tartósabbak mint azok, amelyek pusztán záporokból alakulnak ki.

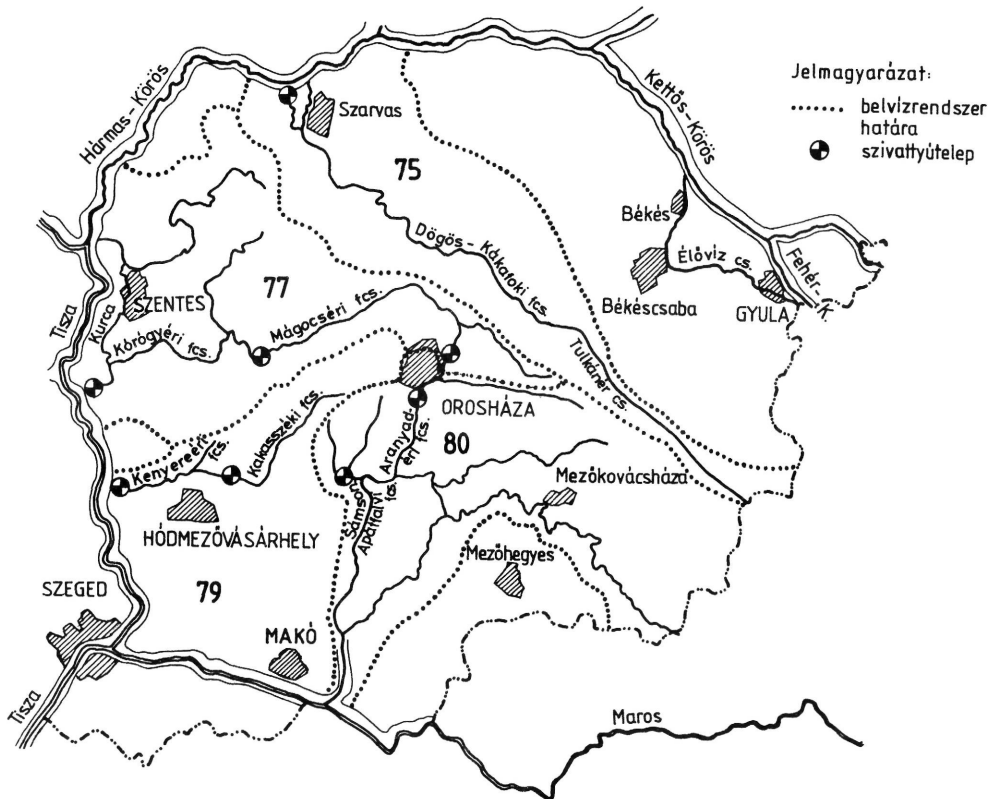
NAGYTÉRSÉGI VÍZELVEZETŐ RENDSZEREK

Orosháza város területéről a csapadék- és belvizek négy belvízrendszeren keresztül vezethetők el (5. ábra).

Az északkeleti városrész és az üvegyár vizeit a Kurca belvízrendszer, illetve annak Mágocséri öblözete fogadja be. A várost északról megkerülő Mágocséri főcsatorna, melynek 45,2 km szelvényében (az üvegyár közelében) 1975-ben egy esésnövelő szivattyútelep épült, a Kórógyéri, majd a Kurca-főcsatornán keresztül vezet a vizeket a Tiszába. A Mindszenti beeresztő zsilip magas tiszai vízállás idején zárva van, ilyenkor az itteni szivattyútelep juttatja a vizet a folyóba.

Az északi–északnyugati területek – Rákócziteleppel és Szentetornyával együtt – a Tisza–Maroszugai belvízrendszer kakasszéki öblözetéhez tartoznak. A Kakasszéki főcsatorna a Kakasszék–Szentetornyai csatorna által összegyűjtött vizeket vezet tovább a Kenyereéri főcsatornába, ahonnan azok a Körtvélyesi szivattyútelepen keresztül emelhetők a Tiszába, de közben Hódmezővásárhely határában is üzemeltetni kell egy esésnövelő szivattyútelepet.

A város területének a Szeged–Békéscsaba vasútvonaltól délre eső, tehát

5. ábra Orosháza környéki belvízrendszerek (75: Dögös–Kácafoki, 77: Kurcai, 79: Tisza–Marosugri, 80: Sámsoni belvízrendszer)

nagyobb része a Sámsoni (más néven Szárazéri) belvízrendszer aranyadéri és pusztai öblözetében fekszik. Az Aranyadéri főcsatornát az 1980-as évek elején Orosházáig meghosszabbították, és itt, a város déli határában, 1983-ban egy nagy teljesítményű ($3,5 \text{ m}^3/\text{s}$) szivattyútelepet építettek. A szivattyútelepre a belterületi vizek a Szulalaposi csatornán és a Keleti övárkon keresztül jutnak, de itt kell áttemelni az Orosháza–Medgyesbodzási csatornán érkező belvizeket is. Vízkormányozó műtárgyak segítségével megoldható, hogy a szivattyútelep szükség esetén teljes kapacitásával a város csapadékvizeinek áttemelését végezze, eközben a Medgyesbodzás felől levonuló belvizek Pusztaföldvár határában, az itteni víztározókban tarthatók vissza. Az Aranyadéri főcsatornába emelt vizek a Sámson–Apátfalvi főcsatornán keresztül a Marosba jutnak. A szóban lévő városrész csapadékvizeit és a környék belvizeit régebben a Bónumi csatornán, a Sóstói főcsatornán, majd a Pusztai esénnövelő szivattyútelepeken keresztül lehetett

a Sámson–Apátfalvi főcsatornába vezetni. Ma a Bónumi csatorna csak a délnyugati városszél vizeit fogadja be, de itt vezetik ki a városból a tisztított szennyvizet is.

A város nagyszénási határának és az Orosházához tartozó Kiscsákó területének vizeit a Dögös–Kákafoki belvízrendszer, illetve annak főcsatornája fogadja be, és vezeti – a Szarvas–Békésszentandrás holtágon keresztül – a Hármas Körösbe.

A tárgyalt vízvezető rendszerekről összességében megállapítható, hogy azok a fejlesztési munkák eredményeként a városi csapadékvizek zavartalan továbbvezetésére megfelelnek és a környék belvizeit is le tudják vezetni. A mezőgazdasági területek belvízi helyzetének javítását szolgálták az 1980-as évek meliorációs munkái. A város keleti és déli határában a termelőszövetkezetek több ezernyi hektár területet melioráltak.

A SZENNYVÍZELVEZETÉS HELYZETE ÉS HATÁSA A CSAPADÉKVÍZ-ELVEZETÉSRE

Orosházán elválasztó rendszerű, azaz egymástól függetlenül működő szennyvíz- és csapadékvíz-elvezető hálózat van. A szennyvízcsatorna-hálózat és a tisztítótelep 1974 óta működik. Az 1988-ig megépült hálózat hossza 16,2 km, a tisztítótelep kapacitása napi 5100 m³. A szennyvizet biológiailag is tisztítják. A szennyvízvezető hálózat lényegében csak a városközpontra és az újabb lakótelepekre terjed ki, valamint néhány nagyobb ipari üzem nyomócsőben szállított szennyvizeit vezeti tovább. A városközponton kívüli peremkerületekben és a vasútállomástól északra fekvő „Szőlők” városrészben szennyvízcsatorna-hálózat nincs, illetve a vizsgálat időszakában nem volt. Ezekben a helyeken a szennyvíz szikkasztásos elhelyezése a jellemző. A zárt medencékbe való gyűjtés és a szippantókocsis eltávolítás elenyésző mértékű.

A csatornahálózat elmaradottságával szemben az ivóvízellátó hálózat csaknem minden utcára kiterjed. A hálózat hossza az 1987. évi állapot szerint 133,4 km. Az ivóvizet a legtöbb lakásba bevezették. A közüzemi vízmű 1987-ben naponta átlagosan 4300 m³ vízmennyiséget értékesített, ebből 850 m³-t a „Szőlők” városrészben. Néhány közintézmény saját vízbázissal rendelkezik, az ipari üzemeknek is általában saját vízművük van.

A fenti víztermelési adatokból kiindulva a „Szőlők”-ben keletkező napi szennyvíz 600 m³-re becsülhető, melyet teljes egészében elszikkasztanak. 400 hektáros területtel számolva a szennyvízből keletkező többlet vízterhelés 55 mm/év. A város többi részén és az ipartelepeken keletkező szennyvízmennyiség hozzávetőleg napi 6500 m³ (ebből lakossági 2100 m³, intézményi 700 m³, ipari 3700 m³). A közcsatorna-hálózaton elvezetett és a szippantókocsikkal eltávolított

szennyvíz naponta 4500 m³, a belvízcsatornán elvezetett ipari szennyvíz pedig 800 m³. Végeredményben napi 1200 m³ az a mennyiség, amely a csatornázatlan területen szikkasztókon keresztül a talajba kerül. A csatornázatlan terület kiterjedését 600 ha-ra becsülve a szennyvízszikkasztásból eredő többlet vízterhelés 73 mm/évre adódik. További vízterhelést okoz a talajban az ivóvízhálózatból elszívó víz, ami napi 300 m³-re becsülhető, s ez kb. 15 mm-rel növeli meg a talajba szivárgó vízmennyiséget. A teljes többletterhelés elérheti a 90 mm-t, ami az 550 mm-es sokévi átlagos csapadéknak 16%-a, tehát számottevő növekmény. Ez a szóban lévő területeken az ivóvízhálózat létrehozása előtti időszakhoz képest nedvesebb viszonyokat idéz elő a talajban, és így rontja a csapadékvíz beszívárgásának a lehetőségét, s növeli a talajvíz szintjét.

A CSAPADÉKVÍZ-ELVEZETÉS HELYZETE, FEJLESZTÉSI JAVASLATOK

A csapadékvíz-elvezető hálózat ismertetése és értékelése

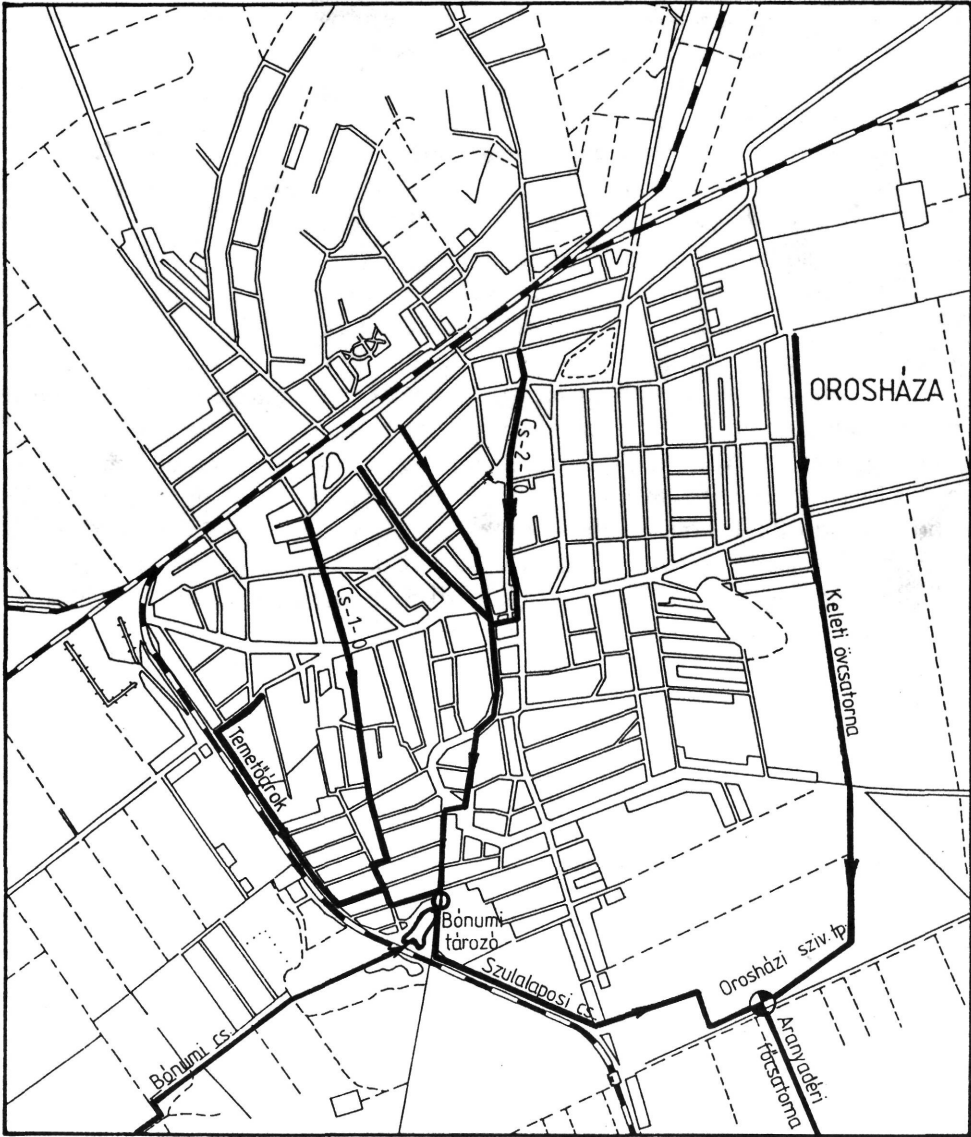
A város csapadékvíz-elvezető hálózata hosszú évek alatt fokozatosan jött létre. 1988-ban – az üvegyári csatornák nélkül – összesen 15 km hosszúságú zárt szelvényű csatorna, 35 km nyílt szelvényű csatorna és hozzávetőlegesen 150 km szikkasztó árok volt.

A „Szőlők”-ben összefüggő csapadékvíz-elvezető rendszert nem hoztak létre, a meglévő árokhálózat szikkasztó jellegű. E városrészben az általában magasabb fekvés, a homokos talaj és a ritkább beépítés ezt a megoldást indokolja.

A Szeged–Békéscsaba vasútvonaltól délre elterülő városrész csapadékvizei három főgyűjtő rendszerben vezethetők le a befogadókhoz (6. ábra).

A nyugati városrész főgyűjtői a Temető-árok és a CS-1-0 jelű zárt szelvényű csatorna. Utóbbin keresztül a Bónumi tározóba (a Sintér gödörbe), majd innen a Szulalaposi csatornába jutnak a csapadékvizek. A Temető-árokban a csapadékvizek levonulását több helyen erősen gátolják a kis átmérőjű átereszek, pl. a 47. sz. számú közlekedési út alatti áteresz is, mely a bejárás alkalmával szinte teljesen fel volt iszapolódva, így kisebb vízmennyiséget sem képes átteresztetni. A Temető-árok vasút menti szakaszát gyalogátkelés céljából több helyen áttöltötték! A Hold utcai szakaszon a házak bejáratához nagyon kis átmérőjű átereszek épültek. A csatorna medre általában nagyon elhanyagolt, egyes szakaszai erősen feliszapolódtak, náddal, cserjével szinte teljesen be vannak növe. Mindezek miatt a Temető-árok vízvezető funkciójának nem tud megfelelni.

A CS-1-0 jelű főgyűjtő az 1980-as évek elején épült. A csatorna a Csapó Mihályné, a Kutasi és a Major utcai rövid szakaszok után a Móricz Zsigmond

6. ábra A csapadékvíz-elvezető hálózat főgyűjtői

utcán halad végig, a Rákóczi út alatti áteresztés révén összeköttetésben van a Huba utcai zárt csatornával, és így az itteni lakótelepi csapadékvizek is a Móricz Zsigmond utcán keresztül folynak le. Mivel a csatorna méretezésénél a Rákóczi út fölötti területek rákötését nem vették figyelembe, a Móricz Zsigmond úti szakaszon gyakrabban kell majd túlterheléssel számolni, különösen ha újabb felületeket látnak el vízzáró burkolattal és további zárt mellékcatornák is készülnek. A CS-1-0 csatorna legalsó szakasza 100 cm átmérőjű, a Hold utcától kezdve 80 cm-es, a végső szakasz pedig 60 cm-es átmérőjű.

A középső városrész csapadékvíz-elvezető rendszerének főgyűjtője a CS-2-0 jelű zárt csatorna, mely a Szulalaposi csatorna végénél, a Makói úton kezdődik, a Kettőssánc téren keresztül haladva a Bocskai, a Szabó Dezső, majd az Ady Endre utcán húzódik a város középpontjáig. A csatorna átmérője 60 cm, de az Ady Endre utcában és a Szabadság téren csak 50 cm. A Szabó Dezső utcától egy tehermentesítő csatorna épült 60 cm átmérővel. A városközponttól északi irányban három ágban halad tovább a csatornarendszer: a Kossuth Lajos utcán, a Thék Endre utcán és a Táncsics Mihály utcán. Utóbbin az utca mindkét oldalán van csatorna. Ezeknek a felső ágaknak a vízszállító képessége nagyjából megfelelő, a Szabadság tér és a Szabó Dezső utca közötti csatornaszakasz azonban a csúcsvízhozamokat fennakadás nélkül nem tudja elvezetni.

A zárt szelvényű csatornahálózat kiegészítéseként nyílt szelvényű csatornák segítik a terület víztelenítését, de csak akkor, ha megfelelően karban vannak tartva. Az Aradi-Honvéd-Csapó Mihályné utcán haladó nagy méretű nyílt csatorna rendezetlen, elhanyagolt állapotú, náddal, sással erősen be van nőve. A kapubejárók alatti áteresztések átmérője megfelelő, de némelyike a fenékgig le van falazva! A csatornát a fenékszint közelében több helyen különféle csővezetékek keresztezik. Itt-ott szennyvízbevezetésre utaló nyomok találhatóak. E csatorna a vízvezetésben alig játszik szerepet, a környezetet viszont elcsúfítja.

Valószínű, hogy a zárt szelvényű csatornák is több helyen föl vannak iszapoldva, mivel karbantartásukat évtizedek óta elhanyagolták.

A város keleti részén zárt szelvényű csatornahálózat nincs, a nyílt csatornák összefüggő nagyobb hálózatot nem alkotnak. A csapadékvizek befogadója az 1970-es évek végén létesített Keleti övárók, amely nagy szelvényű, de elég kicsi az esése. Fenékszintje a talajvízszint alatt van. Náddal, sással, egyéb vízi növényzettel hosszú szakaszokon be van nőve, különféle hulladékokkal (fárönkök, gumia-broncok stb.) teledobálták, néhány helyen gyalogátkelés céljából a csatorna fenekét áttöltötték. Az övárkot a Lázár Vilmos úti szakaszon rendezetlen depónia kíséri. Az övároknak a város területéről érkező csapadékvizeken kívül a kelet felől ide igyekvő belvizeket is be kell fogadni és tovább kell vezetni. Le kellene szállítania a talajvíz szintjét is. Ezt a funkciót az Orosházi szivattyútelep állandó üzemelése mellett tudja betölteni, de csak az övárók alsó 600–800 m-es szakaszán.

A Keleti övárokbá három mellékcsatorna torkollik nyugati irányból: az Eöt-vös József utcai, a Dózsa György úti és a Mohács utcától délre húzódó csatorna. E csatornáknak az esése igen kicsi, a kapubejárók alatti átereszek itt is szűkek, jórészt fel vannak iszapolódvá, helyenként teljesen eldugulva. Ilyenformán e csatornák csak mint szikkasztó árkok működnek. E városrészben még a kis mélységű csatornák fenekén is meg-megcsillan a talajvíz, melynek jelenlétét a sajátos vízi növényzet mindenütt jelzi. A magas talajvíz miatt a csatornák nem tudnak kiürülni és kiszáradni, ez fenntartásukat nehezíti, a vízi növényzetnek viszont kedvező életteret nyújt. A vízi növényzet elburjánzását a csatornába vezetett szennyvizek még jobban elősegítik. Az egész városon belül a keleti városrész tekinthető csapadékvíz-elvezetés szempontjából a legkedvezőtlenebb adottságúnak. A kedvezőtlen helyzetet – különösen a Nagyatádi telepnek nevezett részen – az alacsony fekvés, a kötött, iszapos-agyagos talaj és a magas talajvíz idézi elő.

Csapadékvíz-elvezetési (belvízvédekezési) tapasztalatok

Orosháza térségében az eddigi legnagyobb vízelöntések 1942 márciusában alakultak ki (Pálfai, 1992). A télen felhalmozódott hatalmas mennyiségű hó hirtelen elolvadt, az amúgy is igen magas talajvíz által telített és mélyen átfagyott talaj képtelen volt a víz befogadására. A város mély fekvésű keleti részére a külterület felől is jelentős mennyiségű víz folyt rá. Ennek kirekesztésére lokalizációs töltést építettek, a jelenlegi Keleti övások helyén. A Maros-hordalékkúpot behálózó erekben és a terepen is érkezett víz a városba. A lokalizációs töltés nem bizonyult megfelelő védképességűnek. A város teljes keleti–délkeleti felét elöntötte a víz, az utcákon hosszú ideig csak tutajokkal lehetett közlekedni, amint az a korabeli beszámolókból és fényképes tájékoztatókból is kiderült (DM, 1942; Bárczay, 1943).

A későbbi években a város belterületén jelentős vízkárelhárítási és védekezési munkára a következő években volt szükség: 1966, 1969, 1970, 1971, 1974, 1975, 1987 és 1988.

A fenti sorozatból kiemelésre kívánkozik az 1966. esztendő, amikor a február eleji hirtelen hóolvadás és a magas talajvíz együttes hatása okozta az elöntéseket. A város keleti felére ekkor is ráfolyt a külvíz, mivel időközben a lokalizációs töltést beszántották. Több helyen hiányoztak az út alatti átereszek. A védekezés során, melyet a vízügyi igazgatóság szakemberei irányítottak, 17 hordozható szivattyút üzemeltettek. A közerőt a honvédség, a termelőszövetkezeti tagok és a diákság soraiból állították ki.

1975 nyarán (május 25–július 23. között) a megismétlődő heves záporok következtében a város mély fekvésű részein összesen 40 hektár került víz alá, többek között a Zombai utca–Lázár Vilmos utca–Dózsa György út és a Kelet utca-

–Botond utca–Földvári út közötti területen, a Nagyatádi telepen, valamint az Október 6 utcán és az Előd utcán. A leghosszabb ideig a Nagyatádi telep maradt előntve. A védekezés során, bár az előző években megépült Keleti övások megfelelően üzemelt, a Makói utat át kellett vágni, néhány szűk átereszt ki kellett iktatni. Összesen 11 szivattyút üzemeltettek, s másodpercenként több mint 0,5 m³ vízmennyiséget emeltek át.

1987 májusában ismét a város legmélyebb területe, a Nagyatádi telep került víz alá. A helyi vízgazdálkodási társulat egy-egy 0,5 m³/s teljesítményű szivattyút üzemeltetett a Keleti övások és a Dózsa György út kereszteződésében, valamint a Makói út végénél. A május végén megismétlődő esők hatásának enyhítésére, az előntések megszüntetésére, további szivattyúkat telepítettek a Zombai, a Csendes, a Luther, az Arany János és a Székács József utcába. Ebben az időszakban már kedvezően éreztette hatását a város déli szélén működő Orosházi szivattyútelep, az északi határban pedig a Mágocséri főcsatornán lévő szivattyútelep.

Fejlesztési javaslatok

Az egyik legfontosabb feladat, hogy a csapadékvíz-elvezető csatornahálózat fenntartását-karbantartását meg kell szervezni, és e munkálatokat rendszeresen végre kell hajtani. Ehhez természetesen megfelelő pénzügyi, személyi és tárgyi feltételek szükségesek. A zárt csapadékvíz-elvezető csatornák kezelői jogát – a fenntartási kötelezettséggel együtt – célszerű lenne szaküzemnézőknek átadni. A nyílt szelvényű csatornák és a hozzájuk tartozó átereszek fenntartását – önkormányzati koordinációval – megfelelő célgépekkel ellátott szervezet végezhetné, a lakosság tevékeny közreműködésével. A koordináció nagyon fontos, mert a fenntartási munka eredményességét egy rövid csatornaszakasz, vagy akár egyetlen áteresz kihagyása is teljesen leronthatja. A lakosság bevonása nélkülözhetetlen, mert csak ezzel lehet elérni, hogy mindenki érdekelt legyen e csatornák rendbentartásában.

Mivel a fenntartási munkák hosszú évek, sőt évtizedek óta elmaradtak, a legtöbb helyen először felújítási jellegű munkákra volna szükség. A nyílt csatornánál a rendkívül kis szintkülönbségek miatt különös figyelmet kell fordítani a folyamatos fenékesés megteremtésére, az átereszek megfelelő küszöbszintjére. Ha megvan a folyamatos esés, akkor még kisebb csatornaméretek esetén is levonul a víz, legföljebb lassabban és átmeneti előntések után. Jelentősebb felújítási munkát kell végezni a Csengeri úti csatormán, a Temető-árokknál, a Szulalaposi csatornán és a Keleti övásoknál. A felújítási munkákkal párhuzamosan a csatornák menti terep rendezését is célszerű elvégezni, nagyobb gondot fordítva a járdák, az előterek és az úttest keresztmetszetének megfelelő esésben való kialakítására.

A Makói úton, a Szulalaposi csatorna végénél (a régi szivattyúállás helyén), egy új, korszerű, automatikus üzemű szivattyúállás létesítése szükséges, amelynek segítségével a város nyugati és középső részéről érkező vizeket minden időben továbbítani lehetne az Orosházi szivattyútelep felé, illetve a végleges formában megépítendő Bónumi tározóba.

A zárt szelvényű csapadékvíz-elvezető hálózat legszűkebb keresztmetszetét, vagyis a CS-2-0 csatornának a Szabadság tér és a Szabó Dezső utca közötti szakaszát, föl kellene oldani. Az itteni régi csatorna állapotvizsgálata alapján lehet eldönteni, hogy helyén egy nagyobb átmérőjű csatorna építése, vagy egy másik nyomvonalon tehermentesítő csatorna létesítése indokolt.

A keleti városrész csapadékvíz-elvezetési helyzetén nehéz javítani, mert a bajok fő oka a magas talajvízállás, amit egyszerű csatornázással nem lehet lejjebb szállítani. A talajvízszint süllyesztésének a talajcsövezés (a drénezés) a hatékony módja. Ennek korszerű módszerei a külterületi meliorációs munkáknál kialakultak, belterületi alkalmazására azonban kellő tapasztalataink nincsenek, ezért ez a megoldás kísérletképpen jöhet szóba. A domborzati adottságokból következően a talajcsőhálózattal lesüllyesztett vízszint állandó szivattyús átemelést igényel, ami jelentős üzemelési költséggel jár.

Tekintettel arra, hogy a keleti városrészben a jelenlegi vízviszonyoknál sokkal kedvezőtlenebb helyzet is előállhat (a talajvíz a felszín közelébe, sőt helyenként a felszín fölé is kerülhet), erősen meggondolandónak tartjuk ennek a területnek a további beépítését. A feltöltött vízállásos területen és a még szántóföldi művelés alatt álló területeken erdőt telepítve, idővel a talajvízszint számottevő süllyedését érhetnénk el természetes úton. A kedvezőtlen vízviszonyok javítása céljából a szennyvizek szikkasztását teljes mértékben meg kell szüntetni. A szennyvízelvezetés – a domborzati adottságok miatt – nyomás alatti hálózatban a legcélravezetőbb. Szóba jöhet még a beépítetlen terület feltöltése, ezt azonban nem javasoljuk, mert ez a talajvíz további emelkedését vonná maga után, és így a már beépített területek még hátrányosabb helyzetbe kerülnének.

A szennyvízszikkasztás kiküszöbölése természetesen a város más részein is javítaná a csapadékvíz-elvezetés lehetőségeit, továbbá minden egyéb olyan változás is, amely a talaj nedvességtartalmát csökkenti, pl. az ivóvízvezetékek hálózati veszteségének lehetséges mérséklése, nagy párologtató-képességű növények nagyobb arányú telepítése. Mindenütt megkönnyíthető a csapadékvíz-elvezetés feladata, ha a lehullott csapadék minél nagyobb részét igyekszünk a lehullás helyén visszatartani, kisebb-nagyobb tározókban összegyűjteni.

★

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Orosháza belterülete a vízelvezetés szempontjából általában kedvező helyzetben van, mert magas fekvésénél fogva sem

a Körös, sem a Tisza, sem a Maros árvize nem fenyegeti, ugyanakkor az időnként fölszaporodó, fölösleges helyi vizek – a folyóktól való nagy távolság ellenére – az okszerűen létrehozott belvízrendszereken keresztül biztonságosan elvezethetők. Gondot okoznak viszont a városi csapadékvíz-elvezető hálózat helyenkénti hiányosságai, s a talajvíz túlzott megemelkedése.

Forrásmunkák

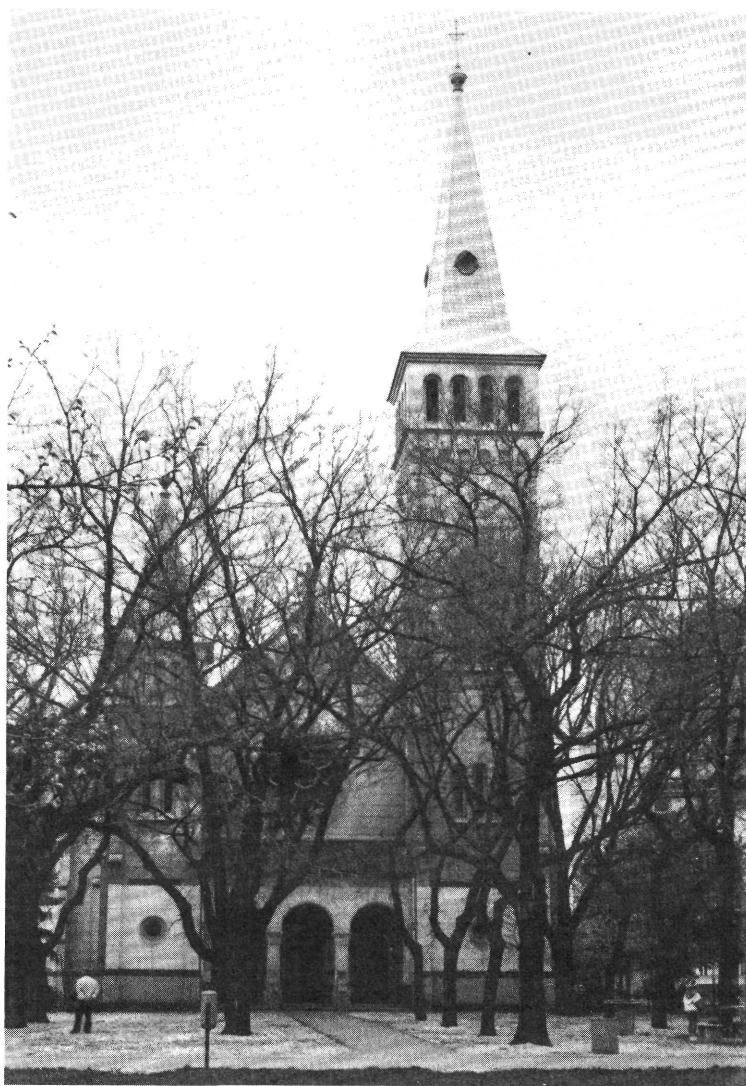
- ATIVIZIG, 1965: Vízügyi szakvélemény Orosháza város általános rendezési tervéhez. Kézirat. Alsótiszavidéki Vízügyi Igazgatóság, Szeged.
- ATIVIZIG, 1988: Orosháza város belterületi csapadékvíz- és belvízelvezetésének állapotvizsgálata. Témafelelős: Pálfi I. Kézirat. Alsótiszavidéki Vízügyi Igazgatóság, Szeged.
- BÁRCZAY J. 1943: Beszámoló az országos árvízvédelmi kormánybiztos 1942–43. évi működéséről. Vízügyi Közlemények. 25. évf. 1–2. szám. 3–65.
- DM, 1942: Kállay Miklós miniszterelnök az árvíz sújtotta magyarok között Hódmezővásárhelyen és Orosházán. Délmagyarország. 1942. márc. 24.
- MÁFI, 1984: Az Alföld Földtani Atlasza: Orosháza. Szerk.: Rónai A. Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest.
- PÁLFI I. 1986: Talajvízfeltörések a Dél-Alföldön. Földtani Kutatás. 29. évf. 4. szám. 33–37.
- PÁLFI I. 1992: Az 1940–42. évi katasztrofális belvízjárás emlékezte. Vízügyi Közlemények. 74. évf. 3. füzet. 244–257.
- SÜMEGHY J. 1942: Az Alföld földtani felépítése és a belvizek feltörése. A Tisza–Dunavölgyi Társulat Központi Bizottságának kiadványa. 1. sz. 139–149.

Orosháza a kétszázötven éves jubileum idején Városképek és ünnepi események

A régi katolikus templom és az Alföld Szálló az 1910-es években. (1915-ben postára adott képes levelezőlap.)

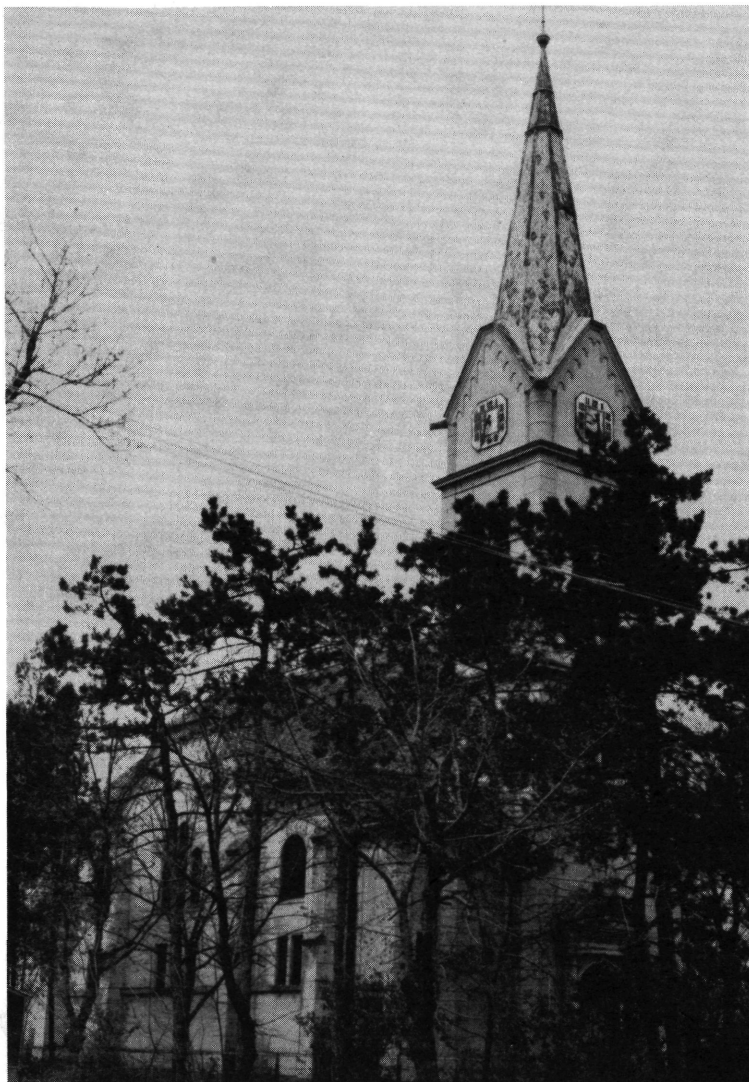
A fák között rejtőző római katolikus templom

A szentetornyai római katolikus templom

A reformátusok temploma

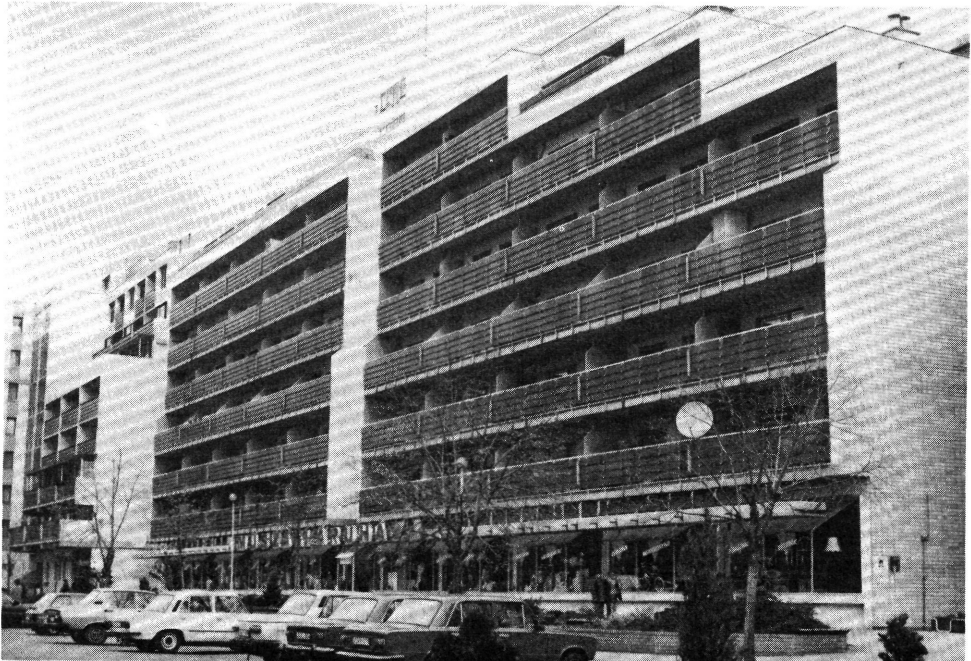

A szentetornyai evangélikus templom, örökzöldek között

A Kossuth-szobor és az Alföld Szálló környéke 1994-ben

A város legnagyobb lakóépülete

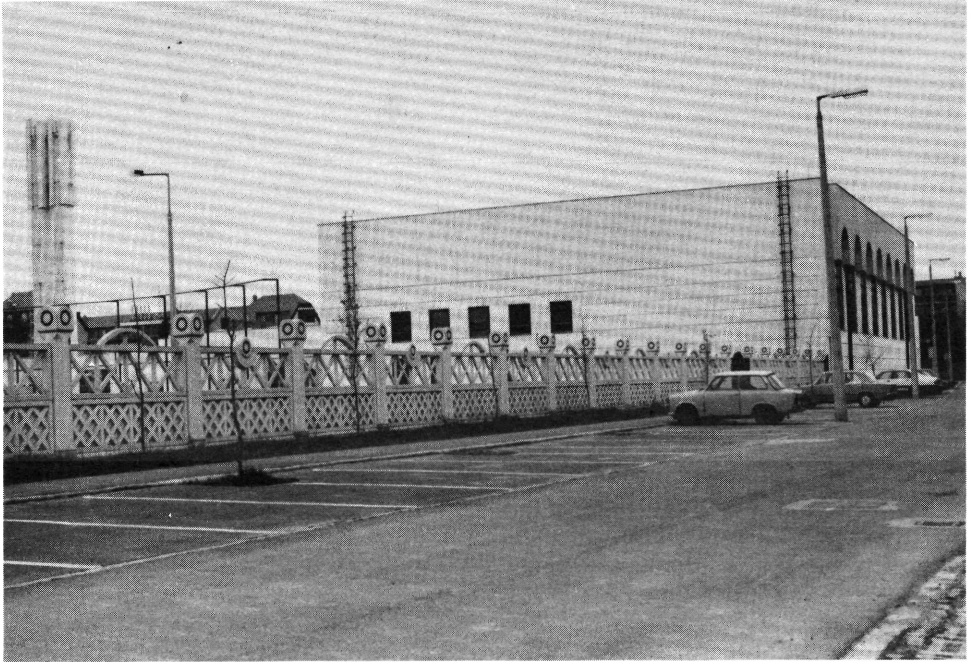

Az autóbusz pályaudvar

Az Eötvös Józsefről elnevezett és szobrával díszített általános iskola

Az Eötvös József nevét viselő iskolához tartozó sportsarnok

Az új postaépület, amely közel hét évtized terveit követve készült el

A múzeum felújított épülete, az Orosházi Takarékpénztár 1908 körül készült és a kertben újra felállított kovácsolt díszkapujával

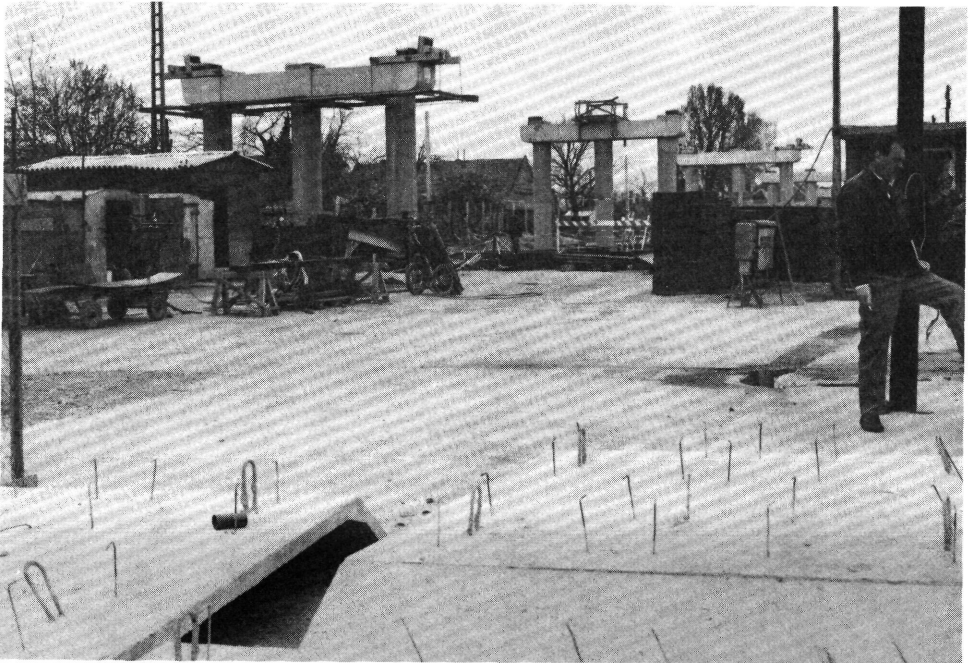
Az 1990-es évek kedvelt stílusában épült lakóház a Rákóczi út és a Thököly utca sarkán

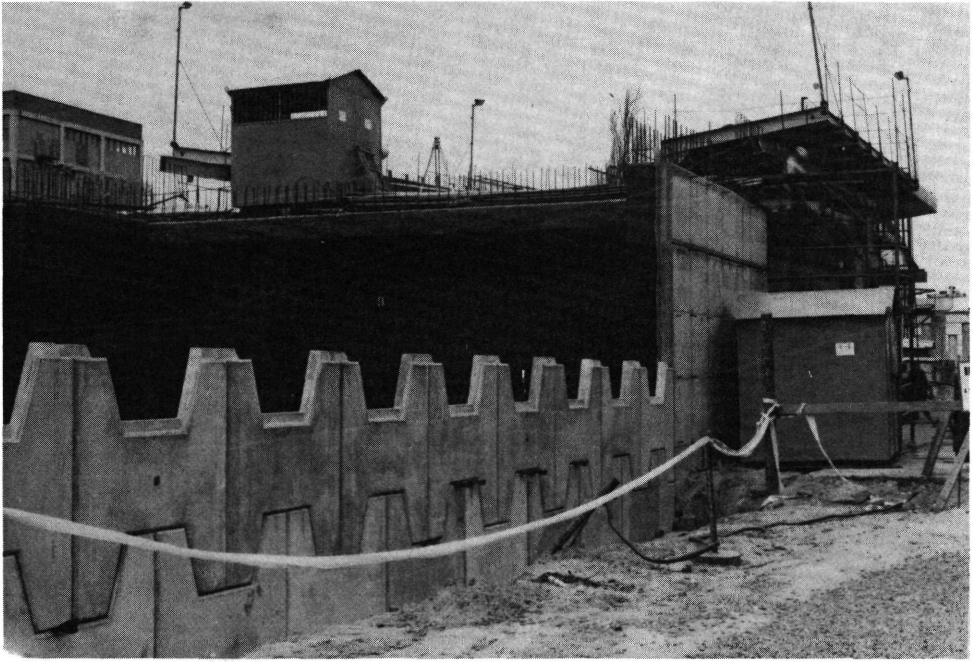

Lakóházak az Eötvös József Általános Iskola szomszédságában, átformálva a korábbi utcavonalakat

A vasúti felüljáró építésének kezdeti munkálatai 1994 tavaszán

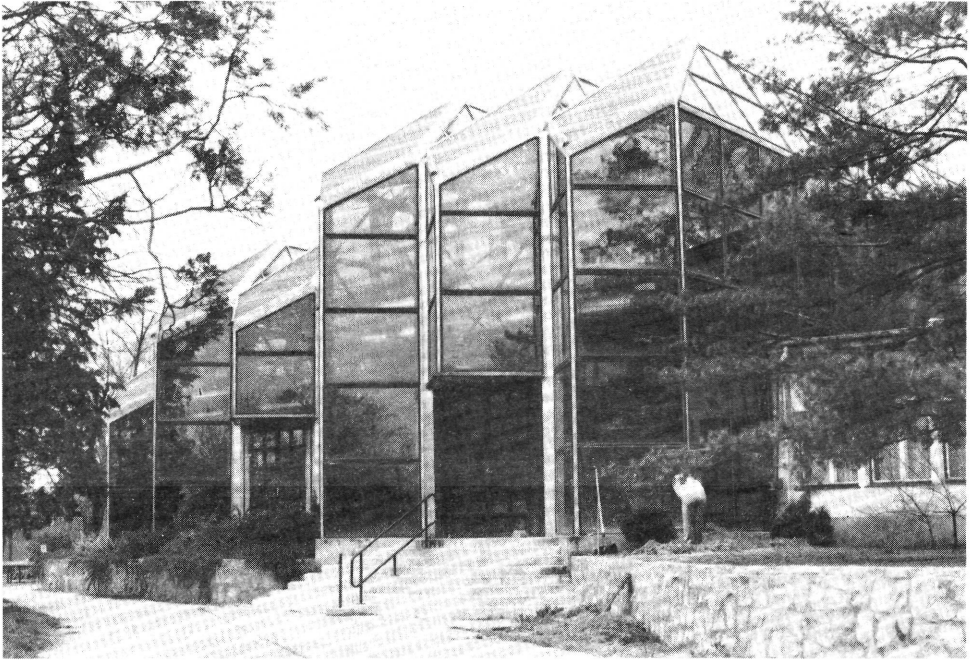

A felüljáró-építés másik része

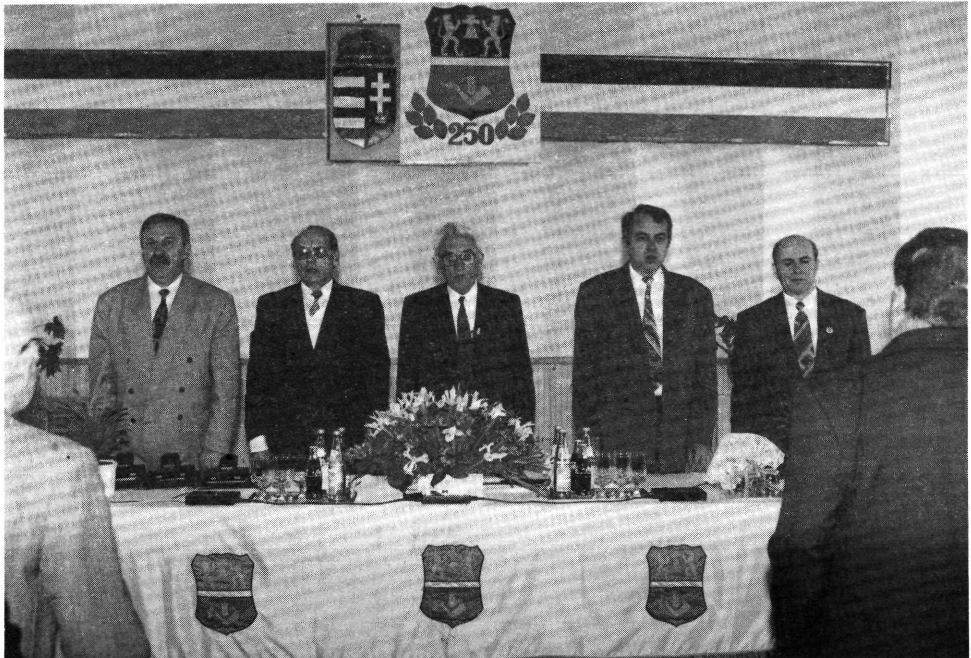
A város közlekedési fővonalainak fejlesztése: egy szakasz a Szőlő körútból

Fedett gyógymedencék Gyopárosfürdőn

Az Önkormányzat 1994. április 23-án tartott ünnepi ülésének elnöksége: Németh Béla alpolgármester, dr. Bereczki István jegyző, dr. Gulyás Mihály polgármester, dr. Simon Imre, a Békés Megyei Közgyűlés elnöke, dr. Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató

Az Önkormányzat ünnepi közgyűlésének hallgatóságából, az első sorokban a Zombárol és Fazekasvarsándról, továbbá a külföldi testvérvárosokból érkezett vendégek

A Szőlő városrészben felépítésre kerülő evangélikus templom alapköletétele 1994. április 24-én. A dokumentumokat tartalmazó hengert dr. Harmati Béla püspök-elnök helyezi el. Mellette, balról jobbra: Bolla Árpád esperes, Tábornszky László esperes, püspökhelyettes, Pintér János esperes

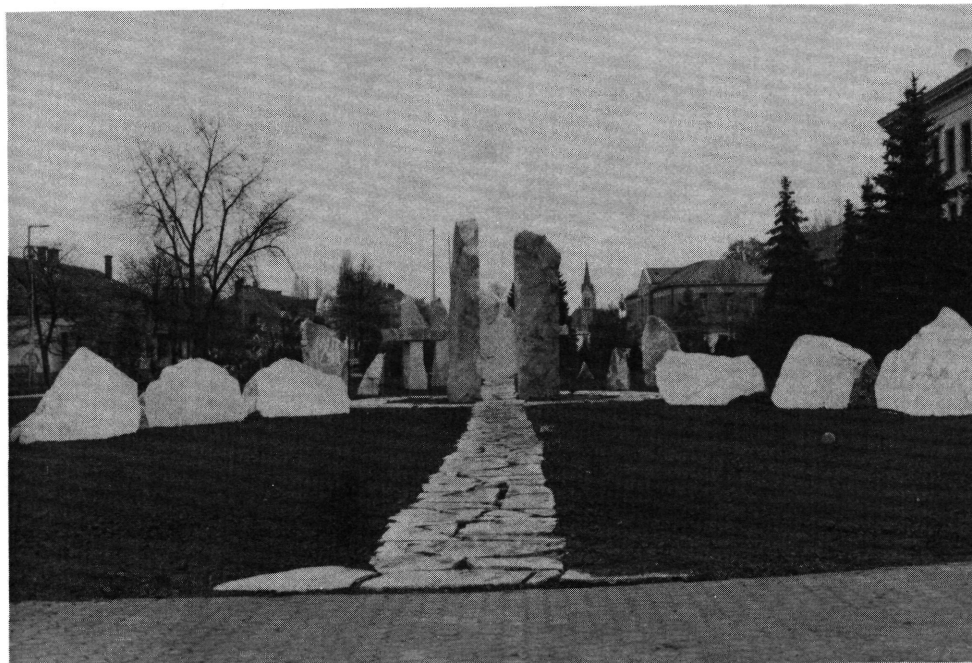

Ünnepi ökumenikus istentisztelet a városalapítás napján az evangélikus templomban. Középen az ősök által hozott zombai kis harang

A jubileumra érkezett testvérvárosi vendégek egy csoportja Németh Béla, Fülöp Béla gimnáziumi igazgató és dr. Varga István képviselő kíséretében

A 250 éves évfordulóra készült emlékpark a gimnázium előtt, a befejezés előtt (a zombai kis harang mása még hiányzik)

Az emlékpark avató ünnepsége 1994. április 24-én. Dr. Gulyás Mihály polgármester beszél. Az álló sorban balról jobbra: Pintér János ev. esperes, Harmati Béla ev. püspök-elnök, dr. Für Lajos honvédelmi miniszter, az avató beszéd szónoka, dr. Varga István, az MDF megyei elnöke

A Szervátiusz Tibor alkotta emlékmű-sor központi része

Készült a Gyomai Kner Nyomda Rt.-ben,
a nyomda alapításának 113. esztendejében

Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató

☎ 66/386-172

